

PAUL CERNOVODEANU

I 10881 L

RELAȚIILE
COMERCIALE
ROMÂNNO-ENGLEZE
ÎN CONTEXTUL
POLITICII
ORIENTALE
A MARII BRITANII
(1803-1878)

DACIA

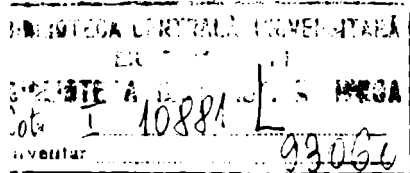
PAUL CERNOVODEANU
RELAȚIILE COMERCIALE ROMÂNNO-ENGLEZE
ÎN CONTEXTUL POLITICII ORIENTALE
A MARII BRITANII
(1803—1878)

Coperta de CĂLIN DAMIAN

PAUL CERNOVODEANU

**RELAȚIILE COMERCIALE
ROMÂNNO-ENGLEZE
ÎN CONTEXTUL POLITICII
ORIENTALE
A MARII BRITANII
(1803—1878)**

**EDITURA DACIA
CLUJ-NAPOCA 1986**

*În memoria iubitului meu fiu Nicolae
(1963—1984)*

INTRODUCERE

Lucrarea de față tratează — am putea spune — o perioadă de mijloc în istoria relațiilor româno-britanice privite în cadrul mai larg, firesc, în care și-au manifestat importanța. Ne referim, desigur, la epoca afirmării moderne a raporturilor dintre cele două țări. Este adevărat că acestea au profitat într-o anumită măsură de legăturile mai vechi înfiripate încă din secolul al XVI-lea și de care trebuie ținut seama într-o oarecare măsură. Ceea ce demonstrează, însă, cu adevărat importanța epocii alese pentru analiza noastră este însuși momentul cu care ea debutează: războaiele napoleoniene cu redeschiderea problemei orientale în paralel cu reorientarea direcțiilor de expansiune ale economiei britanice după pierderea coloniilor americane. Pe aceste coordonate se va structura atitudinea Marii Britanii față de Imperiul otoman în cadrul mai larg și atât de complex al întregii chestiuni orientale. Această politică avea să reprezinte un factor major în evoluția interesului manifestat de britanici față de zona sud-estului Europei și în special față de regiunea pontico-danubiană. În acest mod relațiile româno-engleze, în general, iar cele comerciale în particular, vor dobîndi valențe noi și o semnificație aparte. Și aceasta tocmai când Marea Britanie se va afla într-o permanentă confruntare cu politica de expansiune țaristă spre Balcani. Fără a anticipa asupra detaliilor este evident că tonul dialogului între Marea Britanie și celelalte puteri implicate în problema orientală, îndeosebi Rusia țaristă, avea să-și păstreze vigoarea și importanța și după 1856, pînă la modificarea radicală a situației în 1877—1878 care a imprimat alte dimensiuni politico-strategice României și Peninsulei Balcanice. Într-o perspectivă mai largă intervalul 1803—1878 reprezintă epoca maximei angajări a Marii Britanii în sud-estul Europei; istoricii obișnuiesc, atunci cînd judecă politica orientală a Marii Britanii, să se refere implicit sau chiar expres tocmai la această epocă atunci cînd ei constată refluxul de mai tîrziu și în

special după 1878 al interesului britanic față de Imperiul otoman și de Balcani, exceptând doar momentul 1885—1886 al unificării Rumeliei cu Bulgaria. Jocul expansiunii coloniale între principalii protagoniști ai scenei sud-est europene, îndeosebi Marea Britanie și Rusia țaristă, se amplifică iar cadrul rivalităților se lărgeste la dimensiuni mondiale. Sub impactul amenințării imperiilor mai tinere (german în primul rând) istoria va înregistra chiar din 1907 o apropiere politică anglo-rusă în fața primejdiei comune. Alianța în cadrul antantei anglo-franco-ruse opusă blocului germano-austro-ungar va conține în sine o situație complet opusă conflictului anglo-țarist din epoca 1803—1878; renunțarea Marii Britanii la strimtori în favoarea Rusiei țariste în timpul primului război mondial consemna apusul definitiv al acelei vechi „dogme” de apărare a integrității teritoriale a Imperiului otoman, ce constituise coloana vertebrală a politicii engleze cu precădere în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Această modificare de optică a contribuit în aceeași măsură și la consolidarea pe plan politic a relațiilor româno-engleze, care după dobândirea independenței țării noastre în 1878 se amplificaseră, dar tot cu precădere în sectorul comercial. Desăvirșirea statului unitar român la 1918 a prilejuit din nou întărirea relațiilor prietenești româno-engleze, cele două țări aflându-se alături în timpul primului război mondial. Numeroase au fost de asemenea bunele raporturi de colaborare pe plan politic, economic și cultural dintre cele două țări și în perioada interbelică.

Anii grei ai celui de al doilea război mondial nu au putut umbri sentimentele tradiționale de prietenie și prețuire dintre cele două popoare; de altfel, după glorioasa revoluție de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă de la 23 August 1944, când România s-a alăturat marii coaliții antihitleriste, ea s-a regăsit cu Marea Britanie în lupta dusă pentru zdrobirea dușmanului comun, fascismul, pînă la victoria finală asupra Germaniei naziste.

Astăzi, relațiile româno-britanice se înscriu, pe un plan nou total diferit de trecut, în cadrul unor raporturi de egalitate, bazate pe respectul suveranității și independenței partenerilor. Pornind de la aceste realități, Președintele Republicii Socialiste România, tovarășul Nicolae Ceaușescu, aprecia în cursul vizitei de staționare efectuată în Marea Britanie în 1978 că „dezvoltarea multilaterală a colaborării dintre România și Marea Britanie, pe baza depline egalități în drepturi, a respectului independenței și suveranității naționale, neamestecului în treburile interne și avantajului reciproc [...] corespunde pe deplin intereselor popoarelor noastre, în

scriindu-se, totodată, ca o contribuție concretă la cauza securității și cooperării pe continentul european și în întreaga lume. Intemeindu-se și în viitor pe aceste principii, relațiile româno-britanice vor oferi, fără îndoială, în contextul lumii de azi, un viu exemplu de raporturi între două state cu orînduiri sociale diferite, dornice să trăiască în înțelegere și prietenie¹.

Relațiile româno-engleze își găsesc astfel o menire constructivă la procesul mai larg de consolidare a păcii și înțelegerii generale. După cum a subliniat Secretarul General al P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu, de la înalta tribună a celui de al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Român, R.S. România concepe acest gen de relații ca un aport la edificarea unei noi Europe: „Să facem astfel încît Europa — care a avut un rol primordial în făurirea civilizației moderne — să poată contribui și în viitor la dezvoltarea liberă a omenirii, la realizarea unei civilizații superioare menite să asigure popoarelor bunăstarea, fericirea, libertatea, independența și pacea!²”.

*
* *
*

Originile politicii orientale britanice, a cărei importanță și evoluție sinuoasă în secolele XIX—XX am schițat-o mai sus, ne conduc spre mobiluri istorice derivînd din însăși dezvoltarea socio-economică a acestei țări o dată cu sfîrșitul veacului „luminilor”. Precizarea acestor mobiluri devine necesară ab initio.

Marea Britanie, unde orînduirea capitalistă triumfase, a reprezentat, prin excelență, în istoria Europei din prima jumătate a secolului al XIX-lea, țara pășind cu cel mai mare dinamism spre o economie modernă iar pe calea politică către o reînnoire a instituțiilor prin transformări de structură menite a adînci procesul de democratizare a societății în limitele îngăduite de epoca respectivă. În Anglia revoluția industrială introduce „mașinismul” în procesul muncii, ajutase la înmulțirea manufacturilor și a fabricilor cu o producție ridicată, dar cu prețul înăspririi condițiilor de exploatare

¹ Vizita de stat a președintelui Nicolae Ceaușescu în Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord 13—16 iunie 1978, București, Editura politică, 1978, p. 111.

² Nicolae Ceaușescu, Raportul Comitetului Central cu privire la activitatea Partidului Comunist Român în perioada dintre Congresul al XII-lea și Congresul al XIII-lea și activitatea de viitor a partidului în vederea îndeplinirii obiectivelor dezvoltării economico-sociale în cincinalul 1986—1990 și, în perspectivă, pînă în anul 2000, a României. 19 noiembrie 1984, București, Editura Politică, 1984, p. 76.

a maselor populare. Forța aburului a fost pusă în slujba navigației și a drumurilor de fier, transporturile s-au îmbunătățit considerabil iar comerțul a devenit una din principalele surse de îmbogățire a claselor conducătoare. Totodată Regatul Unit cunoaște în această epocă și un mare avânt al cuceririlor coloniale, hărăzite a asigura burgheziei capitaliste un adevărat imperiu al teritoriilor de peste mări, ca sursă inepuizabilă de materii prime ieftine și de bușeuri pentru plasamentul produselor manufacturate.

Din punct de vedere politic, regimul parlamentar, dominat încă de oligarhia nobiliară și marea burghezie a finanțelor, intrase după 1815 — an de sfârșit al războaielor napoleoniene — într-o evidentă criză datorită neconcordanței între formele perimate de conducere și aspirațiile de prefaceri ale păturilor burgheziei mijlocii și ale clasei muncitoare, care își revendicau dreptul de a participa la guvernare. Reforma electorală („Reform Bill“) din 1832, completată peste trei ani cu Actul corporațiilor municipale („Municipal Corporation Act“) a lărgit sistemul de reprezentare a cetățenilor în Parlament și în conducerea comitatelor — răspunzând astfel aproape solicitărilor, întregii burghezii — dar clasa muncitoare n-a obținut, în schimb, satisfacerea revendicărilor ei. Acest fapt a dus după 1832 la nașterea mișcării „chartiste“, militând pentru obținerea drepturilor politice de către masele populare. Deși n-a obținut câștig de cauză decât mai târziu, „chartismul“ a exercitat o permanentă presiune asupra Parlamentului și a opiniei publice britanice, reușind să determine — chiar în mod indirect — adoptarea unor legi în folosul colectivității. Un exemplu tipic de succes a fost acela al abolirii legii cerealelor („The Corn Law“) la 1846, măsură reacționară adoptată în 1815 în folosul marilor proprietari funciari, prin care se interzicea importul liber de grâne în Anglia; această lege nedreaptă a supraviețuit trei decenii în pofida unor frecvente crize agrare, a secetei și a foametei — de care sufereau mai ales Scoția și Irlanda — expunând populația multor suferințe și privațiuni. Pe plan politic, puterea a fost împărțită alternativ între „tory“ — conservatori și „whigs“ — liberali, deși radicalii independenți, neînregimentați în vreun anume partid politic, au exercitat și ei o anumită influență în viața parlamentară engleză. În această perioadă s-au evidențiat — mai ales în conducerea afacerilor externe — figurile unor bărbați de stat cum au fost Castlereagh, Canning și Palmerston.

După războiul Crimeii se accentuează presiunea clasei muncitoare pentru organizarea profesională și un minimum de reprezentanță electorală, concomitent cu expansiunea colonială accelerată și transformarea Angliei într-o țară predominant industrială, cu

puternică burghezie comercială și bancară. În iunie 1860 se creează Consiliul trade-union-urilor din Londra iar în 1863 Uniunea națională a minerilor. Totodată sub presiunea cercurilor liberale — acționînd în „Liga națională a reformei” înființată în 1865 de liderii burgheziei radicale, Richard Cobden și John Bright — Parlamentul procedează la 15 august 1867 la o reformă electorală (the Second Reform Bill), prin reducerea censului și redistribuirea locurilor din cele două Camere în special în favoarea orașelor, pentru ca la 18 iulie 1871 să se adopte chiar legea privind introducerea votului secret în alegerile parlamentare. Viața politică a țării a fost dominată în deceniile 6 și 7 ale veacului trecut de figurile marcante ale lui Gladstone și Disraeli.

Consecințele multiplelor transformări prin care a trecut Marea Britanie în decursul secolului al XIX-lea au reieșit și din faptul că după 1815 țara a trecut de la o structură predominant agrară la aceea a unui stat semi-industrializat iar comerțul — îngrădit anterior de monopoluri și de companiile privilegiate — a fost liberalizat prin desființarea tuturor barierei vamale; liber-schimbismul a devenit doctrina oficială în materie de economie politică a burgheziei engleze. Acest lucru a încurajat nu numai expansiunea colonială a Marii Britanii dar a influențat într-o largă măsură și liniile directoare ale politicii externe preconizate de factorii de răspundere ai vieții de stat³. Interesul Angliei pentru apărarea căilor de comunicație cu coloniile și în special a drumului spre Indii, trecînd prin Levant, a determinat adoptarea atitudinii ei

³ Vezi pentru dezvoltarea social-economică și politică a Marii Britanii în cea mai mare parte a secolului al XIX-lea monografiile și lucrările de bază ale lui E. L. Woodward, *The age of Reform 1815—1870*, Oxford, 1938 (Oxford History of England vol. 13); John F. C. Harrison, *The Birth and Growth of Industrial England 1714—1867*, New York, 1973 (The Harbrace History of England vol. III); Phyllis Deane, *The First Industrial Revolution*, London, 1965; S. G. Checkland, *The Rise of Industrial Society in England 1815—1885*, London, 1964; Harold Perkin, *The Origins of Modern English Society 1780—1880*, London, 1969; Gilbert A. Cahill, *The Great Reform Bill of 1832*, London, 1969; Asa Briggs, *Chartist Studies*, London, 1959; N. McCord, *The anti-corn law league 1838—1846*, London, 1958; F. Barry Smith, *The Making of the Second Reform Bill*, Cambridge, 1966; situația clasei muncitoare a fost temeinic prezentată de Friedrich Engels, *Situația clasei muncitoare din Anglia*, în K. Marx—F. Engels, *Opere*, vol. 2, București, Edit. politică, 1958, p. 239—532; pentru finanțe, comerț, politică externă și imperiul colonial a se consulta mai cu seamă C. H. Currey, *The British Commonwealth since 1815*, 2 vol., Sydney, 1950—1951; L. Brown, *The Board of Trade and the free trade movement 1830—1842*, Oxford, 1958; D. C. M. Platt, *Finance, Trade and Politics in British Foreign Policy 1815—1914*, Oxford, 1968 etc.

constant manifestată în decursul secolului al XIX-lea în problema orientală, anume aceea de apărare a liniilor de legătură pe care le considera amenințate prin înaintarea impetuoasă a Rusiei spre Mediterană și Orientul Apropiat. De aceea axioma politicii britanice în această regiune a devenit menținerea integrității teritoriale a Imperiului otoman, în care Anglia vedea totodată un excelent partener comercial, datorită tarifelor vamale extrem de scăzute stipulate prin capitulații, doar 30% din valoarea mărfurilor; tratatul comercial încheiat în 1838 a asigurat Angliei mari beneficii, reducând însă Turcia, din pricina condițiilor de inechitate a schimburilor, la rangul unei adevărate semicolonii. Interesul cercurilor de afaceri din Marea Britanie pentru procurarea unor surse de materii prime suplimentare și de găsire a unor noi debușee pentru plasarea produselor manufacturate s-a extins treptat apoi și la zona pontico-danubiană, ce îngloba și țările române.

După cum se știe principatele nu erau atașate Imperiului otoman decît prin legăturile — este drept, uneori, scuturate — de „vasalitate“ condiționată, încheiate din secolul al XV-lea de voievozii noștri cu Poarta și de aceea beneficiau de un statut de largă autonomie politică și administrativă, posedînd o conducere statală proprie recunoscută pe plan internațional — spre deosebire de celelalte popoare din Balcani cîrmuite direct de către reprezentanții sultanului — și de aceea aveau acreditați reprezentanți ai puterilor străine la București și Iași încă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Trăgînd concluziile necesare pentru asigurarea comerțului ei cu principatele, Anglia a considerat, așadar, util să-și deschidă un consulat la București din 1803.

Turcia nu putea opune vreo rezistență penetrației economice engleze; stat feudal cu structuri instituționale anchilozate datorită conservatorismului islamic, retrograd și rutinier, în posesia încercărilor de „reîntinerire“ prin reformele — eșuate — inițiate de marele vizir Mustafa Bairaktar (asasinat la 1808) dar mai ales a celor din epoca „Tanzimatului“ (cu începere din 1839) inspirate de lumii natul dregător Reșid pașa, Imperiul otoman se afla într-o perioadă de deplină descompunere, neputînd rezista loviturilor din ce în ce mai implacabile date de adversarii lui, printre care se număra pe primul loc Rusia țaristă, și nici mișcărilor de emancipare ale populațiilor subjugate din Balcani, dornice de eliberare socială și națională. Imperiul otoman a devenit, așadar, „omul bolnav“ al Europei — după expresia favorită a țarului Nicolae I care-i prezicea pieirea — iar slăbiciunea sa a ispîtit atît pe vasalii rebeli, de felul unui Pazvantoglu, Ali pașa de Ianina, sau mai ales Mehmed Ali al Egiptului, să dorească sfîrșitul împărăției sultanilor, cit și p

vecinii Turciei, în special Rusia țaristă și Austria habsburgică, să caute să-și împartă moștenirea sa în Europa. Mișcarea de eliberare națională a popoarelor din Balcani se afla acum în plin avânt, lupta începînd cu Serbia în 1804, apoi cu Grecia și principatele dunărene în 1821; la fel bulgarii, albanezii și muntenegrenii se agitau în permanență încercînd să scuture dominația Porții⁴.

În atît de complexa problemă orientală, puterile occidentale — în special Marea Britanie — au început să joace, de la începutul secolului al XIX-lea, un rol din ce în ce mai însemnat. Știm că interesele Angliei au determinat-o la susținerea menținerii integrității teritoriale a Imperiului otoman și la stăvilirea înaintării rusești spre Orient, zonă în care divergențele dintre cele două puteri se prelungeau pînă în Persia și Afganistan. Obsesia Angliei a devenit, așadar, necesitatea închiderii strîmtorilor Mării Negre pentru Rusia și diminuarea, apoi, a efectelor anexării de către Imperiul țarist a Țării Dunării — arteră de largă circulație comercială din centrul și răsăritul Europei —, străbătînd o regiune în care negustorii britanici s-au arătat interesați pentru achiziționarea, la un preț ieftin, a grinelor din principatele dunărene. Rivalitatea anglo-rusă a constituit, așadar, dominanta problemei orientale între 1829—1878, perioadă în care cei doi adversari au înregistrat, alternativ, eșecuri și succese.

Ce reprezenta însă Rusia în epoca de confruntare cu Anglia, țară aflată în plin avânt al capitalismului? Cu toate cîștigurile incontestabile dobîndite pe plan politic, militar și diplomatic — mai ales după victoria repurtată asupra Franței napoleoniene, care a introdus Rusia definitiv în concertul european al marilor puteri, dominînd continentul pînă la 1830 prin sistemul Sfintei Alianțe — to-

⁴ Pentru încercările de reformă ale lui Bairaktar, perioada Tanzimatului și personalitatea lui Reșid pașa, apoi a „primului regim constituțional” (1856—1876), a se vedea mai ales E. Miller, *The Ottoman Empire and its successors 1801—1936*, Cambridge, 1936; Stanford R. Shaw, *Between Old and New. The Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789—1807*, Cambridge/Mass., U.S.A., 1971; A. F. Miller, *Mustapha Pacha Bairaktar*, Bucurest, 1975; Bernard Lewis, *The emergence of modern Turkey*, Oxford, 1961; E. Engelhardt, *La Turquie et le Tanzimat*, 2 vol., Paris, 1882—1884; *** *Tanzimat, Yüzcüncü yıldönümü münasebetile* (Tanzimat. Cu prilejul aniversării a 100 de ani), Istanbul, 1940; R. Kaynar, *Mustafa Reșid Pașa ve tanzimat* (Mustafa Reșid pașa și Tanzimatul), Ankara, 1954; R. H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856—1876*, Princeton (S.U.A.), 1963; în literatura română: Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, București, 1976, p. 291—350. Pentru mișcarea de eliberare națională a popoarelor din Balcani vezi, în special, sinteza lui Dimitrije Djordjević, *Révolutions nationales des peuples balkaniques 1804—1914*, Beograd, 1965.

tuși Imperiul țarist, în pofida apariției în structura sa economico-socială a unor fenomene capitaliste, suferea de pe urma rinduielilor feudal-iobăgiste preponderente în viața statului, în care poporul, redus la o stare de exploatare și mizerie cumplită, nu se bucura de nici un fel de libertăți, puterea fiind concentrată în mâinile țarului — monarh absolut — și ale aristocrației funciare, care oprimau masele prin metodele de guvernare cele mai brutale; țara nu se bucura de nici o instituție reprezentativă pe plan politic, miniștrii erau desemnați direct de țar și erau răspunzători numai față de dinsul și nu față de națiune, armata și poliția erau folosite pe plan intern numai ca mijloace de represiune iar tendințele liberale ale unei părți a aristocrației grupate în jurul „decembriștilor“, iar mai târziu ale burgheziei, au fost curmate cu toată cruzimea după 1825. Gînditori progresiști ca Belinski, Herzen, Ogarev, Granovski, Bakunin ș.a. erau siliți să-și desfășoare activitatea în adîncă ilegalitate sau să se expatrieze. Țăranii — reduși în majoritatea lor la categoria de șerbi — gemeau sub o cruntă exploatare iar firavele pături ale burgheziei — mai ales de factură comercială — nu îndrăzneau să solicite atotputerniciei nobilimi nici cele mai restrînse drepturi politice.

Totuși după înfrîngerea suferită în războiul Crimeii, țarul Alexandru al II-lea a simțit nevoia aplicării unor reforme imperios necesare supraviețuirii imperiului absolutist. Astfel, la 19 februarie 1861 a fost abolită iobăgia și a fost înfăptuită o reformă agrară limitată, accelerînd dezvoltarea mai rapidă a capitalismului în Rusia; în 1863 a fost recunoscută autonomia universitară iar în 1864 a fost lărgită participarea la conducere a zemstvelor (organe de administrație locale) și reformată justiția, creîndu-se tribunale după modelul occidental burghez. Doar delictele politice au rămas în competența tribunalelor militare, acționînd cu extremă rigoare împotriva oricăror tendințe de organizare a muncitorimii și de răspîndire a ideilor socialiste, democratice; activitatea revoluționară a unui Cernișevski, de pildă, desfășurată în coloanele revistei „Современник“ (Contemporanul), a fost crunt reprimată în 1864. Totodată, prin noua lege militară adoptată în 1874, Imperiul țarist a introdus serviciul militar obligatoriu spre a-și asigura o armată puternică, disponibilă în orice moment⁵.

⁵ Pentru istoria social-politică a Rusiei în secolul al XIX-lea, pînă la 1878, situația economică, problema iobăgiei, lupta intelectualității progresiste ș.a. în afara magistralei analize a lui V. I. Lenin, *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*, în *Opere complete*, vol. 3, București, Edit. politică, 1961, 770 p., a se avea în vedere și lucrările generale și studiile lui A. V. Predtečenski,

In materie de politică externă, încă de la începutul secolului al XIX-lea scopurile țarului Alexandru I, dar mai cu seamă ale succesorului său, Nicolae I, în problema orientală au fost evidente, cele de cucerire și în ultimă instanță de alungare a Imperiului otoman din Europa; pentru acest fapt, Rusia țaristă a încurajat lupta popoarelor din Balcani împotriva Porții, dar nu în dorința de a le elibera, ci de a le supune influenței sale. De aceea, dacă războaiele purtate de ruși cu turcii au constituit factori favorabili în lupta de neatarnare a românilor, sîrbilor, grecilor și bulgarilor, tot atît de adevărat este că rivalitatea anglo-rusă — precum și contradicțiile existente în genere între marile puteri în problema orientală, ca de pildă antagonismele austro-ruse, franco-ruse, anglo sau franco-austriece etc. — au reprezentat premise obiective ca dominației otomane să nu i se substituie în Balcani în prima jumătate a secolului trecut, aceea țaristă, habsburgică sau a vreunei alte țări, care n-ar fi îmbunătățit cu nimic situația existentă în amintita zonă a continentului; numai lupta hotărîtă a popoarelor asuprite din regiune a îndepărtat dominația străină din sud-estul Europei pînă la sfîrșitul sec. al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, trecînd peste toate „combinațiile“ politice și „urzelile“ de cabinet ale marilor puteri.

Motivele rivalității anglo-ruse în bazinul pontico-danubian în perioada 1829—1878 nu au fost în exclusivitate de ordin politic ci și de cel comercial. Între cele două țări a subzistat vreme îndelungată un gen de interdependență economică: Anglia importa masiv

Очерки общественно-политической истории России в первой четверти XIX века Moscova—Leningrad, 1957; G. T. Robinson, *Rural Russia under the old regime*, New York, 1938; P. A. Bromov, *Экономическое развитие России в XIX—XX веках. 1800—1917*, Moscova, 1950; W. E. Mosse, *Alexander II and the Modernization of Russia*, London, 1958; J. Blum, *Lord and peasant in Russia*, Princeton, 1961; W. L. Blackwell, *The Beginnings of Russian Industrialization, 1800—1860*, Princeton, 1968; M. E. Falkus, *The Industrialization of Russia 1700—1914*, London, 1972; M. V. Nečkina, *Движение декабристов*, 2 vol., Moscova, 1955; F. Venturi, *Roots of revolution; a history of the populist and socialist movements in 19th century Russia*, London, 1900; D. I. Ceanokov, *Мировоззрение Герцена*, Moscova, 1948; R. G. Hare, *Pioneers of Russian thought*, London, 1951; pentru dezvoltarea capitalului comercial, expansiunea în Asia centrală și problema orientală, vezi mai ales V. N. Iakovțevski, *Купеческий капитал в феодально-крепостнической России*, Moscova, 1953; M. K. Rojkova, *Экономическая политика царского правительства на Среднем Востоке во второй четверти XIX века и русская буржуазия*, Moscova—Leningrad, 1949; A. V. Fadeev, *Россия и восточный кризис 20-х годов XIX века*, Moscova, 1958; idem, *Россия и Кавказ первой трети XIX в.*, Moscova, 1960; * * * *Восточный вопрос во внешней политике России конце XVIII-начало XX в.* Moscova, 1978, etc.

atît prin porturile ruseşti de la Baltică cît și prin cele din Marea Neagră produse agro-alimentare, textile, blănuri ș.a. exportînd în schimb mașini, produse manufacturate, bumbac, coloniale etc. Dar după 1830 Rusia țaristă a adoptat o politică protecționistă foarte strictă în materie economică, supunînd mărfurile engleze unor taxe vamale prohibitive pentru a limita pătrunderea lor înăuntrul imperiului; pe de altă parte Rusia a început să exporte în cantități însemnate produsele ei manufacturate — e drept, mult inferioare celor engleze — atît în cuprinsul Imperiului otoman, cît mai ales în Persia și Orientul apropiat, la un preț scăzut, concurînd astfel puternic pe englezi în zone dominate de aceștia prin predilecție. Totodată, autoritățile țariste făceau dificultăți comerțului englez în regiunea Dunării de Jos, împiedicînd o aprovizionare normală cu mărfuri din porturile românești nu numai prin taxe arbitrare, carantine și alte șicane birocrat-polițienești la gurile fluviului, dar și prin neglijarea întreținerii brațului Sulina — singurul afectat traficului internațional — periclitînd astfel navigația vaselor de un anumit tonaj. Toate aceste pricini n-au făcut decît să adauge rivalităților de ordin politic și pe cele de natură economică.

Îndelungatul duel anglo-rus, desfășurat cu sorți de izbîndă variabili timp de aproape trei decenii, încheie o etapă la 1856 prin triumful temporar al Marii Britanii în războiul Crimeii, purtat împreună cu Franța și care a reușit să constrîngă Rusia la retrocedarea gurilor Dunării și la acceptarea neutralizării Mării Negre, îngăduind astfel pentru un timp expansiunea Imperiului țarist și îndepărtînd ipotetica amenințare pe care o exercita asupra căilor de comunicație cu India.

Dar Rusia, după perioada de „reculegere“ și neutralitate dintre 1856—1871 preconizată de țarul Alexandru al II-lea și cancelarul său Aleksandr Mihailovici Gorceakov, își redobîndește treptat pozițiile pierdute, datorită noilor conjuncturi politice ivite în Europa.

„Balanța puterilor“ afectată prin estomparea vremelnică a Franței ca mare putere și ridicarea noului Imperiu german, dominat de atotputernicul „cancelar de fier“, Otto von Bismarck, precum și de relativa izolare diplomatică a Angliei ca și de slăbiciunea Austriei (transformată din 1867 în monarhia dualistă Austro-Ungaria), îngăduie Rusiei să denunțe prin Convenția de la Londra (1871) o parte a prevederilor tratatului de pace de la Paris din 1856, reintroducîndu-și flota de război în Marea Neagră și construind arsenale pe litoralul pontic. În urma noului război victorios, cu Imperiul otoman din 1877—1878, Imperiul țarist revine la gurile Dunării și își recapătă influența în Balcani, deși temperată

de Anglia și Austro-Ungaria; dar apariția statelor independente, pe lângă Grecia, în această regiune a continentului, ca România, Serbia și Muntenegru și principatul autonom al Bulgariei schimbă în curînd datele problemei, antagonismului anglo-rus, strămutat în Asia centrală și Extremul Orient, luîndu-i locul, cu precădere, cel austro-ungaro-rus care va culmina în 1914 prin declanșarea primului război mondial.

*
* *
*

Nu pot încheia aceste sumare considerații fără a exprima recunoștința mea față de „The Great Britain/East Europe Centre“ din Londra care mi-a înlesnit prin două burse acordate în 1974 și 1978 accesul arhivelor și bibliotecilor britanice, precum și regretatului profesor Hugh Seton-Watson de la „School of Slavonic and East European Studies“ de pe lângă Universitatea din Londra pentru îndrumările prețioase ce mi le-a dat în alcătuirea acestei lucrări.

De asemenea îmi exprim toată gratitudinea față de Editura „Dacia“ din Cluj-Napoca pentru înțelegerea arătată prin tipărirea prezentei monografii.

Capitolul I

DE LA OBȚINEREA DREPTULUI DE NAVIGAȚIE ÎN MAREA NEAGRĂ PÎNĂ LA TRATATUL DE LA ADRIANOPOL (1803—1829)*

În perioada de avînt a activității faimoasei Companii engleze a Levantului în Mediterana orientală, corespunzătoare sfîrșitului secolului al XVI-lea și începutului celui de al XVIII-lea, se știe că singura regiune europeană a Imperiului otoman rămasă inaccesibilă flotei sale comerciale¹ a fost aceea a bazinului pontic. Cercurile conducătoare de la Constantinopol au opus constant tuturor străinilor² un refuz categoric privind pătrunderea lor în Marea

* Acest capitol a fost publicat într-o formă prescurtată sub titlul *Interese economice engleze la Dunărea de Jos și Marea Neagră (1803—1829)* în „Revista de istorie”, 28 (1975), nr. 11, p. 1695—1709 iar versiunea engleză în „The Journal of European Economic History”, Roma, 5 (1976), no. 1, p. 105—120.

¹ Datorită abilității ambasadorului Angliei la Poartă, Sir Thomas Glover, negustorii Companiei Levantului au cîpătat o satisfacție parțială o dată cu acordarea capitulațiilor din 1606 de către sultanul Ahmed I, prin care li se îngăduia să facă comerț cu Caffa (Feodosia) sau orice alt port al Mării Negre, cu condiția însă de a închiria pentru transportul mărfurilor numai vase turcești, iar schimbul produselor să se facă doar la Constantinopol; permisiunea a fost reînnoită și în textul capitulațiilor acordate la 1675, cf. Gabriel Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman*, I, Paris, 1897, p. 155—156 și 169; *** *Treaties and other Documents relating to the Black Sea, the Dardanelles and the Bosphorus 1535—1877*, London, 1878, p. 3—4. În 1609 s-a îngăduit, în mod excepțional, vasului britanic *Royall Defence* să navigheze în Marea Neagră pînă la Trapezunt spre a încărca mătase adusă din Persia, dar turcii și-au dat repede seama de dezavantajele pe care le-ar avea comerțul lor lăsînd pe englezi să stabilească pe această cale legături directe cu Persia și de aceea autorizația acordată în 1601 negustorului John Midnall de a trafica în acest port a fost retrasă, iar navelor engleze li s-a interzis cu desăvîrșire accesul prin strîmtori, cf. Alfred C. Wood, *A History of the Levant Company*, Oxford, 1935, p. 49—50; Paul Cernovodeanu, *England's Trade Policy in the Levant and her exchange of goods with the Romanian Countries under the latter Stuarts (1660—1714)*, Bucharest, 1972, p. 52.

² Chiar și olandezii — considerați mai puțin primejdioși de către Poartă și care obținuseră prin capitulațiile încheiate la 1680 dreptul de a face

Neagră și exploatarea directă a bogățiilor țărmurilor ei ca și a regiunii Dunării de Jos, incluzînd țările române, pe atunci principate vasale Porții, asupra cărora otomanii și-au exercitat — deși nu totdeauna cu o riguroasă strictețe — monopolul economic.

Această situație s-a perpetuat pînă la pacea de la Kuciuk-Kainargi din 1774, în urma căreia Rusia — aflată în plină expansiune și dornică de a ajunge cît mai grabnic pe malurile Bosforului — reușește, prin înfrîngerea Turciei în războiul început la 1768, să-i smulgă consimțămîntul pentru libera circulație a vaselor sale de comerț în Marea Neagră³, avînd drept consecință directă dezvoltarea porturilor ei de la Odessa, Feodosia, Eupatoria, Kerçi, Taganrog, Nikolaev, Mariupol ș.a. Izbînda cabinetului de la St. Petersburg a fost completată nu numai prin anexarea Crimeii (1783), dar și prin înființarea consulatelor de la București și Iași cu doi ani mai înainte, fapt care i-a facilitat posibilitatea de intervenție în principatele dunărene⁴, inaugurînd astfel era acelei duble „protecții“ ruso-turce

negot în tot cuprinsul imperiului și în Marea Neagră (Noradounghian, *op. cit.*, I, p. 181; * * * *Treaties... relating to the Black Sea*, p. 4) inspirînd aprehensiunea celorlalți concurenți (Robert Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle. Essai d'histoire institutionnelle, économique et sociale*, Paris, 1962, p. 575) — n-au putut să uzeze decît sporadic de prerogativele acordate (cf. Giovanni de Burgo, *Viaggio de cinque anni in Asia, Africa e Europa*, III, Milano, 1686, p. 138; K. Heeringa, *Bronnen tot de Geschiedenis van den Levantschen Handel*, II (1661—1726), S'Gravenhage, 1917, p. 138); vasele lor au fost, de cele mai multe ori, împiedicate să treacă Bosforul sub diferite pretexte, iar izbucnirea ostilităților cu imperialii la 1683 a întrerupt complet acest trafic incipient, pe care ulterior olandezii nu l-au mai re luat înaintea vremurilor moderne (Mantran, *op. cit.*, p. 575). În sfîrșit francezii au reușit să se infiltreze în Crimeea încă din 1706, unde obțin de la hanii tătari încuviințarea instalării unor agenți consulari la Bakče-Sarai, urmărind, la fel ca și englezii, planul înjghebării unui comerț fructuos cu Persia prin Trapezunt și Erzerum (cf. Paul Masson, *Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIIe siècle*, Paris, 1911, p. 638—639 și François Charles-Roux, *La monarchie française d'ancien régime et la question de la Mer Noire* în „La revue de la Méditerranée“, Paris, V (1948), p. 259—262).

³ P. H. Mischef, *La Mer Noire et les détroits de Constantinople. Essai d'histoire diplomatique*, Paris, 1899, p. 179—194; Serge Goriainov, *Le Bosphore et les Dardanelles*, Paris, 1910, p. 2—3; N. Dașcoviți, *La question du Bosphore et des Dardanelles. Études historiques sur la question des détroits Genève*, 1915, p. 134—135. etc. Amănunte mai ales la E. L. Drujinina, *Ключевые Кайнарджийский мир. 1774 г. (Его подготовка и заключение)*, Moscova, 1955, p. 29—68, 287—295, 352—353 etc.

⁴ Pentru aceste probleme vezi în special C. Șerban, *Infînțarea consulatelor ruse în Țara Românească și Moldova* în „Studii și cercetări de istorie medie“, vol. I (1951), nr. 1, p. 61—72; D. Dvoichenko-Markov, *Russia and the first accredited diplomat in the Danubian Principalities. 1779—1808* în

asupra țărilor române ce avea să dureze pînă la sfîrșitul războiului Crimeii (1856).

Anglia, care a văzut în Rusia — cu rare excepții — un aliat aproape tradițional în secolul al XVIII-lea în lupta împotriva Franței, nu a început să manifeste îngrijorare față de planurile de desființare a Imperiului otoman în Europa preconizate de Ecaterina a II-a (proiectul grecesc, crearea regatului Daciei ș.a.) decît după izbucnirea războiului din 1787, în care a fost antrenată și Austria habsburgică⁵. Atunci se produce aceea gravă criză în raporturile anglo-ruse, datorită protestului lui William Pitt împotriva recunoașterii anexării Oceaikovului și a Peninsulei Crimeii de către ruși și care lansează un ultimatum în martie 1791 în Camera Comunelor, amenințînd curtea de la Petersburg cu o intervenție armată în apărarea Turciei⁶. Deși Pitt a fost dezavuat atît de opoziția din Parlament cît și de opinia publică engleză, care vedea încă în Rusia un fidel aliat și un excelent partener comercial⁷, criza Oceaikovului a scos la iveală primele divergențe, care se vor agrava continuu după 1815, în politica celor două țări, diametral opuse în ceea ce privește modul de rezolvare a problemei orientale.

Marea Britanie găsește potrivit, acum, să adopte o politică mai fermă în spațiul sud-estic al continentului și pentru aceasta consi-

„Slavic and East-European Studies“, VIII (1963), nr. 3—4, p. 200—229; B. G. Spiridonakis, *L'établissement d'un consulat russe dans les Principautés Danubiennes, 1780—1782* în „Balkan Studies“, IV (1963), nr. 2, p. 289—314.

⁵ Cf. A. M. Stanislavskaia, *Россия и Англия в годы второй турецкой войны 1787—1791 гг.* în „Вопросы истории“, 1948, nr. 11, p. 26—49 și *Англо-русские отношения в конце XVIII века* în „Доклады и сообщения Института истории АН СССР“, 1959, nr. 12, p. 104—120.

⁶ Pentru „criza Oceaikovului“ vezi în special Felix Salmon, *The Foreign Policy of William Pitt in the first decade of his Ministry in its European Significance* în „Transactions of the Royal Historical Society“, New Series, X (1896), p. 118—119; W. B. Duffield, *Pitt and the Eastern Question*, în „Fortnightly Review“, 1897, p. 292—302; M. S. Anderson, *Britain's Discovery of Russia 1553—1815*, London, 1958, p. 143—145; N. S. Babințeva, *Из истории англо-русского конфликта 1791 года* în „Научные доклады высшей школы“, Ист. Науки, Moscova, 1959, nr. 2, p. 98—104; Allan Cunningham, *The Oczakov Debate* în „Middle Eastern Studies“, I (1965), nr. 3, p. 209—237; D. B. Horn, *Great Britain and Europe in the eighteenth century*, Oxford, 1967, p. 226—231 etc. În literatura română vezi Andrei Oțetea, *Contribuție la chestiunea orientală în Scrieri istorice alese* (ed. Ș. Papacostea—Fl. Constantiniiu), Cluj-Napoca, 1980, p. 146—149, etc.

⁷ Trevor J. Hope, *Britain and the Black Sea Trade in the Late Eighteenth Century*, în „Revue roumaine d'études internationales“, VIII (1974), nr. 2 (24), p. 163—167, care relevă încercările Angliei de a activa comerțul cu Rusia în bazinul pontic.

deră necesară prezența ei activă — sub dublul aspect, politic și comercial — în bazinul pontic și la Dunăre, importantă arteră de comunicații fluviale pînă în inima Europei centrale⁸.

Prilejul pentru atingerea scopului propus l-a constituit debarcarea lui Bonaparte în Egipt (1798), care a forțat Turcia la încheierea unei alianțe nu numai cu Anglia, dar, în mod paradoxal și cu rivala ei tradițională, Rusia, amîndouă puteri interesate, în acel moment, în stăvilirea expansiunii franceze și a spiritului revoluționar pe continent⁹. Dacă politicește britanicii doreau să fie prezenți în Marea Neagră pentru contrabalansarea influenței rusești și a pericolului de intrusiune franceză în această regiune¹⁰, din punct de vedere economic, deși Compania Levantului se afla într-un evident declin iar sfera ei de afaceri se restrînsese, din obișnuință și spirit rutinier, doar la raza porturilor din răsăritul Mediteranei și la Constantinopol¹¹, totuși negustorii afiliați acestei organizații au manifestat un interes — e drept destul de moderat — și pentru înglobarea bazinului pontic în activitatea lor de schimb. Ei s-au lăsat totuși atrași de ideea — nu de a face, în mod special, comerț cu porturile rusești din sudul Ucrainei și Crimeea, deoarece calea Balticii oferea englezilor o rută destul de lesnicioasă în schimburile lor cu Rusia¹² — ci mai ales pentru a exploata resursele naturale ale Bulgariei și țărilor române la Dunărea de Jos, de unde sperau să achiziționeze, în condiții mai avantajoase, îndeo-

⁸ Importanța Dunării și a Mării Negre pentru comerțul exterior al Turciei a fost subliniată încă din 1766 de ambasadorul britanic la Poartă Henry Grenville, cf. ale sale *Observations sur l'état actuel de l'Empire Ottoman* (édit. Andrew S. Ehrenkretz, Ann Arbor (S.U.A.), 1965, p. 49—54.

⁹ Problema este tratată pe larg de B. Mouravieff, *L'alliance russo-turque au milieu des guerres napoléoniennes*, Paris, 1954 și J. C. Hurewitz, *Russia and the Turkish Straits: a Revaluation of the Origins of the Problem*, în „World Politics“, XIV (1961—1962), p. 605—632; unele considerații și la L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York, 1958, p. 200—201; M. S. Anderson, *The Eastern Question 1774—1923. A Study in International Relations*, London, 1966, p. 29—30; Norman E. Saul, *Russia and the Mediterranean 1797—1807*, Chicago, 1970, p. 65—69; *Восточный Вопрос во внешней политике России конце XVIII-начало XX в.*, Moscova, 1978, p. 48—59, etc.

¹⁰ Încă de la 10 mai 1782 ambasadorul britanic la Poartă, Sir Robert Ainslie, făcea cunoscute secretarului de stat Charles Fox negocierile unor negustori francezi cu domnul Moldovei, Constantin Moruzi, pentru achiziționarea de cherestea, fapt ce l-a determinat pe diplomatul englez să-l trimită pe comerciantul David Gray în țările române în 1784 pentru prospecțiuni, cf. Tr. J. Hope, *op. cit.*, p. 161.

¹¹ A. C. Wood, *A History of the Levant Company*, p. 156—178.

¹² Vezi „The Memorandum of William Lindsay on the Black Sea 31 august 1791” la Tr. J. Hope, *op. cit.*, p. 167.

sebi cereale și cherestea în schimbul desfacerii a diferite sortimente de postav, a coloniălelor sau a unor produse manufacturate¹³.

Astfel, John Spencer Smith, însărcinatul cu afaceri britanic la Poartă și totodată reprezentant al Companiei Levantului în Imperiul otoman, a înaintat un memoriu la 1 septembrie 1798 dregătorilor turci, prin care le solicita — în conformitate cu instrucțiunile primite din partea guvernului britanic și a direcției Companiei din Londra — obținerea privilegiului pentru navele comerciale engleze de a naviga în Marea Neagră, avînd, bineînțeles, acces și în porturile dunărene¹⁴. Deși Poarta n-a respins această cerere, totuși, prin amînări succesive, nu i-a dat curs decît după încheierea păcii cu Franța lui Bonaparte, al cărei prestigiu și putere în creștere o silise, prin tratatul din 25 iunie 1802, să îngăduie, în urma tratativelor duse de Talleyrand, pătrunderea flotei franceze de comerț în bazinul pontic¹⁵. Așadar, cu întîrziere de cîțiva ani, Marea Britanie obține, în sfîrșit, la 29 iulie 1802, prin notificarea reis-efendului Raif Mahmud pașa¹⁶, privilegiul — întărit prin hatîșeriful sultanului Selim al III-lea din 15 zilhidge 1217 (8 aprilie 1803 e.n.)¹⁷ — prin care i se îngăduie o activitate comercială nestîinjenită în Marea Neagră și la Dunărea de Jos, potrivit cu normele vechilor capitulații încheiate cu Poarta (taxe vamale de 3%, judecarea litigiilor de către comisii mixte etc.).

¹³ În raportul înaintat la 8 noiembrie 1792 subsecretarului de stat, Sir James Bland Burges, de Sir Sidney Smith, trimis cu o misiune de explorare în principate și în Imperiul otoman, se insistă asupra posibilităților de comerț englez la Dunărea de Jos, putîndu-se importa îndeosebi cereale în schimbul produselor manufacturiere de oțel, cf. Tr. J. Hope, *Rapoartele lui Sir William Sidney Smith asupra stării principatelor Moldova și Țara Românească în anul 1792* în „Studii. Revistă de istorie”, 26 (1973), nr. 4, p. 721—723. Compania Levantului intervenise pe lîngă ambasadorul Ainslie încă de la 11 august 1784 ca să obțină din partea Porții accesul navelor britanice în bazinul pontic, cf. A. C. Wood, *op. cit.*, p. 181.

¹⁴ În memoriul înaintat Porții Smith argumenta că „poporul englez, care se distinge prin industrie activă și deprinderi speculative, va aprecia în plin o concesie, deopotrivă prețioasă și oportună; opinia publică va obîndi de aici cea intensitate adițională și direcție permanentă în favoarea legăturilor dintre cele două țări, acestea nu mai puțin doritoare de le asigura dîrabilitatea, condiție naturală în vederea realizării tuturor avantajelor imediate”. Cf. Tr. J. Hope, *Britain and the Black Sea Trade...*, p. 173.

¹⁵ Germaine Lebel, *La France et les principautés danubiennes (du VIe siècle à la chute de Napoléon Ier)*, Paris, 1955, p. 319—320.

¹⁶ A. C. Wood, *op. cit.*, p. 181, n. 4.

¹⁷ Copia hatîșerifului, tradus în limba engleză, la Public Record Office (P.R.O.), Foreign Office (F.O.), *Turkey*, dos. 78/39, f. 112—113.

În același timp, atenția cercurilor guvernante britanice s-a concentrat și asupra principatelor dunărene, regiune deosebit de nevralgică a conglomeratului statal otoman, unde rivalitatea austro-ruso-turcă, complicând problema orientală, se manifesta în modul cel mai acut, iar imixtiunea recentă a francezilor afecta vădit interesele economice și politice engleze¹⁸. De aceea, ambasadorul britanic la Constantinopol, lordul Thomas Elgin, în baza capitulațiilor încheiate cu Poarta, prin care Marea Britanie dispunea de dreptul de a înființa reprezentanțe diplomatice în orice provincie a Imperiului otoman ar fi considerat necesar, a hotărât, în februarie 1800, să acrediteze, deocamdată cu titlu personal, un emisar al său în țările române în persoana lui Francis Summerers¹⁹.

În cuprinsul memoriului adresat de acesta din urmă guvernului britanic trei ani mai târziu, la 10 noiembrie 1803, spre a i se recunoaște oficial poziția sa în principate, se indicau în mod precis motivele ce au determinat pe lordul Elgin să pledeze pentru înființarea unui consulat britanic la București: 1) rămânerea în urmă a Angliei față de Rusia, Austria și Franța ce dispuneau de reprezentanți consulari în țările române, care apărau interesele economice și politice ale acestor puteri, și încurajarea comerțului naționalilor sau sudiților luați sub protecție și informând guvernele respective asupra oricărui eveniment de seamă de care aveau cunoștință; 2) facilitarea transmiterii corespondenței diplomatice între Constantinopol și Viena; 3) încurajarea comerțului englez în principate²⁰. În acest ultim scop, Elgin a cerut și sprijinul puternicei Companii a Indiilor orientale, interesată, la rîndul ei, în asigurarea remiterii regulate și rapide prin Viena a corespondenței sale de afă

¹⁸ Cf. Adolf Beer, *Die orientalische Politik Oesterreichs seit 1774*, Prag 1883, p. 30—45; Romulus Rebreanu, *Austria și problema orientală (1683—1867)*, Brașov, 1944, p. 29—34; Al. Vianu, *Les événements des Balkans et les négociations russo-turques de l'année 1802* în „Romanoslavica”, IX (1963) p. 483—504; G. Lebel, *op. cit.*, p. 78—80.

¹⁹ Paul Cernovodeanu, *The setting up of the English Consulate in the Romanian Principalities (1803) and its activity until 1807* în „Revue roumaine d'études internationales”, V (1971), nr. 1 (11), p. 187—188.

²⁰ Francis Summerers preciza în memoriul său înaintat din București la 1 noiembrie 1803 guvernului britanic: „Au fost efectuate deplasări la porturile Galați și Brăila spre a face observații asupra diferitelor ramuri ale comerțului ce se poate practica acolo și despre care, memoriile au fost înaintate la timpul lor Ambasadei Majestății Sale la Constantinopol”. cf. Pat Simionescu și Radu Valentin, *Documents inédits concernant la création d'un consulat britannique à Bucarest (1803)* în „Revue roumaine d'histoire”, VIII (1969), nr. 2, p. 257, doc. III.

ceri cu Orientul²¹, într-o perioadă când navigația în Mediterană era periclitată de pozițiile ocupate în bazinul apusean de francezi și aliații lor spanioli. Totodată emisarul britanic în principate urma să aibă menirea de a reglementa conflictele la care puteau da naștere tranzacțiile între negustorii locali și comercianții englezi la târgurile de la Leipzig, deseori soldate cu interminabile procese judecate de kadii turci din Giurgiu, Brăila sau Constantinopol²².

Așadar, din motive politice preponderente — necesitatea de a deține un post de observație dintre cele mai importante în sud-estul continentului, de a supraveghea îndeaproape acțiunile emisarilor francezi în Balcani, de a contrabalansa influența tot mai crescândă a Rusiei și cea, temporar estompată, a Austriei habsburgice, — deși nu a avut niciodată consimțământul expres al Foreign Office-ului, ambasadorul britanic de la Constantinopol a hotărât să înființeze o reprezentanță consulară în principate cu sediul la București, având în același timp menirea să contribuie, în măsura posibilului, la activarea comerțului englez pe Dunăre și în Marea Neagră, în spiritul recomandărilor făcute în acest sens de memoriile lui William Eton²³, și, mai târziu, de cele ale lui Thomas Thornton²⁴. Sultanul Selim

²¹ Vezi memoriul adresat de Summerers Companiei Indiilor orientale tot la 10 noiembrie 1803 în *ibidem*, p. 246—250, doc. II. Thomas Thornton, cunoscut comerciant și reprezentant consular al Marii Britanii la Odessa în 1804, preciza la rîndul său: „Ambasadorul englez la Constantinopol a numit și el un agent în scopul de a ușura (transmiterea) corespondenței cu Compania Indiilor Orientale“ (*The present state of Turkey...*, London, 1807, p. 432).

²² P. Simionescu și R. Valentin, *op. cit.*, p. 254, doc. III; p. 258—259, doc. IV. Vezi și David B. Funderburk, *A brief survey of nineteenth century Anglo-Romanian relations* în „Revue roumaine d'histoire“, XXI (1982), nr. 3—4, p. 426—427.

²³ Acest rezident britanic în Rusia și Turcia, după 1778, pleda textual: „Comerțul celorlalte națiuni cu Turcia este liber; de aceea ele n-au să se teamă de neajunsurile legate de privilegiile. Anglia să dezlege acest comerț exclusiv de piedicile care îl frînează și industria noastră, manufacturile noastre, negustorii noștri și marinarii noștri vor redobîndi în curînd ceea ce am pierdut... Postavurile de Manchester ar găsi o piață de desfacere cu ușurință în toate țările Turciei... țesăturile de mătase și bumbac din Surat și Bengal care costă enorm, imitate de manufacturile noastre, s-ar vinde foarte bine în Turcia la fel ca și articolele de bumbac, catifelele și alte mărfuri. La fel ar fi și cu materialele feroase din Birmingham și Sheffield. Turcii, atît în Europa cît și în Asia, au o mare preferință pentru tot ceea ce provine din manufacturile engleze și în general cuvîntul de englez este pentru ei sinonim cu excelent“ (*A Survey of the Turkish Empire...*, London, 1798, p. 466 și 475—476).

²⁴ Vezi la acesta enumerarea resurselor agroalimentare și animaliere ale principatelor (*The present state of Turkey...*, p. 398—401).

al III-lea a răspuns favorabil solicitărilor lordului Elgin și la 23 ramazan 1217 (17 ianuarie 1803 e.n.) a emis un berat (diplomă imperială) prin care a fost recunoscută lui Francis Summerers calitatea de consul general al Marii Britanii în Țara Românească și Moldova, iar la sfârșitul aceleiași luni, amintita calitate a reprezentantului englez a fost adusă și la cunoștința domnilor celor două principate, respectiv Constantin Ipsilanti și Alexandru Moruzi²⁵.

Activitatea consulară a lui Summerers în principatele dunărene a fost de scurtă durată (până în iunie 1807) și suficient de agitată, într-o perioadă când tulburările provocate de adepții lui Pazvantoglu, rebelul pașă de Vidin, împotriva Porții, greutățile iscate de agenții lui Bonaparte în Balcani, profitind de răscoala sîrbilor sub Kara Gheorghe în 1804 și, în sfârșit, izbucnirea unui nou război ruso-turc în 1806, n-au fost de natură să creeze un climat propice dezvoltării comerțului în general, și a celui englez în special, în această regiune. De aceea în numeroasele rapoarte adresate de Summerers diferiților ambasadori britanici la Poartă sau Secretariatului de Stat, precumpănesc informațiile de natură politică, diplomatică sau militară²⁶ față de cele — aproape inexistente — cu caracter economic; chiar un raport destinat Companiei Indiilor orientale, la 30 septembrie 1805, trata probleme din afara zonei („Finances de la France sous le gouvernement de Bonaparte”)²⁷.

Cu toate acestea, ambasada britanică de la Constantinopol a încercat să dea un conținut real privilegiului obținut de navele engleze de a naviga în Marea Neagră. Astfel, într-un raport înaintat metropolei de către ministrul Alexander Straton în 1803 privind „Black Sea Navigation and Trade” se treceau în revistă — în afara articolelor de export și import din porturile rusești — și produsele expediate din principate pe Dunăre și de pe coasta Bulgariei la Constantinopol, subliniindu-se, printre altele, rolul incipient în traficul internațional al portului Galați și importanța specială acordată de englezi obținerii de cherestea²⁸. Amiralitatea britanică avea în vedere chiar unele propuneri de aprovizionare a flotei de război

²⁵ P. Simionescu și R. Valentin, *op. cit.*, p. 258—262, doc. IV și V.

²⁶ Amănunte la P. Cernovodeanu, *The Setting up of the English Consulate ...*, p. 188—200.

²⁷ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/46, f. 100—110. Pentru alte dificultăți — îndeosebi financiare — întâmpinate de Fr. Summerers în exercitarea funcțiilor sale în principate datorită necunoașterii calității de consul de către Foreign Office și memoriile înaintate în această chestiune diverșilor secretari de stat pentru afacerile externe, chiar și după părăsirea țărilor române, până la 1810, vezi și W. G. East, *The Union of Moldavia and Wallachia*, 1859. *An Episode in Diplomatic History*, Cambridge, 1929, Appendix, 1, p. 170—181.

din Mediterana de sub comanda amiralului Nelson cu 400.000 ocale de carne sărată din principate (23 martie 1805) și recrutarea de meșteri timplari și dulgheri pentru repararea corăbiilor engleze de către colonelul Moore, sosit în acest scop la București la 17 septembrie 1805²⁹.

Totodată, Secretariatul de Stat a dat instrucțiuni în 1804 ambasadorului britanic la Poartă, Charles Arbuthnot, de a solicita guvernanților turci acordarea de tarife preferențiale pentru mărfurile transportate pe navele de comerț engleze în Marea Neagră, identice cu cele obținute de Rusia și Franța. Problema nu a fost însă reglementată decît la 18 iulie 1805 cînd Arbuthnot făcea cunoscut secretarului de stat al afacerilor externe, lordul Mulgrave, conținutul notei remisă de către dregătorii Porții prin care cererile britanice erau satisfăcute³⁰. Pătrunderea corăbiilor engleze în Marea Neagră a fost, însă, curînd oprită, datorită izbucnirii războiului dintre Rusia — aliata Marii Britanii împotriva lui Napoleon — și Imperiul otoman (decembrie 1806), în urma ocupării principatelor dunărene de către trupele țariste. Încurajată de succesele francezilor pe continent, Poarta a respins mediația ambasadorului Arbuthnot, determinînd pe britanici la ruperea relațiilor diplomatice cu Turcia în februarie 1807 și chiar la declanșarea ostilităților printr-un atac al flotei comandate de amiralul Duckworth — eșuat însă — asupra strîmtorilor. Defecțiunea Rusiei, la rîndul ei silită de victoriile lui Napoleon să încheie pace, a dus la o completă răsturnare a situației. În

²⁹ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/39, f. 83—85 v° (Articles of import to Russia, f. 83—83 v; Articles of European Manufacture sent into Russia through the Bosphorus, f. 83 v; Articles of export from Russia, f. 83 v; Articles exported in Greeks or Turkish customs from the Coast of Europe & Asia in the Black Sea destined for consumption in Constantinople; from Varna & Galatz, f. 84 v; from Vona, Yenissun, Trebizond & Sinop in Asia, f. 84 v; Timber f. 85—85 v).

²⁹ E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVI, București, 1912, p. 682—683 și 690, doc. MDLXXVI și MDLXXXVIII; G. Lebel, *op. cit.*, p. 105 și 106.

³⁰ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/45, f. 47—58 v (instrucțiuni date lui Ch. Arbuthnot în 1804 spre a solicita Porții acordarea de tarife preferențiale pentru navele engleze navigînd în Marea Neagră); f. 136—151 v (răspunsul lui Arbuthnot către lord Mulgrave din 18 iulie 1805 privind problema sus-enunțată); f. 199—203 v. (conținutul notei remise ambasadorului englez cu răspunsul favorabil al Porții). În urma deschiderii strîmtorilor pentru flota sa de comerț, Anglia stabilise legături și cu porturile rusești de la Marea Neagră, unde au încărcat mărfuri 7 vase în 1803, 24 în 1804 și 35 în 1805, cf. A. M. Stanislavskaia, *Русско-английские отношения и проблемы Средиземного моря (1798—1807)*, Moscova, 1962, p. 33.

urma întrevederii împăratului Franței cu țarul Alexandru I la Tilsit (7 iulie 1807), Rusia a aderat la blocada continentală și a rupt relațiile cu Marea Britanie, care s-a trezit astfel, într-o neplăcută izolare diplomatică³¹. Totodată prin intervenția Franței, Imperiul otoman a încheiat un armistițiu temporar cu Rusia la Slobozia (24 august 1807), prin care această din urmă putere, favorizată de Napoleon, menținea în continuare sub ocupație militară principatele dunărene, în scopul — foarte clar mărturisit — de a le anexa³².

Reacția britanică la complicata situație din sud-estul continentului nu s-a lăsat însă așteptată. În primul rînd Marea Britanie s-a grăbit să-și normalizeze relațiile cu Turcia, deteriorate în mod artificial în urma incidentelor din 1807; în acest scop, noul secretar de stat la afacerile externe, George Canning, a dat instrucțiuni speciale în iunie 1808 lui Sir Robert Adair, fost ministru rezident pe lângă Curtea din Viena, trimițându-l la Constantinopol³³. În urma unor negocieri — destul de anevoioase — s-a ajuns însă la încheierea tratatului de pace de la Dardanele (5 ianuarie 1809) între Marea Britanie și Imperiul otoman, prin care vechile relații de prietenie, în virtutea capitulațiilor, erau restabilite³⁴. Articolul VI al tratatului reînnoia vechiul privilegiu al taxelor vamale extrem de scăzute percepute de turci — doar 3% din valoarea mărfurilor achiziționate sau desfăcute de negustorii englezi — iar cel de al XI-lea restabătea suveranitatea Porții asupra strîmtorilor, interzicînd flotelor străine de război accesul lor în sau din Marea Neagră pe timp de pace³⁵. Această stipulație era vizibil îndreptată împotriva Rusiei,

³¹ M. S. Anderson, *Britain's Discovery of Russia...*, p. 211—212 și *The Eastern Question...*, p. 36—43; A. M. Stanislavskaia, *op. cit.*, p. 390—395; N. Saul, *Russia and the Mediterranean...* p. 216—221; Stanford J. Shaw, *Between Old and New. The Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789—1807*, Cambridge (Mass.) 1971, p. 334—364 etc.

³² Cf. A. D. Xenopol, *Politica franceză în Orient. Proiectul de împărțire a Turciei în anul 1807*, în „Convorbiri literare”, XV (1881), p. 85—94; J. E. Driault, *La question d'Orient en 1807. L'armistice de Slobodzie*, în „Revue d'histoire diplomatique”, XIV, (1900), p. 410—451 și XV (1901), p. 51—68; G. Lebel, *op. cit.*, p. 136—147; Sergiu Columbeanu, *Contribuții privind situația internațională a țărilor române între anii 1806—1812*, în „Revista de istorie”, 29 (1976), nr. 5, p. 657—676; *Восточный Вопрос...*, p. 59—67 iar mai recent Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, 1983, p. 195—196.

³³ Harold Temperley, *England and the Near East, The Crimea*, London, 1936, p. 47.

³⁴ M. S. Anderson, *The Eastern Question...*, p. 44; Paul Gogeanu, *Strîmtorile Mării Negre de-a lungul istoriei*, București, 1966, p. 67—69.

³⁵ Conținutul articolului XI era următorul: „Intrucît navelor de război li s-a interzis întotdeauna să pătrundă în strîmtorile Constantinopolului și

a cărei flotă, sub comanda amiralului Seniavin, participase la operații de război în răsăritul Mediteranei între anii 1805—1807, profitând, pînă în 1806, de precara ei alianță cu Turcia.

Jocul politic datorat perturbărilor provocate de Napoleon în Europa a făcut să se ajungă, astfel, la o răsturnare a alianțelor, fostele aliante, Marea Britanie și Rusia, găsindu-se acum în tabere adverse, cea dintîi susținînd Turcia iar cea de a doua fiind sprijinită — pînă la un punct — de Franța. Tratatativele de pace între ruși și turci au eșuat, datorită pretențiilor teritoriale exagerate ale celor dintîi și în primul rînd al refuzului Porții de a ceda principatele³⁶.

Diplomația engleză a împărțășit total acest punct de vedere al Turciei iar ambasadorul Adair, în raportul său înaintat de la Constantinopol lui George Canning, la 19 martie 1809, sublinia necesitatea de a înainta Porții o notă conținînd „a strong exhortation not to permit Russia to establish herself on the Danube“ (un sfat energetic să nu îngăduie Rusiei de a se stabili la Dunăre)³⁷. Ba chiar mai mult, spre a oferi o posibilitate de ripostă turcilor și a le întări poziția, Adair pleda — în același raport — pentru o expediție navală britanică în Marea Neagră, spre a ataca Crimeea și Sevastopolul³⁸,

întrucît această veche regulă a Imperiului otoman trebuie să fie respectată de acum înainte de oricare putere, Curtea britanică este de acord să se conformeze cu acest principiu“, cf. Sir Robert Adair, *Negotiations for the peace of Dardanelles*, I, London, 1845, p. 122—123.

³⁶ Vezi pentru toate acestea importanta colecție de documente *Внешняя политика России XIX и начала XX века. Серия первая 1801—1815*, IV (iulie 1807—mart. 1809), Moscova, 1965; V (aprilie 1809—ian. 1811), Moscova, 1967; VI (1811—1812), Moscova, 1962, *passim*. O sinteză utilă a problemei la Hugh Seton-Watson, *The Russian Empire 1801—1917*, Oxford, 1967, p. 94—96, 115—117, *passim* și *Восточный Вопрос . . .*, p. 69—75.

³⁷ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/63, f. 144. În același timp însă Marea Britanie recunoștea imposibilitatea în care se afla de a garanta Porții integritatea Imperiului otoman și mai ales stăpînirea asupra principatelor, care se aflau de altfel sub ocupația militară rusă. Astfel, succesorul lui Canning la afacerile externe, lordul Henry Bathurst, specifica textual lui Adair în 1809: „Veți avea, totuși, grijă, să nu oferiți sultanului speranța că Marea Britanie ar putea să garanteze în mod formal vreo provincie turcească, angajament pe care evenimente (imprevizibile) ne-ar împiedica să-l respectăm“ (raport reprodus în H. Temperley, *op. cit.*, p. 48).

³⁸ Adair insista pe lângă Canning în modul următor: „I . . . strongly recommended to his Lordship, to consent to the demand of naval cooperation in the Black Sea if the Turks should require it, and if his means would permit it . . . Capt(ain) Stewart who was seen the Castles both the Bosphorus and the Dardanelles is decidedly of opinion to venture a squadron in the Black Sea. I really think the menace of attacking Sevastopolis would materially assist the conclusion of the Russian peace on fair terms . . .“ (Recomand cu toată tăria Înălțimii Sale să consimtă la cererea unei coope-

anticipînd astfel cu aproape o jumătate de veac intervenția din 1854—1856. Căutînd, mai tîrziu, o altă soluție, de data aceasta de ordin politic, de compromis, diplomatul britanic informa pe reisefendi-ul Galib la 23 martie 1810 că a înaintat sugestii guvernului de la Londra în vederea determinării Rusiei țariste de a încheia pace cu otomanii și a detașării ei de alianța cu Napoleon, să-i ofere drept compensație colonii în emisfera Indiilor occidentale în locul principatelor dunărene, ce ar urma să fie restituite Porții³⁹; propunerile lui Adair n-au fost însă defel agreate de guvernul britanic care nu înțelegea să facă nici un sacrificiu în favoarea Turciei⁴⁰.

Totodată, Imperiul țarist arătîndu-se inflexibil în dorința înaintării lui spre Balcani și dobîndirea gurilor Dunării — arteră de importanță excepțională pentru comerțul centrului și estului Europei — Adair comunica secretarului de stat, lordul Wellesley, la 5 iulie 1810, condițiile de pace pe care cabinetul de la St. Petersburg încerca să le impună guvernanților Porții în vederea încheierii păcii: 1.

rări navale în Marea Neagră dacă turcii o vor cere și dacă mijloacele sale o vor îngădui... Căpitanul Stewart care a văzut atît castelele de pe Bosfor cît și cele din Dardanele este hotărît de părere să trimitem o escadră în Marea Neagră. Cred, într-adevăr că amenințarea de a ataca Sevastopolul va ajuta practic la încheierea unei păci cu rușii în termeni favorabili), cf. P.R.O., P.O., *Turkey*, dos. 78/63, f. 148.

³⁹ Ibidem, dos. 78/68, f. 177—177 v.

⁴⁰ Poziția Angliei era clar definită și în instrucțiunile date mai tîrziu, la 27 martie 1812, de cunoscutul om politic Robert Castlereagh, secretar de stat la externe, noului ambasador britanic la Poartă, Sir Robert Liston: „In your negotiation, whether for peace or truce, I fell it necessary to guard you, against giving countenance to an idea which seems to have prevailed in some of the former discussions for peace, that, in order to accelerate a pacification between Russia and the Porte, Great Britain might be induced to make either pecuniary sacrifices, or a cession of some colony to Russia. To such an expedient you must not give the smallest countenance, the measure in itself is full of difficulty, and of evil example and proceeds upon a principle to which, not withstanding His desire to contribute to the termination of the war. His Royal Highness cannot listen“ (Consider însă necesar să vă pun în gardă că, în tratativele pe care le veți duce, fie în vederea încheierii păcii, fie în vederea încheierii unui armistițiu, să nu acceptați ideea care pare a fi prevalat într-una din discuțiile anterioare înaintea încheierii păcii. Anume, că pentru a se urgenta revenirea la starea de pace între Rusia și Poartă, Marea Britanie ar putea fi dispusă să facă anumite sacrificii materiale sau să cedeze vreo colonie Rusiei. Nu trebuie să dați nici un fel de indicație în legătură cu un asemenea expedient care prezintă nenumărate dificultăți și ar constitui o pildă rea, ca izvorînd dintr-un principiu pe care Alțeta Sa regală (principele regent, viitorul George al IV-lea — n.n.) nu-l poate accepta, în pofida dorinței Alțetei Sale de a contribui la încheierea războiului“); cf. Ibidem, dos. 78/79, f. 16 v. 17.

cedarea principatelor; 2. independența Serbiei; 3. cedarea unor teritorii în Cuban; 4. independența Gruziei; 5. despăgubiri de război de 40 000 de pungi (aproape un milion de lire sterline); 6. ocuparea malului drept al Dunării pînă la achitarea datoriei;⁴¹ de data aceasta era rîndul Turciei să refuze categoric o asemenea spoliere teritorială, dezaprobată și de ambasadorul englez de la Constantinopol⁴². Aceeași opoziție față de intențiile cabinetului de la St. Petersburg a manifestat-o și Curtea de la Viena⁴³, după cum releva la 4 octombrie 1810 ministrul plenipotențiar englez la Poartă, rămas în locul lui Adair, rechemat în metropolă, anume tînărul Charles Stratford Canning, vărul renumitului om de stat George Canning și viitorul lord de Redcliffe, marele diplomat influent de pe malurile Bosforului în deceniile următoare⁴⁴. În același timp rezidentul britanic asigura Poarta printr-o notă înaintată la 29 noiembrie 1810 că guvernul de la Londra sprijină poziția moderată a Turciei de a încheia pace cu Rusia fără cedări teritoriale⁴⁵.

Între timp, cabinetul țarist a început să dea dovadă de mai multă luciditate, cu atît mai mult cu cît deteriorarea lentă dar progresivă a raporturilor cu Franța napoleoniană expunea Rusia pericolului unui atac masiv din partea vremelnicei ei aliante și o obliga la lichidarea focarului de război din sud-estul european, în condiții pe care le-a dorit însă cît mai avantajoase cu putință. De aceea Stratford Canning raporta ministrului Wellesley la 2 ianuarie 1811 că fostul ambasador al Rusiei la Constantinopol, Andrei Iakovlevici Italinski, înaintase țarului unele propuneri mai moderate spre a determina Turcia la încheierea păcii și anume anexarea Moldovei numai pînă la Prut, în schimbul unei indemnizații bănești pe care ar primi-o din partea Porții, cu sprijinul financiar al Angliei și unele rectificări la granița asiatică dintre cele două imperii⁴⁶. De altfel în martie-aprilie 1811 a început o nouă rundă de negocieri ruso-turce la Rusciuk și București pentru găsirea unor soluții ac-

⁴¹ Ibidem, dos. 78/68, f. 307—311 vº.

⁴² Ibidem, f. 323—332 vº.

⁴³ Ibidem, dos. 78/70, f. 210—213 vº.

⁴⁴ Pentru viața și activitatea acestui important exponent al politicii britanice în Orient (1786—1880), vezi mai cu seamă monografiile lui Stanley Lane-Poole, *The Life of the R. H. Stratford Canning; Viscount Stratford de Redcliffe*, London, 1888, 2 vol.; E. F. Malcolm-Smith, *The Life of Stratford Canning*, London, 1933; Leo G. Byrne, *The Great Ambassador. A Study of the Diplomatic Career of the Right Honorable Stratford Canning... to the Sublime Porte of the Ottoman Sultan*, (Columbus), Ohio State Univ. Press, 1964, X + 393 p. etc.

⁴⁵ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78.73, f. 24—37 vº.

⁴⁶ Ibidem, f. 15—23.

ceptabile convenind ambilor adversari. Atît turcii cît și rușii au încercat să-și întărească pozițiile și prin operații militare la Dunărea de Jos, dar slăbiciunea forțelor armate ale otomanilor era evidentă⁴⁷. În imposibilitatea de a obține un succes hotărîtor, marele vizir Ahmed pașa a fost nevoit să încheie un armistițiu la Giurgiu; Stratford Canning aducea la cunoștința Secretariatului de Stat la 18 noiembrie 1811 condițiile pe care le acceptase marele vizir: cedarea către Rusia a părții de răsărit a Moldovei pînă la Siret cu gurile Dunării și alte teritorii pe litoralul pontic în Caucaz pînă la riul Phasis⁴⁸. Sultantul Mahmud al II-lea a refuzat însă să ratifice clauzele armistițiului și, după cum raporta rezidentul britanic la 15 decembrie 1811, Poarta a înaintat contrapropuneri, refuzînd orîșice concesiuni teritoriale în Caucaz și consimțînd la cedarea Moldovei cel mult pînă la Prut, cu păstrarea fortărețelor Ismail și Chilia și implicit a gurilor Dunării, condiții pe care rușii le-au respins cu indignare⁴⁹.

În primăvara anului 1812 iminenta ruptură între Napoleon și țarul Alexandru a determinat însă Marea Britanie să intervină pe lîngă turci spre a accepta o pace de compromis cu Rusia, ajungîndu-se din nou la o răsturnare a alianțelor și la o apropiere între Londra și St. Petersburg. Întrucît negocierile de pace de la București băteau pasul pe loc din pricina pozițiilor ireconciliabile ale celor doi adversari, Poarta începuse chiar să acorde atenție unor sugestii — interesate ce e drept — provenind de la internunții habsburgici la Constantinopol, Ignaz von Stürmer, ce încuraja pe turci la rezistență, oferindu-le chiar perspectiva unei alianțe cu Austria și Franța împotriva Rusiei⁵⁰; Stratford Canning a avertizat însă Poarta la 26 aprilie 1812 de pericolul unei asemenea acțiuni, născută din inițiativa lui Napoleon — cel care dorise să împartă Imperiul otoman cu țarul — și a Austriei, autoarea unui plan secret de dezmembrare a Turciei datînd din 3 aprilie 1810⁵¹. Diplomatul britanic raporta la 19 mai 1812 noului secretar de stat la afacerile externe, energicul om de stat Robert Castlereagh, — care

⁴⁷ Vezi în acest sens rapoartele lui Stratford Canning din 16 iunie, 20 iulie, 21 septembrie și 29 octombrie 1811, Ibidem, dos. 78/73, f. 275—276 v°; dos. 78/74, f. 39—40 v°, 113—114 v° și 153—154 v°.

⁴⁸ Ibidem, f. 226—229 v°; cf. și H. Temperley, *England and the Near East* . . . , p. 50.

⁴⁹ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/74, f. 284—287 v°.

⁵⁰ Vezi raportul lui Stratford Canning din 21 aprilie 1812, cf. ibidem, dos. 78/77, f. 159—160 v°.

⁵¹ Ibidem. f. 170—180.

avea să domine scena politică a Europei pînă la tragicul său sfîrșit din 1822⁵² — inițiativa luată de a trimite un emisar la București în persoana lui Thomas Gordon, care călătorea atunci în Imperiul otoman și dorea să ia calea întoarcerii în Anglia prin Rusia; acesta avea misiunea de a se prezenta la cartierul general al comandantului suprem al oștilor ruse în principate, Mihail Ilarionovici Kutuzov, spre a-l pune la curent cu urzelile diplomației austro-franceze la Poartă și a îndemna cabinetul țarist la concesiile și la încheierea cît mai grabnică a păcii⁵³. Într-adevăr cabinetul de la St. Petersburg, realizînd pericolul unei încercări austro-franco-turce, foarte puțin de dorit, și în graba de a-și pregăti frontul de apărare împotriva lui Napoleon, a dat ascultare sugestiilor guvernului britanic și a expediat la București pe amiralul Pavel Vasilevici Ciceagov, cu împuterniciri de a semna un tratat de pace cu Poarta pe baza unor propuneri mai moderate. Gordon a fost primit în orașul de scaun al Țării Românești și de Ciceagov, care i-a adus la cunoștință noile concesiile făcute de guvernul țarist⁵⁴. În cele din urmă, turcii aflați în imposibilitate de a mai conduce războiul, cu finanțele sleite și oștirile demoralizate, în sinul cărora bîntuia duhul răscoalei, supuși presiunilor tenace ale guvernului englez — dornic de a înfringe cu orice preț pe Napoleon și subordonînd totul acestui scop — temîndu-se de substratul propunerilor interesate de alianță ale austro-francezilor și neputînd să facă față superiorității militare evidente a rușilor, s-au resemnat să încheie tratatul de pace de la București din 16/28 mai 1812, prin care au cedat Imperiului țarist teritoriul cuprins între Nistru și Prut, incluzînd brațul nordic al Dunării, Chilia, și acceptînd prevederile hătișerifului din 1802 cu privire la drepturile de intervenție a Rusiei în principate⁵⁵; în schimb

⁵² Pentru politica britanică în „problema orientală” și cea externă în general din această vreme, vezi monografiile fundamentale ale lui Sir Charles Webster, *The foreign policy of Castlereagh 1812—1815*, London, 1931 și *The foreign policy of Castlereagh 1815—1822*, London, 1925.

⁵³ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78.77, f. 216—217 v°.

⁵⁴ Vezi scrisorile adresate de Ciceagov și Italinski lui Stratford Canning la 5/17 și 7/19 mai 1812, cf. *ibidem*, f. 259—259 v°, și 275—277. Thomas Gordon a înaintat rezidentului britanic un raport asupra îndeplinirii misiunii sale la 12 iunie 1812 (*ibidem*, f. 284—289 v°) ale cărui date, cu aprecierile pozitive ale lui Stratford Canning, au fost expediate, în aceeași zi, lui Castlereagh (*ibidem*, f. 282—282 v°).

⁵⁵ O copie în limba franceză a prevederilor tratatului a fost remisă lui Castlereagh de către Stratford Canning printr-un raport separat trimis tot la 12 iunie 1812 (*ibidem*, f. 234—244). Vezi textul său la Gh. Petrescu, D. A. Sturdza și D. C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, I, București, 1888, p. 297—302. În însemnările sale pri-

guvernul țarist renunța la orice anexiuni teritoriale în Asia, precum și la despăgubirile de război.

Dându-și seama de caracterul atât de nepopular al acestei păci, pe care turcii datorită greutăților întâmpinate și a situației internaționale nefavorabile fuseseră siliți să o încheie, guvernul englez se grăbi cel puțin să intervină pe lângă ruși să renunțe la încercarea de a atrage Turcia în coaliția antinapoleoniană și să evacueze în cel mai scurt timp posibil principatele dunărene, unde trebuia restaurată autoritatea Porții; în acest scop, a fost trimis în misiune la București, pe lângă persoana amiralului Ciceagov, generalul englez de brigadă Sir Robert Wilson, după cum făcea cunoscut noul ambasador al Marii Britanii la Poartă, Sir Robert Liston, într-un raport expediat lui Castlereagh în august 1812⁵⁶. În capitala Țării Românești, Wilson a avut întrevederi atât cu amintitul comandant rus cât și cu plenipotențiarul turci Mehmed Galib, reis-efendi și dragomanul Dimitrie Moruzi, căpătînd asigurări în ceea ce privește evacuarea completă a principatelor dunărene de către armatele țarului pînă la 2 octombrie 1812⁵⁷.

Pacea de la București — deși ratificată de sultan în cursul lunii iunie — a provocat, totuși, o puternică iritare în anumite cercuri — apropiate Franței — ale dregătorilor Porții⁵⁸; Liston, făcea cunoscută lui Castlereagh, cu oarecare îngrijorare, la 14 septembrie 1812, în plină desfășurare a campaniei lui Napoleon în Rusia, reinnoirea propunerilor de alianță făcute turcilor de către austro-francezi, cu promisiunea, în caz de aderare, a redobîndirii de la țariști a părții din Moldova pierdute și chiar a altor teritorii⁵⁹. Întrucît la 18 octombrie Liston revenea asupra acestei chestiuni insistînd asupra nemulțumirii Porții de a fi cedat rușilor teritoriul

vitoare la români Karl Marx condamnă atitudinea turcilor la 1812, care nu aveau voie să cedeze rușilor un teritoriu care nu le aparținea: „Poarta renunță la Basarabia. Turcia nu putea ceda ceva ce nu-i aparținea, pentru că Poarta otomană n-a fost niciodată suverană asupra țărilor române”. Cf. K. Marx, *Insemnări despre români (Manuscrisse inedite)* publicate de acad. A. Oțetea și S. Schwann, București, 1964, p. 106. Amănunte foarte relevante la M. Mușat și I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 196—200. Cf. și Nicolae Ciachir și Gheorghe Bercan, *Diplomația europeană în epoca modernă*. București, 1984, p. 249.

⁵⁶ P.R.O., F.O., Turkey, dos. 78/79, f. 134—141 v.

⁵⁷ Cf. R. Wilson, *Private Diary of Travels, Personal Services and Public Events*, London, 1861, p. 138—145. Mai vezi și E. D. Tappe, *Some new English Travellers in the Rumanian Principalities* în „Revue des études roumaines”, Paris, V—VI (1957—1958), p. 248—250.

⁵⁸ Vezi raportul lui Stratford Canning din 29 iunie 1812 la P.R.O., F.O., Turkey, dos. 78/77, f. 302—305 v.

⁵⁹ Ibidem, dos. 78/79, f. 150—155.

dintre Prut și Nistru cu atîta ușurință⁶⁰, tot el înainta lui Castlereagh anumite sugestii socotind oportună o intervenție a guvernului englez pe lângă țarul Alexandru spre a-l convinge să restituie turcilor amintita provincie, gest care, fără îndoială, după părerea sa ar determina pe otomani, drept recunoștință, să se alăture aliaților împotriva lui Napoleon⁶¹. Prevederile păcii de la București n-au mai putut fi însă schimbate și Liston recunoaște în raportul adresat lui Castlereagh la 12 decembrie 1812 că orișice încercare de a mai redeschide problema s-a izbit de neta împotrivire a cabinetului de la Petersburg⁶². Rusia a reușit, așadar, prin încorporarea Basarabiei și ocuparea unui braț al Dunării⁶³ să-și întărească considerabil pozițiile în bazinul pontic.

⁶⁰ Ibidem, f. 190—192 vº. Se știe că frații Moruzi, marele dragoman al Porții, Dimitrie, și Panaiot, considerați vinovați de trădare pentru că ar fi ascuns dregătorilor Porții apropiatul atac al lui Napoleon asupra Rusiei, determinînd pe turci să încheie o pace nefavorabilă, au fost executați din porunca marelui vizir, fapt relatat și de Liston în raportul înaintat lui Castlereagh la 9 decembrie 1812, cf. ibidem, f. 212—215.

⁶¹ Ibidem, f. 200—207 vº.

⁶² Diplomatul englez relatează următoarele: „He has from the beginning made no secret of his opinion that a Peace which took from Turkey so large a portion of Territory and deprived her of the Command of the Navigation of the Danube could never be a cordial Peace, and not a consequence likely to be a durable one (...) A Counter-Declaration on the part of the Emperor of Russia that he was willing to restore the whole or a considerable part of his conquest, would have excited their gratitude, gained their Confidence, secured their Neutrality and in the natural course of things, their eventual cooperation. But no Overture of this Nature not even a single civil expression had been obtained from Petersburg from the first moment to the present“ (El (reis-efendi — n.n.) nu a făcut dintru început nici un secret cu privire la părerea sa că pacea, care a luat de la Turcia o porțiune atît de mare de teritoriu și a lipsit-o de controlul asupra navigației pe Dunăre, nu putea fi niciodată o pace cordială și ca urmare, o pace durabilă (...) O contra-declarație din partea împăratului Rusiei că el era dispus să restituie întreaga sau o parte considerabilă a cuceririi sale ar fi atras recunoștința lor (a turcilor — n.n.), ar fi cîștigat încrederea lor, ar fi asigurat neutralitatea lor și, prin desfășurarea firească a lucrurilor, eventuala lor colaborare. Dar nici un gest de asemenea natură, nici măcar o singură expresie de politețe nu a fost obținută din partea Petersburgului din primul moment pînă în prezent), (ibidem, f. 216 și 226—226 vº).

⁶³ Articolul 4 al tratatului de la București a instituit regimul liberei navigații pe Dunăre, nu numai pe brațul Chilia intrat în stăpînirea rușilor, dar și pe întregul curs al fluviului, cu excepția navelor de război care nu puteau urca decît pînă la confluența cu Prutul, cf. Paul Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*, București, 1970, p. 29—30. Vezi și *Восточный Вопрос* ... p. 75. În iunie 1814, consulul general al Rusiei în Principate, Luca de Kiriko, discuta cu noul domn al Țării Românești, Ioan Caragea, apli-

Infringerea lui Napoleon și instaurarea unei noi ordini europene de puteri învingătoare în urma Congresului de la Viena nu au adus însă schimbări notabile în problema orientală, Turcia nefiind invitată să participe la lucrările acestei reuniuni internaționale și chestiunile răsăritului continentului fiind socotite, momentan, reglementate prin pacea de la București. Totuși, prin tratatul semnat la Viena de marile puteri la 9 iunie 1815 se prevedeau libera navigație și exercitare a comerțului de-a lungul marilor fluvii ale Europei — inclusiv Dunărea — din punctul unde deveneau navigabile și pînă la vărsare; Poarta dăduse asigurări în acest sens printr-un firman emis încă din martie 1814⁶⁴.

Așadar, odată restabilită liniștea, relativă, în spațiul sud-estic al continentului, Dunărea și Marea Neagră au fost redeschise pentru navele de comerț ale țărilor europene. Prin poziția specială dobîndită la Poartă, Marea Britanie obținuse de altfel chiar înaintea încheierii păcii din 1812 dreptul de a-și introduce flota comercială în bazinul pontic. Într-adevăr, încă de la 21 octombrie 1810 dregătorii turci făcuseră promisiuni de a aboli interdicția exportului de grîne din teritoriile aflate sub dominația otomană către țările străine⁶⁵, iar la 9 octombrie 1811 Mehmed Arif, reis-efendi, asigurase pe Stratford Canning, printr-o notă, de libera circulație și practicare a comerțului pentru navele engleze în Marea Neagră⁶⁶.

Profitînd de bunele dispoziții ale Porții, deși concurată puternic și trăindu-și ultimii ani de existență, Compania engleză a Levantului și-a îndreptat din nou atenția asupra principatelor dunărene, unde a hotărît să reînființeze o reprezentanță consulară pentru garantarea comerțului ei în țările române⁶⁷.

După plecarea lui Summerers — consul britanic „de facto“ la București — locul său a revenit unui girant, lăsat chiar de dînsul, anume dragomanul levantin Ioan Marco⁶⁸, care n-a obținut însă nici odată recunoașterea oficială a guvernului de la Londra. Compania Levantului, cu asentimentul ambasadorului Liston, a desemnat ca

carea regimului de liberă navigație pe Dunăre pentru vasele de comerț ale Imperiului țarist, în timp ce la Galați a început să funcționeze din această vreme și un vice-consulat rusesc, cf. G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse...*, București, 1962, p. 202

⁶⁴ P. Gogeanu, *op. cit.*, p. 31; G. Bezviconi, *loc. cit.*

⁶⁵ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/74, f. 158—159.

⁶⁶ *Ibidem*, dos. 78/70, f. 295—296 v.

⁶⁷ N. Iorga, *A History of Anglo-Roumanian relations*, Bucharest, 1931, p. 48; Radu Florescu, *The struggle against Russia in the Roumanian Principalities 1821—1854*, München, 1962, p. 79—80.

⁶⁸ P. Cernovodeanu, *The setting up of the English Consulate...* p. 200

reprezentant al ei cu rang consular în principate pe William Wilkinson, fiul unui fost reprezentant al Danemarcei la Smirna, Robert Wilkinson⁶⁹, cu un salariu anual de £ 360⁷⁰. Noul titular al postului făcea cunoscută numirea sa și lui Castlereagh la 21 octombrie 1813, oferindu-și serviciile Foreign Office-ului⁷¹; dar nici de data aceasta autoritățile engleze n-au înțeles să recunoască existența unui consulat la București, situându-se pe o poziție rigidă, în flagrantă contradicție cu propriile lor interese politice și economice. Ca și în cazul lui Summerers, Poarta și-a dat consimțământul pentru ca Wilkinson să funcționeze în calitate de consul general al Marii Britanii în Principate prin beratul sultanului Mahmud al II-lea din 24 djumadi I 1229 (14 mai 1814 e.n.), în care i se specificau îndatoririle de a apăra interesele comerțului englez și a asigura trecerea curierilor și a corespondenței diplomatice britanice prin țările române⁷². Wilkinson și-a luat postul în primire la 2 iulie 1814 când a sosit la București, înfățișându-se lui Ioan vodă Caragea în audiență solemnă de prezentare⁷³, iar la 25 noiembrie 1814 și-a înaintat scrisorile de acreditare și la Iași domnului Moldovei Scarlat Callimachi⁷⁴. Comentând sosirea lui la Iași, viceconsulul francez Fornetty se adresa astfel la 25 noiembrie 1814 lui Talleyrand: „D. Wilkinson, consul al Angliei în aceste două provincii, a venit aici spre a fi recunoscut de domnitor în această calitate... Reflectând asupra motivelor ce-ar îndritui prezența unui agent (consular) englez în această provincie, m-am gândit că poate este vorba de a se solicita Porții exportul de lemn de construcție pentru flota engleză din Marea Mediterană. Catargele ar constitui îndeosebi un articol foarte prețios“...⁷⁵

⁶⁹ E. de Hurmuzaki, *Documente privind istoria României* (seria nouă), II (*Rapoarte consulare austriace (1812—1823)*), București, 1967, p. 193, doc. 185.

⁷⁰ Radu Florescu, *op. cit.*, p. 81.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² William Wilkinson, *An account of the Principalities of Wallachia and Moldavia*, London, 1820, *Appendix*: I, p. 199—202; D. B. Funderburk, *op. cit.*, p. 427.

⁷³ E. de Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 193, doc. 185.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 221, doc. 216.

⁷⁵ *Ibidem*, vol. XVI, p. 989, doc. MCMXXVIII. În aceeași ordine de idei, consulul austriac din Iași, Joseph von Raab, făcea cunoscute cancelarului Metternich, la 30 oct. 1815, opiniile sale: „Stabilirea de consuli englezi în București, Galați și Iași lasă să se presupună că acest fapt, deoarece aceste provincii nu au nici un fel de legătură cu Anglia, ar fi intervenit dintr-un motiv de ordin comercial și acum această presupunere pare să se realizeze pe deplin, întrucât Anglia, după informații sigure, dorește să stabilească în aceste provincii mai multe birouri comerciale și prin aceasta să inunde și

În timpul scurtei perioade cît a funcționat ca reprezentant al Companiei Levantului în Principate, Wilkinson s-a dovedit un foarte atent observator al realităților social-economice și politice din țările române și a analizat cu pricepere posibilitățile de dezvoltare a comerțului lor exterior. Chiar din scrisoarea înaintată lui Castle-reagh la 10 octombrie 1814, din București, consulul britanic făcea cunoscute intențiile Companiei Levantului și releva cifra de afaceri anuală a exportului englez în Principate: „Scopul principal urmărit de Compania Levantului era să sporească relațiile comerciale dintre Marea Britanie și Turcia (de fapt este vorba de Țara Românească și Moldova — n.n.), să înlesnească și să promoveze comerțul cu grîne al acestei țări și introducerea, în schimb, a produselor britanice“. Relevînd greutățile întîmpinate de principatele dunărene în exportul de grîne datorită monopolului turcesc, Wilkinson menționa în continuare: „Comerțul cu grîne ar fi dobîndit proporții foarte mari, dacă guvernul turc nu ar fi impus restricții dintre cele mai severe privind exportul acestor mărfuri din orice loc de pe Dunăre unde au acces navele, afară de cazurile cînd acest export se face pe socoteala guvernului“. Despre pătrunderea mărfurilor engleze în Principate, el semnală: „Importul produselor britanice a fost însă încurajat în modul convenit și consumul anual al acestora în ambele provincii poate fi evaluat în prezent la patruzeci de mii lire sterline“. În acest raport Wilkinson mai inserează și alte detalii interesante cu privire la numărul negustorilor britanici sau aflați sub protecție britanică din Principate și la traficul vaselor engleze pe Dunăre: „Nu este poate inutil să informez pe Excelența Voastră că numărul negustorilor stabiliți aici la Galați și la Iași și care se bucură de protecția britanică se ridică, poate, la o sută și că numărul navelor britanice care vin la Galați atunci cînd navigația pe Marea Neagră este complet liberă, depășesc deseori numărul de zece pe sezon“⁷⁶.

Numărul vaselor sub pavilion britanic navigînd pe Dunăre și în Marea Neagră a sporit atunci cînd Insulele Ionice (Corfu, Cefalonia, Zante, Leukas, Itaca, Paxos, Antipaxos) înșirate de-a lungul țărmului sud-vestic al Greciei continentale, în Marea Ionică, au intrat la 5 noiembrie 1815, printr-o hotărîre a Congresului de la

aceste țări cu produsele sale ieftine, spre marele dezavantaj al celorlalte state“, cf. N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, București, 1902, p. 235, doc. CLXXXIII; idem, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, [II], București, 1920, p. 136.

⁷⁶ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/82, f. 208—209 v. Vezi și A. Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional*, București, 1977, p. 63.

Viena, sub protecția Marii Britanii⁷⁷, o seamă de negustori greci — traficînd în interesul englezilor — stabilindu-se la Galați și Brăila⁷⁸ sau în porturile de pe litoralul pontic.

Cu toate aceste indicii de bun augur și de sporire a traficului în această regiune, Compania Levantului s-a declarat nesatisfăcută de beneficiile realizate în Principate și a hotărît, la 11 iulie 1816, desființarea postului de la București și rechemarea lui Wilkinson⁷⁹, în pofida realelor servicii aduse și a prestigiului de care se bucura acesta atît în fața autorităților românești cit și a conaționaliilor săi și a protejaților ionieni. Dealtfel, la 22 iulie 1818, 60 negustori ionieni din București adresau — prin intermediul lui Wilkinson — o plîngere guvernului britanic, protestînd împotriva desființării consulatului din Principate, măsura fiind socotită „nocivă intereselor noastre comerciale, siguranței noastre personale și demnității noastre naționale”⁸⁰; de asemenea Ioan vodă Caragea înainta lui Castle-reagh o scrisoare, la aceeași dată, arătînd că „Domnul Wilkinson comportîndu-se în timpul șederii sale în Țara Românească într-un mod foarte onorabil și foarte distins, și-a asigurat nu numai prietenia și stima tuturor ce l-au cunoscut, dar că plecînd (de aici), duce cu sine regretele locuitorilor Țării Românești și ale mele”⁸¹.

Intr-adevăr, înzestrat cu reale cunoștințe, cu un spirit de investigație și o atitudine de înțelegere puțin obișnuite pentru vremea aceea la un străin, Wilkinson a lăsat ca rod al scurtei dar fructuoasei sale șederi în principatele dunărene⁸² acea temeinică monografie

⁷⁷ Cele șapte insule („Heptanisos”) au rămas sub protectoratul britanic pînă la 5 iunie 1864, cînd au fost retrocedate Greciei. Pentru istoria lor în această perioadă vezi Ilias Zervos-Iakovatos, 'Η ἐπί τῆς Ἀγγλικῆς προστασίας ἐπτά-ησος πολιτεία καὶ τὰ κόμματα (Statul ionian și partidele politice sub protectoratul englez), apărut sub îngrijirea lui Chr. Sot. Teodoratos, ca Anexă la Actele celui de al III-lea Congres Panionian (Πρακτικὰ Τρίτου Πανιονίου Συνεδρίου, 23—29 Σεπτεμβρίου 1965) Atena, 1969, 29 + 130 p.

⁷⁸ Intr-o înștiințare către Înalta Poartă privind numărul supușilor străini ce locuiau în Moldova la 7 aprilie 1825, se arăta că din cei 90 de supuși — în majoritate ionieni — declarați de consulatul englez, aproape 76 se aflau în principat „de îndelungată vreme”, căsătorii cu pămîntence și avînd „și acareturi”, cf. Academia R.S.R., Ms. CXXII/95. Mai vezi și Maria Markopulos, Οι Κεφαλλήνες καὶ Ιθακῆοι στὴ Ναυτιλία τοῦ Δουναβέως (Locuitorii din Cefalonia și Itaca și navigația pe Dunăre), Atena, 1967, 48 p.

⁷⁹ A. C. Wood, *A History of the Levant Company*, p. 196—197.

⁸⁰ Radu Florescu, *The struggle against Russia...*, p. 80—81.

⁸¹ *Ibidem*, *Appendix*, doc. I, p. 293.

⁸² Wilkinson a cunoscut temeinic Principatele, pe care le-a străbătut în mai multe rînduri. O mărturie asupra călătoriilor sale de explorare, efectuate în Muntenia și Oltenia pînă la Orsova, se află și în raportul consulului austriac Fleischhackl adresat lui Metternich la 8 octombrie 1816, cf. Hurmuzaki, *op. cit.*, II, p. 363, doc. 372.

asupra lor intitulată *An account of the Principalities of Wallachia and Moldavia*... tipărită la Londra în 1820, prin care le-a făcut cunoscute nu numai cercurilor politice și de afaceri engleze, dar prin circulația cărții și în traducere franceză întregii opinii publice de pe continent. Referitor la resursele Principatelor și la posibilitățile lor de exploatare, Wilkinson preciza: „Bogățiile naturale și resursele variate ale Țării Românești și Moldovei sint atât (de mari), încît dacă acele țări s-ar putea bucura de avantajele însemnate ale unei cîrmuiri statornice și ale unei administrații înțelepte care să încurajeze industria și agricultura așa cum se cuvine, dacă s-ar îngădui comerțul de export, dacă relațiile comerciale cu națiunile străine ar fi așezate pe un picior corespunzător și, în sfîrșit, dacă s-ar exploata minele, (Principatele) ar ajunge în scurt timp țările cele mai populate și cele mai înfloritoare din Europa. Portul Galați⁸³ ar rivaliza în curînd cu toate porturile din Marea Neagră, fără să exceptăm Odessa“⁸⁴.

Privitor la desfășurarea comerțului englez în Principate, fostul consul britanic adăuga: „În anii din urmă unii locuitori din Insulele Ioniene au început să facă comerț în Principate și steagul englez, purtat de vasele lor, flutură, acum, adesea pe Dunăre. Din cînd în cînd se trimite pe uscat mărfuri care vin de la Smirna, pe drumul (care trece prin) Enos și Adrianopol; dar ele înfruntă riscuri și greutate; în afară de acestea, cheltuielile întrec cu opt la sută cele prilejuite de drumul prin Galați“. O marfă care avea multă căutare o constituia „muslina engleză... întotdeauna avantajoasă pentru (negustorii) speculanți și se vinde repede“⁸⁵.

⁸³ Aici fuseseră întocmite mai multe reparații, după cum arată Wilkinson în raportul său amintit din 1 octombrie 1814. În atribuțiile pîrcălabului de Galați intrau, de altfel, pe lîngă supravegherea șantierului naval și a activității portuare, și lucrările de întreținere pentru menținerea navigabilității brațului Sulina, unde din 1818 a fost instalat un far, recurgîndu-se, totodată și la serviciile unui inginer englez, adus de la Gibraltar pentru efectuarea unor amenajări hidraulice, cf. Sergiu Columbeanu, *Aspecte ale istoriei navigației în România (din cele mai vechi timpuri pînă la tratatul de la Adrianopol — 1829)* în „Studii. Revistă de istorie“, 25 (1972), nr. 4, p. 740 și Ion Toderășcu, *Informații noi privind șantierul naval din Galați (Sfîrșitul sec. al XVIII-lea — prima jumătate a sec. XIX)* în „Anuarul Institutului de istorie și arheologic «A. D. Xenopol»“, Iași, IX (1972), p. 205—208.

⁸⁴ Wilkinson, *An account of the Principalities...*, p. 84—85. Pentru dezvoltarea traficului la Odessa, devenită porto-franco la 1819, vezi, mai recent, Patricia Herlihy, *Odessa: Staple Trade and Urbanization in New Russia* în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas“, Wiesbaden, Neue Folge, Bc 21 (1973), heft 2, p. 184—187.

⁸⁵ Wilkinson, *op. cit.*, p. 83—84.

Un izvor românesc interesant din care ne putem da seama de circulația și prețurile unor mărfuri desfăcute de negustorii englezi pe piața Principatelor, ca și a celor achiziționate de dînșii îl constituie *Tarifa cea pentru neguțătorii Angliei extrasă din Tarifa vămilor... cu leat 1822 ianuarie 1*, valabilă însă — în linii generale — și deceniului anterior. Astfel respectîndu-se cuantumul vamal de 3% din valoarea mărfurilor, fixat prin capitulații, se exportau în Țara Românească și Moldova — printre altele — zahăr, în căpățini (cu taxa de 240 bani cantarul), zahăr tos (200 bani cantarul), tînchele albe englezești (115 bani lada conținînd 225 bucăți), pistoale, puști și carabine englezești (3% din prețul indicat prin factură), ceasornice englezești de aur de buzunar (1500 bani bucata), postav de Londra (950 bani topul de 25 coți), postav mahat (1440 bani topul), postav „shay“ (3600 bani topul), flanele englezești (400 bani topul de 53 coți), ciorapi de lîngă englezești (180 bani duzina, a cite 12 perechi), ciorapi de bumbac (idem), ciorapi de mătase (200 bani duzina), pălării englezești (700 bani duzina), hîrtie englezească (3% din prețul indicat prin factură), mătase englezească „în cutii sau în hîrtie răsucită în chipul tiriplicului“ (10 bani duzina), bumbac „lucrat“ englezesc (45 bani ocaua); în ceea ce privește produsele importate de negustorii englezi din Principate ele se rezumau, mai cu seamă, la ceară (8 bani ocaua), lînă (400 bani cantarul), „limbă“ de vacă (150 bani cantarul) și miere „curată“ (400 bani cantarul)⁸⁶.

Cu toate acestea, în ansamblu, afacerile negustorilor englezi la Dunărea de Jos aveau un caracter destul de modest iar cauzele se datorau, în primul rînd, condițiilor de monopol impuse, încă, de Poarta Otomană comerțului exterior al principatelor dunărene⁸⁷.

⁸⁶ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. XIII, București, 1901, p. 229—242; N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, II, p. 141.

⁸⁷ Un alt observator britanic al realităților din Principate, Bargrave Wyborn, condamna cu toată asprimea, pe la 1820, vexațiunile comise de turci în materie de comerț: „Consecințele dăunătoare și chiar dezastruoase ale oricărui guvern barbar, cu alte cuvinte ignorant, îndeosebi al celui turc, se manifestă în modul cel mai nefast în ceea ce-l privește prin încetarea absolută a oricărui comerț exterior între propriii săi supuși creștini și celelalte națiuni. Aceasta se datorește în primul rînd lipsei de securitate a proprietății private și pericolului de a fi socotit bogat, iar în al doilea rînd sistemului fiscal absurd și ridicol al musulmanilor, potrivit căruia străinii plătesc cu mult mai puțin decît raialele. Toate produsele Turciei europene sînt monopolizate de guvern și pot fi achiziționate de comisionarii turci în perioade determinate, în scopul fățiș de a asigura utilizarea lor și aprovizionarea cu ele a metropolei. Dacă sînt exportate de acolo în Europa, comerțul este desfășurat de străini sau de greci, sub pavilion străin (și în prezent, de cele mai multe ori rusesc) fiind supuși (ca atare) unor taxe va-

Din producția de cereale a Țării Românești, evaluată de Wilkinson la 10 milioane de kile constantinopolitane⁸⁸, aproape 66% era destinată aprovizionării capitalei Imperiului otoman și cetățitor turcești de la Dunăre, restul trebuind să acopere necesitățile pieței interne și în mică măsură — pe căi ilicite — comerțul de contrabandă cu grâne, practicat îndeosebi cu Austria⁸⁹.

Desigur, o asemenea situație nu era de natură să încurajeze Compania Levantului în menținerea reprezentanței sale în Principate, la care a renunțat prin rechemarea lui Wilkinson la Constantinopol. Cu toate acestea, ambasadorul britanic la Poartă, Liston, ținând seama de interesele negustorilor ionieni din Moldova și Țara Românească și în lipsa unei alte soluții mai potrivite — Foreign Office-ul neoferindu-și nici de data aceasta concursul — a solicitat la 13 februarie 1819 consulului Austriei la București, Franz Fleischhackl von Hakenau, să gireze afacerile consulatului britanic din Principate, cu sediul la București, cu încuviințarea cancelarului Metternich⁹⁰. Această soluție de compromis s-a prelungit vreme de

male mai mici", cf. N. Iorga, *Un observator englez asupra românilor din epoca lui Tudor Vladimirescu* în „Analele Academiei Române”, M.S.I., seria a III-a, tom XIV, (1933), p. 161.

⁸⁸ Wilkinson, *op. cit.*, p. 75.

⁸⁹ Pentru Moldova situația era similară după mărturiile lui Julius de Hagemester, *Report of the Commerce of the ports of New Russia, Moldavia, and Wallachia, made to the Russian Government in 1835...* (translated by T. F. Triebner), London, 1836, p. 86—87: „Furnizînd exportului aceleași produse ca și porturile de la Marea Neagră, Moldova, foarte populată, prezintă în același timp o piață importantă pentru mărfurile din străinătate” dar „toată industria fiind paralizată de către turci... în fiecare an dregătorii turci fixau în mod arbitrar prețul grînelor, seului, untului, vitelor și lemnului; și cine dorea să-și vîndă prisosul, era obligat să-l cedeze conducerii țării la tariful indicat. Numai prin contrabandă se izbutea a se face ceva vînzări în străinătate. Produsul achizițiilor conducerii țării și al impozitelor ce le încasa în natură era trimis la Constantinopol”. În această problemă mai vezi și Alexandru Vianu, *Pierderile suferite de Moldova în anii 1812—1816 la furniturile către Poartă, după datele Consulatului Rusiei din Iași* în „Romanoslavica”, XI (1965), p. 323—332 și *Date cu privire la exportul Moldovei în anul 1816* în vol. *Din istoria statisticii românești*, București, 1969, p. 359—353 v; A. Oțetea, *op. cit.*, p. 71—74.

⁹⁰ Radu Florescu, *op. cit.*, p. 80. Fleischhackl a funcționat în această calitate pînă în primăvara anului 1826, căpătînd, pentru serviciile aduse, o gratificație de £ 500 remisă prin ambasadorul britanic la Viena, lord Cowley, la 18 august 1826 (Haus, Hof, u. Staatsarchiv, Wien, Staatskanzlei, *Moldau—Wallachei, Berichte aus Bukarest 1826 I—XII*, Karton 32); de altfel, încă de la 26 noiembrie 1821, lordul Strangford, ambasadorul britanic la Poartă, solicitase lui Castlereagh o asemenea atenție pentru girantul austriac (P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/102, f. 110—111) la cererea acestuia din 2 noiembrie 1821 (ibidem, f. 112 v.—113). Aceași situație s-a prezentat și pen-

opt ani⁹¹, perioadă în care atât problemele politice cât și cele economice, din regiune, au suferit mutații importante.

În primul rînd, problema orientală s-a agravat brusc în urma izbucnirii revoluției conduse de Tudor Vladimirescu și a Eteriei grecești în 1821, urmărind — în ultimă instanță — eliberarea popoarelor balcanice de sub dominația Porții. Tendințele de emancipare a sîrbilor, grecilor, românilor și bulgarilor fuseseră încurajate — totdeauna — mai mult sau mai puțin fățiș de către Rusia țaristă încă din secolul al XVIII-lea, convenindu-i slăbirea continuă și chiar eventuala dezmembrare a Imperiului otoman, în urma căreia ea și-ar fi putut realiza aspirațiile de hegemonie prin ocuparea strîmtorilor și ieșirea la Mediterană⁹².

După 1815 Alexandru I devenise însă inițiatorul Sfintei Alianțe — reunind monarhiile conservatoare continentale — ce trebuia să apere „ordinea“ instaurată în Europa după Congresul de la Viena și să se opună oricărei mișcări de eliberare a popoarelor și de încercare a schimbării regimurilor social-politice existente. De aceea evenimentele din 1821 au plasat diplomația țaristă într-o poziție delicată, deoarece în virtutea principiilor Sfintei Alianțe ea trebuia să condamne insurecția grecilor și a românilor — ceea ce a și făcut — dar în același timp să piardă o mare ocazie de a interveni în treburile Imperiului otoman, unde sub pretextul restabilirii ordinii ar fi putut iniția o acțiune armată. Într-adevăr turcii au reacționat brutal la acțiunile răsculaților, dedîndu-se nu numai la cruzimi și represalii nepermise asupra populației creștine nevinovate atât din Constantinopol, cât și din arhiveleag și restul Imperiului, dar — cu toată împotrivirea Rusiei — au intrat cu trupele în principatele dunărene, în mai 1821, spre a înăbuși tulburările⁹³.

tru Moldova, unde, la 9 noiembrie 1818, consulul austriac, Joseph von Raab, a fost rugat de Liston să gireze *ad-interim* viceconsulatul englez din Iași, după plecarea lui Wilkinson (cf. Hurmuzaki, *op. cit.*, II, p. 496, doc. 490).

⁹¹ În pofida insistențelor lui Summers și Wilkinson care s-au adresat zadarnic lui Castlereagh, pînă în 1822, pentru restabilirea consulatului de la București, oferindu-și din nou serviciile, cf. R. Florescu, *op. cit.*, p. 81—82 și 297—298, doc. IV. Fleischhackl a fost ajutat în girarea afacerilor consulatului englez din principat în anii 1821—1822 și de Domenic Choch, fratele fostului agent diplomatic al Austriei la Salonic și cumnat al ex-dragomanului ambasadei engleze din Constantinopol, Bertho Pisani, cf. N. Iorga, *A History of Anglo-Romanian relations*, p. 60—61.

⁹² Vezi mai ales L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, p. 222—229.

⁹³ Henry Alfred Kissinger, *A World restored. Metternich, Castlereagh and the problems of peace 1812—1822*, Cambridge, 1957, p. 287—289; mai recent M. S. Anderson, *The Eastern Question...*, p. 53—59, dar cadrul problemei la Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, București, 1971, p. 285—307; punctul de vedere, neconvingător, de disculpare a ameste-

Tensiunea provocată de desfășurarea evenimentelor și de consecințele represiunilor turcești a dus la o aprigă confruntare diplomatică între Poartă și Rusia, internaționalizând însă problema, deoarece Marea Britanie și Austria, secundate într-o oarecare măsură și de Franța, au intervenit ca mediatore. După înfrângerea lui Napoleon, Rusia fusese privită cu ochi binevoitori de către cercurile conducătoare engleze iar Castlereagh — deși nu aderase la principiile Sfintei Alianțe și-și ținuse deoparte țara de la această coalitie — nutrea multă simpatie pentru Alexandru I. Cu toate acestea, perspectivele unui nou conflict ruso-turc nu conveneau diplomației britanice, întrucât inferioritatea militară cunoscută a otomanilor ar fi adus pe ruși la porțile Constantinopolului, soluție deloc convenabilă intereselor politice și economice engleze⁹⁴. De altfel, din pricina activității corsarilor greci care atacau în arhipelag corăbiile turcești ce aprovizionau capitala, autoritățile otomane au hotărât, în mod arbitrar, să rechiziționeze toate transporturile de grâne din Marea Neagră, oprind trecerea prin strimtori a tuturor vaselor ce refuzau să-și desfacă încărcătura la prețul și în cantitățile stabilite de Poartă, stinjenind astfel comerțul internațional⁹⁵.

La rindul ei Austria habsburgică nu dorea modificarea *statu-quo*-ului existent în Balcani după 1815 și o prea mare întărire a Rusiei în această parte a continentului, cu atât mai mult cu cât ridicarea popoarelor asuprite din Balcani era considerată la Viena, în optica metternichiană, ca o rebeliune a unor supuși față de suveranul legitim, sultanul⁹⁶. Franța, din motive de prestigiu și animată de resentimente împotriva Rusiei — ce dobândise un rol însemnat în problema orientală — s-a alăturat celorlalte două puteri occidentale în dorința de a găsi o soluție pașnică, de compromis, între

cului rus în evenimentele din 1821, la G. L. Arș, *Етеристское движение в России. Освободительная борьба греческого народа в начале XIX в. и русско-греческие связи*, Moscova, 1970, p. 231—310. Vezi pentru atitudinea Marii Britanii față de evenimentele din 1821 în Principate și rapoartele lordului Strangford înaintate lui Castlereagh în vol. *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, București, Editura Academiei R.S.R., 1980, p. 110—111, nr. 21; p. 392—395, nr. 135; p. 413—414 și 415, nr. 144; etc.

⁹⁴ H. Temperley, *England and the Near East...*, p. 51—52; L. S. Stavrianos, *op. cit.*, p. 227.

⁹⁵ Vezi raportul lui Strangford către Castlereagh din 3 sept. 1822 relatîndu-i despre interdicțiile aplicate de Poartă în navigația vaselor prin strimtori, cf. P.R.O F.O., *Turkey* dos. 78/110, f. 18—21 v°; în anexă se reproduc directivele Porții (ibidem, f. 26—32 v°).

⁹⁶ A. Oțetea, *Sfinta Alianță și insurecția eteristă din 1821* în „Revista română de studii internaționale”, I (1967), nr. 1—2, p. 162—163.

veleitățile celor doi adversari. Așadar, Percy Clinton, lord Strangford, ambasadorul britanic la Poartă între 1820—1824, asigurându-și concursul internunțiului austriac Lützow, apoi al succesorului acestuia, Ottenfels, cit și al reprezentantului Franței, Latour-Maubourg, a combătut cu energie — mai ales după ruperea relațiilor diplomatice între Rusia și Poartă în august 1821 în urma ocupării principatelor dunărene de către trupele turcești — atât veleitățile de intervenție armată a cabinetului de la St. Petersburg cit și măsurile arbitrare adoptate de Turcia⁹⁷. În urma întâlnirii dintre regele George al IV-lea al Marii Britanii (1820—1830), Castlereagh și Metternich la Hanovra (octombrie 1821), cele două guverne s-au adresat Rusiei, făcându-i cunoscut că oricând încercare de dezmembrare a Imperiului otoman va suscita împotrivirea unanimă a marilor puteri⁹⁸. Dorindu-se evitarea ruperii echilibrului, atât de precar, existent în situația explozivă din sud-estul continentului european, Turcia a fost supusă, la rîndul ei, presiunilor guvernelor englez și austriac, care prin reprezentanții lor la Poartă și în special prin lordul Strangford au cerut — pentru a zădărnici Rusiei orice pretext de război — evacuarea cit mai grabnică a principatelor dunărene, reconstruirea lăcașurilor distruse de populația musulmană fanatizată la Constantinopol și în alte locuri și asigurarea protecției liberei exercitări a cultului creștin ortodox în Imperiu⁹⁹. După un șir de îndelungate și sterile negocieri purtate pînă în februarie 1822, Poarta nu a dat, însă, un răspuns favorabil cererilor anglo-austriece, așteptînd mai întii să înăbușe rebeliunea grecească din Imperiu prin forța armelor. Partida războinică de la St. Petersburg, în frunte cu ministrul de externe Capodistria, exulta, reclamînd intrarea masivă a trupelor țariste în Principate pentru a dicta turcilor condițiile păcii și a convinge puterile occidentale să se alătore rușilor în reclamarea unor „garanții comune“ pentru greci¹⁰⁰.

Totuși, văzînd izolarea diplomatică a țării sale și nedorind să pună la încercare solidaritatea partenerilor din Sfînta Alianță, țar-

⁹⁷ Radu R. Florescu, *Lord Strangford and the Problem of the Danubian Principalities 1821—1824* în „The Slavonic and East European Review“, XXXIX (1961), p. 475—476.

⁹⁸ C. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh 1815—1822*, p. 367—380; Maurice Bourquin, *Histoire de la Sainte Alliance*, Genève, 1954, p. 309—310; H. Kissinger, *op. cit.*, p. 294—301.

⁹⁹ A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu...*, p. 479—482; *** *Revoluția din 1821...*, p. 417—423, nr. 146.

¹⁰⁰ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor...*, II, București, 1894, p. 632—633; G. Yakschitch, *La Russie et la Porte Ottomane de 1812 à 1826*, în „Revue historique“, Paris, 31 (1906), tome XCI, p. 303—305 și 32 (1907), tome XCIII, p. 74—89.

rul Alexandru a trimis în misiune la Viena pe contele Tatișev pentru a-l anunța pe Metternich că Rusia nu mai reclama — pentru a se înțelege cu Poarta — decît evacuarea principatelor după-arene de către trupele otomane și numirea unor noi domni, urmînd ca „problema orientală“ să fie discutată în cadrul unei întruniri a reprezentanților marilor puteri¹⁰¹. În funcție de noua evoluție a situației, Poarta s-a resemnat la concesi și făcînd abstracție momentan de chestiunea spinoasă a insurecției grecești a comunicat lordului Strangford intenția ei de a evacua Principatele, în mai multe etape și de a numi noi domni pămînteni, înlăturînd pe fanarioți, care se dovediseră necredincioși. Într-adevăr la 18 iulie 1822 ambasadorul englez aducea la cunoștința lui Castlereagh numirea noilor domni în persoanele lui Grigore al IV-lea Ghica (Țara Românească) și Ion Ștefan Sturza (Moldova)¹⁰², care, înaintea plecării lor din Constantinopol, ținuseră, după cum rezulta dintr-un raport trimis la 19 august, să-și manifeste recunoștința față de dragomanul ambasadei britanice, Chabert, pentru insistențele depuse de guvernul de la Londra în vederea retragerii trupelor otomane din Principate¹⁰³.

Dar între timp în Anglia, Castlereagh, amic al lui Metternich și simpatizînd, totuși, pe Alexandru I, își pusese capăt zilelor sinucigîndu-se la 12 august 1822, în urma unei crize de nervi. Succesorul lui la Foreign Office, George Canning, era departe de a împărtăși vederile înaintașului său privitoare la Sfînta Alianță, se arăta foarte detașat de problemele europene și cu atenția mai mult îndreptată peste ocean, spre America și imperiul colonial britanic. De aceea, el nici n-a ținut să participe personal la congresul de la Verona, unde urmau să se întîlnească reprezentanții marilor puteri spre a discuta — printre altele — și problema conflictului ruso-turc din Orient¹⁰⁴. În drum spre Verona, unde avea să secondeze pe delegatul englez, ducele de Wellington, învingătorul lui Napoleon la Waterloo, lordul Strangford a trecut și prin Țara Românească, raportînd lui Canning din Viena, la 5 octombrie 1822, că la București fusese primit de comandantul trupelor otomane care îl asigurase de grabnica lor evacuare din Principate și că avusese mai multe în-

¹⁰¹ H. Kissinger, *op. cit.*, p. 302—305; A. Oțetea, *op. cit.*, p. 483—487.

¹⁰² R. Florescu, *op. cit.*, p. 477—478; * * * *Revoluția din 1821...*, p. 433—438, nr. 153 și p. 439—440, nr. 154.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 440—443, nr. 155.

¹⁰⁴ H. Temperley, *The foreign Policy of Canning*, p. 30—35; H. Kissinger, *op. cit.*, p. 310—312.

trevederi cu diferiți boieri ce și-au manifestat recunoștința față de politica constructivă a guvernului britanic¹⁰⁵.

În sfârșit, în cursul lucrărilor congresului de la Verona (20 oct.—14 dec. 1822) în ceea ce privește problema orientală marile puteri occidentale, Austria, Anglia, Franța și Prusia s-au declarat de acord la 9 noiembrie să susțină propunerile țarului pentru reglementarea conflictului cu Poarta, constând dintr-o rezolvare umanitară a chestiunii grecești, normalizarea situației din Principate și restabilirea libertății de comerț și navigație în Marea Neagră¹⁰⁶, unde Poarta interzisese trecerea prin strâmtoari a vaselor mai multor țări ca Spania, Sardinia și Regatul celor Două Sicilii care nu navigau sub pavilion propriu, ci sub cel englez, francez sau rus¹⁰⁷. Flota comercială engleză — ca și cea austriacă de altfel — n-a suferit de pe urma restricțiilor impuse de turci în regimul strâmtoarelor¹⁰⁸, dar nici n-a putut beneficia de un climat propice pentru desfășurarea nestinjenită a negoțului în Marea Neagră. Aceeși situație s-a ivit și pe Dunăre, care, deși liberă pentru practicarea schimburilor de bunuri, de unde devenea navigabilă pînă la vărsare, în virtutea prevederilor Congresului de la Viena, totuși nu oferea condiții de

¹⁰⁵ R. Florescu, *op. cit.*, p. 479; *** *Revoluția din 1821...*, p. 466—470, nr. 159. Cu acest prilej aga Mihai Filipescu s-a adresat lui Strangford din București la 29 sept./11 oct. 1822 exprimîndu-și satisfacția pentru vizita acestuia în Țara Românească și grațitudinea față de insistența depusă în vederea evacuării trupelor otomane din principat (*Ibidem*, p. 470—472, nr. 160), care a avut loc la 15/27 sept., după ce la 14/26 sept. noul domn Grigore Ghica își făcuse intrarea în capitală, cf. A. Oțetea, *op. cit.*, p. 470.

¹⁰⁶ R. Florescu, *op. cit.*, p. 483; M. Bourquin, *op. cit.*, p. 313—314; H. Kissinger, *op. cit.*, p. 313—315; A. Oțetea, *op. cit.*, p. 487—490. În două rapoarte consecutive adresate din Verona lui Canning de către lord Strangford la 12 și 26 noiembrie 1822, ambasadorul prezenta diferite sugestii și scrisori primite din partea Companiei Levantului cu privire la ameliorarea traficului în Marea Neagră, cf. P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/110, f. 163—171 v. și 226—229.

¹⁰⁷ J. de Hagemester, *Report of the Commerce...*, p. 19, arată că în 1822 Poarta a adus mari prejudicii comerțului rusesc împiedicînd trecerea spre Marea Neagră a 300 de bastimente genoveze și confiscînd încărcătura unor vase suedeze, daneze, spaniole și grecești. Într-adevăr statisticile arată că exporturile de grîne din Odessa evaluate la 1 306 759 cetverți (1 cetvert = 209 litre, ar 100 cetverți = 70 1/2 „quarters” englezești) în 1818, au scăzut la 825 372 în 1831 și la 633 202 în 1823 din cauza închiderii strâmtoarelor, cf. V. J. Puryear, *Odessa. Its Rise and International Importance 1815—1850* în „*Pacific Historical Review*”, III (1934), p. 198 și Victor L. Tapié, *La Russie et l'Europe*, în vol. *L'Europe du XIXe siècle... (1815—1870). Problèmes et interprétations historiques*, I, Milan, 1959, p. 849.

¹⁰⁸ J. de Hagemester, *op. cit.*, p. 20.

securitate din pricina tulburărilor provocate în Principate, urmate de apăsătoarea ocupație militară turcească din anii 1821—1822.

Situația atât de complexă existentă în această regiune a Europei după 1821, în contextul accentuării mișcărilor de eliberare a popoarelor balcanice de sub dominația străină, a impus guvernului britanic și o reconsiderare a principiilor sale în materie de politică comercială. În primul rând se dovedea obligatorie o armonizare a normelor care călăuzeau cercurile guvernante din Londra în raport cu directivele economice și politice urmărite. Astfel, un dualism al împărțirii răspunderilor în bazinul răsăritean al Mediteranei între guvernul britanic și Compania Levantului nu mai era de conceput. Activînd de mai bine de două secole în conformitate cu cărțile de privilegii primite, statuînd caracterul ei închis, monopolist, Compania Levantului — prin regulamentul de funcționare — s-a dovedit pînă în cele din urmă anacronică și perimată în raport cu nevoile de liberalizare a comerțului, reclamate de dezvoltarea societății engleze moderne. Pe de altă parte, în virtutea drepturilor dobîndite, Compania Levantului dispunea de lațitudinea deschiderii sau desființării unor reprezentanțe consulare în Imperiul otoman, după considerente proprii. O astfel de situație s-a dovedit pernicioasă într-un moment în care interesele politice au căpătat o pondere decisivă în preocupările cabinetului britanic legate de problema orientală, încît lichidarea Companiei Levantului a fost socotită necesară. La 19 mai 1825 atribuțiile ei reveneau în întregime coroanei iar toate reprezentanțele consulare din Levant au trecut în directă subordonare a Foreign Office-ului¹⁰⁹.

O consecință importantă a inițierii unei noi linii politicii engleze în sud-estul Europei a constituit-o și decizia luată de ambasadorul Stratford Canning, revenit la Constantinopol între anii 1825—1827, de a reînființa consulatul britanic din principatele dunărene, de data aceasta cu încuviințarea cercurilor oficiale. Noua reprezentanță dispunea de duble atribuții politice și economice, constituînd un post de observație și supraveghere a acțiunilor Rusiei țariste și avea totodată ca sarcină promovarea unui comerț mai activ în Marea Neagră și la Dunărea de Jos, profitînd de desființarea sistemului monopolist al Companiei Levantului și urmărind încurajarea liberei întreprinderi a tuturor negustorilor, în special ionieni, dornici de a realiza afaceri în zonă. Alegerea noului consul s-a făcut în persoana lui E. L. Blutte, funcționar al ambasadei de la Constan-

¹⁰⁹ A. C. Wood, *A History of the Levant Company*, p. 202.

tinopol, care a primit numirea la 11 octombrie 1825¹¹⁰, luându-și în primire postul la 5 mai 1826 când a sosit la București¹¹¹.

Instalarea unui rezident în țările române s-a dovedit a fi deosebit de inspirată pentru cercurile guvernante engleze într-un moment în care Rusia, continuând a manifesta interes pentru insurrecția grecească, a trecut în mod fățiș la o contraofensivă diplomatică de anvergură, căutînd să înlăture handicapul în care au plasat-o evenimentele din 1821—1822.

La 17 martie 1826 cabinetul de la St. Petersburg a înaintat un adevărat ultimatum Porții în care a cerut turcilor — printre altele — evacuarea ultimelor trupe pe care le mai aveau în Principate și respectarea convențiilor anterioare încheiate cu Rusia¹¹². Imperiul otoman trecea atunci printr-o criză evidentă datorată continuării războiului de independență a grecilor — care reușiseră să câștige simpatia cercurilor liberale din Occident și să determine chiar o schimbare de atitudine a guvernanților din Anglia și Franța în favoarea lor — și agravată și prin marea răscoală a ienicerilor din iunie 1826, eveniment ce a determinat pe sultanul Mahmud al II-lea să desființeze acest străvechi corp militar. Izolată pe plan diplomatic și nefiind în stare să opună o rezistență efectivă puter-nicului ei vecin de la nord, Turcia s-a resemnat să accepte condițiile impuse de cabinetul țarist, evacuînd în prealabil (mai 1826) ultimele contingente armate staționînd în Țara Românească și Moldova¹¹³. Negocierile începute în iulie la Akkerman (Cetatea Albă) s-au încheiat prin convenția semnată la 25 septembrie/7 octombrie 1826 prin care Rusia redobîndea, fără restricții, dreptul de navigație în toate mările și apele Imperiului otoman, obținînd și Sulina la gurile Dunării, precum și recunoașterea calității ei de putere protectoare asupra principatelor dunărene, cărora li se întărea din nou libertatea comerțului sub rezerva asigurării aprovizionării Porții cu grîne¹¹⁴.

¹¹⁰ W. East, *The Union of Moldavia and Wallachia, 1859, Appendix*, I, p. 181.

¹¹¹ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 352/12, part. 2, no. 6, f. 276—279 v. Blutte a fost primit în audiență de prezentare de domnitorul Grigore al IV-lea Ghica la 11 iunie 1826 (cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 61).

¹¹² Ultimatumul a fost adus la cunoștința opiniei publice engleze prin periodical „*The Annual Register*...” unde a fost publicat sub titlul *Turkey. Ultimatum of Russia regarding Wallachia and Moldavia* (p. 375—376).

¹¹³ G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, p. 208—209.

¹¹⁴ Textul la Gh. Petrescu, D. A. Sturdza, D. C. Sturdza, *Acte și documente*..., I, p. 310—318. Rezidentul Blutte opina cum „consulul Rusiei tusesse investit prin tratatul de la Akkerman cu puteri aproape dictatoriale asupra domnitorului” iar ambasadorul Stratford Canning explica, mai tr-

În mod practic însă traficul negustorilor englezi cu Principatele n-a putut beneficia de această ultimă stipulație a convenției de la Akkerman, datorită încordării ivite în relațiile Marii Britanii cu Imperiul otoman din pricina crizei grecești, făcând din nou Marea Neagră și Dunărea inaccesibile navelor engleze de comerț. Într-adevăr, asigurându-și și concursul cabinetului francez, George Canning, în dorința de a nu lăsa Rusia să reglementeze singură și numai în favoarea ei problema independenței poporului grec aflat în luptă deschisă cu otomanii, a căutat o armonizare a pozițiilor celor trei puteri și a trimis în misiune exploratorie pe lângă noul țar, Nicolae I, pe ducele de Wellington, în martie 1826. După negocieri destul de îndelungate și dificile s-a ajuns pînă în cele din urmă la încheierea convenției tripartite de la Londra (6 iulie 1827), ce consemna — în mod practic — sfîrșitul sistemului politic al Sfintei Alianțe în Europa. Deși Canning a murit la 8 august 1827, politica sa a fost continuată de ducele de Wellington, devenit prim-ministru, și de noul secretar de stat la Afacerile Externe, lordul George Aberdeen (ianuarie 1828)¹¹⁵. Poarta, neținînd seama de situația creată și contînd, în mod eronat, pe sprijinul lui Metternich, refractar oricărei mișcări de eliberare de pe continent, s-a străduit să înăbușe cu orice preț lupta eroică a poporului grec, apelînd — încă de la 1825 — și la ajutorul pașalei din Egipt, Mehmed Ali. Acțiunile otomanilor au obligat, în mod necesar, pe aliați la ripostă. La Navarino (20 octombrie 1827) escadra amiralului Sir Edward Codrington, în cooperare cu navele de război franceze și ruse, distruge flota de intervenție turco-egipteană aflată sub comanda lui Mehmed Ali, iar ambasadorii britanic și francez, Stratford Canning și Guillemintot, părăsesc Constantinopolul la 28 decembrie 1827, guvernele lor rupînd relațiile diplomatice cu Poarta. Profitînd de această situație, Rusia a declarat război Imperiului otoman la 26 aprilie 1828, ocupînd din nou principatele dunărene. Ostilitățile s-au desfășurat, cum era de așteptat, în defavoarea turcilor care

ziu, lordului Palmerston că această convenție „conferea pentru prima dată Rusiei un drept oficial de amestec în afacerile interne ale Principatelor”. cf. R. Florescu, *op. cit.*, p. 135—136. În problema Dunării vezi F. Heinrich Geffcken, *La question du Danube*, Berlin, 1883, p. 6 și P. Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*, p. 31.

¹¹⁵ Viscount Stratford de Redcliffe, *The Eastern Question. A Selection from his writings*, London, 1881, p. 173—177; H. Temperley, *The foreign policy of Canning*, p. 353—360; idem, *England an the Near East*, p. 53—56; etc. Vezi aprecieri asupra politicii lui Wellington ca premier (8 ian. 1828—15 nov. 1830) la Camil Mureșan, Alexandru Vianu, Robert Păiușan, *Downing Street 10*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1984, p. 117—119.

suferă o serie de înfringeri grave, armatele țarului ajungând în primăvara anului următor în apropierea Constantinopolului, fapt ce a determinat apariția unei escadre engleze în zona strîmtorilor spre a face față oricărei situații. Nicolae I, satisfăcut de rezultatele obținute, pune capăt războiului, iar Turcia, înfrîntă, a fost nevoită să încheie cu implacabila ei adversară tratatul de la Adrianopol (2/14 septembrie 1829). Problema greacă este reglementată prin conferința de la Londra (30 septembrie 1829) în care Turcia este nevoită să recunoască independența noului stat, ale cărui granițe sînt stabilite prin protocolul de la 21 iulie 1832, iar numirea lui Otto de Bavaria ca rege aplanează, momentan, diferendele între marile puteri, influența rusă (puternică în timpul regimului republican al lui Capodistria, asasinat în 1831) estompîndu-se în favoarea celei engleze¹¹⁶.

În schimb, imperiul țărilor a căpătat o preponderență efectivă în bazinul pontico-danubian. Prin tratatul de la Adrianopol Rusia a luat în stăpînire nu numai al treilea braț al Dunării, Sf. Gheorghe, dobîndind astfel completa dominație a gurilor fluviului, dar a obținut și recunoașterea posesiunilor ei de pe țărmul caucazian al Mării Negre, asupra Gruziei și a altor teritorii însemnate din Transcaucazia (inclusiv a porturilor Anapa și Poti), precum și dreptul pentru flota comercială rusă de a trece fără restricții prin strîmtorile Bosfor și Dardanele; în plus a cîștigat o largă autonomie pentru Serbia și desființarea monopolului economic turcesc asupra principatelor dunărene¹¹⁷. Nu este de mirare că tratatul de la

¹¹⁶ Detalii la Stratford de Redcliffe, *op. cit.*, p. 189—215; L. S. Stavrianos *The Balkans...*, p. 286—292; M. S. Anderson, *The Eastern Question...*, p. 63—77; *Восточный Вопрос...*, p. 88—95, etc.

¹¹⁷ Vezi textul la Gh. Petrescu, D. A. Sturdza, D. C. Sturdza, *op. cit.*, p. 318—325; mai vezi și R. J. Kerner, *Russia's new policy in the Near East after the Peace of Adrianople; including the text of the Protocol of 16 September 1829*, în „The Cambridge Historical Journal”, V (1935—1951), p. 280—290. Guvernul britanic era îngrijorat în special de înaintarea rusă în Transcaucazia și de perspectiva — obsedantă — a unui pericol pentru căile de comunicații engleze în India, mai ales că în urma războiului ruso-persan din 1826—1828, instigat parțial de cercurile conducătoare britanice, Rusia dobîndise prin pacea victorioasă de la Turkmanciai (10 febr. 1828) dreptul de a dispune de o flotă de război în Marea Caspică, achiziționase Erevanul și Nahicevanul și primise o despăgubire de 20 milioane de ruble (amănunte la A. V. Fadeev, *Россия и Кавказ первой трети XIX в.*, Moscova, 1960, *passim*), Karl Marx — în seria de articole dedicate politicii lordului Palmerston — caracterizează cu severitate tratatul de la Andrianopol, care „a pregătit ocuparea Moldovei și a Valahiei de către Rusia”, asigurîndu-i în același timp „extinderea teritoriului și privilegiile comerciale excepționale” la gurile Dunării și în Caucaz (K. Marx — F. Engels, *Opere*, 9, București, Edit. politică, 1959, p. 419).

Adrianopol a provocat nemulțumirea Angliei, stîrnind protestul ducelui de Wellington în Camera Comunelor¹¹⁸. Trebuie recunoscut însă că pe lângă consfințirea hegemoniei Rusiei în spațiul pontico-balcanic danubian, tratatul de la Adrianopol a avut și părți pozitive, nu numai în favoarea țărilor române — unde au fost create unele condiții propice pentru dezvoltarea lor economică și politică — dar și a comerțului internațional din zonă și în ultimă instanță chiar și a celui britanic.

Astfel restituirea către Țara Românească a cetăților turcești cu hinterlandul lor de pe malul stîng al Dunării (Turnu, Giurgiu și Brăila), abolirea monopolului turcesc în Principate prin suprimarea livrărilor obligatorii către Poartă în grîne, unt, cherestea etc., liberalizarea comerțului pentru toate produsele și dreptul de navigație pe Dunăre cu vase proprii, ca și obținerea deplinei autonomii administrative¹¹⁹ au determinat sporirea producției agricole în principatele dunărene, au asigurat rapida integrare a comerțului lor exterior în circuitul internațional și au accelerat totodată procesul lor de intrare în rîndul comunității europene moderne.

De aceea, de abia după 1829, după cum vom putea constata, se poate vorbi de un anumit cadru căpătat de comerțul britanic pe principatele române, centrele de schimb cele mai active dovedindu-se, după cum era și firesc, porturile dunărene Brăila și Galați.

¹¹⁸ H. Temperley, *England and the Near East*, p. 58. Lordul Ellenborough, membru al cabinetului Wellington, a declarat chiar că „Politica noastră în Europa și în Asia ar trebui să fie la fel, (adică) a micșora puterea rusescă”, cf. C. W. Crawley, *Anglo-Russian relations 1815—1840*, în „The Cambridge Historical Journal”, III (1929) p. 49. La fel cunoscutul publicist rusofob David Urquhart obiecta că: „...Delta de la gurile Dunării este anexată Rusiei și de aceea acest fluviu, drumul cel mai mare al Bulgariei, al provinciilor, (principatelor — n.n.) și acum, prin introducerea navigației cu aburi, al Europei centrale, este pus la dispoziția ei iar malul opus trebuie să fie lăsat nepopulat pe o distanță de 6 mîle pe uscat, în așa fel încît Poarta nu are nici o putință de a păstra vreun control asupra acestui drum, ca o contrapondere” (*England, France, Russia and Turkey*, second edition, London, 1834, p. 24). Vezi pentru consecințele tratatului de la Adrianopol și M. Mușat și I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 236—238.

¹¹⁹ Prevederile privind principatele dunărene cuprinse în textul tratatului publicat în românește la Iași chiar în 1829 (*Tratat de pace între Mărirea Sa Impăratul tuturor Rosiilor și Înălțimea Sa Impăratul și Padișahul Otomanilor, încheiat la Andrianopole în 2 septembrie 1829*, p. 17—23); cf. și G. Petrescu, D. A. Sturdza, D. C. Sturdza, *op. cit.*, p. 326—331.

Capitolul II

DE LA TRATATUL DE LA ADRIANOPOL LA CONVENȚIA STRÎMTORILOR

(1829 — 1841)

Politica orientală engleză a urmat după 1829 coordonate constante — indiferent de mijloacele folosite pentru a le aduce la îndeplinire — avînd în vedere asigurarea nestînjinită a comunicațiilor cu India și coloniile din Extremul Orient, prin vigilența manifestată în problema strîmtorilor și menținerea integrității Imperiului otoman, iar drept corolar dorința de a desfășura un comerț liber și prosper în Mediterana răsăriteană și regiunea pontico-danubiană. Frînele politicii externe sînt ținute în această vreme în mîinile experimentatului om de stat Henry Temple, lord Palmerston¹²⁰, care veghează cu strășnicie asupra destinului Imperiului britanic fără a se împiedica de vreun scrupul de ordin moral sau afectiv¹²¹. La Constantinopol, tot atît de stăruitor în apărarea intereselor engleze se arată și tenacele diplomat Stratford Canning, trimis acolo în misiune extraordinară (1831—1832) ca și succesorul său, în calitate de ambasador, lordul John Ponsonby (1832—1841).

Dacă tratatul de la Adrianopol a neliniștit cercurile conducătoare britanice prin ponderea accentuată dobîndită de Rusia nu numai în bazinul Mării Negre și la gurile Dunării dar și pe lito-

¹²⁰ Vezi pentru politica externă a Marii Britanii în timpul lui Palmerston monografia fundamentală a lui Sir Charles Webster *The foreign policy of Palmerston, 1830—1841*, London, 1951, 2 vol. O sinteză utilă în l. română la Dan Lăzărescu, *Lord Palmerston 1784—1865 în Diplomați iluștri*, III, București, 1973, p. 127—217.

¹²¹ Karl Marx a caracterizat admirabil figura acestui vîrsat politician cu toate calitățile dar și marile defecte: „Inzestrat cu o memorie uimitoare, avînd o mare experiență, un tact neîntrecut, *présence d'esprit* care nu-l trădează niciodată și suplețea omului de lume, cunoscînd în cele mai mici amănunte toate mașinațiile parlamentare și ale oamenilor politici, el acționează cu mare pricepere și cu o dezinvoltură agreabilă în împrejurări complicate, adaptîndu-se prejudecăților și speculînd caracterul impresionabil al publicului său...”. cf. K. Marx, *Lordul Palmerston* în K. Marx—F. Engels, *Opere*, 9, p. 368.

ralul asiatic al Pontului, totuși inconvenientele momentane erau într-un fel recompensate prin posibilitățile extinse de comerț dobândite prin desființarea monopolului turcesc în principatele române și extinderea relațiilor cu țările din zona balcanică. Într-un interval de numai două decenii Marea Britanie împinzește litoralul pontic și regiunea Dunării de Jos cu o serie de reprezentanțe cu caracter diplomatic și comercial (unele însă cu o existență efemeră) la Trapezunt (1830) pe coasta Asiei Mici, la Varna (1847) în Bulgaria, la Galați (1835), Brăila (1835), Tulcea (1848), Giurgiu (1849) și Ismail (1851) pe Dunăre, fără a mai vorbi de stabilimentele mai vechi fiind în Rusia la Odessa, Taganrog ș.a.

Perspectivile unui comerț englez activ întrezărite după 1829 — cu toate stînjenerile provocate de preponderența rusă — sînt supuse însă, în curînd, unor grele încercări datorită răbufnirii violente a crizei orientale în 1832—1833. Într-adevăr, puternicul vasa al Porții, Mehmed Ali, pașă de Egipt, s-a răsculat împotriva autorității sultanului, iar fiul rebelului, Ibrahim pașă, a dezlănțuit o campanie victorioasă în Siria, ocupînd această provincie și zdrobind oștirile turcești în bătălia de la Konieh (21 decembrie 1832). Mahmud al II-lea și dregătorii Porții — simțindu-se în primejdie și temîndu-se chiar de un atac al răsculaților asupra Constantinopolului — au cerut ajutor neîntîrziat Angliei și Franței, prin intermediul lui Ioan Mavrogheni, însărcinat cu afaceri al Turciei la Viena, trimis împreună cu Namik pașă în misiune la Londra, prin mijlocirea lui Stratford Canning¹²². Deși Talleyrand, în noua sa calitate de ambasador al Franței la Londra, a cerut lui Palmerston ca țările lor să intervină, în comun, neîntîrziat, în ajutorul otomanilor, totuși ministrul englez neavînd încredere în francezi, pe care-i suspecta de simpatie ascunsă pentru rebelul egiptean, a tărăgănat cu răspunsul în speranța că-l va determina pe Metternich să intervină în această criză. Dar cancelarul Austriei habsburgice s-a ținut deoparte iar situația în Orient a continuat să se agraveze¹²³. Atunci cabinetul de

¹²² Asupra acestor evenimente vezi mai ales monografia de bază a lui F. S. Rodkey, *The Turco-Egyptian Question in the relations of England, France and Russia, 1832--1841*, [Urbana (U.S.A.), 1924, 2 vol.], apoi Shafik Ghorbal, *The beginnings of the Egyptian question and the rise of Mehmed Ali*, London, 1928; R. și C. Cattani, *Mohamed Aly et l'Europe*, Paris, 1950; pentru reacția britanică, C. W. Crawley, *Anglo-Russian relations*, p. 55—57; H. Temperley, *England and the Near East*, p. 63—66; M. Verete, *Palmerston and the Levant Crisis, 1832* în „Journal of Modern History“, XXIV (1952), p. 143—151 etc.

¹²³ Cf. Ernst Molden, *Die Orientpolitik des fürsten Metternich (1829—1833)*, Wien, 1913, p. 45—50; Sir Charles Webster, *Palmerston, Metternich and the European System 1830—1841*, London, 1934, p. 10—15.

la St. Petersburg s-a arătat mult mai întreprinzător și mai dibace. Nu constituia nici un secret pentru cabinetele marilor puteri faptul că țarul Nicolae I nutrea ambiția de a cuceri într-o bună zi Constantinopolul și a pune mâna pe strimtori, punînd capăt existenței Imperiului otoman în Europa, pe care-l considera deja în 1833 drept un „cadavru”¹²⁴, dar totodată ele își dădeau seama că țarul intuia dificultățile unei asemenea acțiuni în fața opoziției rivalilor săi din Occident. Pe de altă parte, sub loviturile lui Mehmed Ali, imperiul sultanilor părea să se clatine, în locul lui la Constantinopol putînd să se instaureze un nou stat arabo-turc, mult mai dinamic și mai periculos pentru adversari decît cel otoman. Din această cauză cabinetul țarist a preferat ca strimtorile să se afle în paza unui vecin slab ca Imperiul otoman asupra căruia Rusia putea să exercite o influență puternică, decît a puternicului pașă de Egipt, mult mai puțin maleabil. Împuternicitul țarului, generalul Nikolai Nikolaevici Muraviev, s-a deplasat în decembrie 1832 la Constantinopol oferînd asistență militară sultanului împotriva lui Mehmed Ali, care a fost somat să înceteze ostilitățile contra Turciei¹²⁵. Dar rebelul egiptean nesupunîndu-se, iar anglo-francezii neoferînd turcilor nici un sprijin, sultanul a cerut ajutor țarului, la 3 februarie 1833, prin ambasadorul acestuia la Constantinopol, Buteniev. O escadră rusă aflată sub comanda contra-amiralului Lazarev, venind de la baza navală din Sevastopol, și-a făcut astfel apariția pe malurile Bosforului la 20 februarie 1833. De-abia atunci, diplomația occidentală s-a simțit nevoită să încerce o mediere între turci și egipteni, ambasadorii celor două puteri, amiralul Roussin și lordul Ponsonby, amenințînd că vor părăsi Constantinopolul dacă rușii vor pătrunde în oraș. Mahmud al II-lea a cerut pentru evitarea unei asemenea perspective un tratat formal de alianță, pe care anglo-francezii n-au fost însă în măsură să-l accepte. Între timp, deoarece pericolul pentru turci s-a agravat prin dezlănțuirea unei răscoale la Smirna împotriva sultanului — la instigațiile fiului lui Mehmed Ali, Ibrahim pașa —, sultanul a făcut din nou apel la ruși, țarul trimițînd

¹²⁴ „N-am puterea să însuflețesc un cadavru” făcea confidențe țarul contelui de Ficquelmont, ambasadorul Austriei la St. Petersburg „iar Imperiul turc este mort” cf. G. H. Bolsover, *Nicholas I and the Partition of Turkey*, în „The Slavonic and East European Review”, XXVII (1948—1949), p. 116.

¹²⁵ P. H. Mischef, *La Mer Noire et les détroits de Constantinople*, p. 260—275; Serge Goraiânov, *Le Bosphore et les Dardanelles*, p. 29—38; M. S. Anderson, *The Eastern Question*, p. 79—81 etc.

la 2 aprilie 1833 a doua escadră la Constantinopol iar peste câteva zile o a treia, debarcând peste 14 000 de soldați ruși pe uscat¹²⁶.

Față de această situație critică, existând perspectiva instalării temeinice a forțelor armate și a flotei ruse pe malurile Bosforului și posibilitatea ieșirii lor oricând, prin Dardanele, în Mediterana, anglo-francezii s-au decis la o acțiune energică, reușind să medieze între turci și Mehmed Ali convenția de la Kutaieh din 8 aprilie 1833, prin care sultanul ceda vasalului său Siria și orașul Adana. Dar pentru că turcii au întârziat predarea acestei din urmă localități, făcând să reizbucnească tensiunea în zonă, anglo-francezii au făcut presiuni asupra Porții să-și respecte cuvântul, trimițându-și flotele, în chip de amenințare, la Smirna. În cele din urmă, la 4 mai, Mahmud al II-lea a cedat și pacea a fost restabilită — momentan — în regiune. Diplomația țaristă a știut, însă, să profite de starea de demoralizare și de umilință a turcilor învinși de adversarii lor, iar emisarul țarului, contele Aleksei Feodorovici Orlov, a căutat să convingă pe sultan — asigurându-l totodată de grabnica evacuare a flotei ruse de la Constantinopol — de necesitatea încheierii unei alianțe cu Nicolae I, care va apăra imperiul în cazul unei noi agresiuni din partea egiptenilor. În felul acesta s-a ajuns la alcătuirea tratatului de alianță ruso-turc pe o durată de opt ani, semnat în mica localitate de pe țărmurile Bosforului Unkiar Iskelessi la 8 iulie 1833, prin care se aduceau modificări de maximă importanță regimului strimtorilor. În cuprinsul celor 6 articole comunicate oficial cele două imperii se angajau să-și ofere asistență reciprocă în eventualitatea unui atac din partea unei terțe puteri, Rusia angajându-se să susțină Turcia cu forțele ei armate, de uscat și navale, la cererea sultanului. Dar printr-o clauză secretă, în schimbul acestui ajutor, în caz că Rusia s-ar afla în război cu o altă țară, Turcia urma la solicitarea cabinetului de la St. Petersburg să închidă strimtorile oricărei puteri străine inamice Rusiei, în timp ce flota rusă avea asigurată libera trecere prin strimtori din Marea Neagră în Mediterana, spre a-și distruge ipoteticul adversar¹²⁷. În

¹²⁶ G. H. Bolsover, *Great Britain, Russia and the Eastern Question 1832—1841*, London, 1933, p. 130 și urm.; H. Temperley, *op. cit.*, p. 96—98; *** *Istoria diplomației...* (sub red. V. A. Zorin, V. S. Semionov etc.) (ed. a 2-a), I, București, 1962, p. 483—484.

¹²⁷ S. Goriaïnov, *Le Bosphore et les Dardanelles...*, p. 38—46; R. L. Baker, *Palmerston on the Treaty of Unkiar Skelessi* în „The English Historical Review”, XLIII (1928); N. S. Kniapina, *Ункяр — Искелейский договор 1833 г.*, în „Научные доклады высшей школы”, 1958, nr. 2, p. 30—49; Paul Gogeanu, *Strimtorile Mării Negre de-a lungul istoriei*, București, 1966, p. 71—75; *Восточный Вопрос...*, p. 96—102. *Tratatul de la Unkiar Iskelessi a*

felul acesta, nu numai că Rusia devenea invulnerabilă în bazinul pontic, dar dispunea și de posibilitatea de a-și scoate flota de război în Mediterana și a-și neutraliza rivalii, în speță Anglia și Franța. De aceea nu este de mirare că acest tratat a provocat protestele vehemente ale diplomației engleze și franceze și a contribuit în mod hotărâtor la încordarea relațiilor anglo-ruse în deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea. De acum înainte toate eforturile politicii engleze s-au îndreptat spre anularea prevederilor tratatului de la Unkiar Iskelessi, care rezolva problema strimtorilor numai în favoarea Rusiei, devenită stăpînă necontestată a Mării Negre și afectînd echilibrul balanței puterilor în problema orientală.

Diplomația țaristă a izbutit totodată să-și asigure temporar și concursul Austriei și al Prusiei în politica sa față de Imperiul otoman, în urma întîlnirii suveranilor celor trei țări la München-graetz. Aici s-a încheiat, la 18 septembrie 1833, o convenție austro-rusă prin care era garantată existența statului turc sub dinastia osmanliilor, cele două imperii opunîndu-se oricărei schimbări teritoriale ce ar provoca neajunsuri în zonă și hotărînd să procedeze la consultări mutuale în caz de criză¹²⁸. Deoarece Metternich avea nevoie de concursul țarului pentru consolidarea regimului autoritar instaurat în monarhia habsburgică, căutînd să înăbușe orișice velleitate de emancipare a popoarelor asuprite din cuprinsul conglomeratului statal austriac, el s-a resemnat să facă concesii în problema orientală, fără a fi, însă, de acord cu o expansiune necontrolată a Rusiei în bazinul pontico-danubian unde și Austria își avea interesele ei bine determinate.

Marea Britanie a trebuit, așadar, să facă față pe plan diplomatic Rusiei țariste, bizuindu-se doar pe sprijinul Franței, unde regimul burghez parlamentar instaurat de monarhia din iulie în urma revoluției din 1830 a stîrnit aversiunea lui Nicolae I. Dar chiar și în Franța, Anglia nu putea avea o încredere totală, subzistînd suficiente contradicții în politica celor două țări atît în vestul Europei cît și în regiunea Mediteranei.

După tratatul de la Adrianopol, dar mai ales după cel încheiat la Unkiar Iskelessi, s-a accentuat în Anglia curentul rusofob, îm-

fost vehement combătut și de K. Marx într-o serie de articole dedicate problemei orientale și lordului Palmerston (K. Marx—F. Engels, *Opere*, 9, p. 207, 397—398, 405—411).

¹²⁸ E. Molden, *Die Orientpolitik... Metternichs*, p. 80—123. Pentru relațiile ulterioare ale lui Metternich cu Palmerston în problema orientală, vezi mai ales F. S. Rodkey, *The view of Palmerston and Metternich on the Eastern Question in 1834* în „The English Historical Review”, XLV (1930), p. 627 și urm.

părtășit nu numai de o parte a cercurilor oficiale și de regele Wilhelm al IV-lea (1830—1837), dar și de unele pături ale opiniei publice, influențate de propaganda virulentă antirusă răspândită pe calea unor broșuri și articole de presă¹²⁹. La aceasta a contribuit nu numai politica de expansiune a Rusiei în zona Mării Negre, la Dunăre, în Caucaz și pînă la Caspică — punînd în pericol interesele economice și politice ale Angliei în Orientul apropiat — dar și regimul reacționar absolutist al lui Nicolae I înăbușînd nu numai dorința de libertate a propriului său popor, dar și a celor cotropite vremelnice de țarism¹³⁰. Astfel, zdrobirea cu brutalitate a insurecției poloneze din 1830—1831 a provocat în Anglia mare indignare și o repulsie față de comportamentul abuziv al autocratului Nicolae I. Totodată pledoaria unor politicieni și diplomați ca de pildă colonelul de Lacey Evans¹³¹, John Mac Neil¹³², David Ross of Blandenburg¹³³, James Bailie Fraser¹³⁴ dar mai cu seamă David Urquhart¹³⁵

¹²⁹ O analiză circumstanțiată a problemei la J. H. Gleason, *The Genesis of Russophobia in Great Britain 1815—1841* [Cambridge Mass. U.S.A., 1950]. Unul din motivele înăsprii relațiilor între Londra și St. Petersburg l-a constituit și refuzul jignitor al țarului de a-l accepta în calitate de ambasador al Marii Britanii la Curtea sa, în octombrie 1832, pe Stratford Canning, numit în acest post de rege și susținut de Palmerston, pe motiv că ar fi prea părtinitor față de turci și insuficient de atașat rușilor, cf. F. A. Walker, *The Rejection of Stratford Canning by Nicholas I* în „Bulletin of the Institute of Historical Research”, XL (1967), p. 50—64. Se pare că diplomatul englez a păstrat puternice resentimente față de Nicolae I pentru această ofensă, întreaga sa viitoare activitate la Constantinopol dovedindu-se rusofobă.

¹³⁰ Cu toată doza de exagerare conținută în aserțiunile unui David Urquhart, de pildă, a cărui ură împotriva Rusiei țariste era aproape viscerală, nu se pot nega totuși și unele adevăruri scoase în evidență de publicistul englez, (*England, France, Russia and Turkey*, p. 114—115).

¹³¹ Autor al broșurii *The Designs of Russia*, London, 1828, în care atrage atenția mai mult asupra expansiunii Rusiei în Asia.

¹³² Serie pamfletul *Progress and Present Position of Russia in the East*, London, 1836, combătînd influența Rusiei în Persia, care a fost cunoscut și de K. Marx (K. Marx—F. Engels, *Opere*, 9, p. 380—381).

¹³³ Publică *Opinions of the European Press on the Eastern Question*, London, 1836, cuprinzînd extrase reproduse din „Moniteur Ottoman”, „Augsburg Gazette” ș.a., unde se înfierăază politica agresivă a lui Nicolae I față de Imperiul otoman.

¹³⁴ Însoțitor al principilor persani Riza Culi Mirza, Negief Culi Mirza și Timur Mirza, exilați în urma înfringerii țării lor de către Rusia și refugiați la Londra. În cartea sa *Narrative of the residence of the Persian Princes in London in 1835—1836*, London, 1838, 2 vol., autorul dă curs resentimentelor sale față de ruși.

¹³⁵ Cunoscut pamfletar și publicist cu un rol deosebit de activ în politica de înfierare a abuzurilor țarismului și asupra căruia vom reveni, pe larg, în paragrafele următoare. K. Marx l-a caracterizat drept „un reacțio-

(care, în opoziție cu politica oficială, totuși prudentă și cu oarecare menajamente față de Rusia, a lui Palmerston, pornesc o campanie ostilă acestei țări), caută să demaște nu numai acțiunile agresive ale lui Nicolae I față de Persia și Imperiul otoman, dar chiar să arate că turcii nu erau un popor atât de înapoiat, că se putea conta pe o regenerare a instituțiilor lor, ce ar fi putut să transforme Turcia într-o țară modernă și un aliat de nădejde al Angliei împotriva expansiunii țariste. În schimb rușii și-au găsit un avocat de renume în fața opiniei publice engleze în persoana cunoscutului economist promotor al liber-schimbismului, Richard Cobden, autor al broșurii *Russia, Turkey and England* (Edinburg, 1836) în care considera pe turci barbari și minimaliza puterea rusească, considerată a nu constitui un pericol pentru comerțul internațional britanic, așa cum îl prezentau, de pildă, Statele Unite ale Americii¹³⁶. Dar atât Cobden, cât și John George Lambton, lord Durham, simpatizant al Rusiei și ambasador la curtea din St. Petersburg, s-au aflat în minoritate în fața unui accentuat curent rusofob care câștiga, din ce în ce mai evident, teren în opinia publică și unele cercuri oficiale din Marea Britanie.

Așadar pînă în 1839, cînd problema orientală a reizbucnit cu violență amenințînd chiar pacea continentului printr-o neașteptată confruntare între marile puteri, diplomația engleză urmează un drum destul de sinuos, alternînd atitudinea de duritate cu dorința de conciliere față de cabinetul țarist, în dorința expresă de a înlătura efectele tratatului de la Unkiar Iskelessi¹³⁷; Palmerston a căutat să mențină echilibrul între linia „fermă” recomandată de lordul Ponsonby de la Constantinopol¹³⁸ și cea de „înțelegere” preconizată de

nar (romantic)... dar aceasta nu împiedică cituși de puțin ca mișcarea condusă de el să fie *obiectiv-revoluționară* în domeniul politicii externe” (scrisoare a lui K. Marx către Ferdinand Lasalle din 2 iunie 1860 în K. Marx—F. Engels, *Opere*, 30, București, Edit. politică, 1969, p. 483). Despre viața și activitatea lui Urquhart, vezi Gertrude Robinson, *David Urquhart. Some Chapters in the Life of a Victorian Knight — Errant of Justice and Liberty*, Oxford, 1920, iar pentru relațiile sale cu țările române, studiul fundamental al Corneliiei Bodea, *David Urquhart, Principatele și mișcarea națională română*, în vol. *Unirea Principatelor și puterile europene*, București, 1984, p. 30—55.

¹³⁶ C. W. Crawley, *Anglo-Russian relations 1815—1840*, p. 66. Despre rusofilia lui Cobden vezi și K. Marx—F. Engels, *Opere*, 9, p. 293—294.

¹³⁷ Vezi cadrul general al problemei la John Vernon Puryear, *International economics and diplomacy in the Near East. A Study of British Commercial Policy in the Levant 1834—1853*, Stanford—London, 1935, XIII + 264 p.

¹³⁸ Pentru poziția acestuia în problema orientală vezi mai ales G. H. Bolsover, *Lord Ponsonby and the Eastern Question 1833—1839*, în „The Slavonic Review”, XIII (1934), p. 98—118.

lordul Durham de la St. Petersburg¹³⁹. Aceleași ezitări s-au manifestat în această perioadă și în problema Dunării ca și în promovarea comerțului britanic în această zonă de care rămîne, acum, să ne ocupăm mai pe larg.

După 1829 și pînă la decesul său — intervenit la București la 29 septembrie/11 octombrie 1834¹⁴⁰ — a continuat să funcționeze în calitate de consul general al Marii Britanii în Principate E. L. Blutte. Fire pătimasă, diplomatul englez s-a lăsat antrenat în activitatea sa de profunde antipatii arătate autorităților ruse de ocupație din Moldova și Țara Românească și de aceea relațiile sale atît cu președinții divanurilor celor două țări, respectiv generalii Pavel D. Kisselev și Feodor Iakovlevici Mirkovici, au fost mai tot timpul încordate, ca și acelea cu forurile locale, acuzate de a fi înfeudate ocupanților. Blutte a fost un hotărît adversar al *Regulamentului Organic* — făcînd abstracție de părțile sale pozitive — deoarece în prevederile unor articole (297 în cel din Moldova și 393 în Țara Românească) erau îngrădite privilegiile — de multe ori abuzive — ale supușilor străini, izvorînd din regimul capitulațiilor. De aceea în majoritatea rapoartelor sale — adresate ambasadorilor englezi de la Viena și Constantinopol — Blutte se ocupă cu precădere de problemele politice, înfierînd — nu totdeauna cu temei — activitatea administrației militare ruse în Principate, acuzînd cabinetul de la St. Petersburg de veleități de anexare sau de prelungire nedefinită a ocupației țărilor române și relevînd cu satisfacție orîșice manifestare de nemulțumire a localnicilor împotriva regimului regulamentar¹⁴¹. Cu toate acestea, în atribuțiile lui Blutte intra și supravegherea comerțului englez la Dunăre, așa încît în corespondența sa se poate urmări — deși mai sumar — și acest aspect.

¹³⁹ Herbert C. F. Bell, *Lord Palmerston*, I, London, 1936, p. 279—280.

¹⁴⁰ E. de Hurmuzaki, *Documente... Rapoarte consulare austriece 1828—1836* (îngrijit de I. Nistor), XXI, București, 1942, p. 577, doc. CDXCVI. A fost înmormîntat la biserica evanghelică din capitală (cf. anunțului din „Albina românească”, V—VI (1833—1834), p. 353.) Pentru deschiderea succesiunii sale, vezi o serie de documente dintre 13 oct. 1834—13 mart. 1835 la P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 195/98, part. I, f. 221—256 v.

¹⁴¹ Majoritatea rapoartelor lui Blutte — cu conținut politic — au fost publicate confidențial de Foreign Office în iulie 1878 în broșura *Correspondence respecting the organization of the Danubian Principalities 1828—1836* (171 p.), analizată de Ioan C. Filitti, *Corespondența consulilor englezi din Principate 1828—1836*, în „Analele Academiei Române”, seria a II-a, M.S.I., tom. XXXVIII (1915—1916), p. 839—920, iar ceva mai recent de Radu Florescu, *British Reaction to the Russian Regime in the Danubian Principalities, 1828—1834*, în „Journal of Central European Affairs”, XXII (1962), p. 27—42.

Prin retrocedarea raialei Brăila către principatul muntean la 1829, s-a dezvoltat, curînd, aici o așezare prosperă, care, alături de Galați în Moldova, au devenit principalele centre ale schimbului cu caracter internațional. Atît la Galați cît și la Brăila s-au instalat negustori ionieni, aflați sub protecție britanică și supuși autorității unui staroste¹⁴², îndeletnicindu-se cu traficul de bunuri din aceste porturi către Constantinopol și Mediterana și desfăcînd, în schimb, produse manufacturate sau coloniale aduse din Anglia. În mod premonitor Mihail Sturza, viitorul domn al Moldovei, se adresa ambasadorului britanic la St. Petersburg, lordul Heytesbury, la 19/31 ianuarie 1830, exprimîndu-și speranțele de intensificare a relațiilor comerciale româno-engleze: „Am avut cîntea să mă întretin cu Excelența Voastră despre relațiile comerciale care s-ar putea stabili între cele două principate și Marea Britanie și despre avantajele reciproce ce ar rezulta din aceasta. Asemenea relații ar privi îndeosebi Moldova din pricina orașului Galați care este cel mai bun port la Dunăre și care este de asemenea antrepozitul produselor solului și industriei muntene... De aici urmează că raportată la comerț... principala atenție ar trebui acordată Moldovei...”¹⁴³.

Totuși la 4 iunie 1830, în urma unei inspecții făcute în porturile dunărene, unde a audiat plîngerile proprietarilor a 12 vase ioniene de la Galați și al unui bric maltez de la Brăila, Blutte denunța lordului Cowley, ambasadorul britanic de la Viena, abuzurile săvîrșite de autoritățile țariste care opreau de cel puțin opt ori, între gurile Dunării și Galați, navele aparținînd altor țări decît Rusiei și Turciei, impunîndu-le la taxe arbitrare în bani sau produse în natură (zahăr și băuturi spirtoase). Totodată, sub pretext de carantină, mărfurile din porturile turcești erau descărcate prin schele și în lipsă de magazii rămîneau expuse intemperiilor și se stricau. Pe de altă parte, exportul de cereale, seu și piei de animale fiind îngăduit doar unui număr limitat de persoane beneficiind de protecția autorităților, majoritatea vaselor străine sosite în porturile dunărene să încarce marfă, plecau, după o așteptare zadarnică, să-și încerce norocul într-alte părți¹⁴⁴. Blutte a protestat împotriva aces-

¹⁴² La Galați funcționa ca staroste în 1830 levantinul Spiridon Brizzi, mutat peste doi ani în cancelaria consulatului din București și înlocuit printr-un alt grec, Gheorghe Vlahaiti, cf. Acad. R.S.R., ms. rom. 861, f. 85—86 (doc. din 5 iulie 1832); Arh. M.A.E., Serviciul Secretariatului de Stat. Marea Postelnicie, Moldova, pachet II, inv. 23, dos. 12, doc. 1 (doc. din 23 aug. 1830) și T. Rom. pachet I, inv. 5, dos. 6, doc. 1 (doc. din 23 aug. 1832).

¹⁴³ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 97/402, f. 244; I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 870.

¹⁴⁴ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 97/402, f. 259—261 v.; I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 359—359.

tor neregularități adresându-se generalului Mirkovici, de la care a obținut satisfacție, după cum raporta din București lordului Cowley la 2 august 1830, arătând că „I have succeeded in putting a stop to the abuses and exortions practised at Galatz, and Ibraila against the Ionian shipping trading to those places...” (Am reușit să pun capăt abuzurilor și stoarcerilor practicate la Galați și Brăila împotriva corăbiilor de comerț ioniene din aceste porturi...) ¹⁴⁵.

Pe de altă parte ivirea epidemiei de holeră la Galați și Brăila în vara anului 1831 provoacă o altă serie de neajunsuri traficului în cele două porturi ¹⁴⁶, determinând pe Blutte la 11 noiembrie 1831 să-și exprime opinia că „the proclaimed liberty of commerce secured to the Principalities by the Treaty of Adrianople, has been hitherto productive of little besides disappointment and loss to such speculators as have been allured thereby to the ports of Galatz and Ibraila; it being evident, notwithstanding the various pretextes put forward, that the efforts of the existing governement tend constantly to favour the trade of Odessa in preference, if not to the extinction of that of the Principalities“ (libertatea comerțului proclamată și asigurată Principatelor prin Tratatul de la Adrianopol, nu a avut pînă în prezent decît consecințe neînsemnate, în afara dezamăgirii și pierderilor speculatorilor care au fost atrași prin aceasta spre porturile Galați și Brăila, fiind evident că eforturile guvernului actual tind în mod constant să favorizeze cu preferință comerțul Odesei, dacă nu chiar să stingă comerțul Principatelor) ¹⁴⁷. Cu toate vicisitudinile existente însă, un raport consular rusec făcea cunoscută mișcarea portuară de la Galați și Brăila pe anul 1831, în primul centru acostînd 63 nave greco-turcești, 54 rusești, 31 fran-

¹⁴⁵ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 97/403, f. 13. Prohibițiile împotriva liberei circulații a mărfurilor apar lui Blutte ca niște grave încălcări ale tratatelor de comerț încheiate de puterile străine cu Poarta, drept „o pildă neiertată de exces de putere din partea guvernului local și ca unul din indicii apropiatei neatîrnări a acestor provincii, sau, mai bine zis, a trecerii lor de sub stăpînirea turcească sub aceea a Rusiei, din posesiunile cărcia se poate zice că fac, deja, parte“, cf. P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 977/403, f. 70—72; I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 859—860.

¹⁴⁶ Vezi rapoartele lui Blutte din 24 iunie și 30 iulie 1831 la P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 195/98, part. I, f. 3—4 v. și 7—7 v.

¹⁴⁷ În aceeași optică vedea consulul englez și măsurile adoptate de autorități în momentul izbucnirii ciumei la Silistra, impunînd la Galați și Brăila o carantină de 40 zile navelor venite din Turcia, în timp ce aceleora de la Ismail, Reni și alte porturi rusești numai de 14 zile; scopul urmărit consta -- după Blutte -- în protejarea porturilor rusești în dauna celor românești și aprovizionarea străinilor la Odessa și în alte centre (raport din 13 mai 1832 către Sir Frederick Lamb, la Viena, la P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 97/403, f. 309—310; cf. și I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 860—861).

ceze și anglo-ioniene, 30 austriece și 4 italiene, iar în cel de-al doilea, 38 de vase greco-turcești, 31 rusești, 19 anglo-ioniene și 17 austriece¹⁴⁸.

Izbucnirea unor incidente la Brăila între cîțiva sudii ionieni și autoritățile locale la 1/13 ianuarie 1832, în care a fost amestecat și starostele protejaților englezi din Galați, port unde au continuat fricțiunile la 29 februarie/12 martie al aceluiași an, au înveninat și mai mult raporturile lui Blutte cu administrația din Principate făcută vinovată de abuzuri — după părerea sa —, respingînd totodată incriminările aduse personalului consular britanic de imixtiune în legislația internă a țărilor române; conflictul a fost adus și la cunoștința generalului Kisselev, care, blamînd atitudinea provocatoare a lui Blutte, a respins acuzațiile aduse dregătorilor localnici de a fi persecutat pe negustorii ionieni, ca fiind neîntemeiate¹⁴⁹. Au urmat și anchete făcute la fața locului de Nicolae Mavros, delegatul lui Kisselev, în septembrie 1832¹⁵⁰ și după aproape un an de pertractări și acuzații reciproce aduse între părțile aflate în litigiu, s-a ajuns la aplanarea diferendului printr-un compromis, autoritățile încetînd urmărirea împotriva sudiiților ionieni implicați în tulburări, iar Blutte reluînd relațiile cu administrația din Principate, după cum informa acesta din urmă pe lordul Ponsonby la 19 iulie 1833¹⁵¹.

Indispoziția cercurilor conducătoare din Țara Românească față de comportamentul inamical al lui Blutte a reieșit și din refuzul adus cererii acestuia de a încuviința deschiderea unui viceconsulat englez la Brăila, fapt pentru care amintitul diplomat a înaintat un protest vehement la 2 mai 1832 lui Barbu Știrbei, secretarul guvernului provizoriu al principatului muntean¹⁵². De asemenea, la 15 iulie 1832, Gheorghe Vlahaiti, starostele sudiiților ionieni din Galați, se plîngea de șicanele la care ar fi supuși aceștia din pricina taxelor — arbitrare în concepția sa — fixate de autorități cu începere de la 1 ianuarie 1832¹⁵³. Problema impunerii negusturilor anglo-ioniene din Principate a fost însă rezolvată în urma notificării

¹⁴⁸ G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, p. 231.

¹⁴⁹ Pentru aceste evenimente vezi rapoartele lui Blutte din 12, 16 și 30 martie, 2, 13 și 20 aprilie 1832 la P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 97/403, f. 285—286, 301—308; dos. 195/98, part. I, f. 58—62 v., 67—73 v., 74—79 v., 83—86 v.; cf. și I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 875—876.

¹⁵⁰ Raport Blutte către John Henry Mandeville, locțiitorul ambasadorului britanic la Poartă, din 28 septembrie 1832, la P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 195/98, part. I, f. 134—137 v.

¹⁵¹ Ibidem, dos. 195/98, part. II, f. 37—41 v.

¹⁵² Ibidem, dos. 195/98, part. I, f. 111—114 v.; Filitti, *op. cit.*, p. 876.

¹⁵³ Academia R.S.R., ms. rom. 861, f. 85—86.

făcute de Blutte la 24 octombrie 1832 Vorniciei treburilor din lăuntru din București prin care o informa de respectarea de către protejații britanici a taxelor vamale în vigoare de 3% — în conformitate cu stipulațiile capitulațiilor — ca și a altor impozite legale, printre care și acel al fumăritului la cuantumul existent la 1827¹⁵⁴.

Totuși comerțul englez pe Dunăre nu făcea progrese notabile în această perioadă din pricina prohibițiilor arbitrare hotărâte de administrația militară rusă de ocupație în Principate prin care restrângea dreptul lor de a exporta grâne, seu și cherestea sub pretextul acoperirii nevoilor interne; pe de altă parte autoritățile țariste impuseseră, în mod ilegal față de prevederile tratatului de la Adrianopol, care asigurau libertatea comerțului internațional pe Dunăre, taxe de 2—3 taleri pe orice vas care ieșea în Marea Neagră pe la Sulina și de asemenea 800 pînă la 1 000 piaștri de orice convoi de ambarcațiuni, transportînd cherestea, ce cobora fluviul¹⁵⁵. Blutte raporta lui Stratford Canning la 22 iulie 1832 situația nesatisfăcătoare domnind la Galați, unde numeroase vase sosite nu au avut posibilitatea de a încărca produse și au fost nevoite să se îndrepte spre porturile rusești¹⁵⁶. Deși greutățile au continuat și în anul următor, 1833 — dreptul de export al unor articole fiind acordat cu parcimonie, fapt pentru care la Brăila au acostat foarte puține vase¹⁵⁷ — totuși la Galați se constată o oarecare ameliorare a situației, în acel an portul fiind frecventat de 60 nave anglo-ioniene, întrecînd chiar în număr pe cele aparținînd altor națiuni (42 ruse,

¹⁵⁴ Arh. M.A.E., Serviciul Secretariatului de Stat, Marea Postelnicie, Moldova, vol. 61, dos. 4, f. 91—91 v. Pentru anul 1832 nu posedăm cifra navelor anglo-ioniene acostînd în porturile dunărene; Hagemester dă doar cifre globale, la Brăila venind 280 vase străine iar la Galați, 195. (*Report of the commerce of the Ports... of Moldavia and Wallachia*, p. 89 și 91).

¹⁵⁵ Cf. *Commerce et navigation du Danube*, extras din memoriul înaintat de baronul Charles de Bois-le-Comte, emisar francez în principate, Ministerului Afacerilor Externe de la Paris la 15 mai 1834 în E. de Hurmuzaki, *Documente...*, XVII (*Correspondență diplomatică și rapoarte consulare franceze 1825—1846*) (ed. N. Hodoș), București, 1913, p. 380, nr. DXVI. Făcînd amintitele constatări, diplomatul francez insista asupra necesității impuse consulilor străini din principate de a protesta împotriva acestor încălcări ale tratatului ruso-turc din 1829, un rol important revenind Angliei, după părerea sa, care întreținea un comerț destul de activ pe Dunăre, dispunînd anual pe acest fluviu de o flotă de aproape 300 vase ioniene (cifră evident exagerată) (*ibidem*). Vezi și David B. Funderburk, *op. cit.*, p. 428.

¹⁵⁶ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 195/98, part. I, f. 124—125 v.

¹⁵⁷ Vezi amintitul memoriu al baronului Bois-de-Comte (Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 377).

36 austriece, cîte 30 grecești și turcești și 18 sarde)¹⁵⁸; navele ioniene aflate sub pavilion britanic au achiziționat, în 1833, din cele două porturi dunărene românești grîne în valoare de £ 20 000, după cum făcea cunoscut Blutte lordului Ponsonby la 17 ianuarie 1834¹⁵⁹. Colonia de negustori anglo-ionieni din Galați a ajuns chiar să atingă, la 21 august 1834, cifra de 150 de indivizi¹⁶⁰.

La 1 aprilie 1834 — după achitarea datoriilor de război de către Poartă — conform hotărîrilor conferinței de la St. Petersburg de la 17/29 ianuarie al aceluia an, a încetat administrația militară rusă de ocupație în Principate, iar după evacuarea trupelor țariste a fost restabilită administrația românească în toate drepturile sale, o dată cu instalarea noilor domni Alexandru Dimitrie Ghica în Țara Românească și Mihail Sturza în Moldova, ce urmau a guverna după *Regulamentul Organic*, intrat mai dinainte în vigoare cu aprobarea celor două curți imperiale, adică otomană suzerană și rusă protectoare¹⁶¹.

¹⁵⁸ *Ibidem*. Hagemester, *op. cit.*, p. 91 prezintă însă alte date pentru mișcarea portuară la Galați în 1833, anume 87 nave ruse, 49 turcești, 31 anglo-ioniene, 13 sarde, 6 franceze, 4 austriece și cîte unul toscar, napolitan și sîrb (în total 193). În intervalul martie-iulie 1833 din totalul de 99 vase acostînd la Galați, 14 au fost anglo-ioniene, cf. „Buletin. Foae oficială”, Iași, I (1833), nr. 29 (28 sept.), p. 115.

¹⁵⁹ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 195/98, part. I, f. 179—182 v.

¹⁶⁰ Lista nominală alcătuită de Blutte, în care figurează numele unor personalități marcante ale negoțului gălățean ca Athanasie Polihroniade, Pannait Combotecla, Atanasie Zisu, Gherasim Dendrino, Dimitrie Sachelarie, Athanasie Diamandi, Scarlat Gherasim ș.a., cf. Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dos. 465/1838, f. 8—10 v. Vezi amănunte la Paul Cernovodeanu, *L'activité des maisons de commerce et des négociants ioniens du Bas-Danube durant l'intervalle 1829—1853 în Actes du 11e Colloque international d'histoire. Economies méditerranéennes. Equilibre et intercommunications XIIIe—XIXe siècles*, I, Athènes, 1985, p. 95—97.

¹⁶¹ La 11 aprilie 1834, Blutte raporta lui Sir Frederick Lamb despre dorința împărtășită lui de fostul domn al Țării Românești, Grigore Dimitrie Ghica, de a vedea Principatele scoase de sub autoritatea apăsătoare a Rusiei țariste și puse sub protecția colectivă a celor 5 mari puteri: „The Ex-Hospodar paid me a long visit yesterday, apparently for the purpose of inducing me to represent to His Majesty's Government the anxious desire... of all Classes of Persons in the two Principalities to be relieved from the exclusive protection of Russia, by being placed under the Joint protection of the Five Great Powers” (Fostul domnitor mi-a făcut ieri o vizită îndelungată, probabil în scopul de a mă determina să înfățișez guvernului Majestății Sale dorința puternică... a tuturor categoriilor sociale din cele două Principate de a fi eliberate de protecția exclusivă a Rusiei, prin punerea lor sub protecția comună a celor cinci mari puteri), cf. P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 97/404, f. 185—186, și I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 897.

Din această epocă porturile Galați și Brăila au cunoscut o mare dezvoltare, intensificându-se activitatea șantierelor navale din cele două așezări, construindu-se cheiuri de acostare pentru încărcarea navelor, precum și magazii pentru depozitarea de mărfuri; de asemenea forțe fluviale de poliție au fost însărcinate, alături de serviciile de carantină, cu paza și supravegherea în bune condiții a desfășurării traficului. Mihail Sturza a acordat, în mod special, o deosebită atenție înfloririi negoțului la Galați pe care a dorit chiar să-l transforme în „Marsilia Dunării”¹⁶² și a acordat orașului la 17 martie 1837 statut de *porto-franco*, intrat în vigoare la 1 iunie al aceluiași an¹⁶³. Autoritățile din Țara Românească s-au preocupat, la rindul lor, de propășirea Brăilei, devenită port cu drept de antrepozit la 2 martie 1836¹⁶⁴.

Amploarea luată de comerțul internațional pe Dunăre n-a scăpat în această vreme nici atenției Austriei, una dintre cele mai însemnate parteneri de schimb cu Principatele, după Rusia și Turcia. La Viena luase ființă încă de la 13 septembrie 1829 prima companie de navigație cu piroscafe pe Dunăre („Erste Kaiserlich-Königliche Donau-Dampfschiffahrts Gesellschaft”) de tip „joint stock” din inițiativa armatorilor englezi John Andrews și Joseph Pritchard, care a căpătat privilegiul de funcționare la 17 septembrie 1830 pe teritoriul austriac, iar la 22 aprilie 1831 pe cel maghiar¹⁶⁵. La 23 octombrie 1833 renumitul om politic și economist ungar István Széchenyi (1791—1860) a cerut Curții din Viena agreementul pentru extinderea activității Companiei de-a lungul Dunării maritime și în Marea Neagră, spre a lega astfel Viena cu Constantinopolul printr-o cursă de nave cu aburi; în urma aprobării căpătate printr-un privilegiu pînă în 1855, noua rută a vaselor a intrat în funcțiune la 1834, scurtînd astfel legătura între Europa centrală și Orient și făcînd să beneficieze prin comerțul de tranzit sau cel direct și trafi-

¹⁶² M. Kogălniceanu, *Cestiunea Dunării*, București, 1882, p. 89.

¹⁶³ Constantin Bușe, *Comerțul exterior prin Galați sub regimul de port franc (1837—1883)*, București, 1976, p. 30—36.

¹⁶⁴ Cf. Constantin C. Giurescu, *Istoricul orașului Brăila din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, București, 1968, p. 145—157 și Sergiu Columbeanu, *Date inedite privind traficul maritim la Brăila după tratatul de la Adrianopol (1829) în Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 239.

¹⁶⁵ Henry Hajnal, *The Danube. Its historical, political and economic importance*, The Hague, 1920, p. 123—125; Ronald E. Coons, *Steamships, statesmen, and bureaucrats. Austrian policy towards the Steam Navigation Company of the Austrian Lloyd 1836—1848*, Wiesbaden, 1975, p. 18—19.

cul de pasageri, porturile fluviale românești¹⁶⁶. Compania a efectuat și unele amenajări în zona Porților de Fier — unde au fost aruncate în aer stinci pentru a se lărgi albia fluviului și a se permite transbordarea mărfurilor și a pasagerilor de pe piroscafe pe mici ambarcațiuni circulând între Orșova și schela Cladova — și a organizat două curse regulate pe traseul Dunăre—Marea Neagră de-a lungul teritoriului românesc. Prima deservea în 4 zile la ducere și 5 1/2 la întoarcere traseul Cladova—Brăila—Galați prin vasele „Argo“ (50 cai putere)¹⁶⁷ și „Pannonia“ (36 cai putere) (acesta din urmă intrând în funcțiune la 1836) iar cea de a doua era asigurată de vasul „Ferdinand I“ (100 cai putere) între Galați—Sulina—Varna—Constantinopol (2 1/2 zile atât la ducere cât și la întoarcere)¹⁶⁸.

Importanța introducerii navigației cu vapoare cu aburi pe Dunăre nu a scăpat, desigur, cercurilor interesate engleze și noul consul general al Marii Britanii în Principate, scoțianul Robert Gilmour Colquhoun¹⁶⁹ — înlocuind pe Blutte, decedat în toamna anu-

¹⁶⁶ H. Hajnal, *op. cit.*, p. 126—129; István Vajna, *Széchenyi és a magyar gőzhajózás* (S. și navigația maghiară cu vapoare cu aburi) în „Magyar Közlekedési Szemle“, III (1941), nr. 3—4, p. 40—43; Helmuth Grössing, *Die „erste“ Donaudampfschiffahrtsgesellschaft*, in „Wiener Geschichtsblätter“, XXII (1967), p. 133—139. Problemele navigației pe Dunăre afectând teritoriul principatelor au fost date publicității de contele Széchenyi într-un articol apărut în periodicul „Társalkodó“, tradus și de Zaharia Carcalechi în „Biblioteca românească“, Buda, partea a IX-a (1834), p. 25—32 sub titlul *Scrisoarea despre corăbierea cu aburi (vapoare)*, din București, 13 oct. 1834.

¹⁶⁷ Vasul a fost construit de inginerul britanic Ruston, iar mașinăria furnizată de firma engleză Boulton & Watt din Soho, lângă Birmingham. Prima cursă a fost efectuată între Viena și Galați în 6 zile (23 martie/4 aprilie—29 martie/10 aprilie 1834), vasul reîntorcându-se apoi în acest din urmă port la 8/20 aprilie și făcând chiar o deplasare pînă la Sulina, cf. *Plutire pe Dunăre în piroscafă* în „Albina românească“, Iași, V—VI (1833—34), nr. 44, p. 177.

¹⁶⁸ H. Hajnal, *op. cit.*, p. 140, cf. și *Carte du cours du Danube/ depuis Ulm jusqu'à son embouchure dans la Mer Noire/ ou/ Guide de voyage à Constantinople / sur le Danube* avec indication de tout ce qui a rapport / à la Navigation des Pyroscaphes / sur cette route / Vienne, chez Artaria & Compagnie / 1837 (1 foaie colorată 73 × 51 cm, la Bibl. Acad. R.S.R., Cabinetul de hărți și atlase, cota H 270 — D VI 1). Alte date pentru funcționarea companiei și în *** *125 Jahre Erste Donau-Dampfschiffahrts Gesellschaft 1829—1954*, Wien, 1955, p. 9—28 și Virginia Paskaleva, *Параходното плаване по долина Дунав до Кримската Война* (Navigația la Dunărea de Jos înaintea războiului Crimeii) în „Studia balcanica“, Sofia, nr. 3, 1970, p. 281—288.

¹⁶⁹ Născut la 1805 în Scoția dintr-o familie protestantă, R. G. Colquhoun și-a făcut studiile superioare la Oxford și și-a desăvârșit practica într-o casă de comerț din Marsilia; avea cunoștințe de franceză, italiană și germană iar mai târziu a învățat și româna, sirba și turca (cf. P.R.O., F.O.,

lui 1834 la București — a și întocmit un interesant raport asupra activității Companiei Széchenyi, înaintat la 25 octombrie 1835 chiar lordului Palmerston¹⁷⁰. În acest documentat memoriu, consulul făcea o amplă expunere asupra organizării curselor de nave pe Dunăre de către compania austro-ungară, indicînd numărul și numele vaselor, tonajul și itinerariile. Astfel o cursă funcționa între Pressburg (Bratislava) și Pesta, următoarea între Pesta—Zemun (Szemlin)—Moldova Nouă—Orșova, se proceda apoi la transbordare de-a lungul Porților de Fier spre schela Cladova — plănuiuindu-se chiar tăierea unui canal prin strîmtoarea de la Cazane — și în sfîrșit ultima lega Cladova cu Giurgiu și porturile de la Dunărea maritimă, deservită de „Argo”, „vas aflat sub comanda unui tînăr in-

Turkey, dos. 78/1201, f. 163—163 v.). A fost numit consul al Marii Britanii în Principate la 17 noiembrie 1834 din dispoziția regelui Wilhelm al IV-lea transmisă lui Palmerston (W. East, *The Union of Moldavia and Wallachia*, 1859..., p. 181), luîndu-și postul în primire la 22 febr./6 mart. 1835 cînd a sosit la București (Arh. St. Buc., *Administrative vechi — Vornicia din lăuntru — Țara Românească*, dos. 6 123/1835, f. 1—14); și-a prezentat scrisorile de acreditare lui Alexandru Ghica la 25 febr./9 mart. 1835 și lui Mihail Sturza, la Iași, la 29 april./10 mai 1835 (cf. E. Hurmuzaki, *Documente*, XXI, p. 595, doc. DXV și p. 599—600, doc. DXXIV). Ulterior Colquhoun a fost înălțat la rangul de consul general al Marii Britanii în Principate (15 decembrie 1837), apoi de agent diplomatic și consul general britanic (18 noiembrie 1851) (Cf. George Fotino, *Boierii Golești. Din vremea Renașterii naționale a Țării Românești*, II, 1834—1849, București, 1939, p. 97; comunicare F.O., L. 499/499/402). Colquhoun a funcționat în Principate pînă la 8/20 iulie 1859, asistînd — și uneori participînd — în timpul îndelungatei sale șederi, de peste un sfert de veac, în țara noastră, la cele mai însemnate evenimente care s-au petrecut în Moldova și Țara Românească, desfășurînd, în special în principatul muntean, o activitate foarte variată și fiind în contact cu cei mai de seamă reprezentanți ai vieții noastre politice, economice și culturale. A fost strămutat apoi în Egipt (numirea sosindu-i chiar de la 13 dec. 1858) și a decedat la 10 noiembrie 1870 (cf. *The Foreign Office List, forming a complete British Diplomatic and Consular Handbook*, compiled by Edward Herstlet, London, 31st Publication, July 1867, p. 76). În pofida importanței rolului jucat în istoria relațiilor anglo-române (cf. și N. Iorga, *A History of the Anglo-Roumanian relations...*, p. 79—95), nu s-a scris pînă în prezent, nici o monografie dedicată vieții și activității lui R. G. Colquhoun în principatele dunărene. Vezi, în general, articolul nostru, *Importanța rapoartelor consulare engleze pentru istoria principatelor române în perioada regulamentară (1835—1848)*, în „*Revista de istorie*”, 34 (1981), nr. 6, p. 1097—1110.

¹⁷⁰ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/997, f. 3—6 v. În scrisoarea adresată lui Palmerston avînd în anexă memoriul, Colquhoun făcea cunoscut șefului Foreign Office-ului rezultatele deplasării sale la schela Cladova și ale întîlnirilor sale cu inginerii companiei Széchenyi care lucrau în regiunea Porților de Fier; a încercat chiar să obțină o hartă a traseului Dunării pe la Cazane, pe care n-a căpătat-o însă neavînd încuviințarea președintelui companiei (ibidem, f. 1).

giner de la manufactura D-lor Bo(u)lton și Watt⁴. Colquhoun remarca măsurile adoptate de administrația principatului muntean¹⁷¹ și preconiza, pentru îmbunătățirea navigației cu piroscafe pe Dunăre mai ales în regiunea Porților de Fier folosirea de vase construite din oțel, de felul celor care funcționau pe canalele din Anglia, dar de dimensiuni mai mari. În orice caz, după cum vom constata și pentru anii următori, cercurile politice și de afaceri engleze au continuat să se intereseze de problema navigației cu vase cu aburi pe Dunăre, mai ales din 1838, o dată cu încheierea tratatului de comerț anglo-austriac și ascuțirea contradicțiilor comerciale cu Rusia, ce au determinat apariția primelor proiecte de ocolire a rutei gurilor fluviului pe la Sulina prin săparea unui canal de-a lungul istmului dobrogean, unind apele Dunării cu cele ale Mării Negre.

Tot în 1834 a luat ființă în Principate și prima casă de comerț englezească patronată de George Bell și Andrew Lockhart Anderson, urmărind achiziționarea produselor locale și desfacerea mărfurilor importate din Marea Britanie în porturile dunărene. Bell a venit cu o scrisoare de recomandare adresată lui Blutte de Palmerston la 11 septembrie 1834, cu rugămintea de a-l sprijini „să înființeze o casă de comerț în portul Galați”¹⁷². Dar omul de afaceri englez și-a desfășurat activitatea numai în principatul muntean, asociatul său Anderson stabilindu-se chiar la București în toamna aceluși an. La 30 noiembrie 1834 consulul francez Mimaut, care a girat interesele consulatului englez după moartea lui Blutte și pînă la venirea lui Colquhoun, informa Ministerul de Afaceri Externe de la Paris că firma Bell & Anderson a închiriat pentru transportul mărfurilor pe Dunăre un vas de 115 tone, construit la Giurgiu și proprietate a unui boier din capitală și că în același timp i-a fost expedit la Galați un vas englezesc, fiind și în așteptarea unui al doilea¹⁷³.

¹⁷¹ „At Severin, three miles below Skela Cladova the Prince of Wallachia is establishing a new town and a handsome Quarantine, proposing to remove the population from the neighbouring whealty (!) town of Tchernietz” (La Severin, trei mile mai jos de Schela Cladova, domnul Țării Românești ridică un nou oraș și stabilește o carantină importantă, urmărind să strămute populația din orașul vecin și bogat (!) Cerneți) (ibidem, f. 5 v.).

¹⁷² E. D. Tappe, *Bell and Anderson: a Scottish partnership in Wallachia* în „Balkan Studies”, 12 (1971), nr. 2, p. 479. Amănunte asupra activității lui Bell în Principate la C. Bodea, *David Urquhart...*, p. 34—35.

¹⁷³ Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 440, doc. DXL. Vasul firmei Bell & Anderson este socotit drept cea dintâi navă englezească care a urcat pe Dunăre, cele traficînd înainte de 1834 fiind numai anglo-ioniene.

După sosirea lui Colquhoun în Principate, la cererea lui Bell — pe care îl întâlnise la Londra la 21 ianuarie 1835 — el a pledat într-o scrisoare trimisă la 16 martie 1835 ducelui de Wellington, pentru crearea unui viceconsulat englez la Brăila — cerere ce fusese respinsă lui Blutte în 1832 — solicitând numirea în acest post a unui funcționar al firmei Bell, anume Hutchinson¹⁷⁴. Domnul Țării Românești, Alexandru Ghica, comunica bașkapukehaielii sale la Poartă, Nicolae Aristarchi, despre insistențele depuse de consulul englez în această privință, cerind instrucțiunile cuvenite dregătorilor Divanului imperial¹⁷⁵. Până la sfârșit, Colquhoun a obținut câștig de cauză, iar la 12/24 noiembrie 1835 informa pe lordul Ponsonby că a primit beratul sultanului Mahmud al II-lea de numirea lui Hutchinson în postul solicitat la Brăila¹⁷⁶. Este cazul să precizăm că tot în acest an 1835, dar mai devreme, la 28 ianuarie/9 februarie, a fost înființat și un viceconsulat britanic la Galați — înlocuind vechea stărostie deținută de levantini, ce apărau interesele negustorilor ionieni¹⁷⁷ — titularul funcției, desemnat încă de răposatul Blutte, dar fără aprobarea Foreign Office-ului, devenind Marc Gessi, un străin, fost avocat al consulatului comercial britanic de la Constantinopol¹⁷⁸.

Între timp casa Bell & Anderson își continua afacerile în Țara Românească, consulul prusian Sakellarie susținând într-un raport din 13 martie 1835 că această companie nutrea ambiția de a contrabalansa comerțul austriac în Principate și că ar urma să angajeze, în curând, pe contul ei, un vas cu aburi pentru remorcarea vaselor comerciale pe Dunăre¹⁷⁹. Totodată, la 16 august 1835, noul consul francez la București, Cochelet, menționa amintita firmă engleză printre casele comerciale de export din principatul muntean — alături de cele ale lui Hagi Moscu, Zefcoviți, Bacaloglu, Kalifarov, Kalinderoglu ș.a. — și preciza că Anderson, agentul lui Bell, se îndeletnicea și cu exploatarea forestieră, în urma căroră a exportat o mare cantitate de doage pentru butoaie¹⁸⁰. Pe-

¹⁷⁴ E. D. Tappe, *op. cit.*, p. 479—480.

¹⁷⁵ Academia R.S.R., fondul Furnica, DCV/23.

¹⁷⁶ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 195/98, nr. 18.

¹⁷⁷ După Gheorghe Vlahaiti, staroste la 1832, este întâlnit în această funcție Pepino Manzoli, până la 27 ianuarie/8 febr. 1835.

¹⁷⁸ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/313, f. 39—43; noul viceconsul sosise la Galați chiar de la 20 oct./1 nov. 1834, după cum atestă un raport diplomatic francez (Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 435, doc. DXXXIX).

¹⁷⁹ *Ibidem*, X, *Rapoarte diplomatice și consulare prusiene 1763—1844* (ed. N. Iorga), București, 1897, p. 470, doc. DLXXXIV.

¹⁸⁰ *Ibidem*, XVII, p. 512 și 515, doc. DLXXX.

riodicul înființat la Londra de David Urquhart¹⁸¹ „The Portfolio, or a Collection of State Papers [...] illustrative of the History of our Times“ indica faptul că în 1835 a urcat un număr sporit de vase engleze pe Dunăre, anume 13, majoritatea acostind la Brăila¹⁸². În cursul anului 1835 George Bell a revenit în Principate, având chiar o întrevedere cu domnitorul Alexandru Ghica. Reiese că omul de afaceri englez nu a venit în țările noastre numai cu rosturi economice, dar că era preocupat și de unele probleme politice, deoarece era în strînse legături cu Urquhart; este semnificativ faptul că, deși îl socotea pe Ghica un om slab și influențabil și în neputință de a se sustrage tutelei țariste, Colquhoun raporta lui Palmerston la 25 octombrie 1835 că domnitorul a consultat totuși pe Bell în privința mijloacelor celor mai adecvate de îngrădire a atotputernicei influențe rusești în Principate. Totodată, Ghica a înmînat lui Bell o scrisoare destinată lui Palmerston în care îl anunța despre unele măsuri pe care rușii intenționau să le adopte în privința comerțului internațional la gurile Dunării, așteptîndu-se chiar la Sulina sosirea unui inginer în acest scop¹⁸³.

Într-adevăr autoritățile țariste — care nu priveau cu ochi prea buni intensul trafic internațional stabilit pe Dunăre după 1829 și dezvoltarea luată de porturile Brăila și Galați, ce făceau concu-

¹⁸¹ Autor încă din 1833 al interesantei monografii *Turkey and its Resources*, apărută la Londra, în care atrăgea atenția cercurilor de afaceri engleze asupra posibilităților de înfrățire a comerțului cu Principatele: „Importurile din provincii depășesc în prezent £ 300 000, două treimi în bumbacuri și produse coloniale pe care Anglia le furnizează sau trebuie să le furnizeze, ținînd seama de prețurile ieftine și de alte avantaje. Acestea sînt importate de către navele noastre din colonii (Ioniene și Malteze) la Galați sau pe uscat de la Leipzig“ (p. 163). Vezi aceleași considerații repetate mai pe larg în materialul său *Commercial resources of Wallachia and Moldavia* bazat pe un raport primit din Brăila în iunie 1836 și publicat în „The Portfolio or a Collection of State Papers, and other Documents and Correspondence, historical, diplomatic and commercial“, London, V (1837), p. 287—305. Pentru activitatea desfășurată de Urquhart, în special împotriva Rusiei, în acest periodic, vezi Jean Marchand, „The Portfolio“ de David Urquhart. *Une entreprise anglaise de divulgation des documents secrets russes (1835—1845)* în „Revue d'histoire diplomatique“, LXXV (1961), p. 136—144; C. Bodea, *op. cit.* p. 32—34, 38—39.

¹⁸² „The Portfolio“, II (1836), no. 17 (april), p. 525 (*Wallachia*).

¹⁸³ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 97/404, f. 256—259; I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 899—900. Bell l-a informat chiar pe Fox Strangways, subsecretar de stat la Foreign Office, la 7 dec 1835, de unele pregătiri ale rușilor la gurile Dunării, cf. D. Urquhart, *The Mystery of the Danube. Showing how through Secret Diplomacy, that River has been closed, exportation from Turkey arrested etc.*, London, 1851, p. 30.

rență într-o anumită măsură Odesei și altor așezări rusești de pe litoralul pontic — au înăsprit din 1835 măsurile de control a navigației pe fluviu între Sulina și Galați, solicitînd în special căpitanilor de vase engleze să prezinte hîrțiile de bord de-a lungul traseului, chiar atunci cînd nu traficau pe malul rusesc¹⁸⁴. În pofida nemulțumirilor armatorilor și echipajelor de vase britanice — transmise chiar guvernului de la Londra — cabinetul de la St. Petersburg a mers chiar mai departe în dorința de a reglementa navigația pe Dunărea maritimă și la gurile fluviului cît mai mult în favoarea Rusiei, instituind prin ukazul țarului din 7 februarie 1836 o stație de carantină pe malul stîng al brațului Sulina, cu stabilimente adiționale construite în ostroavele Sf. Gheorghe, Ceatal și Letea din Deltă¹⁸⁵. Măsura era, aparent, legală — în conformitate cu tratatul de la Andrianopol — și urma să protejeze, prin măsurile sanitare ce trebuiau adoptate, regiunea Dunării de Jos de frecvențele epidemii ce bîntuiau în special teritoriul turcesc. Dar sub pretextul aplicării regulilor de carantină, autoritățile vamale, căpitaniile și poliția fluvială rusă căpătau dreptul de a inspecta navele care doreau să suie pe Dunăre spre porturile românești, de a percepe unele taxe pentru remorcare și cabotaj și în caz de nesupunere la control, de a reține vasul respectiv, a-i confisca încărcătura și a-l îndrepta forțat spre Odessa¹⁸⁶.

Măsurile luate au stîrnit profunda nemulțumire a cercurilor de afaceri engleze și în special a casei Bell & Anderson care a adresat chiar, la 27 aprilie 1836, o plîngere în această privință subsecretarului de stat la Ministerul Afacerilor Externe, John Backhouse; unele organe ale presei londoneze — printre care venerabilul „The Times” și „The Portfolio” al lui Urquhart — au dezlănțuit o violentă campanie anti-rusă pe tema nerespectării libertății de navigație pe Dunăre de către autoritățile țariste¹⁸⁷. La acestea a replicat oficiosul „Journal de St. Petersburg” — articolul fiind reprodus și în traducere în „Curierul românesc” nr. 30 din 22 mai 1836, p. 118—120 — acuzînd partea engleză de falsuri și denaturări și pre-

¹⁸⁴ H. Hajnal, *The Danube...*, p. 63.

¹⁸⁵ Textul ucazului a fost publicat în „St. Petersburger Zeitung” din 12 aprilie 1836 (*Ibidem*) și reprodus de Urquhart, *op. cit.*, p. 43; cf. și R. Florescu, *The struggle against Russia...*, p. 264.

¹⁸⁶ *Idem*. Vezi criticile aduse de K. Marx acestei măsuri adoptate de autoritățile țariste în K. Marx—F. Engels, *Opere*, 9, p. 420—424.

¹⁸⁷ „The Portfolio”, II (1836), p. 464—474 (*Navigation of the Danube*); cf. și raportul consulului francez din București, Cochelet, adresat ministrului Thiers la 4 iunie 1836 (Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 622, doc. DCXXIV); vezi și R. Florescu, *op. cit.*, p. 266.

cizînd că Rusia n-a impus nici o taxă de trecere la intrarea pe gurile Dunării, fiind încasată doar o taxă benevolă de pilotaj pentru navele ce solicitau remorcare în caz de nevoie, iar în ceea ce privește carantina de la Sulina, ea nici nu intrase încă în vigoare¹⁸⁸. Oricum, se produsese oarecare vîlvă în jurul acestei chestiuni și negustorii din Londra și Glasgow au sesizat Parlamentul de amintita problemă iar deputatul cu vederi liberale Patrick Stewart ca și lordul Dudley Stuart — simpatizant al exilaților polonezi — au făcut o serie de interpelări în Camera Comunelor la 31 martie și 20 aprilie 1836, acuzînd pe lordul Palmerston că nu a luat măsuri pentru protejarea vaselor britanice împotriva măsurilor arbitrare adoptate de Rusia. Moțiunea de neîncredere în guvern a fost însă respinsă, iar Palmerston a invitat membrii Camerei Comunelor să dea dovadă de mai multă reținere, promițînd că guvernul britanic va analiza situația creată cu calm și tactul necesar¹⁸⁹. La scrisoarea firmei Bell & Anderson, subsecretarul de stat Backhouse a răspuns, la 5 mai 1836, că autoritățile ruse n-au dreptul să perceapă nici o taxă vamală la gurile Dunării și prin urmare negustorii englezi nu sînt obligați să plătească nimic¹⁹⁰. Consulul Colquhoun s-a deplasat, în persoană, în cursul lunii iunie la Galați, raportînd lordului Palmerston la întoarcerea sa în București, pe data de 1 iulie 1836, asupra situației create de navigația pe Dunăre. El făcea cunoscut după notificarea primită din partea viceconsulului rus din Galați că în acel moment se făceau ultimele pregătiri pentru intrarea în

¹⁸⁸ Raportul citat al lui Cochelet.

¹⁸⁹ „The Portfolio”, III (1836), p. 54—55; raportul lui Cochelet către Thiers din 22 aprilie 1836 (Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 600, doc. DCXXVIII); N. Iorga, *op. cit.*, p. 69—70. Vezi și condamnarea atitudinii lui Palmerston la Karl Marx (K. Marx—F. Engels, *Opere*, 9, p. 422—423).

¹⁹⁰ „The Portfolio”, III (1836), p. 176—179 (*On the navigation of the Danube*); R. Florescu, *op. cit.*, p. 266, n. 55. Palmerston — după ce consultase chiar juriștii Coroanei asupra legalității măsurilor adoptate de Rusia — scria lui Colquhoun la 30 mai 1836 „că aceasta este opinia guvernului Majestății Sale precum că autoritățile ruse n-au dreptul să perceapă în mod legal nici o taxă la gurile Dunării și că ați procedat corect instruind agenții d-voastră de a refuza această plată” (*ibidem*). Totodată, Palmerston scria lordului Durham, ambasadorul britanic la St. Petersburg, la 1 iulie 1836, exprimîndu-și nemulțumirea față de instalarea carantinei ruse la Sulina, temîndu-se că va constitui primul pas al unor noi măsuri arbitrare ale cabinetului țarist în regiune (*ibidem*, p. 267); la aceste incriminări, guvernatorul general al Basarabiei, contele Voronțov replica că „mulți membri ai Camerei Comunelor n-au o idee prea clară asupra poziției geografice a Deltei Dunării pe care Rusia a achiziționat-o în urma tratatului de la Adrianopol” și că o carantină ar fi fost necesară la Sulina încă din 1829 dar că „unele întîrzieri ne-au forțat să o construim de abia anul trecut”. (vezi raportul lui Durham către Palmerston din iunie 1836. cf. *ibidem*, p. 267, n. 57).

funcție a carantinei de la Sulina, unde urma să se înalțe o construcție adecvată, și că în același timp flota fluvială de poliție rusă dispunea de 7 canoniere — însărcinate cu asigurarea pazei și controlul documentelor de bord ale navelor — amplasate în următoarele puncte: 1 la gurile Dunării; 2 la confluența cu riul Ceamurli; 3 la confluența cu riul Pasadia; 4 la punctul Sf. Gheorghe; 5 în fața Isacei; 6 la Ismail; 7 la Reni¹⁹¹.

Urquhart în persoană, în calitate de secretar al ambasadei britanice de la Constantinopol, a făcut o călătorie în Principate în iulie 1836, unde a avut o întrevedere cu domnitorul Ghica la București, încercînd să-l asigure de fermitatea Marii Britanii față de politica de dominare a Principatelor exercitată de Rusia¹⁹², iar în întîlnirea sa cu consulul francez Cochelet i-a declarat că „Anglia nu ia în considerare navigația pe Dunăre decît în raport cu tratatul din Viena din 1815 relativ la libera navigație de-a lungul fluviilor. Obstacolele sau piedicile pe care Rusia ar dori să le aducă acesteia vor fi luate de noi drept acte ostile, pe care vom ști să le împiedicăm”¹⁹³. Cert este, însă, că agitația creată în jurul înăspririi controlului navigației pe Dunăre a continuat, de vreme ce atît Anderson cît și Bell — instigați probabil de Urquhart — s-au deplasat în toamna anului 1836 la Iași spre a se plînge și noului consul britanic instalat în capitala Moldovei — dar subordonat lui Colquhoun — anume Samuel Gardner¹⁹⁴, despre o nedovedită agresiune a canoanelor ruse împotriva vaselor comerciale ale firmei, „Hero” și „Star”; în raportul înaintat lui Palmerston la 24 februarie 1837, Gardner se arăta însă foarte sceptic cu privire la veracitatea acestor informații¹⁹⁵.

Fapt este că activitatea casei Bell & Anderson în Principate s-a desfășurat în condiții necorespunzătoare, proprietarii firmei în-

¹⁹¹ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/977, f. 7—7 v.; detalii anexate în *Official Notice*, f. 17—22 v.

¹⁹² R. Florescu, *op. cit.*, p. 257; C. Bodea, *op. cit.*, p. 39.

¹⁹³ Vezi raportul lui Cochelet către Thiers, din 18 iulie 1836, cf. Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 638, doc. DCXLII. Mai vezi și raportul cancelarului consulatului austriac, Ferro, din 18 iulie 1836, în *ibidem*, XXI, p. 675, doc. DLXXXIX.

¹⁹⁴ A fost numit în această funcție — la solicitarea lui Colquhoun —, la 16/28 iulie 1836, rămînînd în această slujbă pînă la decesul său survenit la 17/29 august 1858; cf. *The Foreign Office List... July 1867*, p. 243: „Gazeta de Moldavia”, XXX (1858), nr. 66 (21 august), p. 261. Pentru activitatea lui Gardner în Principate, vezi mai ales R. Florescu, *op. cit.*, p. 171, 207, 279, 280 etc. iar pentru istoricul consulatului P. Cernovodeanu, *An interesting account concerning the British Consulate in Jassy (1841)* în „Revue roumaine d'histoire”, XX (1981), nr. 4, p. 727—733.

¹⁹⁵ E. D. Tappe, *Bell and Anderson...*, p. 480.

cercînd chiar să înființeze o bancă de credit cu capital englez¹⁹⁶ la București, dar dedîndu-se la unele speculații nepermise, fără acoperirea necesară, au sîrșit printr-un faliment fraudulos. Anderson a prezentat lui Colquhoun la 28 noiembrie 1836 o declarație de insolabilitate, atrăgînd urmările falimentului numai asupra persoanei și bunurilor sale, afirmînd că desfăcuse, de mai înainte, asociația cu Bell în fața vice-consulului britanic de la Brăila, Hutchinson, el însuși de fapt un funcționar al casei Bell¹⁹⁷. Consecințe agravante pentru onorabilitatea celor doi foști asociați au adus faptul că falimentul lor a fost ținut secret și că Anderson a continuat să achiziționeze mărfuri fără acoperire, pe care le încărcase în mod abuziv pe vasul „Henrietta“ aflat sub comanda căpitanului Edward Freeman, la Brăila. Dar știri despre crahul casei de comerț engleze din București n-au întîrziat să se răspîndească și unul din furnizori, negustorul Anton Fatutas, supus austriac, a cerut sprijinul căpitaniei portului Brăila la 15/27 noiembrie 1836, pentru a-și recupera, cu forța, „un ceam (caic = n.n.) cu niște edecuri, seu și cerviș, ce era legat de corabia englezească a căpitanului Eduard Friman, supt cuvînt că este al său vîndut d-lui Andreson (!) și nu i s-au plătit banii și casa d-lor Bel și Andreson se află în cercetare“¹⁹⁸. A urmat un protest neîntemeiat al lui Hutchinson înaintat autorităților locale, în aceeași zi, împotriva acestei confiscări¹⁹⁹ și ieșirea, fără forme legale, a vasului „Henrietta“ din port, care s-a îndreptat spre gurile Dunării²⁰⁰. Toți creditorii firmei Bell & Anderson au dezlănțuit atunci un val de plîngeri adresate Departamentului din Lăuntru al Țării Românești, iar domnitorul Alexandru Ghica a însărcinat la 27 noiembrie/9 decembrie 1836 pe marele vistier Alexandru Vilara să deschidă o anchetă la Brăila²⁰¹. S-a cerut prin hotărîrea judecătorei locale din 2/14 decembrie punerea sechestrului pe mărfurile ce fuseseră livrate firmei, în special cherestea pentru confecționarea doagelor de butoaie, achiziționate prin

¹⁹⁶ Vezi raportul consulului francez Mimaut adresat ministrului Molé la 31 octombrie 1836, în Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 652, doc. DCLII.

¹⁹⁷ E. D. Tappe, *op. cit.*, p. 481.

¹⁹⁸ Arh. St. Buc., Comitetul Carantinelor, dos. 556/1836, f. 1 (raport al Direcției carantinei Brăila din 16/28 noiembrie 1836).

¹⁹⁹ *Ibidem*, f. 8. Fiind implicat în falimentul fraudulos al casei Bell & Anderson, Hutchinson a fost nevoit să-și prezinte demisia din postul de viceconsul britanic la Brăila la 25 nov./7 dec. 1836, cf. P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/313, f. 121.

²⁰⁰ Arh. St. Buc., dos. citat, f. 6—7.

²⁰¹ *Ibidem*, f. 16.

sume împrumutate fără acoperire de la bancherul Hilel Manoah²⁰². Colquhoun a adresat proteste zadarnice domnitorului Ghica împotriva măsurilor firești adoptate de autoritățile române, recunoscând el însuși în scrisoarea adresată la 15 decembrie 1836 consulului britanic din Constantinopol, însărcinat cu afacerile administrative, Cartwright, poziția falsă în care se afla trebuind să apere o cauză nu tocmai corectă, numai în dorința de a proteja vasele britanice împotriva unor eventuale ilegalități ce ar putea comite forurile locale din porturile dunărene²⁰³.

Între timp vasul „Henrietta“ ajungând la Constantinopol, Nicolae Aristarhi, baș-kapukehaiaua domnitorului Țării Românești la Poartă, a numit la 8/20 decembrie 1836 pe Grégoire Marchand episcop juridic pentru apărarea intereselor negustorilor din Țara Românească și Brăila față de faliiții Bell & Anderson²⁰⁴ și a adresat o cerere marelui vizir Mehmed Emin Reuf Pașa, la 17/29 decembrie, pentru a autoriza descărcarea mărfurilor aparținând comercianților români de pe vas²⁰⁵; totodată s-a cerut căpeteniei visticie-

²⁰² Arh. St. Buc., *Vornicia din lăuntru — Țara Românească*, dos. 4382/1836, f. 1—19; P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/313, f. 82—95 v. (cu lista tuturor creditorilor intrați în conversiune).

²⁰³ E. D. Tappe, *op. cit.*, p. 481. Într-un memorandum adresat la 30 iunie 1837 Foreign Office-ului, Colquhoun, pledând pentru stringerea relațiilor economice româno-britanice, mărturisea totodată deplorabilul efect al falimentului casei Bell & Anderson: „The Chief Advantage which England can offer is that which would result from a strengthening of her commercial Ties with the Provinces. This was beginning to be felt by all classes, in Wallachia particularly, from the Prince to the petty Merchant, when the unfortunate Event of last November, the failure of the English House of Bell & Co under peculiar circumstances and the subsequent commercial distress throughout the Provinces, caused a Cloud to be spread over the British Character as a Commercial Nation, which it will require some time to dissipate. The sad event was gladly hailed by the Power above referred to, and he has not failed to use it as a means of strengthening his own Interests“ (Principala avantaj pe care Anglia îl poate oferi este acela care ar rezulta din întărirea legăturilor sale comerciale cu Provinciile (Principalele — n.n.). Acest lucru a început să fie simțit de toate clasele, în Țara Românească în special, de la prinț pînă la micul neguțator, cînd nefericitul eveniment din noiembrie trecut, falimentul Casei Engleze Bell & Co în împrejurări speciale și dezastrul comercial ulterior în Provinciile, a întunecat prestigiul Angliei ca o țară comercială, și va fi nevoie de oarecare timp pentru a risipi această impresie. Tristul eveniment a fost salutat cu bucurie de către puterea menționată mai sus (= Rusia), și ea nu a pierdut ocazia să-l folosească ca un mijloc spre a-și întări propriile sale interese), cf. P.R.O. F.O., *Turkey*, dos. 78/313, f. 148—148 v.

²⁰⁴ Academia R.S.R., fondul Furnica, DCV/106.

²⁰⁵ *Ibidem*, doc. 116.

riei imperiale (Haradjie), Nazir paşa, și despăgubirea creditorilor firmei engleze cu suma de 750 000 de piaștri²⁰⁶. Față de probele furnizate de Tribunalul de comerț din Brăila, Aristarchi anunța pe Alexandru vodă Ghica la 8/20 ianuarie 1837 că marele vizir a interzis amintitei nave engleze să părăsească Constantinopolul pînă la rezolvarea litigiului²⁰⁷. În același timp domnitorul s-a adresat lordului Ponsonby la 15/27 ianuarie 1837 plîngîndu-se de atitudinea pătinitoare a lui Colquhoun față de împlicinați²⁰⁸, blamînd și incorectitudinea de care a dat dovadă fostul viceconsul de la Brăila, Hutchinson, părtaș la afacerile firmei falite²⁰⁹.

Colquhoun a prezentat, în schimb, versiunea sa lordului Palmerston la 22 februarie 1837, în care considera abuzive măsurile luate de Tribunalul de Comerț din Brăila și refuza să predea instanțelor românești actele companiei, pe care le-a sigilat spre a le trimite la Constantinopol, unde insista să se judece litigiul²¹⁰. Anderson a fost pus sub protecția consulului britanic, care a încercat să-i înlesnească plecarea din țară, împiedicată însă de autoritățile de la București; în același timp Bell se afla reținut la Iași, datorită notei de protest înaintată Postelniciei Moldovei de consulul habsburgic în numele creditorilor supuși austrieci ai fostei firme engleze, ce solicitau achitarea creanțelor²¹¹. Alexandru vodă Ghica protesta, de altfel din nou la 19 iunie/1 iulie 1837 față de lordul Ponsonby împotriva lui Colquhoun, care îl împiedica pe Anderson să compară în fața instanțelor românești, străduindu-se să-i elibereze un pașaport pentru a-l scoate din țară²¹²; la această nouă întîmpinare a domnitorului, ambasadorul britanic la Poartă îi făcea cunoscută prin Aristarchi dorința sa ca Anderson să fie tradus în fața justiției la Constantinopol, făcînd promisiuni că litigiul va fi examinat cu dreptate și fără nici o părtinire²¹³.

Aici se încheie aspectul diplomatic al acestei penibile afaceri²¹⁴ care a umbrît primele încercări de a da o anumită amploare

²⁰⁶ Ibidem, doc. 117.

²⁰⁷ Ibidem, doc. 140.

²⁰⁸ Vezi plîngerile adresate în acest sens de Colquhoun Marii Postelnicii (Secretariatul de Stat) a Țării Românești la 23 dec. 1836/4 ian. 1837. 2/14 și 15/27 ian. 1837, la P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/313, f. 100—106.

²⁰⁹ Acad. R.S.R., fondul citat, doc. 147.

²¹⁰ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/313, f. 70—71 v.

²¹¹ Ibidem, f. 268—268 v. (raport al secretarului consulatului britanic din București, St. Vincent Lloyd, către Palmerston, din 12 iulie 1837); cf. și E. D. Tappe, *op. cit.*, p. 481.

²¹² Acad. R.S.R., fondul citat, doc. 218.

²¹³ Ibidem, doc. 226.

²¹⁴ Conflictul cu autoritățile românești nu s-a încheiat prin părăsirea Principatelor de către Bell și Anderson; cercetările au mai continuat vreme

comerțului englez în Principate, datorită speculațiilor nefericite ale firmei Bell & Anderson, consulul Colquhoun încercînd să mușamalizeze falimentul lor fraudulos din prejudecăți și invocarea unor motive de prestigiu rău înțelese.

Numele lui George Bell a mai fost implicat însă și într-o altă acțiune aventuroasă — menită a provoca mult așteptata ruptură a relațiilor dintre Marea Britanie și Rusia — pusă la cale de înverșunatul rusofob Urquhart, care din septembrie 1835 fusese numit, așa cum am amintit, prim-secretar al ambasadei engleze de la Constantinopol²¹⁵. Intrucît acest diplomat nu se împăca cu ideea dominației bazinului pontic de către Rusia, iar agitația creată în jurul carantinei stabilite de autoritățile țariste la gurile Dunării nu a avut efectul scontat datorită atitudinii moderate a lordului Palmerston, Urquhart a încercat atunci să provoace un incident pe litoralul estic al Mării Negre, în Caucaz. Profitînd de legăturile sale cu George Bell, a fost pusă la cale forțarea blocadei instituite de către ruși pe coastele Circasiei într-o regiune bîntuită de triburi turbulente ostile dominației țariste. Goeleta (schooner) „Vixen“ închiriată de firma Bell urma să transporte sare — achiziționată din Țara Românească — și apoi să o desfacă în Caucaz; din echipajul pus sub comanda căpitanului Thomas Childe făcea parte și fratele lui George Bell, James Stanislaus, în calitate de „supercargo“ (supraveghetor al încărcăturii de pe vas)²¹⁶. Aventura lui „Vixen“ s-a încheiat însă rapid și într-un mod nedorit; interceptată de vasul de război rusesc „Ajax“ în golful circasian Sugiuc-Kale la 15/27 noiembrie 1836, nava britanică a fost capturată și condusă împreună cu încărcătura și echipajul ei la Sevastopol. Aici a avut loc la 15/27 ianuarie 1837 un proces intentat căpitanului Childe, acuzat de contrabandă pe coasta caucaziană — unde nu exista un post vamal — cu un articol de import interzis, sarea. Prin sentința de condamnare, vasul și întreaga sa încărcătură au fost confiscate iar echipajul expulzat la Constantinopol prin Odessa, țarul despăgubind

înelungată, pînă în 1839, pricinuind vehemente schimburi de note între Secretariatul de Stat din București și consulatul britanic, deoarece bunurile fostei companii au fost puse sub sechestru și apoi desfăcute pentru acoperirea — în parte — a datoriilor contractate față de numeroșii ei creditori. Amănunte la P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/313, 78/336, 78/367 etc. Un notar al amintitei firme, Thomas Richardson, a decedat, chiar, în plină mizerie. la București, la 17/29 noiembrie 1837 (dos. 78/336, f. 212—212 v.).

²¹⁵ C. W. Crawley, *Anglo-Russian relations 1815—40*, p. 64.

²¹⁶ E. D. Tappe, *op. cit.*, p. 482.

pe proprietari *ex gratia*²¹⁷. Urquhart și Bell au încercat să provoace în Marea Britanie un curent de opinie favorabil unui act drastic împotriva Rusiei, acuzată de a fi atentat la libertatea navigației în Marea Neagră într-o regiune socotită în afara granițelor imperiului țarist. La 17 martie 1837 deputatul radical John Arthur Roebuck a deschis o dezbateră în Camera Comunelor în problema stabilirii prejudiciilor aduse comerțului britanic de către autoritățile țariste în cazul „Vixen”; la răspunsul temperat al lui Palmerston, i-a replicat printr-o diatribă destul de violentă lordul Dudley Stuart învinuindu-l de „lipsă de energie și de zel în apărarea țării”²¹⁸. Șeful Foreign Office-ului a cerut atunci explicații guvernului rus la 19 aprilie 1837 pe ce temei s-a procedat la confiscarea vasului comercial sus-amintit. Lordul Durham a fost împuternicit de la St. Petersburg să răspundă lui Palmerston la 17 mai că la Sugiuc-Kale — locul unde a fost capturat „Vixen” — se află fortul rus Alexandrovski cu garnizoană permanentă, într-o regiune aparținând de drept Rusiei prin tratatul de la Adrianopol²¹⁹. Palmerston s-a declarat satisfăcut cu această declarație și a considerat incidentul închis la 23 mai 1837²²⁰. Acest episod a dăunat însă carierei diplomatice a lui Urquhart care a fost rechemat de la Constantinopol în Anglia; atins în amorul său propriu, acest inflăcărat polemist a deschis o violentă campanie de presă împotriva lui Palmerston, acuzat nu numai de slăbiciune în fața Rusiei, dar chiar și de complicitate cu cabinetul țarist²²¹. Atacurile lui Urquhart n-au

²¹⁷ Cf. *Manifesto of the Imperial Cabinet respecting the capture and condemnation of the „Vixen”* și *Observation on the capture of the „Vixen”* ... publicate de Urquhart în „The Portfolio”, V (1837), p. 397—402 și 403—435. K. Marx a prezentat incidentul „Vixen” într-o lumină foarte nefavorabilă Rusiei (K. Marx—F. Engels, *Opere*, 9, p. 426—453). După S. K. Bușuev, *Англо-русский инцидент со шхунной „Виксен” (1836—1837 г.г.)* în „Красный архив” 1940, t. 5 (102), p. 189—238, englezii erau bănuți de un transport clandestin de arme și muniții destinate căpeteniilor triburilor circasiene răsculate, Abu Melek și Șamil. Asupra incidentului mai vezi și Harold N. Ingle, *Nesselrode and the Russian Rapprochement with Britain, 1836—1844*, Los Angeles—London, 1976, p. 63—72 etc.

²¹⁸ Vezi textul scrisorii lui George Bell din 2 februarie 1837 publicat în „The Times” din 3 febr. 1837 și reproduș în „The Portfolio”, V (1837), p. 549—555; E. D. Tappe, *op. cit.*, p. 483.

²¹⁹ Citat după K. Marx, *Lordul Palmerston — Articolul al optulea*, în K. Marx—F. Engels, *Opere*, 9, p. 431.

²²⁰ *Ibidem*, p. 432. Vezi și *The „Morning Post”* and „The Times” on the question of „The Vixen” în „The Portfolio”, VI (1837), p. 46—56.

²²¹ C. W. Crawley, *op. cit.*, p. 64. Pentru rolul jucat de Urquhart în incidentele anglo-ruse din 1836—1837 legate de stabilirea carantinei de la Sulina și afacerea „Vixen”, datorită rusofobiei sale exacerbate, vezi mai ales George H. Bolsover, *David Urquhart and the Eastern Question 1833—*

adus însă prea mari prejudicii prestigiului lui Palmerston care — fără a putea fi bănuț de simpatii față de regimul lui Nicolae I — și-a continuat metodic politica de îngrădire a influenței țariste în bazinul pontic și mai ales de a priva Rusia de avantajele dobândite prin tratatul de la Unkiar Iskelessi prin mijloace mai subtile și mai rafinate decit provocările aventuroase puse la cale de vajnicul său adversar rusofob. În această atitudine Palmerston a fost favorizat prin decesul regelui Wilhelm al IV-lea, survenit la 20 iunie 1837, întrucit fostul suveran nutrea o vădită antipatie pentru Rusia țaristă și era partizanul unei politici mai drastice față de St. Petersburg. Tinăra regină Victoria (1837—1901) care i-a urmat la tron a încuviințat însă comportarea prudentă a șefului Foreign Office-ului și a îngăduit lui Palmerston să-și desfășoare mai departe activitatea. Astfel, întrucit cunoștea interesul manifestat de Austria pentru dezvoltarea unui comerț activ la Dunărea maritimă și Marea Neagră și asigurarea nestinjenită a legăturii directe stabilite între Viena și Constantinopol prin cursele vaselor primei companii de navigație cu aburi — inițiativă care a displicut cabinetului de la St. Petersburg — Palmerston a căutat să se apropie de vederile lui Metternich în încercarea de a contracara preponderența Rusiei în bazinul pontico-danubian. După negocieri încununate de succes s-a ajuns la încheierea tratatului de comerț și navigație dintre Marea Britanie și Austria — semnat la Viena la 3 iulie 1838 de către influentul cancelar și ambasadorul britanic Sir Frederick Lamb — prin care se prevedea, printre altele, și o înțelegere între cele două țări cu privire la regimul acordat navelor ce făceau comerț pe Dunăre. Într-adevăr prin stipulațiile art. IV al tratatului, toate vasele austriece cu încărcătură venind din porturile dunărene pînă la Galați erau admise în porturile britanice, după cum și produsele engleze încărcate pe nave proprii ce utilizau calea dunăreană se bucurau de același regim preferențial în Austria²²². Acest tratat prin care cele două puteri își satisfăceau re-

1837. *A Study in Publicity and Diplomacy* în „Journal of Modern History”, VIII (1936), no. 4, p. 444—467 și C. K. Webster, *Urquhart, Ponsonby and Palmerston*, în „The English Historical Review”, LXII (1947), p. 327—351. O mențiune și la Ion Ghica, *David Urquhart* (!) în „Convorbiri literare”, XV (1881), p. 165—171, care a avut legături cu politicianul englez mai ales în decursul anilor 1850—1851, după cum vom vedea mai departe.

²²² H. Hajnal, *The Danube . . .*, p. 59; L. Bădulescu, Gh. Canja, E. Glaser, *Contribuții la studiul istoriei regimului internațional de navigație pe Dunăre*, București, 1957, p. 103—104. Vezi pentru substratul politic al acestui tratat Catharina Jones-Jokl, *Die handels-politischen Beziehungen zwischen Oesterreich und England vom Beginn des 19 Jahrhunderts bis 1875*, London, 1920, sub voce.

oproc interesele în privința traficului danubian constituia, desigur, un avertisment la adresa cabinetului de la St. Petersburg, ostil comerțului exercitat de concurenții occidentali în această regiune și care încerca să limiteze traficul internațional prin gurile Dunării, dar în aceeași măsură neglija și nevoile Principatelor, supuse vicisitudinilor rezultate de pe urma acerbei rivalități ce diviza țările europene în complicata „problemă orientală“. De aceea „Gazeta de Transilvania“ comentînd într-un articol tipărit în 1841 clauzele art. IV ale sus-amintitului tratat, se întreba — pe bună dreptate — „Oare va fi în stare numitul tractat a pricinui o înmulțire și a mării moldo-românești, ca și românii să ajungă a veni în comunicație mai de aproape cu Anglia?“²²³

Navigația vaselor pe brațul Sulina²²⁴ a început să fie periclitată, din această epocă și din alte motive; autoritățile țariste n-au depus prea mult zel, după 1829, pentru înlăturarea depunerilor continue de ml și nisip ale Dunării la gurile sale, ceea ce a îngreunat în mod vădit ieșirea, dar mai ales intrarea vaselor de tonaj mare sau chiar mijlociu în Marea Neagră. De aceea cercurile de afaceri internaționale și mai ales compania austriacă de navigație cu piroscafe pe Dunăre s-au arătat dispuse de a recurge la o altă soluție menită a evita trecerea vaselor pe la Sulina. Astfel s-au luat în discuție, acum, posibilitățile punerii în practică a unui proiect tehnic destul de îndrăzneț, vizînd scurtarea navigației pe Dunăre, cu ocolirea regiunii periculoase a Deltei, prin legarea fluviului cu Marea Neagră printr-un canal artificial săpat în partea cea mai îngustă a istmului dobrogean, între Rasova sau Cernavodă,

²²³ Gazeta citată, Sibiu, IV (1841), p. 128. La aceeași obiecție făcea aluzie Colquhoun în raportul său înaintat lui Palmerston la 18 februarie 1839, manifestîndu-și însă satisfacția pentru avantajele ce le va aduce acest tratat comercianților englezi și ionieni în Principate deoarece „one of those great difficulties for the carrying on their commerce with Great Britain was the want of British Ships at Galatz & Ibraila. I understand that already several Austrian vessels are chartered for England“ (una din aceste mari dificultăți pentru traficul lor comercial cu Marea Britanie era nevoia (prezenței) unor corăbii engleze la Galați și Brăila. Am înțeles că încă de pe acum au fost închiriate mai multe vase austriece pentru Anglia) (P.R.O., F.O., Turkey, dos. 78/364, f. 52—52 v.). Consulul Gardner din Iași comunica lui Palmerston la 26 februarie 1839 că primise — la rîndul său — copia tratatului încheiat cu Austria, înaintînd-o pentru luare de cunoștință și viceconsulatului britanic din Galați (ibidem, dos. 78/367, f. 183).

²²⁴ Singurul accesibil navigației internaționale, deoarece brațul Chilia era afectat în întregime transporturilor cu vase rusești, iar cel de la Sf. Gheorghe, prea puțin amenajat pentru un trafic de amploare, cf. Patrick O'Brien, *Journal of a residence in the Danubian Principalities in the autumn and winter of 1853*, London, 1854, p. 10—11.

(Bogaz Köi în denumirea turcească) și Constanța (Küstendje). Acest proiect, care începuse a fi prezentat opiniei publice internaționale prin intermediul publicațiilor a diferiți autori occidentali după 1833, pornea, însă, de la premisele eronate ale existenței în antichitate a unui al patrulea braț dispărut al Dunării, sau a unui prețins canal tăiat de împăratul Traian de-a lungul istmului dobrogean, paralel cu fortificațiile romane atribuite aceluiași conducător și cunoscute în literatura vremii sub numele de *valul lui Traian*, canal ce ar fi unit regiunea Cernavodei cu a Constanței, trecînd și prin mijlocul lacului Karasu²²⁵. De fapt, izvoarele istorice arată că pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea a existat un canal de proporții modeste, numit „Laman“, amenajat de mîna omului și destinat unor ambarcațiuni mici, ce unea apele Dunării din zona Cernavodei cu Marea Neagră, dar care nu ieșea la tîrmul mării în zona Constanței, ci mai la nord, înspre portul dispărut de la Karaharman (la nord de capul Midia), alimentîndu-se din apele lacurilor Karasu, Gargalic și Tașaul²²⁶. Ignorînd direcția corectă a fostului canal, astupat și părăsit în porțiunea cuprinsă între lacul Karasu și litoral, proiectanții străini din secolul al XIX-lea — ca și alți diplomați, publiciști sau scriitori occidentali care s-au preocupat de problema²²⁷ — au emis considerații eronate în privința posibilităților tehnice de realizare a canalului în regiunea Cernavodă—Constanța,

²²⁵ Vezi, de pildă, relatările unor călători străini ca acelea ale publicistului englez James Bailie Fraser (martie 1837), amic al lui Urquhart (*Narrative of the Residence of the Persian Princes in London...*, II, London, 1838, p. 306—307), medicului german E. Zachariä (aug. 1838) (*Reise in der Orient in den Jahren 1837 u. 1838...*, Heidelberg, 1840, p. 325), poezitorului danez Hans Christian Andersen (aug. 1841) (Eug. I. Păunel, *Viața și opera lui H. C. Andersen și trecerea lui prin România în 1841*, București, 1930, p. 27), profesorului german Karl Koch (iunie 1843) (*Wanderungen im Oriente während der Jahre 1843 u. 1844*, I, Weimar, 1846, p. 107—108), literatului francez vicontelex de Valon (1843) (*Une année dans le Levant*, tome II, Paris, 1846, p. 182), căpitanului englez Edmund Spencer (1850) (*Travels in European Turkey in 1850...*, II, London, 1851, p. 404—405); idem, *Turkey, Russia, the Black Sea and Circassia*, London, 1854, p. 86—87), corespondentului de presă belgian O. Squarr (1854) (*La guerre européenne contre la Russie...*, Bruxelles, 1854, p. 78—79), turistului francez J. D. de Bois-Robert (1855), (*Nil et Danube. Souvenirs d'un touriste...*, Paris, 1855, p. 317) etc. Cf. și articolul nostru *România și primele proiecte de construire a canalului Dunăre—Marea Neagră (1838—1856)* în „Revista de istorie“, 29 (1976), nr. 2, p. 189—209.

²²⁶ Tudor Mateescu, *Din geografia istorică a Dobrogei: canalul Laman în „Revista arhivelor“*, anul LII (1975), XXXVII, nr. 1, p. 36—41.

²²⁷ În rîndul susținătorilor proiectului de construire a canalului așintim pe Urquhart (*Turkey and its Resources*, p. 166—167), pe publicistul francez Saint Marc Girardin (oct. 1836) (*Souvenirs de voyage et d'études*, I, Paris, 1852, p. 232—233), pe medicul german August Griesebach (apr. 1839)

păcătuind prin exagerări atât în privința facilității cât și a dificultăților prezentate de executarea sa²²⁸.

Oricum au stat lucrurile, în 1838, acționând și în sensul exercitării unei presiuni asupra cabinetului de la St. Petersburg spre a-l determina să-și modifice atitudinea cu privire la navigația internațională prin gurile Dunării, compania austriacă de vase cu aburi — cu sprijinul cancelarului Metternich și ajutorul financiar promis de bancherii Rotschild și Sina din Viena²²⁹ — a încercat să

(*Reise durch Rumelien und nach Brussa im Jahre 1839*, I. Göttingen, 1841, p. 24), pe diplomatul și omul politic francez Felix Colson (*De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie...*, Paris, 1839, p. 222—223), pe scriitorul francez Xavier Marmier (1846) (*Du Rhin au Nil. Souvenirs de voyage*, I. Paris, 1846, p. 316), pe publicistul englez Laurence Oliphant (1852) (*The Russian shores of the Black Sea in the autumn of 1852*, Edinburgh—London, 1853, p. 349) în afara menționaților J. B. Fraser (scrisoare inedită din 12 iulie 1853, la Bodleian Library, Oxford), *The Clarendon Papers*, „Turkey—Greece, 1853”, Ms. Clar. Dep. c. 10, f. 209—213, (semnalată prin amabilitatea cercetătorului englez Trevor J. Hope), E. Zachariä, H. C. Andersen, K. Koch, Al. de Valon și E. Spencer (în lucrările amintite anterior).

²²⁸ Dacă un diplomat entuziast ca Bois-le-Comte aprecia la 15 mai 1834 că executarea unui asemenea canal n-ar fi prea costisitoare (Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 381, doc. DCVI), în schimb ofițerii de stat major prusieni aflați în serviciul Turciei, în frunte cu viitorul mareșal Helmuth von Moltke și baronul Karl von Vincke Olbendorf, în urma prospecțiunilor efectuate pe teren în oct.-nov. 1837, dădeau un aviz negativ (H. de Moltke, *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839*, Berlin, Posen u. Bromberg, 1847, p. 162—167 și p. 421—423; Karl Fr. L. von Vincke Olbendorf, *Das Karassu That zwischen der Donau unterhalb Rassova und dem Schwarzen Meere bei Küstendchi* în „Monatsberichte über die Verhandlungen der Gessellschaft für Erkunde zu Berlin“, I (1840), nr. 10, p. 179—186. Mai vezi și M. I. Ionescu Dobrogeanu, *Valea Carasu* în „Buletinul Societății... române de geografie“, XXXVII (1916—1918), p. 118 și T. Mateescu, *op. cit.*, p. 41). Părerea lor a fost de altfel împărtășită mai târziu și de o serie de alți specialiști militari, recrutați din marina sau armata de uscat britanică, mai ales în timpul războiului Crimeii [ca de pildă Adolphus Slade, ofițer de marină (1838) (*Travels in Germany and Russia: including a Steam Voyage by the Danube and the Euxine from Vienna to Constantinople in 1838—39*, London, 1840, p. 191—195); căpitanul de marină T. Spratt (1854) (*Route between Kustendjé and the Danube by the Kara-Su and Yeni-Keui Valleys, with observations on the Navigation of the Kara-Su Lakes and their Origin* în „Journal of Geographical Society“, XXVI (1856), p. 203—210); lt.-colonelul M. A. Biddulph din armata de uscat (1855) (Const. J. Baicoïano, *Handels-politische Bestrebungen Englands zur Erschliessung der unteren Donau...*, München, 1913, p. 10)].

²²⁹ Vezi raportul înaintat din Galați la 5 noiembrie 1838 de agentul Sardiniei Bartolomeo Geymet către contele Clemente Solaro Della Margarita (cf. D. Bodin, *Documente privitoare la legăturile economice dintre principatele române și regatul Sardiniei*, București, 1941, p. 49, doc. 22; cf. și T. Mateescu, *op. cit.*, p. 41).

inițieze tratative cu Poarta otomană în vederea obținerii unui firman din partea sultanului Mahmud al II-lea, pentru săparea unui canal artificial între Dunăre și Marea Neagră pe linia Rasova sau Cernavodă—Constanța; se urmărea, astfel, prin evitarea căii deltei fluviului, în afara facilitării transportului și o substanțială reducere a distanței între Viena și Constantinopol.

Lucrul a stîrnit, cum era firesc, și interesul cercurilor politice și de afaceri engleze, deși opiniile au fost și aici divizate. Noul viceconsul britanic la Galați, Charles Cunningham²³⁰ făcea cunoscut lui Palmerston, încă de la 9 februarie 1837, părerea sa potrivit căreia însăși Rusia — conștientă de dificultățile existente dar dorind să arate că depune interes pentru asigurarea navigației internaționale în regiunea pontico-danubiană — lansase ideea construirii unui canal între Cernavodă și Constanța, oferind-o ca o momeală cabinetului austriac, deoarece era sigură că nu se va întreprinde nimic²³¹. În cazul — puțin probabil — al reușitei acțiunii, Colquhoun scria lui Palmerston la 20 septembrie 1838 că țarul Nicolae I ar fi declarat: „Il nous en coûtera quelques pas de plus à faire“ (Nu ne va costa decît să facem cîțiva pași în plus)²³², adică ar fi împins hotarele imperiului rus de la Dunăre pînă la malul proiectatului canal de-a lungul istmului dobrogean.

În orice caz presa vremii a sesizat interesul ridicat de problema canalului în rîndul opiniei publice internaționale, iar unele ecouri au fost înregistrate și în principatele dunărene. Astfel ziarul „Cantor de aviz și comers“ din București transmitea la 14 noiembrie 1838 opinia „Gazetei de Düsseldorf“ ce punea în legătură acest proiect „cu tratatul de comerț făcut între Austria și Anglittera“, politica acesteia din urmă „nefiind cu totul străină la întreprinderea unei navigații cu vapor pe Dunăre“²³³. Același ziar, în nu-

²³⁰ Fost negustor, avînd cunoștințe de franceză și italiană, numit în acest post la 7/19 septembrie 1836 cu un salariu anual fixat în 1837 de £ 200 (P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/1201, f. 168 v.), ridicat la rang de consul la 6/18 sept. 1860. a decedat la sfîrșitul aceluiași an la 7/19 noiembrie (ibidem, dos. 78/313, f. 157 v., dos. 78/339, f. 382—383 v.; *The Foreign Office List... July 1867*, p. 243, etc.). În decursul celor mai bine de 24 de ani de activitate, Cunningham a urmărit cu multă atenție comerțul internațional desfășurat în porturile dunărene românești, întocmind aproape anual statistici deosebit de prețioase prin datele conținute. Vezi unele date asupra lui și la Radu Florescu, *The struggle against Russia...*, p. 190.

²³¹ După părerea lui Cunningham, Rusia ridicase chestiunea „fără o reală intenție de a o adopta, ci numai ca un simplu mijloc de a abate atenția de la importanța Dunării“ (cf. R. Florescu, *op. cit.*, p. 268, n. 58).

²³² P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/336, f. 136 v.

²³³ „Cantor de aviz și comers“, anul I (1838), nr. 30 (14 nov.), p. 117.

mărul său din 25 noiembrie reproducea știri primite de la Constantinopol, potrivit cărora Compania austriacă de piroscafe ar fi obținut — după informații ce s-au dovedit ulterior a fi inexacte — un firman prin care era împuternicită de Înalta Poartă cu „deschiderea acestui mijloc de comunicație“, susținându-se chiar că lucrarea ar urma să înceapă „în primăvara viitoare“; după părerea ziarului deschiderea canalului ar aduce „însuflețirea la lucrare (în sens de exploatare = n.n.) și dezvoltarea bogățiilor în provinciile acelea pe unde se va face acest drum“²³⁴.

Proiectul însă n-a primit avizul favorabil al Porții și pentru această atitudine de refuz unii diplomați și publiciști occidentali, ca de pildă neîmpăcatul dușman al Rusiei, Urquhart²³⁵, ca și Alexis de Valon²³⁶ sau Edmund Spencer²³⁷ au acuzat cabinetul de la St. Petersburg că, prin măsuri de corupție și intimidare, ar fi determinat pe dregătorii turci să respingă propunerile Companiei austriece.

În realitate n-a fost nevoie de nici o intervenție a oficialităților țariste — nedovedită de altminteri — pentru a împiedica realizarea unui proiect, care, din punct de vedere tehnic și poate și financiar, nu putea fi adus la îndeplinire în deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea. De acest fapt era convins și Colquhoun, ce și-a manifestat, în mod constant, scepticismul cu privire la înfăptuirea canalului Dunăre—Marea Neagră, ceea ce a determinat chiar pe Palmerston să i se adreseze la 18 iunie 1839 invitându-l să-și expună argumentele în această privință²³⁸. În urma unei asemenea solicitări, Colquhoun a întreprins o călătorie în Dobrogea, în octombrie 1839, pe traseul Cernavodă—Constanța și îndărăt — întocmind chiar și o schiță cu indicarea topografică a drumului parcurs și indicarea cotelor de nivel²³⁹ — întărindu-și convingerea cu

²³⁴ Ibidem, nr. 33 (25 nov.), p. 120.

²³⁵ *The Mystery of the Danube* . . . , p. 6.

²³⁶ *Une année dans le Levant*, II, p. 185.

²³⁷ *Travels in European Turkey* . . . , II, p. 404 și *Turkey, Russia, the Black Sea* . . . , p. 87.

²³⁸ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/363, f. 5—5 v. Într-o scrisoare adresată la 28 noiembrie 1839 ambasadorului britanic la Viena, lordul Beauvale, Palmerston își exprima îndoielele asupra utilității canalului pentru comerțul european, temându-se de aplicarea unor taxe speciale pentru folosirea lui, în timp ce regimul navigației internaționale pe Dunăre, stabilit prin Congresul de la Viena, prevedea o circulație liberă, fără impuneri, cf. H. Hajnal. *The Danube* . . . , p. 66.

²³⁹ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/363, f. 131 însoțind o scrisoare adresată din București la 9 noiembrie 1839 subsecretarului de stat la Foreign Office, Fox Strangways (f. 129—129 v.).

privire la imposibilitatea tăierii unui canal în zona amintită din pricina depunerilor continue de nisip ale Dunării, prelungindu-se din valea Karasu până înspre satul „Borlach“ (azi dispărut), și a lanțului neîntrerupt de coline situat de-a lungul litoralului, reoferind nici o trecătoare între țărmul mării și vreuna din văile ce duc la fluviu²⁴⁰. În schimb, consulul britanic se arăta partizanul ideii înfăptuirii unei șosele bune, reunind cele două puncte amintite²⁴¹, după ce într-un raport anterior din 12 aprilie 1839 a relevat încercările făcute de Compania austriacă — concomitente cu tentativa deschiderii unui canal între Dunăre și Marea Neagră — de a construi o cale ferată pe același traseu; la acest proiect fusese cîștigat și pașa de Silistra, ce înaintase un raport favorabil Porții, dar fără a se obține nici un rezultat²⁴².

Pînă la urmă — spre a-și asigura totuși o legătură mai lesnicioasă cu Marea Neagră — Compania de navigație austriacă a fost autorizată de cabinetul de la Viena în 1839 ca vasele ei să ocolească ruta Sulinei și să asigure transportul mărfurilor și al pasagerilor pînă la Constantinopol printr-o transbordare pe uscat de-a lungul istmului dobrogean, așa după cum arată Colquhoun²⁴³. Întreprinderea nu s-a dovedit însă rentabilă din pricina numărului scăzut de pasageri, a costului ridicat al transportului de mărfuri dar mai ales a condițiilor precare de acostare oferite navelor de rada

²⁴⁰ Ibidem, f. 110—115 (raport din 17 oct. 1839); publicat parțial (fără numele autorului și dată) de către jurnalistul Patrick O'Brien, *Journal of residence in the Danubian Principalities...*, p. 32—38.

²⁴¹ Ibidem.

²⁴² P.R.O., F.O., Turkey, dos. 78/363. f. 28—28 v.

²⁴³ Ibidem, f. 28 v—31 v. O cursă de vase asigura legătura între Cladova și Cernavodă iar de acolo transportul se efectua cu căruțele și diligențele în 7—8 ceasuri pînă la Constanța, unde avea loc reîmbarcarea pe un vas spre Constantinopol; același itinerar era urmat și în sens invers. Acest mod de călătorie a fost descris — uneori cu amănunte pitorești — într-o serie de relatări ale călătorilor străini, ca de pildă scriitorul Andersen în 1841 (E. I. Păunel, *Viața și opera lui H. C. Andersen*, p. 25—29), turistul scoțian Robert Arkley în mai 1842 (E. D. Tappe, *English-speaking travellers by boat on the lower Danube* în „Bulletin de l'Association internationale d'Études du sud-est Européen“, IX (1971), nr. 1—2, p. 38), pastorul anglican George Fisk în septembrie 1842 (*A pastor's memorial... with brief notes of a route through... Constantinople, and up the Danube*, London, 1843, p. 440), profesorul german Karl Koch în iunie 1843 (*Wanderungen in Oriente...*, I, p. 107—110), autorul dramatic austriac Franz Serafim Grillparzer în sept. 1843 (*Tagebuch auf der Reise nach Griechenland*, ed. A. Sauer, Wien, II/11, p. 34; E. Păunel, *Calea dunăreană și dobrogeană a lui Grillparzer în anul 1843*, în „Analele Dobrogei“, XVI, (1935), p. 114) și publicistul de Valon, tot în 1843 (*Une année dans le Levant...*, II, p. 178—186).

neamenajată a portului Constanța²⁴⁴, încît Compania de vase cu aburi a fost nevoită să renunțe, după patru ani, la acest traseu²⁴⁵.

O altă acțiune a guvernului de la Londra menită — printre altele — a consolida pozițiile economice ale Marii Britanii și a concura Rusia în regiunea pontico-danubiană, după încheierea tratatului de comerț și navigație cu Austria, a fost și aceea de a negocia o convenție similară cu Turcia. Misiunea reprezentantului special trimis la Poartă cu această însărcinare, Sir Henry Bulwer, s-a încheiat cu succes, semnîndu-se la 16 august 1838 la Balta Liman un tratat apreciat ca „una dintre cele mai strălucite biruințe diplomatice“ ale cabinetului englez²⁴⁶. Prin cele 8 articole ale acestui act, Marea Britanie obținea clauza națiunii celei mai favorizate, negustorii englezi avînd libertatea să arendeze, să cumpere, sau să exploateze produsele solului turcesc, brute sau finite, fără să fie îndatorați a cere vreo permisiune specială pentru aceasta, tarifele de import fixîndu-se la cuantumul de 3 pînă la 5%, cele de export de 3 pînă la 12%, iar tranzitul de 3%, spre a compensa unele pierderi suferite de Imperiul otoman prin desființarea cîtorva din bănoasele sale monopoli interne²⁴⁷.

Acest tratat a stîrnit, însă, nemulțumirea principatelor dunărene care au protestat împotriva considerării lor drept provincii turcești, defavorizînd comerțul lor exterior în cazul aplicării taxelor vamale preconizate și aducînd mari prejudicii negustorimii și implicit propășirii porturilor Galați și Brăila, după cum arăta Col-

²⁴⁴ La 7 februarie 1840 Colquhoun trimitea subsecretarului de stat Fox Strangways o schiță de plan a portului Constanța și a împrejurimilor, copiată după un model rusesc (*Plan of the Port of Kustendji and the Trajan Wall*), păstrată la P.R.O., F.O., Turkey, dos. 78/400, f. 22. În privința neamenajării portului Constanța pentru un trafic internațional de amplasare, vezi și observațiile amintitului diplomat din 16 martie 1840 (ibidem, f. 252—253) ca și cele — la fel de pertinente — ale viceconsulului de la Galați, Cunningham, din 16 aprilie 1845 (F.O., dos. 78/608, f. 151 v) și 31 oct. 1849 (F.O., dos. 78/792, f. 176—176 v) și ale consulului comercial de la Constantinopol, James Henry Skene, *The Frontier Lands of the Christian and the Turk; comprising travels in the region of the Lower Danube in 1850 and 1851*, I, London, 1853, p. 384—385.

²⁴⁵ H. Hajnal, *The Danube...*, p. 65.

²⁴⁶ C. W. Crawley, *op. cit.*, p. 65.

²⁴⁷ Vezi textul în *Treaty of Commerce between the Sublime Porte and Great Britain* în „The Annual Report...”, 1839, p. 347—350, iar textul „Appendix”-ului, în *ibidem*, p. 437—439. Comentarii asupra tratatului la David Urquhart, *The History of the Danube...*, p. 67 și urm. Pentru efectele acestui tratat asupra economiei țărilor din Balcani și a Principatelor, vezi și Vl. Diculescu, S. Iancovici, Cornelia Papacostea-Danielopol, M. N. Popa, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Peninsula Balcanică (1829—1858)*, București, 1970, p. 16.

quhoun în raportul adresat lui Palmerston la 18 februarie 1839²⁴⁸. Șeful Foreign Office-ului făcuse marea greșală să socotească Principatele ca făcând parte integrantă din teritoriul Imperiului otoman chiar în timpul negocierilor ce au precedat încheierea tratatului de comerț de la 16 august, scriind lordului Ponsonby, la Constantinopol, încă din februarie 1837, că toate convențiile încheiate cu Turcia trebuie aplicate *ipso facto* Moldovei și Țării Românești „deoarece provinciile nu pot... încheia tratate cu noi”²⁴⁹. Această situație nu corespundea deloc realității și reprezentanții consulari englezi din țările noastre — cunoscând situația de la fața locului — s-au străduit să explice forurilor conducătoare britanice imposibilitatea aplicării tarifelor stabilite prin noul tratat anglo-turc în Principate, deoarece această măsură ar fi îngreunat desfacerea produselor agro-alimentare și achiziționarea mărfurilor manufacturate, porturile dunărene românești riscând să fie zdrobite de concurența celor rusești de la Odessa, Taganrog, Ismail și Reni, unde tarifele erau mai scăzute. Este ceea ce în substanță au căutat să demonstreze atât Colquhoun²⁵⁰ cât și Cunningham²⁵¹ iar Gardner a fost și mai categoric — referindu-se în special la Moldova — arătând că „provincia are un caracter separat și distinct de alte provincii ale Imperiului otoman și de aceea este plasată în afara sferei directe a Convenției comerciale”²⁵². Această părere a fost împărtășită și de Urquhart, care remarca la rîndul său că „dacă Poarta nu mai poate să intervină în treburile administrative, în mod sigur n-are dreptul să schimbe tariful principatelor”²⁵³.

O poziție categorică a fost de altminteri manifestată și de secretarul de stat pentru afaceri externe al Moldovei, marele postelnic Gheorghe Suțu, care a înaintat guvernului britanic la 4/16 decembrie 1841 un protest oficial arătând că: 1. Imperiul otoman a recunoscut întotdeauna autonomia fiscală a principatelor; 2. în Moldova nu existau monopoluri și prin urmare necesitatea de a se ridica tarifele; 3. *Regulamentul Organic* prevedea în statutele sale ca drepturile vamale să fie stabilite de către domni și autoritățile din principate în modul în care li se părea cel mai avantajos pentru prosperitatea acestora²⁵⁴.

²⁴⁸ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/364, f. 54—58.

²⁴⁹ Radu Florescu, *op. cit.*, p. 258, n. 26.

²⁵⁰ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/400, f. 109, 111—114 v. (raport către Palmerston din 3 iunie 1840).

²⁵¹ *Ibidem*, dos. 78/409, f. 244—245 (raport către John Bidwell din 23 mai 1840).

²⁵² R. Florescu, *op. cit.*, (raport Gardner către Ponsonby din iunie 1841)

²⁵³ D. Urquhart, *op. cit.*, p. 79.

²⁵⁴ R. Florescu, *op. cit.*, p. 259.

În fața dificultăților reale de a îngloba comerțul exterior al Principatelor în prevederile tratatului de comerț anglo-turc și luînd în considerare, totodată, recomandările reprezentanților consulari englezi de la București, Iași și Galați, făcute între anii 1838—1841 ca și protestele oficialităților românești, Palmerston a înțeles că a insista mai mult în această chestiune ar aduce prejudicii însuși comerțului britanic — în continuă creștere — cu Moldova și Țara Românească. De aceea, după un consult cu experții juridici ai Co-roanei, șeful Foreign Office-ului a hotărît ca în zisul caz special să facă o derogare de la principiul general și să recunoască statutul special al principatelor dunărene considerînd în mod practic că „avantajele de a insista asupra aplicării convenției ar fi însemnate în timp ce dezavantajele ar fi foarte mari”²⁵⁵. La această decizie a contribuit — după cum vom vedea — și noua situație creată în problema orientală în favoarea Angliei prin reglementarea spinoasei chestiuni a strîmtorilor — o dată cu înlocuirea inechitabilului tratat de la Unkiar Iskelessi printr-o nouă convenție internațională — și o anumită schimbare a atitudinii cabinetului de la St. Petersburg în chestiunea liberalizării comerțului internațional la Dunărea de Jos.

Pentru a ne da seama acum în ce proporții s-au dezvoltat schimburile româno-engleze în regiunea pontico-danubiană în anii ce au precedat convenția strîmtorilor din 1841, este cazul să ne întoarcem puțin îndărăt și să aruncăm o privire asupra acestui proces de acolo de unde l-am părăsit în anul 1836. Falimentul firmei Bell & Anderson a constituit un episod neplăcut în istoricul relațiilor economice dintre Marea Britanie și țările române, dar ponderea sa în ansamblul acestor raporturi nu s-a dovedit, din fericire, a fi prea mare. În porturile dunărene românești activau acum, ca reprezentanți diplomatici cu rang de viceconsuli — însărcinați cu supravegherea comerțului supușilor englezi — doi funcționari onești și capabili, anume Charles Cunningham la Galați, de care am mai amintit, și St. Vincent Lloyd²⁵⁶ la Brăila. Da-

²⁵⁵ *Ibidem* (scrisoare a lui Palmerston către Colquhoun din iulie 1841). Tratatul fusese înaintat Parlamentului încă din 1839, cf. *British and Turkish Convention of Commerce and Navigation, presented to both Houses of Parliament 1839* în „British and Foreign Review”, nr. 9 (1839), p. 247—272, fiind ratificat la 26 august 1841 (vezi raportul lui Gardner către lordul Aberdeen din 31 dec. 1841 la P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/446, f. 224). În privința aplicării sale vezi *Correspondence respecting the operation of the Commercial Treaty with Turkey of August 16, 1838*, London, 1841—1844 (3 volume).

²⁵⁶ Fost secretar al consulatului britanic din București, a fost numit în post la 27 noiembrie/9 decembrie 1837 de Palmerston, luîndu-și funcția în

torită conștiințiozității și capacității profesionale a acestor vice-consuli, și în special a lui Cunningham, s-au întocmit cu începere din 1837²⁵⁷ — aproape anual — statistici cu date deosebit de prețioase privind mișcarea vaselor în amintitele porturi dunărene, cantitățile de produse achiziționate și desfăcute, prețul acestor produse, condițiile generale de schimb, tarife, echivalențe monetare etc.

Următoarele tabele sinoptice rezumă situația pe un interval de 5 ani:

a) Mișcarea portuară²⁵⁸

Anul	Vase britanice					Vase anglo-ioniene				
	1837	1838	1839	1840	1841	1837	1838	1839	1840	1841
Galați	13	1	7	5	1	33	29	42	29	20
Brăila	2	5	5	3	2	5	11	11	7	3
TOTAL:	15	6	12	8	3	38	40	53	36	23

primire la 20 dec. 1837/1 ian. 1838 cu un salariu anual de £ 200 (cf. P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/336, f. 219—220, raport St. V. Lloyd către Palmerston; ibidem, dos. 78/445, f. 250. — Situația personalului consular din 1840; *The Foreign Office List... July 1867*, p. 124).

²⁵⁷ Pentru anul 1836 îmi este cunoscută doar o situație parțială a mișcării portuare și a comerțului desfășurat la Brăila, din surse românești. Astfel, în lunile mai—septembrie au intrat în acest port 13 corăbii engleze (7 în mai, 1 în iunie, 3 în iulie și câte una în august și septembrie) și doar 3 anglo-ioniene (dintr-un total de 225 vase, în majoritate turcești, grecești și rusești) desfăcând zahăr, fier, cărbune, rom și produse manufacturate și achiziționând cereale [kila (= 2¼ quarters) de porumb costînd între 58—60 piaștri (65 piaștri = 1 £, cf. F.O., dos. 78/445, f. 277), kila de orz între 20—22 piaștri și de secară 29 piaștri], seu sau cerviș [100 de ocale (39½ ocale = 1 hundredweight (cwt)), fasole (100 de ocale = 40 piaștri) și sămînță de în [100 de ocale (160 ocale = 1 quarter), între 65—66 piaștri], cf. „Curierul românesc”, VII (1836), nr. 41 (29 iunie) p. 273. La Galați, în 1836 au intrat în port doar 33 nave anglo-ioniene din totalul de 369, ocupînd locul 5 după cele 128 vase turcești, 100 grecești, 63 ruse și 52 austriece, cf. Constantin Bușe, *Comerțul exterior prin Galați...*, p. 46.

²⁵⁸ Aceste date sînt luate din raportul general înaintat de Ch. Cunningham la 12 noiembrie 1849 superintendentului de la Foreign Office, John Bidwell, rezumînd situația comerțului britanic pe 12 ani (între 1837—1848), întocmită la 31 oct. 1849, cf. P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/792, f. 124; vezi și articolul nostru *An unpublished British source concerning the International trade through Galatz and Braila, between 1837—1848*, în „Revue roumaine d'histoire” XVI (1977) nr. 3, p. 527, precum și acel realizat în colaborare cu Beatrice Marinescu, *British Trade in the Danubian Port: of Galatz and Braila between 1837 and 1853*, în „The Journal of European

b) Situația exporturilor engleze în Principate²⁵⁹

G A L A Ţ I

Anul	Produse manu- facturate și fire de bumbac	Zahăr rafinat și tos	Fier Tone	Cărbune Tone
	Baloturi	Căpățîni (buc)		
1837	917	601	480	280
1838	1030	1564	1060	20
1839	1300	1205	410	570
1840	1200	1621	803	1459
1841	1150	1130	453	600

Economic History", Roma, 8 (1979). nr. 3, p. 713; cf. și H. Hajnal, *The Danube...*, p. 154. Pentru situația vaselor anglo-ioniene am mai folosit și datele din broșura *Information on the Trade of the Danube*, by Charles Cunningham, Commission-Merchant in Galatz & Ibraila, Galatz, 31 December 1838, Bucharest, printed by F. Walbaum, 1839, figurînd la P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/364, f. 37. Versiunea franceză a acestei broșuri (*Notice sur le négoce du Danube*) a fost publicată de Scarlat Callimachi și Vlad Georgescu, *Une source anglaise relative au commerce sur le Danube (1837—1838)* în „*Revue roumaine d'histoire*”, III (1964). nr. 2, p. 255—276. Mai vezi pentru totalul vaselor engleze pe Dunăre în acești ani și H. Hajnal, *The Danube...*, p. 154.

²⁵⁹ Sursa citată din 31 oct. 1849, cf. P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 530 și P. Cernovodeanu—B. Marinescu, *op. cit.*, p. 729—730. În originalul englez rubricile de mărfuri se intitulează (Manufacturies & Cotton Twist, Bales; Refined sugar & crushed, Heads; Iron, Tons; Coals, Tons). Pentru prețurile la lînă, zahăr, fier ca și ale altor produse desfăcute pe piața Principatelor ca „tul anglè” (tul englezesc, pînă subțire) sau rom, vezi și Vl. Diculescu și colab., *Relațiile comerciale ale Țării Românești...*, p. 147, 167, 195, 196, 297 etc. Găsim interesant să arătăm și la ce taxe vamale erau impuse unele produse engleze la Galați. Astfel, în *Information on the Trade of the Danube*, by Charles Cunningham Vice Consul in Galatz — Galatz 31 March 1841, broșură tipărită de F. Walbaum în același an la București, se arată că în 1840 s-au plătit la vama din Galați pentru 33 baloturi de bumbac nealbit 2 620 piaștri, pentru 15 baloturi de nankin în dungi 1 200 piaștri, pentru 11 baloturi de bumbac imprimat 910 piaștri și în sfîrșit pentru 25 de baloturi de madipolon 2 000 piaștri, cf. P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78 446. f. 288 v.

Anul	Produce manufacturate și fire de bumbac	Zahăr rafinat și tos	Fier Tone
	Baloturi	Căpățini (buc)	
1837	40	135	66
1838	nu s-a alcătuit situația		
1839	47	584	290
1840	590	683	346
1841	1070	1295	420

e) Valoarea exporturilor engleze în Principate²⁶⁰

Anul	Galați	Brăila	Total
1837	86.674 £	10.731 £	97.405 £
1838	136.998 £	nu s-a alcătuit situația	
1839	146.461 £	47.388 £	193.849 £
1840	200.294 £	90.781 £	291.075 £
1841	164.114 £	132.938 £	297.052 £

În privința importurilor engleze de produse agro-alimentare din porturile dunărene nu dispunem, din sursele britanice și de altfel nici din cele românești, de cifre statistice centralizatoare pentru perioada cercetată, ci numai de bilanțuri parțiale.

d) Situația importurilor engleze din Principate

G A L A Ţ I²⁶¹

Anul	Vase engleze	Cereale (în qr.)		Lână (în cwt.)	In (în cwt.)	Seu (în cwt.)
		Griu	Porumb			
1839	7	1421	1363	684	137	—
1840	5	3014	—	—	—	—
1841	1	675	—	—	—	725

²⁶⁰ P. Cernovodcanu, *op. cit.*, p. 531. Economistul român Nicolae Suțu (1798—1871) arăta într-ale sale *Notions statistiques sur la Moldavie* (Jassy, 1849) că în 1840 la Galați se făcuseră importuri de produse manufacturate engleze în valoare de 2 812 500 piaștri și de fire de bumbac englezesc de 1 687 500 piaștri, adică în total de 4 500 000 piaștri (p. 137). Lucrarea de statistică a lui Suțu a fost apreciată de consulul Gardner care a trimis chiar un exemplar lui Palmerston la 9 septembrie 1850 (P.R.O., F.O., Turkey, dos. 78/828, f. 232—232 v.).

²⁶¹ Vezi raportul adresat de Ch. Cunningham lui J. Bidwell la 23 ianuarie 1840 intitulat *Note of Vessels departing loaded from Galatz and Cargoes of same in 1839*, la P.R.O., F.O., Turkey, dos. 78/409, f. 167. Prețu-

Anul	Vase anglo-ioniene	Cereale (în Qr.)	
		Grii	Porumb
1839	42	7634	7677
1840	29	10959	5100
1841	20	8876	1594

BRAÏLA²⁶²

Anul	Vase engleze	Cereale (în Qr.)		Semințe de în (Qr.)	Seu (în cwt.)	Lină (în baloturi)	Oase calcinat (în tone)
		Grii	Orz				
1840	3	943	653	750	594	—	—
1841	2	—	—	—	1266	60	244

Anul	Vase anglo-ioniene	Cereale (în Qr.)			Fasole (în cwt.)
		Grii	Porumb	Orz	
1840	7	2784	458	1764	95
1841	3	2520	34	—	—

În ceea ce privește valoarea mărfurilor desfăcute de englezi la Brăila în 1840 Vincent Lloyd arată că aceasta s-a ridicat la suma de 78 597 piaștri sau £ 1209, 3^s, 10^{10/65d}, iar a mărfurilor achiziționate la totalul de 270 840 piaștri sau £ 1462, 13^s, 63^{0/65d}, indicînd o balanță favorabilă exporturilor românești²⁶³. În privința celor 7 vase anglo-ioniene traficînd la Brăila tot în acel an, ne mărginim a aminti, după aceeași sursă, că ele transportau untdelemn și fier în valoare de 916 £, 18^s, 53^{5/65d}, dar majoritatea au venit fără încărcătură, achiziționînd grâu, porumb și fasole (destinația Constantinopol și Genova) în valoare de £ 5723, 15^s, 0^{60/65d}, indicînd aceeași balanță favorabilă exporturilor românești²⁶⁴.

rile de achiziție au fost următoarele: pentru 1 „quarter“ (măsură de capacitate echivalentă cu 2,90 hl.) de grâu, 24 de șilingi, unul de porumb 12 șilingi, 1 „hundredweight“ (cwt.) [măsură de greutate echivalînd cu 112 livre (pounds), adică 50,802 kg.], de lină, 40 de șilingi iar altul de în, 18 șilingi (ibidem, f. 189). Mai vezi și dos. 78/446, f. 283 v.; dos. 78/528, f. 146.

²⁶² F.O., dos. 78/446, f. 284; dos. 78/528, f. 161.

²⁶³ *Return of the British Trade at the Port of Ibraïla during the year ending 31st December 1840*, P.R.O., F.O., Turkey, dos. 78/445, f. 277—278.

²⁶⁴ *Ibidem*, f. 279. (*Return of the Ionian Trade at the Port of Ibraïla*).

În final redăm în tablouri sinoptice prețul cerealelor pe piața porturilor Galați și Brăila, precum și perioadele în care Dunărea a fost accesibilă vaselor de comerț.

d) Prețul cerealelor pe piața portului Galați²⁶⁵

Data	Prețul unui quarter în șilingi și pence		Data	Prețul unui quarter în șilingi și pence	
	Griu bun	Porumb		Griu bun	Porumb
1836 mar. 31	15s/9 ^d	9s/9 ^d	1839 mart. 31	24/ —	11/ —
iunie 30	17/6	10/ —	iunie 30	21/ —	9/ —
sept. 30	14/6	10/9	sept. 30	28/6	9/6
dec. 31	14/6	8/9	dec. 31	30/ —	10/ —
1837 mar- tie 31	14/6	8/16	1840 mart. 31	28/ —	9/3
iunie 30	13/6	9/6	iunie 30	28/6	15/ —
sept. 30	16/6	8/9	sept. 30	28/6	15/ —
dec. 31	15/ —	9/16	dec. 31	25/6	16/ —
1838 mar- tie 31	16/9	11/ —	1841 mart. 31	27/ —	18/6
iunie 30	14/6	9/ —	iunie 30	27/6	14/ —
sept. 30	17/ —	9/6	sept. 30	24/ —	13/ —
dec. 31	16/6	10/ —	dec. 31	24/ —	15/6

d) Prețul cerealelor pe piața portului Brăila²⁶⁶

Data	Prețul unui quarter în șilingi și pence		Data	Prețul unui quarter în șilingi și pence	
	Griu bun	Porumb		Griu bun	Porumb
1837 mart. 31	13s/4 ^d	—	1840 mart. 31	21s/6 ^d	12s/10 ^d
iunie 30	14s/6 ^d	7s/4 ^d	iunie 30	21s/6 ^d	13s/2 ^d
sept. 30	11s/2 ^d	4s/11 ^d	sept. 30	24s/2 ^d	15s/9 ^d
dec. 31	13s/—	6s/2 ^d	dec. 31	22s/4 ^d	13s/2 ^d
1838 mart. 31	13s/4 ^d	5s/8 ^d	1841 mart. 31	21s/2 ^d	15s/9 ^d
iunie 30	13s/—	6s/2 ^d	iunie 30	21s/6 ^d	—
sept. 30	14s/5 ^d	5s/7 ^d	sept. 30	22s/9 ^d	—
dec. 31	16s/7 ^d	4s/11 ^d	dec. 31	22s/9 ^d	—
1839 mart. 31	20s/3 ^d	7s/3 ^d			
iunie 30	16s/—	6s/3 ^d			
sept. 30	20s/10 ^d	11s/ —			
dec. 31	24s/8 ^d	12s/ —			

²⁶⁵ P.R.O., F.O., Turkey, dos. 78/565, f. 88 v. (raport centralizator al lui Cunningham din 27 martie 1851).

²⁶⁶ Ibidem, dos. 78/446, f. 285; dos. 78/528, f. 159.

e) Notă a datelor la care a înghețat Dunărea și la care a început dezghețul, îngăduind navigația pe fluviu²⁶⁷

Data înghețului

Data dezghețului

1836/37 februarie 7
 1837/38 decembrie 29
 1838/39 decembrie 24
 1839/40 ianuarie 12
 1840/41 decembrie 17
 1841/42 decembrie 26

februarie 28
 martie 3
 martie 13
 februarie 2
 martie 21
 martie 9

Din cele expuse mai sus, pentru perioada 1837—1841, deși vasele anglo-ioniene continuă să dețină o pondere netă ca număr, se poate însă constata o intensificare a traficului navelor britanice propriu-zise în porturile dunărene românești, cu toate că cifra de afaceri rezultată de pe urma mărfurilor desfăcute, de pildă, nu a fost direct proporțională cu numărul acestor vase; deși acesta a fluctuat, valoarea exporturilor de mărfuri engleze la Brăila și Galați a fost în continuare creștere. Același lucru se poate afirma și despre importurile de produse agro-alimentare din principate de către navele britanice și anglo-ioniene, care depășeau însă net exporturile de coloniale și mărfuri manufacturate aduse din Anglia, bilanțul fiind favorabil comerțului românesc.

Cu toate că ponderea comerțului britanic la Dunărea de Jos era încă modestă, în intervalul de timp examinat, în raport cu cel desfășurat, de pildă, de Turcia, Grecia, Rusia, Austria și chiar Sardinia²⁶⁸, totuși tendința sa de creștere se arată, oricum, constantă, anticipând neta sa preponderență din deceniul următor. De altfel, chiar din 1839, în dorința de a extinde traficul negustorilor englezi la Dunărea maritimă și pe litoralul pontic, atît Cunningham cît și Colquhoun au făcut unele prospectări de ordin economic ale

²⁶⁷ P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 529.

²⁶⁸ Vezi statistica generală alcătuită de Cunningham pentru anii 1837—1848 la 31 oct. 1849 (F.O, *Turkey*, dos. 78/792, f. 174); de pildă, în anii 1837—1841 au traficat la Brăila și Galați 272, 259, 320, 477 și 196 vase grecești; 282, 358, 377, 412 și 87 vase turcești; 84, 90, 87, 92 și 20 austriece și 104, 120, 194, 136 și 38 sarde. Cf. și Spiridon G. Focas, *Οι Έλληνες εις την ποταμοπολίαν του κάτω Δουναβίου* (Grecii în navigația fluvială a Dunării de jos), Salonic, 1975, p. 69—70 și P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 526—527.

produselor oferite de Dobrogea și Bulgaria²⁶⁹, recomandînd Foreign Office-lui crearea unui consulat la Tulcea²⁷⁰ și insistînd asupra condițiilor propice oferite comerțului britanic printr-o astfel de lărgire a zonei sale de schimburi.

Cu toate înlesnirile oferite acum de portul Brăila, recunoscut prin amploarea traficului maritim internațional ce devenise vizibilă, ca și de cel de la Galați, unde înmulțirea societăților de navigație²⁷¹ și regimul de *porto-franco*²⁷² își demonstrau primele roade, totuși principala greutate a navigației la gurile Dunării o constituiau tot precarele condiții în care continua să se mențină navigabilitatea pe brațul Sulina. Dintr-un raport al lui Colquhoun înaintat lui Palmerston la 20 septembrie 1838 rezulta că, în urma unui sondaj efectuat în 1836, adîncimea brațului Sulina nu era mai mare de 13—14 picioare (1 picior englez = 30,48 cm.), periclitînd navigația vaselor de tonaj mare sau mijlociu și făcînd să scadă traficul internațional. Potrivit unor zvonuri — incontrobabile însă — autoritățile țariste în dorința de a stăvili concurența făcută de porturile dunărene românești celor din Crimeea, nu numai că manifestau o totală indiferență pentru curățirea brațului Sulina, dar chiar tolerau aruncarea de pietre și alte materiale în timpul

²⁶⁹ Cf. rapoartelor înaintate lui Palmerston de Colquhoun, din 20 oct. 1839 (*Remarks made during a few days stay in Turkey*) (P.R.O., F.O., Turkey, dos. 78/363, f. 118—124), Cunningham din 22 februarie 1840 (*Report on the present capabilities of the Province of Bulgaria to Export Articles of Production*) (ibidem, dos. 78/409, f. 234—238 v.) și Gardner din 16 noiembrie 1840 (*Observations on the commerce of Bulgaria in its actual and probable future state*) (ibidem, f. 143—147 v.). La 25 iunie 1841 Cunningham mai trimitea lui Palmerston și un *Rapport sur les produits de la Bulgarie* alcătuit de agentul său Grégoire Sturtz (ibidem, dos. 78/446, f. 292—298). Vezi și Maria Todorova, *The establishment of British Consulates in the Bulgarian Lands and British Commercial Interests* în „Études Balkaniques”, Sofia, 1973, nr. 4, p. 80—84.

²⁷⁰ Memoriu al lui Cunningham către Palmerston, din 27 ianuarie 1840 (F.O., dos. 78/409, f. 228—230 v.), susținut de Colquhoun la 22 febr. al aceluiași an (raport către Fox Strangways la F.O., dos. 78/400, f. 245—245 v.).

²⁷¹ La 1836 se înființase o Agenție a societății de navigație vieneze, iar în 1841 o sucursală a „Lloyd”-ului, cu sediul la Triest, activînd inițial cu capital englez, cf. C. Bușe, *Comerțul exterior prin Galați...*, p. 43.

²⁷² Vezi *Rules for the Free Port of Galatz* copiate de Cunningham, în mai 1837 și transmise la Londra, împreună cu copia scrisorii adresate de amintitul viceconsul la 30 aug. 1839 domnitorului Mihail Sturza, privind liberalizarea comerțului de grîne în acest port (P.R.O., F.O., Turkey, dos. 78/409, f. 246—248 v. și 250—250 v.). La 25 martie 1841 Samuel Gardner făcea cunoscut lui Palmerston ofisul comunicat Divanului obștesc al Moldovei de către Vodă Sturza, privind înflorirea comerțului cu grîne și dezvoltarea portului Galați (ibidem, F.O., dos. 78/446, f. 51—52 v. și 53—60 v.).

noapților, spre a-i reduce adâncimea²⁷³. Depunerile de mil ale fluvului continuând să se aglomereze la ieșirea sa în mare, pricinuind chiar naufragierea sau eșuarea unor nave engleze²⁷⁴, în urma unor consultări și cu alți responsabili ai comerțului internațional din porturile Brăila și Galați, Cunningham a susținut la 11 decembrie 1839 necesitatea înființării unei societăți pe acțiuni pentru menținerea adâncimii pe brațul Sulina spre asigurarea unei bune desfășurări a navigației. Prospectul companiei propuse alcătuit de Cunningham și C. G. Huber în calitate de director al ei la Galați și L. D. Teodorovici și Teodor Milanovich, ca directori la Brăila, preconiza amenajări la Sulina prin achiziționarea unei mașini de dragare de 40 cai putere în valoare de 9000 taleri, ce urma să fie pusă în funcțiune de 2 mașiniști cu un salariu anual de 1200 taleri, asistați în lucrări de 20 de muncitori pe timp de 150 zile (plătiți cu câte 1/2 taler pe zi); fondurile necesare urmau să fie achiziționate prin plata unor mici taxe variind între 6 și 52 de taleri, în funcție de tonajul vasului, încărcătura sa și adâncimea brațului Sulina. Se sconta să se pornească de la un capital inițial de 20 000 taleri, obținut prin distribuirea a 200 acțiuni de câte 100 taleri fiecare, nici unui membru al societății nefiindu-i însă permis de a poseda mai mult de 5 acțiuni²⁷⁵. Cunningham a întreprins chiar o călătorie la Sulina, în decembrie 1839, spre a studia situația la fața locului²⁷⁶; în aprilie 1840 a repetat acest drum, examinând și situația navigabilității brațului Sf. Gheorghe²⁷⁷ iar

²⁷³ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/336, f. 135—136 v.

²⁷⁴ Vezi — printre altele — raportul lui Gardner către Palmerston din 23 decembrie 1839 privind eșuarea bricului englez „Lester” din Londra de sub comanda căpitanului Benjamin Purvis, la gurile Dunării, pe brațul Sulina (P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/367, f. 220—223 v.).

²⁷⁵ Cf. *Prospectus of a Company to keep Water on the Bar at the Sulina mouth of the Danube at a greater depth* (F.O., dos. 78/409, f. 224—227). Cf. și C. Bușe, *op. cit.* p. 49.

²⁷⁶ Vezi raportul lui Cunningham înaintat lui Palmerston la 27 mai 1841, F.O., dos. 78/446, f. 268, avînd în anexă *Report on the Navigation of the Danube, the present state of the Bar of Sulina and the Russian establishment there, from information obtained during a visit to that place in December 1839 and from other information* alcătuit la Galați la 6 februarie 1840 (ibidem, f. 270—277 v.).

²⁷⁷ În *Report on the St. George's branch of the Danube from observations made on a voyage down and up in April 1840 by Mr. Vice-Consul Cunningham of Galatz and from information obtained by him*, alcătuit la Galați la 10 mai 1840 (F.O., dos. 78/977, f. 25—28) diplomatul englez ajungea la concluzia imposibilității unei navigații internaționale adecvate pe acest braț al Dunării, adînc de abia 9—11 picioare engleze și brăzdat de insule și bancuri de nisip.

apoi a avut o întrevedere cu guvernatorul general al Basarabiei, contele Voronțov, care s-a arătat interesat de societatea creată la Galați pentru adâncirea brațului Sulina, promițându-i concursul autorităților ruse ce vor trimite acolo o comisie²⁷⁸. Dar lordul Palmerston făcea cunoscut lui Cunningham la 18 mai 1840 că potrivit stipulațiilor art. 16 al tratatului de la Viena, cabinetul de la St. Petersburg trebuia să răspundă de navigația prin brațul Sulina și prin urmare guvernul britanic nu autoriza compania creată la Galați să perceapă taxa de la vasele navigând sub pavilion englez la intrarea sau ieșirea prin brațul Sulina²⁷⁹. Cu toate că necesitatea funcționării companiei pentru despotmolirea gurilor Dunării a fost pledată și de Colquhoun la 7 august 1840²⁸⁰ și de Cunningham, cu noi argumente la 31 decembrie al aceluiași an²⁸¹, ea nu s-a bucurat de sprijinul cercurilor politice de la Londra, încât existența ei efemeră n-a durat decît un an. Reglementarea problemelor navigației internaționale pe Dunăre s-a realizat, provizoriu, într-un alt context, anume al tratatului de comerț și navigație austro-rus din iulie 1840, după cum vom vedea în cele ce urmează.

Reactivarea crizei orientale — această adevărată piatră de încercare a exercitării „talentelor“ diplomației europene — în anul 1839 prin reizbucnirea ostilităților dintre ambițiosul pașă de Egipt Mehmed Ali și Poarta otomană, animată de spiritul revanșei, a oferit Marii Britanii mult așteptatul prilej al înlocuirii subordonării exclusive a Turciei de către Rusia prin tratatul de la Unkiar Iskelessi și al revizuirii statutului străimtorilor. Este adevărat că la această acțiune a contribuit însăși politica țarului Nicolae I, care dorind slăbirea „antantei cordiale“ existente între Anglia și Franța — puteri liberale opuse în general intereselor monarhiilor conservatoare din centrul și răsăritul Europei — a manevrat abil în cursul evenimentelor din 1839—1840, preferînd să renunțe la privilegiile obținute la Unkiar Iskelessi numai pentru a provoca o încordare a relațiilor dintre Londra și Paris și a destrăma o alianță ce i se părea vătămătoare.

Pe scurt, filmul evenimentelor a fost următorul. Turcii, dorind să pună capăt răzvrătirii lui Mehmed Ali și să recucerească Siria,

²⁷⁸ Vezi rapoartele lui Gardner adresate lui Palmerston la 16 și 30 aprilie 1840 (F.O., dos. 78/409, f. 10—10 v. și 12—12 v.) și cel al lui Cunningham înaintat din Galați la 20 iulie 1840 lui Ponsonby (ibidem, f. 270—275).

²⁷⁹ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/409, f. 209—209 v.; completarea acestor instrucții remisă prin nota înaintată de subsecretarul Backhouse lui Cunningham la 30 mai 1840 (ibidem, f. 179—181).

²⁸⁰ Ibidem, dos. 78/400, f. 297—297 v.

²⁸¹ Ibidem, dos. 78/409, f. 280—283.

dezlănțuie ostilitățile la 21 mai 1839 trecînd Eufratul, dar sînt înfrînți categoric de trupele comandate de Ibrahim, fiul stăpînitorului egiptean, în bătălia de la Negib (24 iunie). Peste cîteva zile a încetat din viață sultanul Mahmud al II-lea (29 iunie), avînd ca succesor pe fiul său minor Abdul Medjid, pus sub tutela marelui vizir Husrev pașa, inamic declarat al lui Mehmed Ali. Tot atunci s-a produs o defecțiune catastrofală pentru turci, întreaga lor flotă de război sub comanda marelui kapudan pașa predîndu-se la Alexandria stăpînitorului Egiptului, la 14 iulie²⁸². Evoluția evenimentelor a displăcut guvernului britanic iar Palmerston era îngrijorat atît de consolidarea pozițiilor rebelului pașa egiptean — spre care știa că se îndreaptă simpatiile Franței — cît și de posibilitatea unei eventuale intervenții militare a Rusiei în sprijinul Turciei, în virtutea tratatului de la Unkiar Iskelessi. Ca prim pas a insistat pentru înmînarea unei note comune dregătorilor Porții la 28 iulie de către ambasadorii celor 5 puteri la Constantinopol, spre a-i convinge să nu mai întreprindă nici o măsură împotriva lui Mehmed Ali fără a recurge la asistența lor diplomatică. Dar în cursul complicațiilor și sterilelor negocieri din toamna anului 1839 între Mehmed Ali și dregătorii noului sultan nu s-a ajuns la nici o înțelegere, deoarece conducătorul Egiptului ridica pretenții nu numai asupra recunoașterii stăpînirii sale asupra Siriei și a cetății Adana, dar și asupra insulei Creta, cu toate că francezii l-au îndemnat la moderație²⁸³. Spre a cîștiga bunăvoința guvernului englez și simpatia opiniei publice liberale din Occident, marele vizir Husrev împreună cu Reșid pașa, o figură luminată, animată de dorința regenerării Turciei, au determinat pe sultan să acorde hatîșeriful din 3 noiembrie 1839 (denumit *Gülhané*, după numele sălii trandafirilor din palatul sultanilor unde a fost promulgat), declarație de principii cu caracter reformist, inaugurînd *era Tanzimat*-ului, garantînd, mai mult teoretic, libertățile individuale și dreptul de pro-

²⁸² Ph. Mosely, *Russian Diplomacy and the opening of the Eastern Question in 1838 and 1839*, New York, 1934, p. 93—96; H. Temperley, *England and the Near East*, p. 97—106; L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, p. 310—311; M. S. Anderson, *The Eastern Question...*, p. 95—96 etc. Monografiile fundamentale dedicate conflictului din 1833—1841 se datoresc lui A. Hasenclever, *Die orientalische Frage in dem Jahren 1838—1841*, Leipzig, 1924; E. Guichen, *La crise d'Orient de 1839 à 1841 et l'Europe*, Paris, 1922; A. G. Politis, *Le conflict turco-égyptien de 1838—1841 et les dernières années du règne de Mohamed Aly*, Le Caire, 1931 și E. Driault, *L'Egypte et l'Europe*; *La crise de 1839—1841*, Le Caire, 1930—1934, 4 vol.).

²⁸³ H. Temperley, *op. cit.*, p. 107—111; L. S. Stavrianos, *op. cit.*, p. 311; M. S. Anderson, *op. cit.*, p. 96. Pentru relațiile franco-egiptene din această perioadă vezi mai cu seamă F. Charles-Roux, *Thiers et Méhémet Ali. La grande crise orientale et européenne de 1840—1841*, Paris, 1931.

prietate tuturor locuitorilor Imperiului otoman și promițind o revizuire a structurilor sale fiscale și militare²⁸⁴.

Văzînd impasul în care a ajuns problema orientală în toamna anului 1839 și temîndu-se de influența crescîndă a Franței în Mediterana, Palmerston — urmărit de amintirile expediției lui Bonaparte în Egipt — a procedat la o revizuire a politicii sale externe și a împărtășit baronului Neumann, reprezentantul Austriei la Londra, dorința Marii Britanii de a găsi o soluție conflictului din Orientul apropiat, forțînd pe Mehmed Ali să cedeze și astfel să îndepărteze Franța din acea regiune nevralgică, vitală pentru comunicațiile Angliei cu India, „perla“ imperiului colonial britanic. Țarul Nicolae I fiind informat de schimbarea de orientare intervenită la Londra și căutînd cu orîșice preț să separe monarhiile liberale din Occident și să izoleze Franța — unde „odiosul“ regim al „regelui baricadelor“ Ludovic Filip îi stîrnea repulsia —, s-a grăbit prin intermediul ambasadorului său în Anglia, baronul Filip Brunnow, să asigure pe Palmerston de asentimentul Rusiei la intervenția colectivă preconizată de Foreign Office; la această înțelegere a aderat apoi și Prusia. Tratatul secrete duse de Palmerston cu reprezentanții celor trei monarhii conservatoare din Europa centrală și răsăriteană s-au încheiat prin semnarea convenției de la Londra din 15 iulie 1840, prin care Marea Britanie, Rusia, Austria și Prusia au căzut de acord asupra reglementării conflictului turco-egiptean²⁸⁵. Astfel, puterile semnatare au conve-

²⁸⁴ H. Temperley, *op. cit.*, p. 110. Pentru ecoul reformelor din Turcia în Marea Britanie, vezi mai ales F. S. Rodkey, *Lord Palmerston's policy for the rejuvenation of Turkey, 1839—1841*, în „Transactions of the Royal Historical Society“, 4th Serie, 12 (1929), p. 162—192; H. Temperley, *British policy towards parliamentary rule and constitutionalism in Turkey (1830—1914)*, în „The Cambridge Historical Journal“, 4 (1932—1934), p. 158—162 și Frank Edgar Bailey, *British Policy and the Turkish Reform Movement: A Study in Anglo-Turkish Relations, 1826—1853*, Cambridge, 1942 etc. Monografia de bază a problemei la Ed. Engelhardt, *La Turquie et le Tanzimat, ou histoire des réformes dans l'Empire Ottoman depuis 1826 jusqu'à nos jours*, Paris, 1882—84, 2 vol.

²⁸⁵ Vezi în special Frederick Stanley, *Anglo-Russian Negotiations about a „Permanent“ Quadruple Alliance 1840—1841*, în „The Historical American Review“, XXXVI (1931), p. 343—349; H. Temperley, *British Secret Diplomacy during the Palmerstonian Period*, în „Mélanges pour Haldvan Koht“, Oslo, 1932, p. 274—294; Francis Waddington, *La politique de Lord Palmerston et le traité du 15 juillet 1840*, în „Revue d'histoire diplomatique“, 1935, p. 1—27 și 174—201; H. N. Ingle, *Nesselrode and the Russian Rapprochement with Britain...*, p. 124—131; cf. și L. S. Stavrianos, *op. cit.*, p. 311—313; * * * *Istoria diplomației...*, I, p. 488—489; M. S. Anderson, *op. cit.*, p. 101—102; P. Gogeanu, *Strimtorile Mării Negre...*, p. 74—76; *Восточный Вопрос...* p. 107—113.

nit să garanteze integritatea teritorială a Imperiului otoman și să oblige pe Mehmed Ali a restitui sultanului Siria și alte posesiuni, recunoscându-i-se doar stăpînirea ereditară asupra Egiptului și cea pe viață a pašalicului de la Adana; apărarea Constantinopolului și a strîmtorilor revenea flotelor engleză din Mediterana și rusă din Marea Neagră care ar fi urmat să coopereze în cazul vreunui atac dezlănțuit de rebelii egipteni. Mehmed Ali a fost somat să subscrie condițiilor enunțate, în caz contrar preconizîndu-se o intervenție armată colectivă împotriva lui. Marele beneficiar al noii convenții a fost așadar Marea Britanie, deoarece a reușit să neutralizeze dintr-o singură lovitură atât Rusia — privată de privilegiile tratatului de la Unkiar Iskelessi, prin care se constituise singură protectoarea Imperiului otoman, și trebuind să accepte principiul apărării colective — cît și Franța, împiedicată de a-și stabili hegemonia asupra Egiptului²⁸⁶. Convenția de la Londra a stîrnit o ade-vărată indignare la Paris, Palmerston fiind acuzat de a se fi vîndut țarului iar fulminantelor atacuri ale presei franceze le-au ținut isonul și protestele — nu mai puțin vehemente — ale „urquhart“-iș-tilor englezi rusofobi²⁸⁷. Dar partida a fost jucată de către șeful diplomației britanice și întrucît conducătorul Egiptului a refuzat să subscrie condițiilor puse de aliați, mecanismul de respingere a lui Mehmed Ali în granițele sale a fost pus în mișcare. Acțiuni combinate ale flotei engleze din Mediterana orientală de sub comanda amiralilor Sir Robert Stopford și Sir Charles Napier în cooperare cu o escadră austriacă de sub comanda amiralului Banderiera și cu trupele terestre turcești declanșează o campanie împotriva forțelor egiptene din Siria în septembrie 1840, forțînd pe Ibrahim, fiul lui Mehmed Ali, să se retragă din toate teritoriile cucerite pînă la sfîrșitul anului²⁸⁸.

Franța n-a putut face față frontului comun al marilor puteri europene pentru a-l apăra pe stăpînitorul Egiptului și — cu toată zarva belicoasă stîrnită împotriva Angliei — ministrul de afaceri externe Thiers a trebuit să-și dea demisia la 20 octombrie 1840, fiind înlocuit de Guizot, care a manifestat o atitudine mai temperată²⁸⁹.

²⁸⁶ Vezi o analiză pertinentă a convenției la S. Gorîainov, *Le Bosphore et les Dardanelles...*, p. 52—82.

²⁸⁷ Cf. G. P. Gooch, *The Eastern Crisis of 1840*, în „The Cambridge Historical Journal“, I (1923—1925), p. 170—177; C. H. Pouthas, *La politique de Thiers pendant la crise orientale de 1840*, în „Revue historique“, CLXXXII (1938), p. 72—96; H. N. Ingle, *op. cit.*, p. 131—138.

²⁸⁸ H. Temperley, *England and the Near East...*, p. 119—138.

²⁸⁹ L. S. Stavrianos, *op. cit.*, p. 314; * * * *Istoria diplomației...*, I, p. 490; M. S. Anderson, *op. cit.*, p. 104. Vezi în general pentru politica fran-

În dorința de a adânci cât mai mult conflictul dintre cele două puteri maritime și a face o concesie indispensabilă englezilor spre a-i despărți de Franța în politica lor orientală, prin aderarea Rusiei la convenția de la Londra țarul Nicolae I se împăcase cu ideea renunțării la privilegiile obținute prin tratatul de la Unkiar Iskelessi încheiat cu Turcia cu șapte ani mai înainte și urmînd a expira la 1841; totodată cabinetul de la St. Petersburg s-a decis să facă unele concesii și în problemele comerțului internațional la Dunărea de Jos, pentru care Anglia începuse să dea dovadă de un real interes.

Intr-adevăr Rusia nu numai că a consimțit la principiul apărării colective a Imperiului otoman, stabilit prin convenția de la Londra din 1840, dar a încheiat chiar cu Austria — în acel moment apropiată de Marea Britanie — convenția de la St. Petersburg, de la 13/25 iulie 1840, privitoare la navigația pe Dunăre, recunoscînd explicit, pentru prima oară, libertatea de navigație pentru toate pavilioanele pe această importantă arteră de comunicații (art. 9) ca principiu de bază și permanent; totodată autoritățile țariste și-au luat obligația de a adopta măsurile corespunzătoare pentru întreținerea brațului Sulina, la vărsarea aluviului în Marea Neagră, prin lucrări de dragare și de a clădi acolo un far pentru călăuzirea vaselor în cazuri de necesitate (art. 5 și 6)²⁹⁰. Aceste măsuri au fost — în general — bine văzute și de către reprezentanții consulari englezi din principate²⁹¹.

Așadar cabinetul țarist s-a decis să ducă o politică externă mai suplă, dîndu-și seama că nu putea hotări de unul singur soarta Imperiului otoman și că pe lângă prietenia — mai mult sau mai puțin statornică — stabilită cu Austria și Prusia, trebuia cîștigată de partea sa, în primul rînd, Anglia. De aceea Brunnow a fost împuternicit de Nicolae I să alcătuiască împreună cu Palmerston proiectul unei convenții reglementînd spinoasa problemă a strîmtorilor. Șeful diplomației britanice a știut, însă, să manevreze cu

ceză în timpul crizei orientale din 1839—1841, monografia lui Simeon Damianov, *Френската политика на Балканите 1829—1853*, Sofia, 1977, p. 148—174.

²⁹⁰ L. Bădulescu, Gh. Canja, E. Glaser, *Contribuții la studiul istoriei regimului internațional de navigație pe Dunăre...*, p. 104—106 și textul convenției la p. 336—338; P. Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale...*, p. 37—39.

²⁹¹ Vezi rapoartele adresate lui Palmerston de Cunningham la 4 martie 1841 (P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78 446, f. 240—241) și Colquhoun la 21 aprilie 1841 (*Ibidem*, dos. 78/445, f. 299); vasele austriece urmau să plătească o mică taxă la Reni pentru înlesnirile aduse și remorcarea lor — în caz de nevoie — pe brațul Sulina.

abilitate în circumstanțele atât de delicate create de criza din 1840—1841 și după ce a cîștigat asentimentul Rusiei, Austriei și Prusiei în chestiunea stabilirii unui nou regim al strîmtorilor, fără a mai provoca inutil Franța — resemnată cu înfrîngerea lui Mehmed Ali — a reușit s-o convingă să revină în concertul european și să adere, la rîndul ei, la acest statut. Reprezentanții celor cinci puteri, avînd și consimțămîntul sultanului, s-au reunit așadar, din nou la Londra, unde au semnat la 13 iunie 1841 convenția strîmtorilor. Marile puteri au convenit să respecte principiul neutralizării strîmtorilor prin închiderea lor, pe timp de pace, pentru flotele de război ale statelor cu care Turcia întreținea relații diplomatice²⁹²; excepție făceau doar vasele ușoare sub pavilion de război, folosite în serviciul legațiilor țărilor prietene, pentru care sultanul își rezerva dreptul de a le acorda firmane de trecere prin Bosfor și Dardanele²⁹³.

Consecința cea mai de seamă a noii convenții consta în obligația asumată de statele semnatare de a fi responsabile pentru noul regim al strîmtorilor nu numai față de Turcia, dar — în mod solidar — chiar și între ele, fiecare țară urmînd a da socoteală celorlalte pentru eventualele încălcări ale prevederilor stabilite; totodată nu se putea aduce nici o modificare statutului fără o altă reuniune internațională a tuturor puterilor interesate.

Noua convenție a strîmtorilor a constituit, așadar, un cert succes pentru politica lui Palmerston care a văzut, în sfîrșit, anulate efectele tratatului unilateral de la Unkiar Iskelessi, deoarece Rusia — a cărei flotă de război rămînea de acum înainte închisă în bazinul pontic — a încetat, pentru moment, să mai primejduiască interesele engleze în Levant. Totodată, șeful diplomației britanice a reușit să curme tendințele de hegemonie ale Franței în Mediterana orientală și să-și asigure sprijinul Austriei și al Prusiei față de noile reglementări colective care aduceau un anumit

²⁹² Chiar din etapa negocierilor premergătoare încheierii convenției, ducele de Wellington explica la 24 ianuarie 1841 ambasadorului rus Brunnow avantajele închiderii strîmtorilor pentru flotele de război ale puterilor europene: „Este un principiu care trebuie să convină tuturor, Rusiei pentru că îi garantează securitatea în Marea Neagră, Angliei și Austriei pentru că întărește poziția Porții și în sfîrșit chiar și Franței pentru că îi pune la adăpost posesiunile din Africa”, cf. S. Goriaïnov, *Le Bosphore et les Dardanelles*, p. 74.

²⁹³ *Ibidem*, p. 82—91; H. Temperley, *op. cit.*, p. 144—150; L. S. Stavrianos, *op. cit.*, p. 315; * * * *Istoria diplomației*, I, p. 489—490; M. S. Anderson, *op. cit.*, p. 106—109; P. Gogeanu, *Strîmtorile...*, p. 76—77; H. N. Ingle, *op. cit.*, p. 138—147; *Восточный Вопрос...*, p. 113—120.

echilibru în atît de instabila și complicata problemă orientală. Cu toate acestea, suficiența arogantă și procedeele politice — lipsite de menajamente — ale lui Palmerston indispușeră pe regina Victoria și îi adușeră destui adversari în viața parlamentară internă care au criticat — printre altele — cu toate avantajele incontestabile obținute de Anglia, modul de rezolvare al crizei din 1839—1841, iar o dată cu căderea în alegeri a cabinetului whig condus de lordul Melbourne, șeful Foreign Office-ului a fost nevoit să-și dea demisia în septembrie 1841. Îndepărtarea, temporară, a lui Palmerston de la conducerea Ministerului Afacerilor Externe al Marii Britanii a provocat o evidentă satisfacție nu numai la Paris dar mai ales la St. Petersburg, unde țarul a văzut în plecarea acestui ministru dispariția principalului obstacol în calea unei înțelegeri cu Anglia.

Într-adevăr, după 1841 asistăm la o nouă fază a evoluției politicii engleze în problema orientală — cu repercusiunile firești față de regiunea pontico-danubiană — datorită estompării vremelnice a celor mai importante litigii cu Rusia, profilîndu-se chiar, la orizont, o anumită destindere a relațiilor cu această țară, pînă la răbufnirea cu violență a contradicțiilor care au dus la războiul Crimeii.

Capitolul III

DE LA CONVENȚIA STRÎMTORILOR LA RĂZBOIUL CRIMEII

(1841—1854)

În septembrie 1841, regina Victoria chemase la conducerea țării un guvern tory, condus de omul politic cu vederi moderate Sir Robert Peel, portofoliul Afacerilor Externe fiind acordat lordului George Aberdeen. Noul șef al Foreign Office-ului nu nutrea o deosebită simpatie pentru Turcia, îndoindu-se din ce în ce mai mult de vitalitatea acestui stat care dăduse naștere la atâtea complicații pe plan internațional în ultimele două decenii. Cu toate că la Constantinopol se întorsese din 1841, în calitate de ambasador, Stratford Canning, cunoscut ca un adversar al politicii de expansiune țariste în Orient, totuși în această perioadă relațiile anglo-turce au cunoscut o anumită răceală, provocată — printre altele — și de atitudinea refractară a guvernanților Porții față de adoptarea oricărei măsuri de modernizare și de promovare a unor reforme sociale, indispensabile structurii anchilozate a Imperiului otoman; hatiseriful *Gülhanè* a fost dat uitării de altfel îndată după încheierea războiului turco-egiptean²⁹⁴.

Pe de altă parte, raporturile Marii Britanii cu Franța, mult răcite după recenta criză din 1839—1841 ce a înmormântat prima „antantă cordială“, n-au înregistrat o ameliorare. Tendințele „monarhiei din iulie“ de a-și lua revanșa pentru eșecul suferit în Egipt, prin desăvîrșirea cuceririi Algeriei și veleitățile de dominare a Marocului și Tunisiei, au îngrijorat serios guvernul englez, indispus în același timp și de ivirea altor fricțiuni cu francezii în zone mai îndepărtate ale globului, ca Madagascarul și insula Tahiti. Deși rivalitatea anglo-franceză în domeniul expansiunii coloniale n-a ajuns să degenereze într-un conflict deschis, totuși deteriorarea relațiilor dintre Londra și Paris a fost un fapt care n-a

²⁹⁴ H. Temperley, *op. cit.*, p. 157—163; Vernon John Puryear, *England, Russia and the Straits Question 1844—1856*, Berkeley, California, 1931, p. 37—39. Pentru activitatea lui Peel ca premier (1841—1846) vezi C. Mureșan, Al. Vianu, R. Păiușan, *Downing Street 10*, p. 131—138.

scăpat atenției cancelariilor europene și în special cabinetului de la St. Petersburg.

Țarul Nicolae I — care n-a renunțat nici un moment la planurile sale de împărțire a Imperiului otoman, indiferent de tactica politică adoptată față de acest stat într-o împrejurare sau alta — a căutat, după 1841, să găsească interlocutori în rândul marilor puteri, excluzând firește Franța, pentru aducerea la îndeplinire a intențiilor sale. Conducătorul Rusiei a socotit acum oportună o apropiere de Anglia, față de care apriga rivalitate și ciocnirile de interese pe plan politic și economic în Orientul apropiat, își pierduseră — temporar — caracterul acut. La început țarul a încercat să sondeze opiniile tradiționalilor aliați ai Rusiei, Austria și Prusia, cu privire la vederile sale asupra „rezolvării“ problemei orientale. În întâlnirile succesive avute la Varșovia, în septembrie 1843, cu Metternich și apoi la Berlin cu guvernanta Prusiei, Nicolae I a insistat asupra necesității reglementării succesiunii Imperiului otoman chiar înainte de a interveni vreun eveniment care ar putea declanșa prăbușirea sa, socotind mai mult decât precară existența acestui stat, „muribund“; desigur partenerii Rusiei — și în special Austria — urmau să participe la o asemenea „operație“, atribuindu-și unele teritorii din Balcani. Chiar în conversația avută ulterior cu ambasadorul habsburgic la St. Petersburg, baronul Colloredo, în martie 1844, țarul a pretins că nu dorea pentru țara sa obținerea Constantinopolului, dar că nu va îngădui nici anglo-francezilor să-l ocupe, promițând asistență Austriei în cazul în care ar accepta să ia parte la lichidarea succesiunii Imperiului otoman în Europa²⁹⁵. Dar nici Metternich, nici ceilalți conducători germani, preocupați în acel moment de alte probleme interne, mult mai stringente, n-au arătat un deosebit interes față de ofertele lui Nicolae I, apreciindu-le ca dificile de pus în practică și menite a stârni categorica opoziție a puterilor maritime și în special a Angliei²⁹⁶.

Nicolae I a dorit însă să ajungă la un acord chiar cu principalul său oponent în problema orientală și pentru aceasta a pregătit terenul unei viitoare înțelegeri. Știind cât de sensibilă era Marea Britanie în ceea ce privește libertatea comerțului în zona pontico-danubiană, cabinetul de la St. Petersburg a încheiat cu această țară la 1 ianuarie 1843 o convenție similară celei semnate la 1840 cu Austria, prin care reîntărea principiul libertății de navigație al tuturor pavilioanelor pe Dunăre, și-și lua angajamentul

²⁹⁵ Serghei Jigarev, *Русская политика в Восточном Вопросе (сѣ истор и XVI—XIX вв.)* II, Moscova, 1896, p. 6—9; V. J. Puryear, *op. cit.*, p. 40.

²⁹⁶ A. Beer, *Die orientalische Politik Oesterreichs...*, p. 421—424; V. J. Puryear, *op. cit.*, p. 39—40.

de a asigura condițiile desfășurării unui trafic normal pe brațul Sulina prin amenajări de ordin tehnic corespunzătoare²⁹⁷. După cum vom constata, acest tratat a avut anumite repercusiuni asupra intensificării schimburilor engleze în zonă, de care au profitat și porturile dunărene românești.

Momentul culminant al încercărilor de apropiere ruso-engleze l-a constituit însă invitarea țarului Nicolae I într-o vizită oficială în Marea Britanie de către regina Victoria în primăvara anului 1844, la sugestia cabinetului Peel. Într-adevăr, dacă țarul dorea să ajungă la un „gentlemen's agreement“ cu Anglia în problema orientală, în aceeași măsură englezii aveau nevoie atunci de un sprijin al Rusiei pentru a exercita în condiții de mai bună eficacitate anumite presiuni asupra Franței și a o pune în gardă, temperându-i avântul colonial în nordul Africii, în Oceanul Indian și în sudul Pacificului.

Țarul Nicolae I a debarcat la 31 mai 1844 la Woolwich cu suta sa din care făcea parte și contele Orlov — autorul tratatului de la Unkiar Iskelessi — fiind primit cu toate onorurile de către suverană, prințul consort Albert de Saxa-Coburg-Gotha, principalii demnitari și oameni politici²⁹⁸. În timpul șederii sale la Londra, care a durat pînă la 9 iunie, țarul a avut o serie de convorbiri importante la castelul Windsor, în zilele de 4 și 5 iunie în prezența lui Orlov și a ambasadorului Brunnow, cu primul ministru Peel, șeful Foreign Office-ului, Aberdeen, și ducele de Wellington, comandantul suprem al armatei, expunându-le punctul său de vedere în problema orientală. În viziunea lui Nicolae I, Turcia era comparată cu un muribund, căruia orișice ajutor i s-ar administra, nu va avea scăpare. În clipa sfârșitului Imperiului otoman țarul se va simți nevoit să pună în mișcare trupele sale și probabil același lucru îl va face și Austria. O colaborare a marilor puteri și în special a Rusiei cu Anglia era de dorit spre a preîntîmpina o eventuală intervenție a Franței și a o sili — ca și în 1840—1841 — să se supună hotărîrii celorlalte țări. Nicolae I sublinia că Rusia nu avea nevoie de nici un petec de pămînt turcesc și nici de Constantinopol, dar că nu va lăsa ca acest oraș să fie ocupat de francezi sau chiar de englezi; întrucît conducătorul Rusiei nu se declara de

²⁹⁷ I. Bădulescu, Gh. Canja, E. Glaser, *Contribuții la studiul regimului internațional de navigație pe Dunăre...*, p. 110.

²⁹⁸ Vezi pentru acest eveniment S. S. Tatișcev, *Императоръ Николай въ Лондонѣ въ 1844 году* în „Исторический Вестник“, XXIII (1886), nr.2 p.343—359 și nr.3 p. 602—621; Theodor Schiemenn, *Russisch-englische Beziehungen unter Kaiser Nikolaus I*, în „Zeitschrift für osteuropäische Geschichte“, III (1913), p. 485—498; V. J. Puryear, *op. cit.*, p. 40—43; * * * *Istoria diplomației*, I, p. 491—492; H. N. Ingle, *op. cit.*, p. 167—170 etc.

acord nici cu o restaurare a Imperiului bizantin, adică cu o instalare a Greciei pe malurile Bosforului, chestiunea viitorului statut al capitalei turcești era lăsată în suspensie. În concluzie — deși încerca să asigure pe interlocutorii săi englezi că și el este momentan un partizan al *statu-quo*-ului în problema orientală — țarul considera că în eventualitatea căderii Turciei era mai avantajos, atât pentru Rusia cât și pentru Anglia, ca ele să se înțeleagă din vreme spre a lua măsurile convenite. Peel a reținut propunerile lui Nicolae I confirmându-i că guvernul englez era la fel de îngrijorat de soarta Imperiului otoman și că Marea Britanie nu ar putea tolera în nici un caz emanciparea Egiptului, care ar putea stînjiți legăturile metropolei cu India și coloniile din Asia sau ar putea greva comerțul britanic cu taxe arbitrare²⁹⁹. Țarul, interpretînd remarca lui Peel ca o aluzie discretă că în cazul desființării Imperiului otoman Anglia nu s-ar împotrivi planurilor rusești dacă ar primi în schimb Egiptul, și-a manifestat satisfacția — în fața demnitarilor săi — asupra rezultatului convorbirilor avute cu miniștrii englezi. La întoarcerea sa la St. Petersburg, Nicolae a pus chiar pe cancelarul Nesselrode să întocmească un memoriu al discuțiilor purtate la Londra pentru a le da un caracter oficial și a le transmite guvernului englez, cu care nădăjduia chiar să încheie un acord³⁰⁰.

Dar țarul mergea prea departe cu supozițiile sale. Nici Peel, nici Aberdeen, nu-și luaseră vreun angajament precis iar vizita țarului la Londra a fost folosită de ei mai mult ca un prilej de a intimida Franța și de a o determina să adopte o atitudine mai conciliantă. Într-adevăr, în vara lui 1844, după bombardarea Tangerului de către flota franceză, situația ajunsese la un punct critic, dar în cele din urmă cabinetul de la Paris a dat dovadă de reținere, încheind cu Marocul o înțelegere care nu leza în nici un fel Marea Britanie. În felul acesta a fost eliminat orîșice motiv pentru declanșarea unui conflict între Franța și Anglia iar o dată cu sosirea lui Nesselrode la Londra în septembrie 1844, diferendele cu Parisul — și din celelalte zone geografice — erau, în cea mai mare parte, aplanate³⁰¹. De aceea Peel și Aberdeen s-au arătat și mai

²⁹⁹ Vezi relatările baronului Ch. F. von Stockmar, confident și consilier al prințului Albert și al reginei Victoria, în *Denkwürdigkeiten...* Braunschweig, 1872, p. 396—399.

³⁰⁰ V. J. Puryear, *op. cit.*, p. 44—52; *Foundations of British Policy* (publ. de Harold Temperley și Lilian M. Penson), Cambridge, 1938, p. 120—136; * * * *Istoria diplomației*, I, p. 491—492; H. Seton-Watson, *The Russian Empire*, p. 309—311 etc.

³⁰¹ M. S. Anderson, *The Eastern Question...*, p. 112; H. N. Inglis, *op. cit.*, p. 170—171.

puțin înclinați decât în iunie de a subscrie — sub forma unui acord — la planurile lui Nicolae I, considerînd memoriul adus de cancelarul Rusiei doar ca un act confidențial ce reda cu exactitate discuțiile purtate în problema orientală³⁰², în care guvernul britanic se arăta dispus să conlucreze cu cabinetul de la St. Petersburg pentru menținerea păcii și a *statu-quo*-ului în zonă³⁰³. Nicolae I s-a mulțumit chiar cu acest modest rezultat, nutrînd iluzia că Anglia era, în fond, de acord cu propunerile sale dar că din motive de prestigiu își făcea scrupule în privința recunoașterii justiției lor. De fapt, vagile promisiuni făcute de Peel și Aberdeen n-au fost aduse oficial la cunoștința guvernului britanic și n-au căpătat niciodată vreo cauțiune autorizată. De altfel după revenirea whigi-lor la putere și instaurarea cabinetului condus de lordul John Russell în iulie 1846, Palmerston a ocupat din nou postul de șef al Foreign Office-ului, fiind și mai puțin ispitit de a da vreun curs propunerilor de împărțire a Turciei formulate de Nicolae I³⁰⁴.

Într-adevăr Anglia nu putea consimți la dispariția Imperiului otoman — unde prin tratatul de comerț din 1838 dispunea de o deplină libertate de trafic — în timp ce în Rusia autoritățile țariste aplicau cu fermitate o politică vamală de un accentuat protecționism, punînd tot felul de piedici desfacerii produselor manufacturate ale industriei engleze și anticipînd astfel ce s-ar întîmpla, din acest punct de vedere, în teritoriile turcești ce ar cădea sub tutela lor. De altminteri, englezii aveau de pe atunci de înfruntat și o aprigă concurență comercială a Rusiei în Persia și în alte regiuni ale Asiei centrale, unde mărfurile rusești mai ieftine

³⁰² Vezi amănunte la S. M. Goriainov, *The Secret Agreement of 1844 between Russia and England*, în „The Russian Review”, Liverpool, I (1912), nr. 3, p. 97—115, și nr. 4, p. 76—91; E. Tarlé, *Războiul Crimeii*, I, București, 1952, p. 77—83.

³⁰³ În esență memorandumul înaintat de Nesselrode cuprindea următoarele: „Obiectivul asupra căruia Rusia și Anglia vor trebui să se înțeleagă poate fi formulat în modul următor: 1° să încerce să mențină existența Imperiului otoman în starea sa actuală, atîta timp cît această combinație politică va fi posibilă; 2° dacă noi prevedem că trebuie să se prăbușească, să se pună de acord în prealabil asupra a tot ceea ce privește stabilirea unei noi ordini a lucrurilor, destinată să înlocuiască pe cea care există astăzi și să vegheze în comun ca schimbarea survenită în situația internă a acestui Imperiu să nu aducă atingere nici securității propriilor lor state și drepturilor pe care tratatele le asigură fiecăruia, nici menținerii echilibrului european”, cf. V. J. Puryear, *op. cit.*, p. 439, appendix E. Vezi și pertinenta analiză a lui K. Marx asupra „acordului secret” anglo-rus din 1844, K. Marx, *Documente în legătură cu împărțirea Turciei*, în K. Marx—F. Engels, *Opere*, 10, București, Edit. politică, 1961, p. 148—155.

³⁰⁴ V. J. Puryear, *op. cit.*, p. 143—148; M. S. Anderson, *op. cit.*, p. 112—113; G. Bolsover, *Nicholas I and the partition of Turkey...*, p. 135—140.

aveau mai multă căutare, în pofida calității lor inferioare. Cumpănind, în ultimă instanță, Anglia nu avea decît de cîștigat de pe urma menținerii integrității statale a teritoriului otoman³⁰⁵.

Perioada de destindere între Londra și St. Petersburg și de încercare a unei apropieri a punctelor de vedere atît de divergente în problema orientală a fost însă de scurtă durată și izbucnirea revoluțiilor burghezo-democratice din 1848 pe continentul european împotriva monarhiilor reacționare avea să ducă din nou la o încordare a relațiilor dintre cele două țări, demonstrînd cît de iluzorii au fost speranțele țarului într-o înțelegere cu englezii.

Dar înainte de a expune șirul acestor evenimente, este cazul să urmărim acum și evoluția politicii engleze în problema Dunării și a comerțului practicant cu porturile românești în timpul vremelnicului „intermezzo“ de aparentă înțelegere a Marii Britanii cu Rusia între 1841—1848.

Atenția cercurilor politice și de afaceri engleze s-a concentrat și de data aceasta asupra unor aspecte — cu caracter de permanență — ca de pildă problema navigației și a transporturilor, în special în zona critică a brațului Sulina, fixarea tarifelor vamale și condițiile generale de asigurare a unui comerț intens și prosper la Dunărea de Jos, extins atît asupra Dobrogei cît și pe litoralul bulgar.

În pofida angajamentelor asumate de autoritățile țariste prin tratatele de comerț și navigație încheiate cu Austria și Marea Britanie în 1840 și 1843 de a ameliora navigabilitatea brațului Sulina, a cărui adîncime era în continuă scădere prin neînlăturarea depunerilor de mil și pietriș³⁰⁶, expunînd vasele pericolelor eșuării și naufragiilor³⁰⁷, nu s-a realizat nici un progres notabil în această materie. Activitatea Societății pentru menținerea adîncimii apei pe

³⁰⁵ H. Temperley, *England and the Near East...*, p. 256—257; G. B. H. Henderson, *Crimean War Diplomacy and other Historical Essays*, Glasgow, 1947, p. 4—5; E. Tarlé, *op. cit.*, I, p. 84.

³⁰⁶ Consulul general al Prusiei în Principate între 1843—1844, Johann Ferdinand Neugebauer, preciza că adîncimea brațului Sulina s-a redus de la 13—14 picioare cît avea în 1836 la 7 1/2—9 în 1844, cf. *Die Moldau-Wallachen oder Romanen und der Russische Schut*, Breslau, 1855, p. 63—64.

³⁰⁷ Semnalăm — printre altele — accidental suferit de bricul englez „Forster“ de sub comanda căpitanului Laury McLearn, pe brațul Sulina; vasul părăsise Galațiul și se îndrepta spre Anglia cu o încărcătură de hamei (raport al consulului Gardner către lordul Aberdeen din 30 mai 1842, cf. F.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/487); la fel vasul „Ann Elisa“ de sub comanda căpitanului Cook din Londra a eșuat pe brațul Sf. Gheorghe, după cum raporta agentul companiei ioniene „Argenti“ din Galați, Demetrio Sideri, aflat la Sulina la 9/21 aprilie 1844 (F.O., *Turkey*, dos. 78/567, f. 44—44 v); cf. și rapoartele lui Gardner către Aberdeen din 28 aprilie, 11 mai și 7 iunie 1844 (ibidem, f. 42—43, 46—46 v și 59—62 v.).

brațul Sulina — nesprizinită de forurile autorizate din Marea Britanie — și-a încheiat existența efemeră fără nici un rezultat iar cabinetul de la St. Petersburg n-a manifestat suficient interes pentru dragarea potmolului depus la gurile Dunării³⁰⁸, vasele de tonaj mare sau mijlociu fiind obligate să-și transbordeze mărfurile în șleperi sau să se lase remorcate în condiții nesatisfăcătoare și costisitoare³⁰⁹; la fel de supărătoare era și îndelungata ședere în carantină³¹⁰.

³⁰⁸ Insuși agentul consular al Rusiei în Moldova, Nikolai Karlovici Giers, într-o relatare a călătoriei sale la gurile Dunării în 1845, mărturisea că: „Sta în răspunderea Rusiei de a curăța estuarul, dar am făcut aceasta numai de dragul aparențelor, deoarece nu era în avantajul nostru de a face această rută mai ușoară pentru comerțul exterior cu zona Mării Negre în detrimentul Odessei, care în acel timp se dezvoltă rapid. Reamintesc că la începutul serviciului meu în Departamentul Asiatic, plingerile din partea unor puteri străine în legătură cu aceasta au devenit atât de insistente încât, în scopul de a le calma, ministrul afacerilor externe a decis să trimită la Sulina pe consilierul de stat în activitate Rodofinikin [...] să cerceteze problema la fața locului. Acest lucru a liniștit guvernele străine, dar nu pentru multă vreme, deoarece ele s-au convins, în curînd, că, comisia dunăreană condusă de Rodofinikin nu va reuși să facă nimic“, cf. *The education of a Russian Statesman. The Memoirs of Nicholas Karlovich Giers* (ed. by Charles & Barbara Jelavich), Berkeley & Los Angeles, 1962, p. 220—221.

³⁰⁹ Într-un raport din 6 august 1847 adresat lui Palmerston, consulul Colquhoun arăta că „in a conversation I had with a Wallachian holding one of the highest situations, a few days ago, in allusion to the Soulinah, he asked me, whether the British Government, now so interested in these Province, as Corn-growing Countries, an Interest which can not fail to increase, could not take some Measures to cause the Treaty entered into between Austria and Russia, for the deepening of the mouths of the Danube and which has hitherto been a perfect dead Letter, to be fairly carried out that were the Terms of the Treaty implemented, British Merchants would send a larger class of vessels to the Danube, and by the Establishment of a couple of Tugs stationed at Galatz & Soulinah, the delay to which vessels coming up for Cargoes, are exposed, would be avoided, and thus perhaps a month saved in the voyage out & Home“ (într-o conversație pe care am avut-o cu un român deținînd una dintre cele mai înalte poziții, acum cîteva zile, în legătură cu Sulina, el m-a întrebat dacă guvernul britanic, acum atât de interesat în aceste Provincii, ca țări producătoare de grîu, un interes care nu poate să nu crească, nu ar putea să ia unele măsuri ca tratatul încheiat între Austria și Rusia pentru adîncirea gurilor Dunării — și care pînă în prezent a rămas întru totul literă moartă — să fie îndeplinit cum se cuvine și că dacă prevederile tratatului ar fi executate, negustorii britanici ar putea să trimită o categorie mai mare de nave pe Dunăre, și prin introducerea unor remorcher care să fie staționate la Galați și la Sulina, întîrzierea lor care sînt expuse navele care vin pentru a fi încărcate, ar fi evitată și în felul acesta s-ar putea reduce cu o lună călătoria lor dus-întors) (cf. P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/696, f. 75—75 v.).

³¹⁰ Gardner relata lui Aberdeen la 19 august 1844 cazul shoenerului „Anne“ de sub comanda căpitanului Gawin Gondie, oprit la Sulina — echi-

Cea mai afectată de această situație s-a considerat Compania austriacă de navigație cu piroscafe, a cărei activitate interesa cercurile engleze din principate, dînd dispoziții în perioada 1839—1843 ca vasele ei să ocolească ruta Sulinei, efectuînd o transbordare a călătorilor și mărfurilor la Cernavodă iar de acolo, pe uscat, de-a latul pămîntului dobrogean, pînă la Constanța. Din pricina neamenajării corespunzătoare a radei acestui port și a costului ridicat al transportului, întreprinderea s-a soldat însă cu un apreciazabil deficit³¹¹ și această cale a fost abandonată. De aceea în 1844 compania a făcut o nouă tentativă de a relua problema tăierii unui canal între Dunăre și Marea Neagră pe ruta Cernavodă—Constanța sau Rasova—Constanța. În acest sens a fost trimis într-o nouă misiune exploratorie inginerul constructor militar, colonelul baron Karl von Birago (1792—1845)³¹² cu sarcina de a face prospecțiuni pe teren³¹³, după cum făcea cunoscut și viceconsulul britanic de la

pajul fiind suspectat de molimă — de la 28 iunie/10 iulie pînă la 2/14 august, iar încărcătura, cu care venise de la Galați, trebuind a fi trecută pe un alt vas englez „Rambles” în custodia căpitanului Thomas Simpson (P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/567, f. 122—126). Altădată s-au întimplat chiar lucruri mai grave, ca de pildă incidentul la care a dat naștere bricul englez „Marion” din Exeter, de sub comanda căpitanului George Lorrain, asupra căruia a deschis focul la 11 aprilie 1846 un crucișător rusesc la gurile Dunării, în dreptul brațului Sf. Gheorghe, după cum raporta Cunningham lui Aberdeen la 8 iunie al aceluiași an (F.O., *Turkey*, dos. 78/649, f. 117—117 v.).

³¹¹ „Vestitorul Românesc”, VIII (1844), p. 106 amintea că deficitul companiei se soldase în 1842 la 243 585 florini, iar în anul următor la 150 953. Datorită dificultăților sale financiare, în continuă creștere, care au dus-o chiar în pragul falimentului, Compania de navigație cu aburi pe Dunăre a fost nevoită să-și vîndă întreaga flotă fluvială Lloyd-ului austriac la 22 decembrie 1844, primind drept răscumpărare la 13 ianuarie 1845, suma de 560 000 florini, cf. R. E. Coons, *Austrian policy towards the Steam Navigation Company of the Austrian Lloyd 1836—1848*, p. 115—117.

³¹² Vezi datele sale bio-bibliografice la Constant von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreichs...*, I, Wien, 1856, p. 402—404, iar raportul misiunii sale la Kriegsarchiv Wien, Landesbeschreibungen K. Ie 3, nr. 1149, p. 189 etc.

³¹³ Anunțînd acest eveniment „Gazeta de Transilvania”. VII (1844), nr. 81 (9 octombrie), p. 322—323, făcea următoarele comentarii exprimînd punctul de vedere al cercurilor de afaceri austriece interesate: „Deschiderea unui asemenea canal ar avea un nespus de mare interes pentru corăbierii (navigația = n.n.) pe Dunăre, mai ales că prin acela s-ar putea incongiura primejdioasa și încă pînă acum necurățită Sulină, iar pe de altă parte s-ar cîștiga și o iuțeală în corăbierie. Ce e drept, Brăila și Galațiul prin aceea ar pierde mult din comerciul ce-l fac astăzi, dar în locul aceluia s-ar ridica Călărașul, Silistra, Șiștovul, Giurgiu, Rușciuc și alte cetăți românești și bulgărești ce se află pe marginea Dunării. La negoțul ce se face pe Dunăre se împărtășesc mai toate națiile din Europa, prin urmare înființarea acestui canal proiectat se poate privi ca un lucru de obște interesa-

Galati, Cunningham, într-un *Report of the Trade of the lower Danube in 1844 chiefly of Galatz and Ibraila* din 16 aprilie 1845. În contradicție cu previziunile prea optimiste emise în jurul acestui proiect, diplomatul englez atrăgea din nou atenția lordului Aberdeen asupra utilității îndoielnice a unui astfel de canal în care vasele n-ar putea circula de vreme ce adâncimea lui — potrivit posibilităților tehnice ale epocii — n-ar putea depăși 5—6 picioare; cel mult ar fi nimerit pentru șleperi sau mici ambarcațiuni cu pinze, dar acest trafic minor n-ar putea folosi comerțului internațional de proporții practicat de porturile dunărene de la Brăila și Galați, pentru care amenajarea corespunzătoare a navigației pe brațul Sulina reprezenta soluția cea mai adecvată³¹⁴.

Nu este de mirare deci că și acest proiect — preconizat de Birago — a fost abandonat din pricina dificultăților de execuție și în primul rând de acelea legate de amenajarea corespunzătoare a instalațiilor portuare ale Constanței, pe atunci cu totul deficitare unui trafic internațional de anvergură.

În privința problemelor tarifare nu s-au produs modificări esențiale, cu excepția încercării domnitorului Țării Românești, Gheorghe Bibescu, de a ridica taxele vamale pe mărfurile exportate din principatul muntean de la 30% la 50%, în conformitate cu prevederile tratatului de comerț anglo-turc din 1838 ce ofereau asemenea posibilități; știrea era adusă la cunoștința lui Aberdeen de Colquhoun la 29 noiembrie 1843³¹⁵, trimițându-i în anexa raportului său ofisul domnitorului către Sfatul Administrativ al țării și firmanul sultanului Abdul Medjid I din 29 octombrie de acceptare. Măsura era destinată ameliorării bugetului țării prin sporirea încasărilor și a fost — se pare — luată și la sugestia interesată a Rusiei, ce nădăjduia că astfel se vor limita perspectivele unui comerț de amploare al principatelor cu țările străine ce-i făceau con-

toriu și greutatele ce i s-ar ivi înainte ar trebui să se șteargă cu puteri într-unite". În nr. 96 din 30 noiembrie, p. 384, „Gazeta de Transilvania” revenea cu precizări, informând cititorii că cercetările efectuate de colonelul von Birago „nu s-au mărginit numai în planul pentru croirea unui canal de la Kiostenge, ci totodată și în căutarea de s-ar putea curăți și îndrepta patul Dunării pe la Sulina”; în sfârșit, în nr. 97 din 4 decembrie, p. 388, același ziar reproducea declarațiile amintitului ofițer superior austriac, potrivit cărora lucrările canalului de la Constanța n-ar costa mai mult de 3 milioane și jumătate florini și că debitul Dunării n-ar fi afectat înspre vârsare — spre a oferi pretext de opoziție Rusiei — deoarece canalul s-ar putea alimenta și din apa unor cursuri de râuri locale.

³¹⁴ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/608, f. 151 v. (*Canal from Kustendgee to Chervodva*).

³¹⁵ *Ibidem*, dos. 78/527, f. 167—172 v.

curență³¹⁶. Cea mai lovită de aplicarea noilor tarife s-a considerat însă Austria, ai cărei negustori se vedeau lezați prin legislația vamală adoptată de Țara Românească. Metternich a trimis chiar un emisar la Paris și Londra, în persoana lui Hummelaver, spre a solicita concursul puterilor maritime în vederea adoptării unei atitudini comune de protest împotriva acestor măsuri și a reclama revenirea la vechile taxe de 30%. La Paris negociatorul austriac s-a lovit însă de indiferență, comerțul francez fiind prea restrâns în principate spre a afecta în mod supărător interesele negustorilor marsiliezi, iar la Londra, președintele Camerei de Comerț (Board of Trade), renumitul om politic William Ewart Gladstone n-a dat curs cererii Curții din Viena, întrucât Anglia se afla în 1844 în preajma vizitei țarului Nicolae I și relațiile ei cu Rusia intraseră într-o fază de destindere, iar pe de altă parte tariful stabilit în principatul muntean nu intra în contradicție cu prevederile tratatului de comerț anglo-turc³¹⁷. Cu toate că austriecii s-au găsit în această chestiune într-o totală izolare diplomatică, totuși pînă la sfîrșit au obținut cîștig de cauză iar tarifele de export ale principatelor — unde uniunea vamală adoptată la 31 martie 1847 abrogase orice taxă de trecere între Moldova și Țara Românească — au rămas la vechiul quantum de 30% pînă la 1848³¹⁸. Negustorii englezi erau nemulțumiți, în schimb, de alte greutăți întîmpinate în comerțul lor cu țările române datorită pretențiilor ridicate de autoritățile ruse de a percepe o taxă de expediție chiar în porturile din Marea Britanie pe mărfurile destinate desfacerii în porturile dunărene.

Astfel la 20 septembrie 1844 Colquhoun își exprima protestul față de superintendentul Foreign Office-ului, John Bidwell, împotriva îndatoririlor negustorilor britanici de a plăti £ 1,5 sau £ 1,15 pentru fiecare balot cu marfă, examinat și sigilat de către consulul rus din Liverpool înainte de a fi expediat la Galați și Brăila. Ori, Colquhoun explica faptul că în anul precedent, 1843, sosiseră în porturile românești 7 vase comerciale engleze desfăcînd 200 baloturi cu marfă, neimpuse nici unei taxe de către reprezentanțele consulare ruse din Marea Britanie, după cum nici

³¹⁶ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc...*, II, p. 163—164; R. Florescu, *The struggle against Russia...*, p. 269.

³¹⁷ V. J. Puryear, *International Economics and Diplomacy in the Near East...*, p. 188—194.

³¹⁸ R. Florescu, *op. cit.*, p. 270.

în anul în curs nu erau supuse acestui regim arbitrar mărfurile navelor franceze. Pe de altă parte, pentru ușurarea formalităților de livrare în Marea Britanie a articolelor achiziționate de armatorii englezi din principate, Colquhoun propunea autorităților britanice de resort eliminarea reținerii lor acolo în carantină, în schimbul prezentării — ca atestat de verificare — a sigiliilor puse de viceconsulatele britanice la încărcarea mărfurilor pe vase în porturile dunărene³¹⁹. În orice caz, în întrevederile avute de Colquhoun, încă mai dinainte, cu directorul carantinelor din Țara Românească, Mavros, acesta i-a explicat că nici o marfă adusă din Anglia cu un certificat de expediție din portul de origine, nu avea nevoie — pentru a fi primită în principate — și de sigilarea ei de către autoritățile rusești³²⁰. Un asemenea litigiu s-a ivit în legătură cu produsele manufacturate din bumbac expediate de firma Behrens din Manchester — care inițiasse o cursă regulată de nave între Liverpool—Galați și Brăila — și a fost obligată să plătească taxe de expediție consulului rus din Liverpool³²¹. Până la urmă s-a renunțat la această impunere arbitrară a mărfurilor destinate principatelor și litigiile au fost ulterior reglementate în spiritul noului tratat de comerț anglo-rus încheiat în 1843 cu privire la navigația pe Dunăre.

Situația schimburilor comerciale între Marea Britanie și principate prin porturile dunărene continuă să evolueze, în acești ani, pe o linie ascendentă. Astfel, economistul moldovean Nicolae Suțu — de care am mai amintit — recunoștea ca o realitate extinderea progresivă, de pildă, a comerțului portului Galați cu Anglia: „Intr-adevăr comerțul portului nostru cu Anglia a luat o extensie progresivă foarte pronunțată. Firul (de bumbac), fierul și manufacturile englezești fac de pe acum la Galați o concurență însemnată mărfurilor din Austria și de la Leipzig. S-a văzut în prețurile acestora două din urmă o scădere de 20%. Mai mulți negustori stabiliți în Moldova fac comenzi direct de la Manchester. Spre a da o imagine de proporția în care Anglia și-a întins comerțul său cu Galații, vom cita importurile manufacturilor engleze făcute în

³¹⁹ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/607, f. 68—69 v.

³²⁰ Ibidem, dos. 78/527, f. 85—86 v. (raport Colquhoun—Bidwell din 11 martie 1843).

³²¹ Ibidem, F.O., dos. 78/566, f. 98—98 v. (raport Colquhoun—Bidwell din 14 martie 1844).

cursul a trei ani consecutivi la Galați și Brăila:

									piaștri
în 1841	au fost importate	1201	colete	în	valoare	de	4 503	750	
1842	" "	"	1750	"	"	"	"	6 525	000
1843	" "	"	2050	"	"	"	"	7 533	750 ³²²

Din 1844 a început să funcționeze la Galați și o întreprindere de conservare a cărnii de vită destinată desfacerii în Anglia, din inițiativa antreprenorului englez Stephen Goldner³²³. În câțiva ani, această fabrică abator, achiziționând în medie 4000 de capete de vite și trimițând în Anglia câte 500 tone de carne conservată anual, a izbutit să livreze chiar 2 500 000 livre marinei regale britanice. Dar mai târziu, Amiralitatea britanică a înaintat o plîngere Parlamentului acuzînd pe Goldner că a vîndut în 1847 carne alterată expediției arctice a lui Sir John Franklin, pricinuind chiar eșecul ei³²⁴; au existat, de altfel, și unele litigii ale lui Goldner cu localnicii³²⁵.

În anul 1846 s-a înregistrat însă o cotitură însemnată în dezvoltarea schimburilor comerciale anglo-române pe calea Dunării. Acest fapt s-a datorat abolirii, de către guvernul Peel, la 6 iunie 1846, a faimoaselor legi ale cerealelor (*Corn Laws*), legislație introdusă în Anglia la 1815, prin care se urmărea îngrădirea sau interzicerea importului de cereale din străinătate, în interesul ma-

³²² N. Suțu, *Notions statistiques sur la Moldavie*, p. 147. Cifra coletelor este identică cu cea indicată de consulul prusian J. F. Neigebauer, (*Beschreibung der Moldau und Walachei*, Leipzig, 1848, p. 256) care dă însă echivalentul valorii lor în florini, respectiv 605 000 pentru 1841, 870 000 pe 1842 și 1 004 500 pe 1843.

³²³ Vezi scrisoarea lui S. Goldner către domnitorul Mihail Sturza cerînd aprobare pentru înființarea fabricii, avizul lui Cunningham din 14 oct. 1844 și raportul consulului Gardner către Bidwell din 31 oct., făcînd cunoscut privilegiul acordat de autoritățile moldovene antreprenorului englez (cf. F.O., *Turkey*, dos. 78/608, f. 92—94, f. 98—100 v., 113—117 v.); cf. și N. Suțu *op. cit.*, p. 114; N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, II, p. 157; C. Bușe *Comerțul exterior prin Galați...*, p. 39.

³²⁴ La 12 februarie 1852 Camera Comunelor a luat plîngerea în dezbatere, instituind chiar o comisie de anchetare a afacerilor lui Goldner, cf. *Preserved Meats*, în „*Fraser's Magazine*”, april 1852, p. 410—417 ap. E. D. Tappe, *Rumania after the Union as seen by two English Journalists*, în „*The Slavonic and East European Review*”, XXXIX (1960), nr. 92, p. 214—215.

³²⁵ Vezi de pildă, pentru anii 1846—1848 reclamația spătarului Mihailache Străjescu, posesorul moșiei Țiglina (Galați) asupra pagubelor cauzate la acea proprietate de antreprenorul Goldner, instituirea unei comisii de cercetare la fața locului etc. la Arh. St. Iași. Secretariatul de Stat al Moldovei, dos. 1601 1846, 103 file.

rilor proprietari funciari („the landlords“). Burghezia industrială, care a luptat împotriva acestor măsuri sub lozinca libertății comerțului — susținută de Richard Cobden și partizanii săi — a obținut, după o îndelungată luptă în presă, mitinguri publice și Parlament abrogarea lor; cea mai eficace agitație a desfășurat-o în acest sens „Liga împotriva legilor cerealelor“ (*Anti-Corn Law League*) în cursul anilor 1841—1845. La abrogarea acestor nepopulare legi a contribuit și presiunea maselor populare afectate de scumpirea prețului pînii în urma foametei repetate din Irlanda în 1831, 1835, 1837 și 1839 și a bolii cartofului din 1845³²⁶.

Efectele abolirii acestei legi s-au văzut aproape imediat, înregistrându-se o creștere însemnată a importurilor de cereale în Marea Britanie din țările exportatoare de grîne, Statele Unite, Canada, Rusia, Polonia, statele din Confederația germană, Egipt, restul Imperiului otoman ca și din principatele dunărene³²⁷. Astfel la 17 august 1846 Cunningham raporta lui Bidwell observațiile sale asupra posibilităților create pentru sporirea achizițiilor de grîne din principate, indicînd și prețurile de vînzare a cerealelor³²⁸; la 6 fe-

³²⁶ Cf. G. Kitson Clark, *The electorate and the repeal of the corn laws*, în „Transactions of the Royal Historical Society“, 1951, p. 109—126; idem, *The repeal of the corn laws and the politics of the forties*, în „Economic History Review“, 2nd series, IV (1951—1952), p. 1—13; Norman McCord, *The Anti-Corn Law League, 1838—1846*, London, 1958, 226 p. etc. Karl Marx caracteriza astfel problema abrogării legilor cerealelor: „pentru burghezia industrială, abrogarea legilor cerealelor este o problemă de importanță vitală. Reducerea cheltuielilor de producție, extinderea comerțului exterior, creșterea profiturilor, reducerea principalei surse de venituri a aristocrației funciare și prin urmare slăbirea puterii ei, consolidarea puterii politice a burgheziei industriale — iată ce însemna pentru aceasta abrogarea legilor cerealelor“, cf. K. Marx, *Lordul John Russell*, în K. Marx—F. Engels, *Opere*, 11, București, Edit. Politică, 1961, p. 431.

³²⁷ Thomas Forester, *The Danube and the Black Sea...*, London, 1857, p. 115; V. J. Puryear, *England, Russia and the straits question*, p. 102. Vizitînd Anglia, în 1846 cunoscutul nostru economist și om de cultură Ion Ionescu de la Brad (1818—1891) a trimis la 15 iulie din Londra o corespondență redacției ziarului ieșean „Albina românească“ în care făcea anumite remarci privind amploarea luată de comerțul britanic în toată lumea, în-cercînd să desprindă unele învățăminte și pentru români, mai ales în ceea ce privește intensificarea culturii plantelor textile ce ar putea furniza o materie primă foarte utilă industriei manufacturiere engleze și un articol de schimb constituind o importantă sursă de venituri pentru Principate, cf. Paul Cernovodeanu, *Imaginea Angliei la călătoria români pînă la 1860* (I) în „Revista de istorie“, 38 (1985), nr. 5, p. 476—477.

³²⁸ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/649, f. 134; în anexă *Report on the Grain Trade of the Danube and probable effect of late change in the Corn Law of England* (Galatz, 23 July 1846), f. 127—130 v. cu lista prețurilor de vînzare a cerealelor (f. 131—132 v.).

bruarie 1847 Colquhoun făcea cunoscută lui Palmerston situația creată prin vânzarea masivă de porumb din țările române pe piața engleză, înregistrându-se o considerabilă urcare a prețului, estimat la 140—145 piaștri kila de porumb pe piața liberă a Brăilei pentru recolta din 1846 și 155 piaștri kila pentru cea din 1845. Deoarece plata pentru cumpărarea grânelor românești în Anglia se făcea doar prin scrisori de schimb, consulul englez arată, în continuare, că orașul București a fost pur și simplu invadat de trate din Londra, fapt ce a determinat o scădere a cursului lirei sterline, echivalată înainte la 65—67 piaștri lira, iar acum doar la 62 piaștri; de acest lucru s-au plîns bancherii Samuel Halfon & Fiii, Aron Elias, Samuel Hillel și alții la 4 februarie 1847, deoarece au înregistrat pierderi în tranzacțiile lor³²⁹. La Iași, consulul Gardner anunța, la rîndul său, Secretariatului de Stat al Moldovei, la 24 februarie 1847, că intrarea vaselor încărcate cu cereale în porturile din Marea Britanie era liberă, fiind scutite de orîșice taxă și ruga să se facă comunicările convenite angroșiștilor de cereale din porturile dunărene³³⁰.

Izbucnirea foametei de proporții în Irlanda la 1847 a intensificat încă mai mult achizițiile de cereale pe piața engleză — nu numai din Rusia, Canada și alte țări — dar și din principate. După cum raporta Colquhoun la 6 august 1847, pînă la 1 iulie al aceluși an, nu mai puțin de 410 vase engleze părăsiseră porturile Brăila, Galați și Măcin încărcate cu grîne; tot el făcea remarca: „it is certain that the immensely high prices obtained this year for Agriculture Produce of all kinds have aconted the Wallachian Boiar from the Torper & Inactivity in which he has hitherto exposed; he is now making great efforts to increase the Produce of his Estates, in which he will doubtless succeed, for the Country is capable of yielding twenty times the present amount. It becomes therefore of vital Importance, not to the Provinces alone, but to the Purchasers, that no Impediments which can be removed, should be allowed to exist in the High Road by which this Produce must pass“ (este sigur că prețurile imense la care s-au vîndut în acest an produsele agricole de toate felurile l-au scos pe boierul român din amorțeala și inactivitatea în care s-a complăcut pînă acum; în prezent el face mari eforturi să spo-

³²⁹ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/697, f. 26—26 v.; în anexă scrisoarea bancherilor (f. 28).

³³⁰ Arh. M.A.E., Secretariatul de Stat al Moldovei, pachet 42, inv. 852, dos. 6. La comerțul de grîne cu Anglia au participat numeroși boieri și fiul cel mai mare al domnitorului, anume Grigore Sturza, cf. N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, II, p. 156.

rească producția moșilor sale, ceea ce este neîndoielnic că va reuși, deoarece țara poate să producă de douăzeci de ori mai mult decât cantitatea actuală. De aceea un fapt care dobândește o importanță vitală, nu numai pentru Provinciile dar și pentru cumpărători, este acela ca nici un fel de piedici ce pot fi înlăturate, să nu fie îngăduite să existe pe drumul cel mare (Dunărea — n.n.) pe unde acest produs trebuie să treacă). Și în finalul raportului său, consulul britanic arăta că pînă la sfîrșitul lunii precedente fuseseră încărcate pe vasele străine la Brăila nu mai puțin de 3 500 000 „quarters“ de grîne, iar dintr-o convorbire avută cu domnitorul Bibescu reieșea că în anul următor cantitatea de cereale va fi și mai mare, întrucît o asemenea recoltă bogată nu mai avusese Țara Românească de vreo 32 de ani³³¹.

Cerințele de grîne ale Marii Britanii au determinat cercurile politice și de afaceri engleze — la sugestia Camerei de Comerț (Board of Trade) — să înglobeze și alte zone de materii prime din regiunea pontico-danubiană în aria lor de trafic. În acest scop Foreign Office-ul a căpătat încuviințarea guvernului britanic de a deschide un consulat la Varna. Palmerston a notificat la 12 aprilie 1847 lt. colonelului Edward St. John Neale, viceconsul la Alexandria (Iskenderun), transferarea sa la Varna³³², cu un salariu anual de £ 400, remițindu-i instrucțiunile necesare pentru noua sa funcție la 28 mai: „You will be punctual in forwarding to this Department at the regular periods, the Returns required by the General instructions and it will be your duty to avail yourself of every favourable opportunity for collecting and transmitting to me any further useful or interesting information which you may be able to obtain relating to Commerce, Navigation and Agriculture, and to any other branch of Statistics“ (Trebuie să fiți punctual în expedierea către acest Departament, la intervale regulate, a încasărilor care sînt cerute de către Instrucțiunile generale și aveți datoria să profitați de orice ocazie favorabilă pentru strîngerea și transmiterea către mine a oricăror informații utile sau interesante pe care le puteți obține

³³¹ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/696, f. 74 și 76—76 v. Totodată ziarul ieșan „Albina românească“, XVIII (1846), p. 189, preciza că de la deschiderea navigației în acel an se exportaseră prin Galați 30 000 kile de grîu și 140 000 de porumb, din care majoritatea s-a dus în Anglia; în Irlanda, bîntuită de foamete (Cf. Cecil Woodham-Smith, *The Great Hunger, Ireland 1845—1849*, New York, 1962), au fost chiar trimiși din Moldova doi oameni „spre a învăța pe irlandezi a face mămăligă“.

³³² P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/700, f. 57—58. Alte detalii la M. Todorova, *The Establishment of British Consulates in the Bulgarian Lands...*, p. 84.

în legătură cu comerțul, navigația și agricultura și orice alte date statistice)³³³. St. John Neale s-a prezentat la Constantinopol la 14 august 1847 primind beratul de recunoaștere în slujbă din partea sultanului Abdul Medjid la 7 septembrie și a sosit la Varna la 18 septembrie; el asigură pe Palmerston că-i va transmite în curând date „upon the present Commercial and Statistical position of this City and district“ (cu privire la situația comercială și statistică actuală a acestui oraș și district). Totodată el atrăgea atenția șefului Foreign Office-ului că la Varna „about Fifty subjects under British protection, chiefly natives of Cephalonia, are resident . . . as traders and agents. The arrival here of a British Consul appeared to be hailed by these with much satisfaction“ (aproximativ cincizeci de persoane sub protecția britanică, în principal băștinași din Cefalonia, domiciliază . . . ca neguțători și agenți. Sosirea aici a unui consul britanic pare să fi fost salutată de către aceștia cu multă satisfacție)³³⁴. Respectându-și promisiunile, noul consul trimitea din Varna lui Palmerston la 1 octombrie 1847 unele date privind comerțul desfășurat în acest port și în ținutul înconjurător; din recolta anului 1846 se expediaseră prin porturile bulgărești 896 944 „quarters“ de grâne, dintre care 377 500 prin Varna, 283 333 prin Burgas și 236 111 prin Balci³³⁵.

Către sfârșitul aceluiași an 1847, colonia negustorilor ionieni din Tulcea s-a adresat la 14 noiembrie lui St. John Neale cu rugămintea de a susține în fața forurilor de resort înființarea unui vice-consulat britanic în acest port dunărean, aflat pe teritoriul Imperiului otoman. Cererea era motivată prin negoțul prosper al acestor negustori³³⁶, ale căror proprietăți se ridicau la valoarea de mai mult de un milion de piaștri, majoritatea posedând case, magazine, prăvălii (brutării, cafenele etc.), cițiva fiind specializați în comerțul cu grâne iar alții dispunând chiar de ambarcațiuni pentru remorcarea

³³³ F.O., *Turkey*, dos. 78 700, f. 22—23.

³³⁴ Ibidem, f. 68—68 v.

³³⁵ M. Todorova, *loc. cit.*; în 1847 s-au importat din Marea Britanie la Varna mărfuri în valoare de £ 214 361 (băuturi spirtoase de £ 75 000, fier de bumbac de £ 32 000, cafea de £ 30 000, îmbrăcăminte de lână £ 10 000, zahăr de £ 11 585, bumbac manufacturat de £ 7 000, fierărie de £ 7 000), cf. J. R. McCulloch, *Dictionary of Commerce*, London, 1852, p. 622, ap. M. Todorova, *op. cit.*, p. 87.

³³⁶ Printre care se numărau Gabriel Caravia, Nicolo Gremano, Basili Casialo, Pano Patrico, Michael Diamandopulo, Giorgio Petruchio, Spiridone Petala, George Mussuri, Spiridone Dendrino ș.a. (scrisoare din 9 dec. 1847 adresată din Tulcea lui Neale și P. Cernovodeanu, *L'activité... des négociants ioniens du Bas-Danube...*, p. 102).

vaselor străine de-a lungul periculosului braț al Sulinei. Acești negustori — supuși avaniilor autorităților turcești — aveau nevoie de protecție ca și echipajele numeroaselor vase engleze care, încărcând grâne la Galați și Brăila, se opreau și pe la Tulcea pentru aprovizionare; numai în cursul anului 1847 trecuseră pe acolo mai mult de 600 vase engleze, iscându-se neplăcute incidente între unii din căpitaniii navelor și forurile locale³³⁷. Luînd act de această situație, St. John Neale se adresa la 10 decembrie 1847 lui Palmerston, pledînd pentru înființarea unui viceconsulat englez la Tulcea³³⁸, iar la 22 decembrie recomandă pentru ocuparea acestei funcții pe negustorul ionian Alessandro Maratto, bucurîndu-se de un bun renume în rîndul compatrioților săi și avînd recomandări favorabile din partea agentului consular austriac din acel port, Louis Dubraveich³³⁹; după cum vom vedea, pînă la sfîrșit a fost numit în această funcție St. Vincent Lloyd, strămutat de la Brăila din pricina atitudinii sale favorabile față de revoluția de la 1848 în principate.

Interesul crescînd arătat de englezi pentru regiunea Dunării de Jos și a litoralului pontic balcanic s-a datorat nu numai abolirii legilor cerealelor, care a permis libera intrare a grînelor din regiune în porturile britanice, dar și îmbunătățirii condițiilor traficului în zonă, prin aplicarea prevederilor tratatului de comerț anglo-rus din 1843. Cît timp s-a menținut destinderea între Londra și St. Petersburg, autoritățile țariste n-au mai pus atîtea piedici traficului practicat de englezi în porturile dunărene, cu excepția problemei navigației pe brațul Sulina, rămasă în aceeași stare precară.

Intensificarea schimburilor engleze cu principatele prin porturile de la Brăila și Galați între 1842—1848 este evidențiată prin datele statistice furnizate cu regularitate și competență mai ales de către viceconsulul Cunningham³⁴⁰. Din raportul sintetic al aceluiași diplomat putem rezuma următoarele date:

³³⁷ M. Todorova, *op. cit.*, p. 86.

³³⁸ F.O., *Turkey*, dos. 78/700, f. 80—81; M. Todorova, *loc. cit.*

³³⁹ F.O., *Turkey*, dos. 78/700, f. 84—86, v., 88—89 și 92—92 v.; M. Todorova, *loc. cit.*

³⁴⁰ Vezi de pildă, *Remarks on the Trade of Galatz and Ibraila from the beginning of 1841 to this present date 13 July 1843* (F.O., *Turkey*, dos. 78/528, f. 169—172 v.); *Report on the Trade of the lower Danube in 1844 chiefly of Galatz and Ibraila* (F.O., dos. 78/608, f. 149—173); *ibidem*, pe anul 1845 (F.O., dos. 78/649, f. 103—115 v.); pe anul 1846 a raportat Gardner (F.O., dos. 78/697, f. 149—152 v.); pe 1847—1848, din nou Cunningham (F.O., dos. 78/792, f. 122—140 v.).

a) Mișcarea portuară³⁴¹

Vase britanice

Vase anglo-ioniene

Locul	1842	1843	1844	1845	1846	1847	1848	1842	1843	1844	1845	1846	1847	1848
Galați	6	3	9	5	43	135	72	25	12	25	31	26	11	21
Brăila	8	4	17	14	9	259	60	3	21	13	10	8	18	7
Total	14	7	26	19	52	394	132	28	33	38	41	34	29	28

b) Vase încărcate la Galați și Brăila pentru porturile din Marea Britanie³⁴²

Locul	1845	1844	1845	1846	1847	1848
Galați	4	10	9	57	206	115
Brăila	3	16	35	11	362	115
Total	7	26	44	68	568	230

c) Situația exporturilor engleze în Principate³⁴³

Galați

Anul	Produse manufacturate și fire de bumbac (baloturi)	Zahăr rafinat și tos Căpățini (bucăți)	Fier Tone	Cărbune Tonc
1842	1350	1050	685	1600
1843	1488	1757	874	905
1844	1880	2197	817	1966
1845	2001	1647	1728	1688
1846		nu s-a alcătuit situația		
1847	5994	2707	2086	4928
1848	4181	2946	1315	5065

Brăila

Anul	Produse manufacturate și fire de bumbac (baloturi)	Zahăr rafinat și tos Căpățini (bucăți)	Fier Tone	Cărbune Tonc
1842	1930	915		495
1843	1675	1200		480
1844	2213	1025		560
1845	2727	1038		650
1846		nu s-a alcătuit situația		
1847	4175	1908		1761
1848	3540	2394		2781

³⁴¹ P. Cernovodeanu, *An unpublished British source...*, p. 527; P. Cernovodeanu—B. Marinescu, *British Trade...*, p. 713; vezi și J. L. Farley, *The Resources of Turkey*, London, 1863, p. 196; H. Hajnal, *The Danube...*, p. 154.

³⁴² P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 528; D. Urquhart, *The Mystery of the Danube...*, p. 93; J. L. Farley, *op. cit.*, p. 196. Întietatea între 1842—1848 o aveau navele grecești (329, 457, 561, 587, 645, 589 și 432), urmate de cele turcești (133, 216, 367, 317, 500, 629, 247), ruse (77, 149, 107, 94, 201, 112, 56), sarde (71, 113, 128, 97, 91, 148, 66) și austriece (37, 77, 105, 71, 58, 123, 99).

³⁴³ P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 530.

d) Valoarea exporturilor engleze în Principate³⁴⁴

Anul	Galați	Brăila	Total
1842	£ 169.151	£ 178.155	£ 347.346
1843	187.454	177.646	365.100
1844	223.635	171.896	395.531
1845	223.978	208.051	432.029
1846	nu s-a alcătuit situația		
1847	415.007	277.219	692.226
1848	319.403	287.251	606.694

În ceea ce privește importurile engleze din porturile românești ele se diversifică, dar în afara grânelor și a cărnii conservate se mențin la un nivel nesatisfăcător.

e) Situația importurilor engleze din Principate. Galați³⁴⁵

Anul	Vase engleze	Cereale (în qr.)			Orez (în qr.)	Lână (în lbs.)	Seu (în cwt.)	Carne conservată (canistre)
		Griu	Porumb	Orz				
1842	6	270	—	—	—	—	2553	—
1843	3	898	—	—	—	48.900	2090	—
1844	9	789	5674	—	—	—	7033	—
1845	5	1143	735	—	—	—	1253	—
1846	43	882	37461	—	—	—	1447	—
1847	135	23281	176878	3019	3033	—	2089	79.293
1848	72	11567	55681	—	—	—	—	34.851

Anul	Vase anglo-ioniene	Cereale (în qr.)			Orez (în qr.)	Seu (în cwt.)
		Griu	Porumb	Orz		
1842	25	8857	6344	—	—	—
1843	12	3636	6470	—	—	—
1844	25	7458	12616	—	—	—
1845	31	14360	8732	—	1153	1260
1846	26	1845	17626	960	—	213
1847	11	nu s-a făcut situația			—	—
1848	21	8936	6561	—	2915	—

³⁴⁴ *Ibidem*, p. 531. N. Suțu, *Notions statistiques sur la Moldavie*, p. 147, arată că s-au desfășurat în 1848 la Brăila și Galați produse manufacturiere engleze în valoare de 26.450.890 piaștri. Pentru valoarea exporturilor engleze la Galați, vezi și J. L. Farley, *op. cit.*, p. 193 (cifra pe care o dă pentru 1848 este de £ 319.405, diferind cu £ 2 de cea prezentată de Cunningham).

³⁴⁵ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/528, f. 151; dos. 78/567, f. 97; dos. 78/608, f. 162; dos. 78/649, f. 111; dos. 78/792, f. 123, 124 v., 127.

Anul	Vase engleze	Cereale (în qr.)			Sămînță de în (în qr.)	Seu (în cwt.)	Oase calcinate (în tone)	Doage de butoaie (bucăți)
		Griu	Porumb	Orz				
1842	8	2999	—	—	—	6606	950	—
1843	4	1442	—	—	—	1381	10	—
1844	17	10267	—	1012	—	1288	—	14500
1845	14	nu s-a făcut situația			—	—	—	—
1846	9	2658	3913	—	—	—	—	53500
1847	259	nu s-a făcut situația			—	—	—	—
1848	60	4169	51050	4451	135	3466	220	—

³⁴⁶ Ibidem, dos. 78/528, f. 163; dos. 78/566, f. 109; dos. 78/608, f. 164; dos. 78/649, f. 112 v.; dos. 78/792, f. 129, 133. În ceea ce privește prețul produselor desfăcute pe piața portului Brăila, posedăm unele date din izvoarele românești publicate în presă: pentru anul 1843 („Vestitorul românesc“, VII, p. 94, 110, 130, 146, 162, 284, 300, 364, 398); pe 1844 (ibidem, VIII, p. 92, 110, 123, 135, 154, 219, 226, 350, 370, 398); pe 1845 (ibidem, IX, p. 101, 122, 141—142, 170, 178, 183, 189, 202, 213, 234, 249, 253, 308, 319, 332, 340, 361, 378, 380, 382, 398.); pe 1846 (ibidem, X, p. 73, 117, 137, 141, 189, 202, 237, 270, 278, 287, 312, 340, 349, 384, 398) și pe 1847 (ibidem, XI, p. 11, 142—143, 261, 280). Prețul grifului per kilă (= 2 1/4 quarters) a evoluat astfel: în 1843 între 145—65 lei; în 1844 între 160—65 lei; în 1845 între 145—75 lei; în 1846 între 175—80 lei și în 1847 între 240—100 lei. Kila de porumb a fost astfel prețuită: în 1843 între 80—63 lei; în 1844 între 90—65 lei; în 1845 între 76—60 lei; în 1846 între 110—77 lei și în 1847 între 180—80 lei. Kila de secară costa în 1843 între 50—35 lei; în 1844 între 60—40 lei; în 1845 n-a figurat printre cerealele achiziționate de englezi; în 1846 între 90—80 lei; în 1847 între 80—70 lei. Orzul a fost desfăcut tot cu kila, în 1843 între 40—32 lei; în 1844 între 56—38 lei; în 1845 între 60—42 lei; în 1846 între 70—52 lei și în 1847 între 65—52 lei. Ocaua (2 1/85 pfunzi englezești) de seu s-a vîndut în 1843 între 2 lei, 12 parale — 2,5; în 1844 între 2,15—2,10 lei; în 1845 între 2,16—2,10 lei și în 1846 între 2,30—2,15 lei iar cea de seu cerviș, în 1843 între 2,17—2,10 lei; în 1844 între 2,20—2,12 lei; în 1845 între 2,27—2,12 lei; în 1846 între 3,70—2,22 lei și în 1847 între 3,35—3,20 lei. Fasolea a fost achiziționată cu suta de ocale, la prețuri variînd în 1843 între 42—22 lei, în 1844 între 65—36 lei, în 1845 între 46—35 lei și în 1846 între 50—35 lei. Suta de ocale de cașcaval s-a vîndut în 1843 cu prețul oscilînd între 115—95 lei; în 1844 între 100—75 lei; în 1845 nu s-a cumpărat; în 1846 între 100—90 lei iar în 1847 între 140—100 lei. S-au mai desfăcut — fără regularitate — linte la prețul de 38—25 lei suta de ocale în 1844 și 25—15 lei în 1846, brînză (100 ocale), în 1847 între 160—60 lei ș.a.

Anul	Vase anglo-ioniene	Cereale (în qr.)			Seu (în cwt.)
		Griu	Porumb	Orz	
1842	3	1430	—	—	1004
1843	21	9331	2257	1113	1100
1844	13	6338	495	788	—
1845	10	nu s-a făcut situația			—
1846	8	3406	2446	1715	—
1847	18	nu s-a făcut situația			—
1848	7	2603	3521	—	—

Pentru importurile de cereale din principate pe vasele engleze sau pe cele închiriate spre a transporta mărfuri în Anglia, posedăm și o statistică centralizatoare, cu date globale din porturile de proveniență, Galați și Brăila, laolaltă:

f) Cantitatea cerealelor importate în Anglia din porturile Galați și Brăila³⁴⁷

Anul	Numărul vaselor	Cereale (quarters)	Observații
1843	7	780	—
1844	26	24693	—
1845	44	36098	—
1846	68	59744	—
1847	206	191052	Cifrele se referă numai la portul Galați.
1848	230	264591	—

În sfârșit prețurile cerealelor pe piața celor două porturi erau următoarele:

g) Prețul cerealelor pe piața portului Galați³⁴⁸

Data		Prețul unui quarter în șilingi și pence		Data		Prețul unui quarter în șilingi și pence	
		Griu bun	Porumb			Griu bun	Porumb
1842	martie 31	26s—	12 s/3 ^d	1843	martie 31	20s/6 ^d	12s/9 ^d
	iunie 30	22s/6 ^d	12 s/6 ^d		iunie 30	22/—	14/6
	sept. 30	21s/—	—		sept. 30	21/6	13/—
	dec. 31	19s/—	—		dec. 31	19/—	13/—

³⁴⁷ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/865, f. 87 (raport al lui Cunningham din 27 martie 1851). De comparat cu totalul exporturilor de cereale în „quarters” calculat de J. L. Farley, *op. cit.*, p. 195. Mai vezi și S. P. Chamberlain, *The regime of the international rivers. Danube and Rhine*, New York, 1923, p. 34; P. G. Fandikov, *Международно-правовой режим Дуная*, p. 43.

³⁴⁸ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/865, f. 88 v.

Data		Prețul unui quarter în șilingi și pence		Data		Prețul unui quarter în șilingi și pence	
		Griu bun	Porumb			Griu bun	Porumb
1844	mart. 31	19/ —	12/6	1847	martie 31	52/ —	38/ —
	iunie 30	nu s-a cumpărat	12/ —		iunie 30	42/ —	26/ —
	sept. 30	19/ —	11/6		sept. 30	26/ —	17/6
	dec. 31	17/6	11/6		dec. 31	26/ —	19/ —
1845	mart. 31	18/6	13/ —	1848	mart. 31	nu s-a cumpărat	14/6
	iunie 30	15/6	12/3		iun. 30	idem	17/6
	sept. 30	25/6	14/6		sept. 30	27/ —	21/6
	dec. 31	29/ —	16/6		dec. 31	24/ —	19/4
1846	mart. 31	28s/6 ^d	15/6 —				
	iunie 30	nu s-a cumpărat	12/ —				
	sept. 30	26/ —	17/6				
	dec. 31	32/ —	23/6				

b) Prețul cerealelor pe piața portului Brăila³⁴⁹

Data		Prețul unui quarter în șilingi și pence	
		Griu bun	Porumb
1842	martie 31	24s/3 ^d	—
	iunie 30	21s/—	—
	sept. 30	18s/6 ^d	—
	dec. 31	17s/3 ^d	—
1843	martie 31	15s/9 ^d	9s/6 ^d
	iunie 30	17s/8 ^d	11s/6 ^d
	sept. 30	19s/—	10s/—
	dec. 31	19s/6 ^d	10s/6 ^d
1844	martie 31	19s/1 ^d	12s/7 ^d
	iunie 30	19s/1 ^d	11s/11 ^d
	sept. 30	19s/1 ^d	11s/6 ^d
	dec. 31	17s/2 ^d	11s/6 ^d
1845	martie 31	18s/6 ^d	13s/4 ^d
	iunie 30	16s/6 ^d	12s/5 ^d
	sept. 30	26s/—	14s/10 ^d
	dec. 31	29s/5 ^d	17s/3 ^d
1846	martie 31	26s/ —	16s/6 ^d
	iunie 30	21s/6 ^d	12s/6 ^d
	sept. 30	—	—
	dec. 31	—	—

³⁴⁹ Ibidem, dos. 78/528, f. 164; dos. 78/566, f. 111; dos. 78/649, f. 131.

i) Notă a datelor la care a înghețat Dunărea și a început dezghețul îngăduind navigația pe fuvlu³⁵⁰

Anul	Data înghețului	Data dezghețului
1842/1843	navigabil toată iarna	
1843/1844	ianuarie 12	februarie 27
1844/1845	decembrie 28	ianuarie 23
1845/1846	navigabil toată iarna	
1846/1847	ianuarie 15	februarie 13
1847/1848	ianuarie 2	martie 1
1848/1849	ianuarie 1	februarie 22

Din datele înfățișate mai sus se poate constata o creștere ritmică apoi în salturi pentru anii 1846—1848 a schimburilor comerciale între principate — prin porturile lor dunărene — și Marea Britanie, în primul rînd exportul de cereale atingînd cifre foarte ridicate. În raportul său centralizator din 31 octombrie 1849, Cunningham arăta că între 1843—1848 exporturile de grîu către toate țările — prin Galați și Brăila — au cunoscut o creștere de 50% față de epoca precedentă 1837—1842 (adică 859 568 quarters față de 815 856), cele de porumb o creștere extraordinară de 545% (1 448 619 quarters față de 224 310), iar cele de orz tot o creștere substanțială de 215% (1 127 713 quarters față de 358 085); per total, cifra de export a tuturor cerealelor vîndute între 1843—1848 la Galați și Brăila a fost cu 255% mai mare decît cea a desfacerilor dintre 1837—1842³⁵¹. În ceea ce privește importurile din Anglia în Principate, prin amintitele porturi, Cunningham arată că dacă la 1837 s-au cumpărat în medie 1000 baloturi de produse manufacturate și fire de bumbac, peste 12 ani s-a ajuns la cifra de 8000 de baloturi, iar valoric de la suma de £ 97 405 la cea de £ 606 694³⁵².

Prin poziția dobîndită în comerțul internațional pe Dunăre, Marea Britanie se număra printre principalele consumatoare de materii prime din principate și furnizoare de produse manufacturate. Această situație a suferit însă curînd fluctuații din pricina evenimentelor de ordin politic, determinate de sfîrșitul scurtei perioade de apropiere anglo-rusă și de deteriorarea continuă a relațiilor dintre cele două puteri, pînă la izbucnirea războiului Crimeii.

³⁵⁰ P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 529.

³⁵¹ *Ibidem*, p. 522—523.

³⁵² *Ibidem*, p. 531.

Motivetele s-au datorat, la început, complicării situației internaționale prin izbucnirea revoluțiilor burghezo-democratice din 1848 în aproape întreaga Europă. La cele două extremități ale continentului, Marea Britanie și Rusia au rămas însă în afara valului revoluționar; în prima țară, burghezia cucerise de multă vreme puterea politică iar revendicările clasei muncitoare nu puteau încă fi susținute cu toată vigoarea, în condițiile slabei ei organizări, cu toate că mișcarea „chartistă“ a cunoscut în această perioadă o anumită înviorare, în vreme ce în Imperiul țarist, politica autocratului Nicolae I și a cercurilor reacționare ale nobilimii din jurul său instauraseră un regim opresiv în care masele populare erau crunt asuprite și orisice veleități de liberalizare a societății, total reprimare. Din motive diferite, cele două mari puteri amintite au acționat însă pe plan diplomatic, iar cea din urmă și pe acel militar, pentru curmarea cât mai grabnică a mișcărilor revoluționare pe continent. Astfel, Anglia, în numele principiului echilibrului european și al balanței puterilor, deși s-a împăcat cu proclamarea celei de a doua republici în Franța — singura țară unde revoluția a fost victorioasă — n-a putut însă admite o Germanie prea puternică, sub hegemonia Prusiei, în dauna Austriei habsburgice — amenințată cu destrămarea sub loviturile conjugate ale maselor ce au izgonit pe Metternich, cu acele ale popoarelor asuprite, români, slavi din sud, maghiari și italieni luptând pentru eliberarea lor de sub cotropirea străină — și, în sfârșit, nici emanciparea populațiilor din Balcani și a principatelor de sub dominația turcă, ce ar fi dus la slăbirea și apoi la dispariția Imperiului otoman³⁵³. Rusia țaristă, pe de altă parte, nu putea asista cu pasivitate la prăbușirea marilor monarhii conservatoare din Europa centrală și în primul rând la aceea a Austriei habsburgice, care ar fi dus nu numai la sfârșitul concertului european stabilit prin Congresul de la Viena din 1815, dar ar fi putut îngădui ca flăcările revoluției să cuprindă chiar Imperiul lui Nicolae I³⁵⁴. De aceea, cu toată opoziția cercurilor liberale engleze, ce se solidarizau cu aspirațiile burgheziei germane, italiene și eforturile revoluționarilor maghiari de a înfrunța pe asupritorii habsburgici, Palmerston nu a intervenit în afacerile continentale și a îngăduit chiar, în toamna lui 1848 — fără să protesteze — ca trupele țariste să înăbușe revoluția

³⁵³ Vezi în general pentru atitudinea Angliei față de revoluțiile de pe continent monografia lui D. M. Greer, *L'Angleterre, la France et la révolution de 1848. Le troisième ministère de Lord Palmerston au Foreign Office (1846—1852)*, Paris, 1925, XVI + 496 p. iar mai recent *Революции 1848—1849* (sub redacția lui F. V. Potemkin și A. I. Molok), II, Moscova, 1952, p. 279—298.

³⁵⁴ Toate amănuntele în masiva monografie a lui A. S. Nifontov, *Россия в 1848 году*, Moscova, 1949, 316 p.

din Țara Românească, cu asentimentul Porții otomane, incapabilă să înțeleagă cursul evenimentelor și pietrificată în imobilismul ei retrograd³⁵⁵. După cum a arătat tovarășul Nicolae Ceaușescu „revoluția de la 1848 a avut un caracter unitar în toate cele trei țări românești. Faptul că pe steagul revoluționarilor din toate aceste provincii erau înscrise aceleași idealuri supreme — desființarea servitutiilor feudale și eliberarea țărânimii iobage, cucerirea de libertăți democratice, scuturarea dominației străine și realizarea unității și independenței naționale — ilustrează comunitatea de interese și aspirații ce-i unea pe fiii aceluiasi popor, în pofida hotarelor despărțitoare, artificiale și vremelnice³⁵⁶. Dacă revoluția din Principate a fost îndreptată, în primul rînd, împotriva rînduieiilor regimului regulamentar și a influenței pernicioase a despotismului țarist în viața social-politică a țărilor române, Poarta n-a înțeles aspirațiile de eliberare națională și de emancipare socială a românilor, încheind chiar o înțelegere cu autoritățile de la St. Petersburg pentru lichidarea revoluției de la București, „ultim avanpost³⁵⁷, al marii ridicări europene începută încă de la 1789. În felul acesta s-a ajuns la dubla ocupare a Țării Românești de către trupele otomano-țariste și la instituirea unui regim reacționar represiv. Cu toată încălcarea suveranității Imperiului otoman de către trupele lui Nicolae I, pe care pretindea că-l apără de „anarhie“, guvernul britanic nu a reacționat împotriva acestui act autoritar al Rusiei țariste, trădînd speranțele cercurilor politice progresiste din țările române ce așteptaseră un sprijin atît din partea Angliei cît și a Franței republicane; însăși speranțele lui Colquhoun, Cunningham și Vincent Lloyd, care susținuseră pe unii oameni politici din Principate în timpul revoluției, de a asista la o intervenție britanică împotriva acțiunilor cabinetului de la St. Petersburg, au fost spulberate³⁵⁸ iar atitudinea lor blamată de superiorii de la Constantinopol și Foreign Office. Într-adevăr, ambasadorul Stratford Canning — deși cunoscut prin rusofobia sa și atitudinea pătinitoare față de Turcia — nu simpatiza deloc cu

³⁵⁵ Cf. Beatrice Marinescu, *Romanian-British Political Relations 1848—1877*, București, 1983, p. 14—17.

³⁵⁶ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, București, Edit. Politică, vol. 8, 1973, p. 392.

³⁵⁷ După caracterizarea lui Fr. Engels, *Care va fi soarta Turciei europene?*, în K. Marx—F. Engels, *Opere*, 9, p. 35.

³⁵⁸ R. Florescu, *The struggle against Russia...*, p. 181—202; B. Marinescu *op. cit.*, p. 20—41. Pentru rapoartele lui Colquhoun adresate superiorilor săi vezi și *** *Documente privind Revoluția de la 1848 în Țările Române. B. Țara Românească 12 martie 1848—21 aprilie 1850*, București, 1983, p. 1—6, doc. 1—5; p. 7—15, doc. 8—16; p. 25, doc. 33; p. 30—32, doc. 40; p. 40—41, doc. 54; p. 45—46, doc. 62; p. 47—48, doc. 66, *passim*.

cercurile revoluționare și se pronunțase împotriva oricărei tendințe de emancipare a popoarelor aflate sub dominația Porții. Cu toate acestea, în anul următor diplomatul englez a început să-și dea seama că prin intervenția sa în Țara Românească, Rusia țaristă își întărise pozițiile față de Turcia slăbită și incapabilă să reacționeze la orice măsură preconizată de implacabila ei adversară³⁵⁹. Prin convenția ruso-turcă încheiată la Balta Liman la 19 aprilie/1 mai 1849 s-au adus noi știrbiri statutului de autonomie al Principatelor prin desemnarea arbitrară a domnilor de către Poartă, numai pe o durată de șapte ani, suspendarea Adunărilor obștești și înlocuirea lor prin Divanuri ad-hoc alcătuite din boierii „cei mai de frunte și cei mai demni de încredere“, înființarea unui comisii pentru „revizuirea“ *Regulamentelor Organice* și prelungirea ocupației militare străine pentru a reprima „orice mișcare de insurecționare“³⁶⁰. După cum remarca K. Marx „națiunea era lăsată la cheremul domnului și domnul la bunul plac al St. Petersburgului“³⁶¹. În Țara Românească a fost instalat la domnie Barbu Știrbei, fratele lui Bibescu, cunoscut prin corupția și atitudinea sa servilă față de ocupanți, iar în Moldova, sprijinit de Reșid pașa, animat de dorința unor reforme în Imperiul otoman, Grigore al IV-lea Alexandru Ghica, o figură mai luminată și animată de bune intenții pentru propășirea țării. Stratford Canning a înțeles că prin noua convenție de la Balta Liman, Rusia țaristă își întărise din nou influența în principate, după cum îi scria lui Palmerston la 5 august 1849³⁶².

Ceea ce a compromis însă și mai mult politica lui Palmerston în fața opiniei publice europene liberale a fost pasivitatea și chiar aprobarea sa tacită față de noua intervenție militară țaristă în revoluția din Ungaria și Transilvania la apelul Austriei habsburgice³⁶³, incapabilă să pună capăt rezistenței răsculaților maghiari și unde și românii se ridicaseră la luptă aspirând la fireasca lor eliberare socială și națională. La 6/18 și 7/19 iunie 1849 trupele țar-

³⁵⁹ R. Florescu, *Stratford Canning, Palmerston and the Wallachian Revolution of 1848*, în „Journal of Modern History“, XXXV (1963), p. 227—244; B. Marinescu, *op. cit.*, p. 17—20. Pentru înțelegerea cadrului și desfășurării revoluției de la 1848 în țările române în contextul internațional al epocii, al ecurilor și urmărilor ei, inclusiv în Marea Britanică, vezi valoroasa antologie a Corneliiei Bodea, *1848 la Români. O istorie în date și mărturii*, vol. I—II, București, 1982, 1276 p.

³⁶⁰ Gh. Petrescu, D. A. Sturdza și D. C. Sturdza, *Acte și documente...*, I, p. 357—360; *Восточный вопрос...*, p. 127.

³⁶¹ K. Marx, *Însemnări despre români*, p. 160.

³⁶² R. Florescu, *The struggle...*, p. 218.

³⁶³ Vezi tratarea chestiunii pe larg la Ch. Sproxtton, *Palmerston and the Hungarian Revolution*, Cambridge, 1919, XI + 148 p.

riste, sub comanda generalului I. F. Paskevici, au trecut hotarele Transilvaniei și au reprimat insurecția; după capitularea de la Șiria (1/13 august), mai bine de 1000 de luptători maghiari (în frunte cu Lajos Kossuth și alți conducători ai revoluției) ca și 800 de revoluționari poloni (printre care generalii Bem, Dembinski, Zamoiski, Vișoțki ș.a.) au fost nevoiți să se refugieze pe teritoriul Imperiului otoman³⁶⁴. Nicolae I, jandarmul Europei, avea acum satisfacția să vadă stinsă peste tot flacăra revoluției — cu excepția Franței, unde burghezia instaurase însă un regim potrivit intereselor maselor populare — și să asiste la reinstaurarea pe continent a „ordinei“ legitimize reprezentată de guvernele cele mai reacționare instalate la putere în Austria, Prusia, statele italiene etc.

Cuprins de o îngîmfare și o aroganță nestăvilite și iritat de faptul că revoluționarii scăpați din Ungaria au găsit azil și o bună primire în Imperiul otoman, Nicolae I a căutat să facă o demonstrație de forță în fața turcilor și a cerut în mod imperios Porții la 24 august 1849 să-i extrădeze pe refugiații poloni — mulți dintre ei implicați în răscoala antițaristă din anii 1830—1831 — iar cabinetul de la Viena s-a asociat acestei cereri — potrivit dreptului ginților — reclamînd, la rîndul ei, extrădarea participanților maghiari la revoluția din 1848—1849. De data aceasta Nicolae I a depășit măsura iar reacția Angliei — ca și a Franței — nu s-a lăsat așteptată. Palmerston și-a dat seama că o asemenea pretenție din partea țarului reprezenta un amestec direct în treburile interne ale Turciei, preludeu al tutelei pe care o înțelegea s-o exercite asupra Imperiului otoman, „omul bolnav“ al Europei, pentru care nutrea numai dispreț. Pe de altă parte, șeful diplomației britanice se bucura, în această situație, și de sprijinul larg al opiniei publice, care simpatiza cu emigranții politici de pe continent refugiați la Londra și Paris. De aceea, guvernul britanic, ca și cercurile conducătoare de la Paris au dat instrucțiuni ambasadorilor lor, respectiv Stratford Canning și generalul Aupick, să asigure Poarta de asistența Marii Britanii și a Franței. Încurajat de atitudinea puterilor maritime, sultanul Abdul Medjid a refuzat cererea austro-rusă de extrădare a refugiaților politici de la Constantinopol, la care cabinetul de la

³⁶⁴ Amănunte la N. Boretzky-Bergfeld, *La Russie et la Révolution hongroise de 1848—49*, în „Revue de Hongrie“, Budapest, IX (1902), nr. 3, p. 200—224; P. A. Averbuh, *Царская интервенция в борьбе с венгерской революцией, 1848—1849*, Moscova, 1935, 332 p.; E. Andics, *Das Bündnis Habsburg-Romanov. Vorgeschichte der zaristischen Intervention in Ungarn im Jahre 1849*, Budapest, 1963, *passim* etc.

St. Petersburg și Curtea de la Viena au răspuns prin ruperea relațiilor diplomatice cu Turcia la 17 septembrie 1849. Palmerston a căutat să găsească un compromis arătându-se dispus să acorde azil politic în Marea Britanie celor mai de seamă reprezentanți revoluționari străini în frunte cu Kossuth³⁶⁵, dar în același timp îl împunerea pe Stratford Canning la 7 octombrie să asigure pe dregătorii turci de ajutorul Angliei. Peste o zi, chiar amiralitatea dădea dispoziții flotei din Mediterana, de sub comanda amiralului Sir William Parker, să se îndrepte spre strâmtoarea Dardanele, în timp ce flota franceză a primit, la rîndul ei, instrucțiuni de a manevra în apropierea coastelor turcești. Palmerston se știa susținut de opinia publică și într-o scrisoare din 11 octombrie către Stratford Canning îi făcea cunoscută unanimitatea de păreri în privința atitudinii adoptată față de Rusia țaristă și Austria habsburgică: „niciodată nu s-a văzut o mai puternică și unanimă explozie a sentimentelor generale ale tuturor oamenilor din orice partide și indiferent de opinie, politicieni, soldați, marinari, pastori, (predicatori) quakers. Toate gazetele Tory, Whig și radicale cîntau la unison“; țarul și împăratul Francisc Iosif I erau înfierăți ca „tirani fără milă“ și „călăi ai libertății“³⁶⁶. Această atitudine dîrză a Angliei — care se aliase cu Franța în pofida previziunilor sale — a descumpănit pe țar, care la 19 octombrie se arăta gata să renunțe la cererea sa de extrădare. Pentru a demonstra seriozitatea intențiilor sale, guvernul britanic a dat ordin lui Sir William Parker la 27 octombrie să-și posteze flota în fața Dardanelelor, în golful Besika, violînd astfel deliberat convenția strîmtorilor din 1841 care împiedica accesul lor oricărei flote de război pe timp de pace. Acțiunea engleză a stîrnit însă protestul vehement al Rusiei care a avertizat guvernul englez prin ambasadorul ei la Londra, baronul Brunnow, că dacă flota amiralului Parker nu se va retrage, țarul va ordona escadrei pusă sub comanda amiralului Lazarev să ocupe Bosforul. Palmerston a dat atunci asigurări că navele de război britanice nu vor trece strîmtorile și într-adevăr, la 17 noiembrie flota amiralului Parker a părăsit apele teritoriale turcești. Dar și țarul a fost nevoit să renunțe la extrădarea revoluționarilor reclamați Turciei, mulțumindu-se cu expulzarea unora dintre ei; cancelarul Nesselrode a transmis această știre delegatului turc Fuad pașa, iar Rusia a reluat relațiile diplo-

³⁶⁵ H. Temperley, *England and the Near East*, p. 263. Mai vezi și Dönes Jánossy, *Great Britain and Kossuth*, în „Archivium Europaeae centro-orientalis“, III. (1937), p. 53—190.

³⁶⁶ H. Temperley, *op. cit.*, p. 267.

matice cu Imperiul otoman³⁶⁷. Austria a fost și ea silită să renunțe la cererea de extrădare, dar nu și-a trimis reprezentantul la Poartă decît în 1851, după ce majoritatea emigranților politici maghiari părăsise Turcia³⁶⁸.

Stratford Canning a încercat, chiar, în toamna anului 1849, să joace rolul lui Orlov în 1833, autorul tratatului de la Unkiar Iskelessi, sugerînd lui Reșid pașa încheierea unui tratat de alianță anglo-turc în care Marea Britanie s-ar fi bucurat de un regim privilegiat în ceea ce privește strîmtorile și de mari privilegii din punct de vedere economic prin aplicarea tuturor prevederilor tratatului de comerț din 1838 în schimbul asistenței militare oferite împotriva oricărui agresor. Dregătorii Porții s-au ferit însă să accepte o asemenea propunere interesată care ar fi transformat Imperiul otoman într-o semicolonie britanică și proiectul a fost abandonat în primele luni ale anului 1850³⁶⁹.

Oricum, criza din 1849 a demonstrat fragilitatea echilibrului existent în complicata problemă orientală și caracterul precar al convenției strîmtorilor, ușor de eludat atunci cînd interesele marilor puteri intrau în joc. Cu toată răceala intervenită în relațiile ruso-engleze, Nicolae I nu și-a pierdut nădejdea că va convinge pînă la sfîrșit Marea Britanie să i se alătore — sau cel puțin să nu se opună — planurilor sale cu privire la Turcia, a cărei stare de slăbiciune o expunea veleităților de dominare ale tuturor puterilor europene. O mare satisfacție a provocat-o țarului îndepărtarea, din nou, de la Foreign Office a lui Palmerston — socotit inamic al Rusiei — în urma aprobării ce a dat loviturii de stat a prințului-președinte Ludovic Napoleon în Franța la 2 decembrie 1851 și a încurajării regimului dictatorial instaurat de acesta, fapt ce a revoltat pe regina Victoria, pe prințul Albert, întreaga Curte și anumite cercuri politice indispușe de ascensiunea unui Bonaparte, nepotul lui Napoleon I, implacabilul adversar al Angliei³⁷⁰. În februarie 1852, în noul guvern condus de lordul Derby, secretar de Stat la externe a devenit lordul James Harris Malmesbury. În această perioadă, relațiile Marii Britanii cu Rusia au fost — pînă la un punct — amicale, iar în conflictul iscat la Poartă de Franța în așa-zisa

³⁶⁷ V. Puryear, *England, Russia and the Straits Question*, p. 153—180; * * * *Istoria diplomației*, I, p. 514—515; L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, p. 323—324; M. S. Anderson, *The Eastern Question*, p. 113—114 etc.

³⁶⁸ H. Temperley, *op. cit.*, p. 267—268.

³⁶⁹ V. Puryear, *op. cit.*, p. 180—188.

³⁷⁰ Daniel H. Thomas, *The reaction of the Great Powers to Louis Napoleon's Rise to Power in 1851*, în „The Historical Journal”, Cambridge, XIII (1970), nr. 2, p. 237—238.

problemă a „locurilor sfinte“, guvernul englez a fost mai degrabă apropiat cabinetului de la St. Petersburg decât celui de la Paris³⁷¹. Cu toate acestea, afacerile burgheziei engleze, interesate în comerț și în industrie — făceau necesară o alianță a Marii Britanii cu Franța împotriva Rusiei țariste, mai ales în problemele Mediteranei și ale Orientului apropiat, așa încît cu toate reticențele manifestate la început față de Ludovic Bonaparte — care n-a întîrziat chiar să se proclame împărat al Franței, la 2 decembrie 1852, sub numele de Napoleon al III-lea — la Londra au început să se contureze premisele unei înțelegeri cu Parisul. De acest fapt nu și-a dat seama deloc Nicolae I, care, în miopia sa politică, a considerat imposibilă reînnoirea unei alianțe între Anglia și Franța și de aceea, o dată cu venirea la putere la Londra a cabinetului condus de vechiul interlocutor din 1844, lordul Aberdeen, în care titularul externelor era lordul John Russell, iar Palmerston fusese trecut în postul mai puțin însemnat de ministru al afacerilor interne (*Home Secretary*)³⁷², țarul a considerat, la începutul anului 1853, că a sosit momentul reactivării acordului încheiat cu aproape un deceniu înainte, în urma vizitei sale la Londra, pentru a proceda la rezolvarea problemelor puse de succesiunea Imperiului otoman, acest „muribund“ căruia țarul îi prevestise — fără încetare — decesul încă de la 1833.

Dar înainte de a trece la examinarea evenimentelor din 1853, care au constituit preludiul războiului Crimeii, spre care s-au îndreptat inexorabil atît Rusia cît și puterile occidentale în acerba lor rivalitate și tendințele de a domina Imperiul otoman, este cazul să urmărim și fazele prin care a trecut politica engleză după 1849 în problema Dunării și evoluția comerțului britanic în regiune.

Problema navigației internaționale pe brațul Sulina — agitată încă din 1836 — intră acum într-o fază acută, depășind sfera divergențelor de natură strict economică și deplasîndu-se în mod evident pe tărîmul politico-diplomatic. Încă de la 10 ianuarie 1849 consulul englez din Varna, St. John Neale — pe baza datelor furnizate la 14 noiembrie 1848 de St. Vincent Lloyd, strămutat în calitate de viceconsul la Tulcea — adresa o plîngere Foreign Office-ului avertizînd împotriva pericolelor la care se expuneau vasele engleze la intrarea și ieșirea pe gurile Dunării, datorită pasivității dovedită de autoritățile ruse și a folosirii unor piloți — pentru remorcare — inexperimentați³⁷³. De data aceasta, de o asemenea incurie s-a sesizat însuși Palmerston, care a înaintat o notă de protest la St.

³⁷¹ H. Temperley, *op. cit.*, p. 270—271.

³⁷² H. C. Bell, *Lord Palmerston*, II, London, 1936, p. 73—76.

³⁷³ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/977, f. 29—33 v.

Petersburg la 5 februarie 1849, prin intermediul ambasadorului britanic în Rusia, Sir Andrew Buchanan³⁷⁴. Acesta raporta șefului diplomației britanice la 28 februarie că avusese o întrevedere cu cancelarul Nesselrode care a promis că se vor lua măsurile adecvate în zona periclitată pentru navigație³⁷⁵. În urma eșuării bricului englez „The Sisters“ pe brațul Sulina, consilierul de stat Leon Seniavin a trimis o scrisoare ambasadorului Buchanan la 13/25 septembrie 1849 exprimând regretele autorităților imperiale pentru acest incident și asigurându-l că în general corpul piloților de la Sulina era calificat, accidentele întimplându-se doar în cazuri excepționale; totodată demnitarul rus făcea cunoscut că pentru remedierea situației a fost comandată în Anglia o mașină pentru dragarea și adîncirea brațului Sulina, spre a se înlătura neajunsurile³⁷⁶. În toamna anului 1849 — grevată și de tensiunea ivită în relațiile anglo-ruse de afacerea cererii de extrădare a revoluționarilor unguri și poloni refugiați pe teritoriul turc — a continuat schimbul de note între Palmerston și cabinetul de la St. Petersburg, dar fără un rezultat notabil; în întrevederea avută cu trimisul Foreign Office-ului, lordul Bloomfield, Nesselrode dăduse vagi asigurări de luarea unor măsuri corespunzătoare la Sulina³⁷⁷. De la Tulcea însă, St. Vincent Lloyd își manifesta scepticismul în privința ameliorării situației, deoarece rușii n-aveau nici un interes să procedeze altfel, cerînd lui St. John Neale, la 30 ianuarie 1850, să intervină la forurile de resort pentru aprobarea funcționării unui agent al Companiei de navigație Lloyd la Sulina³⁷⁸. Pesimismul reprezentanților consulari englezi din porturile dunărene era îndreptățit, deoarece la 27 aprilie 1850 lordul Bloomfield scria lui Palmerston din St. Petersburg că mașina de dragat promisă de autoritățile rusești pentru a intra în funcțiune la Sulina, se afla încă la Kerson în Crimeea, de unde urma să fie adusă mai întîi la Odessa. În ceea ce privește instalarea unui agent consular englez la Sulina, forurile conducătoare țariste nu și-au dat consimțămîntul, respingînd o asemenea propunere. O cerere similară prezentată de Austria a fost refuzată, iar contele Buol, ambasadorul Imperiului habsburgic în Rusia, l-a informat pe Bloomfield că supravegherea navigației pe brațul Sulina

³⁷⁴ Ibidem, f. 35—35 v.

³⁷⁵ Ibidem, f. 37—37 v.

³⁷⁶ Ibidem, f. 39—43.

³⁷⁷ Vezi scrisoarea lui Palmerston către Bloomfield din 17 octombrie, răspunsul acestuia către șeful Foreign Office-ului din 30 oct., altă notă a lui Palmerston din 17 noiembrie etc. (ibidem, f. 45—52).

³⁷⁸ Ibidem, f. 56—70 v.

revenea agentului austriac de la Ismail, Sgardelli³⁷⁹. În același sens s-au pronunțat și autoritățile ruse — după cum comunica Bloomfield lui Palmerston la 27 august 1850 — ele aprobând înființarea unui viceconsulat englez la Ismail, în ale cărui atribuții ar intra și supravegherea navigației pe brațul Sulina³⁸⁰. În problemele dificile ridicate de traficul pe la Sulina a intervenit și Cunningham în cadrul mai multor rapoarte expediate lui Palmerston la 5 august, 14 și 16 septembrie³⁸¹. Într-o dare de seamă amănunțită, alcătuită la Galați la 30 septembrie 1850, amintitul consul englez făcea o expunere circumstanțiată a situației — indicând mai întâi importanța acestei artere de comunicație pentru comerțul britanic în regiune, bazându-se și pe date statistice³⁸² și preconizând totodată soluțiile pentru dragarea brațului Sulina pînă la o adîncime de 14 picioare, costul întregii operații nedepășind 2 1000; de asemenea recomanda și darea în folosință a brațului Sf. Gheorghe pentru traficul internațional³⁸³. În această privință, Cunningham a revenit la 18 decembrie cu lămuriri suplimentare — însoțite și de o schiță a zonei³⁸⁴ — bazându-se și pe datele furnizate de agentul Companiei austriace Lloyd pe Dunăre, Pietro Marassi, cu privire la posibilitățile de a utiliza brațul Sf. Gheorghe pentru navigație³⁸⁵. Lordul Bloomfield a transmis între timp consilierului Seniavin cifrele comunicate de Cunningham privind costul operațiilor și metodele de dragare a brațului Sulina, dar raporta lui Palmerston la 22 septembrie că generalul Feodorov, guvernatorul militar al Odesei, nu trecuse la luarea vreunei măsuri de ordin practic³⁸⁶. În sfîrșit la 7 octombrie 1850

³⁷⁹ Ibidem, f. 79—83 v.

³⁸⁰ Ibidem, f. 97—98.

³⁸¹ Ibidem, f. 89, 101—102 v., 103—104.

³⁸² Cunningham preciza textual: „Cînd problema aluviunilor și navigației pe Sulina a fost pusă în discuție acum zece ani, numărul de nave britanice care veneau anual pe Dunăre, în aproximativ trei ani, era de opt și chiar aceste puține nave nu puteau găsi vreo încărcătură pentru Anglia. Acum, pe aproximativ ultimii trei ani, numărul era de 215, dintre care toate găsesc încărcătură, și pe lângă aceasta 150 de nave străine anual; o altă probabilitate este că, comerțul va continua să crească, cu condiția ca navele să poată intra pe fluviu...” cf. H. Hajnal, *The Danube*, p. 154. Pentru conținutul întreg, vezi *Report regarding the Sulina Bar and the Shoals at the Aragany, and the means of removing them...*, la P.R.O., F.O., Turkey, dos. 78/977, f. 107—113 v.

³⁸³ Ibidem.

³⁸⁴ *Danube, The St. George's mouth*, la F.O., Turkey, dos. 78/977, f. 136.

³⁸⁵ Ibidem, f. 134—134 v., 137—141.

³⁸⁶ Ibidem, f. 126—128 v.; notița cu calculele lui Cunningham transmise de Foreign Office la 9 sept. 1850 (ibidem, f. 124—125).

Cunningham făcea cunoscut lui Palmerston că la Sulina sosise o mașină pentru dragarea brațului la gurile fluviului, dar se afla în imposibilitate de a fi pusă în funcțiune din pricina timpului nefavorabil și a lipsei de oameni³⁸⁷. Șeful Foreign Office-ului recomanda la 4 noiembrie autorităților ruse să ia exemplu în privința navigației pe Dunăre de la ceea ce înfăptuiseră germanii pentru Rin și Elba, la rîndul lor riuri de frontieră³⁸⁸, dar situația de la Sulina nu a suferit nici o schimbare. Locțiitorul lui St. Neale la Varna, Henry Bennett, raporta lui Palmerston la 29 noiembrie 1850 că primise știri foarte puțin încurajatoare de la Tulcea, unde Lloyd avusese o întrevedere cu viceconsulul austriac de la Ismail, Sgardelli, după întoarcerea acestuia de la Sulina; acolo autoritățile ruse se limitaseră doar la aducerea mașinii de dragat, ce nu fusese utilizată deloc³⁸⁹. Străduindu-se cel puțin să aibă oameni competenți la fața locului, Palmerston scria lui Bloomfield la 6 februarie 1851 că guvernul britanic a acceptat sugestia autorităților ruse de a numi un agent consular englez la Ismail, alegerea sa efectuându-se asupra persoanei lui Lloyd, propus spre transferare de la Tulcea³⁹⁰. În primăvara lui 1851 a fost pusă — în sfârșit — în funcție mașina de dragare a brațului Sulina, deservită de o echipă de 56 de oameni, dar nefiind corect manevrată după puțină vreme s-a defecat, după cum arată Cunningham într-o serie de rapoarte trimise Foreign Office-ului³⁹¹. În această chestiune a fost inițiată o corespondență între Palmerston și noul ambasador al Marii Britanii la St. Petersburg, George Hamilton, lord Seymour, care a asigurat pe șeful diplomației engleze că autoritățile țariste și cancelarul Nesselrode personal vor lua măsurile necesare pentru îmbunătățirea navigației la gurile Dunării; în acest scop, s-au dat instrucțiuni și baronului Brunnow, ambasadorul Rusiei la Londra, să-l liniștească pe Palmerston³⁹². La toate acestea, șeful Foreign Office-ului scria lui

³⁸⁷ F.O., dos. 78/829, f. 251—251 v.

³⁸⁸ F.O., dos. 78/977, f. 132—132 v. Ideea unei conferințe europene pentru îmbunătățirea situației de la Sulina, preconizată de Palmerston, a fost categoric respinsă de cancelarul Nesselrode sub pretextul că acest braț al Dunării va fi curățat de mașina de dragat, cf. R. Florescu, *The struggle against Russia...*, p. 272.

³⁸⁹ F.O., dos. 78/977, f. 151—151 v. și 153—162.

³⁹⁰ Ibidem, f. 163—164.

³⁹¹ Vezi rapoartele din 12. 26 aprilie și 3 mai 1851, cf. ibidem f. 165—165 v. și dos. 78/865, f. 115—115 v. și f. 135.

³⁹² Vezi adresa lui Palmerston din 15 oct. 1851, F.O., *Turkey*, dos. 78/977, f. 207—208, răspunsul lui Seymour din 17 oct., cu memorandumul lui Nesselrode (ibidem, f. 209—209 v.) și raportul lui Seymour din 29 oct. privind misiunea încredințată lui Brunnow (ibidem, f. 221—221 v.).

Seymour la 28 octombrie 1851 despre necesitatea imperioasă creată pentru guvernul rus de a-și respecta promisiunile³⁹³.

După părăsirea portofoliului Afacerilor Externe de către Palmerston, succesorii săi, lorzii Granville și Malmesbury, au continuat discuțiile — prin intermediul lui Brunnow și Seymour — cu Nesselrode și Seniavin în dificila problemă a Sulinei, autoritățile ruse apelând chiar la expertiza inginerului Charles Vignolles, ale cărui observații au fost remise la 14/26 ianuarie 1852 lui Seymour; acesta le transmitea, la rîndul său, la 31 ianuarie, lui Granville³⁹⁴.

Mai tîrziu, la 15 martie 1852, Cunningham comunica noului titular al Departamentului Externelor, lordul Malmesbury, date privind scăderea continuă a adîncimii brațului Sulina, redusă acum de la 10 3/4 la 9 10/12 picioare engleze, precum și la mașina de dragat, imobilizată, pentru care se aștepta sosirea unor piese de schimb din Anglia³⁹⁵. Totodată Cunningham făcea cunoscut că tratatul de comerț austro-rus, încheiat în 1840 pe o durată de zece ani, expirase în 1851 și n-a mai fost reînnoit, motiv în plus pentru ca rușii să se dezintereseze și mai mult de problemele navigației la gurile Dunării³⁹⁶. În sfîrșit, la 16 septembrie 1852, Cunningham transmitea lui Malmesbury rugămintea negustorilor britanici din Galați de a aproba numirea lui Henry Bennett în calitate de subagent consular la Sulina, oferind pentru salarizarea lui contribuția lunară a zișilor comercianți de £ 200 și a viceconsulului Lloyd de £ 100; în acest sens s-au făcut intervenții și pe lîngă persoana lui George Halstead, secretarul agenției internaționale de navigație Lloyd, avînd în atribuțiile sale problema navigației pe Dunăre³⁹⁷. Această solicitare n-a căpătat, momentan, nici o rezolvare iar la începutul anului 1853, înaintea declanșării crizei care a dus la in-

³⁹³ Ibidem, f. 217—218 v.; raportul era însoțit și de o schiță a situației de pe brațul Chilia, folosit de navele rusești (*Mouths of the Kalia (!) Branch of the River Danube* — Taken from the Russian Survey 1830, ibidem, f. 219—220). Șeful Foreign Office-ului motiva apatia dovedită de autoritățile țariste în problema Sulinei deoarece „guvernul rus se interesa foarte puțin de greutatea ivite în navigația pe Dunăre, prin faptul că în raport proporțional cu decăderea traficului pe fluviu în amonte sau spre vărsare, urma să crească comerțul Odesei” (scrisoare către lordul Buchanan din 24 sept. 1851, cf. R. Florescu, *op. cit.*, p. 273).

³⁹⁴ F. O. Turkey, dos. 78/1977, f. 239—240; raportul lui Vignolles în copie (f. 241—242 v.).

³⁹⁵ F.O., Turkey, dos. 78/901, f. 143—143 v.

³⁹⁶ Ibidem. Vezi în această privință și H. Hajnal, *The Danube*, p. 63.

³⁹⁷ F.O., Turkey, dos. 78/901, f. 283—284; scrisoarea negustorilor britanici din Galați din 1 sept. 1852 (ibidem, f. 287—292) și cea adresată de Cunningham lui Halstead la 16 sept. (f. 294—297).

trarea trupelor țariste în Principate și la reizbucnirea ostilităților în zonă, problema navigației pe brațul Sulina a rămas în același stadiu precar ca și mai înainte.

În tot decursul acestei perioade agitate, numai în 1851 s-a ivit un moment de destindere și anume cel legat de organizarea primei expoziții universale la Londra între 1 mai și 11 octombrie al aceluia an de către Societatea de arte, manufactură, comerț și industrie, prilej pentru englezi de a-și expune bogățiile și a intensifica schimbul internațional. În frumoasa clădire de la „Crystal Palace“ (Palatul de cristal) din Hyde Park, pe o suprafață de 87 000 m², în afara țării gazdă, au fost invitate să-și aducă exponate S.U.A., Franța, Prusia, Austria, Rusia, Imperiul otoman, Piemontul ș.a. Principatele dunărene au participat la rîndul lor cu unele produse agro-alimentare și de artizanat, incluse în pavilionul otoman dar cu specificația provenienței. Expoziția s-a bucurat de un mare succes, soldîndu-se cu un câștig de 500 000 £ pentru organizatori, dobîndit de la 6 milioane de vizitatori, în rîndul cărora s-au numărat și cîțiva români printre care frații Vasile și Iancu Alecsandri, maiorul moldovean Eugen Alcaz, doamna Țării Românești Elisabeta Știrbei, însoțită de vreo 20 de boieri și alte persoane „mai distinse“ din București etc.³⁹⁸.

După înăbușirea revoluției de la 1848 și ocuparea Principatelor de către trupele țariste, Colquhoun raporta lui Stratford Canning la Constantinopol, la 15 februarie 1849, că toate oficiile de carantină de pe Dunăre fuseseră puse sub controlul autorităților ruse, ofițeri sanitari ai armatelor de ocupație începînd chiar inspecția celor aflate între Orșova și Giurgiu. La 22 martie consulul britanic amintit revenea cu amănunte arătînd că și la Brăila și Galați își făcuseră apariția inspecții ruși, înăsprind măsurile de carantină pentru vasele străine aducînd mărfuri din Turcia³⁹⁹. Dificultățile erau create, în primul rînd, de durata excesivă a rămînerii în carantină a vaselor (inclusiv a echipajelor și mărfurilor), producînd întîrzieri în livrarea comenzilor și pagube proprietarilor, precum și de taxele de carantină, destul de ridicate. Astfel în tot cursul anului 1850 s-a purtat o corespondență între Cunningham și autoritățile de resort din Galați, viceconsulul britanic protestînd împotriva costului ridicat al carantinei și duratei ei de 14 zile, față de care își exprimau plîngerile căpitanii a numeroase vase engleze atît la Brăila cît și

³⁹⁸ P. Cernovodeanu, *Imaginea Angliei la călătoriile români pînă la 1860* (I), p. 478—480.

³⁹⁹ F.O., Turkey, dos. 78/787, f. 78—78 v° și 169 v°—170.

la Galați⁴⁰⁰; problema mai era complicată și prin ingerințele inspectorilor ruși creînd dezagremente în plus⁴⁰¹. La 3 noiembrie 1850, 24 căpitani ai unor nave avînd proprietari la Londra, Sunderland, Blyth, New Castle, Wexford, Dundee, Montrose și Camawood își făceau cunoscută nemulțumirea pentru taxele oneroase de carantină la care fuseseră supuși⁴⁰². De această situație neplăcută a fost sesizat și lordul Palmerston, atît de Cunningham la 26 decembrie 1850 cît și de Gardner la 31 ianuarie 1851⁴⁰³. Dar la 1 mai 1851 Cunningham făcea cunoscut șefului Foreign Office-ului că prințul Barbu Știrbei promulgase un decret la 9 aprilie privind reducerea termenului de carantină pentru vasele străine sosite la Brăila, la o durată doar de 4 zile⁴⁰⁴; totodată Gardner transmitea lui Palmerston, la 2 mai, știri privind regulamentul carantinelor stabilit pentru portul Galați⁴⁰⁵. Noile dispoziții de funcționare a acestor stabilimente administrativ-sanitare de la Brăila și Galați erau comunicate lui Palmerston și de Cunningham la 23 septembrie, pentru uzul Camerei de Comerț⁴⁰⁶. Peste cîteva luni, la 15 martie 1852, Cunningham aducea la cunoștința lordului Malmesbury reducerea taxei de carantină la Brăila, plătită în monedă națională engleză; pentru fiecare vas britanic, se achitau doar 9 șilingi și 5 pence, în timp ce la Galați ea a rămas fixată la 2 1,15 șilingi și 2 pence⁴⁰⁷; același reprezentant consular raporta șefului Foreign Office-ului la 16 septembrie și despre sarcina primită de a elibera certificate de sănătate pentru toate vasele străine care plecau de la Brăila și Galați încărcate cu mărfuri destinate desfacerii în porturile britanice⁴⁰⁸, pentru care a și primit la 16 decembrie agrementul viceconsulilor Rusiei, Austriei, Greciei, Franței și Prusiei⁴⁰⁹.

O altă problemă pentru care căpitania a 15 vase britanice sosite la Galați cu mărfuri aduse din Turcia adresau o întîmpinare lui

⁴⁰⁰ Vezi protestul lui Cunningham din 15 ian. 1850 către direcția carantinelor din Galați, scrisoarea de protest a unor căpitani de vase engleze de la Brăila și Galați din 24 mai 1850, alt protest al lui Cunningham către carantina din Brăila de la aceeași dată și către cea din Galați de la 18 mai etc., la F.O., *Turkey*, dos. 78/829, f. 124—170, 173—178.

⁴⁰¹ Vezi raportul lui Cunningham din 18 mai 1850 (ibidem).

⁴⁰² Ibidem.

⁴⁰³ F.O., dos. 78/829, f. 173—175 v., 281 și alte materiale anexe (f. 283—294).

⁴⁰⁴ F.O., dos. 78/865, f. 121—121 v.; copia ofisului lui Știrbei (f. 125—126 v.).

⁴⁰⁵ F.O., dos. 78/864, f. 190—190 v.

⁴⁰⁶ F.O., dos. 78/865, f. 302—304.

⁴⁰⁷ F.O., dos. 78/901, f. 141—142.

⁴⁰⁸ Ibidem, f. 298—301.

⁴⁰⁹ Ibidem, f. 328—329.

Cunningham la 22 noiembrie 1852 era și aceea a suprimării carantinei în porturile românești în cazul prezentării unor certificate de sănătate emise de autoritățile otomane; la 18 ianuarie 1853 o serie de antreprenori englezi și ionieni ai unor case de comerț din Brăila și Galați solicitau la rîndul lor lui Cunningham obținerea din partea forurilor locale — în aceleași condiții — a unor permise de însilozare a grinelor aduse direct din Turcia, fără a mai trece prin carantină⁴¹⁰. În urma corespondenței purtate de Cunningham cu pîrcălăbia din Galați la 22 și 24 ianuarie 1853, viceconsulul englez anunța la 27 ianuarie pe lordul John Russell, noul titular al Foreign Office-ului, despre demersurile făcute și eforturile de a obține satisfacție⁴¹¹.

Toate dificultățile provocate de navigația pe la gurile Dunării și de carantine, adică pericolele de naufragiu sau de eșuare a vaselor pe bancurile de nisip, întîrzierile în călătorie provocate de îndelungatele staționări în carantine, plata unor taxe ridicate ș.a. au readus în actualitate, în această epocă, problema ocolirii acestei rute prin tăierea multdoritului canal Dunăre—Marea Neagră de-a latul teritoriului dobrogean. Avocat al acestui vechi plan — deși îl împărtășise de mai multă vreme — a devenit din nou cunoscutul pamfletar rusofob David Urquhart în lucrarea sa *The Mystery of the Danube*, apărută la Londra în 1851. În acest opuscul el încerca să convingă atât pe guvernantații Porții cît și cercurile de afaceri engleze de utilitatea creării acestei căi de comunicație, care ar lega de bazinul pontic nu numai ținuturile riverane, dar și acele mai îndepărtate, ca de pildă Transilvania, Serbia și Ungaria⁴¹². Cheltuielile pentru construirea unui canal în lungime de vreo 20 de mile n-ar depăși, potrivit estimărilor sale, suma de £ 200 000, incluzînd banii destinați amenajării corespunzătoare a portului Constanța⁴¹³. Dar beneficiile, după părerea autorului, ar fi enorme, nemaipunînd la îndoială și avantajele de ordin strategic⁴¹⁴. De altfel, lucrarea tipărită a

⁴¹⁰ F.O., dos. 78/948, f. 29—34; anexe (f. 35—41 v.).

⁴¹¹ Ibidem, f. 43—53 v.

⁴¹² D. Urquhart, *The Mystery of the Danube* . . . , p. 108.

⁴¹³ Ibidem, p. 112. La p. 106—107 figurează o schiță destul de rudimentară a proiectatei lucrări (*Plan of Dobrodja*, „illustrative of the proposed Canal” — Scale of Miles 0—30).

⁴¹⁴ „Tot ceea ce se cumpără sau se vinde străinilor de cele 10.000.000 de oameni care locuiesc în Provinciile riverane ar pluti prin acest canal... Orice s-ar produce pentru export pe 60.000 mile pătrate ar trece prin el... Țara Românească, Moldova și Bulgaria produc grîul indian cel mai fin și cel mai ieftin și chiar dacă n-ar fi cel mai fin, este cel puțin cel mai ieftin în zona Mării Negre... El este exportat în cantitate de 1.000.000 „quarters” dintre care 450.000 direct și 250.000 indirect spre Anglia. Acum cîțiva ani în urmă, la o

lui Urquhart nu făcea decît să aducă la cunoștința opiniei publice engleze un memoriu asupra acestei probleme înaintat Porții otomane cu un an înainte și care-și găsisse un fervent susținător în persoana apreciatului om politic, economist și scriitor român Ion Ghica⁴¹⁵, participant la revoluția din 1848 și exilat pe atunci, ca mulți dintre compatrioții săi, în Turcia. Entuziasmat de calculele și perspectivele pe care le-ar fi deschis construirea canalului și pentru comerțul exterior al țărilor române, Ghica s-a adresat în două rînduri comisarului extraordinar al Porții în Principate și prieten al său, Ahmed Vefik pașa, la sfîrșitul anului 1850 și la 4 ianuarie 1851, susținînd memoriul lui Urquhart⁴¹⁶. Răspunsul negativ al dregătorului otoman, din 17 ianuarie 1851⁴¹⁷, motivat prin teama de a nu provoca riposta Rusiei țariste, l-a umplut pe Ghica de amărăciune, după cum mărturisea într-una din scrisorile adresate consulului Franței la București, Eugène Poujade: „Blamarea lui Ahmed Effendi în legătură cu proiectul de canal de la Kustendje m-a mîhnit mult. De altfel, părerea sa este foarte răspîndită aici printre turci... dar efectiv nu înțeleg cum ar putea Rusia să facă să intre partea

cerere neprevăzută, au furnizat 4.000.000. ... Taxele pe canal nu trebuie să fie excesive, altfel scopul ar fi sacrificat, dar ele ar putea să fie fixate la o treime din sarcinile actuale, în valoare de la 12 la 14 șilingi pe tonă. Plătind o taxă de un dolar, ar rămîne o economie pe grîu indian de treizeci la sută și de cincisprezece pe grîne... Această întreprindere ar spori puterea militară a imperiului tot atît cu cît ar îmbunătăți resursele sale financiare. Cu ajutorul aburului și cu acest loc de trecere, contingentele Provinciilor celor mai îndepărtate ar putea să fie distribuite în cîteva zile pe întreaga linie a operațiilor, în cazul unui război; și canalul așezat în acest fel, cu orașul care s-ar ridica curînd pe malurile sale, ar necesita întărirea cîmpiei importante a Dobrogei, atît de ciudat neglijată pînă în prezent“, *op. cit.*, p. 112, 113 și 119. Vezi P. Cernovodeanu, *Românii și primele proiecte... a canalului Dunăre—Marea Neagră*, p. 198 și C. Bodea, *David Urquhart...*, p. 49—50.

⁴¹⁵ În arhiva lui Ghica se păstrează o copie din 1850 în l. franceză intitulată *Mémoire de Mr. Urquhart (!) sur le Canal de Carassou* (Biblioteca Academiei R.S.R., *Arhiva Ion Ghica, Acte VI*, 1—139, f. 681—686). În aceeași arhivă, într-o listă de „Pièces rédigées par moi“ [Ghica = n.n.] figurează la f. 80 v. sub nr. 64 și un *Projet de l'acte de l'Association pour le canal de Kustendji 1851*. Pentru raporturile lui Ghica cu Urquhart vezi și C. Bodea, *op. cit.*, p. 48—49.

⁴¹⁶ N. Georgescu-Tistiu, *Ion Ghica scriitorul. Cu prilejul unor texte inedite*, București, 1935, p. 132, nr. V, p. 36, nr. VI; N. Liu, *Catalogul corespondenței lui Ion Ghica*, București, [1962], p. 353, nr. 1242 și p. 355 nr. 1248.

⁴¹⁷ Bibl. Acad. R.S.R., S 52(9) ; cf. și Ion Matei, *Sur les relations d'Ahmed Vefik Pacha avec les Roumains*, în „Studia et Acta Orientalia“, Bucarest, VII (1968), p. 116.

răsăriteană a Dobrogei în sfera imperiului său ca urmare a deschiderii canalului... Sub povara acestei temeri, turcii ar condamna Bulgaria și Principatele la o paralizie completă...⁴¹⁸. De altfel, după 18 septembrie 1851 Ghica se adresa lui Urquhart în persoană, precizându-i că: „dacă aș fi insistat ceva mai mult în afacerea canalului de la Kustendje, nu mă îndoiesc că aș fi ajuns la un rezultat, dar teama de a greși m-a obligat să aștept sosirea dumneavoastră aici pentru a putea chibzui asupra celui mai bun mijloc de executare⁴¹⁹. Dar nici venirea publicistului englez la Constantinopol — unde, cu toată turcofilia sa exacerbată, el nu se bucura de încrederea dregătorilor otomani — și nici insistențele lui Ghica pe lângă Ahmed Vefik pașa nu au dat vreun rezultat, iar cauzele eșecului erau din nou explicate de demnitarul român într-o scrisoare adresată influentului om politic englez George William Frederick Howard, conte Carlisle, pe care l-a și întâlnit în capitala Imperiului otoman la 1853: „Întilnindu-mă acum trei ani cu un important personaj turc, m-am străduit să-l fac să înțeleagă avantajele pe care le-ar prezenta deschiderea unui canal între Kustendjé și Carasu; după cum vedeți, i-am spus în încheiere, că în afara avantajelor care sînt neîndoielnice, există cele mai mari facilități în executare și ca urmare cheltuielile sînt foarte mici. Ei, Doamne, a zis el în cele din urmă, predicați unui convertit; fără îndoială, toate acestea sînt adevărate, avantajele sînt mari, cheltuielile mici, dar trebuie să știți numai că Rusia a cheltuit de zece ori suma la care v-ați referit în scopul de a împiedica construirea canalului⁴²⁰.

⁴¹⁸ Acad. R.S.R., ms. rom. 5040, f. 349 v.—350; cf. și N. Liu, *op. cit.*, p. 286, nr. 1015 și I. Matei, *op. cit.*, p. 105. Mai vezi și scrisoarea lui Ghica către Poujade din 5 august 1851 (ms. rom. 5040, f. 323; N. Liu, *op. cit.*, p. 285, nr. 1013); cf. și P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 199.

⁴¹⁹ Ms. rom. 5040, f. 293. Vezi și alte scrisori trimise de Ghica lui Urquhart la 14 iunie 1851 și 30 martie 1852 (*ibidem*, f. 290 și 297); cf. și N. Liu, *op. cit.*, p. 350—351, nr. 1232—1234.

⁴²⁰ Ms. rom. 5040, f. 101—101 v.; N. Liu, *op. cit.*, p. 88, nr. 215. Contele Carlisle, el însuși călătorind pe Dunăre și Marea Neagră în drumul spre Turcia în iunie 1853 (cf. N. Iorga, *Une vingtaine de voyageurs dans l'Orient européen*, Paris, 1926, p. 82—83, nr. XXXI și *Un lord locotenent al Irlandei pe la români*, în „Revista istorică”, XXVIII (1942), nr. 1—12, p. 21—23), și relevind dificultățile de navigație pe brațul Sulina (*Diary in Turkish and Greek Waters*, London, 1854, p. 29—35), menționa în jurnalul său întrevăderea avută la Constantinopol la 8 noiembrie 1853 cu omul de afaceri John Trevor Barkley, a cărui inițiativă de a deschide o cale de comunicație Dunăre—Marea Neagră de-a lungul Dobrogei printr-o cale ferată combinată cu un canal, cointeresează autoritățile otomane, a găsit un larg sprijin la dînsul (*ibidem*, p. 174—175). În același an, 1853, la 16 septembrie, Colquhoun raporta lui Clarendon, că în urma întrevăderii avută cu ducele Louis Charles de Nemours, unul din fiii fostului rege al Franței

În orice caz, în pofida repetatelor eșecuri înregistrate de proiectul canalului dobrogean și a greutăților la care a fost supus comerțul englez cu Principatele pe Dunăre în perioada 1849—1853, nu i se poate nega totuși caracterul activ și intensitatea, dovedite prin cifre statistice revelatoare; acest fapt a determinat pe Colquhoun să propună înființarea unui viceconsulat englez și la Giurgiu, dar nu a putut obține în 1848 decât aprobarea pentru instalarea acolo a unui staroste protejind interesele supușilor britanici, ales în persoana lui Ștefan Ioannidis⁴²¹.

Evenimentele din 1848 au creat perturbări în comerțul exterior al Principatelor, provocând chiar o momentană interdicție a exporturilor, din dispoziția autorităților militare ale puterilor ocupante. Acest fapt a provocat plîngerea unor negustori englezi, ce cumpăraseră înainte de septembrie 1848 unele cantități de cereale și seu, adresîndu-se în acest sens lui Stratford Canning la Constantinopol; ambasadorul britanic a adresat, la rîndul său, un protest marelui vizir Reșid pașa, precizînd, după datele furnizate de Cunningham, că recolta în Principate fusese foarte bună iar consumația destinată trupelor de ocupație nu era de natură să afecteze cu nimic tranzacțiile efectuate anterior, la Brăila fiind așteptate să sosească 60 pină la 80 vase engleze pentru încărcarea produselor cumpărate. Satisfăcînd solicitarea influentului diplomat englez, marele vizir a dat dispoziții în decembrie 1848 comisarului Porții în Principate, Fuad pașa, să elibereze mărfurile achiziționate de negustorii englezi⁴²². De altfel, Secretariatul de Stat al Țării Românești notificase la 1/12 decembrie lui Fuad pașa că a luat măsuri de acord cu Departamentul de Finanțe pentru revocarea prohibiției de export a cerealelor din principat⁴²³.

Ludovic Filip, aflat în trecere prin București, acesta s-a interesat de situația navigației pe Dunăre și de soarta proiectatului canal Cernavodă—Constanța, consulul britanic dîndu-i toate informațiile care îi erau cunoscute (P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/944, f. 172 v.—173).

⁴²¹ Arhiva M.A.E., Serviciul Secretariatului de Stat al Țării Românești — Marea Postelnicie, pachet 48, inv. 1061 dos. 9; P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/789, f. 84 (lista personalului consular englez din principatul muntean la 13 ianuarie 1849). Despre activitatea lui Ioanide la Giurgiu nu cunoaștem decât rapoartele sale din 10 mai, 3 și 27 iunie și 22 septembrie 1849 adresate lui Colquhoun și locțiitorului său Effingham Grant, conținînd informații mai mult cu caracter militar privind deplasarea pe Dunăre a unor canoaniere ruse și a unor vase ale flotei militare turcești (cf. F.O., *Turkey*, dos. 78/788, f. 51, 67—68, 107—108, 208—208 v.).

⁴²² *Anul 1848 în Principatele române. Acte și documente*, V, București, 1904, p. 750—751.

⁴²³ *Ibidem*, p. 553.

Asupra perspectivelor comerțului cu grâne al principatului muntean cu Marea Britanie, Cunningham a purtat chiar discuții cu domnitorul Barbu Știrbei, în cadrul unei întrevederi ce i-a fost acordată cu prilejul vizitei principelui la Brăila; profitând de această ocazie, viceconsulul britanic din Galați a înmănat domnitorului la 5/17 septembrie 1849 un memoriu cuprinzând observațiile sale privind chestiunile abordate, însoțindu-l și de unele date statistice și de referiri la extinderea traficului în portul dobrogean Măcin⁴²⁴. În privința negoțului cu cereale, Cunningham făcea cunoscut lui Palmerston la 5 decembrie 1850 obiecțiunile ridicate de autoritățile moldovene privitoare la imbarcarea prin Galați a cerealelor achiziționate de negustorii englezi din Serbia, Bulgaria sau Țara Românească, în acest sens nefiind luat în seamă statutul de *porto-franco* al amintitei așezări⁴²⁵; această măsură prohibitivă, protejind exportul de cereale al Moldovei contravenea intereselor engleze, comercianții britanici fiind nevoiți să se aprovizioneze numai cu grânele desfăcute la Galați.

O altă problemă care a stârnit nemulțumirea negustorilor englezi și ionieni de la Galați în aprilie 1850 — obligînd pe Cunningham să raporteze lui Palmerston și Stratford Canning situația creată în repetate rânduri —, a fost și aceea a sporirii taxelor vamale percepute la zahărul importat din Anglia (20 parale de ocă, 1 ocă echivalînd cu 21/85 pfunzi englezești) și la cafeaua adusă din coloniile britanice (30 parale de ocă), fondurile realizate din aceste surplusuri fiind destinate bugetelor Eforiei și ale diferitelor municipalități⁴²⁶. Aplicarea acestei dispoziții s-a efectuat însă în mod eronat, viceconsulul britanic anunțîndu-l pe Palmerston la 25 aprilie 1850 că situația se clarificase în urma vizitei făcute lui de pîrcălabul de Galați, Ghica, ce i-a certificat că asemenea taxe urmau a fi încasate numai în orașele din interiorul țării, pentru mărfurile

⁴²⁴ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/792, f. 155, 157—157 v., 159—162.

⁴²⁵ Ibidem, dos. 78/829, f. 259—259 v.; anexa: *Report on the Right of British Subjects to bring Grain the produce of Bulgaria, Servia & Wallachia into Galatz for Exportation: the objections of the Moldavian Government considered and the Importance of this right to the trade of Great Britain* (f. 261—267).

⁴²⁶ Vezi rapoartele lui Cunningham către Palmerston din 4, 8, 11, 15 și 18 aprilie 1850 (F.O., *Turkey*, dos. 78/829, f. 57, 61, 70, 78—78 v., 80—81, cu anexe-corespondența cu autoritățile locale, f. 82—90), către Stratford Canning din 6 și 7 aprilie (ibidem, f. 64—68 v.) etc. Plîngerea negustorilor englezi și ionieni adresată lui Cunningham la 9 aprilie 1850 era semnată de Epaminonda Pana, Agafiz Millesi, Th. G. Zissi, Dimitrios Anagnosti, J. Falconar, A. Tolmides, Henry Schipmann, Schlienger & Grace, J. B. Schlienger (ibidem, f. 74—75).

destinate consumului și nu la descărcarea lor în porturi⁴²⁷. Autoritățile locale au emis chiar un permis de scutire negustorilor care aduceau zahăr și cafea pe vasele engleze la Galați⁴²⁸; incidentul a fost definitiv închis prin scrisoarea vizirială adresată de la Constantinopol la 29 aprilie 1850 domnitorului Grigore al IV-lea Alexandru Ghica, prin care erau abolite orice taxe suplimentare asupra cafelei, zahărului și ceaiului (care era adus din Rusia), revenindu-se la situația anterioară⁴²⁹.

Fricțiuni între autoritățile moldovene și negustorii britanici au rezultat și din punerea în vigoare a noilor tarife vamale, prin care urmau să se plătească taxe de 2—3% pentru importuri și 3—9% la exporturi⁴³⁰; acest drept al Moldovei rezulta din firmanul sultanului emis în mai 1850, în urma căruia taxele unor produse de import se puteau urca pînă la 5%, iar pentru cele de export chiar pînă la 12%⁴³¹. În cele din urmă autoritățile de resort au procedat cu tact, stabilind la 1/13 septembrie 1850 să mențină cuantumul fixat pentru produsele de export la 5% exceptînd însă unele articole (pentru care englezii se arătau îndeosebi interesați) anume cerealele, seul și vitele⁴³²; la 9 august 1851 Secretariatul de Stat al Moldovei făcea cunoscut chiar consulatului britanic din Iași că a abolit și taxele vamale pentru vinuri, tutun și țigări⁴³³. În sfîrșit, tot în 1851 au avut loc și unele discuții purtate cu organele locale în privința taxelor de tranzit de 5% stabilite pentru mărfurile destinate a trece prin Țara Românească în Transilvania⁴³⁴.

⁴²⁷ Ibidem, f. 92—93.

⁴²⁸ Raport al lui Cunningham către Palmerston din 29 aprilie 1850 (ibidem, f. 94).

⁴²⁹ F.O., *Turkey*, dos. 78/828, f. 214—215 v. (raportul lui S. Gardner către Palmerston din 21 mai 1850).

⁴³⁰ Vezi corespondența purtată de Cunningham cu Palmerston pe această temă între 9 și 18 mai 1850 (ibidem, dos. 78/829, f. 111—123 v.).

⁴³¹ Ibidem, dos. 78/828, f. 228—229 (raport al lui Gardner către Palmerston din 16 august 1850); în anexă textul firmanului în copie (f. 230—231).

⁴³² Vezi raportul lui Cunningham către Palmerston din 16 septembrie 1850 (F.O., dos. 78/829, f. 242—242 v.).

⁴³³ Conținutul notei la F.O., dos. 78/864, f. 224, ca anexă la raportul adresat de Gardner lui Palmerston la 13 septembrie 1851 (ibidem, f. 223—223 v.).

⁴³⁴ Vezi rapoartele înaintate de Cunningham lui Palmerston la 3, 6 februarie, 10 mai, 4 iunie și 3 iulie 1851, privind discuțiile purtate cu autoritățile locale în această problemă și plîngerile adresate viceconsulului englez de către J. Hamburger din Brăila la 8 mai 1851 pentru taxele la care au fost supuse 5 baloturi cu bumbac englezesc aduse pe vasul „Perseverance” al căpitanului Robert Lamb din Liverpool, destinate a fi tranzitate prin

În ceea ce privește afacerile supusului britanic Stephen Goldner, proprietarul unei fabrici de conservat carnea de vită la Galați, destinată aprovizionării navelor engleze, după scandalul provocat de vânzarea de carne alterată în 1847 către expediția arctică a lui Sir John Franklin, Cunningham fusese numit în iunie 1851 de către Amiralitatea britanică inspector al produselor fabricate de Goldner (Inspector of preserved Meal on the part of Admiralty for the Royal Navy)⁴³⁵, dar viceconsulul și-a declinat competența în această privință la 28 iulie 1851⁴³⁶. Compromis în cazul expediției Franklin prin plîngerile înaintate de Amiralitate și dezbătute în Camera Comunelor la 12 februarie 1852, Goldner s-a retras din afaceri, iar fabrica de conserve din Galați a fost preluată în decembrie 1852 de firma Ritchie & Powell, care s-a angajat la rîndul ei, prin contract, să livreze carne de vită conservată flotei britanice⁴³⁷. După descrierea ziaristului Patrick O'Brien, din 1853, fabrica era construită din lemn; în afara mîinii de lucru locale erau utilizați și 29 de măcelari englezi⁴³⁸.

O întreprindere similară a funcționat și într-altă schelă dunăreană, la Calafat, despre care sîntem informați prin raportul înaintat de Colquhoun la 19 mai 1852 lordului Malmesbury; într-adevăr Casa de comerț anglo-hamburgheză Koopman & Bridgman încheiasse un contract cu un proprietar din Oltenia pentru a achiziționa carne de porc, apreciată mai mult ca cea venită de pe continentul american, spre a fi conservată și desfăcută apoi pe piața engleză⁴³⁹. Proprietarii acestei întreprinderi, în pofida salariilor ridicate plătite măcelarilor englezi și costului ridicat al transportului, au considerat mult mai avantajos pentru ei acest comerț, desfăcînd marfa

Țara Românească spre Transilvania de către angrosistul Dimitrios Mastrapa (F.O., *Turkey*, dos. 78/865, f. 36—57, 167—167 v., 169—174, 181—188, 198, 200—204 v., 216—220 v., cu anexe).

⁴³⁵ Raport al lui Cunningham către Palmerston din 3 iulie 1851 (Ibidem, f. 210, 212). Pentru afacerile lui Goldner mai vezi și alte rapoarte ale lui Cunningham și Gardner adresate lui Palmerston la 2 aprilie, 2 iulie 1849, 10 martie 1850, 17 febr., 1 mai, 23 iunie și 28 august 1851 (F.O., dos. 78/792, f. 86—117, 147, 149—154; dos. 78/828, f. 197—198; dos. 78/864, f. 179—180; dos. 78/865, f. 119, 206—206 v., 208—208 v., 294—295).

⁴³⁶ F.O., dos. 78/865, f. 258—261.

⁴³⁷ Vezi rapoartele lui Cunningham adresate lui Malmesbury la 6 și 22 dec. 1852 (F.O., dos. 78,901, f. 322—326 v. și 338—340). Goldner e amintit pentru ultima dată de Gardner în raportul înaintat lui Malmesbury la 27 august 1852 (ibidem, f. 67—70).

⁴³⁸ *Journal of a residence in the Danubian Principalities...*, p. 22; E. D. Tappe, *Rumania after the Union...*, p. 214.

⁴³⁹ F.O., *Turkey*, dos. 78/900, f. 129—131.

în cantitate mare la un preț mai scăzut și realizând un profit mai substanțial, decît dacă și-ar fi procurat materia primă direct din Anglia sau Irlanda și ar fi conservat-o la fața locului⁴⁴⁰.

După această sumară trecere în revistă a principalelor aspecte prezentate de comerțul englez pe Dunăre cu Principatele, rămîne să constatăm acum, sintetizată în tabele statistice, situația schimburilor comerciale româno-engleze în perioada 1849—1852⁴⁴¹.

a) Mișcarea portuară⁴⁴²

Vase britanice

Vase anglo-ioniene

Locul	1849	1850	1851	1852	1849	1850	1851	1852
Galați	76	49	178	165	21	8	11	17
Brăila	53	56	126	174	10	15	30	37
Total	129	105	304	339	31	23	41	54

b) Vase încărcate la Galați și Brăila pentru porturile din Marea Britanie⁴⁴³

Locul	1849	1850	1851	1852
Galați	164	133	296	311
Brăila	133	120	320	339
Total	297	253	616	650

⁴⁴⁰ P. O'Brien, *op. cit.*, p. 53; E. D. Tappe, *op. cit.*, p. 214.

⁴⁴¹ Vezi datele statistice generale în rapoartele lui Cunningham din 14 martie 1850 (F.O., *Turkey*, dos. 78/829, f. 45—47, 53—56), 30 sept. 1850 (dos. 78/977, f. 115—116 v.), 31 martie 1851 (doc. 78/865, f. 83—102) și Brown, viceconsul la Brăila, succesorul lui Lloyd (doc. 78/829, f. 49—52) etc.

⁴⁴² Conform rapoartelor lui Cunningham din Galați la 29 aprilie 1852 (F.O., dos. 78/901, f. 164, 171 v., 172—175 v.) și 1 noiembrie 1853 (dos. 78/1014, f. 206 v., 207 v., 212 v., 213 v—216). Mai vezi * * * *Navigația și exportul nostru pe Dunăre de la 1847 pînă la 1856 inclusiv*, în „Vocea Covurluiului. Revista economică națională”, XII (1888), p. 685—686; H. Hajnal, *The Danube...*, p. 154 și 156—157; P. Cernovodeanu—B. Marinescu, *British Trade...*, p. 713.

⁴⁴³ Rapoartele menționate ale lui Cunningham din 29 aprilie 1852 și 14 aprilie 1854. După datele furnizate de același diplomat la 11 martie 1850 (F.O., *Turkey*, dos. 78/829, f. 47) și 1 nov. 1853 (dos. 78/1014, f. 206 v—207. 212 v.—213), din cele 164 vase de la Galați descărcînd mărfuri din principate în porturile engleze la 1849, 75 erau engleze, 40 grecești, 34 austriece, 2 muntene, 1 moldovean, etc.; din cele 133 încărcate la Brăila în același an, 53 erau engleze, 50 austriece, 18 grecești etc. În 1852 din cele 311 vase transportînd mărfuri din Galați spre porturile britanice 165 erau engleze,

c) Situația exporturilor engleze în Principate

Galați⁴⁴⁴

Anul	Produse manufacturate și fire de bumbac	Zahăr rafinat și tos	Fier	Cărbune
	Baloturi	Căpățini (buc.)	Tone	Tone
1849	4842	4504	1807	3518
1850	3344	5619	2460	7434
1851	4242	3190	2794	14540
1852	3849	3089	1450	10531

Brăila⁴⁴⁵

1849	3558	5010	4074
1850	4140	5557	1932
1851	4206	2434	2991
1852	4748	3290	1400

34 grecești, 20 austriece, 14 olandeze, 14 hanovriene, 11 sarde, 8 ruse și câte 2 muntene și moldovene; din cele 339 vase încărcate la Brăila pentru Anglia 174 erau engleze, 58 grecești, 24 austriece, 15 sarde, 4 muntene etc. Cf. și Thibault Lefebvre, *Notes diplomatiques et économiques sur la Valachie*, Paris, 1857, p. 325, 354.

⁴⁴⁴ După datele cuprinse în rapoartele lui Cunningham din 31 martie 1851 (F.O., *Turkey*, dos. 78/865, f. 85—88), 29 aprilie 1852 (dos., 78/901, f. 172) și 1 noiembrie 1853 (dos. 78/1014, f. 213 v.); P. Cernovodeanu—B. Marinescu, *op. cit.*, p. 729—730.

⁴⁴⁵ F.O., *Turkey*, dos. 78/865, f. 86—88; dos. 78/901, f. 174 și dos. 78/1014, f. 207 v. Valoarea exporturilor engleze în Principate se ridică la sume destul de însemnate. De pildă, la Galați, în 1851 la £ 103 848 iar în 1852 la £ 261 652, în timp ce la Brăila pentru 1852 la £ 261 140, cf. J. L. Farley, *The Resources of Turkey...*, p. 192 și 195; Th. Forester, *The Danube and the Black Sea*, p. 126—127. În lei, aceste sume se cifrau pentru Galați în 1850 la lei 4 968 000 iar în 1851 la lei 6 750 097 (Arh. St. Iași, Vistieria Moldovei, Tr. 1621, pop. 1854, dos. 35, f. 273—274; ibidem, dos. 37, f. 392 și 395) sau 6 632 645 piaștri pentru Brăila în 1852 (cf. Thibault de Lefebvre, *Le commerce de Valachie*, în „*Journal des économistes*”, 1856, mars, p. 409). Vezi și P. Cernovodeanu—B. Marinescu, *ibidem*.

d) Situația Importurilor engleze din Principate
Galați⁴⁴⁶

Anul	Carne conservată (Canistre)	Cereale (quarters)			Sămînță de in (quarters)	Sămînță de rapiță	Lină (Baloturi)
		Griú	Porumb	Secară			
1849	110.000	47405	163671	3.182	635	1393	—
1850	1.190.000	78871	82811	3.897	—	—	—
1851	—	35368	295200	15.664	503	—	102
1852	170.280	98586	245519	15.845	—	—	294

Anul	Seu (Cwt.)	Piei bovine (bucăți)	Oase calcinate (Tone)
1849	—	—	—
1850	164	—	396
1851	1925	1547	160
1852	72	—	197

⁴⁴⁶ După datele sintetizate în rapoartele lui Cunningham din 11 martie 1850 (F.O., *Turkey*, dos. 78/829, f. 47), 27 martie 1851 (dos. 78/865, f. 101), 29 aprilie 1852 (dos. 78/901, f. 164 v.) și 1 noiembrie 1853 (dos. 78/1014, p. 212). În ceea ce privește valoarea la care se ridicau importurile engleze din Principate se indică, de pildă pentru anul 1852, prețurile la care s-au achiziționat unele produse la Galați: 22 șilingi un „quarter“ de grâu, 16 șilingi și 6 pence un „quarter“ de porumb, 13 șilingi un „quarter“ de seară, 9 șilingi un „quarter“ de orz, 27 șilingi un „quarter“ de sămînță de in, 10 pence „livra“ de lină, 34 șilingi un „hundredweight“ de seu, 3 pence o „livră“ de carne conservată în „canistre“ și 63 șilingi tona de oase calcinate (F.O., *Turkey*, dos. 78/1014, f. 212); prețurile de vânzare la Brăila erau puțin diferențiate: 20 șilingi un „quarter“ de grâu, 13 șilingi și 6 pence un „quarter“ de porumb, 10 șilingi un „quarter“ de orz, 10 șilingi un „quarter“ de seară, 12 șilingi un „quarter“ de mei, 32 șilingi un „quarter“ de sămînță de in, 18 pence „livra“ de lină, 30 șilingi un „hundredweight“ de seu, 10 șilingi bucata de piei de vită și 65 șilingi tona de oase calcinate (Ibidem, f. 204). Vezi și Th. Forester, *op. cit.*, p. 120. Importurile din Principate se ridicau la sume însemnate: pe 1851, £ 1 232 391, pe 1852, £ 1 412 274 și pe 1853, £ 1 194 175, cf. *ibidem*, p. 126. Amănunte și în situațiile desfășurate pe ani și luni pentru 1851—1853 la Arh. St. Iași, Comitetul Sănătății, Tr. 1567, op. 1797, nr. 170, nr. 178 etc. Comparativ indicăm și cantitățile de grâne exportate în Anglia prin portul Galați în anii 1850—1853 după catastrofele Vistieriei Moldovei (cf. Beatrice Marinescu, *Economic relations between the Romanian Principalities and Great Britain (1848—1859)*, în

Anul	Carne conservată (Cwt.)	Cereale (Quarters)					Sămînță de in (quarters)	Sămînță de rapiță (quarters)	Lînă (Livre)	Oase calcinate (Tone)
		Griu	Porumb	Secară	Orz	Mei				
1849	—	4655	168161	—	2700	—	164	1402	29155	—
1850	1243	83113	64055	—	2273	689	—	1200	—	540
1851	—	100593	286882	—	—	—	37	596	—	705
1852	—	85336	337948	1296	—	2853	775	—	—	282

În privința prețurilor de vânzare a cerealelor la Galați, ele au variat între următoarele limite în 1849—1851⁴⁴⁸:

Anul	Griu	Cereale (per quarter) Porumb
1849 martie 31	24s/—	16s/—
iunie 30	26s/—	18s/—
sept. 30	26s/6d	18s/6d
dec. 31	23s/6d	16s/6d
1850 martie 31	—	20s/6d
iunie 30	23s/6d	17s/6d
sept. 30	26s/—	18s/—
dec. 31	25s/—	16s/6d
1851 martie 31	27s/—	15s/—
iunie 30	25s/—	14s/6d
sept. 30	21s/6d	15s/9d
dec. 31	22s/—	15s/9d

„Revue roumaine d'histoire“, VIII (1969), nr. 2, p. 275 și în general întreg studiul, p. 271—281, pentru alte amănunte):

Anul	Cereale (în kil) (1 kilă = 1 1/2 quarter)		
	Griu	Porumb	Secară
1850	21 282	18 232	—
1851	20 648	113 513	—
1852	38 653	66 973	3 613
1853	58 524	55 526	6 708

⁴⁴⁷ Vezi datele la rapoartele lui Cunningham din 11 martie 1850 (F.O., dos. 78/829, f. 51 v., 52), 27 martie 1851 (F.O., dos. 78/865, f. 101 v.), 29 aprilie 1852 (F.O., dos. 78/901, f. 164 v.) și 1 noiembrie 1853 (F.O., dos. 78/1014, f. 204).

⁴⁴⁸ După rapoartele aceluiași diplomat din 31 martie 1851 (F.O., dos. 78/865, f. 88 v.) și 29 aprilie 1852 (dos. 78/901, f. 164 v.).

g) Notă a datelor la care a înghețat Dunărea și a început dezghețul îngânduind navigația pe fluviu⁴⁴⁹

Anul	Data înghețului	Data dezghețului
1849/50	ianuarie 5	martie 4
1850/51	februarie 1	februarie 25
1851/52	navigabil toată iarna	
1852/53	navigabil toată iarna	
1853/54	navigabil toată iarna	
1854/55	ianuarie 26	februarie 26

După cum se poate constata, în linii mari, pentru această perioadă în raporturile comerciale ale Angliei cu Principatele prin porturile dunărene, balanța continuă să fie excedentară pentru țara noastră, exporturile în Marea Britanie depășind importurile (de pildă în 1853 englezii au achiziționat din principate mărfuri în valoare de £ 1 194 175 și n-au vândut decît de £ 608 403). Prin materiile lor prime, în special produse agro-alimentare și animale, principatele reprezentau, așadar, o importantă piață de aprovizionare pentru Marea Britanie, justificînd din plin interesul acestei puteri pentru regiunea pontico-danubiană, iar tensiunea internațională care a culminat în 1853 cu o nouă ocupație a principatelor de către trupele țariste, a constituit una din principalele cauze ale declanșării războiului Crimeii.

Căutînd să-și aducă la îndeplinirea vechiului său ideal de a lichida stăpînirea turcească din Europa și a deschide Rusiei țariste drumul spre Mediterana și Orientul Apropiat, Nicolae I, iritat de concesiunile făcute de turci lui Napoleon al III-lea în problema „locurilor sfinte“ și a dreptului de protecție acordat acestuia asupra supușilor catolici din Imperiul otoman, s-a hotărît să pornească la acțiune. Țarul intuia prea bine faptul că nu putea să aibă cîștig de cauză fără concursul Marii Britanii și spera că lordul Aberdeen — interlocutorul său din 1844, venit din nou la putere — va privi în mod favorabil intențiile sale. De aceea în convorbirile succesive avute la 9 și 14 ianuarie 1853 cu ambasadorul britanic la St. Petersburg, lordul Seymour, Nicolae I i-a vorbit foarte deschis, insistînd asupra faptului că „omul bolnav“ al Europei nu mai avea mult de trăit și că se impunea cu toată tăria reglementarea situației Turciei. Țarul nu admitea ca englezii să ocupe Constantinopolul, spre a nu mai vorbi de francezi, și nici nu dorea să-l ofere grecilor; el

⁴⁴⁹ Cf. raportul lui Cunningham din 6 decembrie 1855 (F.O., dos. 78/1101, f. 288).

pretindea că rușii nu emiteau pretenții asupra capitalei Imperiului otoman, dar dacă ar fi siliți trebuiau să procedeze la ocuparea ei temporară. Nicolae I propunea o dezmembrare a Imperiului turcesc, în urma căreia principatele dunărene, Serbia și Bulgaria ar urma să devină țări „independente” dar sub protecția Rusiei țariste; în schimb, el ar fi dispus să ofere compensații Angliei în Egipt și să consimtă și la anexarea insulei Creta de către această putere. La neașteptata ofertă, răspunsul guvernului britanic — prin șeful Foreign Office-ului, lordul Russell — înaintat la 9 februarie 1853 cabinetului de la St. Petersburg, a fost absolut negativ. Marea Britanie nu împărtășea punctul de vedere al diplomației țariste că Turcia se afla în pragul pieirii și nu admitea, sub nici o formă, o ocupare — chiar temporară — a Constantinopolului de către ruși. Pe de altă parte, englezii avertizau cabinetul de la St. Petersburg că orșice aranjament bilateral cu privire la soarta Turciei ar stârni fireasca reacție și opoziție a Austriei și a Franței⁴⁵⁰.

Nicolae I nu s-a descurajat însă în urma acestui refuz; el pornea, în aprecierile sale, de la premisa eronată că Austria nu se va împotrivi în nici un fel planurilor sale, dat fiind că monarhia habsburgică îi era îndatorată pentru salvarea ei la 1849 și că Franța — unde Napoleon al III-lea avea de făcut față dificultăților interne — nu era în măsură să riște o intervenție armată în treburile orientale; în cele din urmă, Anglia, lipsită de concursul Austriei și al Franței, nu ar putea întreprinde nimic împotriva Rusiei.

Sigur de aceste calcule și supraapreciind contradicțiile dintre celelalte puteri europene, țarul s-a lansat într-o politică aventuristă și a trimis în misiune la Constantinopol, la 11 februarie 1853, pe kneazul Aleksandr Sergheievici Menșikov, ministrul marinei⁴⁵¹, cu dispoziții precise de a obține maximum de concesiuni din partea Porții otomane în problema „locurilor sfinte” și a dreptului de protecție al țarului asupra supușilor ortodocși din Imperiul turcesc, în caz de refuz putând chiar să provoace o ruptură menită a lăsa Rusiei mâna liberă de a acționa prin forța armelor. Purtarea lui Menșikov — sosit la Constantinopol la bordul navei de război „Gromone-

⁴⁵⁰ Pentru toate aceste negocieri, vezi V. J. Puryear, *England, Russia and the Straits Question*, p. 210—233; E. V. Tarlé, *Războiul Crimeii*, I, p. 111—117; L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, p. 325—326; M. S. Anderson, *The Eastern Question*, p. 118—119, dar mai ales G. Henderson, *The Seymour conversations 1853*, în „History”, XVIII (1933—1934), p. 241—247.

⁴⁵¹ Asupra misiunii lui Menșikov vezi în special A. Krilov, *Князь С.А. Меншиков (1853—1854)*, în „Русская старина”, XI (1873), p. 843—854; *Восточный Вопрос* ..., p. 132—134.

seț“ la 25 februarie — a fost de-a dreptul ofensatoare pentru turci, deoarece, de la început, el a refuzat să ducă tratative cu reis-ofendi Fuad, cel care făcuse concesii francezilor în problema „locurilor sfinte“. Sultanul Abdul-Medjid, conciliant și îngrijorat de concentrarea unor trupe ruse în Basarabia ca și de izolarea pe plan diplomatic a Turciei, silită să cedeze nu numai în fața Franței în problema amintită dar și a Austriei în chestiunea Muntenegrului⁴⁵², a consimțit să-l înlăture pe Fuad din funcția sa, înlocuindu-l cu Rifaat pașa. Trimisul lui Nicolae I a cerut Porții să recunoască pentru suveranul său nu numai dreptul de protecție a bisericii ortodoxe dar și să-l extindă asupra tuturor supușilor aparținând acestui cult din întreg cuprinsul Imperiului otoman, ceea ce reprezenta de fapt punerea Turciei sub tutela țarului; sultanul trebuia să subscrie cererilor formulate printr-un *sened*, având caracterul unui angajament de drept internațional. Abdul-Medjid a dat dovadă de suficientă înțelegere cedând pretențiilor Rusiei în problema protecției asupra bisericii ortodoxe, dar Menșikov nu s-a declarat satisfăcut, dînd un adevărat ultimatum Turciei la 22 martie și cerîndu-i, pe un ton imperios, îndeplinirea tuturor condițiilor reclamate de cabinetul țarist.

Față de evoluția îngrijorătoare a situației, lezîndu-i direct interesele, Marea Britanie a fost nevoită să ia atitudine. Opinia publică engleză — influențată și de agitația antițaristă a cercurilor de exilați revoluționari din Europa centrală și răsăriteană, care-și găsiseră sprijinitori în rîndul presei și al unor oameni politici din Parlament⁴⁵³ — a înclinat, de asemenea, spre fermitate. Lordul

⁴⁵² Poarta a fost nevoită să facă toate concesile Austriei în incidentul provocat de Omer pașa în Muntenegru în urma trimeriei la Constantinopol în februarie 1853 a emisarului Curții din Viena contele Christian Franz von Leiningen-Westerberg, mai ales că exista chiar pericolul solidarizării Rusiei cu Imperiul habsburgic, cf. Paul W. Schroeder, *Austria, Great Britain and the Crimean War. The destruction of the European Concert*, Ithaca & London, 1972, p. 23—27.

⁴⁵³ Friedrich Engels în articolul *Adevăratul punct litigios în Turcia* sintetizează admirabil situația: „Menținerea independenței Turciei sau, în cazul unei eventuale destrămări a Imperiului otoman, zădărnicierea planurilor anexioniste ale Rusiei constituie o problemă de cea mai mare importanță. În cazul de față interesele democrației revoluționare și cele ale Angliei merg mîna în mîna. Nici una, nici alta, nu poate permite țarului să facă din Constantinopol una din capitalele sale“ (K. Marx—F. Engels, *Opere*, 9, p. 17—18). Pentru propaganda emigrațiilor politici români în Anglia, vezi mai ales R. Florescu, *The struggle against Russia*, p. 223—248; Trevor J. Hope, *Dumitru Brătianu and British Public Opinion regarding the unification of the Romanian Principalities (1848—1859)*, în vol. *Anglo-Romanian Relations after 1821*, Iași, 1983, p. 27—52 și Beatrice Marinescu, *Romanian-*

Russell a cedat portofoliul Foreign Office-ului lordului George William Clarendon iar la 5 aprilie 1853 a fost din nou trimis la Constantinopol, în calitate de ambasador, vechiul inamic al Rusiei țariste, Stratford Canning, devenit acum lord Stratford de Redcliffe⁴⁵⁴. Acesta a manevrat cu dibăcie, sfătuind pe turci să facă maximum de concesii în așa fel încît să-l silească pe Menșikov să dezvăluie caracterul provocator al misiunii sale și lipsa de consistență a instrucțiunilor agresive date de țar. Menșikov a căzut în cursa întinsă de ambasadorul britanic și alunecînd din ce în ce mai mult pe panta agresivității și a aroganței a cerut și înlocuirea lui Rifaat pașa din funcția de reis efendi prin Reșid pașa, cunoscutul reformator care înclina, de fapt, spre puterile occidentale⁴⁵⁵. La 5 mai 1853 sultanul a admis toate cererile lui Menșikov privind atît „locurile sfinte“ cît și dreptul de protecție al țarului asupra bisericii ortodoxe, dar fără să confirme această din urmă concesie printr-un *sened*. Trimisul lui Nicolae I a refuzat contrapropunerile Porții, sub pretextul că turcii nu dau „garanții“ și pentru viitor, care ar înlesni astfel țarului posibilitatea de a interveni în orice împrejurare în treburile interne ale Imperiului otoman și a însoțit solicitările sale și de vechea pretenție de a se încheia un tratat formal de alianță ruso-turc în care să se specifice toate aceste clauze ce ar fi lăsat, de fapt, Turcia la completa discreție a redutabilului ei adversar. Sfătuiți de Stratford de Redcliffe, care a făcut cunoscute și instrucțiunile primite de la Londra în baza cărora el putea face apel și la concursul flotei engleze, sultanul și guvernanții otomani au respins, la 17 mai, noile cereri ultimative ale lui Menșikov, care a părăsit Constantinopolul la 21 mai, determinînd, o dată cu plecarea sa și ruperea relațiilor diplomatice ale Rusiei cu Poarta⁴⁵⁶.

British Political Relations 1848—1877, p. 44—53, iar pentru aceea a emigrației kossuthiene, A. Dénes Jánosy, *Die ungarische Emigration und der Krieg in Orient*, în „Archivum Europaeae centro-orientalis“, V (1939), p. 113—275 etc.

⁴⁵⁴ Pentru rolul jucat de ambasadorul britanic în evenimentele precedînd războiul Crimeii vezi în special H. Temperley, *Stratford de Redcliffe and the Origins of the Crimean War*, în „The English Historical Review“, XLVIII (1933), p. 601—621 și XLIX (1934), p. 265—298.

⁴⁵⁵ Unele detalii la W. E. Mosse, *The Return of Reshid Pasha, an incident in the career of lord Stratford de Redcliffe*, în „The English Historical Review“, LXVIII (1953), p. 546—573.

⁴⁵⁶ Vezi S. S. Tatișev, *Дипломатический разрыв России в Турцией в 1853*, în „Исторический Вестник“, XLVII (1892), p. 153—176; V. J. Puryear, *op. cit.*, p. 261—268; H. Temperley, *England and the Near East...*, p. 301—332; E. Tarlé, *Războiul Crimeii*, I, p. 144—153 etc.

Țarul și-a făcut cunoscute, la 31 mai, intențiile de a ocupa principatele dunărene, ca mijloc de presiune asupra Turciei și a o sili să accepte cererile sale exorbitante. Franța s-a alăturat Angliei în poziția fermă față de acțiunile cabinetului de la St. Petersburg, iar o flotă combinată a celor două puteri a ocupat poziții în fața Dardanelor. Nicolae I a trecut însă de la amenințări la fapte și la 2 iulie trupele sale, puse sub comanda mareșalului Pașkevici, au trecut Prutul, fără a declara însă război turcilor⁴⁵⁷. Totodată suveranul rus a protestat împotriva prezenței flotelor puterilor maritime la Dardanele, socotind-o drept o violare a convenției strîmtorilor din 1841⁴⁵⁸.

Dezamăgit de atitudinea Angliei, de care își legase speranțele pentru înfăptuirea planurilor sale de hegemonie, țarul și-a îndreptat privirile în vara anului 1853 spre Austria, sperînd să-i obțină concursul și chiar să ajungă la încheierea unei alianțe militare cu aceasta împotriva Turciei, silind astfel puterile maritime să bată în retragere. Dar Imperiul habsburgic — urmărindu-și propriile interese — a dus o politică ambiguă, detașîndu-se oarecum de ruși și apropiîndu-se mai mult de anglo-francezi. Ministrul de externe al cabinetului austriac, contele Karl von Buol-Schauenstein a încercat să găsească o soluție de compromis între adversari, iar după consultări cu ambasadorii Franței și Angliei a prezentat părților aflate în litigiu „nota de la Viena“, la 28 iulie. În acest document se propunea ca Turcia să accepte toate cererile Rusiei, subliniîndu-se drepturile speciale ale acesteia din urmă cu privire la protecția ce trebuia acordată bisericii ortodoxe și credincioșilor ei din cuprinsul Imperiului otoman. Prezentată țarului la 31 iulie, nota a primit acceptarea sa la 5 august; ea a fost înaintată și sultanului care a primit-o la 19 august, dar cu amendamentul că protecția supușilor ortodocși este acordată de padișah prin liberul său consimțămînt și nu în virtutea unor obligații asumate față de țar. Nicolae I n-a fost de acord cu asemenea interpretare și a respins astfel „nota de la Viena“ în forma ei amendată, la 7 septembrie. Întîlnirea țarului cu împăratul Francisc Iosif la Olmütz (17—21 septembrie) n-a dus la o clarificare a situației, deoarece puterile occidentale n-au mai fost de acord să pretindă de la turci alte con-

⁴⁵⁷ Vezi ansamblul problemei la Radu Florescu, *The Danubian Principalities and the Origins of the Crimean War*, în „The Slavonic and East European Review“, XLIII (1964), nr. 100, p. 46—67.

⁴⁵⁸ Cf. H. Temperley, *The Alleged Violations of the Straits Convention by Stratford de Redcliffe between June and September 1853*, în „The English Historical Review“, XLIX (1934), p. 657—672.

cesii⁴⁵⁹. La 23 septembrie flota britanică a primit ordin să se îndrepte spre Constantinopol și în urma refuzului Rusiei de a evacua Principatele, Turcia i-a declarat război la 4 octombrie⁴⁶⁰. În urma situației create, domnitorii Barbu Știrbei și Grigore al IV-lea Alexandru Ghica s-au retras de la conducerea principatelor, respectiv la 17/29 și 18/30 oct. și pentru a-și păstra neutralitatea în cadrul conflictului care opunea puterea protectoare celei suzerane, au părăsit țările române exilându-se la Viena. Rușii au instaurat în Țara Românească și Moldova un regim de ocupație militară, punându-le sub administrația unui Divan condus de generalul Aleksandr Ivanovici Budberg⁴⁶¹. La 23 octombrie/4 noiembrie s-au deschis ostilitățile printr-un atac dezlănțuit de turci la Oltenița; aceștia din urmă n-au reușit însă să disloce pe ruși din pozițiile ocupate la Dunăre. Peste cîtva timp, la 30 noiembrie, flota turcească din Marea Neagră a fost atacată la Sinope de o escadră rusă aflată sub comanda amiralului Pavel Stepanovici Nahimov și complet distrusă, concomitent cu nimicirea fortificațiilor de coastă⁴⁶².

Înfrîngerea dezastruoasă suferită de turci a provocat reacția hotărîtă a puterilor occidentale, stîrnind, în special, o mare indignare în Marea Britanie. Presa engleză, ca și o serie de pam-

⁴⁵⁹ P. Schroeder, *Austria, Great Britain and the Crimean War*, p. 41—82; V. J. Puryear, *New Light on the Origins of the Crimean War*, în „Journal of Modern history”, III (1931), p. 219—234; B. E. Schmitt, *The Diplomatic Preliminaries of the Crimean War*, în „The American Historical Review”, XXV (1919), no. 1, p. 36—67; *Восточный вопрос ...*, p. 134—136.

⁴⁶⁰ A. N. Petrov, *Война России с Турцией. Дунайская кампания 1853 и 1854гг.*, I, St. Petersburg, 1890, p. 120—121. Fr. Engels aprecia situația în modul următor: „Pe Dunăre a început, în cele din urmă, războiul — un război al fanatismului religios de ambele părți, un război pentru atingerea unor scopuri ambițioase tradiționale în ceea ce privește pe ruși, un război pe viață și pe moarte, în ceea ce-i privește pe turci” (*Războiul sfînt*, în K. Marx—F. Engels, *Opere*, 9, p. 459). Clasicii marxismului au acordat o deosebită atenție crizei orientale din 1853—1854 și războiului Crimeii (cf. Dumitru Suci, *Aspects de la Question d'Orient reflétée dans les articles de Karl Marx et de Frédéric Engels des années 1853—1855*, în „Revue roumaine d'histoire”, XII (1973), nr. 3, p. 515—531), iar suita de articole ale lui K. Marx, apărute îndeosebi în presa britanică și americană, a fost reunită într-o culegere specială publicată în limba engleză de către fiica și ginerele său, Eleanor Marx Aveling și Edward Aveling, sub titlul *Karl Marx, The Eastern Question: A Reprint of Letters written 1853—1856 dealing with the Events of the Crimean War*, London, 1897.

⁴⁶¹ Ion D. Nistor, *Principatele Române sub ocupația rusească 1 iulie 1853—17 septembrie 1854*, în „Analele Acad. Române”, M.S.I., seria a III-a, tom. XX (1938), p. 232—235.

⁴⁶² E. Tarlé, *Нахимов*, Moscova, 1948; S. Naida, *Синопская победа русского флота*, Moscova, 1949, 32 p.

fletari, în rîndul cărora David Urquhart cu ziarul său „The Free Press“ dădea tonul, au atacat violent Rusia, lordul Palmerston — deși ministru de interne — făcînd apel la fermitate în fața țarului⁴⁶³, iar Stratford de Redcliffe, de la Constantinopol, supunînd cabinetul britanic la presiuni pentru onorarea angajamentelor luate față de turci.

În situația tulbure provocată de ocuparea principatelor dunărene de către armatele țariste în vara anului 1853 și de declanșarea războiului ruso-turc în toamnă, comerțul internațional pe Dunăre a întîmpinat, în mod firesc, multe greutăți. În primul rînd cabinetul de la St. Petersburg a făcut cunoscut în iunie 1853 puterilor interesate că din pricini militare navigația pe Dunărea maritimă era temporar suspendată⁴⁶⁴. Cunningham făcea cunoscută lordului Clarendon la 14 iulie îngrijorarea provocată în rîndul negustorilor englezi din pricina dificultăților aprovizionării cu grîne din Principate; ei preconizau chiar transportarea cerealelor pe Dunăre, în amonte, de la Brăila pînă în Austria, iar de acolo pe la Sissek pînă la Fiume de unde să fie transportate în Anglia; viceconsulul englez atrăgea însă atenția autorităților nu numai asupra dificultăților trecerii vaselor pe la Porțile de Fier, dar și cu privire la costul ridicat al transportului, estimat la 115 kreutzeri pentru 100 funți de Viena, de marfă⁴⁶⁵.

Situația navigației pe canalul Sulina devenise însă deplorabilă, Dunărea cărînd zilnic — după aprecierile viceconsulului englez — aproape 8000 tone de noroi și nisip⁴⁶⁶. Rapoarte succesive ale lui Cunningham adresate Foreign Office-ului în cursul verii și toamnei anului 1853 anunțau scăderea vertiginoasă a adîncimii apei de la 10 1/2 la 8, apoi la 7 1/2 și chiar la 6 picioare engleze, în timp ce draga pentru despotmofirea mîlului, adusă de autoritățile ruse, nu funcționa deloc sau funcționa prost⁴⁶⁷; pe brațul Chilia, folosit doar de vasele ruse, adîncimea apei se menținea la 10 1/2 picioare în timp ce — după unele informații ce urmau a fi verificate — aceea a brațului Sf. Gheorghe s-ar fi cifrat la 12 picioare⁴⁶⁸. La 30 iulie 1853 din pricina scăderii catastrofale a adîncimii brațului Sulina erau immobilizate la gurile Dunării 11 vase engleze,

⁴⁶³ Detalii la Martin Kingsley, *The triumph of Lord Palmerston: A Study of Public Opinion in England before the Crimean War*, London, 1924, *passim*.

⁴⁶⁴ Radu Florescu, *The struggle against Russia...*, p. 273.

⁴⁶⁵ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/948, f. 236—238 v., 245—246.

⁴⁶⁶ *Ibidem*, dos. 78/949, f. 56—59.

⁴⁶⁷ Vezi rapoartele din 9 iunie, 25 iulie, 2 august la F.O., dos. 78/948, f. 214—215 v., 261—263; dos. 78/949, f. 41—41 v.

⁴⁶⁸ Raport din 29 septembrie, *ibidem*, f. 110—110 v.

15 austriece, 3 napolitane și câteva olandeze⁴⁶⁹; de asemenea la 1 august Cunningham raporta că 12 vase engleze încărcate la Galați, 2 la Brăila și 3 la Reni n-au putut ieși în Marea Neagră fiind blocate la Sulina, în timp ce alte 5 nave nu puteau părăsi portul Galați⁴⁷⁰. Datorită situației create, guvernul englez a decis să publice întreaga corespondență purtată cu cabinetul de la St. Petersburg în privința Sulinei, pentru a se justifica în fața Parlamentului⁴⁷¹. Controversa în problema brațului Sulina (sau mai bine zis a competiției dintre porturile românești și Odessa privind comerțul lor internațional) a constituit astfel una din problemele mult speculate în presa britanică rusofobă și a contribuit, la rîndul ei, la o simțitoare accentuare a antipatiei față de Rusia țaristă manifestată în opinia publică din Anglia.

O dată cu intrarea armatelor țariste în Principate și ocuparea principalelor puncte strategice pe linia Dunării, navigația fluvială civilă a început să fie mult stînjenită de transporturile militare ruse de trupe, muniții și provizii⁴⁷². După declararea războiului de către turci, la 10/22 octombrie 1853, comandantul suprem al trupelor ruse, generalul Mihail Dimitrievici Gorceakov, a făcut cunoscut celor în drept suspendarea navigației pe Dunăre a navelor de comerț sub pavilion rus și românesc, cele străine fiind obligate să rămîna în porturile în care se aflau în acel moment pînă la primirea unor noi dispoziții⁴⁷³; în acest sens a fost dat și un ofis domnesc către Divanul administrativ al Țării Românești la 12/24 octombrie, iar o circulară a poliției din Iași de la 16/28 octombrie anunța aceleași dispoziții⁴⁷⁴; orice contact cu porturile dunărene de pe malul ocupat de turci a fost interzis. O serie de vase engleze au rămas imobilizate la Sulina unde agentul consular britanic Bennett a părăsit localitatea — după cum făcea cunoscut un raport din 30 octombrie — plecînd la Constantinopol și lăsînd ca

⁴⁶⁹ F.O., dos. 78/948, f. 271—272.

⁴⁷⁰ Raportul era însoțit de lista nominală a acestor vase alături de numele căpitanilor respectivi, F.O., dos. 78/949, f. 33—33 v., 35—35 v.

⁴⁷¹ Broșura purta titlul *Correspondence with the Russian Government respecting obstructions to the navigation of the Sulina Channel of the Danube*, presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, 1853, London, Printed by Harrison & Son, 26 p.

⁴⁷² Raportul lui Cunningham din 25 iulie, F.O., Turkey, dos. 78/948, f. 261—263.

⁴⁷³ Extras din „Buletin. Gazetă oficială” sub dată, înaintat Foreign Office-ului (F.O., dos. 78/945, f. 57).

⁴⁷⁴ Extrase din „Buletin. Gazetă oficială” sub dată și „Buletin Extraordinar Iași”, loc. cit., înaintate lordului Clarendon de Colquhoun și Cunningham (F.O., dos. 78/945, f. 70—71; dos. 78/947, f. 107—107 v., 109).

inlocuitor pe un funcționar al ambasadei britanice la Poartă, Merie⁴⁷⁵; la Galați și Brăila se mai aflau reținute câte un vas englez, respectiv „Camilla“ și „Wind“, pentru care Cunningham a făcut intervenții pe lângă forurile locale spre a fi lăsate să plece⁴⁷⁶. Atât Colquhoun cât și Gardner anunțau pe lordul Clarendon, la 24 noiembrie și 2 decembrie, de statutul hotărât de autoritățile țariste de ocupație pentru navigația vaselor neutre pe Dunăre, obligate să circule numai în apropierea malului rusesc și să n-aibă nici un fel de contact cu cel turcesc; ele urmau, de asemenea, să fie supuse unui control amănunțit din partea autorităților militare ruse spre a se împiedica aprovizionarea turcilor cu arme prin contrabandă⁴⁷⁷. La 3 decembrie, Colquhoun a primit ordin de la Stratford de Redcliffe să părăsească principatul muntean — unde administrația românească fusese subordonată celei de ocupație țaristă — și să se pună la dispoziția ambasadei britanice de la Constantinopol; el urma să lase ca locțiitor pe secretarul consulatului din București, Effingham Grant⁴⁷⁸. Aceeași dispoziție a primit-o la Iași și Gardner la 5 decembrie⁴⁷⁹. Colquhoun s-a conformat ordinelor superiorului său, deplasându-se la 11 decembrie la Giurgiu; interesându-se de mersul operațiilor militare el a trimis de acolo la 16 decembrie lordului Clarendon două planuri ale pozițiilor ocupate de trupele ruse și turcești, respectiv la Giurgiu și Russe⁴⁸⁰. La 18 decembrie consulul general englez a părăsit Țara Românească, sosind la Constantinopol la 7 ianuarie 1854, după ce a străbătut Bulgaria, îmbarcându-se la Burgas⁴⁸¹. Pe de altă parte, Gardner comunica lordului Clarendon că a sosit la Viena la 23 ianuarie 1854⁴⁸².

Între timp situația internațională în privința problemei orientale se agravase considerabil. Dezastrul suferit de turci la Sinope crease un spirit foarte ostil Rusiei țariste, atât la Londra cât și la Paris, iar opoziția puterilor occidentale față de politica dusă de Nicolae I s-a accentuat în mod vizibil. La sugestia lui Napoleon al III-lea, acceptată de guvernul britanic, la 3 ianuarie 1854, floatele engleză și franceză au trecut strâmtoarea Bosforului intrând

⁴⁷⁵ Raportul lui Cunningham către Clarendon (F.O., dos. 78/949, f. 154—159).

⁴⁷⁶ Raport din 23 noiembrie 1853 (ibidem, f. 213—214).

⁴⁷⁷ Ibidem, dos. 78/945, f. 173—173 v. și dos. 78/947, f. 120—121.

⁴⁷⁸ Ibidem, dos. 78/945, f. 191—192; copia scrisorii lui Redcliffe către Colquhoun din 31 oct. 1853, ibidem, f. 193—194.

⁴⁷⁹ Ibidem, dos. 78/947, f. 123—124.

⁴⁸⁰ Ibidem, dos. 78/945, f. 215—217; planurile la f. 218 și 220.

⁴⁸¹ Ibidem, dos. 78/1010, f. 38—42 v.

⁴⁸² Ibidem, dos. 78/1013, f. 21.

în Marea Neagră, cu misiunea de a apăra navele turcești din bazinul pontic și a acoperi transporturile de trupe către frontul din Caucaz. În fața acestei acțiuni — apreciată drept un act deschis de ostilitate — Rusia țaristă a rupt relațiile diplomatice cu Marea Britanie și Franța la 6 februarie. Puterile occidentale n-au întârziat să riposteze somînd cabinetul de la St. Petersburg, printr-un adevărat ultimatum, la 27 februarie, să evacueze principatele dunărene pînă la 30 aprilie. Nicolae I nici n-a răspuns acestei note iar la 20 martie trupele ruse au trecut Dunărea dezlănțuind operații militare ofensive contra turcilor. În această situație, după ce la 12 martie încheiaseră un tratat de alianță cu Turcia, Marea Britanie și Franța au declarat război Rusiei țariste, respectiv la 27 și 28 martie 1854, rivalitatea ce opusese de decenii aceste puteri urmînd să fie acum rezolvată pe calea armelor⁴⁸³.

În Principate — după ce Cunningham, rămas la Galați, a continuat să trimită Foreign Office-ului rapoarte privitoare la diferitele incidente prin care au trecut mai multe nave engleze rămase pe Dunăre, supuse controalelor autorităților țariste și atacate uneori de bateriile de coastă de pe malul rusesc⁴⁸⁴ — Grant, locțiitorul lui Colquhoun la București, făcea cunoscut că potrivit dispozițiilor luate de administrația militară rusă de ocupație, exportul de cereale din Principate prin porturile dunărene a fost prohibit la 23 febr./7 martie 1854⁴⁸⁵. Situația s-a complicat foarte mult și una din puținele nave engleze care se mai afla pe Dunăre, anume „Stranger“ (cpt. Melville Pryde), încărcată cu grîne la Galați, a fost silită de autoritățile ruse de la Ismail să se întoarcă îndărăt, rămînînd blocată la Brăila⁴⁸⁶.

⁴⁸³ Pentru toate acestea vezi H. Temperley, *England and the Near East*, p. 366—384; V. Puryear, *England, Russia and the Straits Question*, p. 304—315; E. Tarlé, *Războiul Crimeii*, I, p. 349—388; *Восточный Вопрос* p. 136—139, etc.

⁴⁸⁴ Vezi pentru controalele și șicanele făcute echipajelor vaselor „Henry Cotes“ (cpt. James Marr) și „Elisabeth Morrison“ (cpt. George Kyle) rapoartele lui Cunningham din 23 febr. și 2 mart. 1854 (P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/1014, f. 71—72, 79—80). Vasul „Crescent“ (cpt. Ridley Whale), după ce a suferit avarii la Galați, a fost bombardat lîngă Ismail, iar nava „Bedlington“ (cpt. John Bougey) a fost scufundată lîngă Tulcea în urma duelului de artilerie dintre bateriile de coastă rusești și cele turcești, cf. rapoarte Cunningham din 13 și 24 mart. 1854 (F.O., *Turkey*, dos. 78/1014, f. 122—122 v., 150—151).

⁴⁸⁵ Raport din 11 martie 1854 la F.O., dos. 78/1010, f. 77—77 v.; în copie declarațiile lui Gorceakov (f. 79—79 v.).

⁴⁸⁶ Vezi rapoartele lui Cunningham din 30 martie, 3, 5, 8 și 16 aprilie 1854 (F.O., dos. 78/1014, f. 172—198 v.). În același caz se afla și corabia „Mersey“ (cpt. Peter Craig), reținută la Brăila (ibidem, f. 138).

În urma declarării războiului de către puterile occidentale, locuitorul de consul la București, Grant, a fost invitat la 24 martie/5 aprilie 1854 de către președintele Divanului, generalul Budberg, să părăsească principatul muntean, urmînd ca interesele supușilor britanici să fie apărate de consulul Belgiei, Jacques Poumay⁴⁸⁷; la Galați, Cunningham a primit și el ordin din partea pîrcălăbiei la 26 martie/7 aprilie să plece din Moldova în termen de opt zile⁴⁸⁸. În porturile dunărene românești au fost surprinse de război 4 vase engleze, 2 la Brăila și 2 la Galați, pentru care s-a cerut permisia viceconsulului rus din această din urmă localitate, Henri Cola, ca cel puțin echipajele să fie lăsate să se întoarcă în patrie⁴⁸⁹. Girantul consulului englez din Iași, Nicolae Pavlu, a fost și el silit să se evacueze din capitala Moldovei la 30 martie/10 aprilie; împreună cu cancelistul consulatului, Constantin Polizu, el s-a retras la Cernăuți⁴⁹⁰. În felul acesta întreg personalul consular englez a părăsit Principatele, devenite teatru de operații între ruși și turci, în timp ce puterile occidentale pregăteau o intervenție militară în Balcani.

⁴⁸⁷ Vezi corespondența purtată de Grant în această chestiune la F.O., dos. 78/1010, f. 101—107.

⁴⁸⁸ F.O., dos. 78/1014, f. 188—194 v.

⁴⁸⁹ La Brăila se aflau vasele „Gipsey” (cpt. K. Williams) și „Mersey” (cpt. P. Craig) iar la Galați „Selskon” (cpt. Patrick Chandler) și „Hunter” (cpt. Robert Pain) (ibidem, f. 200—201).

⁴⁹⁰ Rapoarte ale lui Gardner către Clarendon, din Viena la 18, 24 aprilie și 10 mai 1854 (F.O., dos. 78/1013, f. 43—46, 62—65 v., 70—72).

Capitolul IV

RĂZBOIUL CRIMEII ȘI CONGRESUL DE PACE DE LA PARIS (1854—1856)

Campania trupelor ruse din primăvara anului 1854 la Dunăre s-a desfășurat în condiții de incertitudini și șovăieli manifestate în rindurile comandamentului rus unde linia conciliantă, promovată de mareșalul Pașkevici, pentru ajungerea la un compromis cu puterile occidentale și mai ales cu Austria, care înclina din ce în ce mai mult spre Londra și Paris, prin evacuarea principatelor dunărene, se opunea instrucțiunilor belicoase date de Nicolae I generalului Gorceakov de a cucerii Silistra și a înainta spre Balcani. Trupele țariste n-au înregistrat în ciocnirile cu turcii de la Călărași, Brăila și Ismail vreun succes hotărâtor iar asediul Silistrei, inițiat la 24 martie/5 aprilie 1854, a evoluat, de la început, în mod nesatisfăcător. Turcii sub comanda lui Omer pașa, deși în vădită inferioritate față de adversarii lor, au rezistat atacurilor, iar debarcarea corpului expediționar anglo-francez, însumând 50.000 soldați francezi și 20.000 englezi, la Varna, în ultimele zile ale lui mai și la începutul lunii iunie, au sporit șansele lor de apărare⁴⁹¹. Nu numai situația militară a rușilor s-a complicat prin debarcarea aliaților în Bulgaria, dar mai ales cea diplomatică datorită atitudinii din ce în ce mai ostile adoptată de cabinetul de la Viena.

Încă de la începutul anului 1854 Nicolae I încercase să obțină dacă nu alianța, cel puțin neutralitatea binevoitoare a Austriei habsburgice, pe care o socotise totdeauna fidelă Rusiei și îndatorată ei mai ales după evenimentele din 1848—1849. Dar misiunea contelui Aleksei Feodorovici Orlov la Viena, din ianuarie-februarie 1854 s-a terminat cu un eșec, întrucât Austria a respins propunerile țarului, manifestând, dimpotrivă, opoziție față de planurile sale de a menține

⁴⁹¹ C. L. Bazancourt, *L'expédition de Crimée jusqu'à la prise de Sébastopol. Chroniques de la guerre d'Orient*, I, Paris, 1858, p. 23—41; Alexander W. Kinglake, *The Invasion of the Crimea*, II, London, 1863, p. 49—52; E. Tarlé, *Războiul Crimeii*, II, București, 1952, p. 12—20.

ocupația Principatelor și a întreprinde, pornind de acolo, operații militare împotriva turcilor, la sud de Dunăre⁴⁹². După declarația de război către Rusia a puterilor occidentale, politica Austriei a devenit și mai hotărâtă, întrucât, la insistențele aliaților, a învins reticențele Prusiei, încă atașată St. Petersburgului și a reușit să încheie cu această țară, la 20 aprilie, o alianță defensivă prin care-și garantau reciproc granițele în caz de atac din afară și hotărau să se opună țariștilor dacă aceștia își vor prelungi șederea în principate și vor înainta spre Balcani. Pentru a-și demonstra fermitatea, Austria a început chiar să mobilizeze trupe la hotarele Galiției și în Transilvania, punând în reală primejdie armatele ruse din Principate, riscând a fi atacate din flancuri. Cabinetul de la Viena și-a arătat pe față ostilitatea față de St. Petersburg, deoarece, la 3 iulie, a prezentat un adevărat ultimatum autorităților țariste cerându-le să-și retragă trupele din Principate și să înceteze operațiile militare ofensive împotriva Turciei⁴⁹³. Substratul acestor manevre a devenit limpede când Austria și-a dezvăluit adevăratele intenții de a profita de pe urma crizei orientale, smulgând concesiile atât puterilor occidentale cât mai ales Turciei, pentru atitudinea manifestată față de Rusia țaristă. Astfel în urma convenției semnate la Boyadzy Keuy (14 iunie 1854), Turcia s-a declarat de acord cu ocuparea temporară a principatelor dunărene de către trupele habsburgice pînă la terminarea războiului și cu dreptul acestora de intervenție în Bosnia, Albania și Muntenegru în cazul izbucnirii unor dezordini⁴⁹⁴. Scopurilor egoiste și politicii fără scrupule a austrieșilor, au fost siliți să le subscrie nu numai turcii, slabi și izolați, dar și anglo-francezii, care în căutare de aliați împotriva adversarului lor, s-au arătat dispuși la orice concesie; în acel moment, când sorții războiului erau încă atât de nesiguri, interesul

⁴⁹² P. Schroeder, *Austria, Great Britain and the Crimean War*, p. 140—142; E. Tarlé, *op. cit.*, I, p. 329—347; * * * *Istoria diplomației*, I, p. 572—573. K. Marx a intuit adevăratele mobiluri ce animau Imperiul habsburgic în noua sa politică orientală: „Cît despre Austria nu încapa îndoielă că unul din motivele principale care o determină să adopte o atitudine amicală față de puterile occidentale este speranța că va restabili astfel încrederea lumii financiare și va ieși din dificultățile ei bănești” (*Falimentul Austriei*, în K. Marx—F. Engels, *Opere*, 10, București, Edit politică, 1961, p. 108).

⁴⁹³ P. Schroeder, *op. cit.*, p. 178—182.

⁴⁹⁴ L. Boicu, *Austria și principatele române în vremea războiului Crimeii (1853—1856)*, București, 1972, p. 119—125; K. Marx interpreta acest tratat ca „trecerea principatelor dunărene în mîinile Austriei și încetarea suzeranității turcești asupra lor” (*Tratatul austro-turc*, în K. Marx—F. Engels, *Opere*, 10, p. 328).

de a menaja Viena se dovedea precumpănitor, cu toate că ocuparea Principatelor de către forțele habsburgice se făcea în detrimentul vădit al englezilor și francezilor.

Sub presiunea evenimentelor, Nicolae I a fost nevoit să ordone ridicarea asediului Silistrei încă de la 9/21 iunie⁴⁹⁵ și apoi să dea dispoziții lui Gorceakov de a evacua Principatele, din teama de a nu provoca o intervenție în conflict și a Austriei. Părăsirea Principatelor s-a desfășurat, în general, fără incidente notabile, turcii păstrând suficientă distanță de trupele ruse care se retrăgeau și cu excepția unor ciocniri la Giurgiu la 23 iunie/5 iulie — 25 iunie/7 iulie, evacuarea Țării Românești pînă la 27 iulie/8 august iar a Moldovei pînă la 2/14 septembrie s-a încheiat în condiții destul de pașnice⁴⁹⁶. Locul armatelor țariste a fost luat mai întîi de acele turcești ale lui Omer Pașa iar de la 10/22 august au intrat în Principate și trupele austriece sub comanda generalului feldmareșal Johann von Coronini-Cronberg, care și-a instalat cartierul său general la București⁴⁹⁷.

Evenimentele militare au coincis însă și cu unele demersuri de ordin diplomatic inițiate de cabinetul de la Viena, care căuta să pozeze în „arbitru” între părțile aflate în conflict, încercînd să găsească o soluție de compromis, din care să tragă, bineînțeles, toate avantajele. Astfel la 8 august — primind și consimțămîntul aliaților — au fost prezentate cabinetului de la St. Petersburg cele „patru puncte” propuse de Viena, constînd din: 1) punerea Principatelor și a Serbiei sub garanția colectivă a marilor puteri; 2) asigurarea liberei navigații la gurile Dunării; 3) revizuirea convenției strîmtorilor în interesele balanței europene a puterilor; 4) părăsirea de către

⁴⁹⁵ Asupra asediului Silistrei vezi în special *Крепость Силистрия в 1854 г. (Записки Гафиз-Эффенди)*, în „Военный Сборник”. 1875, nr. 12, p. 488—502; A. Streng, *На Дунае и под Силистриею в 1854 г.*, în „Русская Старина”, 1890, nr. 12, p. 665—678. Motivele eșecului țariștilor la Silistra sînt analizate cu competență de F. Engels, *Asediul Silistrei*, în K. Marx—F. Engels, *Opere*, 10, p. 289—302; mai vezi și K. Marx—F. Engels, *Retragerea trupelor ruse* în *op. cit.*, p. 310—314.

⁴⁹⁶ K. Marx considera că evacuarea Principatelor nu poate fi explicată în nici un caz prin motive de ordin strategic, ci numai prin considerente de ordin diplomatic (*Evacuarea Moldovei și a Valahiei*, în K. Marx—F. Engels, *Opere*, 10, p. 419; cf. și K. Marx, *Evacuarea Principatelor dunărene* în *op. cit.*, p. 410—411). Unele detalii la Ion Niștor, *Principatele române sub ocupația rusească*, p. 238—250; E. Tarlé, *op. cit.*, I, p. 411—432.

⁴⁹⁷ L. Boicu, *op. cit.*, p. 138—154. Pentru perioada ocupației austriece în Principate vezi I. Niștor, *Ocupația austriacă în principate (1854—1857) după rapoartele lui Coronini*, în „Analele Academiei Române”, seria a III-a, tom. XX (1938), M.S.I., p. 133—195 și *Corespondența lui Coronini din Principate și rapoartele din iunie 1854—martie 1857*, Cernăuți, 1938.

Rusia a pretențiilor de protecție asupra supușilor creștini ortodocși din Imperiul otoman, ale căror drepturi vor fi asigurate de marile puteri, fără a se amesteca însă în treburile interne ale Turciei. Aceste condiții, relativ modeste, de pace au fost însă respinse cu vehemență de Nicolae I care nu înțelegea să renunțe la nici unul din privilegiile dobândite de imperiul său⁴⁹⁸. În atitudinea sa rigidă, țarul a contat și pe eventualitatea de a crea dificultăți Angliei prin specularea nemulțumirilor manifestate în Statele Unite împotriva politicii comerciale britanice în emisfera de vest, contrară intereselor americane. Deși cabinetul țarist a făcut cunoscută ministrului american la St. Petersburg, Thomas Seymour, după cum raporta acesta Departamentului de Stat în martie 1854 „o dorință arzătoare pentru prietenia cu Statele Unite“, sugerînd chiar o stringere și mai mare a relațiilor politice și comerciale dintre cele două țări⁴⁹⁹, totuși Statele Unite — în pofida simpatiei arătate față de Rusia, a încercărilor de a-i livra armament și a trimerii de medici și chirurși americani în spitalele de campanie⁵⁰⁰ — s-au menținut într-o neutralitate prudentă.

Aliaților occidentali nu le-a mai rămas, astfel, decît să continue lupta. Corpul expediționar francez, de sub comanda mareșalului Achille Leroy de Saint Arnaud și cel englez, pus sub ordinele lordului Fitzroy Somerset Raglan, care debarcaseră la Varna încă din mai-iunie 1854, au fost însă curînd supuse unor grele încercări. Condițiile precare și insalubre existente în cantonamentele soldaților au facilitat izbucnirea unei groaznice epidemii de holeră, care au decimat viețile a peste 3500 de ostași. O expediție întreprinsă la 24 iulie/5 august la Balcic și Constanța de-a lungul litoralului a rămas fără efect, trupele avansate trebuînd să se retragă la 28 iulie/9 august nu numai din pricina necruțătoarei holere, dar și a detectării prezenței unui corp de armată rusească masat la Bazargic, deoarece armatele țariste nu evacuasera nici Dobrogea. Starea de inacțiune, flagelul molimei și dezastrul datorat unui mare incendiu care a pustiit Varna, influențînd negativ moralul corpului expediționar care nu fusese nici măcar aruncat în luptă deoarece trupele rusești

⁴⁹⁸ P. Schroeder, *op. cit.*, p. 200—202; *Istoria diplomației*, I, p. 574—575.

⁴⁹⁹ Eufrosina Dvoichenko-Markov, *Americans in the Crimean War* în „The Russian Review. An American Quarterly devoted to Russia past and present“, XIII (1954), no. 2, p. 137—138.

⁵⁰⁰ Frank A. Golder, *Russian—American Relations during the Crimean War*, în „The American Historical Review“, XXXI (1926), no. 3, p. 462—476; Benjamin Platt Thomas, *Russo—American Relations, 1815—1867*, Baltimore, 1930, p. 108—114; Alan Dowty, *The Limits of American isolation: The United States and the Crimean War*, New York, 1971, p. 84—90.

părăsiseră între timp Principatele, au determinat comandamentul aliat să strămute teatrul de operații în Crimeea, atacînd astfel adversarul direct pe teritoriul său⁵⁰¹. Între 21 august/2 septembrie — 24 august/5 septembrie, 57.000 de soldați anglo-francezi și auxiliari turci au părăsit Varna la bordul unei impresionante „armada“ de 368 de vase de diferite mărimi, cu aburi și cu pînze, îndreptîndu-se spre Eupatoria. Corpul expediționar a debarcat aici la 2/14 septembrie 1854, întîmpinînd o rezistență mediocră și s-a îndreptat apoi spre sud către puternica fortăreață de la Sevastopol⁵⁰². Încercarea unor forțe slabe rusești de a opri înaintarea aliaților în bătălia de la riul Alma (8/20 septembrie) n-a izbutit, iar trupele anglo-franceze, cărora li se alăturaseră și turcii, au înconjurat Sevastopolul pe la sud dezlănțuind primele bombardamente de artilerie asupra citadelei la 5/17—7/19 octombrie⁵⁰³. Deși comandamentul suprem al armatelor țariste aparținea lui Menșikov — a cărui capacitate militară era destul de îndoielnică — totuși garnizoana de la Sevastopol, însuflețită de mult curaj și eroism, își găsisse conducători foarte destoinici în persoanele amiralului Nahimov, a generalului E. I. Todleben, iscusit inginer militar, și a șefului de stat major al flotei imperiale, Vladimir Alekseevici Kornilov. La 13/25 octombrie, în singeroasa bătălie de la Balaklava, incompetența lordului Raglan și a adjunctului său, lordul Lucan, a dus la pierirea florii cavaleriei britanice de sub comanda lordului James Thomas Cardigan, în vestita șarjă a „brigăzii ușoare“ („the light brigade“), alcătuită din regimentele 8 și 11 de husari și 17 de lăncieri, supraviețuind doar 165 de cavaleriști din 873⁵⁰⁴, dar rușii n-au izbutit să rupă încercuirea aliaților, pierzînd și bătălia de la Inkerman (24 octombrie/5 noiem-

⁵⁰¹ C. L. Bazancourt, *op. cit.*, I, p. 101—155; Adolphus Slade, *Turkey and the Crimean War*, London, 1867, p. 262—269; E. Tarlé, *op. cit.*, II, p. 20—26.

⁵⁰² Dr. Cabrol, *Le maréchal de Saint-Arnaud en Crimée*, Paris, 1895; E. Tarlé, *op. cit.*, II, p. 32—36; A. J. Barker, *The vainglorious War 1854—1856*, London, 1970, p. 50—56.

⁵⁰³ Vezi mai ales C. Rousset, *L'Alma*, Paris, 1875 și A. Pavliuc, *Альма 1854—1904 гг. Сражение 8 сентября 1854 ...*, Odessa, 1904; E. Tarlé, *op. cit.*, II, p. 97—109; Peter Gibbs, *The Battle of the Alma*, London, 1963; cf. și considerațiile lui F. Engels, *Bătălia de la Alma*, în K. Marx—F. Engels, *Opere*, 10, p. 557—563. După moartea lui Saint-Arnaud conducerea operațiilor de război a revenit generalului François Canrobert și lordului Raglan.

⁵⁰⁴ Amănunte în opusculul *British cavalry at Balaklava. Remarks in reply to lieutenant-general earl of Lucan's speech in the House of Lords*, London, 1855; I. I. Rîjov, *О сражении под Валаклавой*, în „Русский Вестник“, 1870, nr. 4, p. 463—469; Lord George A. F. Paget, *The Light Cavalry Brigade in the Crimea*, London, 1881; F. O. Hitchcock, *The Light Brigade: was the Blunder worth while?*, în „The Army Quarterly“, LVIII (1949), p. 194—204 etc. F. En-

brie)⁵⁰⁵. Incepea astfel un îndelungat, istovitor și sîngeros război de poziții în jurul Sevastopolului, care avea să supună la foarte grele încercări și privațiuni atât corpul expediționar aliat cît și garnizoana asediată.

Întorcîndu-se acum din nou la evenimentele din Principate și de la Dunăre, unde se instaurase regimul de ocupație al trupelor turcești și habsburgice, revenind provizoriu la cîrma țărilor române foștii principii Știrbei și Ghica, este cazul să precizăm că în a doua parte a anului 1854 s-au întors la posturile lor și reprezentanții consulari britanici, care au urmărit cu toată atenția evoluția situației politice și militare la care au fost martori.

Astfel Colquhoun a înștiințat pe lordul Clarendon la 12 august că părăsind Sarajevo la 20 iulie, a călătorit pe la Orșova și Mehadia ajungînd la Rusciuk la 5 august, unde a avut o întrevedere cu comandantul trupelor turcești, Omer pașa; trecînd podul făcut de pontonieri englezi și francezi peste Dunăre la Giurgiu — unde s-a întîlnit cu diverși ofițeri britanici servind în armata turcă: colonelul Cannon (Behram pașa), Sir Stephen Lakeman (Mazar pașa), inspector general de cavalerie ș.a. Colquhoun a sosit la București la 10 august, întorcîndu-se la reședința părăsită cu 8 luni înainte și înștiințînd pe consulul Belgiei, Poumay, de reluarea funcțiilor sale⁵⁰⁶. În rapoartele succesive trimise la 19 și 22 septembrie 1854, consulul general britanic din Principate făcea cunoscute Foreign Office-ului știrile privind instalarea trupelor austriece de ocupație în Țara Românească, la 5 septembrie făcîndu-și intrarea în București generalul feldmareșal Coronini⁵⁰⁷.

gels, *Bătălia de la Balaklava*, în K. Marx—F. Engels, *op. cit.*, 10, p. 585—592 a criticat carențele comandamentului aliat în această acțiune, deși „englezii s-au acoperit de glorie” (p. 588).

⁵⁰⁵ Saint Priest, duc d'Almazan, *La bataille d'Inkermann*, în „Revue des deux mondes”, 1858, nr. din 15 mai, p. 373—395; A. Andrianov, *Инкерманский бой и оборона Севастополя*, St. Petersburg, 1903, E. Tarlé, *op. cit.*, II, p. 153—178; A. J. Barker, *op. cit.*, p. 175—193 etc. Vezi și observațiile lui Engels, *Bătălia de la Inkerman*, în K. Marx—F. Engels, *op. cit.*, 10, p. 593—599.

⁵⁰⁶ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/1010, f. 215—218. E. Grant, secretarul și locțiitorul consulului, care se refugiase în Franța din aprilie pînă în septembrie, adresa o cerere lui Colquhoun la 21 dec. 1854 arătîndu-i că absența din țară, unde avea interese comerciale, îi provocase pagube de £ 200—300 (cf. F.O., dos. 78/1096, f. 185—186) pentru care a primit compensații (ibidem, f. 193—193 v.).

⁵⁰⁷ F.O., dos. 78/1010, f. 254—255 și 281—282 v. Ocupația austriacă în principate — arbitrară și samavolnică — a nemulțumit sub toate aspectele masele populare supuse tuturor vexațiilor și corvezilor, stîrnind totodată și protestul căpeteniilor revoluționare exilate, dintre care unele izbutiseră să se întorcă în țară (cf. L. Boicu, *op. cit.*, p. 227—243). Impopularitatea regi-

Colquhoun urmărea, totodată, cu atenție evenimentele din Crimeea, transmițând lordului Clarendon la 22 septembrie informațiile primite de la colonelul Neale din Varna, privind debarcarea corpului expediționar aliat la Eupatoria la 2/14 septembrie precum și mesajul trimis de comandantii francez și britanic, Saint Arnaud și Raglan, căpeteniei forțelor turcești din Principate, Omer Pașa, în legătură cu reușita acestei operații militare⁵⁰⁸; raportul lui Colquhoun din 5 octombrie 1854 relatează, în schimb, știrile primite privind stabilirea bazei operaționale a corpului expediționar anglo-franco-turc la Balaklava la 16/28 septembrie și pregătirile de atac asupra Sevastopolului, generalisimul rus Menșikov retrăgându-se la Anapa spre a pregăti rezistența fortăreței⁵⁰⁹. În sfârșit la 15 noiembrie, Colquhoun anunța lordului Clarendon evacuarea Dobrogei de către ruși, turcii reocupând Babadag, Tulcea și Măcin; în același timp, comandantul forțelor turcești din regiune, Ahmed pașa, a promis că va lua măsuri ca autoritățile aliate ce ocupă Sulina să facă din nou practicabilă navigația comercială pe Dunăre⁵¹⁰.

mului de ocupație habsburgică a fost deseori relevată și în numeroase rapoarte ale lui Colquhoun expediate Foreign Office-ului în decursul anilor 1854—1855 (*ibidem*, p. 172, 174, 185, 207, 208, 245 etc. și mai ales P. Schroeder, *op. cit.*, p. 206—211), precum și de alți ofițeri englezi aflați în principate ca John Simmons, Sir Stephen Lakeman, maiorul O'Reilly ș.a., cf. Trevor J. Hope, *British Publicists and the Romanian National Cause 1848—1854*, p. 11—13 (în ms.) (comunicare ținută la Colocviul de istorie româno-englez de la Căciulați 4—5 iulie 1975) și Sir Stephen Lakeman (*Mazar Pasha as military Governor of Bucharest at the commencement of the Austrian occupation of the Danubian Principalities in 1854*, în „Revue roumaine d'histoire”, XVI (1977), nr. 1, p. 25—41. De altfel o parte a societății românești — în special pătura recrutată din sinul boierimii conservatoare — nutrea foarte multă simpatie pentru regimul țarist, unele odrasle ale familiilor Moruzi, Bălăceanu, Filipescu și Balș luptând chiar ca voluntari în rândurile armatei ruse din Crimeea, cf. Nicolae Ciachir, *Unele materiale inedite privind participarea românilor în cadrul detașamentelor grecești la luptele din Crimeea în perioada războiului din 1853—1856*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1965, p. 465—469.

⁵⁰⁸ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/1010, f. 323—325 v.

⁵⁰⁹ F.O., dos. 78/1011, f. 93—94.

⁵¹⁰ *Ibidem*, f. 247, 249. Într-o serie de articole publicate în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 85 și 86 din 23 și 27 oct. 1854, după evacuarea principatelor de către trupele țariste, cunoscutul publicist moldovean George Sion deplîngea neajunsurile provocate țărilor române de politica autoritară a St. Petersburgului și în special comerțului dunărean: „...știm că rușii caută prin toate mijloacele să puie obstacole navigației pe Dunăre, a nu curăți Sulina niciodată, precum sînt îndatoriiți prin tratate, a o astupa adică aruncînd pietre și saci cu pămînt la gura ei [...]. Credem că dacă Sulina n-ar fi fost în mina rușilor, mult mai bine s-ar fi dezvoltat comerțul Brăilei și Galațului, prin urmare agricultura și prosperitatea în țările noastre”, cf. I. Nistor, *Principatele române sub ocupația rusească*, p. 253.

În ceea ce privește pe consulul britanic din Moldova, refugiat la Viena, Gardner, el cerea permisia titularului departamentului externelor, încă de la 16 august, pentru ca să se întoarcă la Iași în urma evacuării provinciei de către trupele ruse și a iminentei intrări a austriecilor în Principate, solicitare ce i-a fost aprobată la 9 octombrie de către lordul John Fane Westmorland, ambasadorul britanic de la Viena⁵¹¹. La 4 noiembrie, Gardner înștiința pe lordul Clarendon că sosise în ajun la Iași, după o călătorie de aproape două săptămîni pe ruta Cracovia—Liov—Cernăuți—Mihăileni, urmînd să-și preia funcțiile oficiale după revenirea domnului Grigore al IV-lea Alexandru Ghica⁵¹²; făcea cunoscut totodată că în capitala Moldovei venise în inspecție și generalul-feldmareșal Coronini, însoțit printre alții și de căpitanul englez de stat major Vyner⁵¹³. În sfîrșit, la finele anului 1854 s-au întors la posturile lor în porturile dunărene Brăila și Galați și titularii Brown⁵¹⁴ și Cunningham⁵¹⁵. Cel din urmă făcuse chiar o călătorie de inspecție în Bulgaria în lunile octombrie—decembrie, denunțînd cu acest prilej într-o serie de 20 de rapoarte alcătuite la Rusciuk, Șumla, Tîrnovo, Șiștov, Giurgiu și Brăila, opresiunile la care erau supuse populațiile creștine, bulgari, greci și români, din partea turcilor⁵¹⁶, în pofida faptului că otomanii erau aliații Angliei în lupta împotriva Rusiei țariste; în-

⁵¹¹ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/1013, f. 101—101 v., 109—109 v., 113—113 v.

⁵¹² Nu tot astfel stăteau raporturile lui Colquhoun cu domnul Știrbei al Țării Românești, deoarece în urma instrucțiunilor primite, consulul general britanic refuzase să reia legăturile oficiale cu principele, acuzat de părtinire față de ruși în 1853 și de corupție (P. Schroeder, *op. cit.*, p. 254—255; L. Boicu, *op. cit.*, p. 172—174). Adevărul consta în faptul că atît Colquhoun cît și superiorul său de la Constantinopol, Stratford de Redcliffe, urmăreau să întărească influența engleză în Țara Românească prin aducerea la cîrma ei — cel puțin în calitate de caimacam — a lui Ion Ghica, cel care „adora englezii din tinerete și vorbea limba lor ca un fiu al Albionului“ (L. Boicu, *op. cit.*, p. 385).

⁵¹³ P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/1013, f. 119—119 v.

⁵¹⁴ Vezi raportul adresat lui Colquhoun la 18 dec. 1854 privind mișcările trupelor turcești ce trec Dunărea la Măcin, orice legătură cu Basarabia fiind oprită; în pofida unor ciocniri locale de-a lungul Prutului, turcii nu erau capabili de a întreprinde operații de anvergură (F.O., *Turkey*, dos. 78/1011, f. 374—375).

⁵¹⁵ Raport către Clarendon din 25 dec. 1854 (F.O., dos. 78/1014, f. 248—248 v.). Cunningham părăsise Galații la 16 aprilie, sosind la Constantinopol la 24 mai (raport din 3 iulie, *ibidem*, f. 222—223); pus la dispoziția lui Stratford de Redcliffe, a fost însărcinat de acesta cu o misiune exploratorie în Bulgaria (raport din 30 septembrie, *ibidem*, f. 246).

⁵¹⁶ Conținutul rapoartelor din Bulgaria și Țara Românească între 15 oct.—30 dec. 1854, expediat lui Clarendon la 12 februarie 1855 (F.O., dos. 78/1100, f. 81 și 83—144 v.).

tr-un raport complimentar alcătuit la Galați la 9 februarie 1855 (*Mission to Bulgaria*) și expediat Foreign Office-ului la 10 martie, revenind asupra unor aspecte politice, viceconsulul englez făcea și unele considerații privitoare la comerț, indicînd prețul unor mărfuri desfăcute la Tîrnovo și cursul monedelor circulînd acolo la 2 decembrie 1854⁵¹⁷.

Sfirșitul anului 1854 nu a adus cu sine alte evenimente importante în desfășurarea războiului. Frontul din Crimeea se stabilizase și aliații — cu toate greutățile inerente ale unei campanii de iarnă — continuau cu îndirjire asediul Sevastopolului, apărat de garnizoana sa cu mult eroism. Deoarece, însă, un succes hotărîtor al aliaților, merit a-l sili pe țar să ceară pace, se lăsa încă așteptat, Anglia și Franța au căutat cel puțin pe plan diplomatic să-și compenseze eșecul parțial suferit în Crimeea și a determina Austria la o cooperare mai strînsă. În pofida ezitărilor cabinetului de la Viena, puțin dispus să se angajeze mai mult în conflict și dornic de a-și păstra o oarecare libertate de manevră, totuși reprezentanții Angliei și Franței la curtea imperială, lordul Westmorland și baronul François Adolphe de Bourqueney, au supus unor presiuni insistente pe ministrul afacerilor externe von Buol, care a trebuit, pînă la urmă, să cedeze și să supună aprobării împăratului Francisc Iosif, la 2 decembrie 1854, încheierea unui tratat de alianță ofensiv și defensiv cu cele două puteri occidentale. Tratatul austro-anglo-francez prevedea garantarea posesiunilor Austriei în Italia pe timpul duratei războiului și ajutor militar în cazul atacării ei de către Rusia; Imperiul habsburgic se angaja la rîndul său să apere principatele dunărene împotriva vreunui atac al trupelor țariste și să coopereze cu aliații, acordîndu-le întreaga asistență de care aveau nevoie în cele două țări române. Austria proceda totodată la o mobilizare generală, declarîndu-se pregătită să intervină cu toate forțele în război, la momentul pe care îl va socoti oportun, dacă țarul și cabinetul de la St. Petersburg nu vor subscrie celor 4 „puncte” formulate anterior la Viena⁵¹⁸. În realitate, însă, Austria nu se gîndea în mod serios să se amestece în conflict, ceea ce a și determinat pe Napoleon al III-lea împreună cu guvernul britanic, ca un mijloc suplimentar de presiune față de Viena, să accepte la 26

⁵¹⁷ Ibidem, f. 178, 181—190. Anexat aceluiași raport, mai figura și un al doilea, alcătuit tot la Galați la 9 martie, în care Cunningham prezenta cu multă obiectivitate situația oropsită a țărănimii clăcașe din Moldova și Țara Românească, exploatată de boieri și arendași (ibidem, f. 191—195 v.).

⁵¹⁸ Cf. Gavin B. Henderson, *The diplomatic revolution of 1854*, în „*The American Historical Review*”, XLIII (1937), n. 1, p. 29—50; E. Tarié, *op. cit.*, II, p. 272—285; P. Schroeder, *op. cit.*, p. 232—255.

ianuarie 1855 oferta de alianță a regatului Sardiniei (Piemontului), victimă a politicii habsburgice de înăbușire a mișcării naționale din Italia în cursul revoluțiilor din 1848—1849 și să agreeze trimiterea unui corp expediționar de 10.000 soldați italieni în Crimeea, sub conducerea generalului Alfonso La Marmora⁵¹⁹. Cu toate că la Viena s-a iscat o oarecare neliniște, izvorită din teama unei posibile schimbări a politicii aliaților și în special a francezilor față de monarhia habsburgică, totuși nu s-a produs nici o modificare în diplomația puterilor occidentale iar Austria a continuat să rămână în expectativă.

În Rusia, obosit, bolnav și descurajat de falimentul politicii sale, țarul Nicolae I a închis ochii la 18 februarie/2 martie 1855, lăsându-și imperiul într-o situație critică. Conducerea războiului se dovedise neinspirată, comandamentul indecis iar armata rusă, slab dotată în muniții și echipament de luptă față de resursele mult mai bogate — în această privință — ale aliaților, nu mai era în stare să înfrunte cu sorți de izbândă corpul expediționar din Crimeea; schimbarea lui Menșikov de la conducerea operațiunilor și înlocuirea sa cu Mihail Gorceakov n-a putut influența prea mult cursul evenimentelor militare. De aceea, fiul și succesorul lui Nicolae I, Alexandru al II-lea (1855—1881) s-a arătat mai conciliant, pînă la un punct, deși a decis continuarea ostilităților în speranța obținerii unor condiții de pace de compromis, menite a salva prestigiul Rusiei.

Conferința ambasadorilor puterilor aflate în conflict (Bourque-ney și Westmorland pe de o parte, și Aleksandr Mihailovici Gorceakov pe de alta) reunită la Viena, din inițiativa Austriei, sub președinția lui Buol, încă din decembrie 1854, pentru discutarea celor 4 „puncte“ și ajungerea la o înțelegere, a eșuat însă la începutul lui aprilie 1855. Nici noul țar, nici Napoleon al III-lea și nici guvernul „whig“ britanic, în fruntea căruia fusese numit Palmerston ca prim-ministru la 5 februarie, nu au fost dispuși să cedeze și să renunțe la pozițiile adoptate. Dacă St. Petersburgul acceptase principiul punerii principatelor dunărene și a supușilor creștini din Imperiul otoman sub protecția colectivă a marilor puteri, a ridicat în schimb obiecții în ceea ce privește modalitățile de asigurare a libertății navigației pe Dunăre, dar mai ales împotriva pretențiilor ridicate de aliați de a se modifica prevederile convenției strimto-

⁵¹⁹ Amănunte la Alberto Ghisalberti, *L'alleanza di Crimea e l'opinione pubblica*, în „Risorgimento“, VIII (1956), p. 14—32; Jacques Godechot-François Pernod, *L'action des représentants de la France à Turin et l'intervention sarde dans la guerre de Crimée*, în „Rassegna storica del Risorgimento“, XLV (1958), p. 39—56.

rilor de la 1841 și a se neutraliza bazinul pontic prin demilitarizarea țărmurilor și desființarea flotelor de război a puterilor interesate, Rusia și Turcia⁵²⁰. În ceea ce privește Memorandumul baronului Anton von Prokesch-Osten din 21 martie 1855, referitor la libertatea navigației comerciale la Dunărea de Jos, document căruia i s-au alăturat și ambasadorii puterilor occidentale, acesta a suscitat din nou împotrivirea lui Gorceakov care s-a declarat împotriva doleanțelor de neutralizare a Deltei Dunării și de punerea navigației sub controlul unui „sindicat” european⁵²¹. În urma eșuării tratativelor de la Viena, ostilitățile din Crimeea au continuat cu toată vigoarea. Totodată, datorită condițiilor precare existente în regiunea gurilor Dunării, zonă de război în ultimă instanță, întrucât dacă austriecii „neutralizaseră” Principatele, în schimb ciocnirile sporadice continuau pe porțiunea fluviului despărțind Dobrogea de Basarabia, traficul comercial — numai al vaselor aparținând unor țări neutre — devenise intermitent și expus unor suficiente riscuri. Principala piedică a constituit-o în primul rînd blocada instituită la gurile Dunării și asupra porturilor rusești din Marea Neagră de către flota aliată⁵²², din teama ca garnizoana asediată din Sevastopol să nu primească întăriri și alimente pe această cale. Cunningham relata cu fidelitate Foreign Office-ului slaba mișcare portuară înregistrată la Galați și Brăila, unde ancorau numai vase sub pavilion grecesc sau austriac, căroră autoritățile țariste le permiteau navigația între Ismail și Deltă⁵²³, deși nu totdeauna fără dificultăți⁵²⁴. Cu toate acestea Gardner își exprima nemulțumirea către lor-

⁵²⁰ V. J. Puryear, *England, Russia and the Straits Question*, p. 355—398; A. N. Petrov, *Русские дипломаты на Венских конференциях 1855 г.*, în „Исторический Вестник”, 1890, nr. 4, p. 22—50; nr. 5, p. 265—289; nr. 6, p. 514—534; E. Tarlé, *op. cit.*, II, p. 309—318; P. Schroeder, *op. cit.*, p. 256—284. În afara Austriei au mai existat unele încercări de mediație între Rusia și aliați depuse în decursul anilor 1854—1855 și de către guvernul Statelor Unite, care au rămas însă fără efect (B. P. Thomas, *Russo-American Relations*, p. 118—121; A. Dowty, *The United States and the Crimean War*, p. 124—129).

⁵²¹ D. A. Sturdza, *Recueil de documents relatifs à la liberté de navigation du Danube*, Berlin, 1904, p. 12—23; H. Hajnal, *The Danube*, p. 70—71; P. Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*, p. 41—44; L. Boicu, *op. cit.*, p. 420—422. Pentru problema statutului politic al principatelor în cadrul conferinței de la Viena, vezi M. Mușat și I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 268—269 și B. Marinescu, *op. cit.*, p. 58—63.

⁵²² Conform dispozițiilor remise consulilor străini din porturile dunărene, relevante de Gardner la 24 februarie și 5 martie 1855 (P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/1099, f. 40—41, v. 194, 204, 212).

⁵²³ Raport din 25 ianuarie către Clarendon (P.R.O., F.O., dos. 78/1100, f. 41—42).

⁵²⁴ Asupra șicanelor făcute vaselor neutre vezi raportul lui Cunningham din 25 februarie (Ibidem, f. 164—165).

dul Clarendon, la 8 martie, în privința autorizației de liberă navigație pe Dunăre acordată de Gorceakov vaselor austriece și neutre, ceea ce făcea din Austria principala beneficiară a comerțului fluvial⁵²⁵; cele mai prospere afaceri reveneau companiei Spiridon Gopcevič din Triest, ale cărei vase părăseau Galații la 11 martie încărcate cu grîne⁵²⁶. În urma plîngerilor înaintate forurilor corespunzătoare cu privire la dificultățile provocate traficului dunărean, Amiralitatea britanică făcea cunoscută agenților consulari englezi, prin lordul Woodhouse, la sfîrșitul lui martie, ridicarea blocadei în regiunea deltei fluviului⁵²⁷. Efectele acestei măsuri n-au fost însă cele scontate; Cunningham relata lui Stratford de Redcliffe la 30 martie că autoritățile țariste reținuseră la Ismail cca 150—200 vase neutre, sub pavilion austriac, grec, olandez, danez, hanovrian etc.⁵²⁸ Pentru a se evita în același timp dificultățile de navigație pe brațul Sulina, Cunningham susținea față de Clarendon la 5 aprilie necesitatea ameliorării navigației pe brațul Sf. Gheorghe și a creării unui port la ieșirea în Marea Neagră⁵²⁹. Față de protestele ridicate de neutri, Colquhoun raporta Foreign Office-ului la 1 mai că generalul Lüders, comandantul forțelor ruse din Basarabia, a dat dispoziții la 7/19 aprilie pentru navigația nestînjenită pe Dunăre a vaselor austriece, prusiene și grecești, transportînd cereale⁵³⁰. Necesități de ordin militar au obligat din nou pe aliați să instituie blocada la gurile Dunării; împotriva acestei măsuri protesta Cunningham către Clarendon la 7 iunie, arătînd că măsura afecta numai exportul de cereale al Principatelor, deoarece rușii nu mai traficau pe Dunăre și-și desfăceau prisosul de grîne în mod liber în Austria pe calea Nistrului sau pe uscat. În felul acesta — conchidea Cunningham — blocada deservea nu numai pe aliați și pe turci, dar și pe neutri, împiedicînd astfel Europa să se aprovizioneze cu un milion și jumătate „quarters“ de grîu⁵³¹; de altfel, după cum înști-

⁵²⁵ F.O., dos. 78/1099, f. 45—46.

⁵²⁶ Vezi rapoartele lui Cunningham din 29 ianuarie și 11 martie (F.O., dos. 78/1100, f. 53—54, 187—187 v.).

⁵²⁷ Comunicare făcută de Gardner lui Clarendon la 10 aprilie (F.O., dos. 78/1099, f. 187—187 v.).

⁵²⁸ F.O., dos. 78/1100, f. 236—237. Alte detalii și în rapoartele din 15 martie și 2 aprilie (ibidem, f. 210—210 v., 238—238 v., 240—241).

⁵²⁹ Memoriul intitulat *Advantages likely to accrue to the Trade of the Danube from the establishment of a free Port at the St. George's mouth of the River*, redactat la Galați la 4 aprilie și tipărit de F. Ohm la București, 1855, 8 pag., a fost înaintat și lui Stratford de Redcliffe la 5 aprilie (F.O., dos. 78/1100, f. 244—244 v., 246—259) și trimis de Gardner Foreign Office-ului la 23 mai (F.O., dos. 78/1099, f. 222, 224—227 v.).

⁵³⁰ F.O., dos. 78/1097, f. 233, 235—238 v.

⁵³¹ F.O., dos. 78/1100, f. 369—371 v.

înța același viceconsul la 31 mai, recolta de grâu și porumb din Principate din 1853—1854 se afla de vânzare⁵³².

O altă problemă care a preocupat pe reprezentanții consulari englezi din Moldova și Țara Românească în această perioadă a fost și aceea de a explora posibilitățile de aprovizionare a corpului expediționar britanic din Crimeea cu produse agro-alimentare din Principate; după cum vom constata însă, nici unul din proiectele plănuite n-a fost tradus în realitate. Astfel, încă de la 24 februarie Cunningham făcea cunoscută lui Clarendon propunerea primită de la antreprenorii J. P. Carruthers și Charles Lander de a achiziționa din țările române 10.000 capete de bovine la prețul de 4 1/2 pence livra de carne și a transporta în medie lunară cca 1500—2000 capete la Balciic sau într-alt port al Mării Negre pentru consumul armatei engleze⁵³³; la 15 martie Cunningham revenea cu detalii, arătând că furnizorii amintiți se mai angajau să procure în același timp și 10.000 pfunzi carne de porc⁵³⁴. Dar la 3 mai se primea un refuz din partea lordului Woodhouse, invocând dificultățile de transport, imbarcare și livrare, care ar fi adus întreaga operație la un preț mult prea ridicat⁵³⁵. Pe de altă parte Cunningham a propus la 26 martie lordului Raglan, comandantul forțelor britanice din Crimeea, să-i procure cai pentru regimentele de cavalerie cantonate la Balaklava, indicându-i oferte de vânzare prezentate de fratele pîrcălabului de Galați, Gheorghe Ghica, care posedă 500 pînă la 600 cai, prețuiți la 30 ducați (£ 14) de cap; însuși pîrcălabul dispunea de 4—5000 de cai pe care putea să-i livreze la Galați sau la Călărași⁵³⁶; dar și acest proiect a căzut datorită nehotărîrii lui Raglan, iar caii au fost vînduți în Austria⁵³⁷. Pe de altă parte, comisaritul militar britanic de la Balaklava a cerut lui Stratford de Redcliffe la 27 mai să obțină eliberarea unei cantități de 20.000 tone furaje din Principate, urmînd a fi transportate pe ruta Rasova—Mangalia—Balciic și de acolo imbarcate pentru Crimeea⁵³⁸; Cunningham raporta însă Foreign Office-ului la 11 iunie că sezonul era prea

⁵³² Ibidem, f. 361—362.

⁵³³ Ibidem, f. 160—162 v.

⁵³⁴ Ibidem, f. 212—214; sînt anexate și prețurile unor produse (f. 215). Principatele dispuneau de 140.000 capete de vite (din care 70.000 erau sacrificate în Țara Românească și 20.000 în Moldova pentru seu, iar 50.000 erau destinate pentru export în Austria, adică 20.000 din Țara Românească și 30.000 din Moldova), cf. Ibidem, f. 199—202 v. (raport din 14 martie).

⁵³⁵ Ibidem, f. 303—303 v.

⁵³⁶ Ibidem, f. 224, 226—227.

⁵³⁷ Ibidem, f. 319—320.

⁵³⁸ Ibidem, f. 375—375 v.

avansat pentru a se putea asigura livrările solicitate, la timp⁵³⁹. De altfel după cum arătase Cunningham încă de la 5 aprilie, posibilitățile de aprovizionare a corpului expediționar din Crimeea cu produse din Principate depindea nu numai de posibilitățile existente ale navigației pe Dunăre, pentru a feri convoaiele de interceptările rusești, preconizînd ruta cea mai avantajoasă Brăila—Hîrșova—Siliștra iar de acolo prin Babadag la Varna sau la Balçic, dar și de prețurile fluctuante în funcție de cerere ca și de barierele vamale⁵⁴⁰. Încercări de a alege și o altă cale nu au lipsit. Astfel la 3 mai vice-consulul englez din Galați făcea cunoscută propunerea comisarului general pentru aprovizionare al armatei britanice, Crookshank, de a încărca un vas cu orz pentru armata din Crimeea și a-l îndrepta spre Balaklava pe Dunăre și Marea Neagră; dar riscul era prea mare și Cunningham a refuzat să-și ia răspunderea din teama ca acel vas să nu fie oprit de ruși la Chilia⁵⁴¹. Crookshank n-a dezarmat însă și însoțit de un alt ofițer de intendență, Power, s-a dus la București făcînd cunoscut lui Colquhoun că a încheiat un contract cu casa de comerț Spitz Goldstein spre a livra orz pentru armata britanică din Crimeea pe calea Dunării, folosind însă vase neutre. Colquhoun s-a opus însă acestei ilegalități iar proiectul a fost abandonat⁵⁴². În privința achizițiilor de cereale făcute de englezi din Principate în general, situația a fost nesatisfăcătoare; dacă în 1854 mai frecventaseră porturile dunărene românești încă 54 vase britanice, achiziționînd 119.504 „quarters“ de grîu la prețul de £ 276.284 (adică 2£, 6 sh. și 2 d. de „quarter“), în schimb, în 1855 nici un vas britanic n-a acostat la Brăila și Galați, cumpărîndu-se doar 9830 „quarters“ la prețul de £ 42.157(4 £, 5 sh. și 9 d. de „quarter“⁵⁴³), reprezentînd cea mai scăzută cantitate importată în ultimele două decenii, dar la costul cel mai ridicat provocat de criza războiului.

⁵³⁹ Ibidem, f. 373—373 v. Răspunsul negativ al lui Cunningham era transmis și celor în drept la 10 iunie (ibidem, f. 377—377 v.).

⁵⁴⁰ Ibidem, f. 260—261 v. Taxele de export la cereale (grîu, porumb, orz) din Țara Românească erau comunicate mai tîrziu de Cunningham lui Clarendon la 28 septembrie (F.O., dos. 78/1101, f. 142—142 v.).

⁵⁴¹ F.O., dos. 78/1100, f. 293—294.

⁵⁴² Vezi raportul lui Colquhoun către Clarendon din 10 mai, F.O., dos. 78/1097, f. 261—263.

⁵⁴³ Th. Forester, *The Danube and the Black Sea...*, p. 126 și B. Marinescu, *Economic relations between the Romanian Principalities and Great Britain*, p. 277. Din rîndul cerealelor, englezii au mai achiziționat din Principate și porumb (27 586 „quarters“ în 1854 și 13 368 „quarters“ în 1855); în 1854 au mai cumpărat și alți 1109 „quarters“ de orz, precum și 258 „hundred-weights“ de seu; în 1855, nimic (cf. Th. Forester, *op. cit.*, p. 120).

Reprezentanții consulari englezi din Principate s-au preocupat în egală măsură în decursul anului 1855 de problema adoptării măsurilor necesare pentru împiedicarea comerțului de contrabandă practicat mai ales din centrele moldovene de-a lungul Dunării și al Prutului cu Rusia țaristă. Rapoarte succesive ale lui Cunningham și Gardner atrăgeau atenția Foreign Office-ului asupra traficului ilicit de sare desfășurat între Galați și Reni, sau pe Prut între Sculeni și Leova⁵⁴⁴. Mai târziu la 4 iulie, bazându-se pe informațiile extrase din numărul din 25 mai al periodicului „Corriere Italiano” din Viena, Cunningham informa pe lordul Clarendon despre existența unui schimb de mărfuri destul de activ între Austria și Rusia, tranzitat prin principatele dunărene, ceea ce făcea ca blocada porturilor rusești din Marea Neagră de către flota aliată să devină ineficientă⁵⁴⁵. Supoziții ca între Principate și Rusia să se facă contrabandă nu numai cu grâne dar și se efectueze chiar transporturi clandestine de arme îl alarmau pe Cunningham la 21 iunie⁵⁴⁶, deși nu s-a dovedit nimic în acest sens. În schimbul sării pe care rușii o puteau achiziționa, la un moment dat, în mod liber de pe piața moldoveană, autoritățile țariste au îngăduit trecerea vaselor neutre, încărcate cu cereale, pe Dunăre, ceea ce, în ultimă instanță s-a dovedit profitabil atât pentru aliați cit și pentru turci⁵⁴⁷. În sfârșit, în cursul lunii septembrie, o serie de rapoarte ale lui Cunningham și Gardner priveau intervențiile făcute pe lângă pîrcălăbia portului Galați de a opri exportul ilicit de lemn pentru catarge de corăbii în Basarabia⁵⁴⁸.

Toate complicațiile legate de navigația pe Dunărea maritimă — unde dificultățile legate de trecerea navelor prin brațul Sulina⁵⁴⁹

⁵⁴⁴ Vezi rapoartele lui Cunningham din 2 și 5 februarie și al lui Gardner din 1 februarie (F.O., dos. 78/1100, f. 55, 57—61 v.).

⁵⁴⁵ Ibidem, f. 363—363 v., 365—366.

⁵⁴⁶ Ibidem, f. 391—392.

⁵⁴⁷ Vezi raportul lui Cunningham din 30 iulie (F.O., dos. 78/1101, f. 68—69).

⁵⁴⁸ Rapoarte ale lui Cunningham către Colquhoun (3 sept.), (F.O., dos. 78/1098, f. 187) și Clarendon (7 septembrie) (F.O., dos. 78/1101, f. 122—124 v.) și ale lui Gardner către Clarendon (10 și 13 septembrie) (F.O., dos. 78/1099, f. 95—97, 103). Alte detalii în corespondența ulterioară a lui Cunningham (F.O., dos. 78/1101, f. 183—185 v., 191—196, 200—231 v. etc.).

⁵⁴⁹ La 24 octombrie 1855 Cunningham făcea cunoscut lui Clarendon un plan propus de autoritățile austriece pentru îmbunătățirea navigației pe brațul Sulina. Urma să se constituie o echipă de 18 piloți experimentați, salarizați din taxele de pilotaj, pentru fiecare vas de 100 tone urmînd să se plătească 8 ducați (£ 3,16^s) iar pentru cele de sub 100 tone numai 4 ducați (£ 1,18^s); consulul grec din Galați a protestat împotriva acestui proiect și a criticat mai ales sistemul de taxare propus (F.O., dos. 78/1101, f. 214—217).

erau acum și mai mult agravate din pricina stării de război —, au readus în actualitate problema atât de controversată a deschiderii unui canal de comunicații între Dunăre și Marea Neagră de-a latul Dobrogei. Din necesități militare imperioase, la inițiativa guvernului francez, s-a adoptat însă, în cursul anului 1855, cu asenti-mentul Porții, soluția cea mai rapidă, anume aceea a construirii unei șosele strategice între Cernavodă și Constanța, încredințându-se această lucrare inginerului Charles Lalanne⁵⁵⁰; pînă la sfîrșitul anului ea a și fost încheiată⁵⁵¹. Cu toate acestea, cabinetul din Viena a înclinat din nou spre vechiul proiect al săpării unui canal, capabil să asigure navelor evitarea ocolitei și atât de dificilei rute prin Delta Dunării. Astfel, reproducînd știri primite din capitala Austriei, „Gazeta de Transilvania“ anunța în iulie 1855 că ministrul de finanțe al Imperiului habsburgic, baronul Karl Ludwig von Bruck, a întemeiat o societate pe acțiuni cu scopul de a realiza mult discutatul canal⁵⁵²; informația era reluată și de „Telegraful român“ din 16 iulie, ce preciza că societatea în cauză ar dispune de un capital de 10 milioane florini⁵⁵³. Ziarul ieșan „Zimbrul“ revenea cu unele amănunte după „Journal de Dresde“, în numărul din 23 iulie, arătînd că proiectul interesa deopotrivă Anglia, Franța și Austria, urmînd ca guvernul otoman să acorde concesiunea canalului și amenajării portului Constanța unui consorțiu pus sub direcția celor trei puteri, reprezentate, respectiv, prin ducele Charles de Morny, fratele vitreg al lui Napoleon al III-lea, președintele Corpurilor legiuitoare, financiarul Thomas Wilson — autorul proiectului tehnic al canalului⁵⁵⁴ — și contele Ludwig von Breda⁵⁵⁵.

⁵⁵⁰ Vezi amănunte în rapoartele lui Colquhoun din 11 iulie, 10 august și 6 noiembrie 1855 (F.O., dos. 78/1097, f. 337—339; dos. 78/1098, f. 90—92 v. și 321—323 v.) care a aprobat această inițiativă. Pentru traseul șoselei vezi *Carte topographique de l'isthme de Dobroudcha indiquant la route ouverte en 1855 entre Rassova sur le Danube et Kustendjé sur la Mer Noire* [...] Échelle de carte 1/100.000, la Bibl. Acad. R.S.R., Cabinetul de hărți și atlase, DXIV/93; cf. și C. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne*, (Constanța), f.d., p. 54, n. 168.

⁵⁵¹ „Zimbrul“, Iași, III (1855), nr. 272 (21 dec.), p. 1088; „Steaua Dunării“, Iași, I (1855), p. 144.

⁵⁵² Anul XVIII (1855), p. 219.

⁵⁵³ Anul III (1855), nr. 56, p. 222.

⁵⁵⁴ Proiectul se află expus în opusculul *The Lowlands of the Danube, project... for a Canal from Rassova to Kustendji*, London, 1855. El a fost violent criticat de Thomas Forester, *The Danube and the Black Sea...*, p. 48—50, care înclina spre soluția construirii unei căi ferate.

⁵⁵⁵ „Zimbrul“, III (1855), nr. 152, p. 606—607.

„Zimbrul“ din 18 octombrie vestea că „un capitalist englez“, adică Forbes Campbell, „s-au înfățișat ca antreprenori“ al canalului proiectat a se săpa „de la Kiustenja pe Marea Neagră pînă la Dunăre“⁵⁵⁶ iar în numărul din 11 noiembrie revenea cu precizări făcînd cunoscută continuarea negocierilor între guvernul otoman și consorțiul occidental, care reclama concesiunea canalului pe 99 ani, mărfurile urmînd a circula libere, doar vasele trebuind să plătească o taxă pe tonaj, dar mult mai scăzută decît cea plătită la intrarea pe brațul Sulina⁵⁵⁷. „Steaua Dunării“ anunța în numărul său din 24 ianuarie 1856 că la 4 ale lunii, sultanul acordase un firman consorțiului străin autorizîndu-l să construiască canalul ce va purta numele său, Abdul Medjid. Poarta urmărea prin realizarea acestui proiect „deschiderea nemijlocită a relațiilor între Europa centrală și Asia centrală, înlăturarea influenței rusești în Orient și mai cu seamă a tuturor împiedicărilor ce se aflau pînă acum în comerț...“⁵⁵⁸; după cum scria „Vestitorul românesc“, canalul „va porni de la Cernavodă spre a ajunge în valea Tuzla“⁵⁵⁹. Comentînd știrea într-un editorial din 2 februarie „Steaua Dunării“ opina că viitorul „canal Abdul Medjid este în privirea politică o soluție practică a controverselor pentru libertatea navigației pe Dunăre“ iar „în privirea mercantilă, înfățișează relațiilor comerciale cea mai mare ușurință, grăbire și siguranță“; totodată „portul Tuzla va putea rivaliza ca *port franc* cu Odessa“⁵⁶⁰. „Bukarester Deutsche Zeitung“ precum și „Vestitorul românesc“ și „Anunțătorul“ comunicau, la rîndul lor, textul celor 12 articole cuprinse în actul de concesiune acordat de sultan concernului Wilson—Morny—Breda⁵⁶¹. Totuși „Steaua Dunării“ din 1 martie releva complicațiile ivite în această problemă din pricina opoziției hotărîte a ambasadorului britanic la Constantinopol, Stratford de Redcliffe, față de proiectatul canal⁵⁶², exprimînd punctul de vedere al acelor cercuri engleze nemulțumite de eventualitatea întăririi influenței economice și politice a Austriei la Poartă și asupra principatelor dunărene în cazul

⁵⁵⁶ Ibidem, nr. 221, p. 883—884.

⁵⁵⁷ Ibidem, nr. 242, p. 966.

⁵⁵⁸ Anul II (1856), nr. 7, p. 27—28.

⁵⁵⁹ Anul XXI (1856), p. 14.

⁵⁶⁰ Anul II (1856), nr. 11, p. 43.

⁵⁶¹ „Bukarester...“, XII (1856), p. 33; „Vestitorul...“, XXI (1856), p. 276; „Anunțătorul...“, IV (1856), p. 279.

⁵⁶² Anul II (1856), nr. 22, p. 88.

reușitei întreprinderii⁵⁶³. De altfel, însuși Cunningham înaintase Foreign Office-ului un memoriu încă de la 15 august 1855 prezentind o situație financiar-statistică defavorabilă proiectului construirii canalului, în urma căreia cheltuielile întreprinderii ar depăși cu mult veniturile scontate după prevederile cele mai optimiste⁵⁶⁴.

Problema construirii canalului a luat însă o întorsătură neașteptată. Terminarea cu succes pentru puterile maritime a războiului Crimeii și instaurarea păcii în urma Congresului de la Paris au determinat de îndată Austria, Anglia și Franța să-și modifice atitudinea față de proiectatul canal Dunăre—Marea Neagră. Aceste puteri, căpătînd satisfacerea doleanțelor lor economice și politice prin îndepărtarea — temporară — a Rusiei țariste de la gurile Dunării, fluviu care a dobîndit un nou statut internațional pentru comerț și navigație, n-au mai găsit nici un interes în proiectul consorțiului Wilson—Morny—Breda, costisitor și nesigur, și de aceea planul construirii canalului dobrogean de către străini a fost definitiv abandonat⁵⁶⁵.

⁵⁶³ Pentru politica antiaustriacă a diplomatului englez, vezi L. Boicu, *op. cit.*, p. 133—135, 139—142, 166—167, *passim*; unele amănunte și la Harold Temperley, *The last Phase of Stratford de Redcliffe, 1855—1858*, în „The English Historical Review”, XLVII (1932), p. 216—259.

⁵⁶⁴ După Cunningham consorțiul dispunea pentru efectuarea canalului (dar nu și pentru amenajarea portului Constanța) de suma de 10 milioane florini sau £ 800.000, însă veniturile realizate de pe urma transportării și desfacerii cerealelor din principate la Constanța cu greu ar fi putut depăși anual suma de £ 100.000, estimîndu-se în cel mai bun caz exportul la un milion de „quarters” grîne, la prețul de 2 șilingi quarter-ul (cf. P.R.O., F.O., Turkey, dos. 78/1101, f. 102—106 v.). Aceeași poziție față de construirea canalului a manifestat-o în mod repetat și Colquhoun (vezi rapoartele sale din 10 august și 6 noiembrie 1855, cf. F.O., dos. 78/1098, f. 90—93 v. și 321—323 v.). Alte amănunte la P. Cernovodeanu, *Românii și primele proiecte de construire a canalului...*, p. 200—204.

⁵⁶⁵ El a fost înlocuit printr-un altul, mai realist, de construire a unei căi ferate între Cernavodă și Constanța și de amenajare a instalațiilor portuare ale acestei din urmă așezări, prin cointeresarea altor oameni de afaceri englezi, frații John Trevor, George, Henry și Robert Barkley, reuniți împreună cu inginerii Charles Loddell și Lewis Gordon (autorii proiectului *Report on the proposed Railway between the Danube and the Black Sea and the free port of Kustendje*, London, 1856; cf. și C. J. Băicoianu, *Handelspolitische Bestrebungen Englands...*, p. 12) și alți oameni de afaceri din Londra, Manchester, Nottingham și Newcastle în consorțiul „Danube & Black Sea Railway & Kustendje Harbour Co”, cu un capital de £ 300.000, ce a căpătat autorizația necesară prin firmanul sultanului din 1 sept. 1857 (= 12 Moharrem 1274 H.); concesiunea a fost însoțită și de o convenție relativă la amenajarea portului Constanța. Construirea liniei ferate a pus, astfel, capăt, pentru mai mult timp, oricărei inițiative de asigurare a vreunei alte căi de comunicație de-a lungul teritoriului dobrogean. Pentru toate

Revenind acum la evenimentele militare din 1855 spre a arunca o privire asupra modului în care a evoluat și s-a încheiat războiul Crimeii, trebuie să precizăm mai întâi că intențiile aliaților de a sprijini pe turci într-un atac asupra Basarabiei, pornit din Moldova⁵⁶⁶ s-au dovedit, de la început, irealizabile. Cunningham atrăsese atenția lordului Clarendon încă de la 10 mai 1855 asupra dificultăților unei asemenea acțiuni militare: incuria serviciilor de aprovizionare, necesitatea prestării unor operații pe un teren impropriu, imposibilitatea pentru vasele de un anumit tonaj de a intra pe Dunăre ș.a.; viceconsulul englez de la Galați sugera mai degrabă atacarea unui port rusesc de la Marea Neagră, în speță Odessa⁵⁶⁷. Pentru a-și dovedi afirmațiile privitoare la condițiile improprii oferite la gurile Dunării pentru vasele de război chiar de o capacitate medie, Cunningham făcea cunoscută amiralului Sir Edward Lyons, comandantul flotei britanice din Marea Neagră, adâncimea apei în brațul Sulina de 10 1/2 picioare engleze și-l informa totodată asupra pozițiilor bateriilor ruse de la Ismail și Chilia⁵⁶⁸. Același diplomat relatea la 19 septembrie șefului Foreign Office-ului rezultatele călătoriei întreprinse între 15—20 august de-a lungul Prutului, inspectând linia de graniță între Reni și Leova. Contacte — doar de

acestea, vezi H. C. Barkley, *Between the Danube and the Black Sea, or five years in Bulgaria* (2nd ed.) London, 1877, p. 101—105, 109—113, 145—147, *passim*; Th. Forester, *op. cit.*, p. 215—227; C. Băicoiano, *op. cit.*, p. 21—23, iar mai recent J. H. Jensen and Gerhard Rosegger, *British Railway Builders along the Lower Danube, 1856—1869*, în „The Slavonic and East European Review”, XLVI (1968), nr. 106, p. 105—128 și Orhan Kurmuş, *Britain's dependence on foreign food and some railway projects in the Balkans*, Ankara, 1971, p. 259—283 (extras din ODTU, *Gelişme Dergisi Sayı 2 — 1971 den ayribasım*). După realipirea Dobrogei la România în 1878 proiectul realizării canalului Dunăre—Marea Neagră a fost reluat, dar de data aceasta pentru a servi numai interesele statului nostru (cf. Stoica Gh. Lascu, *Mărturii documentare privind elaborarea unor proiecte ale canalului Dunăre—Marea Neagră*, în „Revista de istorie”, 37 (1984), nr. 6, p. 534—555) însă a fost realizat prin forțe proprii de abia în anii construirii societății socialiste în România de astăzi și inaugurat la 26 mai 1984.

⁵⁶⁶ P. Schroeder, *op. cit.*, p. 208, 214, 217, 303 și 313.

⁵⁶⁷ F.O., *Turkey*, dos. 78/1100, f. 309—311.

⁵⁶⁸ Ibidem, f. 327—328. Într-un raport ulterior, din 15 septembrie, adresat lui Stratford de Redcliffe, Cunningham preciza că la Reni forțele rusești dispuneau de 18 guri de tun iar la Ismail de 8 guri și la Chilia de 2; flotila inamică de război pe Dunăre număra 3 steamere și 28 de vase înarmate; la Reni staționau cîte un detașament de artilerie și cavalerie. Pentru a împiedica ciocnirile turcilor și ale aliaților cu trupele țariste, austrieicii aduseseră 2 batalioane de infanterie la Brăila și alte 2 la Galați (F.O., dos. 78/1101, f. 130—133).

ordin comercial — aveau loc numai între Galați și Reni, peste Dunăre, precum și între Sculeni și Leova, dar micul trafic de mărfuri existent era lipsit de orîșice interes de ordin militar⁵⁶⁹.

Așadar, din pricina a numeroase dificultăți ca și a staționării trupelor austriece în principate, dispuse ca „tampon“ între beligeranți, aliații au trebuit să renunțe la operațiile de diversiune proiectate în Basarabia și și-au concentrat tot efortul în Crimeea unde au hotărît să cucerească cu orîșice preț Sevastopolul⁵⁷⁰. În înaltul comandament aliat avuseseră loc chiar schimbări, generalului francez Canrobert — avînd fricțiuni cu lordul Raglan — succedîndu-i generalului Aimable Jean-Jacques Pélissier. Asaltul general al corpului expediționar din 6/18 iunie asupra Sevastopolului s-a încheiat după lupte grele și sîngeroase printr-un eșec; deși forțele ruse erau greu încercate și duceau lipsă de muniții și provizii, s-au apărat însă cu mult eroism respingînd pe atacatori⁵⁷¹. Lordul Raglan, în vîrstă destul de înaintată, suferind și deprimat de inutilul măcel, a încetat din viață la zece zile după eșecul ofensivei aliaților (16/28 iunie), succedîndu-i la comandamentul trupelor engleze adjunctul său, generalul Sir James Simpson, apoi, la sfîrșitul anului, generalul Sir William Codrington. Și tabăra rusă a suferit pierderi grele: generalul Todleben a fost grav rănit iar amiralul Nahimov a căzut vitejește la datorie la 30 iunie/12 iulie. Zilele rezistenței garnizoanei de la Sevastopol erau, în orîșice caz, numărate. După bătălia de la rîul Ciornaia (4/16 august), aliații strîng și mai mult cleștele asediului iar la 27 august/8 septembrie forțele franceze sub comanda generalului Patrice Mac Mahon cuceresc importantul fort

⁵⁶⁹ Ibidem, f. 136—141 v.

⁵⁷⁰ Amănunte G. C. Eroșevici, *Оборона Севастополя. Штурм 6-20 июня 1855 г.*, St. Petersburg, 1910, 31 p.; E. Tarlé, *op. cit.*, II, p. 347—381; A. J. Barker, *op. cit.*, p. 240—256. F. Engels, *Despre asaltul de la 18 iunie*, în K. Marx—F. Engels, *op. cit.*, 11, p. 378—379 a considerat atacul aliat ca o „acțiune hotărîtă în pripă, schimbată radical în ultimul moment și mai în pripă și întreprinsă într-un mod revoltător de meșteșugăresc“; cf. și K. Marx, *Eșecul de la 18 iunie*, în K. Marx—F. Engels, *op. cit.*, 11, p. 341—345.

⁵⁷¹ Marx și Engels au criticat cu multă asprime deficiențele comandamentului aliat demonstrate la asediul Sevastopolului, prelungit peste așteptări (cf. K. Marx, *Privire retrospectivă asupra campaniei din Crimeea*, în K. Marx—F. Engels, *Opere*, 10, p. 621—626; F. Engels, *Catastrofa britanică din Crimeea*, în *op. cit.*, p. 631—637; idem, *Campania din Crimeea*, în K. Marx—F. Engels, *op. cit.*, 11, p. 231—234; idem, *Războiul Crimeii*, în *op. cit.*, 11, p. 251—257; idem, *Cu privire la critica evenimentelor din Crimeea*, în *op. cit.*, 11, p. 299—302).

Malakov, deși englezii sînt respinși la bastionul „Marele Radan”⁵⁷². În cele din urmă, rușii, rămași sub comanda generalului Hrulev, copleșiți de forța adversarilor, au aruncat în aer ultimele baterii, și-au sabordat flota și s-au retras spre nord; Sevastopolul a căzut, în sfîrșit, în mîinile aliaților la 30 august/11 septembrie⁵⁷³.

Cu toate acestea, războiul n-a luat încă sfîrșit; luptele au continuat pe frontul din Caucaz unde rușii au obținut chiar victorii împotriva turcilor, cucerind fortăreața Kars la 16/28 noiembrie⁵⁷⁴. Totuși forțele Imperiului țarist erau slăbite, posibilitatea de a mai întreprinde operații de anvergură încununată de succes împotriva aliaților exclusă, rușii trebuind, în plus, să facă față și unei ofensive diplomatice de anvergură a adversarilor care erau pe cale să atragă în coaliția lor nu numai Austria, dar și Suedia (cu care încheiaseră un tratat de alianță la 21 noiembrie) și, cu toate reticențele ei, chiar Prusia. Deși corpul expediționar din Crimeea⁵⁷⁵ n-a mai întreprins acțiuni însemnate, el constituia totuși o permanentă amenințare în flancul sudic al Rusiei, iar perspectivele unei noi debarcări în Caucaz — susținută mai ales de englezi — îngrijorau din cale afară cabinetul de la St. Petersburg.

⁵⁷² F. Engels, *Bătălia de pe Cernaia*, în K. Marx—F. Engels, *op. cit.*, 11, p. 558 sublinia că „vitejia soldaților și mediocritatea generalilor sînt trăsături caracteristice pentru ambele părți participante la acest război”.

⁵⁷³ * * * *Кто последний оставил Севастополь?*, în „Русская Старина” XIII (1875), mai, p. 140—142; E. Tarlé, *op. cit.*, II, p. 427—452. Vezi sublinierea importanței evenimentului la F. Engels, *În legătură cu luarea Sevastopolului și Evenimentul hotărîtor al războiului*, în K. Marx—F. Engels, *Opere*, 11, p. 565—569 și 590—599. Cunningham relatea lui Stratford de Redcliffe la 28 septembrie despre sărbătorirea de către autoritățile din Galați a căderii Sevastopolului prin iluminatăii și Te-Deum la biserica catolică din oraș (F.O., dos. 78/1101, f. 159—163, 165—166). În războiul Crimeii s-au distins și unii luptători români, de partea aliaților. Din rîndurile acestora menționăm numele praporcicului Vasile Puică căruia i s-a conferit chiar o medalie de către comandamentul englez, cf. „Vestitorul românesc”, XXI (1856), p. 271.

⁵⁷⁴ În legătură cu acest eveniment, de care englezii se făceau vinovați întrucît n-au dat concursul adecvat forțelor turcești, guvernul britanic, în dorința de a sesiza Parlamentul, a publicat chiar în colecția „Blue Books” toate documentele relative la această afacere, *Papers relative to Military Affairs in Asiatic Turkey and the Defence and Capitulation of Kars*, London, 1856. Pe baza acestei lucrări K. Marx a făcut un vehement rechizitoriu englezilor pentru comportarea lor în privința apărării Karsului, emițînd chiar părerea că „fără căderea Karsului n-ar fi existat nici cele 5 puncte, nici conferințele, nici tratatul de la Paris, într-un cuvînt, n-ar fi existat nici o pseudo-pace” (*Căderea Karsului*, în K. Marx—F. Engels, *Opere*, 11, p. 647).

⁵⁷⁵ Necesitățile de a aproviziona în continuare corpul expediționar din Crimeea, îl fac pe Colquhoun să scrie lui Stratford de Redcliffe din București la 13 decembrie 1855 că se încheiaseră contracte în principate pentru livrarea către armata britanică de cereale (grîu, orz), făină și 3000 capete

Concomitent cu aceste evenimente a intervenit însă factorul decisiv care a dus la încheierea războiului, anume amenințarea intervenției directe a Austriei în conflict. La 16/28 decembrie, ministrul afacerilor externe al cabinetului de la Viena, von Buol, a înaintat cancelarului rus Nesselrode, sub formă ultimativă, cerințele aliaților pentru a se încheia pacea, înlocuind cele 4 „puncte“ prezentate în 1854: 1) înlăturarea protectoratului rus asupra principatelor dunărene și Serbiei și punerea lor sub protecția colectivă a marilor puteri; 2) asigurarea liberei navigații la gurile Dunării; 3) demilitarizarea Mării Negre cu interdicția pentru ruși de a mai poseda flotă de război în bazinul pontic; 4) renunțarea la protecția asupra supușilor ortodocși din Imperiul otoman de către Rusia; restituirea către Moldova a porțiunii din sudul Basarabiei de la gurile Dunării⁵⁷⁶. În consiliul extraordinar reunit de țarul Alexandru al II-lea la St. Petersburg la 20 decembrie 1855/1 ianuarie 1856, s-a căzut de acord cu condițiile prezentate de aliați în afara celei din urmă; răspunsul remis de ambasadorul Gorceakov lui Buol la Viena la 30 decembrie/11 ianuarie n-a fost considerat satisfăcător iar ministrul de externe austriac a dat termen de răspuns cabinetului țarist pînă la 6/18 ianuarie, în caz contrar Imperiul habsburgic urmînd a rupe relațiile diplomatice și a-i declara apoi război. În cel de al doilea consiliu reunit de țar la 3/15 ianuarie, cancelarul Nesselrode și consilierii imperiali Orlov, Voronțov și Meyendorff s-au pronunțat pentru acceptarea condițiilor și participarea Rusiei la tratativele de pace. Răspunsul a fost remis Vienei

de vite ce urmau a fi exportate prin porturile dunărene fără taxe vamale; consulul englez insista chiar pe lângă Secretariatul de Stat al Țării Românești ca să fie respectate prevederile jurnalului Sfatului Administrativ din trecutul aprilie privind scutirea achizițiilor de cereale și animale pentru armatele aliate de orice taxă (F.O., dos. 78/1098, f. 383, 385—388 v., 393—394). Unele amănunte și la L. Boicu, *op. cit.*, p. 261 și nota 22.

⁵⁷⁶ După cum rezultă din corespondența adresată lui Clarendon de lordul Cowley, de Palmerston și de lordul Sigiliului Privat, George Argyll, în toamna lui 1855 și la începutul lui ianuarie 1856, domnul Grigore Alexandru Ghica al Moldovei, sprijinit de boierii săi și de Stratford de Redcliffe, Colquhoun și consulul francez Eugène Poujade, cerea retrocedarea întreg teritoriului dintre Prut și Nistru, doleanță cu care cercurile conducătoare britanice s-au declarat de acord; din pricina complicațiilor diplomatice ulterioare, atitudinii șovăielnice a Franței, dispusă la concesiuni pentru încheierea păcii și a refuzului încăpățînat al cabinetului țarist de a ceda, cu mare greutate, chiar sudul provinciei, proiectul a fost abandonat (P. Schroeder, *op. cit.*, p. 314).

și aliaților la 20 ianuarie/1 februarie iar Congresul de pace convocat ulterior la Paris⁵⁷⁷.

Cu câteva zile mai înainte, la indemnul ambasadorilor puterilor occidentale și al liberalului mare vizir Reșid pașa, sultanul Abdul Medjid a promulgat faimosul său „hatt-i humayun“ din 18 februarie 1856 prin care garanta supușilor creștini din Imperiul otoman libertățile fundamentale, dreptul de proprietate, de neîngrădită exercitare a cultului, de ocupare a demnităților civile și militare ș.a. însoțite și de o reformă a justiției⁵⁷⁸, pentru a preveni astfel pe viitor ingerințele Rusiei țariste în acest sens, care constituiseră pretextul dezlănțuirii războiului din 1853; dar ca atâtea altele în trecut, aceste frumoase intenții au rămas, în fond, literă moartă.

Poziția puterilor occidentale la tratativele de la Paris n-a fost inițial armonizată. Marea Britanie în special, care depusese un efort financiar însemnat în războiul Crimeii, cheltuind 70 de milioane de lire sterline și suferind pierderea a 25.000 soldați din corpul expediționar, înclina, chiar după căderea Sevastopolului, pentru continuarea ostilităților, în dorința de a obține într-adevăr o victorie militară decisivă și nutrea planuri fie pentru o expediție în Caucaz, fie spre atacarea fortăreței Kronstadt din Marea Baltică; dar primind satisfacție în principalele cereri privitoare la gurile Dunării și Marea Neagră, Palmerston a trebuit să cedeze și să se alăture, în cele din urmă, lui Napoleon al III-lea care era grăbit să încheie războiul, nu numai pentru că izbutise să-și ia „revanșa“ mult dorită pentru 1812 împotriva Rusiei, dar și fiindcă începuse să privească cu multă suspiciune politica duplicitară a Austriei habsburgice și ponderea căpătată în concertul european în pofida contribuției ei discutabile la rezolvarea echitabilă a problemei orientale, fără a mai socoti și ciocnirile de interes pe care le avea Franța cu Imperiul habsburgic în Italia. Dorința de pace a împăratului Franței era împărtășită și de micul regat al Sardiniei care își aștepta sorocul răfuieiilor cu Austria. Cît despre Turcia, așa cum a arătat atît de bine K. Marx, ea se afla la „remorca“ aliaților, fiind „istovită și slăbită, cuprinsă de un adînc proces de descompunere

⁵⁷⁷ Amănunte la Harold Temperley, *Austria, England and the Ultimatum to Russia 16 Dec. 1855*, în „Wirtschaft und Kultur. Festschrift zum 70 Geburtstag von Alfons Dopsch.“, Baden/Wien, 1938, p. 626—637; V. Puryear, *op. cit.*, p. 408—412; * * * *Istoria diplomației*, I, p. 578—580; E. Tarlé, *op. cit.*, II, p. 477—486; P. Schroeder, *op. cit.*, p. 310—346.

⁵⁷⁸ L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, p. 380—382; H. Temperley, *British Policy towards Parliamentary Rule... in Turkey*; Roderic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856—1876*, Princeton, New Jersey (USA), 1963, p. 52—80.

socială și politică⁴⁵⁷⁹ și nu se putea opune hotărârilor luate la Paris și la Londra. În sfârșit Rusia țaristă conta pe dezbinarea aliaților și pe disensiunile franco-austriece pentru a putea obține condiții de pace cât mai favorabile⁵⁸⁰. Dar și ea se afla în imposibilitate de a mai continua războiul, deoarece, după cum au analizat situația creată — cu mare putere de pătrundere — clasicii marxismului, înfrângerea țarismului în Crimeea s-a datorat înapoierii economice, militare și politice a Rusiei, țară cu mijloace de producție arierate față de adversarii ei, dispunând de formele cele mai moderne de raporturi sociale și economice, și în ultimă instanță a triumfat superioritatea orînduirii capitaliste asupra regimului feudal și a șerbiei. Karl Marx conchidea: „înfrângerea Rusiei în războiul Crimeii [. . .] a scos la iveală putreziciunea întregului ei regim social și administrativ, chiar dacă prin apărarea Sevastopolului și-a salvat onoarea . . .”⁴⁵⁸¹. Preluînd această idee, în contextul profunde analize făcute stării social-economice a Imperiului țarist, V. I. Lenin a subliniat, la rîndul său, că „războiul Crimeii a dezvăluit putreziciunea și neputința Rusiei iobage”⁴⁵⁸².

Lucrările Congresului de la Paris s-au deschis la 25 februarie 1856 sub președinția ministrului de externe al Franței, contele Alexandre de Walewski, fiul natural al lui Napoleon I, asistat de baronul François Adolphe de Bourqueney, ambasador la Viena; Marea Britanie a fost reprezentată de șeful Foreign Office-ului, lordul Clarendon, și de baronul Henry Cowley, ambasadorul Regatului Unit la Paris; Austria de către contele Buol și contele Joseph Alexander von Hübner, ministru plenipotențiar în capitala Franței; Rusia prin contele Orlov și baronul Brunnow, fost ambasador la

⁵⁷⁹ K. Marx, *Rezultatele războiului* (Итоги войны) articol publicat în „New York Daily Tribune”, nr. 4629 din 19 febr. 1856 și reproduș doar în K. Marx—F. Engels, *Sочинения*, X, Moscova, 1933, p. 600. Creditele acordate Turciei pentru susținerea eforturilor de război sleiseră finanțele statului, lăsînd în mare parte bogățiile țării la discreția capitaliștilor occidentali, în special a celor englezi; vezi și Olive Anderson, *Great Britain and the Beginnings of the Ottoman Public Debt, 1854—55*, în „The Historical Journal”, VII (1964), p. 63.

⁵⁸⁰ Vezi pentru toate acestea Olive Anderson, *A Liberal State at War. English Politics and Economics during the Crimean War*, London, 1967; E. Tarlé, *op. cit.*, II, p. 486—491; P. Schroeder, *op. cit.*, p. 347—357; Winfried Baumgart, *Der Friede von Paris 1856. Studien zum Verhältnis von Kriegsführung, Politik und Friedensbewahrung*, München/Wien, 1972, p. 26—125.

⁵⁸¹ K. Marx, [Prima ziornă a „Războiului civil din Franța“], în K. Marx—F. Engels, *Opere*, 17, București, Edit. politică, 1963, p. 545.

⁵⁸² V. I. Lenin, „Reforma țărănească” și revoluția proletară-țărănească, în *Opere complete*, 20, București, Edit. politică, 1963, p. 180.

Londra; Turcia prin marele vizir Ali paşa și Mehmed Djemil paşa, trimisul sultanului la Paris; și în sfârșit Sardinia prin contele Camillo Cavour, ministru de externe. La 18 martie li s-au adăugat și din partea Prusiei, premierul baron Otto von Manteuffel și contele Maximilian von Hatzfeldt, ambasador la Paris. Discuțiile care s-au purtat pînă la 30 martie — data semnării tratatului — au fost mai aprinse în ceea ce privește problema demilitarizării Mării Negre și a cedării porțiunii de sud a Basarabiei. Teza rusească, de a schimba Kars-ul și regiunea înconjurătoare cucerite de la turci cu Sevastopolul și așezările din Crimeea ocupate de aliați, s-a ciocnit cu pretențiile anglo-austriece insistînd pentru cedarea unei porțiuni însemnate a teritoriului mergînd de la Hotin pînă la lacul Salzalic. Pînă la urmă s-a adoptat, datorită poziției Franței, o soluție de compromis, rușii fiind nevoiți să cedeze un teritoriu al provinciei dintre Prut și Nistru, mai mic însă decît cel cerut de Anglia și Austria, înglobînd doar județele Cahul, Bolgrad și Ismail, pe o linie deplasîndu-se de la lacul Ialpug peste dealurile din nordul lacurilor Cătlăbuc și Salzalic pînă la lacul Burnas; obiectivul principal urmărit de Anglia, adică îndepărtarea Rusiei de la gurile Dunării, retrocedate, împreună cu porțiunea amintită, Moldovei, a fost însă atins. Austria, care nutrea în ascuns dorința de a domina pe plan politic și economic Principatele, era, pînă la un punct, la fel de satisfăcută. Tot atît de vehemente au fost și tratativele purtate în privința neutralizării bazinului pontic, rușii rezistînd cu fermitate cererilor engleze de a-și distruge fortificațiile militare de pe litoralul Mării Negre; pînă la sfârșit, plenipotențiarilor britanici au renunțat la această condiție, dar și reprezentanții țarului au trebuit să primească rezoluțiile privind desființarea flotei de război⁵⁸³.

Așa s-a ajuns la semnarea tratatului de la 30 martie, căruia i s-au anexat și trei convenții separate privind strîmtorile, problema flotelor de război și statutul insulelor Aaland din Marea Baltică. Potrivit articolelor III și IV ale tratatului, Rusia restituia Turciei orașul și fortăreața Kars, precum și celelalte părți ale teri-

⁵⁸³ Pentru discuțiile preliminară încheierii tratatului și divergențele manifestate între negociatori asupra chestiunilor amintite, vezi Harold Temperley, *The Treaty of Paris of 1856 and its Execution*, în „The Journal of Modern History”, IV (1932), p. 387—414; V. Puryear, *op. cit.*, p. 414—427; E. Tarlé, *op. cit.*, II, p. 500—518; * * * *Istoria diplomației*, I, p. 580—583; Françoise de Bernardy, *Le Congrès de Paris (février-avril 1856)*, în „La revue des deux mondes”, 1956 (mars-avril), p. 207—223; P. Schroeder, *op. cit.*, p. 357—367; W. Baumgart, *op. cit.*, p. 127—131; *Восточный вопрос . . .*, p. 146—151, etc.

toriului otoman care se mai aflau în posesia sa, primind în schimb de la aliați retrocedarea orașelor și porturilor Sevastapol, Balaklava, Kamîș, Eupatoria, Kerçi, Enikale și Kinburn cu regiunile aferente. Prin articolul VII, marile puteri își asumau obligația de a garanta „independența și integritatea teritorială a Imperiului otoman“, Turcia aducînd la rîndul ei la cunoștința Congresului, prin articolul IX, conținutul firmanului acordat de sultan la 18 februarie, recunoscînd drepturile și libertățile supușilor creștini din cuprinsul Imperiului otoman. Articolele X—XIV priveau problemele Mării Negre și anume: revizuirea convenției strîmtorilor din 13 iulie 1841 (art. X); declararea solemnă a neutralității bazinului pontic, deschis marinei comerciale a tuturor națiunilor dar interzis vaselor de război, fie ale puterilor riverane, fie ale celorlalte puteri (art. XI); asigurarea desfășurării comerțului „în porturile și în apele Mării Negre, liber de orice piedici“ și nesupus decît regulamentelor de carantină, vamă și poliție „concepute într-un stil favorabil dezvoltării legăturilor comerciale“, Rusia și Turcia admițînd prezența consulilor tuturor națiunilor interesate în comerț în porturile lor de pe litoralul pontic (art. XII); eliminarea arsenalelor militare ale celor două puteri le pe țărmurile Mării Negre în virtutea neutralizării ei (art. XIII) și în sfîrșit, stipularea forței și numărului vaselor ușoare necesare serviciului de coastă al Rusiei și Turciei printr-o convenție anexă (art. XIV)⁵⁸⁴.

În problema Dunării tratatul de la Paris prevedea următoarele articole importante: reglementarea navigației pe acest fluviu era făcută în spiritul principiilor stipulate în actul Congresului de la Viena din 1815 în conformitate cu normele dreptului public internațional; în consecință nu se mai îngăduia perceperea vreunei taxe de trecere sau asupra mărfurilor aflate la bordul navelor, regulamentele de poliție și carantină urmînd a respecta aceste clauze (art. XV); pentru asigurarea condițiilor traficului internațional pe Dunăre s-a instituit o comisie europeană cu caracter provizoriu în care Rusia, Austria, Franța, Marea Britanie, Prusia, Sardinia și Turcia erau reprezentate prin cîte un delegat care va avea grijă „să se execute lucrările necesare pentru degajarea gurilor Dunării de nisipuri și de alte obstacole care le astupă începînd de la Isaccea, precum și părțile de la mare din vecinătate pentru a pune această

⁵⁸⁴ Vezi pentru discutarea și adoptarea acestor articole V. Puryear, *op. cit.*, p. 415—433; E. Tarlé, *op. cit.*, II, p. 518—519; W. Baumgart, *op. cit.*, p. 148—151. Textul articolelor la G. Petrescu, D. A. Sturdza, D. C. Sturdza, *Acte și documente relative la renașterea României*, II, București, 1889. p. 1078—1080.

parte a fluviului și părțile menționate ale mării în cele mai bune condiții cu putință pentru navigație“; acoperirea cheltuielilor lucrărilor și stabilimentelor necesare urma să se facă prin taxe fixe, stabilite de comun acord de către membrii comisiei, plătite în mod egal de către toate vasele sub pavilion străin navigând pe la gurile fluviului (art. XVI); concomitent se mai înființa o comisie riverană — cu caracter permanent — alcătuită din delegați ai Austriei, Bavariei, Imperiului otoman și Württembergului, la care se vor alătura și reprezentanți ai principatelor dunărene și Serbiei, urmînd: a) a elabora regulamentele de navigație și de poliție fluvială; b) a înlătura orișice obstacol care mai stînjenea aplicarea hotărîrilor de la Viena cu privire la Dunăre; c) a proiecta și controla executarea lucrărilor necesare pe tot cursul fluviului; d) a supraveghea menținerea navigabilității gurilor Dunării și a părților de la mare învecinate cu ele după desființarea comisiei europene (art. XVII); comisia europeană urma să se desființeze după doi ani, atribuțiile ei urmînd a trece în cea mai mare măsură comisiei permanente riverane (art. XVIII); în vederea asigurării executării regulamentelor adoptate, fiecare din puterile contractante avea dreptul să posede cîte două vase ușoare la gurile fluviului (art. XIX). În cadrul articolului XX Rusia consimțea „la rectificarea frontierei sale“, în vederea asigurării „libertății navigației pe Dunăre“; prin art. XXI teritoriul la care renunța Imperiul țarist urma să fie retrocedat principatului Moldovei aflat sub suzeranitatea Porții otomane⁵⁶⁵.

Aceste prevederi constituiau în esență noul statut al bazinului pontic și al Dunării, în timp ce problema principatelor dunărene — al căror regim se modificase în urma desființării dublului protectorat ruso-turc și a punerii lor sub garanția marilor puteri, așa cum fusese stabilit încă din protocolul conferinței speciale de la Constantinopol din 30 ianuarie/11 februarie 1856⁵⁶⁶ — făcea obiectul unor articole separate ale tratatului de la Paris; viitorul lor urma a fi stabilit după consultarea corpului electoral din Țara Românească și Moldova⁵⁶⁷. În sfîrșit, convenția anexă cu privire la strîmtorile Dardanele și Bosfor statua menținerea principiului „consacrat

⁵⁶⁵ Pentru problemele Dunării și retrocedarea teritoriului aferent vezi discutarea și includerea articolelor în tratat la H. Hajnal, *The Danube*, p. 69—79; * * * *Cestiunea Dunărei*, p. 137—144; L. Bădulescu — Gh. Canja — E. Glaser, *Contribuții la studiul istoriei regimului internațional de navigație pe Dunăre*, p. 134—152; P. Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*, p. 46—54; W. Baumgart, *op. cit.*, p. 165—169. Textul articolelor la G. Petrescu, D. Sturdza, D. C. Sturdza, *op. cit.*, II, p. 1080—1081.

⁵⁶⁶ W. Baumgart, *op. cit.*, p. 211—219.

⁵⁶⁷ Amănunte la M. Mușat și I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 270—274.

ca veche regulă“ a Imperiului otoman de a se interzice trecerea vaselor de război ale puterilor străine prin strîmtori pe timp de pace (art. I); acordarea permisiiei de către sultan prin firmane speciale a trecerii unor vase uşoare sub pavilion de război în serviciul legațiilor puterilor prietene (art. II); aplicarea aceluiaşi principiu şi vaselor uşoare a căror staționare era permisă la gurile Dunării pentru exercitarea controlului traficului pe acest fluviu (art. III); intrarea în vigoare a convenției, după schimbul instrumentelor de ratificare, în termen de patru săptămîni (art. IV). Această convenție era suplimentată şi prin aceea privitoare la vasele de război ruseşti şi turceşti îngăduite a naviga în bazinul pontic, cuprinzînd trei articole; atît Rusia cît şi Turcia se angajau să nu posede în Marea Neagră alte nave de război decît şase vase cu abur „de 50 m pe linia de plutire, cu un tonaj de cel mult 800 tone şi 4 vase uşoare cu abur sau cu pînze de un tonaj care să nu depăşească 200 tone fiecare“⁵⁸⁸.

Tratatul de pace de la Paris punea astfel capăt, pentru aproape un sfert de veac, în special în favoarea Marii Britanii, conflictului opunînd marile puteri în problema orientală, în care nota dominantă fusese rivalitatea anglo-rusă. Expansiunea Imperiului ţarist spre Constantinopol şi Mediterană, începută încă din vremea Ecaterinei a II-a, se vedea astfel frînată, iar Marea Neagră devenea, pentru o perioadă de vreme, o mare liberă şi neutră, în care demilitarizarea flotei ruse de război în această regiune alunga pentru Marea Britanie spectrul amenințării liniilor ei de comunicație cu Orientul Apropiat şi India. Rusia pierdea prin retrocedarea gurilor Dunării cu teritoriul aferent şi interzicerea trecerii prin strîmtori a navelor ei de război principalele avantaje obținute prin tratatele de la 1812 şi 1829 şi convenția de la Unkiar Iskelessi din 1833, renunțînd, — pînă la prăbuşirea Franței sub loviturile Prusiei lui Bismarck în 1870—1871 — la o prezență mai activă în chestiunea orientală, sprijinită pe forțele ei armate. Marea Britanie își avea, acum, atinse obiectivele majore urmărite încă din deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea, căpătînd astfel satisfacții atît în problema strîmtorilor cît şi a navigației pe Dunăre, unde comerțul ei activ cu Principatele nu s-a mai izbit de acum înainte de bariere artificiale.

⁵⁸⁸ P. Mischeff, *La mer Noire et les détroits de Constantinople*, p. 531—541; S. Goriaïnov, *Le Bosphore et les Dardanelles*, p. 127—143; N. Daşcovici, *La Question du Bosphore et des Dardanelles*, p. 221—225; P. Gogeanu, *Strîmtorile Mării Negre...*, p. 86—88. Textul convențiilor anexe la G. Petrescu, D. A. Sturdza şi D. C. Sturdza, *op. cit.*, II, p. 1084—1087.

Capitolul V

EVOLUȚIA SITUAȚIEI ÎNTRE CELE DOUĂ CONGRESE DE PACE: DE LA PARIS (1856) ȘI BERLIN (1878)

Perioada ce a urmat Războiului Crimeii în Europa de sud-est, deși a dus la o anumită „estompare“ a „problemei orientale“ adică a domolirii rivalității acute ce diviza marile puteri în privința „moștenirii“ Imperiului otoman, nu a rezolvat nici un aspect vital din regiune. Românii, sîrbii dar mai ales bulgarii nu se mai puteau împăca cu situația în care se găseau față de Poarta otomană, a cărei dominație în Balcani devenise cu totul anacronică și perimată. Promisiunile de „reforme“ și „modernizări“ preconizate de guvernării de la Istanbul, sub presiunea puterilor occidentale, se vedeau — pînă la sfîrșit — sterile, fie prin inerția autorităților locale incapabile de a le aplica, fie datorită incapacității regimului otoman, de a se scutura de principiile rigide, vetuste, ale legislației islamice. Marea Britanie, văzîndu-și satisfăcute în 1856 dezideratele majore adică securitatea strîmtorilor și libertatea navigației pe Dunăre, a manifestat un interes mai temperat pentru problemele politice ale zonei, atîta vreme cît Rusia se retrăsese în așa-zisa ei fază de „reculegere“ și neutralitate, iar atenția englezilor a fost abătută spre Asia centrală și Extremul Orient, unde s-au văzut implicați între 1857—1860 în conflicte cu Persia și China și au trebuit să facă față unei revolte de proporții în India. La Poartă răsuna acum mai autoritar glasul Franței imperiale — aflată la zenitul puterii ei — și la mare distanță cel al Austriei, slăbite de propriile ei contradicții interne și de frămîntările națiunilor asuprite din acest imperiu cu caracter „mozaical“, pe cînd vocile Sardiniei și Prusiei aveau, încă, rezonanțe modeste.

Singura problemă care a „tulburat“ echilibrul politic intervenit între marile puteri în „problema orientală“ în deceniul 1856—1866, a fost numai aceea a luptei hotărîte a poporului român pentru unitate și libertate și voința sa nestrămutată de a se descătușa din dependența, complet depășită și nefirească a Porții otomane. Hotărîrile Congresului de la Paris privind consultarea corpului electoral

din Principate în vederea viitoarei lor organizări, au dat un puternic imbold mișcării unioniste și partidei naționale din Moldova și Țara Românească, ferm hotărâte să ceară Unirea și aplicarea de reforme menite a asigura propășirea țării. După înlăturarea foștilor domnitori regulamentari, Barbu Știrbei (12/24 martie 1856) și Grigore Al. Ghica (26 iunie/8 iulie 1856), au fost numiți caimacami, la 17/29 iulie, Alexandru D. Ghica în Țara Românească fostul domn din 1834—1842 și marele vornic, cu vederi conservatoare, Toader Balș, în Moldova. Poarta spera să poată „manevra“ cercurile politice conservatoare spre a putea escamota doleanțele maselor populare; de altfel ca o măsură preventivă de intimidare promulgase chiar o circulară la 19/31 iulie 1856 interzicând viitoarelor adunări ad-hoc să discute problema Unirii. Firmanul pentru convocarea acestor adunări a fost emanat, peste câteva luni, la 1/13 ianuarie 1857 și aprobat de sultan la 14/26 ianuarie.

Ce atitudine au adoptat factorii de răspundere din Marea Britanie în această problemă? Dacă la început guvernării de la Londra, în strânsă alianță cu Parisul, au privit, relativ favorabil, problema Unirii, sperînd că realizarea unui stat-tampon între imperiile țarist, otoman și habsburgic va constitui un factor de echilibru în acest punct nevralgic al Europei, ulterior, în urma unei vădite apropieri între Franța și Rusia, consacrată chiar prin înțîlnirea de la Stuttgart din 25 septembrie 1857 între Napoleon al III-lea și Alexandru al II-lea, Marea Britanie a început să se teamă și să vadă în eventualele Principate unite, un stat „clientelar“ Rusiei și ostil Imperiului otoman, a cărui destrămare se va accentua și mai mult. Artizanul dogmei asigurării, prin orice mijloace, a integrității imperiului sultanilor a fost ca totdeauna, influentul și atotputernicul ambasador de la Constantinopol, lordul Stratford de Redcliffe; de aceea el era cu totul ostil ideii unirii Principatelor, care ar fi însemnat, în mod natural, primul lor pas de desprindere de sub dominația Porții⁵⁸⁹. Părerile sale au fost împărtășite, deși cu

⁵⁸⁹ Cu privire la atitudinea anti-unionistă a lordului Stratford de Redcliffe în problema Principatelor în afara lucrării clasice a lui T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale, 1856—1866* (trad. de Alice Bădescu), București, (1940), p. 113—180, vezi Harold Temperley, *The Union of Moldavia and Wallachia in the private letters of Palmerston, Clarendon and Cowley, 1855—1857*, în „Revue historique du sud-est européen“, XIV (1937), nr. 7—9, p. 226 iar mai recent Beatrice Marinescu—Gabriela Wagner, *The Union of the Romanian Principalities in the concerns of Stratford Canning as Ambassador in Constantinople, 1853—1858* în „Revue roumaine d'histoire“, IX (1970), nr. 2, p. 261—269. Pentru întreg sistemul diplomației europene ce a funcționat între războiul Crimeii și pră-

anumite nuanțe de moderație și de Robert Colquhoun, care în pofida stagiului său îndelungat în Principate și a relațiilor sale cu foștii revoluționari pașoptiști, adepți ai partidei naționale, se menține pe poziția absurdă a recomandării păstrării vechilor legături ale Principatelor cu Poarta, din teama — cu totul neîndreptățită — de reintrare a lor sub influența țaristă⁵⁹⁰. La Iași, Samuel Gardner, a deținut, ca totdeauna, o poziție ștearsă și a asistat, mai mult ca un spectator neutru, la desfășurarea evenimentelor⁵⁹¹.

Marea Britanie s-a depărtat așadar de Franța, care se arăta cel mai mult interesată în unirea Principatelor, în dorința de a-și întări hegemonia politică și economică în sud-estul european: ea era secundată — din motive tactice — și de Rusia, dornică de a submina alianța anglo-franceză și de a apare într-o lumină favorabilă de apărătoare a popoarelor creștine asupra din Balcani. Prusia și Sardinia, urmărind, la rîndul lor, unificarea popoarelor german și italian în state naționale, sprijineau Unirea. Net ostile ei s-au declarat doar Imperiile otoman și habsburgic, prima din teama pierderii Principatelor, cea de a doua din aceea a puterii de atracție ce ar fi prezentat-o noul stat față de românii din Transilvania, dornici de a se alipi fraților de peste Carpați⁵⁹².

Într-o atmosferă politică destul de încărcată, sosesc la București în martie 1857 comisarii celor șapte puteri garante, însărcinați cu supravegherea desfășurării alegerilor pentru divanurile ad-hoc și a lucrărilor acestora, spre a informa guvernele respective de situația existentă. Marea Britanie era reprezentată prin Sir Henry Lytton Bulwer (1801—1872), membru al ambasadei de la Constantinopol, refractar însă, metodelor de imixtiune fățișe și de presiuni brutale

bușirea Franței lui Napoleon al III-lea, vezi fundamentala monografie a lui Werner E. Mosse, *The Rise and Fall of the Crimean System 1855—1871*, London, 1953.

⁵⁹⁰ *Documente privind Unirea Principatelor* (mai departe *D.U.P.*), vol. III. *Correspondență politică (1855—1859)* (ed. Cornelia Bodea). București, 1963, p. 19, doc. 2; p. 32—33, doc. 8; p. 242., doc. 128; p. 377, doc. 199, etc; vol. VII. *Correspondență diplomatică engleză (1856—1859)* (ed. V. Costake, Beatrice Marinescu și Valeriu Stan), București, 1984, p. 6, doc. 3; p. 38—39, doc. 16; p. 52—53, doc. 21; p. 119—120, doc. 34, etc. Pentru importanța acestor materiale vezi Damian Hurezeanu, *Mărturii documentare engleze nepublicate despre Unirea Principatelor Române în „Revista Arhivelor”, serie nouă, XII (1962)*, nr. 2, p. 239—256.

⁵⁹¹ *D.U.P.*, VII, p. 699, doc. 256.

⁵⁹² Leonid Boicu, *Unirea Principatelor Române în dezbaterile forurilor internaționale (1855—1859)* în vol. *Unirea Principatelor și puterile europene*, București, 1984, p. 63—71 și Mircea Mușat, *Poziția marilor puteri europene față de Unirea Principatelor în ibidem*, p. 133—144.

ale lordului Stratford de Redcliffe, dornic de a asigura victoria partidei anti-unioniste⁵⁹³.

Dacă în Țara Românească, elementele conservatoare dețineau încă o anumită pondere în viața politică a principatului, în schimb, în Moldova elementele partidei naționale, puternic ancorate în sinul maselor, dispuneau de o incontestabilă majoritate. Neliniștit de perspectiva triumfului partidei naționale, Stratford de Redcliffe a trimis ca „observator“ la Iași, la 7 iulie 1857 pe secretarul ambasadei britanice de la Constantinopol, Charles Alison⁵⁹⁴, spre a „încuraja“ pe caimacamul reacționar Nicolae Conachi-Vogoride, fost ministru de finanțe și succesor al lui Toader Balș (decedat la 17 februarie/1 martie), în „manipularea“ alegerilor și împiedicarea victoriei patrioților unioniști. Comportarea scandaloasă a lui Vogoride a iscat un cor de proteste ale membrilor partidei naționale iar fraudele electorale ale caimacamului au depășit orice limită când pur și simplu a falsificat rezultatul alegerilor pentru Divanul ad-hoc al Moldovei, la 7/19 iulie 1857, dând ca învingători pe anti-unioniști. Această mistificare a fost imediat denunțată membrilor comisiei europene de supraveghere a alegerilor iar comisarii Franței (Charles baron de Talleyrand-Périgord), Rusiei (cavalerul Constantin Basily), Sardiniei (Rafaello cavaler de Benzi) și Prusiei (baronul Emil von Richthofen) au protestat cu toată hotărârea împotriva grosolanei înșelătorii a caimacamului reacționar. Numai comisarii Porții (Savfet efendi) și ai Austriei (cavalerul von Liehmann — Palmrode) s-au declarat satisfăcuți de alegeri în timp ce Bulwer s-a găsit în poziția ingrătă de a fi părtaș, din pricina atitudinii răuvoitoare a superiorului său Stratford de Redcliffe, la o înșelătorie și aceasta cu atât mai mult cu cât își trimisese propriul său emisar la Iași, pe Sir Henry Stanley, în aprilie 1857, pentru a ancheta asupra adevăratei stări de spirit existente⁵⁹⁵. De aceea Bulwer a încercat prin

⁵⁹³ Vezi în special Beatrice Marinescu și Valeriu Stan, *Diplomatul Sir Henry L. Bulwer și Adunările ad-hoc* în vol. *Unirea Principatelor...*, p. 147—150; Trevor J. Hope, *Sir Henry Bulwer and the Wallachian elections of 1857* în „Balkan Studies“ Thessaloniki, XIV (1973), part. 2, p. 324—330. Date biografice asupra lui Bulwer în *The compact edition of the Dictionary of National Biography*, vol. I, Oxford Univ. Press, 1975, p. 252—253.

⁵⁹⁴ D.U.P., VII, p. 321—323, doc. 102; p. 328—329, doc. 104; p. 331—332, doc. 106. Mai vezi T. W. Riker, *op. cit.*, p. 113—115 și Beatrice Marinescu, *La position des diplomates émissaires britanniques envers le mouvement unioniste des Principautés* în „Revue roumaine d'histoire“, XI (1972), nr. 2, p. 265—279.

⁵⁹⁵ D.U.P., VII, p. 187—188, doc. 56; p. 205, doc. 62 și p. 236—237, doc. 77.

pertractări și aminări să caute ieșirea dintr-o situație imposibilă, nealăturându-se intervențiilor și protestelor comisarilor francezi, rus, sard și prusian, dar opunându-se metodelor ilegale ale celui austriac de a accepta rezultatul alegerilor și recomandând reprezentantului Porții tact și abilitate pentru potolirea spiritelor. În pofida atitudinii pătimase a lui Stratford de Redcliffe și a inter-nunțiului austriac la Poartă, baronul Anton von Prokesch-Osten, încurajând Poarta să reziste presiunii puterilor „pro-unioniste“, ambasadorii acestora, în frunte cu cei ai Franței și Rusiei, respectiv Édouard de Thouvenel și Apolinarie Petrovici Buteniev au amenințat guvernul de la Constantinopol la 23 iulie/4 august 1857 cu ruperea relațiilor diplomatice ale țărilor lor cu Imperiul otoman, dacă acesta nu va anula alegerile falsificate de Vogoridi în Moldova. Se ajunsese astfel din nou la o criză în complicata „problemă orientală“ ale cărei resorturi Karl Marx le-a intuit cu o mare putere de pătrundere. Într-un articol inspirat, scria: „Dl. Thouvenel, ambasadorul Franței la Constantinopol, a cerut Porții în mod autoritar, în maniera cam afectată a lui Menșikov, să anuleze alegerile din Moldova, pe motiv că Vogoride, cămacamul Moldovei, prin amestecul său inadmisibil și prin violarea tratatului de la Paris, ar fi făcut ca adversarii Unirii să aibă majoritatea mandatelor”⁵⁹⁶. Dar care a fost reacția marilor puteri? Marx a înțeles-o perfect: „Austria se împotrivesc unirii Principatelor... proiect îndreptat în mai mare măsură propriei ei puteri (aluzie la românii din Transilvania — n.n.) decât împotriva puterii Porții... Palmerston (în acel moment premier al Marii Britanii — n.n.), a cărui popularitate se datorește în special unei rusofobii simulate, trebuie, firește, să se prefacă că împărtășește temerile reale ale lui Francisc Iosif. El trebuie în orice caz să dea impresia că face cauză comună cu Austria și Poarta și că nu va ceda... decât silit de Franța. Aceasta este poziția părților interesate. *Poporul român nu este decât un pretext și nici nu este luat în seamă* (sublinierea noastră). Chiar și oamenii cei mai entuziaști nu vor fi atât de naivi, încât să creadă că Ludovic-Napoleon luptă în mod sincer pentru alegerile populare nemăsluite sau că Rusia arde de dorința de a consolida poporul român...”⁵⁹⁷.

! Așadar rezolvarea crizei nu stătea în acel moment decât în puterea guvernelor de la Paris și Londra. De aceea, Napoleon al III-lea s-a întilnit la Osborne cu regina Victoria, împreună cu mi-

⁵⁹⁶ Karl Marx, *Problema orientală* în K. Marx—Fr. Engels, *Opere*, vol. 12, București, Edit. Politică, 1962, p. 257.

⁵⁹⁷ *Ibidem*, p. 258—259.

niștrii lor de externe, respectiv contele Walewski și lordul Clarendon, încercînd între 6 și 9 august 1857 să ajungă la o soluție de compromis. Pînă în cele din urmă partea britanică a cedat, hotărîndu-se să se alătore Franței în cererea către Poartă de anulare a alegerilor falsificate din Moldova, dar la rîndul său Parisul a promis să nu mai sprijine formal unirea Principatelor, mulțumindu-se doar cu dotarea lor cu instituții și sistem de conducere similare⁵⁹⁸. În felul acesta balanța puterilor înclinînd spre înlăturarea fraudei electorale comisă de Vogoride și Poarta otomană supusă presiunilor — în pofida sprijinului ineficace al Austriei — a trebuit să se resemneze și să anuleze alegerile falsificate pentru Adunarea ad-hoc a Moldovei la 12/24 august 1857⁵⁹⁹.

Nu mai este cazul să intrăm aici în alte detalii, problema fiind îndeobște bine cunoscută și cercetată⁶⁰⁰; este suficient doar să reamintim că alegerile pentru adunările ad-hoc în cele două Principate — după anularea celor falsificate de Vogoride — au dat cîștig de cauză patrioților din partida unionistă atît în Moldova (7/19 octombrie 1857) cît și în Țara Românească (8/20 octombrie), adoptîndu-se hotărîri identice, adică unire, neutralitate, și autonomie, principe străin și guvern constituțional. Doleanțele adunărilor din cele două Principate au fost apoi aduse la cunoștința comisarilor puterilor garante, care, departe de a se putea pune de acord în redactarea documentului final, s-au rezumat doar, la 26 martie/7 aprilie 1858, cu expunerea cam „incoloră” a faptelor, semnînd apoi la 1/13 aprilie la București actul întocmit spre a-l înainta guvernelor respective, lăsînd în sarcina viitoarei Conferințe convocate la Paris rezolvarea „spinoaselor” probleme.

⁵⁹⁸ Amănunte la W. G. East, *The Osborne Conference and Memorandum of August 1857*, în „The English Historical Review”, XLIII (1928), p. 409—412 și Andrei Oțetea, *L'accord d'Osborne (9 Août 1857)* în „Revue roumaine d'histoire”, III (1964), nr. 4, p. 677—696, unde vezi toată bibliografia problemei. Pentru criza europeană din vara anului 1857 mai vezi T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România*, p. 144—169 și W. G. East, *The Union of Moldavia and Wallachia, 1859*, Cambridge, 1929, p. 110—137; R. W. Seton-Watson, *Britain in Europe 1789—1914* (ed. II-a), Cambridge, 1955, p. 368—372.

⁵⁹⁹ T. W. Riker, *The Concert of Europe and Moldavia in 1857* în „The English Historical Review”, vol. XLIII (1927), nr. 166, p. 227—244; Gh. Platon, *Le problème roumain dans la politique européenne dans les années de la lutte pour l'Union (1856—1859)* în „Revue roumaine d'histoire”, XIV (1975), nr. 1, p. 27—28; B. Marinescu și V. Stan, *Diplomatul Sir Henry L. Bulwer...*, p. 156—157.

⁶⁰⁰ Vezi problemele tratate pe larg și cu competență de Leonid Boicu, *Diplomația europeană și triumful cauzei române*, Iași, 1978, *passim* și Dan Berindei, *Epoca Unirii*, București, 1979, p. 51—72 cu bibliografia aferentă.

Oricum, diplomația britanică — în pofida sprijinului, din ce în ce mai atenuat acordat Porții, mai ales după rechemarea lui Stratford de Redcliffe din post (mai 1858) și înlocuirea lui cu Bulwer — se afla în defensivă. Marea Britanie era confruntată pe atunci, după ce abia încheiase un conflict cu Persia (1857) pentru redobândirea Heratului de către Afganistan, stat clientelar Angliei⁶⁰¹, cu marea răscoală a șipailor din India (1857—1858)⁶⁰² și se mai afla implicată și în al doilea război al opiuului cu China (1856—1858), unde era aliata Franței și profita de neutralitatea binevoitoare a Rusiei⁶⁰³. Așadar, guvernării de la Londra s-au arătat mai concilianți față de poziția Franței și a Rusiei și fără a renunța la „dogma” apărării integrității teritoriale a Imperiului otoman, au trebuit să dea dovadă de mai multă flexibilitate nu numai cu prilejul Conferinței de la Paris (22 mai—9 august 1858), dar și mai târziu cu prilejul dublei alegeri a lui Alexandru Ioan Cuza în Principate și recunoașterii Unirii.

Dezbaterile aprinse, care au durat trei luni în capitala Franței, au reflectat ca și măsurile adoptate, divergențele dintre marile puteri, dezbinată de interese contrarii. Numai Franța și Imperiul otoman au fost reprezentate prin miniștrii lor de externe, respectiv Walewski și Fuad pașa, în timp ce restul puterilor doar prin ambasadorii lor la Paris, adică lordul Cowley, generalul P. D. Kisselev

⁶⁰¹ Esmael Doulatshahi, *Le conflit anglo-persan à propos de Herat (1828—1857)*, Paris 1959, p. 145—148, 155—162, 191 ap. Camil Mureșan, *Imperiul britanic. Scurtă istorie*, București, 1967, p. 180. Vezi și comentariile de substanță din epocă ale lui Karl Marx, *Războiul împotriva Persiei* în K. Marx—Fr. Engels, *Opere*, vol. 12, p. 118—123 și *Tratatul cu Persia*, ibidem, p. 229—232; Fr. Engels, *Perspectivile războiului anglo-persan*, ibidem, p. 124—129.

⁶⁰² T. R. E. Holmes, *History of the Indian munity* (ed. V-a), London, 1904; Michael Edwardes, *Battles of the Indian Mutiny*, London, 1963; * * * *Istoria diplomației*, I, p. 710—711; C. Mureșan, *op. cit.*, p. 224—232. Vezi pertinenta analiză a lui Marx și Engels, asupra acestui dramatic eveniment în *Opere*, vol. 12, p. 241—314, 327—335, 441—447, 493—495 și 578—532.

⁶⁰³ B. Bonner-Smith and W. R. Lumby, *The Second China War 1856—1860*, London, 1954; John S. Gregory, *Great Britain and the Taipings*, London, 1969; P. I. Kabanov, *Амурский вопрос*, Blagoveștensk, 1959; * * * *Istoria diplomației*, I, p. 670—673; C. Mureșan, *op. cit.*, p. 184. Vezi și K. Marx, *Istoria comerțului cu opiu* în K. Marx—Fr. Engels, *Opere*, vol. 12, p. 553—560 și *Tratatul anglo-chinez*, p. 568—573 și 587—592; F. Engels, *Succesele Rusiei în Orientul Independat*, ibidem, p. 639, demonstra că „este cât se poate de clar că Rusia devine repede o putere de prim rang în Asia... Odată cu cucerirea Asiei centrale și cu anexarea Manciei, Rusia și-a mărit posesiunile cu un teritoriu egal ca întindere cu întreaga Europă, fără Imperiul rus”.

(fostul guvernator al Principatelor în perioada 1829—1834), contele Joseph Alexander von Hübner (Austria), marchizul Salvatore de Villamarina (Sardinia) și contele Maximilian von Hatzfeld (Prusia). În fața „blocului“ franco-ruso-sardo-prusian, interesat în a respecta doleanțele poporului român, se opunea cu vehemență cel antiunionist austro-turc iar Anglia căuta printr-o poziție oscilantă să țină partea acestuia din urmă, fără a jigni, în același timp, susceptibilitatea celui dintâi. De altfel, cabinetul Palmerston fusese înlocuit — pentru scurtă vreme — de altul condus de Edward, lord Derby în care portofoliul externelor era deținut de James Harris, lord Malmersbury, fără o schimbare de orientare politică externă notabilă.

Propaganda românească s-a întetit la Londra în această perioadă prin activitatea neobosită a lui Nicolae Golescu și Dimitrie Brătianu — trimiși ca să susțină „drepturile și interesele țării“. Ei au intervenit pe lângă personalități marcante ale vieții politice britanice, ca de pildă William Ewart Gladstone⁶⁰⁴, viitor premier, care a avut o vocație pentru apărarea cauzelor nobile. El a prezentat o moțiune în Camera Comunelor la 4 mai 1858 cerînd să fie apreciate la justa lor valoare dorințele exprimate de români, demonstrînd că Unirea constituia pentru populația „moldo-valahă“ bunăstarea și fericirea, arătînd că astfel s-ar putea așeza „un zid între Rusia și Turcia“, neexistînd „un zid mai puternic decît acela format din pieptul oamenilor liberi“. Deși moțiunea a fost respinsă cu 292 voturi contra și 114 pentru, Gladstone n-a abandonat lupta, primind o serie de scrisori și dovezi de recunoștință din partea românilor de la Paris cît și din țară și reafirmîndu-și convingerea că a pledat pentru o cauză justă, care pînă la urmă se va realiza⁶⁰⁵.

În acest timp în capitala Franței lucrările Conferinței se desfășurau cu mari dificultăți. Pînă la sfîrșit Conferința de la Paris s-a încheiat prin adoptarea unor hotărîri, incluse într-o Convenție, departe de a corespunde doleanțelor fundamentale ale națiunii române. Astfel, deși s-a admis ca cele două țări române să poarte numele de „Principatele Unite ale Moldovei și Țării Românești“, ele trebuiau, însă, să aibă domnitori, guverne și adunări legislative separate, doar Comisia centrală pentru alcătuirea legilor și Curtea de casație fiind comune, cu sediul la Focșani; se institua responsabilitatea ministerială, se desființau rangurile și privilegiile boic-

⁶⁰⁴ Vezi medalionul lui Gladstone în istoriografia română la C. Mureșan, A. Vianu, R. Păiușan *Downing Street 10*, p. 170—177.

⁶⁰⁵ Beatrice Marinescu, *Romanian-British Political Relations, 1848—1877*, p. 100—101.

rești iar relațiile dintre țărani și proprietari urmau a fi reglementate prin lege⁶⁰⁶.

Așadar, Convenția de la Paris — ce a devenit legea fundamentală a Principatelor — a prezentat un caracter hibrid, înglobând unele deziderate exprimate de adunările ad-hoc, dar respingând dorința cea mai de seamă a națiunii: unirea definitivă, pe lângă aceea a obținerii unui prinț străin ereditar; prevederile ei au nemulțumit profund aspirațiile patrioților ce au condamnat-o cu toată strășnicia. Diplomatul Ioan Bălăceanu o stigmatiza în termeni foarte aspri în scrisoarea ce a trimis-o din Nisa lui Ion Ghica la 17/29 septembrie 1858: „Convenția de la Paris ca bază politică și ca redacție este jalnică. Se pune întrebarea dacă în ea nu este încă mai multă prostie decât perfidie. Contradicțiile, lacunele și obscuritățile își dispută locul și nu este nevoie să fii profet pentru a prezice: Convenția de la Paris poartă în ea germenul unei revoluții⁶⁰⁷. Însăși Colquhoun recunoștea în raportul înaintat la 3/15 septembrie 1858 către Bulwer, acum ambasador al Marii Britanii la Poartă, că hotărârile Convenției de la Paris produsese ră „o mare consternare, atât aici, cât și în Moldova⁶⁰⁸, iar de la Iași, Henry Sarell Ongley, locțiitor de consul (22 august/3 septembrie—18/30 noiembrie 1858) în urma decesului lui Samuel Gardner, făcea, la rîndul său, cunoscut aceluiași diplomat, în raportul din 1/13 octombrie 1858, că în Moldova prevederile Convenției au nemulțumit majoritatea cetățenilor considerîndu-le „necorespunzătoare“, neputînd să indice „o singură persoană care să vorbească în favoarea ei⁶⁰⁹.

Evoluția evenimentelor politice a luat un curs diferit în Moldova față de cel din Țara Românească, unde conservatorii dețineau poziții mai favorabile. Conform stipulațiilor art. 49 al Convenției de la Paris atât la Iași cât și la București au fost instituite în octombrie 1858 cîmăcămii alcătuite din cîte trei persoane, menite a pregăti Adunările electivă; în timp ce în Moldova au fost aleși, Anastasie Panu și Vasile Sturza, ca reprezentanți ai partidei naționale și numai Ștefan Catargi din partea aripei conservatoare, în Țara Românească caimacamii au aparținut numai conservatorilor, anume Ioan Manu, Emanoil Băleanu și Ion Al. Filipescu, cel din urmă de nuanțe mai moderate⁶¹⁰.

⁶⁰⁶ Gh. Petrescu, D. A. Sturdza și D. C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, VII, București, 1892, p. 306—316.

⁶⁰⁷ *D.U.P.*, III, p. 418, doc. 230.

⁶⁰⁸ *Ibidem*, VII, p. 755, doc. 273.

⁶⁰⁹ *Ibidem*, p. 767, doc. 279.

⁶¹⁰ D. Berindei, *Epoca Unirii*, p. 75—76.

La 2/14 decembrie sosea la Iași în plină efervescentă electorală noul consul al Marii Britanii în persoana lui Henry Adrian Churchill⁶¹¹. El se grăbea să raporteze ambasadorului Bulwer de la Constantinopol eforturile sale de a se adapta situației și a se familiariza cu oamenii și evenimentele, sesizând însă disensiunile dintre caimacami, A. Panu și V. Sturza eliminând din mijlocul lor pe reacționarul Șt. Catargi⁶¹². Candidații la domnie din partea conservatorilor — scindați în Moldova în două grupe — erau fostul domnitor Mihail Sturza și fiul său Grigore (slujind în armata otomană ca Muhlis pașa), în timp ce în Țara Românească candidau din partea aceluiași partid foștii domnitori Bibescu și Știrbei; pentru partida națională se profila mai mult candidatura lui Nicolae Golescu⁶¹³.

Combi-națiile politice și urzelile reacțiunii au eșuat în mod lamentabil. După cum se știe, dînd glas voinței majorității populare, la Iași a fost ales în unanimitate candidatul partidei naționale, colonelul Alexandru Ioan Cuza, la 5/17 ianuarie 1859, însăși opoziția neîndrăznind să voteze împotriva sa. Bulwer se și grăbea a doua zi de la Constantinopol să anunțe ministrului de externe, lordul Malmesbury, rezultatul alegerii de la Iași⁶¹⁴ în timp ce Colquhoun raporta din București, aceluiași demnitar, la 7/19 ianuarie, că în capitala Țării Românești, la aflarea știrii, domnea „o oarecare agitație“, urmînd ca în aceeași seară să aibă loc „un banchet în onoarea evenimentului“⁶¹⁵. Henry Churchill raporta lui Bulwer din Iași la 15/27 ianuarie, rezultatele întrevederii sale cu noul domnitor și impresia favorabilă care i-a făcut-o: „... am fost mulțumit să constat la noul principe calități care îl situează deasupra oricărui alt candidat de pe listă. Reputația sa este aceea a unui om cinstit și sincer, cu o judecată bună și cu fermitate de caracter“⁶¹⁶.

În sfîrșit la 24 ianuarie/5 februarie, deși Adunarea electivă din București era dominată de elemente conservatoare, sub impulsul partidei naționale și a intervenției directe a maselor, țărani din împrejurimile capitalei, tîrgoveți, tabaci, negustori, breslași ș.a. adu-

⁶¹¹ *The Foreign Office List and Diplomatic and Consular Hand Book* London, 1867, p. 73.

⁶¹² Vezi rapoartele sale din 2/14 decembrie și 19/31 decembrie 1858 adresate lui Bulwer, cf. *D.U.P.*, VII, p. 821—822, doc. 300; p. 834—835, doc. 304.

⁶¹³ *Ibidem.*

⁶¹⁴ *Ibidem*, p. 870, doc. 322.

⁶¹⁵ *Ibidem*, p. 871, doc. 323.

⁶¹⁶ *Ibidem*, p. 888—890, doc. 331.

nați pe dealul de la Mitropolie în jurul clădirii unde se desfășurau lucrările și manifestând pentru Unire, a fost ales, în entuziasmul general și în unanimitate, domnul Moldovei Alexandru Ioan Cuza, reunind astfel în mîinile sale cîrmuirea celor două principate surori.

După cum a subliniat tovarășul Nicolae Ceaușescu „victorie remarcabilă a maselor de țărani, meșteșugari, lucrători și tîrgoveți, a cărturarilor progresiști și patrioți, Unirea Principatelor a reprezentat actul care a pus bazele statului național român modern”⁶¹⁷.

În depeșa telegrafică expedită chiar în noaptea acestei zile ambasadorului Bulwer, Colquhoun relatează alegerea lui Cuza „cu unanimitate de voturi”, subliniind faptul că „rezultatul a fost primit cu aclamații de entuziasm”, orașul fiind iluminat și domnind o mare „bucurie populară”⁶¹⁸. În același timp, de la Iași consulul Churchill telegrafia lordului Malmesbury la 25 ianuarie/6 februarie că „alegerea lui Cuza în Țara Românească a creat un mare entuziasm aici. Ea este considerată un mare pas spre Unire, ce va fi îndeplinită dacă nu i se vor opune măsuri puternice. În jurnalele din Moldova s-a declarat clar că, dacă Poarta va îndrăzni să refuze investitura, românii îi vor respinge autoritatea și, de la primul pînă la ultimul, își vor apăra drepturile pînă la capăt”⁶¹⁹.

Colquhoun, transformat acum în zelos apărător al intereselor Porții, nu-și ascundea dezamăgirea față de victoria partidei naționale, regretînd incapacitatea partidului conservator de a fi putut da o ripostă. El relatează cu amărăciune, dar și cu oarecare venin, ceremonia de primire a lui Cuza la București în raportul său adresat lordului Malmesbury la 8/20 februarie 1859, insistînd asupra faptului că „o mulțime din populația păturilor de jos a ieșit să-l întîmpine, printre aceștia aflîndu-se în mod evident tîbăcarii și măcelarii de la periferie”⁶²⁰. Totuși consulul a dat dovadă de oare-

⁶¹⁷ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîșirii construcției socialiste*, vol. 3, București, Edit. Politică, 1969, p. 710.

⁶¹⁸ *D.U.P.*, VII, p. 909, doc. 343 și p. 910, doc. 344. Vezi și C. C. Giurescu, *Bucureștii și alegerea lui Alexandru Ioan Cuza* în vol. *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 347—386. Pentru importanța actului istoric de la 24 ianuarie 1859 vezi și M. Mușat și I. Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, p. 286—287.

⁶¹⁹ *D.U.P.*, VII, p. 912, doc. 346.

⁶²⁰ *Ibidem*, p. 946, doc. 367. Pentru participarea maselor la actul Unirii vezi Nichita Adăniloae și Matei Vlad, *Rolul maselor populare în făurirea unirii țărilor române* în „*Studii*”, XII (1959), nr. 1, p. 77—106; Dan Berindei, *Țărănimia munteană și evenimentele din 22—24 ianuarie 1859* în *ibidem*, XVIII (1965), nr. 4, p. 871—878; Vasile Maciu, *Poziția claselor sociale față de Unirea Principatelor Române* în „*Revista de filozofie*”, XIII (1966), nr. 1, p. 3—12 și Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă* (ed. a

care obiectivitate relatînd ministrului de externe la 15/27 februarie întrevăderea sa cu domnitorul care „în problemele de politică internă și administrație este foarte rațional și prudent și, se pare, înțelege pe deplin poziția sa“; dar în raportul adresat în aceeași zi ambasadorului Bulwer, Colquhoun nu pregeta să adauge că principiile se va supune hotărîrilor ce le va adopta apropiata Conferință europeană în privința sa, dar dacă Turcia ar îndrăzni „să vină cu o forță armată în Țara Românească pentru a ne împiedica să ne manifestăm — i-a declarat Cuza — eu nu ezit să vă spun că mă voi așeza în fruntea poporului meu și, dacă va trebui să cădem, voi fi primul care-mi voi oferi pieptul, dar va curge sînge“⁶²¹.

Atitudinea curajoasă și înțeleaptă în același timp a poporului român, care știuse cu abilitate să-și atingă scopul: Unirea Principatelor prin alegerea la tronul Moldovei și al Țării Românești a aceluiași domnitor, ocolind, fără a le încălca însă în mod formal, prevederile Convenției de la Paris, a luat prin surprindere marile puteri. De aici și reacțiile lor diferite. Dacă Poarta otomană s-a opus categoric acestui act, socotindu-l o gravă încălcare a acordurilor internaționale — și sprijinită întru totul de Austria — insista pentru anularea dublei alegeri, nesocotind cu totul interesele și voința clar exprimată pentru unire a poporului român, Franța, avînd concursul Rusiei se pronunța, dimpotrivă, pentru recunoașterea ei, din motive tactice și de prestigiu deoarece dorea să-și mențină influența predominantă la Constantinopol și apoi presimțea că va intra în conflict cu Austria pentru unificarea Italiei. Rusia susținea Franța atît pentru a slăbi Imperiul otoman, cît și pentru a plăti polița Austriei pentru atitudinea ei oportunistă și dușmănoasă din timpul războiului Crimeii. Sardinia și Prusia — țări care militau, la rîndul lor, pentru unificarea Italiei și respectiv a Germaniei — au aplaudat, desigur, inițiativa românilor. Numai Marea Britanie s-a plasat pe aceeași poziție falsă și echivocă, în care dorind să sprijine „integritatea“ Imperiului otoman și să nu contribuie la dezmembrarea lui, nu mai putea conta pe nici un aliat de nădejde. Primejdia unui dezacord cu Parisul în momentul, în care, repetăm, Anglia se ciocnea de atîtea dificultăți în subcontinentul indian și în Extremul Orient, au îndemnat cabinetul

II-), București, 1970, p. 77—79, iar pentru ecoul mărețului eveniment printre românii de dincolo de Carpați vezi A. Bunea, *Ecoul Unirii Țării Românești și Moldovei în presa din Transilvania în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia”, Series IV, 1959, fasc. 1, p. 91—105 și Ștefan Pascu, Ecoul Unirii Țării Românești și Moldovei în Transilvania în Studii privind Unirea Principatelor*, p. 451—466.

⁶²¹ D.U.P., VII, p. 955, doc. 372.

de la Londra la prudență, dorind să evite orice complicații în Balcani, care ar fi dus la o confruntare de ordin militar. Cu toate încercările lui Bulwer de a juca rolul de „apărător“ al Porții, el n-a putut adopta intransigența internunțiului von Prokesch-Osten și s-a mărginit a da sfaturi conciliante dregătorilor Divanului imperial de a se ajunge la o soluție pașnică, de compromis; pînă la sfîrșit Poarta, susținută ferm doar de Austria, s-a resemnat a accepta reunirea unei noi conferințe a puterilor garante la Paris, menită să dezbată problema dublei alegeri a lui Al. Ioan Cuza în Principate. Aceleași sfaturi moderatoare au fost date Turciei și de cancelarul Gorceakov prin ambasadorul țarului la Constantinopol, kneazul Aleksei Borisovici Lobanov-Rostovski cît și de contele Walewski prin însărcinatul de afaceri al Franței, contele Charles de Lallemand, ambii potrivnici oricărei încercări unilaterale de intervenție armată otomană în Principate. Pe de altă parte consuli francezi de la București și Iași, respectiv Louis Béclard ca și Victor Place, precum și cei ruși, Nikolai Karlovici Giers și Serghei Ivanovici Popov, pentru a nu mai vorbi de cei englezi, Colquhoun și Churchill, au îndemnat pe Cuza și cercurile politice din Principate la moderație, spre a evita complicații nedorite pe plan internațional, ca de pildă, o declarație intempestivă de independență sau de provocare militară a Porții. Oamenii politici români, în frunte cu domnitorul, au dat dovadă de tact și înțelepciune, evitînd să forțeze mîna Porții și să sfideze voința marilor puteri; cele două delegații, munteană condusă de Ioan I. Filipescu și moldoveană, de Costache Negri, trimise la Constantinopol pentru recunoașterea dublei alegeri, cu tot refuzul nepolitic al dregătorilor otomani de a le primi, au fost sfătuite să aștepte cu încredere și răbdare hotărîrile Conferinței de la Paris⁶²².

Spre a-și asigura bunăvoința puterilor garante Cuza și-a trimis emisari în capitalele europene, pe Vasile Alecsandri (ministru de externe) la Paris, Londra și Torino, pe Ludovic Steege la Berlin și Viena, pe Șt. Golescu tot la Paris și Berlin iar pe kneazul Obolenski, fost secretar de legație al Rusiei la Viena, însurat cu o

⁶²² Vezi, mai ales, N. Corivan, *Lupta diplomatică pentru recunoașterea dublei alegeri a lui Al. I. Cuza în Studii privind Unirea Principatelor*, p. 388—397; Beatrice Marinescu, *Poziția Marii Britanii față de dubla alegere a domnitorului Cuza și față de unirea politico-administrativă a Principatelor Române (1859—1861)* în „*Studii și materiale de istorie modernă*“, V (1975), p. 72—80 și B. Marinescu and V. Stan, *The Union of the Principalities as viewed by Sir Henry L. Bulwer, the British Ambassador at Constantinople (1859—1861)* în „*Revue roumaine d'histoire*“, XXIII (1984), nr. 1, p. 3—7.

moldoveancă, la St. Petersburg⁶²³. În capitala Marii Britanii Alecsandri a obținut în februarie 1859 o întrevvedere cu lordul Malmesbury și altele cu foștii miniștri secretari de stat la externe, lorzii Clarendon și Russell, desfășurate în condiții satisfăcătoare⁶²⁴. Dar decizia recunoașterii dublei alegeri a fost lăsată tot în seama Conferinței de la Paris.

După cum se știe, această reuniune internațională și-a început lucrările în capitala Franței la 26 martie/7 aprilie 1859. Cu toată opoziția înverșunată față de „illegalitatea” dublei alegeri a lui Al. I. Cuza manifestată de delegatul otoman, Muzurus pașa, sprijinit, fără rețineri, de ambasadorul Austriei, contele von Hübner, ce reclamau pentru Poartă dreptul la intervenție militară prin modificarea prevederilor Congresului de pace din 1856, reprezentanții Franței, Rusiei, Prusiei și Sardiniei (respectiv Walewski, Kisselev, contele Albert de Pourtalès și Villamarina) au combătut ferm această pretenție. După oscilațiile de rigoare ale reprezentantului britanic, datorită instrucțiilor ferme primite de la Foreign Office de a accepta „faptul împlinit” și a evita complicații internaționale nedorite, dar de a „salva” totuși „onoarea” Turciei, lordul Cowley s-a alăturat colegilor săi prin protocolul încheiat la 1/13 aprilie, recomandând Porții recunoașterea dublei alegeri ca o excepție, considerind doar o unire personală a Principatelor sub guvernarea lui Cuza, ce le va cîrmui, potrivit prevederilor Convenției, cu două camere și două guverne separate; o intervenție militară nu era posibilă decât cu acordul unanim al puterilor garante, țel greu de atins în condițiile internaționale atât de complexe ale epocii. Poarta, sprijinită doar de Austria, a refuzat cu încăpăținare și acest compromis, menit a-i menaja prestigiul, dar lucrările conferinței au fost întrerupte din pricina izbucnirii războiului la 29 aprilie între Franța, aliată cu Sardinia, pe de o parte și Austria, de cealaltă parte, pentru unificarea Italiei.

Pertractările Porții și situația nerezolvată din Principate au creat o stare de tensiune la București și Iași iar domnitorul Cuza, dînd semne de nerăbdare, a luat decizia de a înființa o tabără militară la Florești, lângă Ploiești, reunind armatele Moldovei și ale Țării Românești (după cum anunța consulul Churchill cu multă ne-

⁶²³ Dan Berindei, *Lupta diplomatică a Principatelor Unite pentru desăvîrșirea Unirii (24 ianuarie 1859—24 ianuarie 1862)* în *Studii privind Unirea Principatelor*, p. 416.

⁶²⁴ *D.U.P.*, III, p. 542—543, doc. 322; V. Alecsandri, *Misia mea la Londra din Extract din istoria misiilor mele politice* în vol. *Proză* (ed. G. C. Nicolaescu), București, 1966, p. 584—586; E. D. Tappe, *Alecsandri and the English* în „*Revue des études roumaines*”, Paris, II (1954), p. 163.

liniște pe lordul Malmesbury la 6/18 mai 1859)⁶²⁵ și căuta chiar să intervină în războiul franco-sardo-austriac prin sprijinirea foștilor revoluționari maghiari pașoptiști, în frunte cu generalul György Klapka⁶²⁶. Dar domnitorul a primit sfaturi imperioase de prudență, mai ales din partea consulului rus, Giers, că recunoașterea dublei alegeri nu-i va putea fi asigurată decât rămânând neutru⁶²⁷ iar Cuza însuși a asigurat pe Henry Churchill de intențiile sale pașnice, prezentînd formarea taberei militare de la Florești drept o măsură strict defensivă⁶²⁸. Colquhoun, la rîndul său, își manifesta de asemenea încrederea în domnitor în raportul înaintat la 23 mai/4 iunie 1859 ambasadorului Bulwer: „Am încredere, de asemenea, că omul în mîinile căruia s-a încredințat responsabilitatea guvernării țării poate fi corespunzător acestei sarcini. Oameni capabili, care să-l sprijine în activitățile lui și cu principii sănătoase, deși puțini, totuși se pot găsi și dacă se lasă deoparte patima, el îi va găsi. Nu mă îndoiesc, după cît îi cunosc, că îi vor veni în ajutor cu sinceritate și loialitate⁶²⁹. Totuși, dezamăgit de comportarea dușmănoasă a Porții, Cuza a înștiințat pe Colquhoun de intenția sa de a-și retrage delegația de la Constantinopol, unde dregătorii sultanului n-au binevoit a se întîlni nici cu I. I. Filipescu, nici cu C. Negri sau să le primească scrisorile cu care i-a acreditat; această situație era adusă la cunoștință la 8/20 iunie lordului John Russell, noul ministru de afaceri externe al Marii Britanii în cabinetul Palmerston, revenit la putere⁶³⁰. În sfîrșit la 27 iunie/9 iulie con-

⁶²⁵ D.U.P., VII, p. 985—986, nr. 392. Pentru organizarea taberei militare de la Florești vezi, în special, D. Berindei, *Frămîntările grănicerilor și dorobanșilor în jurul formării taberei de la Florești (vara anului 1859)* în „Studii”, X (1957), nr. 3, p. 113—133; C. C. Giurescu, *Viața... lui Cuza Vodă*, p. 85—87 și Constantin Toderășcu, *Tabăra militară de la Florești în vara anului 1859 — începutul contopirii oștilor Principatelor Unite în File de istorie militară*, I (1973), p. 49—68.

⁶²⁶ Vezi convențiile încheiate în mai 1859 de către domnitor prin V. Alecsandri cu generalul Klapka, comandantul insurgenților maghiari la L. Kossuth, *Souvenirs et écrits de mon exil. Période de la guerre d'Italie*, Paris, 1880, p. 236—238. Cf. și V. Russu și V. Cristian, *Date noi referitoare la relațiile lui Al. I. Cuza cu emigrația maghiară (1859)* în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza”, *Istorie—Filologie*, XV (1969), fasc. 1, p. 99—104 și D. Károlyi, *Războiul franco-italo-austriac din anul 1859 și legăturile româno-maghiare* în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Cluj-Napoca, XVIII (1975), p. 173—191.

⁶²⁷ Barbara Jelavich, *Russia and the Rumanian National Cause* (ed. a II-a), Hamden/Conecticut, 1974, p. 34.

⁶²⁸ Vezi raportul lui Churchill către lordul Malmesbury din 8/20 mai 1859 în D.U.P., VII, p. 987—988, doc. 393.

⁶²⁹ *Ibidem*, p. 993, doc. 397.

⁶³⁰ *Ibidem*, p. 1000, doc. 401.

sulul britanic insista pe lângă Bulwer „să se aranjeze ceva definitiv cu privire la numirea domnitorului. Întreaga țară suferă din cauza acestei stări de incertitudine“⁶³¹.

Mandatul lui Colquhoun în Principate se apropia de sfârșit; el primise încă de la 1/13 decembrie 1858 detașarea sa în Egipt dar n-a părăsit Țara Românească, după o ședere de aproape un sfert de veac în calitate de consul general, decât în preajma sosirii înlocuitorului său John Green intrat în funcție la 8/20 iulie 1859⁶³². Deși a ținut la români în felul său și a fost apropiat de revoluționarii pașoptiști, el n-a fost capabil însă să înțeleagă niciodată în mod sincer și dezbrat de orice prejudecată adevăratele năzuințe ale poporului nostru iar viziunea sa eronată de a vedea legată soarta și prosperitatea României numai de relațiile ei cu Poarta otomană a contribuit mult la impopularitatea lui în cercurile politice românești, mai ales în ultimii ani ai consulatului său, după 1856. Cu plecarea lui Colquhoun se încheia o etapă destul de importantă a relațiilor româno-engleze în vechea lor formă, dar pentru vremuri noi și situații schimbate, se resimțea acum nevoia unei alte persoane.

Proaspăt sosit în țară, John Green se și grăbea să se adreseze lui Bulwer la 11/23 iulie 1859, solicitându-i indulgența „întrucât totul este încă atât de nou pentru mine aici și trebuie să mă orientez în toate direcțiile. Am făcut cunoștință cu majoritatea notabilităților și timpul meu este acum ocupat în special cu ascultarea părerilor lor asupra problemelor publice. De asemenea, mi se pare că războiul din Italia a dat naștere aici la speranțe cu o tendință foarte periculoasă și amărăciunea fățișă manifestată la primirea știrii despre restabilirea păcii confirmă cu putere existența unor proiecte ambițioase, care ar fi dat curînd roade“⁶³³. Într-adevăr,

⁶³¹ *Ibidem*, p. 1001—1002, doc. 402.

⁶³² *Foreign Office List and Diplomatic and Consular Hand Book*, 1861, p. 16.

⁶³³ *D.U.P.*, VII, p. 1004—1005, doc. 405; B. Marinescu, *Romanian-British Political Relations*, p. 125. În privința războiului franco-austro-sard a se vedea, F. Valsecchi, *La politica europea e la preparazione diplomatica della seconda guerra per l'indipendenza italiana 1857—1859*, Milano, 1951; Jacques Godechot, *Histoire de l'Italie moderne 1770—1870*, vol. II, Paris, 1971, p. 476 și urm.; * * * *Istoria diplomației*, I, p. 605—608; A. J. P. Taylor, *The struggle for mastery in Europe 1848—1918*, Oxford, 1954, p. 111—115; N. Ciachir—Gh. Bercan, *Diplomația europeană în epoca modernă*, p. 347—350. A se vedea și punctul de vedere împărtășit de Marx (*Problema unificării Italiei* în K. Marx—F. Engels, *Opere*, vol. 13, București, Ed. Politică, 1962, p. 176—182 și *Tratatul de la Villafranca*, *ibidem*, p. 460—464) și Engels (*Campania din Italia*, *ibidem*, p. 389—391; *Înfrîngerea austrieșilor*, p. 412—416; *Bătălia de la Solferino*, p. 438—441, 447—450 și *Războiul din Italia. Privire retrospectivă*, p. 465—477).

armistițiul de la Villafranca, din 11 iulie încheiat între Franța și Austria învinsă, pune capăt războiului din Italia, dar printr-o pace de compromis (semnată ulterior la Zürich la 10 nov. 1859) prin care se ceda Sardiniei Lombardia dar fără Veneția. Odată restabilită pacea pe continentul european și Poarta pierzându-și sprijinul singurului aliat pe care putea conta, adică Austria, ea a fost nevoită să se incline presiunilor crescînde depuse acum de Franța și Rusia, în acord cu Marea Britanie, să accepte protocolul din 1/13 aprilie pentru reglementarea situației din Principate. Conferința puterilor garante s-a redeschis la Paris la 25 august/6 septembrie și în urma unei singure ședințe, delegatul otoman, Muzurus pașa, a făcut o declarație că în mod excepțional și pentru o singură dată, în urma recomandărilor primite de la marile puteri, Poarta accepta investirea lui Alexandru Ioan Cuza ca domnitor al Moldovei și Țării Românești dar urmînd să administreze cele două provincii cu guverne separate atît la București, cît și la Iași⁶³⁴.

Consulul Green făcea cunoscută lui Bulwer la 3/15 septembrie satisfacția lui de a se fi întîlnit la București cu domnitorul, a cărui situație pe plan internațional se consolidase acum. El a comunicat lui Cuza „că poată să se bizuie pe sprijinul sincer al guvernului britanic dacă se luptă să îmbunătățească administrația țării, menținîndu-se în limitele stricte ale legalității în toate lucrurile. Domnitorul a dat dovadă de un bun-simț remarcabil în observațiile sale despre treburile publice și cred că m-a părăsit cu convingerea că nu avem obiective incompatibile cu propriile sale interese particulare și cu acelea ale Principatelor... Domnitorul va pleca peste cîteva zile la Iași, unde așteaptă ca firmanul sultanului să-i fie trimis ca să confirme alegerea sa pentru Moldova, după care se va întoarce aici pentru a primi firmanul pentru Țara Românească. El m-a informat că, de îndată ce va fi primit investitura, primul său obiectiv va fi de a se strădui să formeze în ambele principate guverne constituite din oamenii cei mai capabili din țară⁶³⁵. Peste cîteva zile, la 14/16 septembrie consulul Churchill înștiința din Iași pe lordul Russell despre desființarea taberei militare de la Florești, precum și de așteptarea firmanelor de investitură de la Poartă: „Firmanul pentru Moldova va fi primit la Iași și citit în prezența tuturor funcționarilor, a corpului consular și a angaja-

⁶³⁴ Vezi amănunte asupra conferinței puterilor de la Paris din 1859 la D. Berindei, *Lupta diplomatică a Principatelor Unite pentru desăvîrșirea Unirii*, p. 422—427; B. Marinescu, *Romanian-British Political Relations*, p. 124—128 și mai ales Nicolae Corivan, *Relațiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, București, 1984, p. 52—64.

⁶³⁵ D.U.P., VII, p. 1026—1027, doc. 411.

ților; celălalt, pentru Țara Românească, va fi primit cu același ceremonial la București⁶³⁶. Totodată Churchill mai comunica ministrului de externe britanic la 17/29 septembrie o importantă inițiativă luată de domnitor și anume aceea de a avea un agent diplomatic la Londra, după cum „colonelul (Iancu) Alecsandri, ... urma să fie agentul moldo-valah în capitala franceză“; consulul englez de la Iași opina că „dacă guvernul Majestății sale ar încuraja această înclinație (către franco-englezi — n.n.), s-ar putea, ca în decursul timpului, aceasta să aducă roade și să fie, în plus, favorabilă extinderii considerabile a relațiilor comerciale existente (deja) între Imperiul britanic și aceste provincii“⁶³⁷. Dar răspunsul cabinetului englez a fost negativ; lordul Russell explica lui Churchill în depeșa din 6/18 octombrie că „deși guvernul Majestății sale arată cel mai mare interes pentru prosperitatea Principatelor sub conducerea Înălțimii Sale (domnitorul Cuza — n.n.) totuși luând în considerare poziția politică în care se găsește față de Sublima Poartă și relațiile ce există între Majestatea sa și sultan, ar fi imposibil pentru guvernul Majestății Sale să primească un agent moldo-valah acreditat de Înălțimea Sa în această țară“⁶³⁸. Cuza a fost dezamăgit de refuzul guvernului britanic de a încălca „dogma“ suzeranității — din ce în ce mai fictive — a Porții otomane asupra Principatelor Unite și a arătat lui Churchill că „guvernul francez nu a ridicat nici o obiecție, deși l-a făcut clar să înțeleagă că reprezentantul său nu va avea nici un caracter oficial“. Totodată domnitorul a insistat asupra scopului „pur comercial al stabilirii acestei agenții“ și i-a relatat că a dat instrucții reprezentantului său la Poartă, C. Negri, să explice ambasadorului Bulwer rostul înființării unei astfel de reprezentanțe; în sfârșit Cuza a înaintat o notă la 17/29 noiembrie 1859 lui Churchill înștiințându-l că a dat dispoziții maiorului Iancu Alecsandri să-l informeze complet printr-un memoriu adresat guvernului britanic asupra utilității reale a unei asemenea agenții române la Londra „întrucât misiunea sa este de a căuta dezvoltarea raporturilor comerciale“ dintre cele două țări⁶³⁹. Dar cabinetul Palmerston a rămas neclintit în hotărîrea sa, în pofida interesului prezentat de regiunea Dunării de Jos pentru comerțul britanic.

⁶³⁶ *Ibidem*, p. 1028, doc. 412.

⁶³⁷ *Ibidem*, p. 1031—1032, doc. 413.

⁶³⁸ *Ibidem*, p. 1035—1036, doc. 416.

⁶³⁹ *Ibidem*, p. 1041—1042, doc. 418, cf. și B. Marinescu, *op. cit.*, p. 140.

Vezi, în legătură cu reprezentarea diplomatică a Principatelor Unite la Paris, D. Berindei, *Înființarea agenției Principatelor Unite la Paris (26 august/7 septembrie 1860) în „Studii“, XIII (1960), nr. 6, p. 99—120.*

Între timp primirea beratelor de investitură de către Cuza la 21 septembrie/3 octombrie la Iași și la 26 septembrie/7 octombrie 1859 la București a fost efectuată în cadrul unor scurte ceremonii protocolare, la care au participat și consulii străini, fără nici un fel de fast și ostentație⁶⁴⁰, ele reprezentând doar ratificarea formală a voinței maselor populare exprimată clar la 5 și respectiv 24 ianuarie.

Așa cum au recunoscut mai târziu și cercetătorii străini, ca de pildă istoricul englez W. G. East care sublinia că Unirea s-a datorat „străduințelor Principatelor înseși”⁶⁴¹ iar istoricul american T. W. Riker — un bun cunoscător al problemei — că „nici un popor n-a luptat mai mult ca românii pentru susținerea țărilor sale naționale”⁶⁴², rezultă clar că împlinirea acestui vechi ideal patriotic a fost numai opera poporului român, câștigată prin jertfe, lacrimi și suferințe și nicidecum primită în „dar” de la marile puteri, indiferente față de soarta națiunilor subjugate din sud-estul Europei și urmărindu-și — sub masca unei frazeologii umanitare — propriile interese economice și politice.

Odată recunoscută dubla alegere pe plan internațional, Cuza a trecut la pasul următor în îndeplinirea dezideratelor poporului român: desăvârșirea Unirii prin guvernarea Principatelor cu un singur minister și o singură Cameră într-o capitală unică, București. În acest sens domnitorul s-a adresat reprezentantului său la Constantinopol, C. Negri, în iunie 1860, printr-un memoriu cerînd atît Porții cît și puterilor garante aprobarea desăvârșirii unirii administrative, arătînd pe larg dificultățile născute din guvernarea bipartită și instabilitatea politică în care se afla țara. Din pricina complicatei situații internaționale existente în acel moment — războiul declanșat de sardo-piemontezii împotriva regatului celor două Sicilii pentru unificarea Italiei și declanșarea tulburărilor din Siria în care a intervenit Franța, ce absorbeau atenția guvernelor europene — domnitorul a fost sfătuit să-și amîne înaintarea memoriului după efectuarea vizitei sale de investitură la Constantinopol. Cuza a ascultat de acest îndemn și în septembrie 1860 s-a deplasat în capitala Imperiului otoman unde a fost primit cu toată curtenia de către sultanul Abdul Medjid și investit solemn ca domnitor al

⁶⁴⁰ D.U.P., III, p. 657, doc. 415; vezi și raportul lui Green către lordul Russell din 28 septembrie/10 octombrie 1859 în *ibidem*, VII, p. 1034—1035, doc. 415.

⁶⁴¹ W. G. East, *The Union of Moldavia and Wallachia*, p. 168.

⁶⁴² T. W. Riker, *Cum s-a îndeplinit România...*, p. 61.

Principatelor Unite⁶⁴³. Cu acest prilej domnitorul s-a întâlnit și cu ambasadorul Bulwer, care relatea lordului Russell la 2/14 octombrie 1860 puternica impresie ce i-o făcuse Cuza: „Nu șovăiesc a spune că este un om care iese din comun, înzestrat cu o inteligență ce pare a fi în stare să progreseze de pe urma răspunderii și a experienței“⁶⁴⁴.

Întorcându-se în țară, Cuza a socotit apoi oportun în decembrie să adreseze Porții și marilor puteri memoriul pentru definitivarea Unirii „cerută imperios de logica îndoitei alegeri pe care înaltele puteri semnatare ale Convenției din 19 august au recunoscut-o astăzi“⁶⁴⁵, după ce a trimis separat și o scrisoare de explicații lui Bulwer, demonstrându-i avantajele Unirii pentru consolidarea guvernării Principatelor⁶⁴⁶.

Ca și în trecut noua inițiativă a lui Cuza a găsit din nou marile puteri dezbinată, de data aceasta, producându-se, cel puțin în faza inițială, o răsturnare a „alianțelor“. Dacă Franța — alături de Sardinia (pe cale să se transforme în regatul Italiei prin unificarea țării sub coroana lui Victor Emanuel al II-lea la 17 martie 1861) și Prusia — au fost ca de obicei de partea românilor, susținând la Constantinopol prin ambasadorii lor definitivarea administrativă a Unirii — în schimb, în mod surprinzător, Rusia a făcut cauză comună cu Austria opunându-se acestui proiect, în timp ce Marea Britanie, convinsă acum de bunele intenții ale lui Cuza, s-a pronunțat în favoarea acceptării memoriului. Aceasta se datora în mare măsură atitudinii lui Bulwer, care nutrea acum multă simpatie și încredere în domnitorul român, cât și rapoartelor liniștitoare primite din partea consulilor din București și Iași, care aprobau felul de a governa al lui Cuza. O asemenea situație a influențat și Foreign Office-ul, reticențele lordului Russell fiind spulberate de argumentele ambasadorului de la Constantinopol și ale subalternilor săi. De altfel, Churchill scrisese ministrului de externe britanic încă de la 8/20 septembrie 1860 că prin proiectele de reorganizare a armatei, a Curții de Casație, construirea de căi ferate, împrumuturi pe piața externă ș.a. domnitorul era convins că nici una din puterile garante nu va blama Principatele pentru încălcarea Convenției. Cuza era convins că Europa nu va redes-

⁶⁴³ Vezi G. G. Florescu, *La procédure de l'investiture et le cérémonial de la réception du prince régnant Cuza à Constantinople* în „Studia et acta orientalia“, II (1960), p. 71—87.

⁶⁴⁴ B. Marinescu—V. Stan, *The Union... as viewed by Sir Henry L. Bulwer*, p. 10.

⁶⁴⁵ B. Marinescu, *Romanian-British Political Relations*, p. 129.

⁶⁴⁶ C. C. Glurescu, *Viața... lui Cuza Vodă*, p. 107—108.

chide „problema orientală“ pentru că două ministere și două Camere urmau să fie centralizate fără consimțământul Porții⁶⁴⁷. Dar Rusia — prin ambasadorul ei la Poartă, Lobanov-Rostovski, își expunea temerile că dubla unire sub Cuza nu va constitui decât o perioadă de tranziție; odată înfăptuită Unirea, românii vor alege un prinț străin, ceea ce va duce fără îndoială la independență, deoarece nici un membru al vreunei familii domnitoare din Europa nu va consimți să domnească sub suzeranitatea Porții. Aceleași temeri, sporite și din alte pricini, erau nutrite și de internunțul habsburgic la Constantinopol, von Prokesch-Osten, care mărturisea că „se află sub dominația austriacă 3 milioane de români; dacă s-ar face Unirea, ei vor ține neapărat să se alipească compatrioților lor din Moldova și Țara Românească; este deci pentru Austria o condiție a integrității sale ca să se opună în modul cel mai absolut Unirii celor două Principate“⁶⁴⁸. Johann Bernhard conte von Rechberg, ministrul afacerilor externe al Austriei, avea o opinie similară în depeșa expedită lui Prokesch la 17 martie 1861: „Este evident că o asemenea Unire va pava numai drumul spre completa independență a Daco-României“⁶⁴⁹.

Obsedat de ideea principelui străin, complet inacceptabilă diplomației țariste care și-ar fi văzut anihilată complet influența ei în Principate, ambasadorul Lobanov scria consulului rus Giers de la București la 27 februarie/11 martie 1861 că acel principe străin „nu va fi ortodox, deoarece nu de la noi va fi căutat; va fi catolic și va desăvârși opera de latinizare a țării; cu ea va arbora drapelul simpatiilor românești, italiene, revoluționare etc. și va putea să conteze mult mai mult decât Cuza pe ajutorul Franței“. Și în concluzie, Lobanov, deși recunoștea existența sentimentelor patriotice unioniste în Principate, socotea că era potrivnică intereselor Rusiei aprobarea desăvârșirii Unirii, pronunțându-se pentru o amânare a ei cu cel puțin cîțiva ani⁶⁵⁰.

În zadar ambasadorul Franței, Charles Felix Lavalette, împreună cu Bulwer se străduiau să convingă Poarta să nu creeze dificultăți lui Cuza, putîndu-se ivi pericolul unei proclamări unilaterale a Unirii administrative de către românii înșiși, căci gu-

⁶⁴⁷ B. Marinescu, *op. cit.*, p. 129.

⁶⁴⁸ B. Jelavich, *op. cit.*, p. 154 și 155, nr. 2, appendix IV.

⁶⁴⁹ Raoul V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés Unies*, București, 1938, p. 316—317. Cf. și Gheorghe Platon, *Statul — cadru politic de dezvoltare a națiunii române* în vol. *Națiunea română. Geneză. Afirmare. Orizont contemporan*, București, 1984, p. 396, n. 6.

⁶⁵⁰ B. Jelavich, *op. cit.*, p. 155—156, nr. 3, appendix IV.

vernul otoman rămânea inflexibil, simțindu-se sprijinit de Austria și în chip neașteptat de Rusia. Spre a preveni eventualitatea adoptării unor măsuri pripite de către Cuza, pierzându-și răbdarea în fața inerției și relei credințe otomane, Bulwer s-a adresat din nou domnitorului la 21 martie/2 aprilie 1861 stăruind să se abțină de la orice acțiune în favoarea Unirii pînă ce Poarta nu avea să comunice decizia ei marilor puteri, riscînd a provoca „consecințe fatale“ pentru sine și țară, dacă Unirea ar fi proclamată de către Camerele de la Iași și București⁶⁵¹.

Cuza însuși, știindu-se agreat acum de cercurile diplomatice engleze, nu pregeta să declare la 15/27 martie 1861 în fața unei delegații că era mai sigur ca oricînd de înfăptuirea desăvîrșirii Unirii, deoarece putea conta pe sprijinul Marii Britanii, „mult mai de preț decît al oricărei alte puteri“⁶⁵².

În același timp, cu toate încercările Austriei, prin intervenții directe ale ministrului afacerilor externe, von Rechberg, către lordul Russell pentru a modifica politica Marii Britanii și a împiedica cu orice preț desăvîrșirea Unirii, acesta din urmă replica că domnitorul Cuza, în fruntea Principatelor definitiv unite, ar fi avut mai puține motive de nemulțumire față de Poartă. La 1 aprilie 1861, contele Rudolf Apponyi, ambasadorul Austriei la Londra, remarcă la rîndul său că prin atitudinea sa lordul Russell sprijinea indirect „emanciparea principelui Cuza“⁶⁵³.

La Constantinopol, ministrul de externe otoman, Aali pașa, sub presiunile neîncetate ale ambasadorilor francez și englez, a comunicat în aprilie 1861 internunțului austriac von Prokesch-Osten că situația din Principate risca să ducă la anarhie și de aceea trebuia reunită o conferință a puterilor garante pentru a statua asupra modificărilor reclamate în textul Convenției de la Paris. Lordul Russell pentru a menaja susceptibilitățile Porții a propus ca această conferință să se țină la Constantinopol. Puterile occidentale, în special Marea Britanie, erau grăbite să soluționeze acest diferend, cu atît mai mult cu cît izbucnirea războiului civil din Statele Unite (15 aprilie 1861) complica și mai mult situația internațională iar atenția marilor puteri era atrasă atît spre rezolvarea cazului Italiei, unde regatul nu fusese recunoscut de toate țările, cît și de continuarea tulburărilor din Siria. Dar Rusia țaristă își menținea punctul de vedere expus anterior iar cancelarul Gorceakov exprima opinia

⁶⁵¹ B. Marinescu—V. Stan, *op. cit.*, p. 11.

⁶⁵² Corespondență din București către „Levant Herald“ la Biblioteca Academiei R.S.R., *Arhiva Cuza*, mapa XIV, f. 285.

⁶⁵³ R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 376; B. Marinescu—V. Stan, *op. cit.*, p. 11; B. Marinescu, *Romanian — British Political Relations*, p. 133.

cabinetului imperial prin circulara din 12/24 iulie 1861 potrivit căreia o garantare a unei „uniri temporare și limitate, după cum spera Poarta, nu se va baza decît pe o iluzie“; odată acordată Principatelor această concesie, ea nu le va mai putea fi retrasă niciodată. De aceea cancelarul rus insista pentru o nouă reuniune internațională pe această temă la Paris. Dar atît Franța cît și Marea Britanie n-au fost de acord cu această sugestie, cu toată împotrivirea Austriei, sprijinind Rusia, iar Poarta, din teama de a nu-i mai fi amputate și alte prerogative, a refuzat, la rîndul ei, organizarea unei astfel de conferințe, insistînd pentru ținerea ei la Constantinopol. În fața acestei opoziții și spre a nu-și aliena relațiile destul de bune înfiripate cu Principatele, Rusia țaristă și-a retras la 13/25 iulie propunerea organizării unei conferințe la Paris și a acceptat o discuție la nivelul ambasadurilor la Constantinopol⁶⁵⁴. Pe de altă parte moartea sultanului Abdul Medjid, căruia i-a urmat la tron fratele său Abdul Aziz (25 iunie 1861) a dus la amînarea conferinței ca și mai tîrziu boala ambasadorului Bulwer. În sfîrșit, după îndelungi pertractări, în special între cabinetele de la Londra și Viena, Marea Britanie a reușit să înfrîngă cerbicia Austriei și s-o determine să accepte desăvîrșirea administrativă a Unirii Principatelor. În urma discuțiilor purtate la Constantinopol, Poarta și puterile garante au căzut de acord printr-un compromis: să recunoască unirea deplină a Principatelor cu titlu excepțional și numai pe durata domniei lui Cuza. În acest sens a fost acordat un firman la 22 noiembrie/4 decembrie 1861 trimis de C. Negri în țară printr-un curier⁶⁵⁵. La 11/23 decembrie, Cuza a adus la cunoștința poporului printr-o proclamație recunoașterea internațională a desăvîrșirii unirii legislative și administrative, Camerele fiind prorogate și urmînd a se reuni laolaltă într-un singur organ la București în ziua de 24 ianuarie/5 februarie 1862⁶⁵⁶.

La 13 ianuarie 1862 lordul Russell aducea oficial la cunoștință consuliilor englezi din Principatele Unite firmanul de investitură a lui Cuza, subliniind însă că unirea politică era valabilă numai pe durata domniei acestuia. Se accentua, în continuare, ideea că după

⁶⁵⁴ Evghenii E. Certan, *Русско-румынские отношения в 1859—1863 годах*, Chișinău, 1968, p. 122—130; B. Jelavich, *Russia and the formation of the Romanian national state*, Cambridge Univ. Press, 1984, p. 116.

⁶⁵⁵ B. Marinescu, *op. cit.*, p. 135—137; B. Jelavich, *The Ottoman Empire, the Great Powers and the Legislative and Administrative Union of the Principalities* în „Rumanian Studies“, Leiden, II (1973), p. 60—64; N. Corivan, *Relațiile diplomatice...*, p. 81—100.

⁶⁵⁶ D. Berindei, *Lupta diplomatică...*, p. 446—449; I. Vintu și G. G. Florescu, *Unirea Principatelor în lumina actelor fundamentale și constituționale*, București, 1965, p. 225—226; N. Corivan, *op. cit.*, p. 100—102.

moartea sau demisia sa, dacă Principatele ar fi „dezamăgite de rezultatele Unirii și ar fi dorit să fie despărțite, separarea urma să aibă loc fără tulburări“; dacă pe de altă parte, efectele Unirii aveau „să concorde cu ordinea și proprietatea, nu va fi de crezut că Sublima Poartă și marile puteri se vor opune ele înșile la o reînnoire a Unirii într-o formă permanentă și stabilă“⁶⁵⁷.

Așadar, indiferent de combinațiile politice și rivalitățile dintre marile puteri, Marea Britanie oscilând între vechile ei tendințe de a apăra cu orice preț integritatea Imperiului otoman și noile condiții de a se adapta unei situații internaționale complexe în care avea nevoie de alianța Franței, aceasta din urmă urmărind o expansiune spre Levant și Mediterana orientală, Austria căutând să limiteze și să împiedice lupta de emancipare a popoarelor asuprite din sud-estul Europei din teama dezagregării propriului ei imperiu multinațional iar Rusia, încurajând într-o anumită privință această luptă dar dorind s-o canalizeze în propriul ei interes, poporul român a știut să dejoace toate planurile și manevrele obstructioniste impuse de puterile garante, ocolind și interpretând în apărarea sa, textele tratatelor internaționale ce dispuneau, fără a-l consulta, de soarta lui, în așa fel încât să-și desfășoare fără încetare și cu succes lupta pentru împlinirea aspirațiilor de libertate, unitate, independență națională și progres.

Urmărind cu constanță programul de afirmare a suveranității României, Cuza a hotărât să lichideze și problema bunurilor închinete mănăstirilor din Orientul ortodox, înglobând — printre altele — moșii totalizând peste 25% din suprafața țării, privind astfel statul român de însemnate resurse financiare. Încă din perioada regulamentară se agitase chestiunea secularizării averilor mănăstirești, dar din pricina opoziției îndârjite a clericilor greci, sprijiniți în special de Imperiul țarist ortodox, nu s-a putut ajunge la nici o soluție. Această problemă a început a fi din nou agitată în 1859 când guvernul de la București și-a făcut cunoscute intențiile de a-și însuși un sfert din veniturile mănăstirilor închinete, sustrase necesităților publice. La protestul consulului rus din Țara Românească, Giers, care a alarmat și pe superiorii săi de la Constantinopol și Viena, sugerându-le totuși să intervină pe lângă clericii greci să contribuie prin vărsarea unor sume de bani la calmarea opiniei publice din Principate, foarte ostile procedeele ilicite ale egumenilor străini ce spoliau bogățiile țării, Cuza, nevoit să-și îndrepte atenția spre recunoașterea internațională a dublei sale alegeri, n-a mai insistat în această chestiune lăsînd-o în suspensie.

⁶⁵⁷ B. Marinescu, *op. cit.*, p. 137.

De acest răgaz n-a știut să profite clerul ortodox din Levant, deoarece patriarhul Ierusalimului, Chiril al II-lea, cu toate că a intenționat să plătească statului român o contribuție de 10.000 de ducați, nu s-a ținut de cuvânt iar cât despre călugării de la Muntele Athos, aceștia n-au promis nimic⁶⁵⁸.

Văzînd gravitatea situației și țara nemaiputînd tolera o asemenea anomalie, Cuza a procedat la un prim pas în vederea secularizării averilor mănăstirești, avînd drept scop nu numai încetarea obligațiilor de plată către călugării din Orient dar și obținerea de pămînturi necesare improprietării țăranilor. Astfel, la 22 decembrie 1862/3 ianuarie 1863 Camera a aprobat cu o mare majoritate de voturi propunerea unor deputați, atît liberali, cît și conservatori, de a trece 20 de milioane de lei din venitul mănăstirilor închinete în bugetul Statului⁶⁵⁹.

Actul a stîrnit din nou protestul unora din puterile garante, în primul rînd al Rusiei și în mod neașteptat al Marii Britanii, exprimat prin ambasadorii lor de la Constantinopol. Oscilațiile lui Bulwer deveniseră derutante, mai ales că în 1861 se arătase atît de favorabil lui Cuza și recunoașterii desăvîrșirii administrative a Unirii. Se pare însă că schimbarea de atitudine a diplomatului britanic s-a datorat atît îngrijorării manifestate față de întărirea influenței Franței la Constantinopol, unde noul ambasador, marchizul Lionel-Désiré de Moustier, căpătase un mare ascendent iar imperiul napoleonian începuse să concureze serios pe englezi în comerțul lor din Mediterana orientală și în Principate, iar pe de altă parte dorinței Marii Britanii de a se substitui Rusiei țariste în influența exercitată de această țară asupra Greciei și de a apare la rîndul ei proteoctorie a clerului ortodox din Răsăritul creștin⁶⁶⁰. În mod curios, Austria nu s-a mai opus de data aceasta Principatelor Unite în problema secularizării, considerînd în avantajul ei să sprijine tînărul stat român într-o cauză ce nu-i leza cu nimic interesele⁶⁶¹. Prusia și Italia n-au ridicat nici ele nici o obiecție încît rămînea de înfrînt numai opoziția Angliei, a cărei politică, sinuoasă și aparent inconsecventă, era greu de înțeles pentru Cuza și oamenii

⁶⁵⁸ B. Jelavich, *Russia and the Rumanian National Cause*, p. 107—116; C. C. Giurescu, *Viața... lui Cuza Vodă*, p. 150—155.

⁶⁵⁹ *Ibidem*, p. 156; D. Berindei, *Epoca Unirii*, p. 104—105; N. Corivan, *op. cit.*, p. 123.

⁶⁶⁰ Raport al lui Iancu Alecsandri, agent al Principatelor Unite la Paris, către domnitor din 30 august/11 septembrie 1863 la R. V. Bossy, *Agencia diplomatică a României în Paris și legăturile franco-române sub Cuza Vodă*, București, 1931, p. 288, anexa CXXXVII.

⁶⁶¹ *Ibidem*, p. 353, anexa CXC.

politici români. Domnitorul nu se mai putea bizui acum în Principate decât pe Green, consulul de la București, personalitate destul de mediocră, întrucât prin Unirea definitivă Iașii își pierduseră importanța politică iar Churchill, om inteligent și mai apropiat de Cuza, a fost detașat din post la 26 noiembrie/8 decembrie 1862 și înlocuit cu Sir Robert Alexander Osborne, baronet Dalryell, fost secretar al lui Colquhoun⁶⁶² și al cărui rol s-a limitat mai mult la probleme de ordin consular și comercial.

Secretarul agenției române de la Constantinopol, Nicolae Bordeanu, s-a întâlnit special cu ambasadorul Bulwer la 10/22 aprilie 1863 pentru a încerca să-l convingă de faptul că problema mănăstirilor închinatelor — cu a căror secularizare diplomatul englez se declarase de acord în 1857 pe vremea când funcționase în Principate în calitate de comisar pentru supravegherea alegerilor divanurilor ad-hoc! — constituia o problemă depinzând de „resortul administrației interne” și în consecință dreptul de decizie revenea numai statului român. Bulwer se încapățina însă să sublinieze că el ținea la respectarea prevederilor Convenției din 1858 și avertiza Principatele să nu adopte o decizie contrară hotărârilor adoptate de marile puteri⁶⁶³. În urma acestei întrevederi, Bordeanu a cerut domnitorului Cuza trimiterea unui memoriu amănunțit privind chestiunea mănăstirilor închinatelor spre a fi adus la cunoștința ambasadorilor puterilor garante de la Constantinopol.

La 2/14 aprilie 1863 a avut loc în capitala Imperiului otoman conferința acestor diplomați, menită să examineze diferendul dintre guvernul Principatelor Unite și călugării greci. Bulwer a insistat pentru aplicarea prevederilor protocolului XIII din Convenție, urmînd să se dea dispoziții la București pentru ridicarea sechestrului pus asupra mănăstirilor închinatelor și să se instituie o comisie de arbitraj, dispoziții cu totul ilegale ce violau autonomia internă a Principatelor, statuată prin Convenția invocată. Datorită opoziției ambasadorului francez Moustier propunerea lui Bulwer a fost respinsă, urmînd să fie primit un raport din partea autorităților române spre a servi ca bază viitoarelor negocieri. La sfîrșitul lunii iulie 1863, C. Negri prezenta din partea domnitorului un amplu memoriu prin care se preconiza ca unică soluție trecerea mănăstirilor închinatelor sub controlul statului, în schimbul unei despăgubiri financiare. Acesta era „ultimul cuvînt al guvernului român”⁶⁶⁴.

⁶⁶² *Foreign Office List...*, 1867, p. 81.

⁶⁶³ Raport Bordeanu către Cuza din Pera, 10/22 aprilie 1863, la B.A.R., *Arhiva Cuza*, mapa III, f. 38.

⁶⁶⁴ T. W. Riker, *op. cit.*, p. 458; R. V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés Unies*, p. 357, anexa CXLV.

Cu toată agitația stîrnită de Bulwer și de reprezentantul comunității ortodoxe grecești, arhimandritul Nylos, ce s-a deplasat chiar la Londra spre a cere asistență premierului Palmerston, aceasta s-a dovedit sterilă. În Europa existau atunci alte grave preocupări, în primul rînd insurecția din Polonia care a concentrat atenția Imperiului țarist spre a o reprima, apoi litigiul dintre Prusia și Danemarca, sprijinită de Anglia, pentru stăpînirea ducatelor Schleswig și Holstein, ducînd la o regrupare a alianțelor. În felul acesta Marea Britanie s-a văzut din nou alături de Franța și Austria protestînd împotriva intervenției Rusiei țariste în Polonia, dar părăsită însă de Prusia ce s-a apropiat de cabinetul de la St. Petersburg⁶⁶⁵.

În aceste condiții cînd atenția cabinetelor europene era îndreptată spre alte probleme — spre a nu mai aminti și de complicațiile ivite pentru Franța în urma nefericitei ei campanii din Mexic pentru a instaura pe tronul unui imperiu factice pe arhiducele Maximilian de Habsburg, fratele împăratului Francisc Iosif⁶⁶⁶ — guvernul din București și domnitorul Cuza au procedat, în liniște și cu toată siguranța, la aplicarea reformei necesare. Astfel, la 13/25 decembrie 1863 Camera din București a votat secularizarea definitivă a averilor mănăstirești, sancționată și promulgată apoi de domnitor, iar la 13/25 ianuarie 1864 acorda monahilor expropriați o despăgubire de 51 milioane de lei.

⁶⁶⁵ Pentru complicațiile internaționale din cursul anului 1864 vezi L. D. Steefel, *The Schleswig-Holstein question*, Cambridge/Mass, 1932; C. Friese, *Russland und Preussen vom Krimkrieg bis zum polnischen Aufstand*, Berlin, 1931; H. Wereszycki, *Anglia i Polska w latach 1860—1865*, Lwow, 1934; G. W. Clark, *Franz Joseph and Bismarck. The diplomacy of Austria before the war of 1866*, London, 1934; V. G. Rebunenko, *Польское восстание 1836 г. и европейская дипломатия*, Leningrad, 1957; cf. și sintezele generale A.J.P. Taylor, *The struggle for mastery...*, p. 126—155; * * * *Istoria diplomației*, I, p. 611—623; N. Ciachir—Gh. Bercan, *op. cit.*, p. 350—354. Pentru atitudinea Principatelor Unite față de răscoala din Polonia din 1863 vezi, mai ales, Gh. Duzinchevici, *Cuza Vodă și revoluția polonă din 1863*, București, 1935 și P. P. Panaitescu, *Unirea Principatelor Române, Cuza Vodă și polonii în „Romanoslavica”*, V (1962), p. 71—84. Evocînd eroismul poporului polonez. Marx și Engels își exprimau în *Pentru Polonia* „simpatia pentru un popor subjugat care, printr-o neîntreruptă luptă eroică împotriva opresorilor săi, și-a dovedit dreptul istoric la independență națională și autodețernare” (K. Marx—Fr. Engels, *Opere*, vol. 18, București, Ed. Politică, 1964, p. 573).

⁶⁶⁶ Pentru nefericita expediție a Franței lui Napoleon al III-lea în Mexic (în colaborare cu Marea Britanie și Spania în 1861 și singură pînă în 1867), vezi mai ales Etienne Micard, *La France au Mexique*, Paris, 1927; L. A. C. Schefer, *La Grande Pensée de Napoléon III: les origines de l'expédition du Mexique 1858—1862*, Paris, 1939; ecouri românești la aceste eve-

Cu toate protestele marelui vizir Fuad paşa, care a înaintat o notă domnitorului la 13/25 ianuarie 1864, precum și ale agenților consulari din București ai Marii Britanii, Rusiei și Prusiei ce se prezentaseră în fața lui Cuza la 4/16 ianuarie, faptele erau consumate⁶⁶⁷. Poarta și puterile garante au trebuit din nou să se resemneze cu acceptarea „faptului împlinit” iar dorințele poporului român să precumpănească asupra tuturor intrigilor străine. Conferința ambasadurilor reuniți la Constantinopol la 2/14 mai 1864 era nevoită să recunoască oficial secularizarea mănăstirilor, puterile garante salvându-și orgoliul „lezat” doar printr-o notă de blam împotriva domnitorului față de „procedeu” folosit; în ședința din 6/18 mai a fost desemnată o comisie pentru evaluarea despăgubirilor ce urmau a fi plătite comunităților grecești, din partea Marii Britanii fiind orînduit comisar consulul de la Iași, Dalyell, care a funcționat în această calitate între 14/26 mai 1864—18/30 august 1865⁶⁶⁸. În urma negocierilor purtate de C. Negri, reprezentantul român la Constantinopol, cu ambasadorii puterilor garante — după ce însuși Bulwer s-a adresat lui Cuza în această chestiune la 3/15 august 1864 — guvernul de la București a ridicat indemnizația ce urma a fi plătită egumenilor greci la suma de 150 milioane piaștri turcești. Ierarhii din Răsăritul ortodox nemulțumindu-se nici cu această despăgubire, negocierile au intrat în impas și după scurgerea a trei ani, epocă în care Cuza nu mai era domn, Camera a declarat în 1867 problema închisă iar „cei ce se scumpiseră, pierdură totul”⁶⁶⁹.

nimente la I. D. Suci, *Apuntes Rumanos de la época de la guerra mexicana (1862—1867)* în „Revue roumaine d'histoire”, VI (1967), nr. 5, p. 789—804. Karl Marx în articolul *Intervenția din Mexic* o condamnă în termenii cei mai vehemenți, considerînd-o „una din cele mai monstruoase acțiuni consemnate vreodată în analele istoriei internaționale. Este o mașinație tipic palmerstoniană, care-l uimește pe profan prin absurditatea scopului și caracterul impropriu al mijloacelor folosite” (K. Marx—Fr. Engels, *Opere*, vol. 15, București, Ed. Politică, 1963, p. 380).

⁶⁶⁷ Pentru negocierile purtate la Constantinopol în 1863 de ambasadorii puterilor garante vezi în special C. C. Giurescu, *Viața... lui Cuza Vodă*, p. 199—204 și N. Corivan, *Relațiile diplomatice...*, p. 123—126. După cum arată C. C. Giurescu, *Suprafața moșiilor mănăstirești secularizate la 1863* în „Studii”, XII (1959), nr. 2, p. 148—157 procentul suprafeței secularizate a fost în Țara Românească de 27,69% iar în Moldova de 22,33%, deci în medie de 25,26% din aria întregii țări.

⁶⁶⁸ *Foreign Office List...*, 1867, p. 81—82.

⁶⁶⁹ C. C. Giurescu și Dinu Giurescu, *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, București, 1971, p. 556. Amănunte asupra negocierilor purtate de guvernul român cu comisia internațională stabilită pentru despăgubiri, la C. C. Giurescu, *Viața... lui Cuza Vodă*, p. 205—224 și N. Corivan, *op. cit.*, p. 126—128.

O altă problemă vitală care s-a soldat din nou cu succes pe plan internațional pentru regimul lui Cuza și pentru propășirea poporului român a fost și aceea a modificărilor prevederilor Convenției de la Paris care limitau puterea executivă a domnului, împiedicându-l de a trece la reformele indispensabile reclamate de dezvoltarea modernă a societății. Iar în rîndul acestora, de o absolută gravitate și urgență era legea agrară urmărind improprietărea țărănimii, clasa cea mai numeroasă și mai dezmoștenită din țară. Din nefericire o Cameră dominată de elemente conservatoare punea mereu piedici guvernului format de Mihail Kogălniceanu (12/24 octombrie 1863), iar obstrucționismul parlamentar frîna orice inițiativă menită a renova viața politică și socială internă. De aceea Cuza s-a gîndit că a sosit momentul să ia direct frînele puterii în mîini, dar pentru aceasta îi trebuia acordul puterilor garante.

Ca de obicei, el s-a lovit de mari greutăți și obstacole atît din partea Porții otomane, speriate de orice inițiativă a domnului care desprindea și mai mult Principatele Unite de suzeranitatea — și așa devenită iluzorie — a Porții, cît și din partea Austriei și a Imperiului țarist, nemulțumite de consolidarea tînărului stat român. Marea Britanie a fost divizată în păreri; cabinetul Palmerston și reprezentantul său la externe, lordul Russell nici nu doreau să audă de cuvîntul „dictatură“, rău înțeles în cazul de față, cînd Cuza reclama numai un spor de autoritate pentru a-și putea aduce la îndeplinire misiunea pe care i-o încredințase poporul la 5 și 24 ianuarie 1859; în schimb ambasadorul Bulwer, mai apropiat realităților românești, deși nu se situa nici el pe o poziție consecventă, a înțeles mai bine dificultățile întîmpinate de Cuza în guvernarea sa și înclina spre o întărire a puterii domnului spre a avea mai multă stabilitate și a nu fi detronat și înlocuit de adversarii săi printr-un principe străin, care, într-adevăr ar fi desprins definitiv Principatele Unite de sub suzeranitatea otomană. Totuși, pentru aceasta, el a sfătuit pe Cuza să ducă negocieri cu Poarta și să obțină mai întîi asentimentul ei. Domnitorul a înaintat încă din cursul lunii august 1863 un memoriu conținînd un proiect de constituție spre a fi înmînat de C. Negri la Constantinopol ministrului afacerilor externe Aali pașa și reprezentanților Franței, Angliei și Austriei la Poartă⁶⁷⁰. Lucrurile s-au oprit, însă, pentru moment, aici.

După numirea cabinetului Kogălniceanu, Cuza a convocat Adunarea la 3/15 noiembrie 1863 propunîndu-i în mesajul său adoptarea legii rurale și electorale, reorganizarea armatei, introducerea

⁶⁷⁰ B. Marinescu, *Romanian-British Political Relations*, p. 145; N. Corivan, *op. cit.*, p. 128—141.

învățămîntului elementar gratuit și obligatoriu și unificarea instituțiilor de credit. Dar Camera s-a mărginit să adopte doar bugetul de 10 milioane de piaștri și să voteze legea secularizării averilor mănăstirești, făcînd abstracție de tot restul conținutului mesajului tronului. Cuza a încercat însă prin premierul Kogălniceanu să introducă în Adunare proiectul legii rurale, prevăzînd desființarea clăcii și împroprietărirea țăranilor; dar parlamentarii — în majoritate conservatori — au dat vot de blam guvernului, silindu-l să-și dea demisia la 13/25 aprilie 1864, însă domnitorul a refuzat demisia lui Kogălniceanu care s-a prezentat în fața Camerei peste două zile la 15/27 aprilie, aducîndu-i la cunoștință hotărîrea șefului statului de a proroga Adunarea pînă la 2/14 mai cînd va fi convocată în sesiune extraordinară⁶⁷¹.

Datorită uneltirilor reacțiunii — trimițîndu-și emisari și peste hotare — se ajunsese și la o anumită tensiune internațională, semnalfîndu-se concentrări de trupe habsburgice și țariste la hotarele țării. Aceste acțiuni constituiau probabil doar simple avertismente și măsuri de intimidare pentru Cuza, a cărui guvernare nu era pe placul cabinetelor de la Viena și St. Petersburg, amîndouă socotindu-l „factor de dezordine“ și cunoscîndu-i simpatiile și sprijinul — mai mult sau mai puțin fățiș — acordat revoluționarilor maghiari sau poloni. În fața acestor presiuni, ce nu puteau fi în nici un caz minimalizate chiar dacă existau prea puține șanse de a fi aduse la îndeplinire în situația complicată existentă în acel moment în Europa, Cuza s-a adresat prin scrisori premierului Palmerston și miniștrilor de externe englez și francez, lordul Russell și respectiv Édouard Drouyn de Lhuys, exprimîndu-și temerile sale. În scrisoarea către Palmerston din 29 aprilie/11 mai — expediată prin curier agentului român la Paris, I. Alecsandri, spre a o înmîna premierului britanic — domnitorul semnala, „concentrarea de trupe austriece și ruse care amenință hotarele Principatelor Unite și pun în pericol opera colectivă a Sublimei Porți și a Puteților ce au consacrat prin acte solemne independența internă și imunitatea noastră“⁶⁷². La fel, în scrisorile identice — trimise lordului Russell și lui Drouyn de Lhuys —, Cuza scotea în evidență pericolele ce amenințau securitatea teritoriului românesc prin concentrarea de trupe străine la hotarele sale și socotea că făcuse tot ceea ce este posibil pentru ca „să evite ca Principatele Unite să devină o cauză de nemulțumire pentru Europa“⁶⁷³.

⁶⁷¹ D. Berindei, *Epoca Unirii*, p. 106—112.

⁶⁷² B. Marinescu, *op. cit.*, p. 151.

⁶⁷³ *Ibidem*.

Toate aceste măsuri de precauție au fost luate de Cuza pentru a contracara eventuala reacție a monarhiilor absolute vecine, ce nu priveau cu ochi buni eforturile pentru democratizarea țării de-puse de domnitor. La 2/14 mai 1864 Adunarea a fost convocată pentru adoptarea legilor agrare și electorale și a celorlalte reforme preconizate de guvern; în fața refuzului deputaților, premierul Kogălniceanu a dat citire actului de dizolvare a Camerei. În proclamația domnitorului erau anexate două texte conținând *Statutul dezvoltător al Convenției de la Paris* sau *Actul adițional la Convențiunea din 7/19 august 1858*, precum și textul unei noi legi electorale cu caracter mai democratic. Supuse unui plebiscit, ele au fost aprobate la 14/26 mai cu o mare majoritate de voturi exprimând largă azeziune populară a reformelor preconizate⁶⁷⁴.

Reacția puterilor garante la așa-zisa „lovitură de stat” din 2/14 mai a fost, firește, diferită, dar ca totdeauna, nu a existat unanimitate de păreri în privința măsurilor ce trebuiau adoptate. Deși instigată de Austria și Rusia țaristă să reziste iar lordul Russell își dăduse asentimentul unei intervenții militare otomane în Principate dacă era admisă de puterile garante în unanimitate, ceea ce se știa *ab initio* că nu era posibil dată fiind opoziția Franței și a Italiei, Poarta nu s-a mai lăsat ademenită de așa-zisii ei „aliați” de la Viena, avînd trista experiență a abandonării ei în jocul de interese al marilor puteri europene. De aceea a socotit că este mai înțelept să intre în raporturi directe cu domnitorul Cuza și să caute să ajungă la o înțelegere cu dînsul, spre a o supune apoi puterilor garante. În pofida tonului formal cominatoriu al notei de protest adresate domnului de către ministrul de externe Aali pașa, Cuza a pătruns sensul ei adevărat și anume că Turcia căuta o „portită de scăpare” spre a-și salva onoarea și a nu mai fi obligată să recurgă la avizul interesat și contradictoriu al puterilor garante. Marea Britanie și Franța — prin ambasadorii lor la Poartă — s-au raliat pînă la urmă punctului de vedere otoman și de comun acord au ajuns la concluzia să admită cererile lui Cuza și să ratifice reformele sale dar printr-o invitare a domnitorului la Constantinopol spre a da personal explicații asupra caracterului actului din 2/14 mai⁶⁷⁵. Cuza a avut abilitatea să primească această invitație și sosind în Capitala Imperiului otoman la 5/17 iunie 1864 a avut întrevederi utile cu Aali pașa, și cu ambasadorii Moustier și Bulwer; numai internunțul von Prokesch-Osten și cu E. P. Novikov, reprezentantul Rusiei, s-au ținut într-o „splendidă izolare”.

⁶⁷⁴ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 252—255; D. Berindei, *op. cit.*, p. 113—115; N. Corivan, *op. cit.*, p. 141—143.

⁶⁷⁵ B. Marinescu, *op. cit.*, p. 152—157.

Domnitorul a știut prin tact și moderație să-și pledeze cauza în fața lui Aali pașa, explicându-i necesitatea măsurilor adoptate — incompatibile cu prevederile prea rigide ale Convenției din 1858 — și a promis „că va accepta ceea ce Poarta va decide“. Rezultatele negocierilor au fost fructuoase prin acceptarea statutului și a legii electorale de la 2/14 mai de către otomani, cu anumite modificări, lipsite de importanță, ce nu afectau substanța lor.

La 16/28 iunie Aali pașa a reunit pe ambasadorii puterilor garante la Constantinopol, punându-i la curent cu înțelegerea la care Poarta a ajuns cu domnitorul în privința modificărilor ce se cuvin aduse Convenției de la Paris, aprobând măsurile adoptate la 2/14 mai, ce înlesneau lui Cuza posibilitatea de a aplica reformele reclamate de modernizarea țării. Ambasadorii puterilor garante — cu excepția reprezentantului Rusiei, ce nu primise încă instrucțiile necesare de la St. Petersburg — s-au declarat de acord cu înțelegerea încheiată între Poartă și Principatele Unite, subscriind protocolul întocmit cu acest prilej. La 28 iunie/10 iulie a aderat la acest protocol și reprezentantul Imperiului țarist⁶⁷⁶.

Ciștigul obținut de tînărul stat român era de proporții; Principatelor Unite li se recunoșteau acum dreptul de a modifica sau schimba „legile ce privesc administrarea lor internă cu concursul legal al tuturor puterilor stabilite și fără nici o intervenție“. După cum arăta Bulwer lui Bordeanu, garantul agenției române la Constantinopol: „abia acum, mărturisesc, intrați în posesia vechilor voastre drepturi de autonomie, căci acum nimeni nu mai poate, sub nici un pretext, interveni în administrația voastră internă“⁶⁷⁷.

Pe plan intern deplina autonomie și interdicția puterilor de a interveni în treburile sale lăuntrice consolidau în mare măsură noul stat național român înaintind acum într-adevăr spre progres iar din punct de vedere extern suzeranitatea Porții devenea din ce în ce mai fictivă; totodată legăturile cu puterile garante căpătau un caracter exclusiv de relații internaționale, rolul lor reducându-se la garantarea poziției statului român pe plan extern.

Întors în țară, domnul anunța poporului prin proclamația din 2/14 iulie succesul misiunii sale la Constantinopol iar în aceeași zi se adopta noua lege electorală asigurând o mai largă participare a burgheziei la conducerea statului. Alegătorii împărțiți în colegii puteau trimite în Cameră două categorii de deputați: ai orașelor și ai județelor.

⁶⁷⁶ *Ibidem*, p. 157—159; N. Corivan, *op. cit.*, p. 143—151.

⁶⁷⁷ Scrisoare adresată de Bordeanu domnitorului la 1/13 iulie 1864 la B.A.R., *Arh. I. Alecsandri*, ms. 5744, f. 93v.—96.

În sfârșit, la 14/26 august 1864 era promulgat actul capital al domniei lui Cuza, pentru care numele lui a rămas pe veci înscris cu litere de aur în cartea de istorie a patriei și anume legea rurală care îi elibera pe țărani de servituțurile feudale și îi împroprietărea cu loturile de pământ pe care le foloseau prin răscumpărare. Reforma agrară din 1864 — cu toate limitele și încălcările ei — a însemnat un moment hotărâtor în istoria modernă a țării, deschizând calea dezvoltării într-un ritm mai viu al capitalismului în România⁶⁷⁸.

Bilanțul pozitiv al activității politice interne a domnitorului a fost recunoscut și în presa britanică. Astfel ziarul „Morning Post” într-un articol publicat la 6 decembrie 1864 arăta că reformele inițiate de Cuza „s-au înfăptuit în mai puțin de câteva luni, ceea ce înainte ar fi necesitat o perioadă de cel puțin un an de zile”; se putea totodată constata că poporul român dispunea de „un guvern puternic și practic”, domnitorul fiind hotărât „cu tot suflul... să promoveze reforme, fiind sprijinit de majoritatea românilor și susținut de guvernul otoman și puterile protectoare”. Același cotidian a mai publicat la 4 februarie 1865 un alt articol asupra Principatelor Unite arătând că „Alexandru Ioan Cuza putea să primească complimente pentru succesul realizării dificilei sarcini de formare a unui guvern puternic și de adunare în jurul său a unor miniștri și deputați capabili”. Se arăta apoi că „noua constituție era una din cele mai liberale din Europa” și „străduința guvernului spre înfăptuirea unui progres material” constituia un fapt îmbucurător⁶⁷⁹.

Din nefericire, opera de reorganizare întreprinsă de Cuza n-a convenit grupărilor opoziționiste — mergând de la conservatorii cei mai înrâiți pînă la liberali — democrați, radicali rătăciți, care, făcînd jocul reacțiunii, s-au grupat într-o „monstruoasă coaliție” — săpînd autoritatea domnitorului atît pe plan intern cît și pe cel extern. Conservatorii nu puteau ierta lui Cuza reforma agrară iar radicalii așa-zisa „lovitură de stat” din 2/14 mai ce instaurase în țară „dictatura”.

Aflînd de uneltirile urzite împotriva lui Cuza în țară și peste hotare, ambasadorul Bulwer sfătuia pe domnitor să nu se lase

⁶⁷⁸ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 276—299. Toate amănuntele în monografia lui Nichita Adăniloae și Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, București, 1967.

⁶⁷⁹ Articole din „Morning Post” din 6 dec. 1864 și 4 febr. 1865 la B.A.R., *Arhiva I. Al. Cuza*, mapa LVII, f. 173 și 181—182. Pentru importanța domniei lui Cuza în istoria poporului român vezi și M. Mușat și I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 290—296.

intimidat de anumite elemente ostile, nemulțumite de reformele sale și asigurându-l de sprijinul lui, îi cerea să se înarmeze cu răbdare, atât de necesară în politică. Prosperitatea Principatelor Unite era utilă Marii Britanii în special din punct de vedere economic, capitaliștii englezi interesându-se de bogatele resurse ale țării și de posibilitățile extinse de comerț și investiții. De aceea cercurile politice britanice, în pofida „încurcăturilor“ ce le crease Cuza pe plan internațional între 1859—1864, s-au dovedit acum interesate să-i ofere concursul, cu atât mai mult cu cât găseau în această atitudine posibilitatea de a-l ține departe de înfiriparea unor legături mai strânse cu Imperiul țarist, față de care englezii nutreau temeri și bănuieli⁶⁸⁰.

Totuși anul 1865 a prezentat dificultăți pentru Cuza atât din pricina demisiei guvernului condus de Kogălniceanu, încă de la 26 ianuarie/7 februarie, privindu-l de un colaborator prețios, cât și din cauza unor abuzuri comise de persoane nedemne de încredere, admise în intimitatea domnitorului, ca de pildă, Cesar Librecht, directorul Poștelor și Telegrafului, precum și din propaganda ostilă ce i-o făceau peste hotare atât conservatorii cât și radicalii din „monstruoasa coaliție“. O mișcare potrivnică împotriva lui Cuza declanșată la București de adversarii săi la 3/15 august 1865 în timpul absenței domnitorului din țară, care se afla la băi la Ems în Germania, a fost reprimată de armată cu vărsare de sînge⁶⁸¹.

Acest incident a fost intens exploatat de opoziție și a dus la o înrăutățire a raporturilor lui Cuza cu Poarta. Pe de altă parte, Bulwer, care în pofida oscilațiilor și inconsecvențelor sale pe plan politic față de Principate și domnitor, se arătase în ultima vreme favorabil acestuia, a fost rechemat din post la finele lui august 1858 iar locul său de ambasador la Constantinopol ocupat de Richard Bickerton Pemell, lord Lyons⁶⁸² (1817—1887), personaj ce n-avea nici o afinitate cu Cuza și nici nu-l cunoștea. Austria îl considera pe domnitor „un simplu locotenent al lui Napoleon al III-lea pe malurile Dunării“ iar Rusia țaristă nu era animată, la rîndul ei, de nici o simpatie față de dînsul. Chiar Franța, preocupată grav de expansiunea amenințătoare a Prusiei și încercînd o apropiere de Austria, deoarece cu Rusia se deterioraseră raporturile din pri-

⁶⁸⁰ Al. Lapedatu, *Preludiul căderii lui Cuza Vodă* în „Analele Academiei Române“, M.S.I., seria a III-a, XXV (1942—1943), p. 1011—1112.

⁶⁸¹ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 345—360.

⁶⁸² Biografia sa în *The compact edition of the Dictionary of National Biography*, I, p. 1262. Diplomatului britanic i s-a dedicat o monografie de Lord Newton, *Lord Lyons: a record of British diplomacy*, London, 1913, 2 volume.

cina insurecției poloneze din 1863—1864 iar cu Marea Britanie relațiile se răciseră din pricina lucrărilor de străpungere a istmului de la Suez în Egipt (regiune nevralgică, revendicată de englezi) s-a arătat mai puțin preocupată de „problema orientală“ și de soarta lui Cuza, pe care propaganda ostilă a radicalilor, întreținută prin diverși emisari, începuse să-l ponegrească în fața guvernanților de la Paris.

Așadar, izolat pe plan extern și trădat pe plan intern, Cuza este silit să abdice în noaptea de 11/23 februarie 1866 în urma unui complot militar urzit de „monstruoasa coaliție“ și nevoit să părăsească țara⁶⁸³. Domnia sa, cu toate lipsurile și greșelile inerente unui conducător ce a trebuit să acumuleze o experiență „din mers“ și să învețe să guverneze în condiții interne și externe extrem de complexe, a pus temeliiile statului național român modern.

După ce am urmărit politica orientală a Marii Britanii în deceniul 1856—1865, dominată de problema Principatelor române în acest colț al continentului, rămâne acum să constatăm care a fost evoluția raporturilor româno-engleze pe plan economic în amintita perioadă.

În urma Congresului de pace de la Paris, Marea Britanie — alături de aliatele sale — au izbutit să asigure libertatea navigației pe Dunăre prin instituirea unui nou statut internațional inserat în art. XV—XIX ale tratatului. Cea mai importantă stipulație privind regimul Dunării (art. XVI) consta din crearea unei comisii europene — prevăzută a funcționa provizoriu (doar doi ani) — alcătuită din reprezentanți ai Austriei, Franței, Marii Britanii, Prusiei, Rusiei, Sardiniei și Turciei, avînd ca principală sarcină garantarea libertății de navigație pe această importantă arteră de comunicație și asigurarea condițiilor exercitării unui trafic normal, începînd de la Isaccea, prin executarea unor lucrări de degajare a gurilor fluviului de depunerile de nisip și alte amenajări⁶⁸⁴. Totodată art. XVII al tratatului stipula și înființarea unei comisii riverane — destinată a avea caracter permanent — alcătuită din delegați ai Austriei, Bavariei, Württembergului și Turciei, la care urmau să se alătore și reprezentanți ai Principatelor române și Serbiei, avînd

⁶⁸³ Paul Henry, *L'abdication du prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930, p. 1—28; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 360—387; Gr. Chiriță, *Preludiile și cauzele detronării lui Cuza Vodă* în „Revista de istorie“, XXVII (1976) nr. 3, p. 347—371 și Dan Berindei, *Les antécédents de l'abdication du Prince Couza* în „Revue roumaine d'histoire“, XVIII (1979), nr. 4, p. 785—802.

⁶⁸⁴ *La Commission Européenne du Danube et son oeuvre de 1856 à 1931* Paris, 1931, p. 14—17.

ca obiective elaborarea regulamentelor de navigație și de poliție fluvială, precum și asigurarea unor lucrări de întreținere pe tot cursul Dunării spre a facilita traficul⁶⁸⁵.

Această din urmă comisie nu a fost, însă, viabilă din pricina tendințelor nete ale Austriei de a contraveni principiului libertății navigației pe Dunăre, prin prevederile abuzive ce le-a impus unei conferințe organizate la Viena și ale cărei dezbateri au durat din mai pînă la începutul lunii noiembrie 1857. Delegații țărilor riverane adică S. von Blumfeld (Austria), S. Daxenberger (Bavaria), A. Müller (Württemberg), Daud pașa (Turcia), F. Hristić (Serbia), Nicolae Rosetti (Țara Românească) și Petrache Donici (înlocuit la 15 iunie prin Ludovic Steege) (Moldova)⁶⁸⁶, au purtat discuții aprinse datorită velleităților cabinetului habsburgic de a obține monopolul navigației interioare pe fluviu, acobotajului mare și mic, profitînd de superioritatea flotei sale comerciale. Prin prevederile actului final încheiat la 7/19 noiembrie 1857 la Viena, la a cărui semnare reprezentanții Principatelor și ai Serbiei au fost excluși, ceea ce i-a îndrituit să înainteze legitime proteste adresate celorlalte puteri garante ale Tratatului de la Paris, Austria a reușit prin art. 5 și 8 să obțină o netă distincție între navigația interioară pe Dunăre, ce urma a fi îngăduită doar vaselor țărilor riverane și navigația exterioară, între Galați și mare, liberă tuturor navelor, adică și a țărilor neriverane, venind dinspre Marea Neagră spre porturile dunărene și invers⁶⁸⁷. În felul acesta Dunărea era împărțită artificial în două tranșe, în care pînă la Galați navigația urma să fie dominată de flota comercială a Austriei, iar de la acest port în aval, era permisă și vaselor celorlalte puteri europene neriverane. Aceste prevederi discriminatorii au fost respinse în bloc de celelalte puteri garante întrunite în Conferința de la Paris, încheiată la 7/19 august 1858 iar comisia riveranilor desființată, toate atribuțiile ei fiind preluate de Comisia europeană a Dunării ce-și începuse activitatea încă de la sfîrșitul anului 1856⁶⁸⁸.

Astfel, această instituție, la început creată doar cu caracter temporar, și-a văzut asigurate bazele de funcționare, contribuind

⁶⁸⁵ D. Sturdza, *Recueil de documents relatifs à la liberté de navigation du Danube*, Berlin, 1904, p. 37—50, nr. X.

⁶⁸⁶ *Cestiunea Dunării. Acte și documente*, București, 1883, p. 147 și 245.

⁶⁸⁷ D. Sturdza, *op. cit.*, p. 51—66, nr. XI.

⁶⁸⁸ M. Kogălniceanu, *Cestiunea Dunării*, București, 1882, p. 38. Amănuntele la Paul Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*, p. 54—60 și Iulian Cârțană și Ilie Seftiu, *Dunărea în istoria poporului român*, București, 1972, p. 43—45.

cu scurgerea timpului, într-o anumită măsură, la menținerea unui echilibru în zonă pentru mai multe decenii. Totuși absența din Comisie a României, țară pe al cărui teritoriu se desfășura traficul la Dunărea de Jos, a constituit un mare neajuns pentru interesele sale economice și politice iar această nedreptate nu a fost reparată decât în 1878 după recunoașterea internațională a independenței țării noastre în urma Congresului de la Berlin.

Ședința constitutivă a Comisiei europene a Dunării s-a ținut la 23 octombrie/4 noiembrie 1857 la Galați, ales ca oraș de reședință, unde s-au fixat prioritățile în activitate. Comisarii puterilor garante erau următorii: Cavalerul von Becke (între 1856—1861), (Austria), Engelhardt (între 1856—1866) (Franța), maiorul John Stokes (între 1856—1871) (Marea Britanie), Bitter (între 1856—1859) (Prusia), baronul Henric Henricovici Offenbergh (1856—1871) (Rusia) și Omer pașa (între 1856—1862) (Turcia); secretar al comisiei a fost ales E. Mohler (Franța) (între 1856—1873) iar șef al serviciului tehnic de ingineri, englezul Charles Hartley⁶⁸⁹.

Relatarea comisarului englez Stokes asupra problemelor de navigație la gurile Dunării era foarte pesimistă. Nu puteau naviga în această regiune decât vasele având o maximă capacitate de 300 „butoaie marine“ (1 „butoi marin“ = 2000 de livre sau $4^{82/100}$ kile de Galați și $3^{1/100}$ kile de Brăila)⁶⁹⁰ și chiar acestea nu puteau trece peste numeroasele bancuri de nisip acumulate la gura Sulinei fără a fi nevoite să descarce în parte marfa lor în alte ambarcațiuni mai mici sau caiace. Adâncimea medie a gurilor Dunării era la Sulina de 2,74 m, la Sf. Gheorghe de 2,13 m iar la Chilia de 1,52 m. Cheltuielile de remorcare a vaselor pe Dunăre variau în funcție de capacitatea navelor: pentru cele între 92—140 „butoaie marine“ erau de 1125 lei, între 140—200 „butoaie“ de 2250, iar între 200 și 400 „butoaie“ de 3.750 lei⁶⁹¹. Comisia europeană a Dunării s-a izbit de la început de greutatea financiară, cheltuielile lucrărilor de îmbunătățire a navigației pe fluviu fiind suportate în primii ani, pînă la 1860, de autoritățile otomane. Inginerul Hartley procedînd la expertize tehnice a opinat ca fiind cel mai favorabil pentru navigația la gurile Dunării canalul Sulina, devizul pentru adîncirea și amenajarea sa ridicîndu-se doar la suma de 17.880.000 lei, inferioară față de aceea a altor proiecte; orașul Sulina ca și insula Șerpilor au intrat temporar sub jurisdicția Comisiei Europene a

⁶⁸⁹ La Commission Européenne du Danube..., p. 76.

⁶⁹⁰ C. I. Băicoianu, *Dunărea, privire istorică, economică și politică*, București, 1915, p. 95; *Cestiunea Dunării, Acte și documente*, p. 392.

⁶⁹¹ C. I. Băicoianu, *op. cit.*, p. 95—96.

Dunării care controla traficul între Galați și Sulina⁶⁹². Totodată Comisia a încheiat cu guvernul Moldovei, la 6/18 noiembrie 1857 un aranjament pentru stabilirea unui serviciu telegrafic între porturile Galați și Sulina necesar transmiterii depeșelor de serviciu ale comisarilor puterilor garante, agenților tehnici, căpitaniei celor două porturi și comandanților bastimentelor de la gurile fluviului⁶⁹³. Charles Hartley a început să lucreze din 1857 la adâncirea albiei canalului Sulina, care pînă la 1861 a ajuns la cota de 3,12 m sau 1/2 picioare engleze; totodată la Sulina au fost amenajate în 1858 diguri și cheiuri, s-au construit ateliere și șantiere pentru întreținerea și repararea navelor iar la Galați s-au clădit un palat administrativ pentru sediul Comisiei europene a Dunării și locuințe destinate funcționarilor ei⁶⁹⁴.

Ca rezultat al îmbunătățirilor tehnice aduse navigației la gurile fluviului, numărul vaselor cu mărfuri și de călători a început să sporească. Astfel, numai în patru ani de la 1856 pînă la 1860, dacă la prima dată luată ca reper cronologic, au circulat pe porțiunea Dunării maritime 2211 vase cu o capacitate de 412.424 tone, la cea din urmă s-au înregistrat 3288 vase de 475.679 tone; la fel numărul vaselor britanice a crescut, în 1856 numărîndu-se 161 cu un tonaj de 32.046 (procentul fiind de 7,28% din totalul navelor și 7,77% din capacitatea lor) pentru ca în 1860 să se ridice la 374 cu 96.737 tone (11,37% din totalul navelor și 20,33% din tonajul lor)⁶⁹⁵.

⁶⁹² *Ibidem*, p. 96.

⁶⁹³ Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Tratatetele internaționale ale României, 1354—1920*, București, 1975, p. 164—165, nr. 437.

⁶⁹⁴ C. Băicoianu, *op. cit.*, p. 97; David Turnock, *Sir Charles Hartley and the development of Romania's Lower Danube — Black Sea Commerce in the late nineteenth century* în vol. *Anglo-Romanian relations after 1821*, Iași, 1983, p. 80—85. Pentru activitatea de început a lui Sir Charles Augustus Hartley (1825—1915), înnobilit mai tîrziu de Coroană ca răsplată pentru serviciile aduse în domeniul îmbunătățirii navigației pe porțiunea Dunării maritime și la gurile fluviului, păstrîndu-și titlul de inginer consultant al Comisiei Europene a Dunării și după 1871, vezi Arh. St. Galați, *Comisia europeană a Dunării. Delegatul englez*, dosar 3/1856—1880; 4/1856—1880, precum și propriile sale lucrări *Rapport sur l'amélioration de la navigabilité du Bas Danube (Galatz le 17 octobre 1857)*, în broșura *Mémoire sur les travaux d'amélioration exécutés aux embouchures du Danube par la Commission Européenne*, Galatz, 1867, p. 29—48, appendice, no. 1 și *Description of the Delta of the Danube and works recently executed at the Sulina Mouth* în „Minutes of Proceedings, Institution of Civil Engineers“, vol. 21 (1862), p. 277—308.

⁶⁹⁵ C. I. Băicoianu, *op. cit.*, anexa XXIII; *La Commission Européenne du Danube...*, p. 16—17.

Interesul pentru Dunăre a fost vizibil în politica practică de Principate. Oameni politici clarvăzători ca Vasile Boerescu sau Mihail Kogălniceanu au văzut în navigația liberă pe Dunăre deschiderea perspectivei unei intense activități pe acest fluviu care va duce la scăderea navlului și la îmbogățirea țării⁶⁹⁶. Atenția acordată schimburilor pe calea Dunării a fost determinată de încrederea în importanța funcțiilor comercial-economice pe care amintitul fluviu urma să le îndeplinească în această parte a continentului, în dezvoltarea statului și a economiei naționale românești. Pe calea Dunării de Jos se desfășura în chip masiv procesul de schimb cu țările apusene, în rîndul cărora Marea Britanie juca un rol de prim rang. Dar pînă la 1859 n-au fost înregistrate modificări esențiale în ansamblul relațiilor comerciale româno-engleze, grevate încă de criza economică mondială din 1857—1858 și de situația politică a Principatelor, a căror luptă pentru Unire ajunsese la apogeu. Volumul schimburilor este cunoscut mai mult din rapoartele economice engleze⁶⁹⁷, neexistînd încă centralizări statistice efectuate de serviciul vămilor sau de visteria Țării Românești ori a Moldovei; la Galați a funcționat în continuare, în calitate de consul, pînă la decesul său intervenit la 7/19 noiembrie 1860, Charles Cunningham, asistat de George Bouchier Ward, numit viceconsul la 17/29 ianuarie 1856⁶⁹⁸, iar la Brăila a fost reîntărit ca agent consular Frederick C. Brown la 24 august/5 septembrie 1856, ulterior viceconsul de la 24 mai/5 iunie 1862⁶⁹⁹.

În anul 1856 negustorii englezi au cumpărat cereale de pe piața Principatelor într-o cantitate de 124.671 „quarters“ iar în 1858 un total de 133.556 „quarters“, menținîndu-se la media obișnuită a achizițiilor de grîne din țările române din ultimul deceniu⁷⁰⁰.

⁶⁹⁶ V. Boerescu, *Questiunea Dunării* în „Steaua Dunărei“, Iași, 1859, ar. 135 (2 iulie), p. 530—531; M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 52.

⁶⁹⁷ Vezi rapoartele viceconsulatelor britanice din Galați și Brăila în perioada anilor 1858—1859, exporturile de cereale prin porturile dunărene, reglementarea comerțului și navigației pe Dunăre etc. la P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78 1347, 1379, 1399, 1455 și 1456.

⁶⁹⁸ *The Foreign Office List ...*, 1867, p. 178.

⁶⁹⁹ *Ibidem*, p. 65.

⁷⁰⁰ Beatrice Marinescu, *Economic relations between the Romanian Principalities and Great Britain (1848—1859)*, p. 277, table 4. Izvoare complementare precizează că din Galați s-au exportat pentru Anglia în 1856 mărfuri în valoare de 18.723.642 lei, în 1857 de 12.528.200 lei iar în 1858 de 14.019.309 lei, cf. C. Bușe, *Comerțul exterior prin Galați sub regimul de port-franc (1857—1883)*, p. 106, tabel 15, în timp ce din Brăila s-a exportat în 1858 suma de 1.278.982 „quarters“ de cereale, cf. B. Marinescu, *op. cit.*, p. 276, table 3. Karl Marx, *Situația comerțului britanic* în K. Marx—Fr. Engels, *Opere*,

În ceea ce privește importurile din Marea Britanie, în Moldova ele s-au ridicat, de pildă, în 1856 la suma de 11.039.258 lei dintr-un total de 43.840.710 lei, iar în anul următor la 10.720.318 lei din totalul de 38.901.127 lei, reprezentând desigur cote, relativ ridicate (respectiv 25,18 și 27,55%)⁷⁰¹. Produsele procurate din Anglia au rămas aceleași ca în perioada precedentă adică bunuri manufacturate, coloniale, metale și cărbune.

Mișcarea vaselor engleze în cele două porturi fluviale românești în perioada 1856—1859 a fost următoarea⁷⁰²:

Porturi	1856	1857	1858	1859
Brăila	?	128	160	118
Galați	?	40	84	160
Total	161	168	244	278

Unirea Principatelor la 1859 a continuat procesul de consolidare politică și economică a României moderne, deschizând economiei naționale perspectiva evoluției spre un stat agrar-industrial. Relațiile de export și import ale României au fost la început preponderent organizate din inițiativa și conform intereselor particulare. Cu timpul statul a arătat un interes tot mai mare comerțului exterior, a organizat vămile și a stabilit tarife vamale, a îmbunătățit căile de comunicație terestre și fluviale. Aria relațiilor comerciale externe s-a extins prin transporturile care duceau în Marea Mediterană și chiar dincolo de ea mai ales produsele românești de mare volum: cerealele, apoi lemnul și mai târziu, spre sfârșitul secolului, produsele petroliere⁷⁰³.

vol. 12, p. 503 indică exporturile engleze din 1857—1858 în Principate: în Țara Românească și Moldova s-au vândut în comun mărfuri în valoare de 111.052 £ și respectiv 93.135 £.

⁷⁰¹ B. Marinescu, *op. cit.*, p. 278. Importurile de mărfuri engleze prin Galați s-au cifrat în 1856 la 48.679.560 lei și în 1857 la 45.114.100 lei, cf. C. Bușe, *op. cit.*, p. 112, tabelul 17.

⁷⁰² „Anale statistice pentru cunoștința părții muntene din România” (sub redacția lui D. P. Marțian), I (1860), p. 23; C. I. Băicoianu, *op. cit.*, anexa XXIII.

⁷⁰³ Victor Jinga, *Principii și orientări ale comerțului exterior al României 1859—1916*, Cluj-Napoca, 1975, p. 24—25, 42—43.

Necesități de ordin socio-demografic și economic au impus Principatelor după Unire, crearea unor birouri de statistică în a căror evidență să fie inclus și traficul comercial extern, de export și import, cu indicarea precisă a sumelor încasate pe mărfurile desfăcute și achiziționate și specificarea provenienței lor. Prin decretul din 28 aprilie/10 mai 1859 domnitorul Cuza a aprobat recomandarea Consiliului administrativ extraordinar al Țării Românești și raportul ministrului de interne, Nicolae Kretzulescu, aprobând înființarea unui birou de statistică la București, sub conducerea cunoscutului economist și statistician de origine transilvană, Dionisie Pop Marțian (1829—1865). Noul șef de birou a și fixat printr-o circulară dată înainte de 5/17 iunie 1859 atribuțiile Oficiului central de statistică în privința comerțului exterior, alcătuiind secția a VI-a a amintitului birou: să se specifice pentru import: „speciile, necesariile pentru industrie, produsele naturale, produsele speciale, cantitatea, valoarea, locul provenienței, căile provenienței” iar pentru export „speciile, produsele agricole industriale, cantitatea, valoarea și prețul, modurile exportului, destinațiile”⁷⁰⁴. Pentru Moldova, domnitorul a înființat o Direcție de Statistică la Iași la 1/13 iulie 1859, având mai întâi ca titular pe cunoscutul economist Ion Ionescu de la Brad, care, primind ulterior alte sarcini, a fost înlocuit la 28 octombrie/9 noiembrie 1859 prin Costache Negruzzi. Sarcinile Direcției de statistică în privința înregistrării datelor de comerț exterior au fost trasate prin circulara directorului Ionescu de la Brad și ministrului de interne al Moldovei, Lascăr Catargi, înainte de 18/30 iulie 1859, fiind similare celor din Țara Românească⁷⁰⁵. În sfârșit în urma unificării administrative a Principatelor în 1862, Al. I. Cuza a aprobat la 31 iunie/12 iulie 1862 hotărîrea Consiliului de miniștri de a contopi Oficiul de statistică din București cu Directoratul statistic din Iași într-un singur organism cu sediul la București; la 4/16 august 1862 domnitorul a numit pe Dionisie Pop Marțian director al Oficiului statistic pentru Principatele Unite⁷⁰⁶.

În felul acesta, cu începere din 1861 începem să dispunem — pentru prima dată — de serii statistice corecte, complete și neîntrerupte cu privire la comerțul extern al României, din care se poate

⁷⁰⁴ *Documente privitoare la istoria economică a României. Statistică. Țara Românească și Moldova*, seria B, vol. I, București, 1960, p. 5—6, nr. 3; p. 22—23, nr. 16.

⁷⁰⁵ *Ibidem*, p. 104—106. nr. 63—64; p. 121, nr. 67.

⁷⁰⁶ *Ibidem*, p. 208, nr. 148; p. 215, nr. 154.

discerne și ponderea avută de schimburile cu Marea Britanie. Este drept că la început, datorită faptului că registrele aparțineau oficiilor vamale dependente de Ministerul de Interne, dar și de cel de Finanțe, procesul de schimb este înregistrat doar valoric, dar după adoptarea tarifului vamal din 1864 se pot calcula și cantitățile de marfă exportate și importate.

Și acum sintetizând datele colectate de Oficiul statistic din Principatele Unite și publicate în atât de prețioasele „Anale Statistice” și „Anale economice” editate, pînă la prematurul său deces, de valorosul economist Pop Marțian, să urmărim evoluția relațiilor comerciale româno-britanice în timpul domniei lui Cuza, adică din 1861 (de cînd sînt adunate aceste date) și pînă la sfîrșitul anului 1865.

În privința naturii schimburilor cu Anglia trebuie precizat de la început, după statisticile întocmite de Pop Marțian, că în pofida faptului că pe plan global comerțul nostru extern a fost constant excedentar, în cazul mai sus amintit, exceptînd anii 1863—1864, importurile au depășit exporturile, cel mai grav deficit fiind înregistrat în 1865 (evaluarea este calculată în lei):

A n i i	Export in Anglia	Import din Anglia	Balanța comercială
1861	38.961.474	44.096.458	-- 5.134.984
1862	23.306.457	27.190.722	-- 3.884.265
1863	37.672.161	24.334.084	+ 13.338.077
1864	32.817.315	27.545.337	+ 5.271.978
1865	704.861	34.082.612	-- 33.377.751

+ = excedent

-- = deficit

Exporturile noastre în Marea Britanie constau mai ales din produse agro-alimentare (cereale și semințe de plante textile) iar importurile din articole de consum, obiecte manufacturate, fierărie, unele produse animale și vegetale prelucrate.

Spre a face cunoscute produsele noastre peste hotare și în special materiile prime de care se arătau atât de interesați comercianții englezi, Principatele Unite au hotărît să participe la expoziția internațională de la Londra din 1862. În acest scop a fost trimis din nou în misiune în capitala Marii Britanii în octombrie 1861 Vasile Alecsandri, pentru a trata cu guvernul englez condi-

țiile participării țării noastre la o asemenea manifestare de prestigiu reclamînd pentru Principatele Unite un pavilion separat de cel al Imperiului otoman. Cabinetul britanic a avizat, la început, favorabil această cerere⁷⁰⁷.

În privința materialelor ce se intenționa a se trimite la Londra dispunem de o listă alcătuită la 12/24 ianuarie 1862 de Nicolae Tătăranu, prefectul județului Ilfov și de Gheorghe Constantinescu, raportor statistic, cu mostre oferite din partea amintitului județ; ele se compuneau din cereale (diferite sortimente de griu, arnăut, de Banat, ovăz, seacă, porumb), legume (fasole, mazărică), grăsimi naturale, seminte oleaginoase (de rapiță, floarea-soarelui), articole de boianerie, tutun în „păpuși“, mașini agricole confecționate la Școala națională de agricultură de la Pantelimon cu unele piese de proveniență americană (plug, prășitoare, grapă, ascuțitoare de coase, teasc de struguri, diferite sortimente de potcoave etc.), modele arhaice de inventar agricol țărănesc (car, plug și o „rariță cu jugul ei pentru moșoroitul porumbului“), suluri și gogoși de mătase, seminte de duzi, lînării, textile (ștergare, marame, broboade, pînzeturi de bumbac și borangic) iar în rîndul obiectelor de artă, piesele unui costum călugăresc, o cruce și o lingură oferite de mănăstirea Cernica. Totodată reprezentantul Principatelor Unite ce s-ar fi dus la expoziția de la Londra era rugat să se consulte acolo și cu cei în drept asupra planurilor întocmite de arhitectul Enderlich pentru construirea unui nou local destinat școlii naționale de agricultură din București și să se întoarcă cu avizul cercurilor competente⁷⁰⁸. Pînă la urmă participarea României la expoziția internațională de la Londra din 1862 a fost compromisă din pricina intervenției guvernului otoman care s-a adresat organizatorilor englezi protestînd împotriva prezentării exponatelor țării noastre într-un pavilion separat. Cabinetul britanic revenind asupra deciziei sale anterioare, România s-a simțit lezată în demnitatea ei și a refuzat să-și mai expună produsele la Londra. În capitala Marii Britanii a plecat doar ca simplu vizitator eminentul economist Ion Ionescu de la Brad, care, examinînd cu atenția cuvenită standurile cu expozatele destinate agriculturii, a achiziționat pentru țara noastră mai multe mașini și pluguri de tip *Ransoms*⁷⁰⁹.

Produsele românești au pătruns lent pe piața britanică deoarece pînă în 1862 importurile din Anglia depășeau valoric expor-

⁷⁰⁷ E. D. Tappe, *Alecsandri and the English*, p. 164; C. C. Giurescu, *Viața... lui Cuza Vodă*, p. 443—444.

⁷⁰⁸ *Documente... Statistică...* seria B, I, p. 83—91, nr. 59.

⁷⁰⁹ P. Cernovodeanu, *Imaginea Angliei la călătorii români pînă la 1860* (I), p. 484, n. 28. Cu acest prilej D. Pop Marțian a scris articolul *Trebuințe*

turile noastre în acea țară; în 1863 s-a produs însă un salt semnificativ, exporturile (în special de cereale) ale Principatelor Unite în Marea Britanie întrecând importurile din pricina războiului civil din S.U.A. și a întreruperii livrărilor de peste Ocean, înregistrându-se astfel un excedent de 13.338.077 lei; același fenomen s-a repetat și în 1864, excedentul fiind evaluat la 5.271.978 lei.

Pentru a exemplifica amănunțit, pentru o singură dată, în ce constau articolele comerțului nostru de export și import cu Anglia, am luat ca mostră tocmai acest an rodnic, 1863, pentru ca apoi să recurgem, pentru analiza întregii perioade numai la sintetizări în procente prin tabele statistice cumulative.

Astfel, în cadrul articolelor de export erau desfăcute în Marea Britanie din rîndul produselor animale, oase de zălană, carne de vită „murată“ (sărată pentru conservare) și pastramă; cerealele jucau un rol decisiv, cumpărîndu-se de către negustorii englezi grîu, porumb, orz și ovăz, mei, seacă și semințe de in și rapiță în cantități masive. În schimb se importau din Anglia și din imperiul ei colonial fructe exotice, tutun, cafea, ceai, băuturi alcoolice (în special rom și whisky), zahăr, lînărie, mirodenii, piper, scorțișoară, pinzeturi de bumbac, mătăsuri, confecții din lînă, hîrtie, mobile, trăsuri de lux, ceasornice de aur, porțelanuri și sticlărie, materiale feroase (fier, aramă, cositor, plumb, zinc, table de fier și tinichea), mașini agricole (pluguri), coase, brice și bricege, alice și iarbă de pușcă⁷¹⁰.

În privința prețurilor produselor de export — fluctuante pînă atunci — ele au fost fixate de guvern prin legea vămilor și tarifelor, aprobată de domnitorul Cuza la 27 august/8 septembrie 1864, care stabilește și taxele de rigoare. Astfel, cerealele, produsele cele mai căutate ale Principatelor Unite, erau desfăcute la următoarele prețuri: kila de grîu cu 100 lei, plus 5 lei dreptul de export, kila

române în oglinda expozițiunii universale din London (a(nul) 1862) în „Anale economice“, III (1862), nr. 9—12, p. 9—28.

⁷¹⁰ Comerțul extern al României în 1863 în „Anale economice pentru cunoașterea României“, V (1864), nr. 17, 18, 19, 20, p. 107, 112, 113, 121, 122, 124—132. Pentru prepararea cîrnii în vederea exportului a funcționat la Galați pînă în 1868 casa engleză „Powell & sons“ (Powell și fiii), cu o producție zilnică atîngînd 7000 kg. conserve, cf. C. Bușe, *op. cit.*, p. 133. Proprietarii români începînd a fi interesați și în culturile de bumbac, în 1863, la cererea adresată consulului britanic din Iași, Dalyell, a fost importată experimental din Anglia sămîntă de bumbac. S-au înregistrat anume rezultate îmbucurătoare pe moșia Măxineni din jud. Rîmnicul Sărat; la 28 februarie '11 martie 1864 au fost trimise consulului general Green cîteva eșantioane din recolta de bumbac obținută de pe amintita moșie spre a fi expediate pentru expertiză Companiei „Cotton Supply Association“ ce procurase sămînta, cf. C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 400—401.

de porumb cu 70 lei și 3,20 lei taxa, kila de secară cu 60 lei și 3,20 lei taxa, kila de mei, orz și ovăz cu 50 lei și 2,20 lei taxa; produsele animale se vindeau astfel: ocaua de carne de vită „murată“ 1,20 lei plus taxa de 3 parale, ocaua de carne de vită 1,10 lei și 3 parale taxa, ocaua de pastramă 1,20 lei și 3 parale taxa, 100 ocale oase de zalhană 10 lei și 20 parale taxa; în sfârșit din rîndul produselor vegetale 200 de ocale semințe de in erau desfăcute cu 80 lei și 4 lei taxa, 100 ocale semințe de rapiță tot cu 80 lei și 4 lei taxa, 100 ocale rapiță bună la același preț, 100 ocale de rapiță sălbatică cu 35 lei și 1,35 lei taxa, în sfârșit ca produs mineral, **păcura se** vindea cu 5 lei vadra și o taxă de 10 parale; în privința **taxelor** de import, pentru a interesa pe negustorii străini și a-i atrage în circuitul comerțului internațional al țării noastre, legea a scutit unele produse „aderante la fabricațiune, precum hîrtie, vitriolul, fitilul etc.“ de orice vamă iar Principatele Unite n-au sporit taxele de import, cum a procedat Poarta de la 5 la 8% decît treptat și selectiv de la 5 la 7 1/2; totodată, taxele de export au fost scăzute în continuare de la 5% la 4%, apoi la 3%, 2%, pentru ca mărfurile să nu mai fie cotate în 1868 decît cu 1% *ad valorem*; produsele industriei autohtone erau scutite de orice vamă⁷¹¹.

Iată acum în tabele, exportul românesc în Anglia (evaluarea în lei)⁷¹²:

Înfățișăm și exportul românesc în Anglia, evaluat tot în lei, în comparație cu cel al celorlalte puteri garante, exceptînd Prusia cu care schimbul era încă minor⁷¹³:

⁷¹¹ *Ibidem*, p. 99, 175—178; C. Bușe, *Comerțul exterior prin Galați*, p. 127.

⁷¹² „Anale statistice pentru cunoașterea României“, III (1862), p. 94; IV (1863), nr. 13, 14, 15, 16, p. 148; „Anale economice pentru cunoașterea României“ V (1864), nr. 17, 18, 19, 20, p. 107; VI (1865), seria II, p. 266; „Anale statistice ale României“, VI (1869), p. 46, 49. Calculul procentajului a fost realizat de Irina Gavrilă. A se compara și cu cifrele — prezentînd diferențe față de calculele lui D. P. Marțian — figurînd la Georges D. Cioriceanu, *La Roumanie économique et ses rapports avec l'étranger de 1860 à 1915*, Paris, 1928, tabelul 5, ale cărui totalizări se aseamănă mai mult cu acele date globale în franci francezi pentru export și import între 1850—1875 de M. G. Obcedenaru, *La Roumanie économique...*, Paris, 1876, p. 246 și P. S. Aurelian, *Terra nostra. Schițe economice asupra României* (ed. a II-a), București, 1880, p. 234. Am preferat ~~datele~~ datele mai exacte preluate de D. Pop Marțian din registrele și evidențele vamale anuale controlate de Oficiul statistic al Principatelor Unite.

⁷¹³ Beatrice Marinescu, *Aspects of economic relations between Romania and Great Britain (1862—1866)* în „Revue roumaine d'histoire“, XVIII (1979), nr. 4, p. 782, tabelul 3, realizat tot după „Anale economice“ și „Anale statistice“ ale lui D. P. Marțian. Diferențele la G. D. Cioriceanu, *op. cit.*, tabelul 2.

Anul	Produce animale			Produce vegetale			Produce minerale		
	Anglia	Total	%	Anglia	Total	%	Anglia	Total	%
	1861	—	—	—	38.961.474	200 627 467	19,41	—	—
1862	82.016	66.361.174	0,12	23.224.441	232 697 221	9,98	—	—	—
1863	574.932	65.634.242	0,87	37.097.229	250 895 604	14,78	—	—	—
1864	1.228.596	31.955.297	3,84	31.531.884	324 863 361	9,70	56 835	6 084 818	0,93
1865	44.765	60.083.573	0,07	660.096	232 257 453	0,28	—	—	—

Țara	1861	%	1862	%	1863	%	1864	%	1865	%
Austria	64.290.257	23,4	68.859.384	22,3	55.726.677	17,6	64.504.004	16,8	55.479.730	18,3
Anglia	38.961.474	14,2	23.306.457	7,5	37.672.161	11,5	32.817.315	8,18	704.861	0,23
Turcia	88.897.039	32,4	117.509.457	38,1	137.292.864	42,5	183.273.401	45,6	237.319.472	78,8
Franța	39.690.876	14,5	37.813.418	12,2	55.290.507	16,9	59.395.479	14,8	2.670.574	0,8
Rusia	6.306.099	2,3	6.832.619	2,2	5.384.537	1,6	4.379.712	1,09	4.588.466	1,5
Italia	11.309.627	4,1	10.100.208	3,2	21.156.934	6,4	37.629.590	9,3	367.827	0,9
Alte țări	24.148.235	9,1	43.355.821	14	13.952.244	4,2	18.943.306	4,7	105.186	0,03
Total	273.603.608		300.777.388		326.475.924		401.005.807		301.686.116	

După calculele economistului Constantin I. Băicoianu, înregistrând unele diferențe față de cele conținute în „Anale statistice” și „Anale economice”, exportul României în medie pe țări de destinație, evaluat în lei, ar fi următorul⁷¹⁴:

După cum se poate constata din primul tabel, prioritatea articolelor pe care le achiziționau negustorii britanici din Principatele Unite o aveau cerealele, alcătuind grosul mărfurilor cumpărate din țara noastră; în 1865, însă, datorită unei slabe recolte de porumb nu s-au achiziționat decât semințe de in și rapiță pentru modesta sumă de 660.096 lei, constituind cea mai slabă cumpărare a Angliei de produse vegetale din România din întreaga perioadă 1856—1878.

Țări de destinație	1861—1865
Turcia	56.614.241
Austria	22.878.523
Franța	14.434.137
Anglia	9.886.094
Italia	5.972.385
Alte țări	7.444.799

În privința ponderii deținute de Marea Britanie în exportul românesc, ea a fost destul de modestă, marile consumatoare de produse din țara noastră rămânând Imperiile otoman și habsburgic. Între 1861—1863, Anglia a ocupat, în rîndul țărilor în care am exportat mărfuri, locul 4; în 1864—1865 a coborît pe locul 5. Nici Imperiul țarist nu a fost un mare consumator de mărfuri românești; între 1861—1864 s-a plasat constant pe ultimul loc, numai în 1865, ocupînd locul 3.

Altfel stau lucrurile în privința rolului jucat de Marea Britanie ca țară din care s-au efectuat importuri în Principatele Unite. Tabelele recapitulative de mai jos sînt elocvente în acest sens.

Importul românesc din Anglia (evaluat în lei)⁷¹⁵

Anul	Articole de consum		Materii prime și fabricate			%
	Anglia	Total	%	Anglia	Total	
1861	6.019.321	30.665.012	19,63	18.710.522	37.773.019	49,53
1862	5.012.867	29.992.779	16,71	9.063.081	24.659.507	36,75
1863	3.241.317	31.386.113	10,32	8.305.530	25.022.960	33,19
1864	2.608.362	31.624.220	8,25	9.565.403	28.817.990	33,19
1865	5.977.065	29.000.282	20,61	10.526.990	26.604.890	39,57

⁷¹⁴ C. I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale și comerciale de la Regulamentul Organic și pînă în prezent*, București, 1904, p. 67.

⁷¹⁵ B. Marinescu, *op. cit.*, p. 781, tabelul 1, cu calculul procentajului realizat de I. Gavrilă. Vezi diferențe la G. D. Cioriccanu, *op. cit.*, tabelul 5.

Importul românesc din Anglia și celelalte puteri garante (exceptând Prusia), se prezintă în modul următor⁷¹⁶:

Anul	Produce manufacturate		%
	Anglia	Total	
1861	19.357.997	91.428.394	21,17
1862	12.983.705	97.887.513	13,26
1863	12.636.065	105.829.899	11,9
1864	15.153.877	117.819.942	12,9
1865	17.365.514	94.882.644	18,30

⁷¹⁶ B. Marinescu, *op. cit.*, p. 782, tabelul 2, cu calculul procentajului întocmit de I. Gavrilă; diferențe la G. D. Ciorticeanu, *op. cit.*, tabelul 3.

Țara	1861		1862		1863		1864		1865		%
		%		%		%		%		%	
Austria	78.975.039	44,5	89.646.957	51,2	101.141.008	51,9	108.337.154	50,8	78.070.908	42,5	
Anglia	44.096.458	24,5	27.120.722	15,5	24.334.084	12,5	27.545.337	12,9	34.082.612	18,4	
Turcia	21.322.578	11,8	27.836.900	15,9	36.319.685	18,6	31.600.236	11,8	18.682.073	10,8	
Franța	18.328.440	10,2	20.527.389	11,7	21.437.289	11	28.816.470	13,5	30.132.548	16,4	
Rusia	5.989.738	3,3	5.390.317	3,8	8.163.457	4,1	13.312.905	6,2	17.842.574	9,7	
Italia	1.998.539	1,1	802.317	0,4	761.734	0,4	559.699	0,2	1.777.963	0,9	
Alte țări	8.579.923	4,7	3.529.247	2,01	2.617.910	1,3	2.539.765	1,2	3.116.934	1,6	
Total	179.290.715		174.923.849		194.775.167		212.711.566		183.705.612		

După calculele lui C. I. Băicoianu, prezentînd unele diferențe față de cele operate de D. Pop Marțian, media importului românesc din diferite țări, evaluat în lei, în perioada amintită ar fi acesta⁷¹⁷:

Proveniența importului	1861—1865
Austria	33.790.449
Anglia	11.648.090
Turcia	10.056.406
Franța	8.832.751
Rusia	3.755.481
Italia	437.055
Alte țări	1.509.909

Făcînd unele considerații asupra importului de mărfuri engleze în Principatele Unite, se poate constata ponderea ce o dețin în achiziții în primul rînd articolele manufacturate, în special mașinile necesare agriculturii și industriei noastre incipente, precum și materialele feroase apoi articolele textile (țesături, pînzeturi, lînărie, piese de bumbac, confecții etc.); la urmă se plasează importul de fructe, coloniale, arome, băuturi și alte articole de consum, în special alimentare. Din punctul de vedere al rolului jucat de Marea Britanie în importul românesc, în 1861 și 1865 ea se plasează pe locul 2, în 1862—1863 pe al 3-lea și în 1864 pe al 4-lea. Deci o poziție destul de favorabilă, urmînd totdeauna Austriei, în două cazuri Imperiului otoman și într-un singur caz Franței. Ca și în cazul exportului, Imperiul țarist ocupă un loc modest în comparație cu celelalte țări, în mod constant, penultimul.

În afara datelor economice parțiale oferite de viceconsulul Fr. Brown de la Brăila și consulul G. Bouchier Ward de la Galați (funcționînd de la 5/17 ianuarie 1861), asupra comerțului practicat de negustorii britanici în Principate, în această perioadă⁷¹⁸, la 23 aprilie/5 mai 1865 consulul general englez din Principate, John Green, a întocmit un „Raport general asupra stării, agriculturii și

⁷¹⁷ C. E. Băicoianu, *op. cit.*, p. 75.

⁷¹⁸ Vezi, de pildă, rapoartele existente la P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/2147, 2161, pentru anii 1861—1865, conținînd taxele de import și export a mărfurilor din Principatele Unite, date privind comerțul României între 1859—1867, *ibidem*, dos. 2261 etc.

comerțului în Moldo-Valahia“ destinat ministrului secretar de stat la externe, lordul Russell. Ocupându-se de impactul dezvoltării agriculturii și manufacturilor din Principatele Unite asupra comerțului, diplomatul britanic furniza — ca moștră — și cifrele exportului României din 1863, evaluate în lire sterline, Angliei (cumpărând produse în valoare de 342.744 £) revenindu-i ca și în statisticile românești locul 4. Tot el alcătuiește și un tabel amănunțit al bunurilor importate din Anglia, în același an, articole alimentare de consum (pește, orez, cafea), coloniale (piper), băuturi (rom), zahăr, ulei, țesături de bumbac și pânzeturi, materiale feroase, sticlărie etc., totalizând 399.867 £⁷¹⁹. Discutând despre cursul monedelor în Principatele Unite, Green constată lipsa unei monede naționale, în pofida încercărilor domnitorului Cuza de a o înființa⁷²⁰, pe piața românească circulând cu precădere lirele și piaștrii otomani, ducății austrieci, napoleonii sau galbenii francezi și rublele rusești de argint. În urma echivalențelor stabilite prin tariful vamal din 14/26 februarie 1865 cursul monedelor a fost stabilit de autoritățile românești la următoarea paritate:

Monede de aur	Piaștri	Monede de argint	Piaștri
Napoleonul	54	Piesa de 5 franci	13,20
Lira sterlină („English Sovereign” = 20 și- lingi)	68	Piesa de 1 franc	2,28
Ducatul austriac	32	Șilingul englez	3,15
Lira otomană	61 1/4	„Zwanzigul” austriac	2,10
„Polul ” rusec	55	„Iermelikul” otoman	12,10
		Rubla rusească	10,20

⁷¹⁹ Calculul lui Green se deosebește de cel realizat de Oficiul Statistic al Principatelor Unite, unde pentru anul 1863 se constată un excedent în relațiile de schimb cu Marea Britanie. Diferențele se pot explica, din nou, prin aprecierea eronată a transformărilor măsurilor de capacitate românești în cele engleze și de cursul fluctuant al monedelor cu care se practica comerțul. Cf. și B. Marinescu, *op. cit.*, p. 775.

⁷²⁰ Încă din 1860 Comisia Centrală de la Focșani a întocmit un proiect de lege pentru emiterea unei monede naționale care ar fi urmat să se numească „romanat”, după numele poporului nostru, așa cum francezii aveau francul. Din nefericire, opoziția constantă a Porții otomane, neîngăduind Principatelor Unite să aibă monedă proprie, ceea ce ar fi constituit un atribut al suveranității lor și o desconsiderare a legăturilor cu Imperiul suzeran, poziție împărțită de majoritatea puterilor garante, a împiedicat realizarea acestui proiect. Amănunțit la Emil Virtosu, *Romanatul; moneda lui Cuza Vodă, 1859—1864. Documente inedite...*, București, 1941, 145 p. și Const. C. Giurescu, *Alexandru Ioan Cuza și instituirea unui sistem monetar românesc* în vol. *Crearea sistemului monetar național la 1867*, București, 1968, p. 47—57

La Galați, rata de schimb era diferită, lira otomană valorind 88 1/2 piaștri, napoleonul 77, lira sterlină 96, ducatul 46 și rubla 15. În comerț, lira sterlină era cotată la 68 de piaștri, după rata de schimb din București. În sfârșit, Green reamintește pentru uzul comercianților britanici, echivalența măsurilor de greutate și capacitate românești cu cele engleze:

40 ocale = 1 cwt (hundred-weight) (= 50,81 kg).

1 kilă de Moldova pentru cereale = 1,43 „quarters“ (1 q = 12,71 kg).

1 kilă de Țara Românească pentru cereale = 2,32 „quarters“.

1 vadră de 10 ocale pentru lichide = 3,3 galoni imperiali (1 galon = 4,55 l).

Ceea ce mai este interesant în raportul lui Green îl constituie atestarea începuturilor exploatărilor petroliere, din țara noastră. Consulul afirmă că la Ploiești s-a alcătuit de doi ani o companie engleză pentru fixarea de prețuri și achiziționarea petrolului („păcură“ în izvoarele române)⁷²¹, ce poate fi obținut în orice cantitate dorită, neslujind locuitorilor decât la iluminatul caselor și al orașelor⁷²².

Din cele expuse mai sus, se poate constata amplificarea relațiilor comerciale româno-engleze în perioada formării statului național modern în timpul domniei lui Cuza, grevată, însă, de lipsa unei monede naționale și a unei flote comerciale de abia în formare precum și de absența unei reprezentanțe consulare românești în Marea Britanic, capabilă să asigure și interesele comercianților români în această țară, fără a mai vorbi și de inexistența unui tratat comercial capabil să reglementeze în mod corespunzător și echitabil procesul de schimb.

Navigația pe Dunăre înregistrează, însă, o continuă ameliorare în această epocă. Datorită cheltuielilor necesare amenajării canalului Sulina și a întreținerii traficului de nave în bune condiții pe

⁷²¹ De pildă în 1864 s-au exportat în Anglia 11.367 vedre de păcură (a 5 lei vadră), totalizând suma de 56.835 lei, plus o taxă de export de 10 parale la vadră adică 1.136.70 lei, cf. „Anale statistice pentru cunoașterea României“, VI (1865), seria a II-a, p. 266. Vezi pentru începuturile exploatărilor românești și a desfacerii acestui produs pe piața externă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Constantin M. Boncu, *Contribuții la istoria petrolului românesc*. București, 1971, p. 136—209.

⁷²² Gerald J. Bobango, *An English report on Romania, 1865* în „Revue roumaine d'histoire“, XVII (1978), nr. 2, p. 340, 342, 343—344.

porțiunea maritimă a fluviului, Comisia Europeană a Dunării avea nevoie de fonduri, întrucât cele puse la dispoziție de guvernul otoman erau insuficiente și neregulat încasate. De aceea la 13/25 iulie 1860 Comisia a adoptat o hotărîre potrivit căreia fiecare bastiment navigînd pe la gurile Dunării urma să plătească o taxă proporțională cu avantajele de care dispunea zisa navă; de perceperea taxei se îngrijea căpitănia portului Sulina; noul tarif a intrat în vigoare la 20 august/1 septembrie 1860⁷²³, aducînd beneficii însemnate Comisiei pentru continuarea lucrărilor. De altfel Comisia recursese și la împrumuturi: unul de 750.000 lei de la sucursala Băncii otomane din Galați, ce-și avea sediul la Londra, și a funcționat între 1856—1865 sub conducerea lui A. L. Powell, proprietarul fabricii de conserve din acest port dunărean și a lui M. H. Jackson⁷²⁴, apoi un al doilea de 880.000 lei de la „Nord-Deutsche Bank“ din Hamburg, ambele achitate pînă în 1865⁷²⁵. În intervalul 1860—1865 au continuat lucrările de amenajare a brațului Sulina, au fost înfăptuite lucrări de corectare a traseului său, sub îndrumarea inginerului Charles Hartley, intensificîndu-se traficul navelor străine pe această cale⁷²⁶. În port s-a instituit un sistem de salvare și construit un spital pentru marinari⁷²⁷; de la 7/19 iulie 1860 a început să funcționeze la Sulina, în calitate de consul al Angliei, Joseph Hutton Dupuis⁷²⁸. În urma necesității adoptării altor măsuri de către Comisia Europeană a Dunării, s-a adoptat la Galați un act public la 21 octombrie/2 noiembrie 1865, semnat de comisarii puterilor garante Kremer (Austria), Engelhardt (Franța), Stokes (Anglia), Strambio (Italia), Saint Pierre (Prusia), Offenbergh (Rusia) și Ahmed Rassisim pașa (Turcia) prin care se preconizau îmbunătățiri ale navigației la gura și pe brațul canalului „Sf. Gheorghe“, fixarea taxelor pentru vasele ce urcau Dunărea pentru încărcare, între 0,80—3,50 franci în raport cu adîncimea apei, cele încărcate la Sulina neplătind decît între 0,50—2 franci, continuarea reglementării navigației la gurile Dunării de către inspectoratul general al Dunării de Jos și căpitănia portului Sulina, așa după cum fusese hotărît în regula-

⁷²³ I. Ionașcu, P. Bărbulescu, G. Gheorghe, *Tratatele internaționale ale României 1354—1920*, p. 170, nr. 446.

⁷²⁴ C. Bușe, *op. cit.*, p. 85.

⁷²⁵ C. Băicoianu, *Dunărea, privire istorică, economică și politică*, p. 97

⁷²⁶ D. Turnock, *Sir Charles Hartley...*, p. 85—86.

⁷²⁷ C. Băicoianu, *op. cit.*, p. 99.

⁷²⁸ *The Foreign Office List...*, 1867, p. 87.

mentul provizoriu pentru poliția navigației pe Dunărea de Jos între Isaccea și Sulina la 15/27 iunie 1860⁷²⁹ ș.a. Actul public a fost înaintat spre ratificare Conferinței puterilor garante convocată în primăvara anului 1866 la Paris spre a adopta decizii în legătură cu soarta Principatelor Unite, după abdicarea domnitorului Cuza.

În privința navigației vaselor străine pe Dunărea maritimă în intervalul 1856—1865, flota comercială engleză continuă să joace un rol important deoarece, dacă în privința numărului total de bastimente era inferioară Greciei sau Turciei, în schimb era consecvent prima în ceea ce privește cifra navelor cu aburi utilizate ce tinde a deveni preponderentă, posedând un tonaj net superior ambarcațiunilor cu pânze. Flotele comerciale ale celorlalte puteri occidentale pe Dunărea maritimă veneau în urma celei engleze, în ordine descrescândă: Italia, Austria, Confederația Germaniei de nord (țările reunite în „Zollverein“), Franța. Tînăra flotă română, dotată numai cu vase cu pânze, este și ea prezentă cu un număr de bastimente destul de ridicat, dar nu efectua curse în afara Mării Negre și Mediteranei, neieșind încă pe oceane. Rusia arată destul de puțin interes pentru comerțul pe Dunărea maritimă participînd cu un număr redus de nave⁷³⁰.

⁷²⁹ *Cestiunea Dunării. Acte și documente*, p. 386—392; P. Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*, p. 61; I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *op. cit.*, p. 169, nr. 444 și p. 180—181, nr. 463.

⁷³⁰ De pildă, flota engleză a folosit în 1861 un număr de 35 vase cu aburi; în 1862, 16; în 1863, 31; în 1864, 34 și în 1865, 33; în același interval, doar austriecii au mai utilizat respectiv 22, 19, 14, 32 și 38 vase cu aburi, în timp ce Franța doar 4 în 1864, Rusia cîte unul în 1863 și 1865, iar restul celorlalți, țări (exceptînd SUA cu 19, 22, 4, 1 și 1 nave cu aburi) doar bastimente cu pânze (Confederația Germaniei de Nord, Italia, Turcia, Grecia). Tonajul vaselor engleze a fost superior celui austriac între 1861—1865: 68.202 (pentru 42.434); 70.451 (pentru 44.518); 75.533 (pentru 61.774); 87.224 (pentru 71.699) și 63.155 (pentru 40.442). Tînăra flotă română s-a afirmat la rîndul ei, cu o participare după posibilitățile ei, la traficul pe Dunărea maritimă între 1861—1865 cu 124, 124, 67, 60 și 47 bastimente cu pânze. În sfîrșit Rusia țaristă a folosit în această perioadă 57, 63, 91, 116 și 111 vase comerciale. Pentru toate acestea vezi C. Băicoianu, *op. cit.*, anexa XXIII și *Cestiunea Dunării*, tabel la p. 912.

Iată acum tabelul navelor engleze traficînd la Dunărea de jos. în intervalul 1856—1865⁷³¹:

Anul	Vase engleze	Tonaj	Nr. total al vaselor străine	Tonaj	%	
1856	161	32.046	2211	412.424	7,28	7,77
1857	168	28.912	1797	235.301	9,34	12,28
1858	244	43.823	2358	299.322	10,34	14,64
1859	278	65.106	2542	329.949	10,93	19,73
1860	374	96.737	3288	475.679	11,37	20,33
1861	249	68.202	2902	408.966	8,58	16,67
1862	228	70.451	2824	410.376	8,07	17,16
1863	247	75.533	2891	468.919	8,54	16,10
1864	281	87.224	3330	555.457	8,43	15,70
1865	213	63.155	2558	410.684	8,32	15,37

Ideea înființării unui port românesc la Marea Neagră în zona Chiliei, pentru încurajarea comerțului extern al Principatelor Unite, a trebuit însă să fie abandonată, după consultarea expertului Charles Hartley, care a considerat-o nepractică, după cum relatea consulul Green lordului Russell la 19/31 decembrie 1864⁷³².

Deși nu o putem aminti decât în trecut, totuși trebuie să menționăm aici și problema legitimității aplicării capitulațiilor încheiate de Poarta otomană cu marile puteri europene și în Principatele Unite, fapt care le știrbea din autonomie și le îngreuna comerțul exterior. În acest sens, nu numai Marea Britanie s-a dovedit refractară — nedorind să recunoască poziția aparte a României în cadrul sistemului statal otoman — dar nici celelalte mari puteri, în general favorabile țării noastre, ca de pildă Franța. Faptul se explică prin oncroasele avantaje sub aspect comercial pe care puterile europene le smulseseră Porții prin încheierea capitulațiilor în detrimentul Imperiului otoman, transformat într-o sursă de materii prime și adevărată piață de desfacere a Occidentului, prin perceperea unor taxe vamale scăzute. În plus suveranitatea Principatelor era știrbită

⁷³¹ *Ibidem*. Calculul procentajului aparține Irinei Gavrilă. Vezi și datele furnizate pentru navele britanice pe Dunăre între 1847—1889 de comisarul englez în Comisiunea Europeană a Dunării Lieut. Gen. Sir John Stokes, *The Danube and its trade* în „Journal of the Society of Arts“, XXXVIII (1890), nr. 1954 (2 May), p. 576—577.

⁷³² Beatrice Marinescu, *Aspects of economic relations between Romania and Great Britain (1862—1866)*, p. 779.

și prin abuzivul sistem jurisdicțional consular, prin care toți supușii străini — majoritatea negustori — ieșeau de sub legile țării și depindeau numai de consulii puterilor respective. Domnitorul Cuza a încercat în tot timpul guvernării sale să stărpească aceste abuzuri — aplicarea mecanică în Principate a prevederilor capitulațiilor încheiate de Poartă cu marile puteri — și limitarea jurisdicției consulare. În acest sens s-au ivit fricțiuni între autoritățile române și puterile străine, printre care, bineînțeles, se număra și Marea Britanie. Deși însuși ambasadorul englez la Poartă, Sir Henry Bulwer, recunoștea că „sub scutul puterii consulare se practicau cele mai grosolane abuzuri“ iar „jurisdicția consulară este în mare măsură lipsită de autoritatea ei legitimă“⁷³³, totuși el s-a arătat solidar cu reprezentanții celorlalte puteri la Constantinopol și a protestat de câte ori domnitorul Cuza a încercat să explice consulilor străini că negustorii ce locuiau în Principatele Unite aflați sub protecția lor trebuiau să se bucure de aceleași drepturi și obligații ca și cetățenii români. Izvoarele epocii amintesc de proteste ale comercianților — en gros — supuși britanici ce se ridică în Moldova în anii 1859—1860 împotriva îndatoririi lor de a plăti o taxă separată pentru articolele de import, pretextând că ea constituia un supliment față de obligațiile stipulate în capitulațiile încheiate de Marea Britanie cu Turcia. Consulul Churchill ridicând problema în fața ministrului de externe de la Iași, Grigore Balș și raportând superiorului său de la Constantinopol situația, ambasadorul Bulwer comunica reprezentantului moldovean la Poartă, Costache Negri, că impunerea negusturilor britanici era ilegală; la fel consulul Green protesta pe lângă domnitor față de acțiunile guvernului de la București în aceeași perioadă, plingându-se de „abuzurile“ (!) autorităților locale față de comercianții britanici. Dată fiind situația delicată a momentului, necesitatea recunoașterii internaționale a dublei alegeri, apoi aceea a desăvârșirii Unirii pe plan administrativ și legislativ, domnitorul Cuza a aminat această problemă revenind la vechea stare de lucruri, dar după 1862 a căutat să limiteze amestecul consulilor străini în problemele interne ale Principatelor și să clarifice chestiunea respectării capitulațiilor. Cuza a explicat în mod limpede consulului Green la 10/22 august 1862 că tratatele dintre Poartă și puterile străine erau aplicabile în Principate — conform Convenției de la Paris — numai în măsura în care nu erau contrare imunității lor⁷³⁴. Această problemă a rămas nesoluționată în anii

⁷³³ Eadem, *Romanian-British Political Relations 1848—1877*, p. 141.

⁷³⁴ *Ibidem*, p. 141—145, unde vezi toate amănuntele.

1863—1865, atât din pricina Marii Britanii și a celorlalte puteri străine care nu doreau să cedeze cât și a rezoluției ferme a Principatelor de a nu recunoaște valabilitatea capitulațiilor în măsura în care le afecta autonomia. De abia în aprilie 1865 a fost înaintat ambasadorilor puterilor garante de la Constantinopol un memoriu al guvernului Principatelor Unite, redactat de Vasile Boerescu și Petre Rosetti Bălănescu, privind atât problema capitulațiilor cât și aceea a jurisdicției consulare în România. În urma acestui memoriu, s-au făcut câteva concesii în privința respectării capitulațiilor în țara noastră, recunoscându-se specificul cazurilor de inaplicabilitate a lor și de reducere a atribuțiilor consulilor, ceea ce a constituit o nouă izbândă pe calea afirmării suveranității tînărului stat român⁷³⁵.

În sfîrșit pentru prosperitatea comerțului Principatelor Unite — legată de circulația rapidă a mărfurilor nu numai pe calea fluvială dar și pe cea terestră — era necesară dezvoltarea căilor de comunicație și, în primul rînd, a căilor ferate. Mesajul domnesc din 6/18 decembrie 1859 recunoștea necesitatea construirii căilor de comunicație, dar lipsa de fonduri împiedica o asemenea imperioasă realizare; de aceea, țara era nevoită să facă apel la „companii puternice de capitaliști (străini — n.n.), întreprinzători“ care „sînt gata... pentru a executa într-un timp de 5—6 ani și cu banii lor, toate podurile, canalurile și drumurile ce ne sînt trebuincioase“⁷³⁶. Utilitatea folosirii căilor ferate a fost dovedită prin construirea liniei Cernavodă—Constanța, cu o lungime de 63 km, realizată de compania engleză Barkley—Staniforth, în Dobrogea (pe atunci încorporată Imperiului otoman) și inaugurată la 22 septembrie/4 octombrie 1860⁷³⁷, scurtînd astfel accesul grînelor românești spre Marea Neagră, după cum remarcă cu satisfacție și D. Pop Marțian⁷³⁸.

⁷³⁵ Dan Berindei, *Epoca Unirii*, p. 192—194 și mai ales Mircea Malița, *A Century of political and diplomatic action for the abolition of the consular jurisdiction in Romania* în „Revue roumaine d'histoire“, VI (1967), nr. 4, p. 587—604.

⁷³⁶ Beatrice Marinescu, *Aspects of economic relations...*, p. 776.

⁷³⁷ La ceremonia inaugurării liniei a fost invitat și ministrul de externe al Țării Românești, I. I. Filipescu, după cum informa consulul Green pe lordul Russell la 26 septembrie/8 octombrie 1860, cf. P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/1517, f. 137. Cf. și Al. Cebuc—C. Mocanu, *Din istoria transporturilor de călători în România*, București, 1967, p. 107; J. H. Jensen and G. Rosegger, *British railway Builders along the Lower Danube, 1856—1869* în „The Slavonic & East European Review“, vol. XLVI (1968), nr. 106, p. 109—117.

⁷³⁸ *Drumul de fier Cernavoda—Chiustenge* în „Anale economice...“, II (1861), p. 130 și III (1862), p. 169. După războiul de Independență și realipirea Dobrogei la România, statul nostru a răscumpărat linia în 1879, concesionată constructorilor de către guvernul otoman pe timp de 99 de ani și a racordat-o cu restul de cale ferată din țară.

Tot atât de imperioasă s-a dovedit și construirea liniei ferate București—Giurgiu spre a lega capitala de Dunăre și a facilita transportul cerealelor spre șlepurile din acest port, dar succesive încercări ale capitaliștilor străini, în majoritate englezi, de a o realiza în această epocă, au eșuat. Prima ofertă a fost făcută la sfârșitul anului 1860 de un consorțiu franco-englez, reprezentat de Philippe Ponteau și William Henry Ward, a doua în februarie 1863 de Aristide Dumont, a treia a fost înaintată la 8/20 mai 1863 de societatea engleză „London & Country Bank“ în cooperare cu financiarul francez Charles Lefevre, dar toate au fost respinse⁷³⁹. Până la sfârșit a fost încheiată convenția din 2/14 septembrie 1865 cu consorțiul britanic al lui John Staniforth și John Trevor Barkley, realizatorii liniei Cernavodă—Constanța, la prețul de 196.500 franci/kilometrul, fără a putea depăși pentru toată lungimea distanței de 70 km, suma de 13.755.000 franci. Această convenție, completată prin actul adițional din 7/19 august 1866, a pus bazele construirii importantei artere de comunicație ce a fost inaugurată însă de abia la 19/31 octombrie 1869⁷⁴⁰.

Problema dotării Principatelor Unite cu o rețea de căi ferate a stat în preocuparea domnitorului Cuza și a guvernelor țării ce s-au succedat între anii 1861—1865, deși din nefericire nici un proiect n-a izbutit să fie finalizat. În aceste întreprinderi — chiar nereușite — capitalul britanic a încercat să joace un rol important. După ce la 31 martie/12 aprilie 1863 Petre Mavrogheni, asociat cu prințul polon Leon Sapieha a obținut prin votul Camerei concesiunea construirii unei rețele de căi ferate în Moldova, el a căutat să capete asistență financiară pe piața financiară a Londrei, apelând la băncile Thomas Brassey & Co, Glin & Mils și Banca otomană, care dispunea, la rîndul ei, de capital englez. Paralel intervenind o altă propunere de concesionare a căilor ferate din Moldova din partea marchizului Don José de Salamanca, fost ministru de finanțe al Spaniei și antreprenor general al căilor ferate portugheze și italiene și a bancherului francez Gustave Delahante, Camera a admis, după dezbateri îndelungate, noua concesiune acordată unui consorțiu internațional alcătuit din Salamanca, Delahante, P. Mavrogheni și oamenii de afaceri englezi Thomas Brassey, Sir Samuel Morton Peto și

⁷³⁹ M. E. Florescu, *Unele proiecte de căi ferate privitoare la construcția liniei București—Giurgiu (1862—1864)* în „Revista căilor ferate“, nr. 12/1960, p. 639.

⁷⁴⁰ Al. Cobuc—C. Mocanu, *op. cit.*, p. 109; J. H. Jensen and G. Roseger, *op. cit.*, p. 122—123; B. Marinescu, *op. cit.*, p. 776—777.

Edward Ladd Betts. Adunarea a votat astfel la 21 februarie/4 martie 1864 legea pentru concesiunea unei căi ferate pe valea Siretului, mergînd de la Galați la frontiera Bucovinei și avînd o ramură spre Iași, una spre Ocna, alta spre Focșani, dar pînă la urmă proiectul consorțiului internațional a eșuat. Aceeași soartă au avut-o alte două propuneri provenind din partea unor capitaliști englezi: concesiunea construirii liniei ferate Orșova—Galați, de către administratorii societății „London & Country Bank“ John și Philipp Paton Blyth și Hegan, asociați cu financiarul francez Charles Lefevre (iunie 1863) precum și cererea lui Joseph Mayers, reprezentantul consorțiului „Thomas Russell Crampton & Co“ din Londra (noiembrie 1863). În schimb guvernul român a concesionat la 13/25 mai 1864 financiarilor englezi William Henry Ward și Thomas Bartlett (cu asociații săi Joseph Rivolta și Alfred Cox), dreptul de construcție și exploatare a drumurilor de fier pornind de la Giurgiu pînă la Barboși, trecînd prin București, Ploiești, Mizil, Buzău și Brăila, și cu o ramură de la Buzău la Focșani. Lucrările urmau să fie executate în termen de opt ani de la semnarea contractului⁷⁴¹.

Din nefericire toate aceste proiecte, cu excepția liniei ferate București—Giurgiu — care s-a executat mai tîrziu — n-au putut fi realizate din lipsa de încredere a cercurilor financiare din Occident în rentabilitatea investițiilor de capital în Principatele Unite, a căror poziție pe plan extern a fost instabilă în perioada anilor 1859—1866, domnitorul Cuza și administrația sa aflîndu-se în permanentă luptă pe teren diplomatic cu puterile garante pentru recunoașterea drepturilor inalienabile ale României la suveranitate. Pe de altă parte și situația internațională, în ansamblu, a fost nefavorabilă în această epocă, marile puteri fiind angrenate în conflicte locale (războaiele austro-franco-sard, 1859; austro-prusiano-danez 1864; reprimarea răscoalei din Polonia 1863—1864; războiul austro-italo-prusian 1866) sau coloniale (Franța și Anglia în China, 1856—1860, Franța în Siria, 1860—61; expediția anglo-franco-spaniolă din Mexic 1861—1862, apoi numai franceză pînă în 1867), fără a mai vorbi de războiul civil din S.U.A. (1861—1865) ce au provocat crize financiare și neîncredere pe piețele valutare din Apusul Europei, reținîndu-i pe capitaliști de la investiții cu caracter incert.

⁷⁴¹ *Ibidem*, p. 777—778; Const. C. Mănescu, *Istoricul căilor ferate din România*, I, București, 1906, p. 127—490; T. Savin, *Capitalul străin în România*, București, 1947, p. 8—31; Al. Cebuc, C. Mocanu, *op. cit.*, p. 108—110; Bucur Țincu, *Contribuții la istoria căilor ferate din România. Idei și probleme în perioada 1859—1869* în „Studii. Revistă de istorie”, XXIV (1971), nr. 5, p. 951—962; G. J. Bobango, *An English Report on Romania, 1865*, p. 342—343.

De aceea ei fie și-au retras ofertele de investiții în Principatele Unite, fie au cerut dobânzi prea oneroase, inacceptabile pentru tînărul stat român.

Totuși în timpul domniei lui Cuza s-a proiectat și s-a trecut la îmbunătățirea căilor de comunicație terestre, prin construirea de poduri și șosele, atît de necesare vehiculării mărfurilor spre piețele de desfacere, mai ales a acelorora din porturile dunărene. Astfel, s-a încheiat la 25 septembrie/7 octombrie 1864, după negocieri începute la 13/25 martie al aceluiași an, o convenție cu consorțiul lui John Staniforth și John Trevor Barkley pentru construirea a 19 poduri rutiere metalice la prețul de 32.473.662,20 lei. Lichidarea sumei urma să fie efectuată prin plăți anuale de 9% procent și 3% amortisment în termen de 16 ani și 36 de zile începînd de la 20 ianuarie/1 februarie 1865. Procentul și amortismentul constituiau o anuitate fixă de 3.896.839,32 lei, garantată de stat prin venitul salinelor⁷⁴².

În domeniul finanțelor, primul împrumut extern s-a contractat pe piața Londrei la 22 august/3 septembrie 1864 cu „Imperial Ottoman Bank“ din Constantinopol și „Stern Brothers“ în valoare de 916.000 £ cu o dobîndă de 7% pe cursul de 88%, amortizabilă în 22 de ani și jumătate. Plata anuității, cu începere de la 20 decembrie 1864/1 ianuarie 1865, era garantată prin ipoteca asupra veniturilor vamale ale Principatelor Unite. Ludovic Steege, ministrul finanțelor, declarase că ipoteca a fost creată prin legea din 27 ianuarie/8 februarie 1864 și a servit ca bază la contractarea împrumutului⁷⁴³.

În mesajul de deschidere al Adunării, domnitorul Cuza se referea la 6/18 decembrie 1864 la acest împrumut, care în lei românești echivala cu 48 de milioane, arătînd că el „s-a săvîrșit de către ministrul meu de finanțe la Londra și... s-a contractat în condițiuni mult mai favorabile decît ale altor state mai întemeiate și cu un credit de mai mult timp pe piețele financiare ale Europei“.

Consulul Green își exprima satisfacția față de lordul Russell într-un raport din decembrie 1864 în privința pătrunderii capitalului englez pe piața Principatelor și posibilitățile de afaceri fructuoase deschise britanicilor: „N-am nici un motiv de a-mi schimba sau

⁷⁴² B. Marinescu, *op. cit.*, p. 776; amănunte la Gh. M. Dobrovici, *Istoria dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate, 1823—1933*, București, 1935, p. 78 și Gh. Zane, *Politica economică a Principatelor în epoca Unirii și capitalul străin în „Studii...“, XII (1959), nr. 1, p. 223—261.*

⁷⁴³ Gh. Dobrovici, *op. cit.*, p. 74—78.

modifică opiniile formulate încă din 1859 cu privire la avantajele mutuale ce ar rezulta atât pentru Principate cât și pentru întreprinderile britanice prin introducerea de capital menit a fructifica resursele țării, prin construirea de căi ferate și alte lucrări și prin înființarea de bănci⁷⁴⁴.

Într-adevăr, sucursala Băncii Imperiale Otomane din Galați, cu capital anglo-francez, a fost transferată în 1863 la București iar din 1865 a fost transformată în „Banque de Roumanie“. Cu acest prilej la 19/31 octombrie 1865 Nicolae Kretzulescu, președintele Consiliului de Miniștri și ministru al finanțelor, i-a acordat dreptul de a funcționa în țară ca bancă de scont și circulație și de a emite bilete pe timp de 30 de ani. După abdicarea domnitorului Cuza, guvernul provizoriu a anulat privilegiul acestei bănci, plătindu-i o despăgubire de 750.000 de franci⁷⁴⁵.

După cum s-a putut constata din cele de mai sus, relațiile comerciale româno-britanice în epoca de începuturi a statului național român modern, în timpul domniei lui Al. I. Cuza, au cunoscut o lentă dar sigură dezvoltare și diversificare, volumul mărfurilor engleze importate cifrându-se la cote apreciabile iar cerealele românești găsindu-și, încă, un amplasament satisfăcător pe piața britanică. Dar slaba noastră dezvoltare industrială, lipsa de credit financiar, absența căilor ferate și de comunicație terestre adecvate, precum și inexistența unui tratat de comerț, au constituit suficiente obstacole pentru ca aceste relații să nu poată atinge amploarea dorită. În perioada următoare, 1866—1878, se vor face, însă, pași hotărâtori în această direcție pînă la dobîndirea independenței de stat, prin jertfa de sînge a poporului nostru, ce va îngădui apoi afirmarea nestînjinită politică și economică a țării noastre pe plan internațional.

După abdicarea forțată a lui Cuza, puterea în stat a fost preluată de o locotenență domnească alcătuită din Nicolae Golescu (de nuanță liberală), Lascăr Catargiu și colonelul Nicolae Haralambie (de tendințe conservatoare), care urma să guverneze țara pînă la alegerea unui principe străin, spre a se împlini astfel dorința exprimată prin divanurile ad-hoc la 1857 și înaintată puterilor garante care o respinseseră prin Convenția de la Paris din 1858. Tot la 11/23

⁷⁴⁴ B. Marinescu, *op. cit.*, p. 776 și 783.

⁷⁴⁵ *Ibidem*, p. 779.

februarie 1866 a fost constituit un nou guvern avînd ca premier și ministru de externe pe Ion Ghica, ce s-a prezentat în fața Camerei aducîndu-i la cunoștință abdicarea domnitorului și necesitatea alegerii unui principe străin; el a propus drept candidat pe contele Filip de Flandra, fiul regelui Belgiei Leopold I de Saxa-Coburg-Gotha, înrudit cu majoritatea caselor domnitoare din Europa și văr primar al reginei Victoria a Marii Britanii. Propunerea lui Ghica a fost acceptată în unanimitate iar adunarea deputaților a proclamat pe Filip de Flandra domnitor al României, sub numele de Filip I. De îndată, s-a instituit o delegație care să plece la Bruxelles spre a oferi coroana celui ales și a obține, în același timp, la Paris consimțămîntul puterilor garante⁷⁴⁶.

Căderea lui Cuza și mai ales încălcarea dispozițiilor Convenției de la Paris privind interdicția alegerii unui domnitor străin în Principatele Unite au stîrnit un val de uimire și indignare la Poartă și în rîndul marilor puteri, cu excepția Franței, Italiei și a Prusiei. Dar și în rîndul puterilor ostile acestui act, domnea un mare dezacord. Austria, în momentul în care ambițioasa politică a noului cancelar al Prusiei (din 1862), Otto von Bismarck, punea în primejdie autoritatea monarhiei habsburgice asupra țărilor germane, căuta sprijin la Paris și la Londra și de aceea, contele Alexander von Mensdorff-Pouilly, ministru de externe în cabinetul de la Viena, deși a dat instrucții ambasadorilor Prokesch-Osten de la Constantinopol, Apponyi de la Londra și principelui Richard Metternich de la Paris, să se pronunțe împotriva actelor „incalificabile“ de „sfidare“ a hotărîrilor puterilor garante de către Principatele „indisciplinate“, le-a indicat totuși să se alinieze inițiativei luate de Franța, care, ca de obicei, a propus prin ambasadorul ei la Constantinopol, Moustier, convocarea unei conferințe a puterilor garante la Paris. În Marea Britanie, unde lordul Russell revenise la conducerea guvernului, iar portofoliul externelor era din nou încredințat lordului Clarendon, dar un rol din ce în ce mai pregnant în conducere începea să revină lui W. E. Gladstone, cancelar al Eșichierului și lider al Camerei Comunelor, situația s-a prezentat și mai complex. După înfrîngerea Danemarcei, sprijinită de Anglia, de către Prusia autoritară a cancelarului Bismarck în 1864 și apropierea acesteia de Rusia, nevoia restabilirii „balanței puterilor“ în Europa era absolut imperioasă în viziunea britanică; de aceea o apropiere de Franța era considerată ca o necesitate prioritară. În consecință și lordul Lyons a încercat, la Constantinopol,

⁷⁴⁶ P. Henry, *L'abdication du prince Cuza...*, p. 174—198; N. Corivan, *Relațiile diplomatice ale României...*, p. 172—173.

cu toată stăruința, deși s-a pronunțat formal împotriva „violărilor“ hotărîrilor Convenției de la Paris de către Principate, să calmeze aprehensiunile Porții, care dorea o intervenție militară imediată în România spre a o aduce la „supunere“ și a nu da un exemplu „nedorit“ Serbiei și celorlalte popoare asuprite din Balcani să ceară la rîndul lor emanciparea și dezrobirea de sub ocupanți. Diplomatul britanic a convins pe turci să accepte ideea convocării Conferinței puterilor garante la Paris, deși aceștia au făcut-o cu mari reticențe. Prusia și Italia n-au făcut nici o obiecție, în schimb Rusia s-a arătat net ostilă acțiunilor din Principate — fiindu-i teamă de alegerea unui prinț străin, izbucnirea unor tulburări sau amestecul Austriei — și a încurajat Poarta prin ambasadorul ei la Poartă, generalul Nikolai Pavlovici Ignatiev, la fermitate. Atît Rusia, cît și Austria și Poarta au acceptat, în cele din urmă, propunerea convocării unei conferințe a puterilor garante la Paris, dar cu rezerva expresă de a nu se pune în discuție problema alegerii unui domnitor străin în Principate, inacceptabilă — din motive diferite — pentru aceste puteri⁷⁴⁷. Situația pentru țara noastră s-a complicat și prin faptul că principele ales, Filip de Flandra, a refuzat coroana. De aceea pentru a evita pe de o parte izbucnirea unei grave crize interne, unde cercurile reacționare nu se împăcau cu situația creată în urma reformei agrare din 1864 și a altor măsuri progresiste adoptate în timpul administrației lui Cuza și unelteau fie pentru secesiune, fie pentru alegerea în Principate a unui domn pămîntean din aripa conservatoare, iar pe de altă parte să conjura pericolul extern (invazia trupelor otomane sau alte măsuri coercitive adoptate de puterile garante), guvernul Ghica a hotărît să trimită în străinătate o delegație pentru a convinge cabinetele europene de justetea cauzei Principatelor de a-și alege modul de cîrmuire reclamat de nație încă din 1857 și anume Unirea sub un domnitor străin. O parte din membrii delegației, anume Manolachi Kostachi-Epureanu, Gh. Costaforu și Al. Golescu (reprezentînd Senatul, Adunarea și guvernul) au luat calea Constantinopolului spre a purta tratative cu ministrul de externe Aali pașa și a face să înțeleagă Poarta de necesitatea respectării doleanțelor națiunii române. Alți membri — reprezentînd aceleași corpuri legislative și guvernul — adică Vasile Boerescu, Ludovic Steege, I. C. Brătianu și Searlat Fălcoianu au plecat la Paris, spre a se sfătui cu

⁷⁴⁷ W. E. Mosse, *England, Russia and the Rumanian revolution of 1866* în „The Slavonic and East European Review“, XXXIX (1960), nr. 92, p. 73—77; B. Marinescu, *Romanian—British Political Relations...*, p. 164—168; Gr. Chiriță, *România și Conferința de la Paris — februarie—iunie 1866* (I), în „Revista de istorie“, 33 (1985), nr. 10, p. 967—971.

împăratul Franței și ministrul de externe Édouard Drouyn de Lhuys și a expune delegaților celorlalte puteri garante poziția Principatelor Concomitent, noul agent diplomatic al României la Paris, Ion Bălăceanu, a inițiat tratative confidențiale cu Napoleon al III-lea, pentru ca acesta să-i indice candidatura principelui străin ce-i convenea să ocupe tronul Principatelor Unite⁷⁴⁸. Între timp, la Londra, se conturau două opinii; una a premierului Russell, care nu se opunea în sine ideii întronării în Principate a unui domnitor străin, dacă acesta ar fi dispus să accepte suzeranitatea Porții și să nu caute a obține independența țării. Adresându-se secretarului de stat la externe, Clarendon, la 28 februarie 1866, lordul Russell declara: „Dar nu văd de ce un Maximilian de Mexic sau unul din frații săi n-ar accepta Principatele sub suzeranitatea sultanului?”⁷⁴⁹. Lordul Clarendon considera însă alegerea unui prinț străin ca irealizabilă. După ce Filip de Flandra refuzase coroana Principatelor, el scria lui Cowley, ambasadorul britanic la Paris, la 3 martie 1866 că în ceea ce privea interesele britanice „cu cât este pusă deoparte mai repede fantoma prințului străin, cu atât va fi mai bine“, căci „niciodată nu vom găsi un X prinț, gentleman, dorind . . . să devină un vasal al Sultanului și, dacă se va găsi, puterile cu siguranță nu vor fi de acord, mai întâi asupra numirii sale și apoi, dacă va fi numit, asupra independenței pe care se va strădui s-o obțină pentru el“. Dar oscilațiile lui Clarendon se datorau nu numai ideilor sale — dificil de a fi puse în practică — „de a concilia drepturile Porții cu interesele poporului român“ dar și dorinței de a intra în acord cu Franța⁷⁵⁰. Din discuții preliminare avute la Paris de ambasadorul Cowley cu ministrul de externe Drouyn de Lhuys, reieșea că era absolut imposibil să se mai poată recurge la prevederile Convenției din 1858 cu privire la Principate, după ce fusese admis principiul Unirii lor în 1859 și 1861 și aprobat statutul lui Cuza din 1864. Diplomația britanică a realizat că era peste putință să se mai facă apel la situații depășite și de aceea s-a desemnat să asiste Franța în ideea menținerii Unirii Principatelor, chiar sub un domnitor străin, numai cu condiția expresă să nu fie afectate legăturile lor de dependență față de Poartă. Lordul Clarendon mărturisea de altfel ambasadorului francez la Londra, principele Henri

⁷⁴⁸ D. A. Sturdza, *Domnia regelui Carol I*, București, 1906, p. 7—9; N. Corivan, *op. cit.*, p. 175—176.

⁷⁴⁹ W. E. Mosse, *op. cit.*, p. 78; n. 34; B. Marinescu, *op. cit.*, p. 168—169.

⁷⁵⁰ *Ibidem*, p. 169. Vezi și I. I. Podea, *Sir Austen Layard și Principatele Române. Două date privitoare la politica engleză față de Principate în martie 1866*, în *Fraților Alexandru și Ion I. Lapedatu. La împlinirea vârstei de 60 de ani*, București, 1936, p. 704—708.

Bernard de La Tour d'Auvergne, că acum „era greu, pentru a nu spune imposibil, să retragi Principatelor împotriva dorinței lor, concesiile ce le-au fost făcute în sensul unei fuziuni complete a intereselor lor“⁷⁵¹.

Însuși Gladstone într-un discurs ținut în Camera Comunelor la 5 martie 1866 deși făcea apel în privința Principatelor la „respectarea tratatelor“, se pronunța totodată și pentru „stabilirea dorinței locuitorilor“⁷⁵². Cuvîntarea ministrului britanic, deși ambiguă, a dezlănțuit un val de entuziasm la București, unde municipalitatea orașului a întocmit o adresă de mulțumire — afișată în grădina Sf. Gheorghe Nou spre a fi semnată de cît mai mulți locuitori ai Capitalei — iar C. A. Rosetti în „Românul“ comentînd discursul lui Gladstone, afirma că „neintervenirea ne este asigurată“ deoarece „Anglaterra declară prin ministrul său că trebuie să se țină seama de dorințele românilor“⁷⁵³.

De altfel spre a determina cercurile guvernante britanice să adere la doleanțele națiunii, guvernul provizoriu înaintase o scrisoare lordului Clarendon, chiar după abdicarea lui Cuza, în care se insista asupra necesității consolidării statului român potrivit aspirațiilor poporului nostru, cerîndu-se puterilor garante să recunoască Principatelor dreptul de a rămîne unite „sub un prinț străin, ereditar și constituțional, ales din rîndul uneia din familiile domnitoare din Europa, excluzînd bineînțeles puterile vecine și fără afectarea legăturilor de suzeranitate înscrise în Tratatul de la Paris“⁷⁵⁴.

Înainte de deschiderea conferinței puterilor garante de la Paris, mai rămăsese de soluționat un singur obstacol: definirea politicii Rusiei țariste. În acest sens au existat unele divergențe între baronul Andrei von Budberg, ambasadorul rus la Paris și cancelarul Gorceakov, primul înclinînd spre un compromis, dată fiind necesitatea Rusiei de a-și menține rolul de „apărătoare“ a „intereselor“ popoarelor creștine din Balcani asupra de Poartă și cel din urmă care opina pentru fermitate, respingerea cu desăvîrșire a ideii admiterii unui domnitor străin pe tronul Principatelor și lezarea pozițiilor țariste în această zonă. În secret, Gorceakov aspira însă la revizuirea articolelor tratatului de la Paris nefavorabile Rusiei și în primul rînd a interdicției pentru Imperiul țarist de a poseda flotă de război în Marea Neagră. Așa că s-a impus pînă la urmă linia dură a cancelarului iar Budberg, după o călătorie de consultații

⁷⁵¹ P. Henry, *op. cit.*, p. 248; B. Marinescu, *op. cit.*, p. 170.

⁷⁵² W. E. Mosse, *op. cit.*, p. 77.

⁷⁵³ Vezi nr. din 25 febr./9 martie 1866 din „Românul“, p. 42, ap. B. Marinescu, *op. cit.*, p. 171.

⁷⁵⁴ *Ibidem*, p. 171—172.

făcută la St. Petersburg, s-a întors în capitala Franței cu instrucțiunile primite de a se arăta ireconciliabil în ideea admiterii prințului străin. De altfel în această atmosferă confuză și plină de incertitudini debutase conferința de la Paris, încă de la 10 martie 1866, unde reprezentantul Porții, Savfet pașa, a reamintit participanților că puterea suzerană nu admitea ideea recunoașterii alegerii vreunui domnitor străin la tronul Principatelor Unite. După revenirea lui Budberg la Paris, acesta a propus să se ia ca bază de discuții prevederile Convenției de la Paris din 1858. Atît ministrul Drouyn de Lhuys, cît și reprezentantul Prusiei, contele Robert L. von der Goltz, s-au opus acestei cereri, socotind amintitele prevederi ca fiind complet depășite. Metternich și Cowley au susținut punctul de vedere al Porții și Rusiei dar fără prea mult entuziasm, de frică să nu se desolidarizeze de Franța și să mențină cel puțin principiul Unirii spre a o face să cedeze în privința prințului străin. Într-adevăr Drouyn de Lhuys a adresat o circulară la 15 martie ambasadelor Franței din capitalele puterilor garante în care li se punea în vedere că politica cercurilor conducătoare de la Paris „s-a ghidat totdeauna după dorințele Principatelor“ și că sosise momentul să li se recunoască și ultima doleanță „Unirea sub un prinț străin“⁷⁵⁵.

În același timp lordul Clarendon primea știri alarmante de la București unde consulul Green îi raporta la 7/19 martie că dacă puterile garante vor refuza să consimtă la recunoașterea unui domnitor străin, guvernul provizoriu va proclama independența Principatelor, iar în cazul unei intervenții armate străine i se va opune în mod sigur rezistență. El conchidea că „menținerea Unirii Principatelor sub un prinț autohton, mă tem că este imposibilă“. Temeurile lui Clarendon mergeau acum chiar mai departe, comunicîndu-i lui Cowley la Paris, că românii, nu numai că și-ar proclama independența dar dacă n-ar găsi nici un prinț străin, ar fi în stare să proclame republica⁷⁵⁶. De aceea Cowley, impresionat la rîndul său de raportul lui Green și comunicarea lordului Clarendon, se arăta acum înclinat să declare că „pentru liniștea Europei era bine să se îngăduie Principatelor să-și aleagă un domn străin, dacă vor găsi unul“⁷⁵⁷. Conferința de la Paris bătea pasul pe loc iar în Principate situația se precipita în sensul dorit de națiune și împotriva combinațiilor și voinței interesate a puterilor garante.

Mai întii este demnă de citat o scrisoare adresată de Ion Ghica

⁷⁵⁵ W. E. Mosse, *op. cit.*, p. 80—82; B. Marinescu, *op. cit.*, p. 173—174.

⁷⁵⁶ D. A. Sturdza, *Autoritatea faptului împlinit executat în 1866*, București, 1912, p. 27; W. E. Mosse, *op. cit.*, p. 82—83; B. Marinescu, *op. cit.*, p. 175—176.

⁷⁵⁷ W. E. Mosse, *op. cit.*, p. 82.

Jui W. E. Gladstone la 8/20 martie în care încerca să demonstreze că dacă Anglia ar susține afirmarea Principatelor pe plan economic și politic, ea n-ar avea decît de cîștigat. Noile prefaceri ar avea repercusiuni și asupra industriei și comerțului extern și sub acest raport Marea Britanie cu siguranță va avea de profitat ca țară industrială și comercială. În încheiere Ghica observa că „pentru a dobîndi tot avîntul, comerțul dintre Anglia și Principate, care este abia la începuturile sale, nu necesită decît o organizare bazată pe principiile sănătoase al căror inteligent propagator sînteti”⁷⁵⁸. Gladstone a răspuns lui Ghica la 5/17 mai printr-o scrisoare ce a fost publicată în ziarul „Românul” din 14/26 iunie. Ministrul de finanțe britanic își exprima convingerea că singura cale spre progres a „națiunii române” și cea mai bună garanție pentru Principate în vederea creării unei economii trainice consta în dotarea lor cu „bune legi comerciale, alianțe inteligente, armonie durabilă între clasele țării, o administrare economică și grație acestor economii, aplicațiunea îmbelșugată a rezervelor la niște lucrări folositoare și productive, mai ales la îmbunătățirea căilor de comunicație”⁷⁵⁹.

Spre a forța lucrurile, guvernul provizoriu a dizolvat Adunarea la 17/29 martie, hotărînd să procedeze la noi alegeri programate să aibă loc între 9/21 și 11/23 aprilie. Alarmate de faptul că românii nu ascultă de recomandările puterilor garante — ce puneau în discuție chiar principiul menținerii Unirii — Conferința de la Paris și-a reluat lucrările într-o atmosferă de confuzie și nehotărîre la 4 aprilie. Drouyn de Lhuys comunica colegilor săi că Franța a luat hotărîrea să lase Principatelor libertate de acțiune atîta timp cît nu se aducea vreo atingere drepturilor Curții suzerane⁷⁶⁰. De fapt zarurile fuseseră aruncate. Nu înainte, însă, ca Napoleon al III-lea să fi încercat, mai întii, niște combinații machiavelice și perfide, caracterizate printr-o lipsă de loialitate totală față de Principate, încălcînd grosolan principiul naționalităților, de care făcea paradă că-l apără, încercînd printr-o restructurare a hărții Europei să-și apropie Austria și Italia în fața puterii din ce în ce mai amenințătoare a Prusiei lui Bismarck și a primejdiei unei apropieri ruso-prusiene. Astfel, inconsecventul împărat francez a propus Austriei să anexeze Principatele, cedînd în schimb Italiei Veneția și zona înconjurătoare. Manevra a fost însă prea străvezie ca să inducă în eroare pe cineva. Cabinetul de la Viena și-a dat seama de impo-

⁷⁵⁸ D. A. Sturdza, *Charles Ier, Roi de Roumanie. Chroniques, Actes, Documents*, vol. I, 1866—1875. București, 1899, p. 35—36.

⁷⁵⁹ B. Marinescu, *op. cit.*, p. 180—181.

⁷⁶⁰ N. Corivan, *op. cit.*, p. 190.

sibilitatea unei asemenea soluții, care ar fi coalizat imediat împotriva ei atât Poarta cât și Rusia, într-un moment în care se profilau la orizont perspectivele sumbre ale unui conflict armat cu Prusia. De altfel, țarul Alexandru al II-lea, căruia i-au parvenit anumite zvonuri asupra intențiilor fantasmagorice ale lui Napoleon al III-lea, a declarat categoric că o asemenea acțiune ar constitui imediat un *casus belli*. Pe de altă parte Marea Britanie s-a pronunțat la rîndul ei împotriva unei astfel de soluții ce ar fi spulberat echilibrul politic al Europei, contribuind în același timp la dezmembrarea Imperiului Otoman⁷⁶¹.

Cu obișnuita sa versalitate, Napoleon al III-lea a dat înapoi și s-a pus atunci în căutarea unui principe străin pentru tronul Principatelor. Alegerea sa s-a oprit asupra principelui german Karl Ludwig von Hohenzollern-Sigmaringen, cumnatul contelui Filip de Flandra⁷⁶², avînd în ascendența sa legături cu familiile franceze de Beauharnais și Murat și fiind o rudă îndepărtată a regelui Wilhelm I al Prusiei. În felul acesta, candidatura noului prinț putea satisface și orgoliul cancelarului Bismark, dornic să creze cât mai multe complicații Austriei. Sugestia împăratului a fost transmisă oficios delegaților români de la Paris prin Albine-Hortense Cornu (1809—1875), o prietenă din copilărie și fină a lui Napoleon al III-lea, foarte legată și de familia Hohenzollern-ilor din Sigmaringen⁷⁶³, fapt care a determinat pe agentul Ion Bălăceanu să obțină prin audiența cerută suveranului la 18 martie confirmarea acestei propuneri. La 13/25 martie Bălăceanu a transmis imediat guvernului de la București sugestia suveranului Franței; îndată guvernul provizoriu a făcut cunoscută la 30 martie/11 aprilie noua candidatură, convocînd populația cu drept de vot la consultarea ei printr-un plebiscit ce urma să se desfășoare la 2/13 aprilie. Între timp Ion C. Brătianu, la sfatul doamnei Cornu, fusese trimis în grabă la

⁷⁶¹ H. Oncken, *Die Rheinpolitik Kaisers Napoleon III von 1863 bis 1870 und der Ursprung des Krieges von 1870—1871*, Berlin—Leipzig, 1926, p. 108; N. Corivan, *Principatele Unite în combinațiile politice internaționale ale lui Napoleon al III-lea din anul 1866 în „Studii și materiale”*, Istorie, Muzeul județean Suceava, III (1973), p. 195—215 și *Relațiile diplomatice...*, p. 186—188; Gr. Chiriță, *op. cit.*, (I), p. 977—978.

⁷⁶² Contele de Flandra era însurat cu prințesa Maria von Hohenzollern-Sigmaringen, sora lui Karl Ludwig (viitorul Carol I); pe de altă parte Filip de Flandra avea ca soră pe Carlotta, soția lui Maximilian I de Habsburg, numit împărat al Mexicului cu sprijinul lui Napoleon al III-lea.

⁷⁶³ Marcel Emerit, *Madame Cornu et Napoléon III d'après les lettres de l'Empereur et d'autres documents inédits*, Paris, 1937, p. 60—64. După părerea autorului sugestia alegerii prințului german ar fi venit lui Napoleon al III-lea chiar de la prietena sa. Gr. Chiriță, *op. cit.* (II), în „Revista de istorie”, 38 (1985), nr. 11, p. 1076—1078, se îndoiește de această supoziție.

Düsseldorf la 30 martie spre a obține adeziunea principelui von Hohenzollern-Sigmaringen la propunerea făcută; acesta a acceptat-o, sub rezerva hotărârii regelui Prusiei, conducătorul statului și al dinastiei.

Datorită unei regizări bine orchestrate și a unei propagande abile desfășurate de guvernul provizoriu din București, plebiscitul organizat în Principate a reușit să asigure un mare număr de voturi în favoarea candidatului (685.969 pentru și doar 224 contra), rezultatele oficiale fiind anunțate la 8/20 aprilie 1866⁷⁶⁴.

Între timp, o mișcare separatistă provocată la Iași de elemente dubioase reacționare, grupate în jurul boierului Nicolae Rosetti-Roznovanu și instigată din umbră de agenți pro-tariști, dar neavând nici un sprijin popular, a fost rapid înăbușită printr-o acțiune energetică a guvernului provizoriu la 3/15 aprilie, fără să aibă cel mai mic răsunet în sînul opiniei publice românești, definitiv cîștigată pentru Unire⁷⁶⁵.

Reacția alegerii prințului german din dinastia de Hohenzollern prin plebiscit a fost foarte diferită. Franța, Prusia și Italia nu și-au ascuns satisfacția, Austria și Rusia au protestat vehement declarînd-o ilegală și contrară tratatelor iar Poarta a solicitat încuviințarea de a interveni cu forța armată în Principate. Guvernul britanic, zbătîndu-se în aceeași permanentă dilemă, de a susține Poarta sau de a se ralia Parisului, a ales cea din urmă soluție, cu atît mai mult cu cît nu întrevedea nici o soluție a problemei decît pe cale militară, procedură cu care nu era însă de acord. Sfătuit de Bismarck, în cursul unei întrevederi avute la 19 aprilie, prințul Karl Ludwig von Hohenzollern-Sigmaringen a hotărît să accepte coroana întrucît, după spusele cancelarului Prusiei, „Europa se va afla în fața unui fapt împlinit“ iar „protestul (puterilor garante — n.n.) va rămîne pe hîrtie și faptul nu va mai putea fi revocat“⁷⁶⁶.

De altfel adunarea din București, aleasă în urma alegerilor desfășurate între 9/21—11/23 aprilie 1866, a votat la 1/13 mai declarația în care afirmîndu-se clar și răspicat voința Principatelor Unite

⁷⁶⁴ D. A. Sturdza, *Domnia regelui Carol I*, p. 51, 67, 89, 98, și 124; *Memoriile regelui Carol I al României* (de un martor ocular), I, București, fd., I, p. 14; M. Emerit, *op. cit.*, p. 64—66; W. E. Mosse, *op. cit.*, p. 85; N. Corivan, *op. cit.*, p. 192—193; Gr. Chiriță, *op. cit.* (II), p. 1081.

⁷⁶⁵ Mihail Sturdza, *La Russie et la désunion des Principautés Roumaines, 1864—1866* în „Cahiers du monde russe et soviétique“, XII (1971), nr. 3, p. 247—285; N. Corivan, *op. cit.*, p. 194; Gr. Chiriță, *op. cit.* (II), p. 1080.

⁷⁶⁶ D. A. Sturdza, *Autoritatea faptului împlinit...*, p. 35—37; B. Marinescu, *op. cit.*, p. 181—183.

de a rămâne „o Românie Unită și nedespărțită“ sub domnia unui principe străin, a ratificat rezultatul plebiscitului din 8/20 aprilie, alegînd pe principele Karl-Ludwig von Hohenzollern-Sigmaringen domnitor al României sub numele de Carol I. După primirea încuviințării regelui Wilhelm I al Prusiei și a consfătuirii de familie ținute la Düsseldorf, în prezența lui I. C. Brătianu și I. Bălăceanu, la 29 apr./11 mai noul principe lua drumul României⁷⁶⁷.

Între timp la Paris continua steril și în mod umilitor pentru puterile garante conferința, ale cărei lucrări au fost reluate la 2 mai. Recomandările date în sprijinul respectării tratatelor și a poziției Porții au rămas fără nici un ecou, iar rezultatul votului adunării din București, din 1/13 mai a creat din nou confuzii și neînțelegeri. Lordul Cowley s-a resemnat cu situația existentă declarînd că o continuare a Conferinței ar fi de prisos, cu toate eforturile Austriei și ale Rusiei de a susține pretențiile deșarte ale Porții de intervenție militară. Faptele erau consumate. Sosit la București, principele german a fost proclamat de către adunare la 10/22 mai 1866 domnitor al României sub numele de Carol I iar la 11/23 mai s-a format un guvern de tendință conservatoare condus de Lascăr Catargiu. Înainte de a se dizolva, Locotenența domnească a prezentat Adunării un proiect de constituție, inspirat după modelul celei belgiene din 1831, liberală dar nu democratică. Discuțiile asupra acestui proiect au fost purtate între 17/29 iulie și 29/11 iulie 1866 cînd noua constituție a fost votată în unanimitate, iar Carol I a depus jurămîntul pe ea ca „domn al românilor“⁷⁶⁸.

Conferința de la Paris și-a desfășurat ultimele lucrări în mod lamentabil, în confuzie și derută, fără să adopte nici o hotărîre practică; lordul Clarendon a recomandat ambasadorului otoman la Londra, Muzurus pașa, moderație și abținere de la forță în timp ce la Constantinopol lordul Lyons și Moustier au intervenit pe lîngă noul mare vizir Mehmed Rușdi pașa și ministrul de externe Aali pașa, la 14 iunie, sfătuindu-l Poarta să renunțe la intenția unei intervenții militare, frămîntările grănicerilor români din mai 1866, inđuși în eroare de falsele zvonuri ale anulării reformei agrare din 1864⁷⁶⁹, putînd fi speculate în mod periculos de turci⁷⁷⁰. De altfel,

⁷⁶⁷ *Memoriile regelui Carol I*, I, p. 25; N. Corivan, *op. cit.*, p. 197—198.

⁷⁶⁸ M. Emerit, *op. cit.*, p. 66—72; W. E. Mosse, *op. cit.*, p. 85—87; B. Marinescu, *op. cit.*, p. 183—184; N. Corivan, *op. cit.*, p. 199—200.

⁷⁶⁹ Vasile Mihordea, *Răscoala grănicerilor de la 1866*, București, 1958, p. 38, 46, 51.

⁷⁷⁰ W. E. Mosse, *op. cit.*, p. 87—90; B. Marinescu, *op. cit.*, p. 184—187; N. Corivan, *op. cit.*, p. 200—201.

însăși Rusia, văzînd situația umilitoare în care se aflau puterile garante, înfruntate și înfrînte de o țară mică dar curajoasă, a dat instrucții ambasadorului Budberg la 12 iunie să ceară închiderea lucrărilor conferinței, fiecare din puterile vecine Principatelor urmînd să-și dobîndească libertatea de acțiune⁷⁷¹. La fel, ambasadorului Ignatiev la Constantinopol, i s-a recomandat abținerea de la orice inițiativă. Cowley și Drouyn de Lhuys s-au opus principiului desolidarizării puterilor garante de la o acțiune comună dar au fost de acord cu încheierea conferinței la 25 iunie 1866, acordîndu-se o satisfacție platonică Turciei, blamîndu-se verbal alegerea lui Carol I, dar în fond Poarta fiind sfătuită să ajungă la o înțelegere directă cu guvernul de la București⁷⁷². Austria a rămas complet izolată iar în curînd a fost nevoită să facă față manevrelor belicoase ale lui Bismarck, decis să făurească unitatea Germaniei în jurul Prusiei. După ce a încheiat o alianță militară cu Italia (la 8 iunie) dornică de a recăpăta Venetia, și profitînd de neînțelegerea ivită cu cabinetul de la Viena în privința acordării votului universal pentru Dieta Confederației germanice, Prusia deschide conflictul armat la 15 iunie, urmată după cinci zile de Italia. Încercările Austriei de a-și găsi aliați se dovediseră zadarnice; Napoleon al III-lea, amăgit de Bismarck cu perspectiva revenirii Franței la Rin în frontierele de dinainte de 1814, și-a proclamat neutralitatea; la fel și Rusia, care plătea astfel o poliță de recunoștință Prusiei pentru susținerea ei în timpul reprimării revoluției din Polonia. Cît despre Marea Britanie, se afla în imposibilitate de a acționa, atîta vreme cît era lipsită de aliați continentali. În pofida victoriilor obținute asupra italienilor, austriecii au fost categoric zdrobiți de armata prusacă, superioară în organizare și armament în bătălia decisivă de la Sadova (Königgrätz) la 3 iulie. Spre a nu da posibilitate de intervenție Franței sau vreunei alte puteri, Bismarck a acționat cu mare abilitate încheind cu Austria armistițiul de la Nikolsburg (26 iulie), fixînd condițiile păcii ce a fost semnată la Praga la 23 august 1866. Imperiul habsburgic era constrîns să accepte dizolvarea Confederației Germane și recunoașterea Confederației Germane de nord fără participarea sa, președintele noii formații politice devenind regele Prusiei Wilhelm I iar Bismarck cancelarul acesteia; Austria a mai fost nevoită să cedeze și ducatele de Schleswig-Holstein și achitarea unei despăgubiri de război în valoare de 40 milioane de

⁷⁷¹ W. E. Mosse, *op. cit.*, p. 91.

⁷⁷² *Ibidem*, p. 91—92; B. Marinescu, *op. cit.*, p. 187—188; N. Corivan, *op. cit.*, p. 201—205; Gr. Chiriță, *op. cit.* (II), p. 1094.

taleri. Cu Italia, pacea s-a încheiat la Viena la 3 octombrie 1866, Austria cedându-i Veneția și fortăreața Mantova⁷⁷³.

Înfringerea Austriei, izolarea Rusiei, detașarea neputincioasă a Marii Britanii, presiunile Franței și prestigiul crescut al monarhiilor învingătoare, Prusia și Italia, au constrins, pînă în cele din urmă, Poarta otomană să se resemneze cu situația din Principatul României și după negocieri acerbe în care a trebuit să cedeze pas cu pas la pretențiile sale (între care se număra și aceea a acceptării lui Carol I dar cu ocuparea demonstrativă a teritoriului țării de către trupe otomane) să recunoască validitatea alegerii noului domnitor și principiul Unirii definitive a țărilor române. Între 5/19 și 11/23 octombrie 1866 a avut loc un schimb de scrisori între principe și marele vizir prin care cel dintîi era recunoscut ca domnitor al României, dar obligat să recunoască drepturile Porții de suzeranitate asupra țării, acceptarea plății tributului, abținerea de la bătăliile de ordine și medalii, limitarea armatei la efectivul de 30.000 de soldați ș.a.⁷⁷⁴ La 9/21 octombrie prințul a plecat la Constantinopol în vederea obținerii investiturii. Înaintea plecării din București el a reunit pe consulii străini; John Green, decan ad-interim al corpului diplomatic în absența baronului Karl von Eder, agentul Austriei, bolnav, a adresat felicitări domnului pentru recunoașterea sa, exprimîndu-și speranța că sub noua guvernare, România va intra într-o eră de stabilitate și prosperitate⁷⁷⁵. În capitala Imperiului otoman, Carol I a fost primit cu toate onorurile în cursul celor trei audiențe acordate de sultan și s-a întîlnit și cu ambasadorii marilor puteri. Lordul Lyons s-a prezentat la reședința principelui la 14/26 octombrie 1866 împreună cu întreg personalul ambasadei britanice. Ziarul „Times“ într-un articol scris la 28 noiembrie considera vizita lui Carol ca o victorie: „acum principele Carol se

⁷⁷³ Pentru toate acestea vezi G. W. Clark, *Franz Joseph and Bismarck*, London, 1934; H. Friedjung, *The struggle for supremacy in Germany, 1859—1866*, London, 1934; F. Beiche, *Bismarck und Italien 1866*, Berlin, 1931; A. Bortolotti, *La guerra del 1866*, Roma, 1941 și W. E. Mosse, *The European powers and the German question, 1848—1871. With special reference to England and Russia*, Cambridge, 1958, iar în monografia generală A. J. P. Taylor, *The struggle for mastery in Europe...*, p. 161—170; * * * *Istoria diplomației*, I, p. 628—631 și N. Ciachir—Gh. Bercan, *Diplomația europeană...*, p. 355—357. Vezi și opinia lui F. Engels asupra acestui conflict. *Însemnări despre războiul din Germania* în K. Marx—F. Engels, *Opere*, vol. 16, București, Edit. Politică, 1963, p. 179—201.

⁷⁷⁴ *Aus dem Leben König Karls von Rumänien...*, I, Stuttgart, 1894, p. 132—135; W. E. Mosse, *England, Russia and the Romanian revolution...*, p. 92—94; I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Tratatetele internaționale ale României...*, p. 184—185, nr. 470; N. Corivan, *op. cit.*, p. 205—207.

⁷⁷⁵ B. Marinescu, *op. cit.*, p. 188.

poate felicita de starea relațiilor sale internaționale⁴⁷⁷⁶. Imperiul țarist, deși nemulțumit de situația creată, a trebuit să se resemneze cu recunoașterea lui Carol I, date fiind legăturile sale cu Prusia, putere în continuă ascensiune pe firmamentul european și în speranța înlăturării ultimelor prevederi ale tratatului de la Paris ce-i atingea orgoliul rănit; astfel încă din toamna anului 1866 Gorceakov a încercat să ridice — pe plan internațional — problema deneutralizării Mării Negre și acordarea dreptului Rusiei de a, poseda o flotă de război, dar la insistențele cabinetului imperial de a nu se iniția în mod prematur discuții ce n-ar fi avut vreo șansă de reușită în fața opoziției anglo-franceze, planul a fost amânat⁴⁷⁷⁷. În schimb țarul Alexandru al II-lea a adresat o scrisoare ambasadorului Ignatiev la Constantinopol la 9/21 decembrie 1866 prin care îi aducea la cunoștință recunoașterea firmanului de investitură a lui Carol I ca domnitor al Principatelor Unite⁴⁷⁷⁸. Recunoașterea din partea celorlalte puteri s-a succedat în perioada imediat următoare. La 15/27 ianuarie 1867, John Green era primit în audiență solemnă de Carol I pentru a-i transmite scrisorile ce-l acreditau în calitate de agent și consul general al Marii Britanii la București. Cu acest prilej, consulul britanic sublinia în cuvîntul său că, prin recunoașterea principelui, guvernul de la Londra „caută în această împrejurare să vadă semnele cele mai convingătoare ale amicii și confiența sa⁴⁷⁷⁹”.

Astfel s-a încheiat o nouă etapă pe drumul spre neatîrnare al României, care se îndrepta acum în mod hotărît și cu pași siguri spre independență, Poarta fiind constrinsă în decembrie 1866 să-i acorde prerogative: libertatea de a crea o medalie, de a deschide o agenție comercială la Viena, de a înființa un serviciu postal internațional și în sfîrșit condițiile baterii de monede, numai cele de aur și argint urmînd a purta și sigla Imperiului otoman⁴⁷⁸⁰.

⁴⁷⁷⁶ D. A. Sturdza, *Charles Ie Roi de Roumanie...*, I, p. 331—332; B. Marinescu, *op. cit.*, p. 189.

⁴⁷⁷⁷ Chester W. Clark, *Prince Gorchakov and the Black Sea Question, 1866* în „The American Historical Review”, XLVIII (1942), p. 52—60.

⁴⁷⁷⁸ * * * *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. I 1859—1917, București, 1967, p. 189 (*Petersburg*).

⁴⁷⁷⁹ D. A. Sturdza, *Domnia lui Carol I*, I, p. 386; B. Marinescu, *op. cit.*, p. 189.

⁴⁷⁸⁰ V. Maciu, *Acțiunea diplomatică a României pentru obținerea dreptului de a încheia convenții comerciale (1873—1875)*, în vol. *De la Tudor Vladimirescu la răscoala din 1907*, Craiova, 1973, p. 295; N. Corivan, *op. cit.*, p. 208.

Dacă, în general, se constată o relativă „estompare“ a „problemei orientale“ în Europa sfârșitului deceniului al șaptelea al secolului al XIX-lea — deși atât Grecia cât și sîrbii și bulgarii continuă a se agita pentru împlinirea revendicărilor lor — ca și o temporară dar treptată slăbire a pozițiilor Marii Britanii la Constantinopol ca și ale Austriei, doar Franța păstrîndu-și o anumită autoritate pînă la 1870, în schimb, încet dar sigur, Rusia țaristă își întărește perseverent situația pe malurile Bosforului. Austria, spre a-și asigura supraviețuirea după usturătoarea înfrîngere suferită din partea Prusiei, este constrinsă să se împace cu elementul maghiar din monarhia habsburgică și să colaboreze cu acesta în cadrul unei monarhii dualiste. Împăratul Francisc Iosif acceptă să fie încoronat separat la 27 mai/8 iunie 1867 ca rege al Ungariei numind noul său stat Austro-Ungaria, împărțit în Cisleitania (Austria, cu capitala la Viena) și Transleitania (Ungaria, cu capitala la Budapesta). Acest act a avut grave consecințe pentru Transilvania, încorporată direct Ungariei, căci la 8/20 iunie Francisc Iosif a abrogat legea despre „egala îndreptățire a națiunii române“ precum și aceea privind „oficialitatea limbii române“ în provincia extracarpatică⁷⁸¹. Aceste măsuri cu urmări funeste pentru situația românilor, populație majoritară a Transilvaniei, au determinat nu numai riposta acestora concretizată în Pronunciamentul de la Blaj (3/15 mai 1868), dar au creat noi stări de tensiune în relațiile dintre Viena și București, care în pofida încercărilor cercurilor oficiale de a promova o fățarnică prietenie iar mai târziu chiar o alianță, vor cunoaște, în realitate, o puternică deteriorare iar sentimentele de revoltă ale popoului nostru față de abuzurile administrației austro-maghiare împotriva fraților de dincolo de Carpați vor fi infierate, totdeauna, cu vehemență, pînă la izbucnirea primului război mondial.

Pe de altă parte politica de unificare a Germaniei, urmărită cu tenacitate de Bismarck, a dus pînă în cele din urmă la inevitabilul conflict cu Franța. Cancelarul Prusiei a izbutit cu abilitate să izoleze cabinetul de la Paris, ale cărui relații cu celelalte puteri europene s-au răcit din diverse motive. Dezvăluind guvernului

⁷⁸¹ Louis Eisenmann, *Le Compromis austro-hongrois de 1867*, Paris, 1904; V. Russu, *Din lupta opiniei publice românești împotriva constituirii dualismului austro-ungar* în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza“, *Istorie—Filologie*, XIV (1968), p. 47—71; V. Maciu, *La Roumanie et le pacte dualiste austro-hongrois de 1867*, în vol. *Mouvements nationaux et sociaux roumains au XIXe siècle*, București, 1971, p. 102—138; N. Corivan, *Relațiile româno-austro-ungare după constituirea pactului dualist din 1867* în „Studii și cercetări științifice“ (Seria *Istorie—Filologie*), Bacău, 1974, p. 107.

britanic intențiile de anexare a Belgiei sau cel puțin a Luxemburgului de către Napoleon al III-lea, Bismarck a creat la Londra bănuiele și neîncredere față de Franța, adăugându-le resentimentelor nutrite pentru inaugurarea canalului de Suez în 1869, realizat de inginerul francez Ferdinand de Lesseps, chiar în prezența împărătesei Eugenia și părint a sugera anume veleități de dominare asupra Egiptului, zonă foarte nevralgică pentru comunicațiile britanicilor cu posesiunile lor coloniale din Asia și mai ales cu India. Înfrintă în 1866, Austro-Ungaria nu s-a mai alăturat Franței, compromisă și prin lamentabila aventură mexicană unde își găsisse moartea chiar fratele lui Francisc Iosif, împăratul Maximilian, capturat și executat de trupele republicane la Queretaro (19 iunie 1867); în sfârșit, Italia nu putea uita ocuparea Romei și apărarea ei contra intereselor țării de către trupele franceze, în favoarea papei. Cît despre Rusia, promisiunile lui Bismarck de a-i sprijini demersurile pentru anularea prevederilor nefavorabile acesteia din tratatul de la Paris din 1856, au îndepărtat-o definitiv de la o înțelegere cu Franța. În aceste condiții, speculînd cu abilitate criza succesiunii ivită la tronul Spaniei, Bismarck a reușit să provoace confruntarea militară, mult așteptată, cu Franța.

Într-adevăr izbucnirea războiului franco-prusac la 19 iulie 1870, a dus nu numai la prăbușirea imperiului lui Napoleon al III-lea, răsturnat de la putere după rușinoasa capitulare cu întreaga armată la Sedan (2 septembrie) și căderea sa în prizonierat, dar a însemnat și sfârșitul sistemului politic european instaurat după războiul Crimeii. Cea de a treia republică franceză, ce a luat ființă la 4 septembrie 1870, nu a mai fost în stare să reziste loviturilor implacabile date de armata prusacă net superioară în conducere, organizare, strategie, tactică și armament iar la 21 februarie 1871 este nevoită să inițieze tratative de pace după căderea Parisului.

Eroica ridicare a proletariatului parizian care a instaurat în primăvara anului 1871 Comuna, prima încercare de dictatură a maselor populare înfruntînd burghezia, a fost înăbușită în sînge după două luni de existență (martie—mai 1871) de trupele regulate aflate la dispoziția guvernului Thiers.

Între timp, în sala oglinzilor de la Versailles, cancelarul Bismarck a reușit la 18 ianuarie 1871 să încoroneze pe regele Prusiei Wilhelm I ca împărat al Germaniei, încununîndu-și astfel opera politică începută cu aproape un deceniu înainte. Prin semnarea păcii de la Frankfurt pe Main la 10 mai 1871, Franța suferea nu numai însemnate pierderi teritoriale (provinciile Alsacia și Lorena de est) și era silită să plătească o însemnată datorie de război în valoare

de 5 miliarde franci-aur, dar era ștearsă, pentru o perioadă de timp, din rîndul marilor puteri continentale, rămînînd într-o completă izolare diplomatică⁷⁸².

Austro-Ungaria s-a resemnat cu noua ei situație, încercînd să-și găsească compensații în Balcani, Italia și-a desăvîrșit unitatea națională prin cucerirea Romei (19—20 septembrie 1870), în timp ce Marea Britanie s-a repliat într-o „splendidă izolare“, îndreptîndu-și atenția spre expansiunea colonială și evitînd o prezență activă în problemele europene, atîta timp cît în chestiunea orientală s-a menționat *statu-quo*-ul. De această situație a profitat, în primul rînd, Rusia țaristă. Chiar după primele înfrîngeri suferite de armata franceză, cancelarul Gorceakov a redeschis oficial la 19/31 octombrie 1870 problema revizuirii clauzelor nefavorabile Imperiului rus, existente în tratatul de la Paris, în special neutralizarea Mării Negre, trimițînd o notă în acest sens cabinetelor europene. Pentru a nu da Rusiei prilejul de a manevra printr-o acțiune unilaterală, cu toată opoziția și ezitățile Marii Britanii, guvernul de la Londra a acceptat convocarea în acest oraș la 7 ianuarie 1871 a unei conferințe internaționale dedicate rezolvării amintitei revendicări. La sfaturile lui Bismarck, spre a nu complica situația, a răni susceptibilitățile gazdelor, ale Imperiului otoman și ale Austro-Ungariei, Rusia țaristă s-a mărginit doar la acest singur aspect,

⁷⁸² Amănunte asupra împrejurărilor politico-diplomatice în care a izbucnit războiul franco-prusac, desfășurarea și încheierea sa, mai ales, la A. Sorel, *Histoire diplomatique de la guerre franco-allemande*, vol. 1—2, Paris, 1875; J. Chernan, *Histoire de la guerre de 1870*, Paris, 1913; R. H. Lord, *The origins of the war of 1870. New documents from the German archives*, Cambridge, 1924; Valentin Veit, *Bismarcks Reichsgründung im Urteil englischer Diplomaten*, Amsterdam, 1938; Gerhard Heinze, *Bismarck und Russland bis zur Reichsgründung*, Würzburg, 1939; Pietro Silva, *Il Mediterraneo dall'unità di Roma all'Impero Italiano*, I, Milano, 1941; Maurice Réclus, *L'avènement de la Troisième République*, Paris, 1930; A. Lajusan, *A. Thiers et la fondation de la république 1871—1877* în „Revue d'histoire moderne“, VII (1932), p. 451—483 și VIII (1933), p. 36—52; George W. Kyte, *The Vanquished must Surrender; Jules Favre and the Franco-German Armistice of 1871* în „The Historian“, IX (1946), p. 19—36. În monografiile generale; A. J. P. Taylor, *op. cit.*, p. 171—218; * * * *Istoria diplomației*, I, p. 632—659; evenimentele au fost pe larg comentate de Marx și Engels, mai ales cu prilejul instaurării Comunei din Paris (18 mart.—27 mai 1871), prima încercare de ridicare și organizare statală a proletariatului; F. Engels, *Însemnări despre război în K. Marx—F. Engels, Opere*, vol. 17, București, Edit. Politică, 1963, p. 9—276 și K. Marx, *Războiul civil din Franța*, ibidem, p. 328—385; cf. și Georges Laronze, *Histoire de la Commune de 1871...*, Paris, 1928; Pierre Dominique, *La Commune*, Paris, 1930; Aimé Dupuy, *1870—1871. La guerre, la Commune et la Presse*, Paris, 1959; D. Rosenzweig, *Comuna din Paris* (ed. a II-a), București, 1962.

evitind orice alt subiect menit să tulbure precarul echilibru existent în „problema orientală“. De aceea, eludind sugestiile lui Carol I și ale guvernului român de a se pune în discuție și situația de dependență a României față de Poartă, complet perimată, doleanțe nesprijinite nici de Germania spre a împiedica pe sîrbi sau pe bulgari⁷⁸³ să emită pretenții similare, marile puteri reprezentate prin ambasadorii lor în Marea Britanie: contele Albert von Bernstorff (Germania), contele Apponyi (Austro-Ungaria), kneazul Nikolai Alekseevici Orlov (Rusia), ducele Albert de Broglie (Franța), Carlo Cadorna (Italia), Muzurus pașa (Turcia) și lordul Granville, ministru secretar de stat la externe, au încheiat Convenția de la Londra din 13 martie 1871 prin care se reafirma principiul închiderii strîmtorilor Bosfor și Dardanele în caz de conflict militar iar Rusiei i se îngăduia să posede o flotă de război în Marea Neagră și să-și construiască arsenale pe litoralul pontic. S-au mai reglementat totodată unele probleme legate de activitatea Comisiei europene a Dunării și de navigație de-a lungul fluviului⁷⁸⁴.

O dată cu eclipsa temporară a Franței în concertul european după înfrîngerea din 1870—1871, cu estomparea prezenței active a Marii Britanii în afacerile continentale, a rolului șters al Austriei și Italiei și al indiferenței Germaniei față de „problema orientală“, Imperiul țarist cîștigă evident teren la Constantinopol, datorită și activității depuse de energicul ambasador Ignatiev. Bineînțeles, atenția sa s-a concentrat în primul rînd asupra neutralizării adversarului celui mai periculos pentru țariști, ce îl constituia tot Anglia; diplomatul rus era de părere că „arta politicii noastre trebuie acum să consistă în abaterea atenției Marii Britanii de la Constantinopol și atragerea activităților ei ambițioase către întărirea comunicațiilor cu posesiunile ei indiene“⁷⁸⁵. Iar contraponderea la problemele Angliei în bazinul pontic Rusia țaristă a găsit-o în Asia centrală unde înaintarea ei spre Afganistan și India după anexarea unei părți a Turkestanului și a orașelor Bokhara și Samarkand în 1868, devenise suficient de serioasă spre a sensibiliza cabinetul de la Londra. În special britanicii erau neliniștiți de lipsa unor hotare sigure și

⁷⁸³ Apostol Stan, *O acțiune politică pentru cucerirea independenței naționale în timpul războiului franco-prusian (1870—1871)* în „Studii“, 26 (1973), nr. 4, p. 749—765; N. Corivan, *op. cit.*, p. 260—261.

⁷⁸⁴ K. Rheindorf, *Die Schwarze Meer-(Pontus) vom Pariser Frieden vom 1856 bis zum Abschluss der Londoner Konferenz vom 1871*, Berlin, 1925; I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *op. cit.*, p. 196—197, nr. 487.

⁷⁸⁵ Alexander Onou, *The Memoirs of Count N. Ignatiev* în „The Slavonic Review“, X (1931), p. 396—397; B. H. Sumner, *Ignatiev at Constantinople, 1864—1874* în *ibidem*, XI (1933), p. 341—353; 556—571.

recunoscute ale Afganistanului, stat clientelar englezilor și avantpost înaintat de apărare a posesiunilor lor coloniale în India. De aceea în fața cererilor insistente ale Angliei, Imperiul țarist a încheiat un acord în 1873 cu această țară, după anexarea hanatului de Khiva de către Rusia, fixînd granițele Afganistanului pe riul Amu, revenind acestui stat, aflat sub „protecția“ britanicilor, fortărețele Merv și Pendjeh⁷⁸⁶.

În afara acestor acțiuni, diplomația țaristă, animată de curentul panslavist, a găsit firesc să profite de efervescenta popoarelor din Balcani, oprimate de otomani, spre a-și întări influența în această zonă a continentului. Grecia s-a ridicat în 1866 pentru stăpînirea Cretei, bulgarii au cunoscut o perioadă de recrudescență a luptei lor pentru neatîrnare în anii 1868—1869, sîrbii s-au proclamat solidari cu românii în strădania comună de înlăturare a suzeranității otomane⁷⁸⁷. Ambasadorul Ignatiev ținea departe, la o eventuală „confederație“ a statelor balcanice libere, sub protecția „binevoitoare“ a Imperiului țarist, fără a declanșa însă un conflict armat cu Poarta; în planul său diplomatul țarist se baza pe dorința de eliberare a popoarelor asuprite și pe slăbiciunea Turciei. Noile state ridicate pe ruinele Imperiului otoman urmau să

⁷⁸⁶ Vezi, în special, William Habberton, *Anglo-Russian Relations concerning Afghanistan, 1837—1907*, Urbana, 1937; Louis E. Frechtling, *Anglo-Russian Rivalry in Eastern Turkestan, 1863—1881* în „Journal of the Royal Central Asian Society“ XXVI (1939), p. 478—480; A. Ia. Sokolov, *Английская колониальная политика в Афганистане в 50—60-х гг. XIX в.* în „Труды Среднеаз. гос.ун-та им. В.И. Ленина“, Seria nouă, an. 94, vol. 14 (1957), p. 7—25; * * * *Istoria diplomației*, I, p. 712—715; William L. Langer, *European Alliances and Alignments 1871—1890*, (ed. a II-a), New York, 1950, p. 310.

⁷⁸⁷ În decursul întregii perioade 1866—1875 românii — suspecțai de puterile garante și în special de Anglia și Austro-Ungaria — s-au solidarizat cu mișcarea de eliberare și emancipare a popoarelor oprimate din Balcani sau cu lupta Greciei pentru desăvîrșirea statului național, pentru care vezi, în general, N. Ciachir, *România în sud-estul Europei (1848—1886)*, București, 1968, p. 81—120 și N. Corivan, *op. cit.*, p. 208—219, 233—235, 249—250, sau ca studii speciale Constantin Velichi, *Relațiile româno-turce în perioada februarie—iulie 1866. Înfîntarea Comitetului central secret bulgar de la București și legăturile acestuia cu guvernul român* în „Studii“..., XVI (1963), nr. 4, p. 843—865; idem, *Les relations roumano-grecques durant la période 1866—1879* în „Revue des études sud-est européennes“, VIII (1970), nr. 3, p. 525—548; idem, *România și mișcarea de eliberare a popoarelor din Balcani (1866—1876)* în „Revista Arhivelor“, an LIV (1977), nr. 1, p. 47—53; Matei Ionescu, *Objectifs balkaniques de la diplomatie roumaine de 1867—1869* în *Actes du Ier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*, Sofia août—sept. 1966, vol. IV, *Histoirc*, Sofia, 1969, p. 185—190; Ielița Gămulescu, *Aspecte ale relațiilor României cu Serbia și Bulgaria în lupta pentru cucerirea independenței (1866—1878)* în „Ilfov — File de istorie“, București, 1978, p. 359—368 etc.

contribuie prin „recunoștința“, arătată Rusiei țariste la creșterea puterii acesteia și a influenței exercitate în sud-estul Europei. Totuși Ignatiev avea în fața sa un redutabil adversar în persoana lui Sir Henry-George Elliot, noul ambasador britanic la Poartă ce își luase postul în primire la 26 octombrie 1867; acesta era un declarat susținător al integrității Imperiului otoman și al respectării necondiționate a tratatelor ce privilegiau Poarta⁷⁸⁸.

În deceniul 1867—1877, în cadrul complexe situații create în Europa, unde Rusia țaristă apropiindu-se de Germania și Austro-Ungaria, a încheiat cu aceste imperii la 11/23 octombrie 1873 „Alianța celor trei împărați“ („Dreikaiserbund“ sau „Союз трех императоров“)⁷⁸⁹, iar Marea Britanie, Franța și Italia au rămas izolate, neîncadrate în vreo alianță continentală, lăsînd Imperiului otoman mai multe disponibilități de a „manevra“ pe arena confruntărilor, diplomația României s-a axat atît la Constantinopol cît și în capitalele puterilor garante pe străduințele de a-și clarifica statutul internațional și apărarea drepturilor dobîndite. Pe plan politic, tinărul nostru stat urmărea a i se recunoaște oficial titlul de „România“, apoi dreptul de a dispune de reprezentanțe diplomatice în capitalele puterilor garante, de a încheia convenții și tratate comerciale cu toate țările europene, de a bate monedă proprie și a poseda decorații naționale, adică pe scurt dreptul de reprezentare pe plan internațional ca o entitate aparte, separată de Imperiul otoman, suzeranul nominal; la acestea se mai adăugau problema Dunării, jurisdicția consulară, convențiile financiare pentru împrumuturi în străinătate ș.a. Aceste preocupări au stat în atenția permanentă a guvernelor ce s-au succedat după 1866, neîncetînd să solicite Porții și puterilor garante asemenea drepturi legitime, însă toate negocierile duse n-au ajuns la nici un rezultat practic pînă în preajma

⁷⁸⁸ Vezi pentru ideile sale politice propriile lui mărturii în Sir Henry G. Elliot, *Some Revolutions and other Diplomatic Experiences*, London, 1922.

⁷⁸⁹ Această fragilă înțelegere, încheiată în urma unor întîlniri între Alexandru al II-lea, Wilhelm I și Francisc Iosif I, nu obliga nici țările si nici guvernele respective la vreun angajament politic sau militar precis ci numai la un acord general de principii și de susținere reciprocă, în caz de conflict avîndu-se în vedere, mai ales, stăvilirea tendințelor spre revanșă ale Franței; în realitate tendințele expansioniste ale Rusiei și Austro-Ungariei se ciocneau în Balcani, care a devenit, curînd, teatru de confruntare între Viena și St. Petersburg. Vezi textul înțelegerii la Alfred F. Pribram, *The Secret Treaties of Austria-Hungary, 1879—1914*, II, Cambridge, 1920, appendix A; * * * *Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914*, I, Berlin, 1922, p. 203—206; * * * *Русско-германские отношения* în „Красный Архив“, I (1922), p. 28—34.

anului 1877, din teama cabinetelor europene de a consolida puterea statului național român și a-i ușura accesul la Independență, declanșând astfel o nouă criză în spinoasa „problemă orientală“, constituind o pildă și pentru celelalte popoare din Balcani de a emite „pretenții“ similare.

În această situație, guvernele britanice ce s-au succedat între 1866—1874 (conservatorii făcând loc liberalilor din 1868) ca și ambasadorul de la Constantinopol, Sir Henry Elliot, au manifestat formal o atitudine binevoitoare față de unele din problemele ridicate de România, atita vreme cît ele nu intrau în contradicție cu interesele directe ale Marii Britanii și nu atingeau integritatea teritorială a Imperiului otoman. Din acest punct de vedere conservatorii britanici au fost mult mai doritori decît liberalii să evite complicațiile continentale, mai ales după efectele victoriei Germaniei bismarckiene asupra „echilibrului puterilor“. Edward Stanley, lord Derby, premier între 6 iulie 1866 și 25 februarie 1868, avea drept obiectiv „să țină această țară (Marea Britanie — n.n.) cît mai departe de orice încurcătură politică continentală“ iar succesorul său Benjamin Disraeli (între 29 februarie—2 decembrie 1868), aplecat spre „home politics“ (reformele interne) sublinia că „abținerea Angliei de la o intervenție lipsită de necesitate în problemele Europei este o consecință nu a declinului puterii, ci a creșterii ei“⁷⁹⁰. Aceeași politică rezervată a urmat-o și liberalul Gladstone, premier între 9 decembrie 1868—17 februarie 1874. În consecință față de noua fază a politicii externe britanice, nici România nu putea conta pe bunăvoința și sprijinul Angliei, dacă nu reușea să convingă cercurile oficiale de la Londra că nu dorea emanciparea precipitată de sub suzeranitatea Porții. Era știut la București că principiul integrității Imperiului otoman continua să rămînă coarda sensibilă atît la conservatorii cît și la liberalii englezi. Apărător al Porții și promotor al politicii de neutralitate, lordul Edward Henry Stanley, secretar de stat la externe între 6 iulie 1866—9 decembrie 1868, socotea ideea separării României de Turcia ca „atingînd foarte puțin Anglia“, dar totuși se pronunța pentru rămînerea statului român sub suzeranitatea Turciei. Explicația versatilă a secretarului de stat consta în aprecierea situației României drept aceea a unei țări mici și izolate, iar proclamarea prematură a independenței ei ar fi putut constitui un pretext de ocupație militară din partea Imperiului țarist. Soluția, după omul de stat britanic era

⁷⁹⁰ R. W. Seton-Watson, *Britain in Europe...*, p. 470.

menținerea *statu-quo*-ului și practicarea unei politici de echilibru de către cercurile conducătoare din România⁷⁹¹.

O problemă deosebită ce preocupa pe Carol I și guvernanții români era aceea a oficializării numelui de „România” pe plan internațional, în locul formulei depășite de „Principatele Unite”. În 1869 domnitorul a înregistrat câteva succese limitate, de prestigiu personal, în cursul vizitelor efectuate în câteva țări europene la invitația suveranilor respectivi, țarul Alexandru al II-lea la Livadia (2/14—11/23 august), Francisc Iosif I la Viena (17/29 august) și Napoleon al III-lea la Saint-Cloud lângă Paris (22 septembrie/6 octombrie), iar după aceea în Germania, unde s-a însurat cu principesa Elisabeth von Wied, dar pentru țară nu a obținut nimic. Neîncrederea în guvernele „radicale” (de fapt liberale) în care se afla și I. C. Brătianu, considerat „anarhist” și primejdios, contribuind și la agitația popoarelor din Balcani, slăbiciunea partidului conservator incapabil să impună o linie „dură” și „fermă” în conducerea statului, potrivit intereselor străine, nu îndemneau nici una din puterile garante să acorde vreo înlesnire României pe calea desăvârșirii emancipării ei politice⁷⁹². Țara a reușit totuși să înființeze o agenție română la Viena la 16/24 decembrie 1869, unde a funcționat, însă, numai cu titlu oficios Ludovic Stoege iar la Paris a fost trimis distinsul economist Ion Strat⁷⁹³.

Am mai amintit că o dată cu deschiderea conferinței de la Londra, reclamată de Rusia, în ianuarie 1871, pentru revizuirea clauzelor nefavorabile acesteia din Tratatul de la Paris (1856), guvernul român a încercat să introducă în discuție măcar unele aspecte ale statutului internațional al țării, printre care și recunoașterea numelui oficial de „România”. Agentul român de la Paris, I. Strat, trimis special la Londra, în acest scop, a întâmpinat însă un refuz categoric din partea secretarului de stat la externe, lordul Granville, conducătorul conferinței⁷⁹⁴.

Același insucces l-a înregistrat și încercarea înființării unei reprezentanțe politice românești la Londra, după ce acest lucru

⁷⁹¹ D. A. Sturdza, *Charles Ier...*, I, p. 426. De altfel însuși Carol I scria tatălui și sfătuitorului său cel mai adesea consultat, principele Karl Anton von Hohenzollern-Sigmaringen, la 8/20 iunie 1869, că „Anglia este în general indiferentă în privința României. Din această parte n-avem nimic de așteptat. Politica urmărită de ea în Orient nu este deloc binevoitoare popoarelor creștine”, *ibidem*, p. 518.

⁷⁹² N. Corivan, *Relațiile diplomatice ale României...*, p. 248—249.

⁷⁹³ * * * *Reprezentanțele diplomatice ale României*, I, p. 164; N. Corivan, *op. cit.*, p. 244.

⁷⁹⁴ Victor Slăvescu, *Ion Strat. Economist—Financiar—Diplomat 1836—1879*, I. București, 1946, p. 276; B. Marinescu, *Romanian-British Political Relations...*, p. 191—192; N. Corivan, *op. cit.*, p. 260—261.

fusese înfăptuit în principalele capitale europene după Paris și Viena (în 1872 la Berlin, agent Th. Rosetti; în 1873 la Roma, agent P. P. Carp; în 1874 la St. Petersburg, agent G. C. Filipescu)⁷⁹⁵. După tatonări făcute la Berlin de N. Kretzulescu, succesorul lui Th. Rosetti, pe lângă lordul Odo Russell, ambasadorul britanic în Germania, în această chestiune, el adresa un raport la 3/15 februarie 1874 ministrului de externe de la București, V. Boerescu, arătând că „guvernul englez, eminent conservator” se temea de orice modificare a poziției politice actuale a României⁷⁹⁶. Alertat de unele zvonuri circulând în special în Franța despre posibilitatea ca România să-și rezolve problema independenței prin răscumpărarea tributului, lordul Russell se adresa de la Berlin la 22 decembrie 1873 secretarului de stat la externe, lordul Granville, informându-l despre conversațiile avute cu Bismarck în privința acestui subiect; răspunsul cancelarului german a fost neașteptat: „independența României este o chestiune care nu-l interesează”⁷⁹⁷, slăbind astfel printr-o breșă, „frontul” puterilor garante, satisfăcute pînă atunci de „imobilismul” — cu totul aparent — în care credeau a se afla poziția cercurilor conducătoare de la București în „problema orientală”. Mai subtil, dar nelipsindu-i ipocrizia, ambasadorul Elliot, spre a nu atrage tot blamul exclusiv asupra Angliei în mult discutatul proiect al înființării unei agenții române la Londra, comunica lui D. Sturdza, încă din 1869 că țara sa avea „sincere intenții” de a primi un agent cu rangul de „însărcinat de afaceri” în capitala engleză, dar din pricina lui I. C. Brătianu, considerat ca „un om al dezordinelor” și bucurîndu-se de mult prestigiu și putere la București, indiferent dacă era în guvern sau în opoziție și îndemnînd Principatele și popoarele din Balcani la nesupunere față de Poarta „suzerană”, nu se puteau duce tratative în amintita problemă⁷⁹⁸.

Rigiditatea poziției oficiale britanice în privința României, pe care oamenii politici se încăpățîneau, în mod irațional, s-o considere „parte integrantă” a Imperiului otoman, a fost dovedită și cu prilejul prezentării scrisorilor de acreditare a noului consul englez la București, Hussey Crespigny Vivian⁷⁹⁹. În acestea se sublinia că

⁷⁹⁵ * * * *Reprezentanțele diplomatice ale României...*, I, p. 195, 223, 241.

⁷⁹⁶ A. D. Xenopol, *Niculae Kretzulescu. Viața și faptele lui 1812—1900*, București, 1915, p. 227—228; B. Marinescu, *op. cit.*, p. 192.

⁷⁹⁷ *Independența României. Documente*, vol. II, partea I, *Correspondență diplomatică străină 1853—1877 mai*, București, 1977, p. 68, doc. 31; N. Corivan, *op. cit.*, p. 276.

⁷⁹⁸ B. Marinescu, *op. cit.*, p. 192.

⁷⁹⁹ * * * *Reprezentanțele diplomatice...*, I, p. 316.

sarcina reprezentantului britanic în Principate era să asigure „buna înțelegere existentă de atîta timp între Marea Britanie și Poarta otomană și să cultive și să promoveze relațiile prietenești între această țară și teritoriile (!) guvernate de domnitorul Carol⁸⁰⁰. Această formulare, cu totul improprie și vexatorie a fost respinsă categoric de guvernul român, după cum raporta Vivian la 6/18 aprilie 1874 noului secretar de stat la externe, Edward Henry Stanley, lord Derby, în guvernul conservator prezidat de Disraeli, înobilat în 1876 și primind titlul de conte Beaconsfield⁸⁰⁰. Vasile Boerescu, ministru de externe, a obiectat împotriva formulării eronate „Principatele Unite ale Moldovei și Țării Românești“ în loc de „România“ și a erorii voite de a considera Principatele drept „provincii“ (!) ale Turciei; de aceea în telegrama trimisă Foreign Office-ului la 10/22 aprilie, noul consul comunica că primirea și recunoașterea sa de către domnitor depindea de hotărîrea Secretariatului de Stat de a elimina formulele ofensatoare din scrisorile de acreditare și a le înlocui prin termeni adecvați. Lordul Derby s-a dovedit, însă, destul de puțin maleabil și n-a acceptat decît o minoră revizuire a textului *pro forma*. De aceea Vivian n-a fost primit de către Carol I la 21 aprilie/3 mai 1874 decît în audiență particulară, fără prezentarea scrisorilor de acreditare. În cursul întrevederii domnitorul a subliniat că România n-a fost niciodată cucerită de turci, și-a păstrat totdeauna autonomia și dreptul de a numi agenți peste graniță și chiar de a declara pace sau război. Singura legătură cu Poarta o constituia plata tributului, vărsat nu pentru vasalitate ci în apărarea împotriva unei invazii străine „și atîta timp cît Poarta continua să trateze România ca pe o provincie vasală, nici o prietenie nu era posibilă între ele“⁸⁰¹.

În noiembrie 1874 guvernul din București a încercat din nou să discute acreditarea unui reprezentant român la Londra. Spre a nu se expune însă unui refuz a apelat ca intermediar la consulul Franței, baronul Jules Alexis Des Michels, căruia, însă, Vivian i-a replicat că nu găsea momentul potrivit întrucît guvernul britanic nu se pronunțase încă „cu privire la pretențiile României în chestiunile comerciale acum nerezolvate“⁸⁰². De fapt ziaristul Henry Hotze di Planta, subvenționat de guvernul român, scria clar din Londra, la 24 august 1876 ministrului de externe atestîndu-i „că Marea Britanie nu va recunoaște României dreptul de întreagă și deplină reprezentare diplomatică atîta timp cît suzeranitatea Porții — oricît

⁸⁰⁰ Medalionul său în istoriografia română la C. Mureșan, Al. Vanu, R. Păiușan, *Downing Street 10*, p. 160—169.

⁸⁰¹ Toate amănunțele la B. Marinescu, *op. cit.*, p. 192—193.

⁸⁰² *Ibidem*, p. 194.

ar fi ea pur formală — este garantată de ea. Ea are în materie tradiții care-i sînt speciale și de care se va depărta cu greu⁸⁰³.

Totuși, o satisfacție parțială a fost acordată țării noastre de către ambasadorul Elliot la Poartă cînd a sprijinit demersurile reprezentantului României la Constantinopol, generalul Iancu Ghica, pe lângă ministrul afacerilor externe, Savfet pașa, în problema recunoașterii titlului de „România”⁸⁰⁴. Totodată, ca o confirmare a susținerii cererii agentului român de la Poartă de către ambasadorul englez, a fost folosirea pentru prima dată de către un consul general britanic acreditat la București a termenului de „România”⁸⁰⁵. Colonelul Charles Edward Mansfield, în alocuțiunea de prezentare a scrisorilor sale de acreditare la 16/28 septembrie 1876, a afirmat în fața domnitorului Carol I că este însărcinat de guvernul său să exprime „urările sale cele mai sincere pentru prosperitatea României. În Anglia există o mare simpatie pentru această țară. Noi privim România ca pe un centru de progres... destinată prin exemplul ei de bună guvernare politică, în același timp înțeleaptă și discretă și a practicii unor instituții libere să joace un rol civilizator în aceste țări îndepărtate”. După cum relatea consulul francez din țara noastră, Frédéric Debains, ducelui Louis Charles de Decazes, ministrul de afaceri externe al Franței, la 21 septembrie/3 octombrie 1876, referindu-se la acest eveniment „principele a răspuns (colonelului Mansfield — n.n.) accentuînd caracterul constituțional al guvernului său și misiunea de bun exemplu pe care o avea de îndeplinit în Orient. El a fost foarte mulțumit de acest mic discurs și se felicita pentru alegerea făcută de guvernul Majestății sale britanice”. În întrevvedere pe care a avut-o ulterior cu Debains și aflînd de răsunetul cușintelor sale și mai ales de interpretarea exagerată pe care era înclinat să le-o dea primul-ministru I. C. Brătianu, Mansfield i-a precizat că „în scurtul său discurs și în discuția care a urmat, el nu a vorbit decît de opinia publică din Anglia, astăzi favorabilă națiunii române în totalitatea sa, așa cum este favorabilă și cauzei creștinilor din Orient. El găsește necesar, în orice caz, ca Poarta să dea unele satisfacții amorului propriu românesc și să facă eforturi pentru a destinde relațiile între cele două țări. Încheierea de acorduri comerciale și de extrădare îi părea indispensabilă... În același timp, dl. Mansfield a cerut lui

⁸⁰³ *Documente privind istoria României* (mai departe *D.I.R.*). *Războiul pentru Independență* vol. I, partea a II-a, București, 1954, p. 330, doc. 435.

⁸⁰⁴ *Ibidem.*, p. 353, doc. 464 (raport al generalului I. Ghica către ministrul de externe trimis la 13/25 septembrie 1876 din Constantinopol); B. Marinescu, *op. cit.*, p. 194.

⁸⁰⁵ B. Marinescu, *ibidem.*

Sir Elliot, ambasadorul Angliei la Constantinopol, să-l decidă pe sultan să scrie sau să telegrafieze direct principelui Carol în ocazii festive, în loc să scrie prin intermediul marelui vizir“. Și în încheiere Debains remarcă „tendența recentă a cabinetului de la Saint-James de a se face agreat aici și de a-și crea o clientelă utilă“⁸⁰⁶.

Intr-adevăr în plină criză a „problemei orientale“, izbucnită încă din 1875 prin răscoalele din Bosnia și agravată în continuare în urma atragerii bulgarilor, sîrbilor și muntenegrenilor în vîltoarea evenimentelor ce aveau să culmineze în 1877 prin noua confruntare pe teren militar între Imperiile otoman și țarist, România a jucat un rol primordial în Balcani, ce n-a putut fi ignorat nici de orgolioasa Anglie.

Dar pînă la prezentarea crizei din 1875—1877 ce a premers declarării Independenței și participării României la războiul rusoturc din 1877—1878, rămîne să analizăm evoluția raporturilor româno-britanice pe plan economic în intervalul 1866—1878.

În privința activității Comisiei europene a Dunării, după cum am mai amintit, Conferința de la Paris prin protocolul nr. 3 încheiat la 16/28 martie 1866 a ratificat Actul public relativ la navigația pe Dunărea de Jos adoptat la Galați la 21 octombrie/2 noiembrie 1865, respingînd însă propunerea delegatului englez, lordul Cowley, de a fi extinsă jurisdicția Comisiei pînă la Brăila. Prelungirea activității Comisiei a mai fost acordată pe 5 ani, adică pînă în 1871⁸⁰⁷.

Pentru completarea lucrărilor la gurile Dunării și pe canalul Sulina Comisia a mai fost nevoită să contracteze la 18/30 aprilie 1868 un împrumut pe piața Londrei în valoare de 3.360.000 de franci, cu o dobîndă de 4% și amortizabil într-un interval de 13 ani. Guvernul britanic s-a obligat să depună la „Bank of England“ întreaga sumă necesară pentru plata integrală a dobînzilor și a amortizării la data scadenței iar la rîndul lor, celelalte puteri contractante s-au angajat să remită imediat partea lor aferentă cabinetului de la Londra. Totodată pentru sumele avansate Comisiei de către Poarta otomană între 1857—1863 în valoare de 328.802 ducăți, statele semnatare s-au obligat la 21 octombrie/2 noiembrie 1869 să verse semestrial autorităților de la Constantinopol o sumă de 90.000 franci începînd de la 1 ianuarie 1883, scăzîndu-se însă diferența de 14.555 ducăți, cheltuită pentru construirea liniei telegra-

⁸⁰⁶ *Independența României. Documente*, II, partea I, p. 180—181, doc. 70.

⁸⁰⁷ D. Sturdza, *Recueil de documents relatifs à la liberté de navigation du Danube*, p. 90—92; P. Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*, p. 61—65.

face între Sulina—Tulcea—Ismail și Galați⁸⁰⁸. În această epocă, inginerul englez Charles Hartley, șeful serviciului tehnic al Comisiei, a continuat lucrările de îmbunătățire și sistematizare a traseului și adâncirii canalului de la Sulina între 1868—1869⁸⁰⁹, iar la 12/24 iulie 1869 a prezentat domnitorului Carol I planurile pentru amenajarea unui port aproape de Jebrieni (la nord de Vilcov) la Marea Neagră, proiect care n-a putut fi transpus în realitate, din lipsă de fonduri, la fel ca și cel propus la 11/23 iunie 1870 de firma engleză „Earl“ pentru construirea unui pod peste Dunăre între Giurgiu și Russe, pe malul bulgăresc, aflat încă sub dominația otomană⁸¹⁰.

În timpul conferinței de la Londra (7 ianuarie—13 martie 1871) convocată la cererea Rusiei pentru deneutralizarea Mării Negre, s-au luat în dezbateră și unele probleme privind activitatea Comisiei europene a Dunării al cărei mandat de funcționare a mai fost prelungit pe încă 12 ani, adică pînă la 24 aprilie 1883, iar jurisdicția ei a continuat să se exercite numai pînă la Galați, în pofida cererii lordului Granville de a fi extinsă pînă la Brăila, invocînd traficul intens existent în acest prosper port dunărean. Totodată nu s-a adoptat nici o hotărîre cu privire la reînființarea Comisiei țărilor riverane, reclamată cu insistență de Austro-Ungaria, la care ar fi urmat să participe România și Serbia, dar pasivitatea Turciei a îndrituit celelalte puteri să amîne rezolvarea chestiunii, lăsată pe seama unor negocieri ulterioare între riverani, ale căror rezultate urmau să fie examinate din nou de o conferință internațională⁸¹¹. Pînă în 1877, Comisia europeană a Dunării a respectat un regulament de navigație și politic, întocmit la Galați la 27 octombrie/8 noiembrie 1870 și intrat în vigoare la 17 februarie/1 martie 1871, plasînd navigația pe Dunărea de Jos, în aval de Isaccea, sub autoritatea inspectorului general al navigației pe Dunărea de Jos și a căpitanului portului Sulina; aceștia aveau în grija lor poliția fluvială și portuară, reglementarea navigației bastimentelor, remorcajul, acordarea de asistență în caz de naufragiu, constatarea contravențiilor și aplicarea amenzilor; cu modificările de amănunt

⁸⁰⁸ C. I. Băicoianu, *Dunărea...*, p. 97; I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *op. cit.*, p. 189—190, nr. 476; p. 193, nr. 481.

⁸⁰⁹ D. A. Sturdza, *Les travaux de la Commission Européenne des Bouches du Danube de 1859 à 1911*, Vienne, 1913, p. 63—80; D. Turnock, *Sir Charles Hartley...*, p. 84—87.

⁸¹⁰ D. A. Sturdza, *Charles Ier...*, I, p. 519, 588. Pentru reluarea proiectului podului peste Dunăre între Giurgiu și Russe pentru joncțiunea căii ferate leînd Bucureștii de Varna vezi și P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78/2292.

⁸¹¹ P. Gogeanu, *op. cit.*, p. 69—72; I. Cârțână—I. Seftiuc, *Dunărea în istoria poporului român*, p. 50—51.

aduse la 29 octombrie/10 noiembrie 1875, acest regulament a funcționat pînă la 7/19 mai 1881⁸¹².

Deși inginerul englez Hartley a fost înlocuit din 1872 ca șef al serviciului tehnic de către danezul Carl Kühl (care a funcționat pînă la 1906), totuși el a rămas mai departe să supravegheze lucrările de la Sulina ca expert tehnic iar după alipirea Dobrogei la România în 1878 a fost însărcinat cu sistematizarea portului Constanța. Lucrările efectuate la gurile Dunării în dreptul Sulinei au fost foarte eficiente, dovadă fiind traficul sporit pe această mare arteră de circulație și în special creșterea continuă a tonajului bastimentelor circulînd pe fluviu, reflectat în procente: de la 31,5% pentru navele cu aburi în deceniul 1865—1874, la 79,3% în intervalul 1875—1884⁸¹³. Dacă din punct de vedere numeric cifra vaselor engleze traficînd pe Dunăre în intervalul 1861—1870 a cunoscut un total de 2.998 de vase și un procent de 10,65% din totalul celor ce au traficât pe fluviu, în deceniul următor numărul lor a crescut, atîngînd cifra de 3809 vase și un procent de 21,05% deci aproape un sfert din totalul navelor navigînd pe Dunăre⁸¹⁴. Cu privire la tonajul bastimentelor engleze — deci al încărcăturii — el a fost, în general, mai ridicat, situîndu-se pentru perioada 1861—1870 la un total de 1.027.692 de tone adică 19,81% din tonajul restului vaselor de pe Dunăre, iar pentru deceniul 1871—1880 de 2.755.570 tone adică 49,15% din total, deci aproape jumătate⁸¹⁵.

În intervalul 1866—1878 Marea Britanie a ocupat prin numărul total al bastimentelor traficînd la Dunărea de Jos locul al treilea, după Grecia și Imperiul otoman, ce dispuneau însă aproape numai de vase cu pînze, și a fost urmată de Italia (pînă în 1873), apoi de Austro-Ungaria, Rusia, Franța și Germania; prezența flotei comer-

⁸¹² I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *op. cit.*, p. 195—196, nr. 485; p. 211—212, nr. 510.

⁸¹³ Arh. St. Galați, *Comisia europeană a Dunării. Delegatul englez*, dos. 11/1875—1879 și dos. 12/1877—1879; C. A. Hartley, *On the changes that haven taken place along the Sea Coast of the Delta of the Danube and the consolidation of the provisional works at the Soulina Mouth* în „Minutes of Proceedings, Institution of Civil Engineers”, 36 (1873), p. 201—253; D. Turnock, *op. cit.*, table 2, p. 86—87 și 89—91.

⁸¹⁴ Vezi situația anuală și recapitulativă a navigației pe Dunăre între 1861—1880 în *Cestiunea Dunării. Acte și documente*, anexa; C. I. Băicoianu, *Dunărea...* p. 414—415. Procentajul navelor britanice și al tonajului este efectuat pe baza calculelor Irinei Gavrilă.

⁸¹⁵ * * * *La Commission Européenne du Danube...*, de 1856 à 1931, annexe XXXII. A se compara și cu datele furnizate de delegatul englez în Comisia Europeană a Dunării Lt. Gen. John Stokes. *The Danube and its trade*, p. 576—577. După Stokes, comisarii britanici în Comisia europeană a Dunării au fost colonelii C. G. Gordon în 1872 și Siborne între 1873—1881, cf. *ibidem*, p. 76—79.

ciale românești, deși modestă, s-a menținut pe porțiunea maritimă a fluviului, participând la traficul internațional din regiune și bazinul pontico-mediteranean⁸¹⁶. Tabelul detaliat al vaselor engleze de comerț pe Dunăre, cu tonajul respectiv, indică o creștere a numărului lor în intervalul 1866—1869, o scădere, cu unele fluctuații, între 1870—1875, o bruscă ridicare în 1876, urmată de micșorarea încetă din 1877, datorită războiului, apoi din nou o redresare în 1878; din punctul de vedere al procentajului, flota engleză depășește, firesc, sfertul din totalul navelor în 1876, dar este curios că cel mai ridicat procentaj îl atinge în 1877, adică de 35,68% datorită faptului că din cele 426 vase ce au circulat pe Dunărea maritimă, 152 au fost engleze⁸¹⁷:

Anul	Vase engleze	Tonaj	Nr. total al vaselor străine	Tonaj	%	
1866	241	82.679	2.321	349.993	10,38	23,62
1867	273	94.456	1.868	369.673	14,61	25,55
1868	435	162.585	3.937	626.289	11,04	25,96
1869	465	187.935	2.822	665.970	16,47	28,21
1870	366	136.472	2.501	593.788	14,63	22,98
1871	381	178.858	2.454	549.720	15,52	32,53
1872	293	148.089	2.218	498.290	13,21	29,71
1873	376	217.152	1.878	533.659	20,02	40,69
1874	342	216.845	1.692	514.519	20,21	42,14
1875	340	259.750	1.714	521.735	19,83	49,78
1876	547	452.414	1.943	748.363	28,15	60,45
1877	152	119.702	426	184.417	35,68	64,90
1878	507	417.796	1.862	700.163	27,22	59,67

⁸¹⁶ C. I. Băicoianu, *op. cit.*, anexa XXIII. Din punctul de vedere al navelor cu aburi pe Dunăre între 1866—1878 Anglia se situa pe primul loc (55. 84. 222, 226, 155, 240, 233, 300, 298, 307, 521, 134. 483), urmată de Austro-Ungaria (45, 64, 89, 86, 100, 84, 74, 85, 109, 86, 84, 17, 87) Franța (între 1867—1876: 1, 7, 9, 24, 23, 38, 42, 40, 36, 39 și în 1878, 43); Rusia (între 1867—1875: 3, 2, 16, 3, 33, 16, 25, 38, 33 și în 1878, 52); Germania și Italia (cu un număr scăzut de vase). Navele românești, circulând numai cu pinze, au totalizat următoarele cifre între 1866—1878: 53, 30, 40, 49, 54, 42, 53, 41, 42, 37, 26, 5, 14; numai în 1868 au navigat pe Dunăre 2 mici vase cu aburi de 1390 tone. **Vezi toate amănunțele în Cestiunea Dunării. Acte și documente, anexa.** După cum constată și C. Bușe, „trecerea radicală a marinei comerciale britanice la utilizarea vaselor cu aburi” pe Dunăre i-a asigurat o „prioritate incontestabilă”, perioada 1866—1878 (și mai târziu) constituind intervalul „cînd vapoarele sub pavilion britanic domină această navigație prin număr, tonaj, rapiditate în mișcare” (*Comerțul exterior prin Galați*, p. 138 și 176).

⁸¹⁷ C. I. Băicoianu, *op. cit.*, anexa XXIII; calculul procentajului aparține Irinei Gavrilă.

Remarcînd importanța comerțului britanic în România, secretarul de stat la externe, lordul Derby, făcea următoarele constatări în depeșa trimisă ambasadorului Sir Henry Elliot de la Constantinopol la 8/20 noiembrie 1874: „Din numărul total de vase ieșite în 1873, exportînd produse în majoritate de pe malul stîng al fluviului, 300 vase cu aburi, cu o capacitate de 193.234 tone, erau engleze; 85 cu o capacitate de 40.625 tone — austriece; 42 de 30.342 tone — franceze; 25 de 6836 tone — rusești; 8 de 3863 tone — italiene și 2 de 1183 tone — germane. Consulul Ward, în raportul său asupra comerțului de la Galați din 1871, evalua exporturile Marii Britanii la o cifră medie de 1.500.000 lire sterline pe an și declara că asupra sumei medii anuale a importurilor din toate țările la Galați și Brăila care se ridică la 30.000.000 de lire sterline, Marea Britanie furniza pe puțin 1.000.000 lire sterline. Guvernul Majestății Sale în consecință putea pretinde, în mod firesc, ca Marea Britanie să fie considerată nu numai ca una din puterile garante dar și ca o națiune profund interesată în comerțul de la Dunăre”⁸¹⁸.

Înr-adevăr schimbul s-a dovedit deosebit de activ între România și Marea Britanie în perioada 1866—1878, deși a fost aproape constant deficitar, importurile depășind exporturile cu excepția anilor 1871 și 1876, dar pe ansamblu analizînd traficul de mărfuri peste hotare, balanța comercială a țării, în afara anilor de război 1877—1878, a fost totdeauna activă (evaluarea între 1866—1868 este calculată în lei iar începînd din 1871 în lei noi; pentru anii 1869—1870 nu există evidențe din surse românești, din pricina desființării temporare a activității Oficiului central de statistică):⁸¹⁹

Anii	Exporturi în Anglia	Importuri din Anglia	Balanța comercială
1866	3.561.489	34.379.198	-30.817.709
1867	18.954.824	33.395.435	-14.440.611
1868	7.553.048	17.167.217	- 9.614.169
1871	27.395.260	14.390.820	+ 13.004.440
1872	14.132.375	21.379.422	- 7.247.047
1873	16.349.411	22.409.611	- 6.060.200
1874	13.080.446	32.849.683	-19.769.237
1875	18.595.010	25.158.227	- 6.563.217
1876	40.534.013	26.999.710	+13.534.303
1877	11.901.810	37.194.590	-25.192.780
1878	40.279.644	52.924.178	-12.644.534

⁸¹⁸ D. A. Sturdza, *Charles Ier*, I, p. 900. Pentru traficul pe Dunărea maritimă și Marca Neagră, taxe de cheiaj, tarife etc., vezi și P.R.O., F.O., *Turkey*, dos. 78, 2147, 2161, 2183, 2192, 2608 și 2625.

⁸¹⁹ Datele sînt preluate din publicația statistică anuală „Analele sta-

Produsele exportate de România în Marea Britanie în intervalul 1866—1878 au fost cele tradiționale adică vegetale (cerealiere), animale, minerale și de fabricație indigenă (în special articole forestiere și artizanale). Ponderea a deținut-o, ca de obicei, exportul de cereale: pe primul loc porumbul, apoi grâul, secara, ovăzul, orzul, meiul, făina de grâu, legumele uscate, fructele proaspete, semințele de in și rapiță; cerealele au fost achiziționate constant în toți anii, deși față de totalul exportului de grâne românești peste hotare, procentajul a fost destul de modest, de abia în 1878 apropiindu-se de 25%. Produsele animale au fost cumpărate cu destulă regularitate de englezi, excepțind anii 1872, 1877—1878, dar în proporții extrem de mici care n-au depășit 3,64% din total. Exportul de produse minerale în Anglia nu mai este înregistrat (la proporții modice) decât în 1866—1867 iar cele de fabricație indigenă, la intervale neregulate (în anii 1872—1873, 1875—1876 și 1878) dar în cantități neînsemnate. Iată și tabelul recapitulativ (evaluat în lei între 1866—1868 și în lei noi începând din 1871):⁸²⁰

„Statistica ale României”, pentru anii 1866—1868 apoi din colecția periodică *Comerțul exterior*, pentru intervalul 1871—1878. Vezi pentru balanța activă a comerțului nostru exterior global M. G. Obedenaru, *La Roumanie économique*, p. 246; P. S. Aurelian, *Economie națională. Terra nostra*, p. 234 (calcululele sînt efectuate în franci francezi) și G. Cioriceanu, *La Roumanie économique*, p. 150, tableau 1.

⁸²⁰ „Analele statistice ale României pe anul 1867”, VIII (1870), partea a II-a, p. 83; „A.S.R. pe anul 1868”, IX (1871), p. 99; „A.S.R. pe anul 1869”, X (1872), p. 95; *Statistica din România. Comerțul exterior... pe anu(!) 1871*, București, 1874, p. 5; *C.E.... pe anu 1872*, București, 1875, p. 5—6; *C.E.... pe anu 1873*, București, 1876, p. 5—6; *C.E.... pe anu 1874*, București, 1877, p. 5—6; *C.E.... pe anu 1875*, București, 1877, p. 5—6; *C.E.... pe anu 1876*, București, 1881, p. 61, 71—72, 74 (cu specificația cantităților); *C.E.... pe anul 1877*, București, 1881, p. 47—48, 50; *C.E.... pe anul 1878*, București, 1882, p. 39—40, 42. A se compara și cu cifrele oferite de C. I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale și comerciale*, I, partea a II-a, anexe, p. 68 și anexa 3 și G. Cioriceanu, *op. cit.*, p. 160, tableau 5 și p. 161—162. Dăm ca mostre unele prețuri cu care se desfăceau produsele agricole pe piața din Galați: în 1866 grâul se vindea cu 55 lei/hl, porumbul cu 44 lei/hl, secara cu 33 lei/hl, iar orzul cu 22 lei/hl; în 1867 se înregistrează o creștere a prețurilor: grâul cu 77 lei/hl, porumbul cu 62 lei/hl, secara cu 48 lei/hl, orzul 29 lei/hl. După 1868 prețurile sînt calculate în lei noi (1 leu nou = 2 lei și 28 parale vechi); astfel, în 1875 grâul superior se desfăcea cu 19,50—20,60 lei/hl, grâul inferior cu 15,60—16,50 lei/hl și porumbul cu 12—12,50 lei/hl, cf. C. Bușe, *op. cit.*, p. 121.

Anul	Produse animale			Produse vegetale		
	Anglia	Total	%	Anglia	Total	%
1866	2.725.727	74.749.671	3,64	666.684	229.392.231	0,29
1867	102.046	74.182.884	0,13	18.747.403	214.631.443	8,73
1868	13.088	37.574.785	0,03	7.539.960	156.283.829	4,82
1871	114.620	26.418.717	0,43	27.280.640	147.781.350	18,46
1872	—	—	—	14.125.195	129.543.798	10,90
1873	20.016	30.915.872	0,06	16.323.395	122.676.680	13,30
1874	194.748	27.094.730	0,71	12.885.698	103.436.359	12,45
1875	279.853	25.523.474	1,09	18.314.309	115.427.205	15,86
1876	83.243	27.647.216	0,30	40.450.149	182.082.016	22,21
1877	—	—	—	11.901.810	88.479.123	13,45
1878	—	—	—	40.277.912	168.269.658	23,93

Anul	Produse minerale			Produse de fabricație indigenă		
	Anglia	Total	%	Anglia	Total	%
1866	169.078	7.107.467	2,37	—	—	—
1867	105.375	7.123.175	1,47	—	—	—
1868	—	—	—	—	—	—
1871	—	—	—	—	—	—
1872	—	—	—	7.180	1.269.474	0,56
1873	—	—	—	6.000	1.051.500	0,57
1874	—	—	—	—	—	—
1875	—	—	—	848	320.929	0,26
1876	—	—	—	621	5.548.651	0,01
1877	—	—	—	—	—	—
1878	—	—	—	1.732	1.388.259	0,12

Nu este lipsit de interes, credem, să arătăm, după surse de proveniență britanică că, dacă importul de grâu și făină din România de către englezi s-a plasat în intervalul 1861—1880 pe ultimul loc, datorită concurenței zdrobitoare a S.U.A. și a restului Europei (în special Rusia țaristă), în schimb importul de porumb din țara noastră în același interval s-a situat pe locul al treilea,

înaintea celui din colonii și al altor țări extra-europene (exceptând S.U.A.)⁸²¹:

Import de grâu și făină în Marea Britanie în cwt.

(1 cwt. = 50,802 kg.)

<i>Proveniența</i>	<i>1861—1870</i>	<i>%</i>	<i>1871—1880</i>	<i>%</i>
România	465.725	1,30	240.527	0,43
Europa	20.830.796	57,92	19.517.604	34,30
S.U.A.	10.402.959	28,93	26.943.128	47,35
Colonii și alte țări	4.263.134	11,85	10.201.441	17,92
Total =	35.962.614	100,00	56.902.700	100,00

Import de porumb

România	1.051.441	8,77	1.353.267	4,77
Europa	7.139.886	59,59	4.986.758	17,57
S.U.A.	3.764.726	31,42	20.765.436	73,17
Colonii și alte țării	25.363	0,22	1.274.682	4,49
Total =	11.981.416	100,00	28.380.143	100,00

Apoi, este cazul să arătăm poziția exporturilor noastre în Anglia, față de cea a celorlalte puteri europene (evaluată în lei și lei noi)⁸²².

⁸²¹ C. I. Băicoianu, *op. cit.*, p. 215.

⁸²² „A.S.R. pe anul 1867”, VIII (1870), partea a II-a, p. 82; „A.S.R. pe anul 1868”, IX (1871), p. 98; „A.S.R. pe anul 1869”, X (1872), p. 94; C.E. pe anul 1871, p. 4; C.E. pe anu 1872, p. 4; C.E. pe anu 1873, p. 4; C.E. pe anu 1874, p. 4; C.E. pe anu 1875, p. 4; C.E. pe anu 1876, p. 59; C.E. pe anu 1877, p. 45; C.E. pe anul 1878, p. 38. De comparat cu C. I. Băicoianu, *op. cit.*, anexa 3. G. Cioriceanu, *op. cit.*, p. 152, tableau 2 și Cornelius G. Antonescu, *Die Rumänische Handelspolitik von 1875—1910*, Leipzig, 1915, p. 267, tablelle V.

Țara	1866	%	1867	%	1868	%
Anglia	3.561.489	1,13	18.954.824	6,35	7.553.048	3,81
Austro-Ungaria	74.675.592	23,74	66.847.078	22,40	31.930.568	16,12
Franța	3.611.616	1,14	53.003.512	17,76	14.610.169	7,37
Germania	—	—	—	—	21.218	0,01
Italia	251.359	0,07	16.676.029	5,59	7.600	0,003
Rusia	6.467.071	2,05	10.231.755	3,43	4.676.862	2,36
Turcia	223.250.634	70,97	120.574.942	40,42	136.171.266	68,76
Alte țări	2.732.321	0,86	12.010.883	4,02	3.054.953	1,54
Total	314.550.082		298.299.023		198.025.684	

Țara	1871	%	1872	%	1873	%
Anglia	27.395.260	15,41	14.132.375	8,48	16.349.411	10,37
Austro-Ungaria	49.635.217	27,93	81.688.383	49,04	68.768.568	43,64
Franța	31.951.541	17,98	14.696.603	8,82	14.056.883	8,92
Germania	1.588.598	0,89	3.162.036	1,89	444.566	0,28
Italia	2.155.478	1,21	2.053.707	1,23	3.407.146	2,16
Rusia	3.415.634	1,92	2.092.149	1,25	3.870.537	2,45
Turcia	39.586.636	22,27	27.268.429	16,37	35.782.190	22,70
Alte țări	21.954.418	12,35	21.463.422	12,88	14.891.431	9,45
Total	177.682.782		166.557.104		157.570.732	

Țara	1874	%	1875	%	1876	%
Anglia	13.080.446	9,70	18.595.010	12,82	40.534.013	17,22
Austro-Ungaria	55.476.370	41,18	38.735.496	26,72	73.790.878	31,36
Franța	10.022.927	7,44	24.046.665	16,58	31.792.987	13,51
Germania	231.391	0,17	159.709	0,11	1.143.173	0,48
Italia	4.095.336	3,04	1.776.414	1,22	5.053.811	2,14
Rusia	1.985.674	1,47	2.146.869	1,48	3.706.445	1,57
Turcia	39.820.455	29,55	37.445.605	25,83	49.183.210	20,90
Alte țări	10.001.219	7,42	22.056.311	15,21	30.051.769	12,77
Total	134.713.818		144.962.079		235.256.286	

Țara	1877	%	1878	%
Anglia	11.901.810	8,43	40.279.644	18,55
Austro-Ungaria	90.134.238	63,88	67.273.674	30,99
Franța	5.807.636	4,11	19.335.545	8,91
Germania	287.601	0,20	1.271.525	0,58
Italia	616.649	0,43	7.155.088	3,29
Rusia	5.115.346	3,62	4.888.391	2,25
Turcia	17.200.176	12,19	51.294.895	23,63
Alte țări	10.017.644	7,10	25.542.965	11,76
Total =	141.081.100		217.041.727	

Din analiza datelor prezentate, se poate constata poziția medie ocupată de Marea Britanie în exporturile românești: penultimul loc (5) în 1866, ante-penultimul (4) în 1867, locul 4 (din 7) în 1868, 1871—1872 și 1875 (intrînd în competiție și Confederația Germaniei de nord apoi din 1871 Imperiul german) și locul 3 în 1873—1874 și 1876—1878. Pînă în 1868 pe locul întii s-a plasat Imperiul otoman, apoi din 1871 în mod constant Austro-Ungaria, tendințe constatate și în epoca anterioară. Franța a alternat cu Anglia pe locurile 3 și 4, Rusia cu Italia pe locurile 5 și 6 iar Germania, aproape constant, pe ultimul loc. Un procent variabil (între 0,86% și 15,21%) l-a avut exportul țării noastre și în restul țărilor de pe continentul european, în special cu Belgia și Serbia.

Țări de destinație	1871—1875
Austro-Ungaria	58.860.807
Turcia	35.980.663
Franța	18.954.924
Marea Britanie	17.910.500
Italia	2.967.616
Germania	1.117.260
Alte țări	18.073.260

În ceea ce privește importurile românești din Marea Britanie, între 1866—1878 ele au ocupat un loc important în cadrul comerțului nostru exterior. În cadrul articolelor de consum se numărau, ca de obicei, fructe, coloniale, arome, băuturi, medicamente, tutun, semințe etc.; materiile prime și obiectele fabricate jucau un rol de seamă: pânzeturi, lînărie, articole din bumbac, mătăsuri, confecții, minerale, metale prețioase, sticlărie, ceramică ș.a. În cadrul produselor manufacturate un loc primordial îl ocupau mașinile (agricole, locomotivele) apoi instrumentele de inginerie, optică, telegrafice, mobilele, trăsurile, vasele plutitoare, armele de foc și munițiile (capse și alice), armele albe, uneltele folosite agricole și industriei noastre incipiente. În sfârșit, un loc aparte l-au avut în statisticile românești pînă în 1875 „materiile prime de care produce și țara“ importate din Marea Britanie adică produse animale, vegetale (inclusiv forestiere) și minerale. Din 1876 evidențele noastre se perfecționează deoarece în afara valorii mărfurilor exportate sau importate, exprimată în lei noi, încep să se indice și cantitățile respective în kg, hl, bucăți etc. după adoptarea la 28 martie/9 aprilie 1875 a noului tarif vamal în care mărfurile urmau să fie taxate după natură, greutate, măsură și numai în mod excepțional *ad-valorem*.⁸²⁴ Iată acum și tabelul importurilor românești din Marea Britanie (evaluat în lei și în lei noi):⁸²⁵

⁸²³ C. I. Băicoianu, *op. cit.*, p. 67.

⁸²⁴ C. Bușe, *op. cit.*, p. 130—131.

⁸²⁵ „A.S.R., pe anul 1867“, VIII (1870), partea a II-a, p. 96—97. „A.S.R., pe anul 1868“. IX (1871), p. 112—113; „A.S.R. pe anul 1869“. X (1872), p. 111—112; C.E. pe anul 1871, p. 21—22; C.E. pe anul 1872, p. 21—22; C.E. pe anul 1873, p. 21—22; C.E. pe anul 1874, p. 15—16; C.E. pe anul 1875, p. 16—17; C.E. pe anul 1876, p. 7—8, 21; C.E. pe anul 1877, p. 7, 10, 12, 22, 24, 26, 32, 34, 36 (cu specificarea cantităților); C.E. pe anul 1878, p. 5. A se vedea și cifrele oferite de C. I. Băicoianu, *op. cit.*, p. 78—81 și anexa 6 și G. Cioriceanu, *op. cit.*, p. 160, tablou no. 5 și p. 162—163. Englezii au început să-și

Anul	Articole de consum		Materii prime și fabricate			
	Anglia	Total	%	Anglia	Total	%
1866	4.910.160	33.175.386	14,80	12.105.490	30.859.648	39,22
1867	3.714.235	33.787.468	10,99	11.598.697	30.547.970	37,96
1868	1.451.130	13.153.190	11,03	5.942.905	13.306.734	44,66
1871	1.908.179	17.519.883	10,89	10.191.232	30.467.508	33,44
1872	1.732.171	25.154.193	6,88	16.350.164	51.545.200	31,72
1873	1.372.857	15.623.789	8,78	17.912.263	55.397.079	32,33
1874	1.708.170	19.666.466	8,68	25.270.063	63.044.003	40,08
1875	2.460.279	19.372.251	12,70	18.905.403	52.039.777	36,32
1876	2.173.082	17.909.534	12,13	21.123.106	110.271.387	19,15
1877	2.200.286	38.897.748	5,65	33.050.424	176.531.124	18,72
1878	2.313.149	47.819.866	4,83	45.633.443	198.668.984	22,96

Anul	Produse manufacturate			Materii prime întâlnite și în România		
	Anglia	Total	%	Anglia	Total	%
1866	17.115.930	107.602.169	15,90	247.618	21.221.816	1,16
1867	18.037.224	107.959.826	16,70	45.279	18.189.769	0,24
1868	9.685.330	54.341.680	17,82	87.852	9.987.915	0,87
1871	1.707.755	22.139.280	7,71	583.654	12.135.699	4,80
1872	2.574.610	17.643.555	14,59	534.689	1.455.428	36,73
1873	2.448.401	12.524.209	19,54	676.090	14.322.090	4,72
1874	3.468.272	19.509.664	17,77	2.403.178	20.573.981	11,68
1875	2.043.188	10.578.615	19,31	1.742.357	18.843.526	9,24
1876	6.030.629	26.959.607	22,36	Nu se mai face evidența		
1877	1.943.880	99.236.784	1,95	separată		
1878	4.977.586	49.754.129	10,004	a acestor produse, înglobate în rubricile existente		

fixeze contuare și agenții în diferite localități din România pentru asigurarea desfacerii mașinilor agricole construite în țara lor; de pildă, fierul prelucrat, șinele și podurile de fier au fost importate din Marea Britanie în 1869—1870 prin intermediul Societății „Cockerill” care „s-a însărcinat a le transporta și a le monta sub direcția inginerilor prusieni”, cf. C. Bușe, *op. cit.*, p. 155. Pentru alte produse importate din Anglia prin portul Galați ca, de pildă, cărbuni, zahăr, orez, cafea, sticlărie, faianță, băuturi fine, drogherii, între 1866—1875 vezi *ibidem*, p. 155—156.

După cum se poate observa, ponderea absolută a produselor importate din Anglia o dețin materiile prime și fabricate, atingând aproape jumătate din totalul unor astfel de articole achiziționate de țara noastră, de pildă, în 1868 și 1874.

Comparativ, putem urmări importurile țării noastre și din celelalte mari țări europene între 1866—1878, calculate în lei și lei noi, spre a putea constata ponderea deținută de Marea Britanie în rîndul lor:⁸²⁶

Țara	1866	%	1867	%	1868	%
Anglia	34.379.198	17,82	33.395.435	17,53	17.167.217	18,90
Austro-Ungaria	90.365.870	46,85	84.797.221	44,51	41.849.537	46,09
Franța	32.566.021	16,88	22.728.497	11,93	10.549.331	11,61
Germania	—	—	18.036.482	9,46	6.055.897	6,67
Italia	1.794.231	0,93	1.235.020	0,64	472.490	0,52
Rusia	9.933.453	5,15	6.977.687	3,66	2.771.717	3,05
Turcia	20.921.112	10,84	19.843.134	10,41	9.953.945	10,96
Alte țări	2.899.134	1,5	3.471.557	1,82	1.969.385	2,16
Total	192.859.019		190.485.033		90.789.519	

Țara	1871	%	1872	%	1873	%
Anglia	14.390.820	17,35	21.379.422	19,55	22.409.611	22,89
Austro-Ungaria	37.028.629	44,65	38.773.290	35,46	39.348.143	40,20
Franța	9.819.459	11,84	15.632.645	14,29	14.534.527	14,85
Germania	5.569.767	6,71	7.376.581	6,74	6.433.739	6,57
Italia	1.182.784	1,42	478.658	0,43	351.263	0,35
Rusia	3.267.273	3,93	3.830.580	3,50	2.918.499	2,98
Turcia	10.476.460	12,63	17.727.085	16,21	8.570.997	8,75
Alte țări	1.192.036	1,43	4.129.519	3,77	3.300.388	3,37
Total	82.927.228		109.327.780		97.867.167	

⁸²⁶ „A.S.R. pe anul 1867“, VII (1870), partea a II-a, p. 95; „A.S.R. pe anul 1868“, IX (1871), p. 111; „A.S.R. pe anul 1869“ X (1872), p. 110; C.E. pe anul 1871, p. 20; C.E. pe anul 1872, p. 21; C.E. pe anul 1873, p. 20; C.E. pe anul 1874, p. 14; C.E. pe anul 1875, p. 16; C.E. pe anul 1876, p. 3; C.E. pe anul 1877, p. 5; C.E. pe anul 1878, p. 4. A se compara și cu cifrele oferite de

Țara	1874	%	1875	%	1876	%
Anglia	32.849.683	26,75	25.158.227	24,95	26.999.710	15,84
Austro-Ungaria	48.308.102	39,34	40.206.069	39,87	78.885.051	47,54
Franța	15.684.240	12,77	15.560.859	15,43	28.342.129	17,08
Germania	6.171.037	5,02	4.969.413	4,92	14.837.180	8,94
Italia	733.535	0,59	374.280	0,37	834.003	0,50
Rusia	2.976.388	2,42	2.395.906	2,37	4.454.576	2,69
Turcia	12.475.676	10,15	7.354.262	7,29	7.634.676	4,60
Alte țări	3.595.453	2,92	4.815.153	4,77	3.946.178	2,37
Total	122.794.114		100.834.169		165.933.503	

Țara	1877	%	1878	%
Anglia	37.194.590	11,08	52.924.178	17,26
Austro-Ungaria	179.782.782	53,57	168.043.027	54,81
Franța	38.800.816	11,56	15.903.854	5,18
Germania	39.567.396	11,79	19.904.319	6,49
Italia	1.274.140	0,37	1.240.962	0,40
Rusia	26.759.583	7,97	27.931.438	9,11
Turcia	4.963.687	1,47	13.653.711	4,45
Alte țări	7.206.005	2,14	6.980.813	2,27
Total	335.548.999		306.582.302	

După Austro-Ungaria, aflată constant pe primul loc, Marea Britanie a ocupat locul al 2-lea între 1866—1875 și 1878 și numai în anii de criză politică și militară 1876 și 1877 a coborât pe locurile 3 și respectiv 4. Pe al treilea loc s-a situat, în general, Franța, urmată de Turcia, Rusia, Germania și Italia. Importurile din alte țări s-au dovedit neînsemnate.

C. I. Băicoianu, *op. cit.*, anexa 6; G. Cioriceanu, *op. cit.*, p. 154, tableau 3 și C. Antonescu, *op. cit.*, p. 268, tabelle VI. Vezi și unele observații privind comerțul extern al României cu Marea Britanie după 1874 la Gheorghe Dobre, *Structural and qualitative changes concerning the British-Romanian Commercial relations during the modern and contemporaneous ages in Anglo-Romanian relations after 1821*, p. 99—101.

Iată și media importurilor românești între 1871—1875 calculată în lei de C. I. Băicoianu:⁸²⁷

Proveniența importului	1871—1875
Austro-Ungaria	40.732.847
Marea Britanie	23.237.552
Franța	14.046.346
Turcia	11.320.896
Rusia	3.077.729
Italia	624.104
Alte țări (inclusiv Germania)	3.406.510

Față de perioada anterioară se poate recunoaște, desigur, o amplificare a relațiilor de schimb româno-britanice dar acest fapt s-a datorat următoarelor împrejurări: înființării unei monede naționale, îmbunătățirii căilor și mijloacelor de transport și încheierii, în ultimii ani ai perioadei studiate, a unei reglementări comerciale provizorii. Dar pentru atingerea acestor obiective s-au depus eforturi susținute de țara noastră nu numai pe teren economic, dar, în primul rând pe plan politic, deoarece primul și ultimul constituiau prerogative ce au erodat și mai mult legăturile — devenite aproape fictive — de atîrnare față de Poarta otomană.

Deși prin firmanul de investitură al lui Carol I ca domnitor al României din 11/23 octombrie 1866, Poarta acordase țării dreptul de a-și avea propria monedă dar purtînd însemnele Imperiului otoman, la 19 noiembrie/1 decembrie al aceluiași an prin scrisoarea vizirală turcii au fost nevoiți să facă o nouă concesie guvernului de la București aprobînd ca numai monedele de aur și argint să aibă gravate amintitele însemne, cele de aramă fiind scutite de o asemenea obligație. La 29 martie/10 aprilie 1867 Adunarea Deputaților a votat, cu o mare majoritate, legea pentru înființarea unui nou sistem monetar și fabricarea monedelor naționale, adoptîndu-se sistemul zecimal bimetalist, valabil în Franța și extins în Italia, Belgia și Elveția grupate în Uniunea latină (23 decembrie 1865). Leul se subdiviza în 100 de unități numite bani, hotărîndu-se baterea unor monede de aur (piese de 20, 10 și 5 lei), de argint (piese de 2 lei, 1 leu și 1/2 leu sau 50 de bani) și de aramă (piese de 10, 5, 2 și 1 ban). Pentru început s-a prevăzut fabricarea monedelor de aramă în valoare de 4 milioane de lei, ele urmînd să aibă pe avers valoarea nominală și anul iar pe revers armegiile țării. Comanda baterii

⁸²⁷ C. I. Băicoianu, *op. cit.*, p. 75.

monedelor a fost efectuată la fabricile „Watt & Co and Heaton“ din Birmingham, primele expediții fiind livrate în februarie 1868⁸²⁸. Valoarea leului nou (2 lei și 28 parale vechi românești) era egală cu aceea a francului francez, belgian, elvețian și a lirei italiene și avea următoarele echivalențe pe piața de schimb:⁸²⁹

Aur	Lei	Argint	Lei
Lira sterlină	25	Icosarul (irmilic) otoman	4,44
Lira otomană	22,70	Rubla rusească	4
Pol imperial rus	20,40	30 copeici rusești vechi	1,20
Ducatul (galben) austriac	11,75	Sfanțul (zwanzig), piese de 20 creițari (kreutzer)	0,84

Dificultățile pentru statul român, pe plan internațional, au apărut atunci când a bătut în Germania primele monede de aur în 1868, în valoare de 20 de lei și în număr de 100 bucăți; ele purtau pe avers efigia domnitorului și legenda circulară „Carol I domnul Românilor“ iar pe revers valoarea nominală: „20 lei, 1868“ într-o ghirlandă circulară de frunze. Imediat s-au ridicat proteste la Poartă împotriva încălcării dispozițiilor scrisorii vizirale din 19 noiembrie/1 decembrie 1866, cărora li s-au alăturat și Austro-Ungaria, indispusă de legenda, însoțind figura lui Carol, socotită prin textul ei „iredentistă“. Spre a evita complicațiile, statul român a retras comanda și a suspendat emisiunea⁸³⁰. Dar actul nu constituia decât o retragere temporară. Guvernul de la București era ferm hotărât să păsească pe drumul cîștigării depline a drepturilor sale de a bate monedă națională de aur și argint, fără a purta însemnele Imperiului otoman. Spre a sonda posibilitățile rezolvării favorabile a chestiunii, guvernul premierului D. Ghica a trimis în 1868 ca reprezentant la Constantinopol pe D. Sturdza, cunoscut ca un om cu relații și abil negociator. El a raportat primului-ministru despre greutățile întimpinate din partea Turciei, susținută de Austro-Ungaria, care obiecta pînă și împotriva titlaturii legitime ce ar fi trebuit să figureze în legenda monedei, pe lângă chipul domnitorului, de „Carol I Principe al României“.

Dar D. Sturdza a găsit, în schimb, înțelegere, la Sir Henry Elliot și la Nicolas-Prosper Bourée, ambasadorul Franței, pe cîtă

⁸²⁸ Victor Slăvescu, *Recunoașterea dreptului de a bate monedă. Acțiunea diplomatică a României în 1866—1870*, București, 1941, p. 14; Costin C. Kirilescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, I, București, 1964, p. 165—166, n. 1; B. Marinescu, *Romanian-British Political Relations*, p. 195.

⁸²⁹ C. Kirilescu, *op. cit.*, I, p. 188.

⁸³⁰ *Ibidem*, p. 189.

vreme, ambasadorul Rusiei, N. P. Ignatiev, fusese de acord cu amintita problemă încă din 1866 când se pronunțase că „Poarta trebuie să împlinească toate dorințele principatelor dunărene“. Sturdza informa pe superiorul său la 28 decembrie 1868/2 ianuarie 1869 că Anglia „dorea să ne ajute în chestiunea monedelor, ambasadorul britanic dînd asigurări agentului român că va interveni la Poartă și pentru acordarea dreptului de a bate monedă de aur și argint fără nici un semn“; la 4/16 ianuarie 1869 Sturdza revenea precizînd că „ambasadorii Franței și Angliei ne sînt foarte favorabili“, pentru ca la 8/20 ianuarie să revină afirmînd că „nu pot să mă laud îndeajuns pentru tot ceea ce fac pentru noi Bourée și Elliot și sînt mai mult decît încîntat de claritatea simpatiilor Angliei“. Agentul român mai comunica la 11/23 ianuarie că Sir Henry Elliot sfătuiše Poarta să nu facă greutăți României în ce privește condițiile de batere a monedei de aur și argint și să împlinească dorința guvernului român. Ba chiar mai mult, deoarece Foreign Office-ul nu înțelesese fondul chestiunii și trimisese lui Elliot o monedă de aur bătută în Australia — colonie a Angliei — purtînd însă efigia reginei Victoria, ambasadorul n-a arătat-o marelui vizir Ali pașa întrucît, a explicat el ulterior guvernului britanic, „pentru România se pune problema obținerii dreptului de a bate monedă fără nici o condiție, adică fără efigia sultanului, ci aceea a prințului domnitor“. În urma presiunilor exercitate de ambasadorii puterilor occidentale, Ali pașa a comunicat reprezentantului român la 14/26 ianuarie că „Guvernul Sublimei Porți era dispus să facă tot ceea ce era posibil pentru a satisface dorințele legitime“ ale românilor, cerînd o notă explicativă amănunțită din partea guvernului de la București pentru edificare. Prin diplomatul turc Photiadis bey, prieten cu Sturdza, acesta din urmă a aflat despre o nouă intervenție a lui Elliot. Ambasadorul britanic rugase pe Photiadis să intervină pe lîngă Ali pașa pentru rezolvarea pozitivă a chestiunii. La 25 ianuarie/6 februarie Elliot însuși informa pe Sturdza despre conținutul intervenției sale pe lîngă marele vizir. El sfătuiše pe dregătorul otoman să înlătore „ultimele dificultăți“ și restricții din nota vizirală din 1866, insistînd asupra realității „că această problemă era foarte serioasă pentru România din punct de vedere intern“. Pentru a risipi temerile Porții că Egiptul sau Serbia ar putea revendica aceleași drepturi, Elliot i-a demonstrat diferența ce exista între acestea și România, subliniind faptul că „Principatele Române s-au bucurat totdeauna de alte drepturi și privilegii decît celelalte popoare din cuprinsul Imperiului otoman“.

Cu toate asigurările lui Ali pașa de rezolvare a doleanțelor României, lucrurile tărăgănau. Ambasadorul Elliot asigura pe

Sturdza de sollicitudinea sa, informându-l că a întreprins noi demersuri pe lângă marele vizir, îndemnându-l că „ar fi important ca lucrurile să se facă la timp, ceea ce din nefericire nu prea e cazul în Orient, unde timpul nu este luat în considerație“. Până în cele din urmă la sfârșitul lunii martie 1869 Poarta acorda verbal României dreptul de a bate monede de aur și argint, fără a purta însemnele Imperiului otoman⁸³¹.

Lucrul s-a complicat, însă, din nou, când guvernul de la București, încălcând prevederile art. 10 din Constituția română, adoptată în 1866, prin care se stabilea ca moneda să poarte pe avers valoarea nominală iar pe revers stema țării, a hotărât s-o înlocuiască pe aceasta din urmă cu efigia lui Carol I însoțită de legenda „Principe al Românilor“. De data aceasta au protestat nu numai Poarta și Austro-Ungaria, dar chiar și ambasadorii Marii Britanii și Franței și-au retras sprijinul, deoarece baterea monedei cu efigia domnitorului însemna un atribut al deplinei independențe a României, cu care nu se puteau declara de acord. Elliot explica lui Sturdza că diferendul survenit din pricina monedei de aur românești „a produs peste tot o impresie penibilă și supărătoare“ și că toate încercările sale de a tempera indignarea miniștrilor turci au rămas fără răspuns; sfătuia deci guvernul român să renunțe a bate efigia lui Carol I și de a lăsa în loc, așa cum era firesc, stema țării. În acest sens a pledat și D. Sturdza, la 8/20 iulie 1867, dar atitudinea sa a displicut guvernului de la București care l-a rechemat din post. Guvernul otoman era hotărât să împiedice circulația noii monede dacă ar fi fost emisă și cerea confiscarea pe teritoriul său sau al țărilor vecine.

Autoritățile române n-au ținut însă seama de protestele Porții și spre a-și impune voința au decis la 24 februarie/8 martie 1870 înființarea Monetăriei Statului din București, care a bătut 5000 de bucăți de monede de aur, în valoare de 20 lei, totalizând 100.000 lei. Ele purtau efigia lui Carol I, dar cu legenda „Domnul României“ spre a nu mai îndispune Austro-Ungaria.

Poarta a protestat, dar de data aceasta, n-au mai intervenit marile puteri datorită complicațiilor iscate prin izbucnirea războiului franco-prusac. Până la urmă Ali pașa văzând că nu poate rezolva litigiul, a comunicat verbal în noiembrie 1870 lui G. Știrbei, însărcinatul cu afaceri al României la Constantinopol, asentimentul Porții pentru baterea monedei de aur de către statul român. În această problemă, după cum a declarat și deputatul Nicolae Bla-

⁸³¹ V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 20, 23; C. Kirilescu, *op. cit.*, I, p. 155—156; B. Marinescu, *op. cit.*, p. 195—197.

remberg în Parlamentul țării la 21 noiembrie/3 dec. 1870, se comisese o greșeală deoarece în baterea efigiei lui Carol I pe monedă el n-a văzut „un zel patriotic“ ci numai „un act de plată curtezanerie“. Blaremburg arăta că adevăratul simbol al suveranității naționale nu îl constituia chipul domnitorului „muritor ca toți oamenii“, ci „marca (stema — n.n.) țării... elementul fix, ... elementul durabil“⁸³².

Situația a rămas nerezolvată pînă la obținerea Independenței de stat a României; Poarta a refuzat să dea vreun consimțămînt scris, dar România a continuat să bată mai departe monede de aur și argint purtînd atît efigia domnitorului cît și stema țării. Monetăria din București a mai bătut, în 1870, 400.000 de bucăți de monede de argint a cîte 1 leu, iar la Bruxelles au fost emise între 1872—1876 un număr de 6.178.255 monede de argint a 2 lei (totalizînd 12.356.510 lei), 10.600.000 monede de argint a cîte 1 leu între 1873—1876 și în sfîrșit în 1876, 6.926.980 monede de argint de 0,50 lei (totalizînd 3.463.490 lei), puse în circulație⁸³³. Prin aceste măsuri guvernul român a înlăturat haosul financiar de pe piața țării și s-a călăuzit după propriile sale interese; deși a fost susținut pînă la un punct de cabinetele Marii Britanii, Franței și Rusiei țariste, acestea nu urmăreau decît propriile lor scopuri egoiste, fie de a domina economic regiunea Dunării de Jos în cazul primelor două puteri prin investiții de capital, speculații bancare și trafic avantajos lor, fie de a submina autoritatea Porții otomane în cazul ultimei.

Pentru asigurarea unui schimb activ de mărfuri — atît pe cale fluvială și maritimă cît și pe uscat — autoritățile de la București au căutat să îmbunătățească situația căilor de comunicații și în primul rînd construirea de linii ferate. Dacă prima linie de cale ferată București—Giurgiu, aprobată și concesionată încă din timpul domniei lui Cuza companiei engleze Barkley-Staniforth, a fost inaugurată de abia la 19/31 octombrie 1869 legînd capitala de marele port dunărean, construirea restului de căi ferate din țara noastră a trecut în mîinile antreprenorilor prusaci și austrieci. După concesiunea acordată — cu urmări atît de dezastruoase — concernului prusac condus de dr. Bethel Heinrich Strusberg, la 20 septembrie/2 octombrie 1868, prin care acesta s-a obligat să dea în construcție și exploatare liniile Roman—Tecuci—Galați, Tecuci—Bîrlad, Galați—Bîrlad—Buzău—Ploiești—București, București—Pitești—Sla-

⁸³² V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 63—69; C. Kirîțescu, *op. cit.*, I, p. 191; B. Marinescu, *op. cit.*, p. 197—199.

⁸³³ C. Kirîțescu. *op. cit.*, I, p. 189.

tina—Craiova—Turnu Severin—Vîrciorova, peste cîteva zile Parlamentul României a acordat la 25 septembrie/8 octombrie 1868 unui consorțiu austro-englez, condus de cavalerul Victor von Offenheim (reprezentînd pe principele Leon Sapieha) și din care mai făceau parte oamenii de afaceri britanici Thomas Brassey, L. M. Rate și W. R. Drake, concesiunea pentru construirea unei căi ferate, care plecînd de la frontiera cu Austro-Ungaria, din apropiere de Suceava, să lege drumurile de fier austriece cu orașele Iași, Roman și Botoșani. La 11/23 februarie 1872 Parlamentul a votat legea pentru execuția tronsonului Iași—Ungheni (de 22,400 km) pînă la frontiera româno-rusă. De altfel, statul nostru a încheiat cu Rusia țaristă convenția de la 6/18 mai 1872 privind joncțiunea drumurilor de fier dintre Iași și Chișinău iar cu Austro-Ungaria cea din 27 octombrie/18 noiembrie 1872 pentru joncțiunea liniilor ferate dintre cele două țări, la următoarele puncte: Ițcani—Burdujeni, Vîrciorova—Vulcan, Oituz și Timiș. În sfîrșit la 22 iulie/3 august 1875 Camera Deputaților a încheiat o convenție cu societatea engleză „Crowley & Co” din Londra pentru construirea tronsoanelor de cale ferată Ploiești—Predeal și Adjud—Tg. Ocna, urmînd a fi date în exploatare în 1878.

Din pricina unor fraude constatate în executarea lucrărilor, mai ales la săparea unor tunele, apoi a izbucnirii războiului din 1877—1878, concesiunea a fost anulată de Parlament, printr-o tranzație încheiată cu concesionarii, în mai 1878, iar linia Ploiești—Predeal a fost încheiată în 1879 de concesionarul francez Gouillaux.

În pofida vicisitudinilor de tot felul, a profiturilor oneroase încasate de Societățile străine și în unele cazuri a unei slabe execuții tehnice, totuși rețeaua de căi ferate din România s-a îmbogățit ireptat, de la 173,3 km dați în exploatare în 1869, la 934,1 km în 1872, ajungînd în 1878 la 1300 km iar legăturile fiind asigurate cu principalele porturi fluviale, Turnu Severin, Giurgiu, Brăila și Galați, și parțial cu țările vecine. Cheltuielile investite în construirea căilor ferate din România pînă la 1878 s-au urcat la 440 milioane lei aur, din care 200 de milioane au revenit capitalurilor prusace, urmate de cele engleze (80 de milioane de lei aur) și apoi de cele franceze, austriece și române; în medie s-au cheltuit 306.000 lei pe km/linie⁸³⁴.

În sfîrșit mai putem menționa — printre încercările de a dota România cu un port la Marea Neagră înainte de 1878 — și oferta înaintată domnitorului Carol I la 22 aprilie/4 mai 1875• de fostul

⁸³⁴ Pentru toate acestea vezi C. Mănescu, *Istoricul căilor ferate din România*, I, p. 490—498; N. I. Petculescu, *Probleme C.F.R. Istoric, completări, îmbunătățiri*, București, 1923, p. 25—32; Al. Cebuc și C. Mocanu, *Din istoria transporturilor de călători în România*, p. 110—123.

consul general britanic în România, John Green, ce n-a putut fi, însă, adusă la îndeplinire⁸³⁵.

Așadar, învingându-se dificultăți de toate genurile, de la cele ivite pe teren, din punct de vedere tehnic și pînă la cele generate de lăcomia capitaliștilor străini, România a putut fi dotată, pînă la obținerea Independenței de Stat, cu o rețea de căi ferate ce a contribuit substanțial la ameliorarea comerțului său exterior, a cărui balanță a fost permanent activă pînă la războiul din 1877—1878.

Nu tot așa au stat, însă, lucrurile cu alte probleme care loveau direct în pretențiile de suzeranitate ale Porții otomane și contra-veneau intereselor puterilor garante; astfel o chestiune la fel de spinoasă pe care guvernele succesive ale României din intervalul 1866—1877 s-au străduit, dar fără succes, s-o rezolve, a fost aceea a abolirii jurisdicției consulare, generatoare a tot felul de abuzuri, mai ales în litigiile de natură comercială. Statul nostru n-a găsit înțelegere în acest domeniu, la nici una din puterile garante cu excepția Rusiei, cu care a încheiat o convenție consulară la 22 noiembrie/4 decembrie 1869, fără asentimentul Porții; prin acest document se recunoștea valabilitatea reglementărilor locale de poliție și de siguranță generală, precum și aceea a sentințelor date de tribunalele românești în litigiile de natură civilă sau comercială pentru cetățenii ruși stabiliți sau în trecere prin România și obligativitatea pentru românii locuind în Rusia de a se supune legislației și instanțelor din acel imperiu. Din nefericire, în urma protestelor hotărîte ale Porții și ale celorlalte puteri garante, Anglia și Franța, găsindu-se de data aceasta, în aceeași tabără cu Austro-Ungaria și Germania, alături de turci, Rusia n-a insistat pentru aplicarea convenției⁸³⁶, ce a constituit doar un precedent pentru statul român de care s-a prelevat mai tîrziu, după cîștigarea Independenței, în normele de conduită adoptate în raporturile sale cu celelalte țări străine.

Cu aceeași tenacitate, pe drumul hotărît spre obținerea și recunoașterea Independenței, s-a luptat România și în privința încheierii unor convenții comerciale cu puterile europene, fără a cere consimțămîntul Porții. De data aceasta guvernării de la București știau că între puterile garante nu se va mai naște aceeași

⁸³⁵ D. A. Sturdza, *Charles Ier*, p. 937.

⁸³⁶ I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Tratatule internaționale ale României*, p. 193—194, nr. 482; N. Corivan, *Relațiile diplomatice ale României*, p. 273—275.

solidaritate în opoziție, fiecare țară conducându-se după propriile ei interese economice și deci arătându-se mai puțin dispuse de a apăra pretențiile otomane de suzeranitate.

După cum s-a putut constata din analizele anterioare, Austro-Ungaria juca un rol de prim rang în comerțul exterior al României, atât la export cât și în import. De aceea privirile s-au îndreptat mai întâi spre Viena, unde sub pretextul vizitării expoziției universale deschisă la 1 mai 1873, Carol I, însoțit de V. Boerescu, ministru de externe și Petre Mavrogheni, ministru de finanțe, în guvernul premierului Lascăr Catargi, au purtat discuții pe această temă cu ministrul de externe al dublei monarhii, contele Gyula Andrassy, în speranța că în schimbul încheierii unui tratat de comerț, foarte avantajos pentru Austro-Ungaria, această țară va sprijini desprinderea României de Poartă și accepta ideea independenței ei. Demnitarul austro-ungar s-a arătat mai puțin receptiv unei asemenea inițiative, dar în schimb s-a arătat mult mai interesat în încheierea unei convenții comerciale. Răspîndindu-se știrile despre noile eforturi depuse de România în vederea obținerii neatîrnării sale, Poarta otomană a trimis o circulară la 12/24 septembrie 1873 reprezentanților ei acreditați în capitalele puterilor garante spre a aduce la cunoștința guvernelor respective protestul ei împotriva demersurilor întreprinse la Viena de guvernul din București considerînd ilegală încheierea directă a oricărui convenții sau tratate comerciale de către România cu alte țări străine, fără asentimentul său. Autoritățile române nu s-au lăsat, însă, intimidare de circulara Porții, ministrul de externe Boerescu, adresînd la rîndul său o notă puterilor garante la 2/14 noiembrie 1873, reclamîndu-le ca un drept legitim, necesitatea de a încheia asemenea acte, fără consimțămîntul fictivului suzeran⁸³⁷.

România se simțea sprijinită în această direcție de Rusia, Austro-Ungaria și Germania, proaspăt legate în 1873 prin „alianța celor trei împărați“. De altfel, V. Boerescu îl înștiința pe agentul român de la Viena, Gh. Costaforu, la 1/13 iunie 1874, că primise toate asigurările de la contele Andrassy că Austro-Ungaria era pregătită să încheie convenția comercială negociată, numai că, în opinia ministrului de la București, tratativele trebuiau grăbite și formalitățile încheiate înainte de 17/29 aprilie 1875, dată la care expirau tratatele de comerț ale Turciei cu Marea Britanie și Franța iar țara noastră nu s-ar mai fi simțit legată de vreo piedică derivînd din vechile obligații înaintea perfectării altei înțelegeri între Poartă și puterile occidentale. Internunțiul de la Constantinopol, contele

⁸³⁷ N. Corivan, *op. cit.*, p. 276—277, cu bibliografia aferentă.

Ferenc Zichy, a primit, aşadar, instrucţii de la Andrásy în iulie 1874 să comunice marelui vizir şi ministrului de afaceri externe otoman declaraţia de principiu că „interese materiale importante... obligă cabinetul imperial şi regal să ia o hotărîre practică“ în privinţa încheierii de tratate comerciale şi înţelegeri vamale cu oricare din principatele tributare Imperiului otoman, fără ca asemenea documente să afecteze suzeranitatea exercitată de Poartă asupra lor. Textul notei constituia un compromis menit să menajeze susceptibilităţile guvernului otoman, dar de fapt el reflecta o recunoaştere tacită a realităţii faptului că România reprezintă o ţară deosebită de Turcia. Conte Ignatiev primise instrucţii de la St. Petersburg încă de la 9/21 iunie 1874 să se alătore ambasadorilor Germaniei şi Austro-Ungarici de la Constantinopol în sprijinirea dreptului României de a încheia convenţii şi tratate comerciale separate, iar ministrul de afaceri externe al Reichului, contele Bernhard Ernst von Bülow, aproba acţiunile Vienei şi se solidariza cu aliaţii săi⁸³⁸. Doar Marea Britanie, Franţa şi Italia rămăseseră într-o izolare periculoasă în această privinţă. Deşi lordul Derby, secretarul de stat la externe, comunicase la 6 iulie 1874 ambasadorului britanic la Viena, Sir Andrew Buchanan, că aflînd de demersurile întreprinse de Austro-Ungaria la Constantinopol pentru încheierea unei convenţii comerciale cu România, „nu vedea cum concedarea acestor drepturi ar putea cauza Imperiului otoman un prejudiciu notabil“ urmînd a se da „curs liber negocierilor cu Sublima Poartă“⁸³⁹, totuşi Sir Henry Elliot, din capitala Imperiului otoman, vedea situaţia cu alţi ochi. Încheierea de către România a unei convenţii comerciale favorabile Austro-Ungariei, beneficiind de tarife vamale preferenţiale, aducea prejudicii comerţului englez la Dunărea de Jos ce n-ar mai fi profitat de privilegiile incluse în tratatele încheiate cu Poarta şi aplicate — deşi cu adaptări la realităţile locale — şi în ţara noastră. De aceea în conversaţiile avute la Constantinopol cu agentul României, generalul Iancu Ghica, Elliot îşi manifesta iritarea faţă de legea vamală votată de Adunare la 15/29 iunie 1874, considerînd-o „ilegală“ şi menită a forţa mîna puterilor garante de a accepta tarifele fixate de statul român, deosebite de cele ale Turciei; reprezentantul României a răspuns cu demnitate că Marea Britanie ar trebui să-şi revizuiască atitudinea şi să privească cu luciditate realitatea, încheind la rîndul ei o convenţie comercială cu ţara noastră spre a nu-şi vedea produsele

⁸³⁸ *Independenţa României. Documente*, II, partea I, p. 69, doc. 33; p. 74, doc. 35; N. Corivan, *op. cit.*, p. 279—280.

⁸³⁹ D. A. Sturdza, *Charles Ier*, I, p. 870; B. Marinescu, *op. cit.*, p. 201—202.

taxate mai scump decît în Turcia. Cît privește problema perimată a capitulațiilor încheiate de Poartă cu marile puteri, România nu le-a recunoscut niciodată și împotriva lor va rezista un popor „tenace, dornic să-și păstreze autonomia“ și „decis să cadă“ în apărarea „dreptului său decît să-l abandoneze“⁸⁴⁰.

În urma vizitei primite de la consulul britanic din București, Hussey C. Vivian, Sir Henry Elliot raporta din Therapia lordului Derby la 7 septembrie 1874, că „unele interese comerciale deși nu foarte importante, par a fi implicate în problema dreptului Principatelor de a-și alcătui propriile tarife, dar cît este de subordonată aceasta scopului politic urmărit poate fi judecat din faptul că Principatele ar prefera să le sacrifice pe toate cele vechi pentru a cere ca o concesie de la Poartă autorizația de a-și întocmi propriile tratate comerciale... Aceste aspirații de independență totală sînt desigur firești și poate că sînt justificate, iar existența lor nu poate fi ignorată“, marile puteri neavînd posibilitatea să li se opună, deoarece — potrivit tratatelor — nu se va găsi niciodată unanimitatea necesară adoptării unor măsuri coercitive. De aceea, în încheiere, diplomatul britanic considera că „n-ar fi de prestigiu nostru să continuăm a protesta împotriva legalității drumului pe care Principatele sînt înclinate să-l urmeze, dacă sîntem pregătiți să facem în mod tacit să se vadă că acele proteste sînt la fel de neluate în seamă cum au fost și pînă acum“⁸⁴¹.

Cu aceeași luciditate, consulul Vivian scria din București la 10/22 octombrie 1874 lordului Derby, informîndu-l că „Rusia, Germania și Austria par a acționa în comun, după cîte s-ar părea, printr-un acord prestabilit pentru sprijinirea extinderii privilegiilor comerciale cerută de către România, dar fiecare, probabil, acționează din motive diferite. Austria și Rusia doresc să obțină aici popularitate; prima recunoscînd că în poziția ei de vecin și cu aceste Principate, legăturile comerciale cresc an de an și se dezvoltă foarte repede, ceea ce face ca relațiile nemijlocite și aranjamentele directe dintre ele să constituie o necesitate reală; Rusia parțial poate din aceleași motive, dar îndeosebi din dorința de a-și recîștiga vechea poziție și influență asupra acestor popoare creștine ca fiind principalul lor protector și pentru a-și întări propaganda împotriva Tratatului din 1856 ca fiind perimat și nepo-

⁸⁴⁰ R. V. Bossy, *Politica externă a României între anii 1873—1880 privită de la agenția diplomatică din Roma*, București, 1928, p. 110—112. 115—118; B. Marinescu, *op. cit.*, p. 202—203.

⁸⁴¹ *Independența României. Documente*, II, partea I, p. 78—79, doc. 36.

trivit față de schimbările care s-au petrecut de atunci, întrucît Principatele vor avea o soartă mai bună dacă ar privi spre ea ca spre vechea și singura lor apărătoare.

Germania, natural — continuă Vivian — că exercită aici o mare influență, deși de dragul principelui ea o face în liniște și fără nici o paradă, dar desigur că afișează un sentiment de simpatie și bunăvoință față de evoluția Principatelor și față de principe, ceea ce este reconfortant și încurajator pentru el și guvernul său; Italia, neavînd opinii precise, nici interese deosebite în joc, pare mai dispusă să păstreze o atitudine rezervată și să urmeze politica majorității marilor puteri, oricare ar fi aceasta, decît să ia vreo inițiativă; în timp ce românii atribuie doar Franței și Angliei și în special influenței Angliei — subliniază consulul britanic — rezistența hotărîtă a Porții față de dorințele lor, precum și toate obstacolele și greutățile pe care le întîmpină în încercarea de a și le realiza. Ca atare, dintre toate marile puteri Anglia este, desigur, cea mai puțin populară aici, pentru că deși Franța este blamată pentru atitudinea ei rece și indiferentă, ea mai are încă credit de simpatie naturală (deși înăbușită de influența noastră) pentru o tînără națiune la a cărei creare a contribuit atît de mult... Românii atribuie atitudinea noastră necunoașterii sau indiferenței față de progresul și evoluția lor, precum și politicii noastre orientale tradiționale, temîndu-se că popoarele creștine dependente de Turcia vor fi întotdeauna sacrificate, chiar atunci cînd interesele lor reale și materiale sînt în joc... Ei nu pot înțelege cum Anglia, care a atins un asemenea nivel de prosperitate comercială și putere, poate dori să înăbușe evoluția sănătoasă a unei națiuni tinere pe care ar trebui atît de mult să o ajute să se afirme. «Nu poate oare Anglia să vadă că noi am crescut în mod firesc din hainele care ne-au fost făcute în 1858; că acestea necesită să fie lărgite și că ne este imposibil să fim tot mereu înghesuiți în scutecele care ne-au fost făcute în copilărie?»... Ei neagă a fi fost legați prin tratatele comerciale dintre puterile garante și Turcia, întrucît ei nu au fost niciodată consultați asupra acestora... Dar de vreme ce ei și-au ocupat poziția prin fapte, nu prin drepturi, nu este ușor, chiar dacă cunoști foarte bine problema, să-i scoți din această poziție, pentru că este imposibil să negi afirmațiile lor că cele două Principate au înregistrat un mare progres în ultimul timp (deși este puțin în comparație cu ce mai rămîne de făcut); că ele s-au dovedit competente să-și administreze propriile afaceri; că există aici suficiente semne de stabilitate pentru a garanta presupunerea că progresul și dezvoltarea țării vor continua și că, oricare ar fi revendicarea teoretică de către Turcia a suveranității aici, practic aceasta este o pură

ficțiune“. Și în concluzie, observînd că „românii vor reuși în ultimă instanță, cu sau fără ajutorul Porții, să încheie convenții comerciale cu puterile străine“, Vivian sugera că „guvernul Majestății Sale trebuie să analizeze dacă este înțelept pentru Anglia să stea deoparte cînd se înfăptuiește acest lucru, abandonînd cu totul în mîinile celor trei mari puteri continentale influența și popularitatea care, cu puțin ajutor și sprijin oportun din partea ei, desigur că ar folosi, ceea ce ar putea fi cîndva foarte important pentru ea“ adică „susținerea doleanțelor Principatelor, pînă la extinderea drepturilor reale și legitime și slăbirea acestor restricții“⁸⁴².

Într-adevăr evenimentele își urmau inexorabil cursul; Poarta a primit din partea celor trei puteri legate prin „alianța celor trei împărați“ note identice la 23 octombrie 1874 din care rezulta că „guvernele de la Viena, Berlin și St. Petersburg, bazîndu-se pe interesele lor materiale și pe poziția Principatelor, declară că au dreptul de a încheia cu ele convenții directe și speciale privind taxele vamale, tarifare și comerciale“. Spre a găsi o ieșire onorabilă din situația de inferioritate în care era plasată puterea suzerană, ministrul de externe otoman Aarifi pașa a recomandat guvernului român să solicite Porții învoirea ei de a încheia astfel de tratate. Dar autoritățile de la București au refuzat acest lucru, după cum relatea consulul Vivian lordului Derby la 5/17 decembrie 1874; ministrul de externe Boerescu l-a informat că „principele și guvernul său, după o amplă deliberare, au hotărît în cele din urmă, să nu accepte ca o concesie din partea Porții ceea ce ei revendică ca un drept... Românii sînt foarte grăbiți să vadă și să profite de șansa de a-i dezbinda pe cei șapte stăpîni (!) ai lor în orice chestiune care le afectează interesele și din moment ce trei dintre puteri s-au declarat în favoarea lor, tonul și atitudinea li s-au schimbat în mod sensibil și de atunci ei și-au susținut cu mai multă tărie revendicările, respingînd, cu dispreț, o concesie pe care ar fi acceptat-o bucuros la început“⁸⁴³.

În desperare de cauză, cu tot sprijinul, destul de anemic și lipsit de convingere acordat de Marea Britanie, Franța și Italia, Poarta n-a mai găsit altă ieșire decît să ceară convocarea unei conferințe internaționale prin care România să fie obligată înainte de a încheia tratate comerciale cu alte țări, să obțină consimțămîntul puterii suzerane. Față de opoziția categorică a Austro-Ungariei, Germaniei și Rusiei, propunerea organizării unei astfel de conferințe a fost abandonată iar Poarta s-a resemnat cu o nouă în-

⁸⁴² *Ibidem*, p. 83—85, doc. 37.

⁸⁴³ *Ibidem*, p. 92, doc. 40; N. Corivan, *op. cit.*, p. 280—281.

fringere. Între timp negocierile purtate pentru încheierea convenției comerciale cu Austro-Ungaria au fost terminate iar la 10/22 iunie 1875 a fost semnat la Viena de către contele Andrassy și agentul țării noastre în capitala dublei monarhii, Gh. Costaforu, actul, prin care sacrificând multe din interesele ei economice și mai ales măsurile pentru apărarea tinerei sale industrii incipente, România pășea în arena națiunilor europene ca o entitate separată, fără a se mai ține cont de dependența ei pur formală față de Imperiul otoman⁸⁴⁴. Convenția încheiată cu Austro-Ungaria — ratificată la 1/13 iunie 1876 — a indispus atât cercurile diplomatice cât și cele economice britanice, frustrate de avantajele fiscale de care profitau comercianții dublei monarhii. Țara noastră oferea însă tuturor puterilor europene posibilitatea de a dispune de beneficii similare, prin purtarea de negocieri directe și semnarea unor acorduri identice. Astfel, consulul englez Vivian, înainte de a părăsi Bucureștii pentru o întoarcere temporară în patrie, informa pe lordul Derby la 16/28 octombrie 1875 că în cursul întrevederii pe care a avut-o cu Carol I, domnitorul „a atins subiectul tratativelor cu Anglia, spunând că el speră că guvernul Majestății Sale va ajunge în curând la o hotărâre favorabilă în această chestiune și că, în timpul vizitei mele în Anglia, să susțin dorința guvernului său de a intra în aranjamente comerciale directe cu cel al Majestății Sale. Am spus că nu primisem nici un fel de instrucțiuni de la guvernul Majestății Sale în această problemă, dar că voi comunica Excelenței Voastre cele spuse de Înălțimea Sa. Totuși am scos în evidență că întrucât produsele și mărfurile Angliei, ca de exemplu, țesături de bumbac, fier, cărbune și mașini agricole, erau absolut necesare României care nu posedă industrie națională de natură similară, în timp ce era în aceeași măsură esențial pentru ea să-și vândă produsele în Anglia, eu consider că liberul schimb și un tarif scăzut pentru mărfurile britanice constituia politica firească și de bunăsimț a guvernului român, care n-ar mai necesita să fie stabilită într-o convenție⁸⁴⁵. Dar guvernul de la București nu accepta asemenea soluții simpliste, menite a camufla refuzul oficialităților britanice de a încheia o convenție comercială directă cu țara noastră. Semnarea acordului cu Viena a dezlănțuit, de altfel, o reacție în lanț. La 15/27 martie 1876 România a încheiat la București, cu

⁸⁴⁴ Frederick Kellogg, *Convenția comercială din 1875, un pas către Independență?* în „Studii“, 25 (1972), nr. 5, p. 989—1003; V. Jinga, *Principii și orientări ale comerțului exterior al României*, p. 197—214; N. Corivan, *op. cit.*, p. 281—282.

⁸⁴⁵ *Independența României. Documente*, II, partea I, p. 44, doc. 108.

Rusia, o convenție de comerț și navigație prin care erau perfectate condițiile schimbului între cele două țări. De asemenea Titu Maiorescu, trimis ca agent diplomatic la Berlin, a fost împuternicit să poarte tratative pentru încheierea unui tratat de comerț cu Germania, în mai 1876, dar, din pricina litigiului creat între cele două țări de afacerea Strusberg, negocierile s-au prelungit mai bine de un an, izbutindu-se a se semna acordul tocmai la 2/14 noiembrie 1877. Între timp atât Franța cât și Italia au hotărât să încheie câte o declarație pentru reglementarea provizorie a relațiilor comerciale dintre țările lor și România — acordându-și reciproc clauza națiunii celei mai favorizate — ajungându-se astfel la semnarea înțelegerilor de la Paris (24 octombrie/5 noiembrie 1876) și Roma (4/16 noiembrie 1876)⁸⁴⁶.

Marea Britanie nu se putea resemna să-și piardă importante poziții economice dobândite de-a lungul deceniilor în regiunea Dunării de Jos și în bazinul pontic românesc. Este drept (după cum constata într-un raport relativ la situația economică a României, viceconsulul Austro-Ungariei la București, cavalerul Bosizio, și utilizat de către contele Andrassy într-o „Carte brună“ la Viena la 12/24 mai 1876), că Anglia nu mai era o mare consumatoare de cereale românești în deceniul al optulea al secolului trecut, dar își menținea interesul pentru desfacerea produselor ei manufacturate în această zonă. „Comerțul cerealelor române suferă o mare concurență pe piețele europene și mai cu seamă pe importanta piață a Angliei“ — se afirma în amintitul raport — „deoarece pe de o parte din clădirea (!) drumurilor de fier sudice rusești a început un viu și mare export de cereale din Odessa... care umple toate piețele Franței și Angliei, principalii consumatori ai produselor românești; iar pe de altă parte exportul produselor americane luînd tot mai mari dimensiuni pe piețele Angliei, astfel prețul cerealelor a început a scădea prea mult pe toate piețele europene“. Mai departe în raportul menționat se sublinia „importanța pentru România a piețelor engleze și franceze“, după cum se demonstra prin date statistice: „Exportul total al României s-a urcat între anii 1865 pînă la 1872 cam la 150 milioane franci. Exportul cerealelor (cam 110 milioane de franci) a fost de 73% procente din care 31,9% sau 35 mili-

⁸⁴⁶ Vezi amănunte asupra problemei încheierii convențiilor comerciale ale României în rapoartele consulare engleze între 1869—1877 la P.R.O., F.O., *Turkey*, dos., 78/2759—2764; D.I.R. *Războiul pentru Independență*, I, partea I, București, 1954, p. 304—312; doc. 225; E. E. Certan, *Русско-румынская торговая конвенция 1876 года în Вековая дружба*, Chișinău, 1961, p. 436—463; * * * *Reprezentanțele diplomatice ale României*, I, p. 224, 247; N. Corivan, *op. cit.*, p. 282—283.

oane franci cad pe Turcia, 27,2 sau 30 milioane pe Anglia, 22,8 sau 25 milioane franci pe Franța, 7,2 sau 8 milioane franci pe Austro-Ungaria și în fine, 10,9 sau 12 milioane franci se împarte în diverse staturi. Astfel, exportul se urcă la 500% sau la jumătate din totalul export al cerealelor române, reprezentând o valoare în sumă de 55 milioane franci. Această sumă are o importanță cu atât mai mare cu cât dacă România ar fi concurat pe piețele acestor două staturi, atunci ea numai cu anevoie s-ar mai putea compensa prin alte debușuri... Din datele statistice ale Angliei se constată că cerealele române nu se mai bucură pe piețele engleze de trecerea care au avut-o pînă acum, căci exportul României de grâu, porumb și orz în Anglia era la anul 1860 de 16 procente și în 1861 de 5,2 procente iar la anii 1863, 1868 și 1870 fusese de 4 procente, la 1871 de 3 procente, la 1872 și 1873 de 2,5 procente, pe cînd la 1874 ajunsese a fi numai de 1,4 procente. Astfel, exportul român de grâu, porumb și orz a scăzut la 1874 de la cifra de 5 milioane numai la un milion centenar (=cwt. — n.n.) englez, pe cînd importul total al Angliei de grâu, porumb și orz s-a urcat în acest an de la 30 la 70 milioane. Cu înpuținarea importului cerealelor române în Anglia, s-a înpuținat deopotrivă totalul de cereale al României căci la 1875 valoarea cerealelor românești rămase nevîndute s-a contatat că reprezintă suma de 80 milioane franci⁸⁴⁷. Soluția o vedea diplomatul austriac numai în „silințele României privitoare la crearea unei industrii naționale“, dar în pofida materiilor prime abundente, îi lipseau „condițiile indispensabile“ pentru întemeierea unei asemenea ramuri economice, țara fiind nevoită să-și procure „mai toți articolii industriali din țările străine“ ca și uneltele necesare⁸⁴⁷. Aici intervenea interesul marilor puteri capitaliste și în special al Angliei, exportatoare de fier, mașini, instrumente, unelte și al altor produse necesare industriei noastre incipiente. De altfel, totdeauna exporturile engleze în țara noastră, cu rare excepții, au întrecut după 1866 importurile, încît piața românească se dovedea un debușeu foarte util pentru produsele fabricate în Marea Britanie.

De altfel, alarmate de prejudiciile ce le puteau suferi produsele lor prin noul tarif comercial aplicat de către România țărilor cu care nu avea încheiate înțelegeri economice, Camerele de Comerț din Bradford la 27 aprilie, Manchester la 13 mai și Dundee la 14 mai 1876 au adresat proteste la Foreign Office, supunînd guvernul britanic unor presiuni menite să-l convingă a încheia un acord comer-

⁸⁴⁷ D.I.R., *Războiul pentru Independență*, I, p. 347, 348 și 350. doc. 237. ap. *Stăruințele României de a-și crea o industrie națională*, în „Economie rurală“, București, 25 iunie 1876, p. 174; B. Marinescu, *op. cit.*, p. 206.

cial cu țara noastră⁸⁴⁸. Așadar pentru a nu se plasa în comerțul românesc pe o poziție inferioară celorlalte puteri europene, Anglia a trebuit să cedeze în fața atitudinii hotărâte a țării noastre și trecînd peste considerentele de ordin politic, să consimtă la inițierea unor tratative directe cu autoritățile de la București, în vederea încheierii, cel puțin, a unui regulament provizoriu. Astfel, s-a ajuns la încheierea la Londra, la 18/30 noiembrie 1876 a Declarației pentru reglementarea provizorie a legăturilor comerciale dintre România și Marea Britanie, semnată de lordul Derby și respectiv Ion Ghica, emisarul guvernului de la București în capitala engleză. Prin acest document produsele românești care erau exportate în Marea Britanică și produsele britanice ce se exportau în România erau supuse aceluiași regim, ca și produsele națiunii celei mai favorizate. Guvernul britanic se obliga să nu reclame avantajele speciale existente pentru mărfurile și circulația lor, incluse în convenția de comerț româno-austro-ungară. Părțile au stabilit că în situația în care nu se va proceda la o reînnoire a aranjamentului provizoriu acesta va înceta la 30 aprilie/12 mai 1877. La această dată, ministrul afacerilor externe M. Kogălnicenu, în baza legii din 25 martie/6 aprilie 1877, a fost autorizat să prelungească cu nouă luni durata regimului cuprins în declarația din 18/30 noiembrie 1876. La rîndul său, prin împuternicirile primite de la guvernul britanic, consulul Mansfield a acceptat prorogarea declarației pe timp de nouă luni⁸⁴⁹.

Negocierile s-au oprit în acest stadiu deoarece proclamarea Independenței de stat a României și participarea țării la războiul de neahtare din 1877—1878 au amînat rezolvarea problemei.

După cum se știe, România era antrenată de doi ani în vîltoarea crizei orientale, reizbucnite în 1875 și care avea să declanșeze un nou și aprig conflict în sud-estul european, concentrînd atenția cabinetelor tuturor marilor puteri asupra acestui colț al continentului. Evenimentele fiind foarte bine cunoscute și studiate temeinic în ultimii ani⁸⁵⁰, ne vom rezuma aici doar la înfățișarea datelor esențiale pentru înțelegerea politicii orientale a Marii Britanii (cu repercusiunile ei asupra situației României) ce intervine, din nou, pentru a apăra cauza discreditată a integrității Imperiului otoman, pe

⁸⁴⁸ Eadem, *op. cit.*, p. 205.

⁸⁴⁹ „Monitorul Oficial al României”, nr. 37 din 17 febr./1 martie 1877, p. 1222 și nr. 114 din 21 mai/2 iunie 1877, p. 3359; *British and Foreign State Papers 1875—1876*, LXVII, p. 50—51, și 601—602; LXVIII, p. 665—666; B. Marinescu, *Ibidem*.

⁸⁵⁰ Vezi bibliografia întregii probleme la N. Corivan, *op. cit.*, p. 287, n. 96, iar pentru atitudinea României, *ibidem*, p. 294—295, n. 105.

care, apoi, a fost forțată s-o abandoneze, adaptându-se noilor împrejurări.

Venirea la putere în Marea Britanie a guvernului conservator al lui Benjamin Disraeli, lord Beaconsfield (21 februarie 1874), având ca secretar de stat la afacerile externe pe lordul Derby, a modificat coordonatele politicii engleze anterioare de relativă „pasivitate” în afacerile europene, încercând să se opună inițiativelor „blocului” alcătuit de cele trei monarhii conservatoare legate prin „alianța celor trei împărați” mai ales în ceea ce privește situația din sud-estul Europei și regiunea strimtorilor, considerată ca o zonă „nevralgică” pentru menținerea securității liniilor de comunicații cu posesiunile coloniale din Asia și mai ales cu India. „Stăpîn” al acestei regiuni era șubredul și minatul de contradicții Imperiu otoman, care nu mai putea stăvili aspirația legitimă a popoarelor dominate din Balcani la independență sau cel puțin la autonomie. Prin forța împrejurărilor, Marea Britanie, cu un regim mult mai liberal și emancipat în comparație cu alte țări, devenise protectoarea celui mai retrograd stat din Europa, bazat, pe exploatarea și subjugarea primitivă a unor popoare, neavînd nici o legătură etnică sau afinități de ordin cultural și confesional cu lumea musulmană căreia îi aparțineau otomanii. Încercările de reformă ale unor oameni politici luminați turci, animați de bune intenții și încercînd să adapteze structurile învechite ale Imperiului otoman la realitățile Europei moderne, au eșuat succesiv din pricina pasivității obtuze a sultanilor, claselor conducătoare și clerului fanatizat, conducîndu-se după principii islamice anacronice, în totală contradicție nu numai cu drepturile legitime la neatîrnare ale naționalităților asuprite din Balcani dar și cu interesele propriului popor turc, ținut într-o stare de întuneric și de înapoiere. Față de această situație, era explicabilă dorința de expansiune a Rusiei țariste și Austro-Ungariei înspre Balcani, încercînd să profite și să exploateze în favoarea lor starea de nemulțumire a popoarelor din regiune, spre a înlocui dominația Imperiului otoman cu propria lor stăpînire sau cel puțin majoră influență. Germaniei îi era complet indiferentă „problema orientală”, căutînd să mențină coeziunea „alianței celor trei împărați” doar pentru a împiedica orice încercare de revanșă a Franței, umilite în urma înfrîngerii din 1870—1871 și pentru aceasta își lăsa aliații să-și caute „compensații” în Balcani, jucînd doar rolul de „arbitru” în rivalitatea ce da naștere unor ciocniri de interese dintre Imperiul țarist și dubla monarhie în această zonă a continentului; Italia se dezinteresa, la fel, de această problemă în care nu era afectată în mod direct. Așadar, principalii antagoniști din amintita zonă rămîneau Rusia țaristă și Austro-Ungaria, interesați în deza-

grogarea Imperiului otoman în folosul lor, pe de o parte și Marea Britanie, pe de altă parte, aflată în postură ingrată și puțin demnă de invidiat de apărătoare a acestui imperiu despotice, în pofida justiției și a principiilor unei etici elementare; dar atitudinea adoptată de cabinetul de la Londra era pragmatic favorabilă consolidării puterii și expansiunii coloniale engleze.

Acestea au fost circumstanțele și climatul în care s-a reactivat brusc criza orientală. Ea a izbucnit inițial în Herțegovina, provincie unde s-au declanșat, subtil încurajate de austrieci, tulburări la 27 iunie/9 iulie 1875 ce s-au transformat rapid într-o răscoală armată antiotomană, extinsă apoi în luna următoare și în Bosnia. La început, Marea Britanie n-a fost îngrijorată de ivirea acestei crize despre care Disraeli, scria în august că „putea fi rezolvată într-o săptămână, dacă ar fi existat energia comună“ a marilor puteri. La fel în octombrie, lordul Derby aprecia evenimentele, într-o conversație avută cu ambasadorul țarului la Londra, contele Piotr Andreevici Șuvalov, drept o „uneltire“, refuzînd să vadă în insurecția provinciilor amintite un simptom al unei crize profunde; secretarul de stat britanic la externe, aprecia chiar, că în urma aparentei ameliorări a relațiilor cu Rusia în urma vizitei efectuate de țarul Alexandru al II-lea la Londra cu un an înainte, cabinetul de la St. Petersburg se va arăta favorabil aplanării rapide a conflictului⁸⁵¹. Dar și ca altă dată, Imperiul otoman s-a dovedit incapabil de a pune capăt tulburărilor iar fapt și mai grav în octombrie 1875 sultanul Abdul Aziz a anunțat pe neașteptate falimentul financiar al Imperiului otoman, statul refuzînd să mai plătească datoria publică, eveniment ce compromitea în mod direct interesele Marii Britanii, principala creditoare a Porții. De aceea într-o scrisoare adresată de Disraeli prietenei sale, lady Selina Bradford, la 3 noiembrie 1875, el declara că „acest faliment extraordinar și neprevăzut al Porții a făcut ca totul să reizbucnească din nou în flăcări și eu într-adevăr cred că problema orientală — care a bîntuit Europa timp de un secol și pe care credeam că războiul Crimeii o amînase pentru încă o jumătate — va cădea în sarcina mea s-o întîmpin și — îndrăznesc să spun? — să o rezolv“⁸⁵². De altfel premierul britanic atrăgea aten-

⁸⁵¹ *Unprinted Documents Russo-British Relations during the Eastern Crisis* (edited by R. W. Seton-Watson) in „The Slavonic Review“, III (1924), p. 429.

⁸⁵² *The Letters of Disraeli to Lady Bradford and Lady Chesterfield*, (edited by the Marquis of Zetland), I, London, 1929, p. 298. Vezi asupra revenirii lui Disraeli la politica palmerstoniană de intervenție activă și apărare a Imperiului otoman monografia utilă a lui Eugen Sauer, *Die Politik Lord Beaconsfields in der Orient-Krisis, 1875—1878*, Tübingen, 1934, și fun-

ția parlamentarilor în discursul ținut la 6 noiembrie cu prilejul banchetului tradițional oferit la Guildhall că „situația critică din Turcia... a fost agitată din nou prin nenorocitul eveniment financiar. Noi speranțe și noi temeri au fost create... În această chestiune interesele Germaniei, Rusiei și Austriei sînt mai directe, dar nu mult mai importante decît cele ale Angliei. Guvernul, apreciînd, deci, importanța lor, este ferm hotărît de a le feri de orice atingere și de a le menține”⁸⁵³.

Spre a aplana și localiza conflictul, temîndu-se de amestecul Rusiei țariste, ministrul de afaceri externe al Austro-Ungariei, contele Andrassy, a întocmit o notă la 30 decembrie 1875, pe care a înaintat-o guvernelor statelor europene semnatare ale Tratatului de pace de la Paris (1856) prin care le invita să recomande Imperiului otoman reforme moderate în provinciile răscolate și să le acorde libertatea confesională. Germania și Rusia au acceptat-o imediat iar guvernele de la Paris și Roma ulterior. Numai Disraeli s-a arătat reticent, iar lordul Derby avea ezitări, nedorind să subscrie nici un document, menit, după părerea sa, să aducă știrbiri suveranității Imperiului otoman. Dar din teama de a nu fi lăsată singură în fața adversarilor ei, însăși Turcia, a intervenit pe lângă Foreign Office, cerînd asistența Marii Britanii; Disraeli, cu destulă neplăcere, spre a nu-și vedea izolată țara de concertul european, deși prefera să aibă „mîinile libere”, a scris, pînă în cele din urmă, la nota lui Andrassy⁸⁵⁴, înaintată oficial Porții la 31 ianuarie 1876. Deși guvernul otoman a acceptat aproape în întregime sugestiile conținute în nota Andrassy, răscoluții din Bosnia și Herțegovina, nefiind consultați la alcătuirea ei, au respins-o, considerînd-o nesatisfăcătoare și au continuat ostilitățile. Ei se sprijineau și pe simpatiile Serbiei și Muntenegrului gata să intre în acțiune, la rîndul lor, împotriva otomanilor.

damentata lucrare a lui R. W. Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question: a Study in Diplomacy and Party Politics*, London, 1935; interesante sînt și considerațiile lui Harold W. Temperley, *England and the Dogma of Turkey's Integrity and Independence from Palmerston to Disraeli, 1856—1875* în „Bulletin of the International Committee of the Historical Sciences”, X (1938) etc.

⁸⁵³ Discurs reprodus și tradus în rezumat și în „Monitorul Oficial al României”, nr. 241 din 31 octombrie/12 noiembrie 1875, p. 5278; *D.I.R., Războiul pentru Independență*, I, partea II-a, București, 1954, p. 36, doc. 42.

⁸⁵⁴ W. F. Monypenny and G. E. Buckle, *The Life of Benjamin Disraeli*, vol. VI, 1876—1881, London, 1920, p. 18; R. W. Seton-Watson, *Russo-British Relations...*, „The Slavonic Review”, III (1925), nr. 9, p. 658 și 659; *The Letters of Disraeli...*, II, p. 11.

Bismarck, nemulțumit de evoluția evenimentelor din Balcani și dorind să aibă unele garanții în cazul accentuării contradicțiilor dintre Rusia țaristă și Austro-Ungaria în această regiune și fiindu-i teamă de o eventuală apropiere franco-rusă, a făcut unele sondaje, chiar din ianuarie 1876, pe lângă cabinetul britanic, încercând chiar încheierea unei alianțe. Nici ambasadorul englez la Berlin, lordul Russell, nici secretarul de stat la externe lordul Derby, n-au privit cu încredere propunerile lui Bismarck, deoarece au intuit că, de fapt, „cancelarul de fier“ urmărea numai izolarea Franței și nu rezolvarea crizei orientale, căci în această problemă Germania nu era dispusă să ia o atitudine potrivnică aliaților ei de la Viena și St. Petersburg; încât propunerile interesate ale lui Bismarck au fost eludate și de fapt respinse⁸⁵⁵.

Între timp agravarea situației din Balcani a provocat o neliniște din ce în ce mai mare în Rusia, deși atît țarul Alexandru al II-lea cît și cancelarul Gorceakov au încercat să tempereze zelul războinic al guvernelor de la Belgrad și Cetinje, calmînd aprehensiunile ambasadorului britanic de la St. Petersburg, lordul Augustus Loftus⁸⁵⁶. Cabinetul de la Londra privea cu suspiciune și atitudinea României deși guvernul conservator de la București, condus de Lascăr Catargi, cît și domnitorul Carol I, în pofida simpatiei firești arătate de opinia publică din țara noastră față de popoarele asuprite din Imperiul otoman, au dat dovadă de multă rețineră; premierul român asigurase chiar pe girantul consulatului general englez din București Charles Manners St. John (care activa în calitate de viceconsul la Iași), înainte de 4/16 ianuarie 1876, de faptul că „guvernul princiar, credincios tratatelor, a păstrat totdeauna și va păstra cea mai strictă neutralitate“. Aceeași atitudine de neîncredere a fost manifestată și cu prilejul circulei guvernului înaintată agenților diplomatice ai țării din capitalele puterilor garante la 4/16 ianuarie cu privire la necesitatea ei de a se înarma spre a-și apăra neutralitatea; lordul Buchanan, în conversația avută cu agentul României la Viena, Gh. Costaforu, și-a manifestat iritarea împotriva „inutilității“ înarmării României care nu era amenințată de nimeni iar la întrebarea acestuia dacă Anglia i-ar putea garanta neutralitatea, a răspuns agresiv că țara noastră ca parte integrantă a Imperiului otoman era garantată „fiindcă Anglia are interese în existența acestui imperiu, iar ca stat independent, puțin îi pasă de există ori nu o Românie“.

⁸⁵⁵ David Harris, *Bismarck's Advance to England, January, 1876*, in „The Journal of Modern History“, III (1931), p. 441—456.

⁸⁵⁶ B. H. Sumner, *Russia and the Balkans, 1870—1880*, Oxford, 1937, p. 157.

Cabinetul britanic se opunea categoric oricăror încercări ale României de a păși spre independență, care, potrivit concepției sale, ar priva țara de garanția marilor puteri. Lordul Derby îl instruia pe consulul Vivian, înapoiat la București, la 11/23 februarie 1876, să descurajeze orice încercare a guvernului român de a schimba relațiile existente cu Poarta. Diplomatul englez era autorizat să avertizeze pe domnitorul Carol și pe premierul Catargi că Marea Britanie era neliniștită cu privire la planurile de independență ale României, arătându-le că „guvernul englez insistă asupra primejdiei unui asemenea act revoluționar”⁸⁵⁷.

Cancelarul Gorceakov, la rîndul său, opunîndu-se veleităților cercurilor panslaviste din Rusia țaristă, ce înclinau să atragă Imperiul în criza balcanică, împingîndu-l la război, încurajînd tendințele sale expansioniste, a căutat în primul rînd să liniștească temerile guvernului britanic, convocînd la St. Petersburg la 11/23 martie 1876 pe ambasadorii marilor puteri spre a le împărtăși dorința cabinetului imperial de a se întreprinde demersuri colective în vederea soluționării problemelor litigioase din sud-estul continentului european. Dar practic nu s-a înfăptuit nimic.

În România s-a resimțit pe plan politic neliniștea provocată de continuarea conflictului din Balcani și de lipsa de hotărîre a marilor puteri, incapabile de o acțiune concertată la Constantinopol spre a sili Imperiul otoman la reale concesi și la încetarea tulburărilor. De aici și o instabilitate guvernamentală accentuată, într-o scurtă perioadă de timp, succedîndu-se trei cabinete, conduse respectiv de generalul Ioan Emanuel Florescu (4/16 aprilie 1876), Emanuel Costache Epureanu (27 aprilie/9 mai) și Ion C. Brătianu (24 iulie/5 august); în acest răstimp portofoliul externelor a fost ocupat de Dimitrie Cornea (4/16 aprilie), M. Kogălniceanu (27 aprilie/9 mai) și Nicolae Ionescu (24 iulie/5 august). Cu toate asigurările liniștitoare de neutralitate adresate de D. Cornea agenților diplomați străini la București la 9/21 aprilie și de M. Kogălniceanu la 29 aprilie/11 mai, consulul britanic Vivian nutrea convingerea că de fapt românii doreau ca unică soluționare a problemei orientale dezmembrarea Turciei, eliberarea popoarelor subjugate și obținerea independenței de stat a patriei lor; rapoartele lui Vivian către Foreign Office din această perioadă (21 martie/2 aprilie, 9/21 aprilie, 10/22 aprilie, 26 aprilie/8 mai 1876 etc.) nu conțineau decît asemenea comentarii și remarci⁸⁵⁸.

⁸⁵⁷ Pentru toate acestea vezi trimiterile de rigoare la B. Marinescu, *Romanian-British Political Relations*, p. 210—213.

⁸⁵⁸ *Ibidem*, p. 213—215.

Evenimentele s-au agravat însă și mai mult prin izbucnirea puternicei mișcări insurecționale a poporului bulgar la 20 aprilie/2 mai 1876, pe care otomanii au înăbușit-o, după trei săptămîni, cu toată cruzimea, efectuînd apoi, ca represalii, îngrozitoare masacre în rîndul populației civile, lipsite de ocrotire, prin trupe neregulate de bașibuzuci, care au revoltat opinia publică europeană — inclusiv cea engleză, liderul opoziției liberale, Gladstone, înfierînd ororile comise de forțele de presiune⁸⁵⁹ — și au indignat guvernele marilor puteri, exacerbînd pasiunile mai ales în Rusia. Gorceakov s-a întîlnit cu Bismarck și Andrassy la Berlin unde a fost elaborat un memorandum la 1/13 mai 1876, recomandînd Porții un armistițiu de două luni cu răsculații, ce vor fi la rîndul lor reținuți să mai continue ostilitățile prin acordarea unor reforme de către otomani, a căror aplicare urma să se efectueze sub controlul reprezentanților marilor puteri. Dacă Franța și Italia s-au alăturat memorandum-ului, Marea Britanie s-a opus categoric deoarece lui Disraeli i-a displicut rolul „secundar și aproape șters pe care înțelegerea Puterilor din Nord” i l-au lăsat Angliei „într-o chestiune în care rolul său a fost totdeauna preponderent” iar pe de altă parte fiindcă premierul britanic și lordul Derby au considerat documentul doar ca un „compromis” între velleitățile Vienei și ale St. Petersburgului de a ocupa „primul loc” în „problema orientală”⁸⁶⁰. În asemenea condiții, memorandum-ul nici n-a mai fost prezentat la Constantinopol iar situația în Balcani a continuat să se înrăutățească. În capitala Imperiului otoman din pricina nemulțumirilor generate de slaba conducere a statului și a neputinței de a fi reprimare mișcările insurecționale, izbucnind cînd într-o parte, cînd într-alta la sud de Dunăre, sultanul Abdul Aziz a fost detronat și înlocuit cu nepotul său de frate Murad al V-lea (18/30 mai 1876), sprijinit de unele cercuri mai liberale.

Prima țară care a supus unei probe „practice” principiile de guvernare ale noului regim instalat la Constantinopol a fost România. Încurajată de schimbările survenite la conducerea Imperiului și în speranța că Poarta a înțeles, în sfîrșit, să dea curs cererilor

⁸⁵⁹ La 6 septembrie 1876 el a publicat la Londra broșura de mare răsunet, *The Bulgarian Horrors and the Question of the East* care a influențat foarte mult opinia publică din Marea Britanie, îngreunînd „misiunea” lui Disraeli de a apăra cauza otomană. Mai vezi Harold W. Temperley. *The Bulgarians and other atrocities 1875—1878, in the light of Historical Criticism*, London, 1931 și David Harris, *Britain and the Bulgarian Horrors of 1876*, Chicago, 1939.

⁸⁶⁰ R. W. Seton-Watson, *op. cit.*, „The Slavonic Review”, III, nr. 9, p. 665—666; *D.I.R. Războiul pentru Independență*, I₂, p. 151, doc. 129.

legitime ale popoarelor din regiune și în primul rînd aspirațiilor firești ale românilor, ministrul de externe M. Kogălniceanu a adresat la 16/28 iunie 1876 o circulară atît guvernanților de la Constantinopol cît și agenților consulari ai puterilor garante de la București, document cunoscut sub numele de „cele șapte revendicări“. Acestea erau următoarele: 1) recunoașterea individualității statului român și a denumirii sale istorice; 2) admiterea reprezentantului României în corpul diplomatic; 3) reglementarea statutului supușilor români din Imperiul otoman după modelul similar adoptat pentru toți ceilalți supuși străini din cadrul acestui stat; 4) inviolabilitatea teritoriului român și delimitarea insulelor Dunării; 5) încheierea cu Imperiul otoman a unor convenții comerciale, de extrădare a răufăcătorilor, poștale și telegrafice; 6) recunoașterea valabilității pașaportului românesc peste hotare; 7) fixarea graniței între România și Turcia la gurile Dunării, luînd ca bază calea navigabilă (thalweg) a brațului principal al acestui fluviu, adică Sulina. De fapt, revendicarea sub nr. 5 presupunea nu numai recunoașterea autonomiei, ci a independenței de facto a țării noastre, după cum aprecia consulul rus din București, Ivan Zinoviev⁸⁶¹. La Constantinopol, ambasadorul britanic Elliot, exponent al politicii de susținere a „integrității“ Imperiului otoman, a calificat memoriul românesc drept „un ultimatum în toată regula“⁸⁶², respingîndu-l. Nici celelalte puteri garante, nici chiar Rusia țaristă ce avea interesul de a-și apropia guvernul de la București, nu au fost de acord cu revendicările legitime ale țării noastre, socotind memoriul ca fiind inoportun și înaintat într-un moment dificil de tensiune internațională. Presa britanică — ca și cea franceză de altfel — au denaturat în mod grosolan conținutul memoriului guvernului român, acuzîndu-l de a nutri „în taină proiecte fie împotriva Turciei, fie împotriva Austro-Ungariei“, doar ziaristul Hotze di Planta afirmînd din Londra la 17 iulie că acest document „n-a fost de fapt rău primit la Foreign Office“. Potrivit afirmațiilor sale începuse „a se face dreptate României și a se recunoaște enorma importanță a atitudinii sale de strictă și nepărtinitoare neutralitate“⁸⁶³.

Refuzul Porții de a admite cererile legitime ale țării noastre la 17/29 iulie sub pretextul că are de rezolvat treburi mai importante ca și tergiversările în aplicarea reformelor, pe lîngă ororile comise

⁸⁶¹ *Ibidem*, p. 192—208, doc. 209; V. I. Grosul—E. E. Certan. *Россия и формирование румынского независимого государства*. Moscova, 1969. p. 190.

⁸⁶² D. P. Ionescu, *Atitudinea Angliei față de independența României*, în „Studii și materiale de istorie modernă“. III (1963), p. 93.

⁸⁶³ *D.I.R. Războiul pentru Independență*, I₂, p. 287, doc. 355; B. Marinescu. *op. cit.*, p. 215—216.

în Bulgaria, vădind incapacitatea otomanilor de a schimba ceva în sistemul lor defectuos de guvernare, au determinat Serbia, la 18/30 iunie și Muntenegru la 20 iunie/2 iulie 1876 să declare război Imperiului otoman, exprimându-și, în acest mod, solidaritatea cu răzvrătiții oprimați.

În fața agravării necontenite a situației din Balcani, Rusia a căutat să ajungă la o înțelegere cu Austro-Ungaria, partenerul ei cel mai interesat în problemă, așa încît cancelarul Gorceakov s-a întilnit cu omologul său Andrassy la Reichstadt (azi Zakupy în Boemia) la 26 iunie/8 iulie 1876 încheind un acord secret de împărțire a „sferelor de influență“ în cazul destrămării Imperiului otoman. Astfel, Austro-Ungaria ar fi primit Bosnia și Herțegovina cu exercitarea unei preponderențe politice asupra Serbiei și Muntenegrului, în timp ce Imperiul țarist urma să revină la gurile Dunării, recăpătînd cele trei județe din Basarabia pierdute la 1856, să-și lărgească posesiunile în Turcia asiatică și să creeze un mare stat autonom bulgar, atașat prin legături speciale de St. Petersburg⁸⁶⁴.

Văzînd complicarea situației chiar la granițele sale în urma izbucnirii conflictului sîrbo-otoman și ignorînd combinațiile de culise ale Rusiei țariste și Austro-Ungariei, cercurile guvernamentale de la București s-au preocupat de neutralizarea Dunării pentru a feri teritoriul românesc de efectele războiului. Poziția României era foarte ingrată; pe de o parte era acuzată de Serbia că nu-i acordă asistența dorită și nu lasă să treacă în cantități masive armamentul trimis din Rusia iar cabinetul de la St. Petersburg, deși formal se pronunța pentru respectarea neutralității țării noastre, se arăta nemulțumit că guvernul de la București nu se arăta mai „maleabil“ și nu demonstra suficientă solidaritate cu victimele atrocităților otomane din Balcani, deși atît opinia publică de la noi — în mod fățiș — iar cercurile oficiale — în mod tacit — manifestau toată simpatia pentru popoarele oropsite de tirania Porții. Pe de altă parte țara noastră era suspectată de guvernele de la Londra, Paris și Viena că dorea să profite de conflictul oriental spre a rupe legăturile cu Poarta, oferind asistență Rusiei, Serbiei și bulgarilor⁸⁶⁵. Strecurîndu-se cu abilitate în acest „hățiș“ diplomatic nefavorabil, guvernul

⁸⁶⁴ George H. Rupp, *The Reichstadt Agreement* în „The American Historical Review“, XXX (1925), p. 503—510; Emil Diaconescu, *Acordul de la Reichstadt (1876) și Tratatul de la Budapesta (1877)*, București, 1943, p. 68—69; Serge Goriaïnov, *La Question d'Orient à la veille du Traité de Berlin (1870—1876) d'après les archives russes*, Paris, 1948, p. 95—100.

⁸⁶⁵ Pentru toate acestea vezi N. Corivan, *Relațiile diplomatice ale României*, p. 301—306.

de la București a fost preocupat înainte de toate de asigurarea intereselor superioare și protecției țării. Astfel, ministrul de externe M. Kogălniceanu a însărcinat pe agentul român de la Constantinopol, generalul Iancu Ghica, la 16/28 iunie 1876 să întreprindă demersuri la Poartă în vederea neutralizării fluviului între Negotin și Vîrciorova; aceeași intervenție a fost făcută și pe lângă reprezentanții țării noastre în capitalele puterilor garante. Concomitent s-a trimis un corp de armată la Gruia (jud. Mehedinți) lângă Dunăre, în apropierea graniței româno-sirbe, spre a asigura inviolabilitatea teritoriului țării. Situația devenea alarmantă prin concentrarea forțelor armate turcești la Russe și a flotei ce naviga pe apele Dunării. Generalul Ghica a trimis Porții nota guvernului român la 19 iunie/1 iulie, fără a primi un răspuns satisfăcător de la ministrul de externe Savfet pașa. Numai în urma presiunii ambasadurilor puterilor garante și a demersurilor insistente ale lui Kogălniceanu, guvernul otoman se decidea, în sfârșit, la 26 iunie/8 iulie să asigure neutralitatea Dunării, în porțiunea cerută, cu condiția ca sîrbii să nu atace insula Ada-Kaleh iar autoritățile românești să împiedice orice transport clandestin de arme și voluntari între gura Timocului și Vîrciorova. În această împrejurare și diplomația britanică a acordat asistența necesară în urma schimbului de note între Kogălniceanu și consulul Vivian și notificările făcute lordului Derby, ce a dat instrucții lui Sir Henry Elliot să acționeze la Constantinopol în consecință. Totuși cercurile oficiale britanice nu erau convinse de sinceritatea guvernului de la București, luînd în considerare sentimentele de solidaritate ale opiniei publice cu răzvrătiții, transporturile de arme și de voluntari în Serbia, atacurile violente anti-otomane de presă ș.a. De aceea în urma unei întrevederi avute cu M. Kogălniceanu, locțiitorul temporar al lui Vivian, St. John, transmitea lordului Derby la 29 iunie/11 iulie 1876 un raport confidențial prin care-i arăta că deși România rezistase presiunilor țariste de a interveni mai activ în conflict și a-i sprijini pe față pe sîrbi „acest refuz... nu izvorăște dintr-un sentiment de bunăvoință și sinceritate față de Puterea Suzerană — pentru că acum Turcia este mai detestată ca oricînd... ci din motive de prudență”⁸⁶⁶. De altfel înainte de a fi înlocuit la externe, în urma schimbării de guvern și venirii la putere a cabinetului liberal al lui I. C. Brătianu, M. Kogălniceanu a adresat la 20 iulie/1 august 1876 puterilor garante, prin agenții diplomatice români în capitalele respective, un apel de o neasemuită demnitate și de o mare clarviziune politică: „Deși neavînd nici un fel de intenție dușmănoasă față de Turcia... ne este

⁸⁶⁶ B. Marinescu, *op. cit.*, p. 219.

totuși cu neputință... să rămănim nepăsători la strigătele de durere care ne vin de pe malul drept al Dunării... Această tăcere, România, oricât de modestă ar fi situația ei, nu o poate păstra mai multă vreme... Frământarea în sinul poporului nostru crește pe zi ce trece, ... un mare partid politic de la noi (liberal — n.n.) s-a și pronunțat categoric în favoarea creștinilor, ... armata română freamătă sub jugul disciplinei, doritoare să ia parte la luptă; că... pentru a împiedica răul de a se întinde tot mai mult, este în interesul și este de datoria marilor puteri ale Europei creștine și civilizate de a folosi cu o clipă mai devreme toată greutatea lor pentru a face respectate de către armatele Turciei, drepturile omului, datoririile omeniei și de a șterge astfel caracterul de barbarie și de exterminare de care este pătruns războiul de astăzi împotriva populațiilor creștine ale Bulgariei⁸⁶⁷.

Totuși în pofida acestor triste circumstanțe, România înțelegea să dea dovadă de multă răbdare și să păstreze — cu toată durerea și reținerea — atitudinea de neutralitate. Aceasta a fost suficient apreciată de cabinetul britanic, care prin depeșa expedită de lordul Derby noului consul general englez la București, colonelul Mansfield, la 1/13 septembrie 1876, îl împuternicea să exprime ministrului de afaceri externe Nicolae Ionescu satisfacția cabinetului de la Londra pentru atitudinea „prudentă” și „pașnică” în conflictul dintre Serbia și Imperiul otoman. „Guvernul Majestății Sale”, scria în continuare Derby, „împărtășește opinia exprimată de dl. Ionescu că pacea și liniștea sînt esențiale pentru bunăstarea și progresul” țării „și își menține cu fermitate încrederea în politica urmată de România”. Consulul britanic raporta, la rîndul său, la 2/14 septembrie, Foreign Office-ului că guvernul de la București „atașă mare importanță și înaltă prețuire” aprobării date de cabinetul englez cu privire „la politica strictă de neutralitate promovată de România în timpul crizei din Orient”. Mansfield adăuga că dacă țara noastră ar fi intervenit în conflict, problema orientală ar fi devenit mult mai complicată⁸⁶⁸.

Într-adevăr evoluția evenimentelor din Balcani continua să provoace îngrijorarea generală. Guvernarea „liberalilor” sub Murad al V-lea la Constantinopol nu s-a bucurat de nici o popularitate și nu a înregistrat nici un succes; de aceea o lovitură de palat cu caracter reacționar a îndepărtat și pe acest sultan de la tron (19/31 august 1876), înlocuindu-l cu fratele acestuia, tiranicul Abdul Hamid al II-lea (1876—1909), supranumit mai târziu, din pricina vărsărilor

⁸⁶⁷ D.I.R. Războiul pentru Independență, I₂, p. 294, doc. 365.
⁸⁶⁸ B. Marinescu, op. cit., p. 219—220.

de sînge și masacrelor comise împotriva armenilor, „Sultanul Roșu“. Dinamizate de ascensiunea la tron a monarhului conservator, masele fanatizate de musulmani au dat un impuls viguros operațiilor de război împotriva Serbiei, armatele acesteia fiind zdrobite în bătălia de la Alexinaț (20 august/1 septembrie) iar teritoriul țării invadat. Înfrîngerea Serbiei, în timp ce Muntenegrul înfrunta pe otomani cu mai mult succes, a sporit neliniștea cabinetului de la St. Petersburg. Țarul Alexandru al II-lea împreună cu întreaga Curte, principalii miniștri, cancelarul Gorceakov, generalii și marii duci s-au deplasat la Livadia în Crimeea (28 august/9 septembrie) unde au rămas pînă la 26 octombrie/7 noiembrie spre a adopta hotărîrile co-respunzătoare.

Între timp și în Marea Britanie, cabinetul Disraeli trebuia să dea dovadă de mai multă rețineră, mai ales după dezvăluirea masacrelor înfiorătoare înfăptuite de trupele neregulate otomane împotriva populației pașnice din Bulgaria și să caute o soluție negociată, împreună cu celelalte mari puteri, a complicatei „probleme orientale“ și în primul rînd oprirea ostilităților sirbo-turce ce provocau atîta neliniște la St. Petersburg. Diplomatul britanic Robert Arthur Talbot, marchiz de Salisbury, scria lui Disraeli „ca fiind destul de clar faptul că politica tradițională palmerstoniană și-a găsit sfîrșitul... Nu avem puterea, chiar dacă am avea dorința, să restituim nici una din regiunile răsculate guvernului discreționar al Porții...“⁸⁶⁹.

În același timp, în România, cu toate că oficial statul își proclamase neutralitatea, toate simpatiile se îndreptau spre lupta de eliberare a popoarelor din Balcani, manifestîndu-se îngrijorare față de înfrîngerile suferite de sirbi. La cererea ministerului de externe N. Ionescu — un moderat, exponent al curentului „neutralist“ în cabinetul Ion C. Brătianu — ca Mansfield, consulul general britanic de la București, să solicite lordului Derby la 25 septembrie/5 octombrie 1876 „exprimarea dorinței ca poziția României să fie relementată de puterile garante“, i s-a răspuns evaziv, prin sfaturi de prudență. Astfel Derby însărcina pe colonelul Mansfield la 11/23 octombrie să îndemne guvernul de la București la „păstrarea unei atitudini prudente și menținerea sinceră a obligațiilor impuse de tratatele“ în vigoare și care după opinia sa, ar oferi „cea mai bună securitate în protejarea intereselor naționale“⁸⁷⁰.

⁸⁶⁹ W. F. Monypenny and G. E. Buckle, *The life of... Disraeli*, VI, p. 70.

⁸⁷⁰ B. Marinescu, *op. cit.*, p. 221—222 și cu alte amănunte privitoare la discuțiile purtate de Carol I și ministrul Ionescu cu consulul Charles Mansfield.

Asemenea răspunsuri vagi și delatorii nu puteau satisface cercurile conducătoare din România care au hotărît să obțină clarificări prin trimiterea unor factori de răspundere peste hotare, spre a adopta apoi măsurile cele mai eficiente în vederea asigurării securității țării. Astfel între 25 septembrie/7 octombrie și 4/16 octombrie 1876 o delegație condusă de premierul I. C. Brătianu și alcătuită din colonelul Gheorghe Slăniceanu, ministru de război, Teodor Văcărescu, mareșal al Curții domnești și maiorul Singurov, aghiotant princiar, s-a deplasat la Livadia, în Crimeea spre a discuta cu țarul și demnitarii săi intențiile cabinetului de la St. Petersburg. Țarul, cancelarul Gorceakov, ministrul de război Dmitri Aleksandrovici Miliutin și ambasadorul rus de la Constantinopol, N. P. Ignatiev, au purtat discuții cu delegația română care și-a oferit cooperarea în cazul intrării Rusiei în război cu Poarta în schimbul recunoașterii independenței, ridicării țării la rangul de regat și realipirii Dobrogei. La Livadia nu s-a semnat nici un acord cu emisarii de la București deși oficialitățile țariste au ajuns la concluzia că în cazul intrării Rusiei în război „înainte de trecerea frontierei, trebuie încheiată o convenție cu România“. În același timp, spre a împiedica completa zdrobire a Serbiei de către trupele otomane, cabinetul de la St. Petersburg a adresat un ultimatum Porții spre a înceta ostilitățile și a încheia un armistițiu atât cu Serbia cât și cu Muntenegru, sub amenințarea ruperii relațiilor diplomatice. Temându-se de complicații, guvernul otoman a acceptat să încheie un armistițiu de șase săptămîni cu oponentii ei la 19/31 octombrie 1876. Totodată în urma conversațiilor avute de ambasadorul britanic, lordul Loftus, cu țarul și cu cancelarul Gorceakov, la sfîrșitul lui octombrie — începutul lui noiembrie 1876 la Livadia, s-a căzut de acord asupra convocării unei conferințe a ambasadorilor marilor puteri la Constantinopol destinată analizării situației din Balcani și găsirii unei soluții pentru această regiune greu încercată; dar țarul avertiza că în cazul unui eșec al conferinței din pricina atitudinii răuvoitoare a Porții, Rusia se simțea dezlegată de orice obligații, putînd chiar să recurgă la război dar promițînd că se va abține de la ocuparea Constantinopolului și a strîmtorilor⁸⁷¹.

După întoarcerea delegației condusă de Brătianu de la Livadia, unde nu s-a putut ajunge la încheierea unui acord cu Rusia țaristă, guvernul de la București a hotărît să trimită ca emisar la Londra pe cunoscutul om politic Ion Ghica, fost premier, spre a vedea

⁸⁷¹ Lord Augustus Loftus, *Diplomatic Reminiscences, 1862—1879*, II, London, 1926, p. 183—184; R. W. Seton-Watson, *Russo-British Relations*, în „The Slavonic Review“, IV (1925), p. 194—195; N. Corivan, *op. cit.*, p. 313—314.

ce garanții putea să ofere țării Marea Britanie. Înarmat cu o scrisoare de recomandare și din partea colonelului Mansfield adresată lordului Derby la 11/23 octombrie 1876, Ghica s-a deplasat în capitala Marii Britanii spre a purta discuțiile politice de rigoare și a semna declarația privind reglementarea provizorie a legăturilor comerciale dintre cele două țări. La 2/14 noiembrie Ghica înainta secretarului de stat la externe memoriul alcătuit de ministrul N. Ionescu unde se insista asupra garantării neutralității necesare păcii și echilibrului european. În convorbirea avută cu marchizul de Salisbury, ce urma să reprezinte Marea Britanie la viitoarea conferință de la Constantinopol alături de ambasadorul Elliot, Ghica sublinia faptul că „garanția Europei . . . așa cum rezultă ea din tratatul de la Paris pentru România, nu este suficientă și ar fi de un interes european ca ea să fie făcută mai eficace“. În raportul înaintat ministrului de externe din București la 3/15 noiembrie 1876 emisarul român arăta că a explicat din nou lordului Salisbury „necesitatea de a face să dispară cât mai curînd dificultățile ce întîmpină prea adesea guvernul nostru în reaua voință și orgoliul turcesc“. Răspunsul diplomatului britanic a fost evaziv, eludînd problema „garanției individuale“ reclamate de România și promițînd numai că „va încerca la Conferință să facă să dispară orice cauză de neînțelegeri“⁸⁷².

În felul acesta România era lăsată singură, la discreția evenimentelor, fără nici o garanție. De aceea a acceptat să trateze mai departe cu Rusia țaristă; la 16/28 noiembrie 1876 sosea *incognito* și într-o vizită discretă la București, Aleksandr Ivanovici Nelidov consilier de stat, șambelan al Curții imperiale și colaborator apropiat al lui Ignatiev, ce a purtat discuții confidențiale cu premierul Brătianu cu privire la prevederile convenției militare schițate la Livadia. S-a ajuns rapid la elaborarea unui text, neadus la cunoștința ministrului de externe Ionescu, rămas un adept al neutralității dar aprobat de domnitorul Carol I; proiectul convenției urma să primească și asentimentul țarului înainte de a se trece la semnarea ei⁸⁷³.

După îndelungatele eforturi ale diplomației europene s-a ajuns, în cele din urmă, la deschiderea conferinței puterilor de la Constantinopol, unde adevărații protagoniști erau reprezentanții Marii Bri-

⁸⁷² B. Marinescu, *op. cit.*, p. 224.

⁸⁷³ A. I. Nelidov, *Souvenirs d'avant et d'après la guerre de 1877—1878* în „Revue des deux mondes“, Paris, XXVIII (1915), p. 244—254; *Aus dem Leben König Karls von Rumänien*, III, Stuttgart, 1900, p. 76—85.

tanii, marchizul de Salisbury și ambasadorul Elliot ca și ambasadorul Rusiei țariste, contele N. P. Ignatiev.

În ședința preliminară din 30 noiembrie/12 decembrie 1876 unde s-au întrunit numai reprezentanții puterilor europene — fără cel al Turciei — urmau să se stabilească propunerile ce aveau să fie înaintate Porții. Spre deosebire de ambasadorul Elliot, ce dovedea un atașament ieșit din comun față de cauza otomană ca și odinioară Stratford de Redcliffe în era „palmerstoniană“, dovădindu-se un fidel exponent al politicii „dure“ afișate de Disraeli⁶⁷⁴, lordul Salisbury, după ce vizitase capitalele europene unde n-a găsit nici un sprijin pentru turci, reușise să fie cîștigat la punctul de vedere exprimat de Ignatiev și să ajungă cu acesta la o înțelegere, pe care au agreeat-o și ceilalți reprezentanți ai puterilor. Astfel, s-a decis ca Serbia să fie restabilită în vechile ei hotare, Muntenegru să păstreze părțile din Herțegovina și Albania cucerite de la turci, Bulgaria (împărțită în două regiuni, de est și de vest), ca și Bosnia și Herțegovina (reunite într-o singură provincie) să se bucure de autonomie și să fie conduse de către un guvernator general numit de marile puteri cu aprobarea Porții și să dispună de adunări locale reprezentative; în sfîrșit se recomanda aplicarea de reforme de către otomani în toate provinciile europene ale Imperiului, sub supravegherea marilor puteri. Datorită încăpățînării Por-

⁶⁷⁴ Sir Henry Elliot făcea în depeșa expedită lordului Derby la 8/20 noiembrie 1876 mai mult decît edificatoarea confesiune: „Conduita mea aici (la Constantinopol — n.n.) n-a fost niciodată ghidată de o afecțiune sentimentală pentru ei (otomani — n.n.) ci de hotărîrea fermă de a susține interesele Marii Britanii pînă la capătul puterilor; și acele interese sînt profund angajate în prevenirea dezmembrării Imperiului turc. Este o convingere pe care o împărtășesc în comun cu cei mai eminenti oameni de stat care au dirijat politica noastră externă... Putem și trebuie să fim indignați de severitatea inutilă și monstruoasă cu care insurecția bulgară a fost înăbușită. Dar necesitatea existentă pentru Anglia este de a împiedica schimbările care ar surveni aici, ceea ce ar fi în detrimentul nostru“; cf. N. D. Stojanović, *The Great Powers on the Balkans*, Cambridge, 1939, p. 106—107. Disraeli era „inflexibil, respingînd în cea mai curată tradiție palmerstoniană („Anglia nu are decît interese...“) — orice politică dictată de sentimente sau de considerații morale“ iar Rusia constituia pentru Imperiul britanic din Mediterana orientală pînă în Pamir „primejdia principală“, cf. C. Muresan, A. Vianu, R. Păiușan, *Downing Street 10*, p. 167. De aceea premierul britanic adresîndu-se lordului Derby la 18/30 decembrie 1876 se arăta nemulțumit de atitudinea manifestată de Salisbury la Conferința — ratată — de la Constantinopol: „Salisbury pare... incapabil să înțeleagă că principalul obiectiv al trîmterii sale la Constantinopol este ca să mențină Rusia în afara Turciei și nu de a crea o existență ideală pentru creștinii turci...“, cf. L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York, 1959, p. 406.

ții și a încurajărilor primite pe ascuns din partea lui Elliot, otomanii au găsit o replică la ceea ce socoteau ei ca un afront adus suveranității lor statale. Marele vizir Midhat pașa, cu aprobarea sultanului, a promulgat la 11/23 decembrie 1876 o așa-zisă „Constituție“ liberală, inspirată după modele occidentale, dar complet inadecvată realităților din Peninsula Balcanică, prin care se făgăduiau reforme și egalitate pentru toți cetățenii, indiferent de originea lor etnică și fără discriminări confesionale; cit despre România și Serbia ele „beneficiau“ de statutul unor „provincii privilegiate“ (!)⁸⁷⁵.

Țara noastră își pusese mari speranțe în conferința de la Constantinopol; pe lângă agentul permanent, generalul Iancu Ghica, mai fusese trimis acolo și iscusitul om politic și diplomat Dimitrie Brătianu, care sosise în capitala Imperiului otoman la 28 noiembrie/10 decembrie 1876. El a prezentat Porții și puterilor europene o notă la 15/27 decembrie cerându-le garantarea individuală a neutralității României, apărată cu forța lor armată, pe lângă retrocedarea Deltei Dunării și recunoașterea dreptului de a încheia convenții cu alte state. Solicitățile României n-au găsit nici un ecou în fața dregătorilor otomani, dar nici la reprezentanții puterilor garante, care n-au fost dispuse să abordeze acest subiect, cu atât mai mult cu cât șansele Conferinței păreau compromise din pricina refuzului Turciei de a mai aborda vreo chestiune, după promulgarea pretinsei „Constituții“ a lui Midhat pașa⁸⁷⁶; de altfel încă de la 6/18 decembrie lordul Salisbury declarase generalului Ghica că „a ridica chestiunea României la ora când Europa încearcă un suprem efort pentru a menține pacea pe baza tratatelor existente, ar însemna introducerea germenului de noi complicații, a provoca dezbateri iritante, a agrava o situație deja plină de dificultăți și a conduce la eșuarea aproape sigură a lucrărilor Conferinței“⁸⁷⁷.

În loc să primească satisfacțiile cuvenite, România se trezea prin „Constituția“ din 11/23 decembrie redusă la rangul de simplă „provincie privilegiată“ a Imperiului otoman! Acest fapt a trezit

⁸⁷⁵ Vezi în special Dr. Busch, *Die Botschafterkonferenz in Konstantinopel* în „Deutsche Rundschau“, CXLI (1909), p. 12—28; Ali Haydar Midhat Bey, *Midhat-Pacha*, Paris, 1908, p. 103 ș.u.

⁸⁷⁶ General Radu Rosetti, *Documente privitoare la misiunea lui Dimitrie Brătianu la Constantinopole în toamna 1876...* în „Analele Acad. Române“, M.S.I., seria a III-a, XXV (1942—1943), p. 959—965; V. Maciu, *România și conferința din Constantinopol din dec. 1876—ian. 1877* în „Analele Univ. București“, VI (1957), seria Științe Sociale, *Istorie*, nr. 9, p. 165—184; A. Iordache, *Pe urmele lui Dumitru Brătianu*, București, 1984, p. 292—294; N. Corivan, *op. cit.*, p. 321—323.

⁸⁷⁷ B. Marinescu, *op. cit.*, p. 224.

un val de indignare în toată țara iar premierul I. C. Brătianu a declarat răspicat, în ședința Camerei din 22 decembrie 1876/3 ianuarie 1877: „România se află în fața călcării drepturilor sale, pentru care, secole români și-au vărsat sîngele. Nici sabia lungă a lui Baiazid și Mohamed nu a putut să pătrundă în munții României, unde cutează astăzi să străbată Midhat pașa cu Constituția lui”⁸⁷⁸. De altfel atît România (în Cameră la 22 dec./3 ian. și în Senat la 23 dec./14 ian. 1877) cît și Serbia au protestat cu vehemență împotriva prevederilor noii „Constituții” otomane, considerîndu-le nule și neavenite în ceea ce le privea. Colonelul Mansfield, în raportul înaintat lordului Derby la 16/28 decembrie 1876, recunoștea că actul necugetat al otomanilor a provocat „în sînul tuturor partidelor politice un sentiment puternic împotriva Porții”. Totodată dacă protestul înaintat de România la Constantinopol a fost considerat de delegații puterilor, în genere, ca „natural”, după cum raporta generalul Ghica ministrului de externe Ionescu la 25 decembrie 1876/6 ianuarie 1877, numai ambasadorul britanic Elliot „s-a situat cu totul pe poziția turcă” apărînd „după obiceiul său teoriile Sublimei Porți cu o rivnă mai mult decît otomană”⁸⁷⁹.

În același timp în urma refuzului Porții de a mai primi propunerile Conferinței puterilor europene de la Constantinopol în privința rezolvării raționale a crizei din Balcani, lordul Salisbury a făcut următoarea declarație la 3/15 ianuarie 1877, fiind împuternicit de lordul Derby, la rîndul său în dezacord cu linia „inflexibilă” a lui Disraeli: „Este de datoria mea... să declar formal că Marea Britanie este hotărîtă să nu aprobe nici reaua administrație, nici opresiunea și dacă Poarta, din încăpăținare sau inerție, rezistă eforturilor care se fac actualmente în scopul plasării Imperiului otoman pe o bază mai sigură, responsabilitatea urmărilor rezultate vor cădea numai asupra sultanului și a miniștrilor săi”; și în încheiere, diplomatul britanic declara, în numele plenipotențiarilor țărilor participante „că era ultima comunicare adresată Turciei și dacă principiile propunerilor nu erau acceptate la conferința care trebuia să se întruncască la 18 ianuarie, reprezentanții celor șase puteri urmau să considere conferința încheiată și să părăsească Constantinopolul conform ordinelor primite”; la refuzul obstinat

⁸⁷⁸ N. Iorga, *Istoria românilor*, X, București, 1930, p. 172. Vezi și comentariile colonelului Mansfield la B. Marinescu, *Anglia și neatîrnarea politică a României în „Revista Arhivelor”*, LIV (1977), nr. 1, p. 72.

⁸⁷⁹ B. Marinescu, *Romanian-British Political Relations*, p. 229—230; numai lordul Lyons, ambasadorul britanic la Paris, a blamat atitudinea provocatoare a ministrului de externe otoman Savfet pașa (*ibidem*), cf. și N. Corivan, *op. cit.*, p. 322—324.

al Porții de a mai participa la discuții, dat la 6/18 ianuarie, lucrările Conferinței au fost suspendate la 8/20 ianuarie 1877⁸⁸⁰.

Cîtă sinceritate au demonstrat guvernânții otomani față de noua Constituție promulgată, a reieșit din faptul că o dată cu înlocuirea lui Midhat pașa din vizirat la 24 ianuarie/5 februarie 1877, nu s-a întrunit Parlamentul ce trebuia convocat fără întârziere; cît despre reformele promise, ele au rămas literă moartă ca de atîtea ori înainte, începînd încă din perioada lui Selim al III-lea⁸⁸¹.

Devenea astfel din ce în ce mai clar că o soluție negociată nu mai era posibilă iar Rusia țaristă și-a accelerat pregătirile de război, dînd dovadă de data aceasta de toată abilitatea spre a-și consolida situația și pe plan diplomatic, evitînd bruscarea evenimentelor care au dus la completa ei izolare politică înaintea izbucnirii războiului Crimeii. Astfel, cabinetul de la St. Petersburg, după ce a primit asigurări de sprijin binevoitor și din partea cancelarului Bismarck, a căutat să completeze înțelegerea de la Reichstadt cu Austro-Ungaria printr-o nouă convenție secretă încheiată la Budapesta la 3/15 ianuarie 1877, urmată de un act adițional semnat în aceeași zi de către contele Andrassy și ambasadorul țarului la Viena, Evgheni Petrovici Novikov; se stipula că în cazul izbucnirii ostilităților între Imperiul otoman și Rusia țaristă, cabinetul de la Viena își va păstra neutralitatea, urmînd să primească în compensație Bosnia și Herțegovina, să-și întărească influența în emisfera vestică a Balcanilor iar Rusia să redobîndească cele trei județe din sudul Basarabiei, precum și să obțină alte achiziții teritoriale pe litoralul pontic al Caucazului⁸⁸².

În România nu erau cunoscute prevederile acordurilor secrete de la Reichstadt și Budapesta, dar guvernul Brătianu dorea să reglementeze cu Rusia situația țării printr-o convenție precisă spre a nu o expune unor amputări teritoriale. În noaptea de 5/17 ianuarie 1877 a avut loc la București o întrunire a deputaților și senatorilor din majoritatea liberală care au aprobat proiectul de convenție încheiat de Brătianu cu Nelidov, acceptînd să fie semnat dacă nu se putea găsi o altă soluție.

Între timp, după ce Gorceakov a înaintat puterilor europene o notă la 19/31 ianuarie prin ambasadorii Rusiei la Berlin, Viena,

⁸⁸⁰ *Documents diplomatiques. Affaires d'Orient, 1875—1878*, Paris, 1877—1878, p. 138.

⁸⁸¹ Suat Sinanoglou, *Visage de la Turquie*, Ankara, 1979, p. 112—113; M. A. Mehmed, *Istoria turcilor*, p. 341—345.

⁸⁸² William A. Gauld, *The „Dreikaiserbund“ and the Eastern Question, 1877—1878* în *„The English Historical Review“*, XLII (1927), p. 561—568; E. Diaconescu, *op. cit.*, p. 69—73; S. Goriaïnov, *op. cit.*, p. 163—208.

Paris, Londra și Roma pentru a cerceta „ce au de gând să facă cabinetele cu care s-a înțeles pînă în prezent, spre a da un răspuns la refuzul Porții și a asigura executarea voinței lor”⁸⁸³, generalul Ignatiev a fost trimis între 18 februarie/2 martie și 20 martie/1 aprilie 1877 în misiune extraordinară în capitalele mai sus amintite spre a obține pentru Rusia încuviințarea guvernelor respective de a acționa împotriva Porții, dacă autoritățile otomane nu se arătau dispuse a proceda la reformele convenite⁸⁸⁴. Singura concesie obținută de la Constantinopol a fost doar încheierea păcii cu Serbia la 17 februarie/1 martie 1877 pe baza principiului *statu-quo*-ului existent înaintea declanșării ostilităților. Dacă misiunea emisarului Ignatiev a fost privită, în general, cu bunăvoință, în majoritatea capitalelor europene, la Londra el s-a izbit de răceală și manifestă reticență. Totuși Disraeli, mai ales în urma insistențelor lordului Derby și a ambasadorului Șuvalov, n-a putut să se mențină într-o izolare primejdioasă și a admis organizarea unei conferințe a puterilor europene în capitala britanică, sperînd să obțină demobilizarea forțelor armate ale Rusiei și Turciei și dezamorsarea pericolului de război. La 19/31 martie s-a ajuns astfel la încheierea unui protocol la Londra în care se specifica că cele șase mari puteri „dorind în comun pacificarea Orientului afirmă, din nou, necesitatea ameliorării situației populației creștine din Turcia și introducerea de reforme în Bosnia, Hertegovina și Bulgaria”; iar mai departe se preciza: „dacă condițiile supușilor creștini ai sultanului nu se vor ameliora de așa manieră ca să prevină repetarea complicațiilor care tulbură periodic liniștea Orientului” părțile semnatare „au datoria să declare că o astfel de stare de lucruri va fi incompatibilă cu interesele lor și ale Europei în general”⁸⁸⁵. La 28 martie/9 aprilie după ce a primit protocolul transmis de către lordul Derby, Poarta, prin ministrul de externe Savfet pașa, a răspuns negativ, manifestîndu-și de la început regretul „că puterile amice n-au crezut necesar de a face să participe și guvernul imperial la dezbaterile în care s-au tratat chestiuni de interes vital pentru imperiu”. După ce a respins toate propunerile făcute ca punînd Turcia „într-o poziție umilitoare și fără exemplu în lume”, Savfet

⁸⁸³ *Documents diplomatiques pour l'Orient*, I, Paris, 1877, p. 326—328.

⁸⁸⁴ *Поездка графа Н.П. Игнатъева по европейскимъ столицамъ передъ войной 1877—1878* în „Русская Старина”, XLVII (1914), nr. 3, p. 491—516; XLVIII (1914), nr. 4, p. 4—19; nr. 5, p. 238—246; nr. 6, p. 443—458. Alte amănunte la Gisela Hünigen, *Nikolaj Pavlovič Ignat'ev und die russische Balkanpolitik, 1875—1878*, Göttingen, 1968.

⁸⁸⁵ *Documents... pour l'Orient*, I, p. 349—351.

pașa a repetat că autoritățile otomane protestează împotriva protocolului din 31 martie, considerându-l „în ceea ce privește Turcia, ca lipsit de orice temei și prin urmare și de orice caracter obligatoriu”⁸⁸⁶.

Toate eforturile depuse pe plan diplomatic de țările europene pentru aplanarea crizei orientale între 1875—1877 au eșuat iar calculul făcut de Disraeli, că Poarta va accepta propunerile cuprinse în protocolul de la Londra, împiedicând astfel izbucnirea războiului și pătrunderea trupelor țariste în Balcani, a dat greș⁸⁸⁷. Imperiul rus a decretat mobilizarea generală pregătindu-se să treacă Prutul și să intre pe teritoriul României spre a ataca forțele otomane la sud de Dunăre.

În această alternativă guvernul de la București a trebuit să adopte hotărâri decisive. După mobilizarea armatei la 31 martie/12 aprilie 1877, domnitorul Carol I a convocat la 1/13 aprilie un consiliu princiar lărgit pentru discutarea încheierii convenției militare cu Rusia. Ministrul afacerilor externe N. Ionescu, adept al menținerii țării în afara conflictului cu orice preț, și-a dat demisia, iar I. Câmpineanu, interimar la acest portofoliu, a trimis la 1/13 aprilie o circulară agenților diplomatici români peste hotare în care le dădea dispoziția să anunțe guvernele puterilor europene că țara trebuia să ajungă la o înțelegere de ordin militar cu Rusia, spre a fixa condițiile intrării trupelor țariste pe teritoriul României, lipsită de o garanție internațională corespunzătoare recunoașterii neutralității ei, reclamată cu atîta insistență în ultimul an, dar refuzată și deci forțată să-și ia propriile măsuri de apărare. La întrebările puse de girantul agenției române din Constantinopol, Grigore Ghica, ministrului de externe Savfet pașa la 3/15 aprilie dacă Poarta va da asigurări că nu va intra cu trupe pe teritoriul românesc spre a transforma țara în teatru de război, dregătorul otoman a replicat chestionînd la rîndul său dacă românii au adoptat măsuri militare pentru împiedicarea trecerii Prutului de către armatele țariste. În fața acestei atitudini intransigente și sfidătoare, românii au trecut la acțiune. La 3/15 aprilie M. Kogălniceanu a fost numit din nou ministru de externe iar a doua zi, la 4/16 aprilie a semnat împreună cu baronul Dmitri Stuart, consulul general al

⁸⁸⁶ N. Iorga, *Correspondence diplomatique roumaine sous le roi Charles Ier*, 1866—1888 (ed. a II-a), București, 1938, p. 193—194, doc. 447; *D.I.R. Războiul pentru Independență*, II, București, 1952, p. 41—96, doc. 159.

⁸⁸⁷ Vezi pentru politica europeană în timpul crizei din 1875—1877, sintezele lui A.J.P. Taylor, *The struggle for mastery...*, p. 228—243; W. L. Langer, *European Alliances...*, p. 59—120; N. Ciachir și Gh. Berean, *Diplomația europeană...*, p. 364—384.

Rusiei la București, convenția militară ruso-română, prin care guvernul autoriza trecerea liberă a armatei ruse pe teritoriul ei, în schimbul asigurărilor primite ca Imperiul țarist să respecte drepturile politice ale statului nostru și să mențină și să apere integritatea teritorială a României în frontierele ei de atunci. În aceeași zi, 4/16 aprilie, a fost detașat de la Constantinopol la St. Petersburg ca agent diplomatic al României generalul Iancu Ghica, împuternicit să ducă tratative cu guvernul imperial pentru ratificarea convenției încheiate.

Totodată la 5/17 aprilie M. Kogălniceanu trimitea o nouă circulară agenților diplomați români de peste hotare, rugându-i să explice puterilor garante că trecerea armatelor țariste prin România nu putea constitui un motiv pentru invazia ei de către trupele otomane, deoarece țara noastră nu avea mijloace să se opună intrării oștirilor țarului întrucât inșeși țările europene păreau a fi dat mandat Rusiei să intervină cu forța militară împotriva Porții, ce respinsese orice încercare diplomatică de compromis. De aceea în dorința păstrării autonomiei țării și împiedicării transformării ei în teatru de război, puterile garante erau solicitate să intervină la Constantinopol pentru menținerea forțelor armate otomane la sud de Dunăre. Dacă Franța, Germania și Italia s-au arătat în principiu binevoitoare față de acest apel, dar fără a fi în stare să întreprindă vreo acțiune practică, Austro-Ungaria, deși mai rezervată, a încercat totuși să întreprindă un demers pe lângă cabinetul britanic spre a-l convinge să insiste la Constantinopol pentru necesitatea respectării integrității teritoriale a României. Dar lordul Derby a replicat contelui Andrassy „că îi pare nedrept de a se opune intrării turcilor, din moment ce s-ar tolera intrarea rușilor în România; aceasta ar considera ca prea iluzorii drepturile sultanului asupra acestei țări“. De aceea și Austro-Ungaria, lăsată singură, a declarat, la rîndul ei, la 9/21 aprilie imposibilitatea de a împiedica trupele otomane să intre în România dacă armatele țariste vor trece Prutul. Poarta a cerut imperios domnitorului Carol la 10/22 aprilie să-și precizeze poziția și să treacă la adoptarea de măsuri comune, în colaborare cu Poarta, în vederea „apărării“ teritoriului românesc împotriva „invaziei“ trupelor țariste, la care solicitare ministrul M. Kogălniceanu a răspuns că România fiind o țară constituțională nu se poate lua nici o decizie pînă la convocarea corpurilor legiuitoare programată pentru 14/26 aprilie⁸⁸⁸. Tot-

⁸⁸⁸ Vezi pentru întreaga evoluție a situației N. Ciachir, *Războiul pentru independența României în contextul european (1875—1878)*, București, 1977, p. 160—165; N. Corivan, *op. cit.*, p. 324—332.

odată la 10/22 aprilie Kogălniceanu a cerut printr-o circulară adresată marilor puteri să trimită vase de război la Brăila și Galați spre a apăra comerțul român și internațional pe Dunăre. După cum relatează în aceeași zi consulul britanic din Galați, Percy Sanderson, el s-a întâlnit cu amiralul turc de origine engleză Hobart pașa, sosit cu o escadră la Galați, care l-a asigurat că „în caz de război drepturile comerciale vor fi respectate dar că va fi exercitată o severă supraveghere asupra oricărui vas neutru”⁸⁸⁹.

La 12/24 aprilie 1877 Rusia țaristă a declarat război Imperiului otoman, trupele sale trecând Prutul înainte de ratificarea convenției militare cu țara noastră iar generalissimul armatei imperiale, marele duce Nicolae Nicolaevici, a lansat o proclamație din Chișinău către poporul român, fapt ce a displăcut foarte mult autorităților de la București și domnitorului, interpretând acest act ca o știrbire a suveranității statului și au interzis difuzarea ei. De aceea M. Kogălniceanu a adresat o circulară în aceeași zi agenților români de peste hotare arătând decizia guvernului princiar de a menține drepturile României și neutralitatea sa „nevoind să aducă o prejudecată deciziei ulterioare a corpurilor legislative care sînt convocate pentru... joi 14 aprilie (st.v.)”. După primirea explicațiilor date de consulul Rusiei, baronul Stuart și de către marele duce Nicolae Nicolaevici la 14/26 aprilie asupra motivului intrării precipitate a trupelor țariste în România și a rostului proclamației lansate, Camera, dominată de liberali, a ratificat, după discuții agitate, convenția militară româno-rusă la 16/28 aprilie, iar a doua zi același lucru l-a făcut și Senatul⁸⁹⁰. În expunerea de motive din Parlament, premierul I. C. Brătianu, a reamintit istoricul demersurilor întreprinse de România pe lângă puterile garante — printre care se număra și Marea Britanie — spre a i se garanta neutralitatea dar „atunci cînd a fost vorba de aprobarea neutralității noastre, Engiltera ne-a spus curat să nu ne facem iluzii asupra sprijinului ce putem aștepta de la dînsa; fiindcă, dacă ar fi vorba de neutralitatea Belgiei, o escadră engleză ar putea merge la Anvers să o apere; dar aici la noi, ce poate face flota engleză? De aceea ne-a zis într-un mod pozitiv că neutralitatea noastră nu poate fi asigurată”⁸⁹¹.

Știrea încheierii convenției militare româno-ruse a fost primită cu vădită neplăcere nu numai la Londra, dar chiar și la Paris și Viena. De aceea nu trebuie să ne mire comentariile pline de acri-

⁸⁸⁹ B. Marinescu, *op. cit.*, p. 233—234.

⁸⁹⁰ N. Corivan, *op. cit.*, p. 332—333.

⁸⁹¹ B. Marinescu, *op. cit.*, p. 231—232.

monie ale consulului britanic Mansfield făcute în raportul înaintat lordului Derby la 18/30 aprilie după întrevederea avută cu M. Kogălniceanu, atribuind guvernului român „o politică mai prudentă“ pentru că „nu a primit nici o încurajare de la Rusia“ și „acum cînd convenția a fost semnată“ se constată că „acest guvern a fost influențat mai degrabă de groaza turcilor, sau de propriul avantaj, decît de dorința de a ajuta înaintării armatei imperiale“⁸⁹².

Între timp, din pricina evenimentelor, traficul internațional pe Dunăre a fost serios perturbat și chiar întrerupt. Astfel din dispoziția generalisimului trupelor ruse intrate în România, marele duce Nicolae Nicolaevici, se făcea cunoscut la 15/27 aprilie din Galați că „navigațiunea pe Dunăre este oprită. Bastimentele astăzi în Dunăre au un termen rezonabil pentru a ieși“; navele Companiei de sus a Dunării, sub control austriac, au și început să se retragă spre Orșova. Baronul Stuart anunța pe M. Kogălniceanu la 16/28 aprilie că „în vederea considerațiilor militare, navigația pe Dunăre este suspendată“. Guvernul făcea cunoscut proprietarilor interesați la 17/29 aprilie că „războiul s-a declarat și navigația pe Dunăre s-a oprit. Orice produse aflate în vase, în acele porturi“ trebuiau transportate „cu care de rechiziție înăuntru țării“ spre „a nu fi prădate de turci“. De altfel chiar autoritățile otomane făceau cunoscut la 17/29 aprilie prin serdarul Ekrem că „Dunărea fiind considerată ca linie de apărare, regulile privitoare la comerțul neutrilor pe mare nu pot să primească aici aplicarea lor... Comandantul forțelor (otomane — n.n.) are... dreptul să interzică navigația, să rețină și să achiziționeze vasele fără indemnizație, să le silească să părăsească porturile, să le desemneze locurile de retragere și aceasta sub pedepsele cele mai grave, cum sint confiscarea vasului și a încărcăturii și, la nevoie, aplicîndu-le regulile relative la spionaj“. Chiar de la 18/30 aprilie, însă, ministrul român de externe făcea cunoscut consulilor străini din București „că guvernul princiar a fost avertizat că, comandanții trupelor ruse, cantonați în orașele de pe Dunărea de Jos, au oprit navigația pe acest fluviu. Guvernul român a făcut reclamațiile sale locului în drept; în acest moment, tratez această chestiune cu reprezentanții diplomatice ai cabinetului imperial și am tot dreptul să sper că oprirea de care este vorba nu va întîrzia să fie ridicată“. Deși, ulterior interdicția liberei navigații pe fluviu a fost ridicată, totuși desfășurarea ostilităților și mai ales amplasarea torpilelor de către for-

⁸⁹² *Independența României. Documente*, II₂, p. 355, doc. 155.

tele beligerante au împiedicat desfășurarea unui trafic normal pe Dunăre⁸⁹³.

Riposta Porții la semnarea convenției militare româno-ruse și la trecerea Prutului de către trupele țariste a fost violentă și agresivă. Ea s-a manifestat prin nota de protest adresată celor cinci puteri garante (Marea Britanie, Austro-Ungaria, Germania, Franța și Italia) la 20 aprilie/2 mai făcându-le cunoscută ruperea relațiilor cu România, și apoi prin expulzarea brutală a girantului agenției române din Constantinopol, Grigore Ghica, continuând la 22 aprilie/3 mai cu începerea bombardării Brăilei iar la 26 aprilie/8 mai a porturilor Calafat, Bechet, Oltenița și Călărași. Răspunzând agresiunii turcești, artileria română a ripostat la rîndul ei bombardînd Vidinul la 26 aprilie/8 mai. Consulul britanic, colonelul Mansfield, văzînd gravitatea situației nu-și mai făcea nici o iluzie în privința evoluției viitoare a evenimentelor. În raportul său înaintat lordului Derby la 27 aprilie/9 mai el arăta că ruperea relațiilor cu Poarta și proclamarea Independenței României era numai o chestie de zile, toate partidele politice fiind cîștigate acestei idei, chiar și conservatorii⁸⁹⁴.

La 29 aprilie/11 mai Adunarea Deputaților a votat o moțiune prin care erau rupte orice legături cu Poarta otomană căreia România i-a declarat război iar Senatul a aprobat a doua zi o moțiune asemănătoare. M. Kogălniceanu a adresat expunerea de motive a acestui act prin circulara înaintată la 1/13 mai agenților diplomatiei români din capitalele europene, blamînd atitudinea agresivă a Porții care, după ce a proferat amenințări la adresa țării, a procedat la un bombardament general al localităților de pe malul stîng al Dunării. „În fața acestei atitudini... a guvernului otoman... și a actelor sale de ostilitate patentă“, guvernul român declara înaintea puterilor garante și a opiniei publice din întreaga Europă că „Sublima Poartă însăși este aceea care a rupt legăturile existente între ea și România și în consecință noi nu putem decît să-i înapoiem responsabilitatea pe care ea încearcă s-o facă să apese asupra noastră... În virtutea dreptului nostru și a justiției cauzei noastre și conținînd pe grija puterilor garante față de noi, vom face tot ce datoriam noastră ne impune față de țară, spre a apăra pămîntul nostru, a salva instituțiile noastre și spre a asigura existența noastră politică“.

⁸⁹³ Pentru toate acestea vezi *D.I.R., Războiul pentru Independență*, II, p. 242—243, doc. 447—450; p. 246—247, doc. 460—462; v. 258—259, doc. 492—493; p. 270—271, doc. 516—518; p. 273, doc. 523; III, București, 1953, p. 77—78, doc. 152—153.

⁸⁹⁴ B. Marinescu, *op. cit.*, p. 234.

Sub presiunea maselor și a voinței întregului popor la 9/21 mai a avut loc sesiunea extraordinară a Adunării Deputaților în care s-a proclamat Independența de Stat a României. Răspunzînd interpelării deputatului Nicolae Fleva, ministrul afacerilor externe, M. Kogălniceanu, a declarat solemn în uralele entuziaste ale Camerei și tribunelor că „sîntem independenți, sîntem națiune de sine stătătoare... Sîntem o națiune liberă și independentă”. Adunarea Deputaților a votat o moțiune (iar Senatul în aceeași zi a aprobat o moțiune similară prezentată de D. Ghica), prin care se lua act de „rezebelul între România și Turcia, că ruperea legăturilor noastre cu Poarta și independența absolută a României au primit consacrarea lor oficială”⁸⁹⁵.

După Unire, proclamarea Independenței de Stat a fost pînă la 1918 cel mai însemnat eveniment din istoria românilor. Așa după cum a subliniat și tovarășul Nicolae Ceaușescu „cucerirea Independenței a marcat începutul unei etape noi în dezvoltarea economico-socială a României, în creșterea forțelor de producție și consolidarea noilor relații capitaliste” țara noastră participînd de la această dată „tot mai activ la comerțul internațional, la schimbul de valori materiale și spirituale cu celelalte state”⁸⁹⁶.

La 10/22 mai a fost instituită prima decorație românească „Steaua României” iar la 11/23 mai guvernul a anulat tributul către Poartă (914.000 lei), punîndu-l la dispoziția Ministerului de război. Desigur toate aceste acte și mai cu seamă proclamarea Independenței de Stat a României n-au fost privite favorabil nici de Marea Britanic, nici de celelalte puteri, europene, fără a mai vorbi de Imperiul otoman; chiar Rusia țaristă, prin cancelarul Gorceakov, a declarat ambasadorului britanic la St. Petersburg, lordul Loftus, că problema recunoașterii independenței țării noastre „nu trebuie să fie tratată decît mai tîrziu de ansamblul puterilor europene”⁸⁹⁷. De altfel nici M. Kogălniceanu în circulara adresată agenților diplomației români acreditați în capitalele europene nu se aștepta la o recunoaștere automată a independenței statului nostru, sperînd doar în atitudinea binevoitoare a marilor puteri. Nicolae Callimaki-Cartagi, reprezentantul României la Paris, a fost împuternicit să transmită lordului Lyons, ambasadorul britanic în capitala Franței, nota ministrului de externe din București privind declarația de independență a țării noastre; așa cum raporta el la 13/25 mai 1877

⁸⁹⁵ D.I.R. *Războiul pentru Independență*, II, p. 517—521, doc. 1034 și p. 667—669, doc. 1343—1344; N. Corivan, *op. cit.*, p. 335—337.

⁸⁹⁶ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 14, Edit. Politică, București, 1977, p. 335.

⁸⁹⁷ D. A. Sturdza, *Charles Ier*, II, 1876—1877, București, 1904, p. 794.

„după cum m-am așteptat, (lordul Lyons) s-a abținut de la orice apreciere“. Revenind asupra acestei chestiuni în depeșa din 7/19 iunie Callimaki-Catargi adăuga: „Ambasadorul englez nefiind în această împrejurare decât un intermediar, nu putea să expună părerea sa asupra acestui document“. La insistențele diplomatului român, lordul Lyons a răspuns că guvernul său „după cit se vede n-a aprobat un act atît de contrar tratatelor pe care Anglia pune mare preț“. Deși agentul român a reamintit „apelurile zadarnice făcute“ în trecut de România „chiar în numele al acelor tratate“, ambasadorul britanic a replicat că nu are de transmis guvernului de la București nici o știre, „nici bună, nici rea“ făcîndu-l să înțeleagă „că politica engleză n-are angajate interese particulare în această privință“⁸⁹⁸.

Atitudinea rigidă a Marii Britanii față de proclamarea independenței României a reieșit și din depeșa transmisă de colonelul Mansfield din București la 12/24 mai, în care relatea discuția avută cu M. Kogălniceanu în ajun asupra acestei chestiuni ca și a războiului împotriva Turciei. Ministrul român a încercat să demonstreze că încheierea convenției militare cu Rusia țaristă a constituit o „necesitate“ și un unic mijloc de a apăra integritatea teritorială a țării avînd în vedere faptul că puterile europene, printre care și Marea Britanie, refuzaseră garantarea eficientă a neutralității ei; de aceea el cerea lui Mansfield să transmită lordului Derby încrederea poporului român în justetea cauzei sale și speranța în „sprijinul“ puterilor garante⁸⁹⁹.

Totuși în acel moment nu numai Marea Britanie dar nici un alt cabinet european n-au dorit să se pronunțe, așteptînd desfășurarea evenimentelor. Deși trupele țariste trecuseră Prutul de la 12/24 aprilie, ele nu intraseră încă nici în luna mai în acțiune împotriva forțelor otomane, limitîndu-se doar a ocupa poziții strategice pe linia Dunării. Țarul Alexandru al II-lea, după ce a ratificat convenția militară româno-rusă la 23 aprilie/5 mai⁹⁰⁰, a părăsit St. Petersburgul deplasîndu-se în România; el s-a stabilit temporar la Ploiești (13/25 mai) unde fusese fixat provizoriu marele cartier general al generalisimului trupelor ruse, marele duce Nicolae Nicolaevici. În călătoria sa țarul a fost întovărașit de generali, miniștri, de cancelarul Gorceakov și de consilierul acestuia, baronul Aleksandr Henricovici Jomini, care s-au instalat la București.

⁸⁹⁸ D.I.R. *Războiul pentru Independență*, III, p. 80, doc. 158; p. 593—594, doc. 1101; B. Marinescu, *op. cit.*, p. 235.

⁸⁹⁹ *Ibidem*, p. 235—236.

⁹⁰⁰ M. M. Zalișkin, *Внешняя политика Румынии и румыно-русские отношения*, Moscova, 1974, p. 190 și 224.

Declanșarea ostilităților între Imperiile țarist și otoman n-a întâmpinat nici o împotrivire din partea puterilor europene, cu excepția Marii Britanii. Disraeli, spre a nu pune în primejdie pozițiile engleze din Mediterana orientală și în special canalul de Suez, calea cea mai scurtă spre India, a avertizat cabinetul de la St. Petersburg, printr-o notă încă de la 6 mai 1877 ca forțele țariste să nu încerce vreun atac asupra Egiptului sau o blocadă a Suezului și nici să ocupe, în caz de victorie, Constantinopolul și strîmtorile. După cum preciza chiar regina Victoria primului ei ministru, politica Londrei nu constituie „o problemă de a ajuta Turcia; este o chestiune de supremație a Rusiei sau a Marii Britanii în lume”⁹⁰¹. Față de atitudinea hotărîtă a lui Disraeli de a interveni în conflict dacă interesele majore ale britanicilor erau puse în joc, spre a evita repetarea unui nou război al Crimeii, ambasadorul țarului la Londra, contele Șuvalov, a cerut permisiunea să se consulte cu cercurile conducătoare de la St. Petersburg spre a aduce un răspuns adecvat menit a înlătura temerile premierului englez. În drum Șuvalov s-a oprit la Berlin unde sfătuiindu-se cu Bismarck a primit o sugestie din partea cancelarului „de fier” ca Rusia să accepte printr-un compromis „la petite paix” (mica pace) adică un proiect menit să satisfacă un minimum din pretențiile țarului, constînd din autonomie pentru Bulgaria, achiziții teritoriale pentru Muntenegru și revenirea Rusiei la Dunăre⁹⁰². Îndată după plecarea lui Șuvalov din Berlin, Bismarck s-a grăbit să propună lordului Odo Russell, ambasadorul britanic la Curtea kaiserului, un proiect de dezmembrare *sui-generis* a Imperiului otoman, numai ca să împiedice o confruntare anglo-rusă. Puțin scrupulosul cancelar sugera englezilor, ca în schimbul concesiilor făcute rușilor în Balcani, să ocupe Egiptul, ba chiar Siria, Creta și Ciprul; francezilor să li se acorde în compensație Tunisia iar italienilor Tripolitania. Lui Disraeli i-a displicut foarte mult amestecul inoportun al lui Bismarck în „problema orientală” și l-a respins în termeni categorici⁹⁰³. Între timp Șuvalov s-a întors de la St. Petersburg aducînd la 8 iunie un răspuns liniștitor din partea cancelarului Gorceakov (18/30 mai) adresat lordului Derby, precizînd că Rusia nu avea nici o intenție să atace Egiptul sau să blocheze Suezul iar în privința Constantinopolului și a strîmtorilor soluția urma să fie decisă de concertul

⁹⁰¹ W. F. Monypenny and G. E. Buckle, *The life of... Disraeli*, VI, p. 132—133.

⁹⁰² W. L. Langer, *European Alliances*, p. 123.

⁹⁰³ Sir Horace Rumbold, *Further Recollections of a Diplomatist*, London, 1901, p. 103—104.

european. Rușii propuneau de asemenea drept condiții de pace, înainte de a trece Balcanii, autonomia pentru Bulgaria de la nord de Balcani, administrația celorlalte provincii sub supravegherea puterilor, cîștiguri teritoriale pentru Serbia și Muntenegru, soarta României să fie hotărîtă de marile puteri, primind în compensație Dobrogea în locul sudului Basarabiei ce va fi retrocedat Rusiei, achiziționarea portului Batum la Marea Neagră de către țariști iar Bosnia și Herțegovina, oferite, în compensație, Austro-Ungariei, dacă le dorește. Termenii păcii au fost considerați prea duri pentru otomani de către cabinetul englez, care, luînd act de asigurările date în privința Constantinopolului și strîmtorilor, au pus capăt, momentan, tratativelor⁹⁰⁴.

Profitînd de inerția existentă încă pe frontul de luptă din Balcani, lordul Derby a propus contelui Friedrich von Beust, ambasadorul Austro-Ungariei la Londra, încă de la 19 mai un proiect de alianță, menit să apere Constantinopolul prin transportarea de trupe austriece pe nave de război engleze pentru fortificarea strîmtorilor. Conte de Andrassy a fost foarte puțin entuziasmat de acest proiect și a replicat printr-un memoriu alcătuit din șapte puncte pe care Austro-Ungaria în caz de victorie a Rusiei nu era dispusă să le accepte: 1) protectoratul creștinilor din Balcani să aparțină unei singure puteri; 2) pacea să fie încheiată numai între ruși și turci fără participarea puterilor semnatare ale tratatului de la Paris din 1856; 3) Rusia să ocupe un teritoriu pe malul drept al Dunării; 4) România să fie anexată Rusiei sau să devină dependentă față de ea; 5) excluderea unui prinț provenind dintr-o familie austriacă sau rusă la tronul unei țări balcanice; 6) Rusia să ocupe Constantinopolul; 7) să fie creat un mare stat slav în Balcani în detrimentul elementelor non-slave, care să depășească limitele permise ale unei autonomii sub un principe local. Disraeli, a fost mulțumit cu propunerile austriece, încercînd chiar să treacă la o alianță militară în cazul cînd trupele ruse în cursul operațiilor de luptă ar trece dincolo de munții Balcani. Dar Andrassy n-a mers mai departe și intrucît avea încheiate cu rușii acordurile secrete de la Reichstadt și Budapesta în condiții mai avantajoase, s-a oprit la declarația de principii în 7 puncte enunțată anterior. Astfel, negocierile s-au încheiat printr-un schimb de note Andrassy (26 iulie) — Derby (14 august) prin care cele două țări se angajau să sprijine

⁹⁰⁴ G. E. Buckle, *The Letters of Queen Victoria*. Second Series. 1862—1878, II, London, 1926, p. 529—535; R. W. Seton-Watson, *Russo-British Relations...* în „The Slavonic Review”, V (1926), p. 422—427; S. Goriainov, *Le Bosphore et les Dardanelles*, p. 349.

principiile enunțate de ministrul de afaceri externe al Austro-Ungariei și să participe, alături de celelalte țări europene, la procesul de pace⁹⁰⁵.

La rîndul ei Rusia țaristă a încercat să abată atenția englezilor de la „problema orientală“ printr-o manevră de diversiune în Asia centrală în mai 1877. Marșul simulat al generalului Lomahin, comandantul Transcaspiei, înspre Merv, importantă așezare strategică în Turkestan în apropierea granițelor cu Afganistanul, tutelat de britanici, a provocat îngrijorare la Londra. Dar în urma asigurărilor liniștitoare primite de ambasadorul englez la St. Petersburg, lordul Loftus, de la baronul N. K. Giers, adjunct al cancelarului Gorceakov, că nu era vorba decît de o expediție punitivă împotriva unor triburi rebele din regiune și în urma revenirii corpului de armată țarist la baza sa de la Krasnovodsk, incidentul a fost aplanat⁹⁰⁶.

În cursul lunii mai pe frontul din Balcani a continuat desfășurarea trupelor țariste pe teritoriul României dar comandamentul imperial a refuzat concursul militar al armatei noastre sau a încercat să-l conceedă în condiții cu totul inacceptabile prin încorporarea unor detașamente românești în armata rusă sub conducerea marelui duce Nicolae Nicolaevici⁹⁰⁷. Generalul Iancu Ghica, reprezentantul român la St. Petersburg, a insistat pe lângă baronul Giers la 10/22 mai, în această privință, dar a putut constata din răspunsurile primite că guvernul imperial eluda, pentru moment, ofertele românești de cooperare militară, sub pretextul de a nu se compromite în fața celorlalte puteri garante și a-și complica, suplimentar, situația, și așa suficient de dificilă, pe plan internațional⁹⁰⁸.

Războiul de mișcare s-a declanșat în noaptea de 9—10/21—22 iunie 1877 prin trecerea în Dobrogea a corpului XIV al armatei ruse de sub comanda generalului A. E. Zimmerman, urmată de forțarea liniei Dunării pe la Zimnicea de către trupele generalului baron Nikolai Pavlovici Krüdener, la 14—15/26—27 iunie și trecerea în Bulgaria unde la 4/16 iulie a fost ocupată fortăreața Nicopole. O coloană mobilă condusă de generalul de divizie Iosif Vladimirovici Gurko a înaintat cu repezițiune pînă la munții Balcani, întîmpinînd o rezistență slabă, și a ocupat la 7/19 iulie importantul pas

⁹⁰⁵ Eduard Wertheimer, *Graf Julius Andrassy*, III, Stuttgart, 1913, p. 29—39; Dwight E. Lee, *The Anglo-Austrian Understanding of 1877* în „The Slavonic Review“, X (1931), p. 189—200 și 449—465.

⁹⁰⁶ B. H. Sumner, *Russia and the Balkans*, p. 309.

⁹⁰⁷ N. Ciachir, *op. cit.*, p. 200—202.

⁹⁰⁸ Generalul Radu Rosetti, *Correspondența Generalului Iancu Ghica*, 2 aprilie 1877—8 aprilie 1878, București, 1930, p. 75—76, doc. LIV.

Șipka. Succesele rapide ale armatelor țariste au alarmat serios pe Disraeli, care era încurajat în atitudinea sa belicoasă și de regina Victoria. Guvernul britanic era însă divizat și, după cum releva ambasadorul Șuvalov la Londra, unii membri ai cabinetului erau indispuși de „conspirația dintre o femeie pe jumătate nebună și un ministru care altădată avea geniu și acum degenerase într-un clown politic”⁹⁰⁹. Totuși s-a luat o hotărîre la 21 iulie de a avertiza Rusia țaristă de a nu ocupa Constantinopolul și de a-i declara război în caz de refuz. La 27 iulie guvernul de la Londra primea un mesaj alarmant de la noul ambasador britanic la Constantinopol, Sir Austen Henry Layard, precum că drumul spre Adrianopol și Galipoli era deschis și că sultanul Abdul Hamid se pregătea să se retragă la Bursa în Asia Mică. Știrea era atît de gravă încît lui Layard i s-au dat instrucții să determine pe sultan să facă apel la flota britanică spre a proteja capitala Imperiului otoman⁹¹⁰. Dar imediat după aceasta insuccesele neașteptate înregistrate de armata rusă au atenuat tensiunea. Pe de o parte înaintarea generalului Gurko a fost oprită, nemaexistînd speranța ca în vara lui 1877 să pătrundă la sud de munții Balcani iar din flanc armata imperială a fost stînjinită de intervenția serdarului Osman pașa care s-a fortificat la Plevna, așezare în fața căreia atacurile trupelor țariste au fost zdrobite la 8/20 și 18/30 iulie. Înfrîngerile suferite de trupele țariste au determinat pe marele duce Nicolae Nicolae-vici să ceară domnitorului Carol I asistența militară a României; în același timp s-au făcut încercări infructuoase de a atrage și Grecia în conflict, dar din pricina presiunilor engleze și de teama flotei otomane, guvernul de la Atena și-a păstrat neutralitatea⁹¹¹.

Nu este cazul să intrăm în amănunte aici asupra aportului major adus de trupele române în campania din Balcani și mai ales în luptele de la Plevna, fortăreață al cărei asediu s-a prelungit pînă la capitularea lui Osman pașa din 28 noiembrie/10 decembrie 1877. Este suficient doar să relevăm că de la data declanșării ostilităților (26 aprilie/8 mai), a trecerii Dunării la 19/31 iulie și pînă

⁹⁰⁹ R. W. Seton-Watson, *op. cit.*, în „The Slavonic Review”, V (1926), p. 430—431; W. F. Monypenny and G. E. Buckle, *op. cit.*, VI, p. 142—148; W. L. Langer, *op. cit.*, p. 127.

⁹¹⁰ R. W. Seton-Watson, *op. cit.*, în *ibidem*, V, p. 433—434; W. F. Monypenny and G. E. Buckle, *op. cit.*, VI, p. 150—160; W. L. Langer, *op. cit.*, p. 127—128; Barbara Jelavich, *The Ottoman Empire, the Great Powers and the Straits Question 1870—1887*, Bloomington, 1973, p. 94.

⁹¹¹ S. T. Lascaris, *La politique extérieure de la Grèce avant et après le Congrès de Berlin*, Paris, 1924, p. 85—87; Evangelos Kofos, *Greece and the Eastern Crisis, 1875—1878*, Thessaloniki, 1975, p. 127—130.

la încheierea armistițiului din 19/31 ianuarie 1878, România a participat cu un efectiv de 58.700 de soldați, din care aproape 38.000 de combatanți pe câmpul de luptă (36.606 numai la Plevna), primind botezul focului în fața Plevnei (10/22 august) și acoperindu-se de glorie în luptele pentru cucerirea redutelor Grivița I (30 august/11 septembrie) și Opanez (28 noiembrie/10 decembrie), a centrelor fortificate de la Rahova (9/21 noiembrie), Plevna și Smîrdan (12/24 ianuarie 1878) și în bombardarea masivă a cetății Vidin (15/27 ianuarie), urmată de predarea ei (11/23 februarie)⁹¹². Consulul britanic din București, colonelul Mansfield, care a criticat foarte mult politica României și participarea ei la război pe care a prezentat-o într-o lumină foarte pesimistă, a fost nevoit pînă la sfîrșit să recunoască vitejia demonstrată de români pe câmpurile de luptă, ba chiar să solicite și asistența Crucii Roșii britanice pentru soldații noștri răniți sau bolnavi⁹¹³. În acest sens sînt revelatoare rapoartele sale din 5/17 septembrie (intervenție pentru 2000 răniți pe lângă Crucea Roșie britanică), 6/18 septembrie („Cred că nu există nici o îndoială, că românii au luptat extrem de bine, la luarea redutei Grivița“), 26 septembrie/8 octombrie (sosirea unui agent al Crucii Roșii britanice, maiorul George William Mc Nalty, din Corpul medical al Armatei regale, cu 400 lăzi de produse medicale și instrumente chirurgicale și a trei medici chirurghi englezi, anume Conolly, Stephens și Pattison), 10/22 noiembrie 1877 („o

⁹¹² C. Olteanu, Ilie Ceaușescu și colab., *Cronica participării armatei române la războiul pentru Independență 1877—1878*, București, 1977, p. 70—395, cu indicarea pe zile și cu efectivele respective ale participării armatei române la operațiile de război; N. Ciachir, *op. cit.*, p. 178—184. Dintre lucrările mai vechi merită a fi menționat studiul lui Radu Rosetti, *Romania's Share in the War of 1877* în „The Slavonic Review“, VIII (1930), nr. 24, p. 548—577 iar din istoriografia străină Richard V. Burks, *Romania and the Balkan Crisis of 1875—1878* în „Journal of Central European Affairs“, II (1942), p. 119—134 și 310—320. Pentru orientarea bibliografică generală în problemă vezi *Independența României. Bibliografie* (Redactori: Șt. Pascu, J. Livescu, D. Berindei ș.a.), București, 1979.

⁹¹³ Vezi în această problemă mai ales Trevor J. Hope, *British Medical Relief operations in Romania during the War of Independence (1877—78)* în „Revue des études sud-est européennes“, XV (1977), nr. 2, p. 295—314; idem, *Contribuția doctorului J. B. Mawr și a soției sale la viața medicală românească (1858—1892)* în vol. *Din tradițiile medicinii și ale educației sanitare. Studii și note* (sub. red. dr. G. Brătescu), București, 1978, p. 316—319; idem, *Doctorul Carol Davila și Societatea națională britanică de asistență în România pe timpul Războiului din 1877—1878* în vol. *Retrospective medicale. Studii, note și documente* (sub red. dr. G. Brătescu), București, 1985, p. 337—342.

unitate română a capturat Rahova după o luptă grea⁹¹⁴ etc. Dar în problemele politice, situația rămăsese neschimbată; pînă la încheierea păcii nici o concesie făcută României din partea Marii Britanii pentru recunoașterea independenței și a drepturilor ei istorice.

Căderea Plevnei, după ce trupele țariste cuceriseră importanta fortăreață Kars în Asia Mică (6/18 noiembrie), reluarea ofensivei ruse în plină iarnă spre Constantinopol și reintrarea Serbiei în război împotriva otomanilor (2/14 decembrie), au provocat din nou o stare de tensiune și îngrijorare la Londra. Țarul, care s-a înapoiat de pe frontul de luptă, readucînd cu sine și pe cancelarul Gorceakov și principalii demnitari la St. Petersburg (10/22 decembrie), a făcut cunoscute împăraților Francisc Iosif și Wilhelm I, planurile sale de pacificare a sud-estului european, preconizînd independența României, Serbiei și Muntenegrului, crearea unui mare principat autonom al Bulgariei, o largă autonomie în Bosnia și Herțegovina, sub controlul austriac, anexiuni teritoriale în Basarabia și Caucaz, libertatea de navigație prin strîmtori pentru flotele comerciale ale tuturor națiunilor și închiderea lor pentru vase de război pe timp de pace. Fără a fi înștiințată oficial, Marea Britanie a aflat despre proiectele Rusiei țariste și a rămas inflexibilă în hotărîrea ei de a se realiza doar o pace garantată de marile puteri. La 12 decembrie Imperiul otoman a făcut apel la mediația puterilor europene, dar propunerea a fost respinsă cu toată fermitatea de Bismarck, care nu dorea să indisună cabinetul de la St. Petersburg. La 13 decembrie, după ce a primit o nouă scrisoare de încurajare de la regina Victoria în care suverana accentua că „Anglia nu va înțelege să fie subordonată Rusiei, deoarece ea atunci va cădea de la înalta poziție în care se află și va deveni o putere de mîna a doua“, Disraeli a trimis un nou avertisment Rusiei de a nu ocupa Constantinopolul, iar a doua zi a cerut credite de război în Parlament. El se afla în dezacord atît cu lordul Derby cît și cu marchizul de Salisbury, foarte puțin înclinați să încheie o alianță cu Turcia. La insistențele lui Disraeli pe lîngă contele Andrassy de a se ralia Angliei, ministerul de externe al Austro-Ungariei a declinat oferta. În sfîrșit, profitînd de faptul că la 24 decembrie guvernul otoman

⁹¹⁴ *Independența României. Documente*, II₂, p. 173, doc. 107; p. 177, doc. 109; p. 198, doc. 177; p. 215, doc. 130. Asupra relatărilor presei engleze despre participarea României la războiul de Independență, vezi, în special, Radu Rosetti. *Citeta extrase din presa engleză 1877—1878* în „Anuarul Institutului de Istoria Națională“, Cluj, IV (1927), p. 365—389, iar asupra relațiilor româno-engleze, în general, în această perioadă, idem, *Relațiile anglo-române în perioada războiului din 1877—1878*, Vălenii de Munte, 1928 și B. Marinescu, *op. cit.*, p. 236—237.

a solicitat oficial Londrei cerînd mediația cabinetului britanic, premierul englez s-a adresat țarului Alexandru al II-lea, care a refuzat-o, pretinzînd să trateze pacea direct cu adversarul său. Constatînd neputința Angliei de a-și asocia vreo țară europeană în inițierea unor negocieri, Poarta, spre a evita un dezastru complet, a luat hotărîrea să se adreseze direct Rusiei țariste la 28 decembrie 1877/9 ianuarie 1878 cerîndu-i un armistițiu. Trupele ruse își continuau înaintarea iar Disraeli a căutat în mod zadarnic să-și convingă colegii din cabinet să trimită o escadră britanică în apărarea strîmtorilor; i s-a obiectat că acest lucru nu putea fi înfăptuit atîta vreme cît sultanul n-a făcut apel la o astfel de intervenție. Într-adevăr de frică să nu-și vadă capitala ocupată, Abdul Hamid s-a abținut de la o asemenea solicitare. Dar la 19 ianuarie cuprins de panică, sultanul a făcut apel la intervenția navală britanică. La 23 ianuarie Disraeli a decis să trimită o escadră la Constantinopol cu toate că această acțiune a dus la demisia lordului Derby și a lui Henry Howard Molyneux, lord Carnarvon, ministru al coloniilor, din cabinetul său. Dar în urma primirii unei depeșe de la ambasadorul Layard din capitala Imperiului otoman, afirmînd că nu există vreo primejdie de ocupare a strîmtorilor de către ruși, ordinul de trimitere a flotei a fost revocat iar Derby a revenit la externe. Propunerile de pace înaintate de Rusia au fost trimise atît la Londra cît și la Viena iar otomanii constrînși să le accepte prin armistițiul încheiat la 19/31 ianuarie 1878 la Kazanlık⁹¹⁵. Dar în aceste tratative, țariștii și-au lăsat aliații români, sîrbi și munte-negreni cu totul deoparte.

Astfel, încă de la 28 decembrie 1877/9 ianuarie 1878 aflînd despre cererea de armistițiu din partea Imperiului otoman, domnitorul Carol I a scris marelui duce Nicolae Nicolaevici, comandantul armatelor țariste, solicitînd participarea României la negocierile armistițiului ce ar cuprinde și bazele păcii. De altfel, la 2/14 ianuarie 1878 Consiliul de Miniștri a hotărît trimiterea colonelului Eraclie Arion la Kazanlık ca delegat oficial al țării noastre la tratativele de armistițiu spre a duce negocieri cu reprezentanții Porții pe baza recunoașterii formale și absolute a independenței României;

⁹¹⁵ Pentru toate acestea vezi W. F. Monypenny and G. E. Buckle, *op. cit.*, VI, p. 194—233; Lady Gwendolen Cecil, *Life of Robert Marquis of Salisbury*, II, London, 1921, p. 163—187; Sir Arthur Hardinge, *The life of Henry Howard Molyneux Herbert, Fourth Earl of Carnarvon*, II, London, 1925, p. 364—376; *Die Grosse Politik der europäischen Kabinette 1871—1914*, II, Berlin, 1926, p. 159—162, no. 297—299; p. 169—173, no. 303; E. Wertheimer, *op. cit.*, III, p. 56—69; W. L. Langer, *op. cit.*, p. 129—134; B. Jelavich, *op. cit.*, p. 95—97.

în cazul refuzului de a fi admis la discuții, delegatul român era împuternicit să declare „ca nul și neavenit orice act care ne-ar privi și la care nu am participat“. Sosit la Kazanlik, colonelul Arion trimite ministrului de externe M. Kogălniceanu la 10/22 ianuarie o scrisoare în care îi făcea cunoscut că partea rusă nu l-a primit la discuții, motivînd că „guvernul român să se adreseze la Petersburg în această problemă“ dar că „interesele României se află în miini bune“; o telegramă explicativă în același sens a fost expediată domnitorului de marele duce Nicolae la 11/23 ianuarie. M. Kogălniceanu a înaintat în aceeași zi baronului Stuart, consulul general rus din București, o notă în care declara că „este absolut drept ca România să participe la negocieri așa cum a participat și la lupte“; totodată generalul Iancu Ghica a primit instrucții să poarte negocieri în acest sens și la St. Petersburg. La 13/25 ianuarie răspunsul primit de Kogălniceanu de la Ghica era dezamăgitor; țarul i-a explicat că n-ar fi potrivit „ca România să ia parte la tratative și să devină parte contractantă din motivul că independența sa n-a fost confirmată de Europa“ și „că pentru moment este datoria Rusiei de a apăra interesele sale“. Kogălniceanu a protestat din nou, împuternicind pe Ghica să declare lui Alexandru al II-lea că „împăratul a și recunoscut independența României; de aceea nu se poate retrage guvernului român dreptul de a lua parte la negocierile de pace“. Rusia țaristă n-a ținut seama de protestele României și colonelul Eraclie Arion înștiința guvernul român de încheierea armistițiului cu otomanii la 19/31 ianuarie, fără participarea sa⁹¹⁶. Condițiile armistițiului au șocat foarte mult pe guvernanții români, deoarece cabinetul imperial a omis pretenția retrocedării din partea țării noastre a celor trei județe din sudul Basarabiei, în schimbul realipirii Dobrogei. În această privință premierul I. C. Brătianu avusese mai de mult unele bănuieli și într-o conversație confidențială avută cu cancelarul Gorceakov, încă de pe vremea cînd acesta se mai afla în București, bătrînul diplomat i-a mărturisit adevărul relevînd încăpăținarea și orgoliul obtuz al țarului, dornic să spele „pata rușinii“ tratatului de la Paris: „Da... Împăratul vrea Basarabia. Este o prostie, dar o vrea“⁹¹⁷.

⁹¹⁶ *Memoriile regelui Carol I al României*, XIII, București, f.d., p. 5, 8—9; *D.I.R. Războiul pentru Independență*, VIII, București, 1954, p. 378—381, doc. 732; p. 478—480, doc. 918; p. 507—509, doc. 941; p. 565, doc. 1057; C. Olteanu, Ilie Ceaușescu, și colab., *op. cit.*, p. 349, 378.

⁹¹⁷ *Aus dem Leben König Karls von Rumänien*, III, Stuttgart, 1900, p. 337; *Дневник Д.А. Милютина* (ed. P. A. Zaionșkovski), II (1876—1877), Moscova, 1949, p. 238—239; Barbara Jelavich, *Russia and the reacquisition of Southern Bessarabia, 1875—1878* în „Südost-Forschungen“, XXVIII (1969), p. 217 și 237.

În ziua încheierii armistițiului, 19/31 ianuarie 1878, generalul Ignatiev, în drum spre Kazanlik, a trecut prin București venind de la St. Petersburg spre a solicita domnitorului cedarea celor trei județe reclamate. În calitate sa de monarh constituțional, Carol I a refuzat iar la 26 ianuarie/7 februarie în urma unor ședințe secrete atât Camera Deputaților cât și Senatul reunite în plen, au votat o moțiune de respingere a retrocedării sudului Basarabiei, Parlamentul fiind hotărât „să mențină inviolabilitatea teritoriului României și să nu permită înstrăinarea nici unei părți din acest teritoriu... considerând marile sacrificii... pe care le-a făcut țara pentru păstrarea posesiunilor și confirmarea independenței sale”⁹¹⁸. Ingratitudinea cercurilor conducătoare de la St. Petersburg față de jertfele românilor era vădită; Friedrich Engels amintea, mai târziu, că „fără români, rușii ar fi fost neputincioși la Plevna”⁹¹⁹. Dar țarul Alexandru al II-lea nu dorea, în orgoliul său nemăsurat, să recunoască acest adevăr: votul Parlamentului din București l-a ofensat, după cum informa generalul Ghica pe M. Kogălniceanu la 29 ianuarie/10 februarie, îngreunând și mai mult problema prezenței unui delegat român la tratativele de pace pe care cabinetul imperial le inițiasse cu Poarta⁹²⁰.

De altfel, complicațiile internaționale nu conteneau să survină mereu în „problema orientală”. La două zile după încheierea armistițiului ruso-turc, Grecia, care refuzase să participe la ostilități în vara anului 1877, a declarat război Imperiului otoman la 21 ianuarie/2 februarie 1878, emițând pretenții asupra Tesaliei; în urma reacției prompte atât a Londrei cât și a St. Petersburgului și a celorlalte puteri europene, regele George I și guvernul de la Atena au trebuit să renunțe la intențiile lor și au ordonat trupelor grecești să se retragă din Tesalia la 28 ianuarie/9 februarie. Pretențiile Greciei urmau a fi discutate mai târziu în cadrul unui forum european⁹²¹.

Condițiile armistițiului ruso-turc au nemulțumit în primul rând cabinetele de la Viena și Londra; contele Andrassy a lansat încă de la 28 ianuarie 1878 un apel puterilor europene solicitând o con-

⁹¹⁸ Serghei Tatișev, *Император Александръ II. Его жизнь и царствование*, St. Petersburg, 1903, p. 443—444; *Memoriile regelui Carol I*, XIII, p. 24; M. Kogălniceanu, *Opere*, IV. *Oratorie*, II₄ (ed. Georgeta Penelea), București, 1978, p. 525—529; C. Olteanu, Ilie Ceaușescu și colab., *op. cit.*, p. 381.

⁹¹⁹ *Interviul acordat de Friedrich Engels corespondentului ziarului „Le Figaro” la 8 mai 1893 în K. Marx—Fr. Engels, Opere*, 22, Edit. Politică, București, 1965, p. 537.

⁹²⁰ R. Rosetti, *op. cit.*, p. 141—143, doc. CIX.

⁹²¹ E. Kofos, *op. cit.*, p. 154—171.

ferință generală de pace, idee la care s-a alăturat, mai întâi, Disraeli. De altfel cuprins de febră războinică și temându-se ca în timpul tratatelor de pace care se purtau acum între țariști și otomani, forțele celor dintii să nu profite și să ocupe Constantinopolul, premierul britanic a trimis la 8 februarie o escadră în regiunea strimtorilor sub comanda amiralului Sir Geoffrey Phipps Hornby. Ambasadorul Layard neobținând însă permisiunea sultanului pentru această intervenție, întrucât Abdul Hamid a fost amenințat de marele duce Nicolae că forțele sale vor ocupa în acest caz capitala Imperiului otoman, flota engleză s-a retras, staționând în apropiere. Totuși simțind poziția ridicolă în care s-a plasat, Disraeli a forțat nota și a dat ordin escadrei britanice să intre în rada strimtorilor la 12 februarie, chiar fără aprobarea sultanului iar navele de război britanice s-au postat la 15 februarie în fața insulelor Prinkipos în Marea de Marmara. Marele duce Nicolae cu forțele sale, care ducea tratative de pace la San Stefano, în apropiere de capitală, n-a reacționat la această provocare iar în urma intervenției personale a sultanului pe lângă regina Victoria, flota britanică s-a retras la Mudania, pe țărmul asiatic al Mării de Marmara. Totuși menținându-și atitudinea arogantă, Disraeli a numit comandanți ai unui corp expediționar de intervenție pe Robert Cornelis, lord Napier și pe generalul Sir Garnet Wolseley, amenințând totodată Rusia cu ruperea relațiilor diplomatice în cazul intrării forțelor țariste în Constantinopol⁹²².

Între timp însă negocierile de pace s-au încheiat iar Poarta a acceptat tratatul de pace de la San Stefano (azi Yeşilköy) (19 februarie/3 martie 1878), la tratative luând parte și punându-și semnătura doar generalul Ignatiev și consilierul Nelidov din partea țarului iar Savfet pașa, ministrul de externe și Saadulah bei, ambasador la Berlin, ca delegați ai sultanului. Reprezentanții României, Serbiei și Muntenegrului, respectiv coloneii Arion, Gheorghe Catargi și Stanko Radonić n-au fost admiși la tratative. Prin stipulațiile tratatului, aceste din urmă țări dobândeau independența și unele compensații teritoriale (în cazul României Dobrogea și Delta Dunării (art. 1—5, 19 § a), Bulgaria urma să devină un mare principat autonom cu ieșire la Marea Egee și să fie ocupată de trupele țariste timp de doi ani (art. 6—10), Bosniei și Herțegovinei să li

⁹²² Arthur J. Marder, *British Naval Policy in 1878* în „The Journal of Modern History”, XII (1940), p. 367—374; B. H. Sumner, *op. cit.*, p. 385; R. W. Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question*, p. 266—269; B. Jelavich, *The Ottoman Empire... and the Straits Question*, p. 93—104; N. Ciachir, *op. cit.*, p. 236—243.

se acorde reforme (art. 14), Rusia să anexeze cele trei județe din sudul Basarabiei și o regiune din Caucaz, primind și o mare indemnizație de război (art. 19, § a și b), Bosforul și Dardanelele să rămână deschise în timp de pace ca și de război bastimentelor de comerț ale țărilor neutre (art. 24) și în sfârșit drepturile, obligațiile și prerogativele Comisiunii internaționale a Dunării de Jos să fie menținute intacte (art. 12)⁹²³.

Prevederile tratatului s-au dovedit inacceptabile nu numai pentru Marea Britanie asistând la o adevărată dezmembrare a Imperiului otoman și la un regim incert pentru strămtori dar și pentru Austro-Ungaria, opusă creării unui mare stat slav preponderent la sudul Dunării și frustrată în pretențiile ei asupra Bosniei și Herțegovinei, incluse în tratatele secrete încheiate cu Rusia țaristă la Reichstadt și Budapesta. De aceea având și asentimentul lui Bismarck, contele Andrassy a lansat puterilor europene la 6 martie 1878 invitații pentru a soluționa contradicțiile stîrnite în „problema orientală” de pacea de la San Stefano⁹²⁴. Concomitent Disraeli a încercat alte manevre în luna martie prin tratative inițiate cu puterile interesate să alcătuiască o ligă mediteraneană, alăturându-și Austro-Ungaria, Franța, Italia și Grecia „pentru a asigura comerțul și căile de comunicație cu Răsăritul împotriva interferenței supărătoare a Rusiei”. Interesele divergente ale țărilor solicitate au dus însă la 29 martie la eșecul acestui proiect nerealist⁹²⁵.

În timp ce lumea diplomatică europeană era în fierbere, căutînd o soluție satisfăcătoare pentru marile puteri interesate în „problema orientală” și în primul rînd pentru principalele antagoniste, Marea Britanie și Rusia țaristă, guvernul de la București a încercat să soneze opinia cercurilor politice de peste hotare în ceea ce privește recunoașterea independenței României, problema retrocedării județelor din sudul Basarabiei și a participării țării la viitoarea conferință internațională.

Totodată spre a crea o ambianță favorabilă solicitărilor sale, guvernul român a anunțat oficial la 25 ianuarie/6 februarie 1878 redeschiderea navigației și reluarea traficului internațional pe Dunăre, fiind luate măsuri pentru deminarea fluviului între Nicopole

⁹²³ D.I.R. *Războiul pentru Independență*, IX, București, 1955, p. 360—370, doc. 765; pentru împrejurările încheierii păcii și prevederile tratatului vezi mai ales K. Kračunov, *Санстефанският мир*, Sofia, 1932 și N. Ciachir, *op. cit.*, p. 243—250.

⁹²⁴ *Die Grosse Politik*, II, p. 197, no. 325; p. 200—203, no. 328—329.

⁹²⁵ Dwight E. Lee, *The Proposed Mediterranean League of 1878* în „*The Journal of Modern History*”, III (1931), p. 33—45.

și Sulina⁹²⁶. Prin această înștiințare s-a făcut o încercare de a sensibiliza și din punct de vedere economic Anglia și Austro-Ungaria, în al cărui sprijin politic se conta foarte mult, fiind considerate principalele puteri interesate în contracararea planurilor țariste de expansiune în Balcani. Dar iluziile oamenilor politicii români au fost spulberate curînd, deoarece atît la Viena cît și la Londra s-a constatat o completă indiferență față de situația României, împărțită de altfel și de guvernele de la Paris și Berlin, întîlnindu-se doar la Roma o vagă, dar ineficientă, simpatie. Cunoscut pentru vechile sale legături cu englezii a fost mai întii trimis la Londra Ion Ghica la 10/22 ianuarie 1878, guvernul român însărcinîndu-l să poarte discuții cu politicienii britanici spre a vedea pe ce sprijin se putea bizui România din partea diplomației engleze. La 15/27 februarie Ghica a trimis un raport din Londra prin care informa pe Kogălniceanu de întrevederea avută cu Disraeli care i-a pus „nesfîrșite întrebări asupra purtării rușilor față de guvern și... de populație... asupra efectului... produs de făgăduielile și ofertele generalului Ignatiev, asupra intereselor pe care le are Austria cu privire la navigația pe Dunăre“ și în sfîrșit „dacă... Bismarck manifestase vreun sentiment oarecare în legătură cu cererea rușilor“. După ascultarea explicațiilor date, premierul britanic a răspuns — desigur, în mod diplomatic, fără a se angaja cu ceva — „că este doritor a face României tot binele cu putință și că trebuie așteptate conferințele“. În conversațiile avute cu lordul Derby, Ion Ghica i-a reproșat că „Anglia nu s-a interesat pînă acum de România decît ca o parte a Imperiului otoman și nu de România ca atare, pe cînd Franța, mai bine informată, ne-a susținut ca pe o națiune cu aptitudini mai mari decît acelea ale altor popoare ale Orientului, pentru civilizația și ideile occidentale și pentru instituțiile constituționale“ și că „acum este rîndul Angliei să ne susțină și să ne ajute să nu pierdem ce am cîștigat cu atîta trudă și atîtea sacrificii și să nu îngăduie a fi dați îndărăt“. Derby a răspuns — dar fără a face nici o promisiune de sprijin — „că așa vede și el chestiunea românească“. În fond, afară de atitudini de bunăvoință alifiate de circumstanță și cu totul platonice, Ghica s-a întors de la Londra la București la 18/30 martie cu mîinile goale: politica britanică, de sprijin aproape necondiționat acordat Porții, era în prea mare divergență cu poziția României ce devenise, prin forța împrejurărilor,

⁹²⁶ D.I.R. *Războiul pentru Independență*, IX, p. 141—142, doc. 277—279; p. 143, doc. 283. Vezi și lămuririle date de Kogălniceanu în această privință în ședința Camerei Deputaților din 6/18 martie 1878, cf. M. Kogălniceanu, *op. cit.*, IV, O.II, p. 568—572.

aliata Rusiei țariste, chiar dacă între cele două țări se iviseră acum probleme litigioase. Adevăratele sentimente ale guvernului britanic față de români reieșeau din alte mărturii indirecte dar mai sincere; la 19/31 ianuarie agentul României la Paris, N. Callimaki-Catargi informa ministerul de externe că avusese convorbiri cu lordul Lyons, ambasadorul britanic și principele Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingfurst, ambasadorul german și că aceștia manifestaseră o atitudine de indiferență față de drepturile firești ale țării noastre ca participantă activă la lupta împotriva Imperiului otoman și că nu se putea conta pe sprijin din partea acestor puteri. La fel agentul diplomatic al României la Viena, Ion Bălăceanu, comunica guvernului la 30 ianuarie/12 februarie că ambasadorul englez Sir Henry Elliot, strămutat de la Constantinopol, afirmase că Marea Britanie nu are cunoștință despre pretențiile Rusiei țariste asupra teritoriului României și că „Anglia ca și celelalte puteri au de regulat (rezolvat n.n.) chestiuni mult mai importante decât cea basarabeană“. În urma rezultatelor dezamăgitoare obținute nu numai la Londra, M. Kogălniceanu făcea cunoscut domnitorului Carol în 17 februarie/1 martie că puterile europene nu dădeau României vreo speranță de a participa la discuțiile privind încheierea păcii: „Nici Franța, nici Austria, nici Germania nu voințe (!) să ia o inițiativă în favoarea României“. De aceea apare ca foarte discutabilă informația transmisă de agentul român din Paris, Callimaki-Catargi, la 4/16 aprilie, care după o deplasare de natură diplomatică la Londra, trimitea o depeșă ministerului de externe potrivit căreia „România, atât în cazul unui război, cât și în acela al unui congres, poate să conteze pe ajutorul eficace al Angliei“. La fel de liniștitor, reprezentantul român la Berlin, Alexandre Degré, comunica la 14/26 aprilie lui Kogălniceanu, că după o întrevvedere avută cu ambasadorul britanic, lordul Russell, acesta l-ar fi asigurat că în privința problemelor ce frământă țara noastră în urma încheierii războiului „toate se vor termina cu bine pentru România“⁹²⁷.

În realitate România era izolată și n-a găsit înțelegere nicăieri. Sfortările zadarnice depuse la St. Petersburg pe lângă țar și cancelarul Gorceakov spre a-i face să înțeleagă situația și a acorda țării noastre drepturile elementare ce i se cuveneau, în primul rând acela de a participa la viitoarea conferință internațională înainte de a se resemna cu pierderile teritoriale ce i se impuneau, n-au trezit nici un ecou. Ba dimpotrivă relațiile cu puternicul imperiu vecin

⁹²⁷ D.I.R., *ibidem*, IX, p. 327, doc. 689, p. 351—352, doc. 742; *Memoriile regelui Carol I*, XIII, p. 30; C. Olteanu, Ilie Ceaușescu și colab., *op. cit.*, p. 366, 379, 394, 405, 410, 412.

au cunoscut și alte motive de temporară încordare datorită complicațiilor izvorâte din prevederile tratatului de la San Stefano privind ocupația militară a Bulgariei, stabilită a dura doi ani. Pentru a se admite trecerea trupelor ruse pe teritoriul românesc în acest interval de timp era necesară încheierea unei noi convenții militare româno-ruse, solicitată încă de la 25 februarie/9 martie 1878; dar în această problemă guvernul de la București s-a arătat extrem de reticent, ba chiar premierul Brătianu și ministrul de externe Kogălniceanu formulând un protest la 12/24 martie împotriva articolului respectiv din tratat în care se stipula că pentru a-și asigura comunicațiile cu trupele de ocupație din Bulgaria, armata țaristă își va organiza „depozitele necesare pentru durata ocupațiunii pe teritoriul românesc“. În ședința Camerei din 15/27 martie Kogălniceanu se lansează chiar în urma interpelării deputatului Pake Protopopescu într-o diatribă violentă contra „acestui tratat, în părțile unde el vatămă interesele românești“, iar pe 16/28 martie a fost trimis la Viena și Berlin premierul I. C. Brătianu spre a discuta cu contele Andrassy și cancelarul Bismarck situația României și dreptul acesteia de a-și face cunoscute opiniile în forurile internaționale. De aceea cancelarul Gorceakov a încercat să supună guvernul român unor presiuni convocând în termeni imperativi la 20 martie/1 aprilie pe generalul Ghica, agentul nostru la St. Petersburg și somându-l să insiste la București în vederea încheierii grabnice a convenției, în caz contrar fluturând amenințarea ca țarul să procedeze chiar la ocuparea țării și dezarmarea armatei noastre. La aceste manevre de intimidare, Kogălniceanu, a răspuns la 21 martie/2 aprilie cu mare demnitate, replicând că „o armată care a luptat la Plevna sub ochii țarului se va lăsa distrusă și exterminată, dar niciodată dezarmată“. Toate aceste frământări erau relatate de consulul britanic, colonelul Mansfield, noului secretar de stat la externe, marchizul de Salisbury la 21 martie/2 aprilie, insinuând însă că Brătianu se dusese la Viena spre a ajunge la o înțelegere cu generalul Ignatiev, trimis de cabinetul imperial într-o misiune specială în capitala Austro-Ungariei. La 25 martie/6 aprilie ministrul nostru de externe, în fața agravării litigiului cu Rusia imperială, a propus domnitorului Carol ca întreaga armată română și depozitele de muniții, hrană și medicamente să fie concentrate în Oltenia, unde să ocupe „poziții defensive“, preconizând totodată, ca la caz de nevoie, să se retragă acolo și guvernul. La 27 martie/8 aprilie Kogălniceanu avertiza totodată pe domnitor de unele mișcări cu caracter strategic întreprinse de trupele țariste pe teritoriul țării. După ce în aceeași zi, Carol I a primit o scrisoare din partea țarului, mîhnit de protestele guvernului român față de prevederile tra-

tatului de la San Stefano și de interpretările rău voitoare ce i se atribuie, consulul Mansfield transmitea la Londra la 28 martie/9 aprilie știrile circulând la București în legătură cu „dezarmarea” armatei române, la care principele domnitor ar fi răspuns baronului Stuart, că „nimic nu l-ar face să dezarmeze o armată care și-a servit bine țara și a primit, pe merit, elogiul tuturor care au putut să-i cunoască ținuta din timpul ultimei campanii”. Cabinetul imperial a trebuit să se arate mai conciliant și în timp ce la București la 29 martie/10 aprilie, consulul rus transmitea domnitorului o telegramă a cancelarului Gorceakov în care îl anunța că „Rusia e gata să încheie cu România o nouă convențiune militară” nemăifăcându-se nici o aluzie la „dezarmare”, la St. Petersburg, adjunctul său, baronul Giers, avea o întrevedere cu generalul Ghica rugându-l să se transmită doleanțele guvernului român atât lui cât și baronului Stuart cu privire la modalitățile de încheiere a convenției dorite de țară. Totuși guvernul român se menținea în continuare în defensivă și la 30 martie/11 aprilie Kogălniceanu trimitea agenților diplomați români de peste hotare instrucții pentru a insista ca o delegație română să fie primită la viitorul congres european de pacificare „spre a putea dezvolta argumentele de ordin major care ne-au dictat linia de conduită adoptată... față de tratatul de la San Stefano”, cu atât mai mult cu cât întorcându-se la 31 martie/12 aprilie din deplasările făcute la Viena și Berlin, premierul Brătianu se arăta foarte nemulțumit de rezultatul convorbirilor avute, apreciindu-le drept nesatisfăcătoare pentru interesele noastre. De aceea pentru a evita orice angajament prematur, Kogălniceanu a rechemat în țară la 8/20 aprilie pe generalul Ghica pentru consultări, sub pretextul unui concediu de odihnă, urmînd să se amîne semnarea unei convenții cu Imperiul țarist pînă la conferința generală a puterilor europene.

Înainte de a părăsi Bucureștii, fiind înlocuit din post, consulul britanic Mansfield a înaintat lordului Salisbury un ultim raport datat din 11/23 aprilie prin care-i relatează rezultatele întrevederii avute cu Kogălniceanu care i-a precizat că „posibilitatea dezarmării armatei române nu va fi niciodată admisă și că armata se află în prezent masată în Oltenia” spre a evita orice contact cu trupele țariste, al căror efectiv nu depășea în România 50.000 de soldați; totodată a primit confirmarea știrii că „guvernul hotărîse să nu mai semneze o nouă convenție militară” cu autoritățile imperiale⁹²⁸.

⁹²⁸ *Memoriile regelui Carol I*, XIII, p. 75, 78—79; R. Rosetti, *op. cit.*, p. 171—174, doc. CLL—CLIII; p. 181, doc. CLXII; p. 197, doc. CLXXXV; p. 204, doc. CLXXXVIII; *Independența României. Documente*, II₂, p. 289—290, doc. 163; p. 295—296, doc. 167; p. 303—304, doc. 170; M. Kogălniceanu,

În plină criză internațională, Mansfield a părăsit România, înlocuitorul său în post fiind numit un distins diplomat de carieră, William Arthur White, mutat de la Belgrad⁹²⁹. Până la sosirea sa la București, girant a fost omul de afaceri William Henry Ward, fost concesionar solicitant al construirii de căi ferate în timpul domniei lui Cuza; Ward n-a transmis decât un raport mai interesant la 20 aprilie/2 mai, cu caracter militar, conținând date despre situația armatelor țariste în Balcani și România⁹³⁰. White s-a prezentat la post la 29 aprilie/11 mai, Kogălniceanu subliniind într-o scrisoare adresată agentului Callimaki-Catargi la Paris la 8/20 mai că au fost stabilite „cele mai bune relații... între noul consul general al Angliei și el”, cu toate că îi lipseau scrisori de acreditare. Explicația dată de White era că guvernul britanic se afla în așteptarea clarificării situației internaționale a României în cadrul viitoarei conferințe a marilor puteri, după care va primi documentele de acreditare corespunzătoare. Lordul Salisbury a acceptat totuși cererea formulată prin agentul Callimaki-Catargi de a-i trimite o „scrisoare de recomandare” pentru ca White să fie recunoscut ca reprezentant diplomatic. După îndeplinirea acestei formalități White a fost prezentat la 18/30 mai domnitorului Carol de către ministrul de externe M. Kogălniceanu, dar numai în cadrul unei audiențe particulare⁹³¹. Neîmplinirea formalităților protocolare nu l-a împiedicat însă pe White să transmită rapoarte lordului Salisbury asupra situației din România chiar de la 1/13 mai, insistând asupra mișcărilor armatei țariste în țară, a plecării domnitorului Carol I spre a trece în revistă trupele române din Oltenia, despre întâlnirea cu premierul Brătianu și cererea ce i-a făcut-o de a achiziționa 10.000 de carabine din Anglia pentru cavalerie, trimițând apoi la Londra o hartă militară a României cu pozițiile strategice deținute de forțele imperiale la 9/21 mai și în sfârșit exprimând regretul

Texte social-politice alese (ed. D. Berindei—M. Ionescu). București, 1967, p. 325—326; idem, *Opere*, IV, O.II., p. 572—582; C. Olteanu, Ilie Ceausescu și colab., *op. cit.*, p. 399, 403, 407—409.

⁹²⁹ Beatrice Marinescu, *Great Britain and the recognition of Romania's State Independence (1880)* în „Revue roumaine d'histoire”, XV (1976), nr. 1, p. 72; Dan A. Lăzărescu, *Sir William White, le premier ministre plénipotentiaire de la Grande Bretagne à Bucarest (1880—1885) et ses observations sur les Roumains* în *ibidem*, XIX (1980), nr. 4, p. 658. Asupra vieții și activității acestui diplomat, vezi, în special, H. Sutherland Edwards, *Sir William White, for six years Ambassador at Constantinople. His Life and Correspondence*, London, 1902.

⁹³⁰ *Independența României. Documente*, II₂, p. 305, doc. 171.

⁹³¹ B. Marinescu, *op. cit.*, p. 72—73.

gubernului român la 15/27 mai pentru „deplina rezervă a guvernului Majestății Sale în problema Basarabiei“⁹³².

Într-arevăr comentînd atitudinea Marii Britanii față de țara noastră, „London Journal“ într-un articol publicat la 18 mai și reprodus în traducere de „Românul“ în nr. 11/23 mai 1878, p. 449, deplîngea faptul că din toate statele europene „singură Engletera a fost cea care s-a arătat mai rece față de România“. Dar cu venirea lordului Salisbury la Foreign Office, politica guvernului britanic devenise mai „amicală“, noul secretar de stat la externe apreciînd însemnătatea statului dunărean, spre deosebire de înaintașul său, lordul Derby. Referindu-se la ceea ce lega România de Marea Britanie, ziarul releva pe primul plan „politica sănătoasă de interes“ și apoi „străduințele Angliei pentru ocrotirea tratatelor europene“. Legăturile dintre cele două țări, sublinia ziarul, au reieșit din declarațiile recente ale lordului Salisbury și din cuvintele adresate de ministrul de externe român Kogălniceanu noului reprezentant britanic la București, White⁹³³.

Dar autorul articolului n-avea de unde să cunoască adevăratele resorturi ale politicii orientale britanice și lupta dură dusă de cabinetul de la Londra pentru a-și consolida influența în sud-estul continentului și în zona strîmtorilor, sacrificînd fără remușcări interesele țărilor mici din Balcani în încercarea de a ajunge la un compromis cu principalul ei adversar și rival Rusia țaristă, stăvilindu-i înaintarea spre Mediterana, fîrg a fi nevoită să recurgă la război.

Dar nici diplomația țaristă n-a rămas inactivă încercînd cu orice preț să-și apere avantajele obținute prin tratatul de pace de la San Stefano. Astfel, prima țintă a cabinetului de la St. Petersburg a constituit-o recuștigarea încrederii Austro-Ungariei și împiedicarea apropierii ei de Anglia. Gorceakov a trimis la Viena pe generalul Ignatiev la 13/25 martie spre a purta negocieri cu contele Andrassy, dar tratativele nu s-au încheiat satisfăcător pentru nici una din părți. De aceea, adjunctul cancelarului rus, Giers, a înaintat ambasadorului rus la Viena, E. P. Novikov, la 20 aprilie/2 mai un *aide-mémoire* conținînd unele lămuriri la întrebările formulate de partenerul de discuții austriac. Imperiul țarist s-a arătat dispus la un compromis și anume la separarea Bulgariei în două state autonome după modelul propus în Conferința de la Constantinopol din decembrie 1876, la respectarea intereselor economice ale Vienei în Serbia și Muntenegru, ba chiar și la anexarea Bosniei și a Herțegovinei, în

⁹³² *Independența României. Documente*, II₂, p. 312, doc. 172; p. 319, 321—326, doc. 173—176.

⁹³³ B. Marinescu, *op. cit.*, p. 73.

schimbul menținerii celorlalte prevederi ale tratatului de la San Stefano și a promisiunii de a păstra neutralitatea în cazul unui conflict anglo-rus. Andrásy a respins, momentan, oferta înaintată de țariști, spre a vedea rezultatul acțiunilor ce avea de gând să le întreprindă Marea Britanie⁹³⁴.

Într-adevăr la 27 martie Disraeli a propus la reunirea cabinetului său mai multe măsuri preliminare de intimidare a adversarilor: mobilizarea unor forțe de rezerviști și a unui corp expediționar alcătuit din trupe coloniale indiene, acesta din urmă urmînd a fi amplasat în Cipru sau la Alexandretta (Iskenderun) spre a bloca eventuală infiltrare a trupelor țariste în Asia Mică din Armenia și a le stăvili înaintarea spre golful Alexandretta. Lordul Derby n-a fost de acord cu acest proiect și cu politica belicoasă a lui Disraeli în genere, încît și-a prezentat a doua oară demisia, care i-a fost acceptată. În locul său a fost instalat ca secretar de stat la externe marchizul de Salisbury. Noul ministru a emis o circulară la 1 aprilie rezumînd opiniile cabinetului de la St. James adică de a respinge în mod ferm preponderența Rusiei în Balcani și în apropierea zonei strîmtorilor, al căror statut trebuia din nou definit de concertul european și împiedicarea dezmembrării Imperiului otoman prin crearea unei Bulgarii „mari” cu ieșire la Marea Egee și cu hotare prea apropiate de Constantinopol; tratatul de la San Stefano era respins iar reglementarea „problemei orientale” trebuia supusă „areopagului” european al marilor puteri⁹³⁵.

Atitudinea fermă demonstrată de data aceasta de englezi, care se arătau dispuși să riște chiar un conflict armat cu Rusia țaristă pentru protejarea intereselor lor politice și economice în Mediterana orientală și Orientul Mijlociu, a determinat cabinetul de la St. Petersburg să tragă concluziile corespunzătoare. O diversiune țaristă în Extremul Orient în regiunea Tibetului spre a-i oferi un „sprijin moral și politic” împotriva englezilor, sugerată de ministrul de război Miliutin, a fost respinsă de adjunctul cancelarului rus, Giers, ca fiind cu totul improprie și inutilă într-un moment în care toată aten-

⁹³⁴ *Поездка графа Н. П. Игнатьева ...* în „Русская Старина”, XLIX (1914), nr. 7, p. 5—18; nr. 8, p. 195—206; nr. 9, p. 402—407; W. N. Medlicott, *The Congress of Berlin and After. A Diplomatic History of the Near East Settlement 1878—1880*, London, 1938, p. 23—24.

⁹³⁵ W. Langer, *op. cit.*, p. 143—145; H. W. Temperley and Lilian Penson, *Foundations of British Foreign Policy*, London, 1966, p. 369; B. Jelavich, *op. cit.*, p. 114—115. Pentru activitatea diplomatică a lui Salisbury vezi Lilian Penson, *The Foreign Policy of Lord Salisbury* în Alfred Coville-Harold Temperley, *Studies in Anglo-French History*, London, 1935; Dan A. Lăzărescu, *Lord Salisbury 1830—1902*, în *Diplomați iluștri*, IV, București, 1983, p. 117—146.

ția trebuia concentrată asupra Peninsulei Balcanice⁹³⁶. Resemnându-se cu necesitatea convocării unui congres general european și renunțarea la unele din prevederile tratatului de la San Stefano, țarul Alexandru al II-lea și-a convocat colaboratorii apropiați, adică pe baronul Giers, consilierul Jomini și ministrul Miliutin, după cum raporta lordul Loftus din St. Petersburg lui Salisbury la 15/27 aprilie, spre a se găsi o bază de înțelegere prealabilă cu englezii. Consiliul imperial a decis ca Rusia să-și micșoreze pretențiile teritoriale în zona Caucazului, cu excepția fortărețelor Batum și Kars, să accepte diviziunea Bulgariei, dar să revină la gurile Dunării prin reincorporarea celor trei județe din sudul Basarabiei; de asemenea a primit să se revizuiască regimul strimtorilor⁹³⁷. Atât Disraeli cât și Salisbury au fost de acord să negocieze pe aceste baze iar la 19 aprilie/1 mai ambasadorul Șuvalov a fost chemat de la Londra la St. Petersburg pentru consultări. Cabinetul de la St. Petersburg dorea să ajungă la un acord cu guvernul englez, după cum asigura Giers pe lordul Loftus la 21 aprilie/3 mai, țarul dîndu-și consimțămîntul pentru „o ultimă încercare“ de a găsi o cale de mijloc. După ce a trecut pe la Berlin, la 27—28 aprilie/9—10 mai, unde a întîlnit pe Bismarck, suficient de îngrijorat de posibilitatea unei înțelegeri directe anglo-ruse punind în primejdie fragilul edificiu al alianței celor trei împărați⁹³⁸, Șuvalov a sosit la St. Petersburg la 30 aprilie/12 mai, unde a trebuit să înfrunte cu ajutorul moderatului Giers, încăpățînarea senilă a cancelarului Gorceakov și linia orienturistă a cercurilor belicoase din jurul țarului în frunte cu marii duci, generalul Ignatiev și alți exponenți ai panslavismului, spre a explica lui Alexandru al II-lea primejdia reală a declanșării unui război cu Marea Britanie pe care Imperiul țarist — afectat și din punct de vedere financiar — nu mai era în stare să-l susțină, fiind izolat și din punct de vedere diplomatic, deoarece nu putea conta pe alianța Austro-Ungariei sau a Germaniei, dornice să evite implicarea lor într-un asemenea conflict. Țarul s-a lăsat convins și a remis lui Șuvalov instrucțiunile de rigoare, rezultate din compromisul fixat în consiliul imperial de la sfîrșitul lunii aprilie⁹³⁸. Astfel s-a ajuns la încheierea unui memorandum secret la Londra, la 18/30 mai 1878, semnat de Salisbury și Șuvalov, prin care cele două guverne s-au înțeles să repună în discuția congresului european pro-

⁹³⁶ A. Попов, *От Босфора к Тихому Океану* în „Историк Марксист“, XXXVII (1934), p. 15.

⁹³⁷ B. H. Sumner, *Russia and the Balkans*, p. 481—482.

⁹³⁸ *Ibidem*, p. 486—487; John F. Baddeley, *Russia in the „Eighties“*, London, 1921, p. 368—370; Manfred Müller, *Die Bedeutung des Berliner Kongresses für die deutsch-russischen Beziehungen*, Leipzig, 1927, p. 16.

blemcele litigioase ridicate de tratatul de la San Stefano: revizuirea frontierelor Bulgariei, retragerea trupelor foștilor beligeranți din zonele ocupate în prezent, ajustarea frontierelor în Caucaz, fixarea indemnizației de război, regimul strămtorilor ș.a. În privința Basarabiei, memorandumul consemna declarația cabinetului britanic că „întrucît s-a stabilit îndeajuns că ceilalți semnatari ai Tratatului de la Paris nu sînt pregătiți să susțină prin arme delimitarea României stipulată în tratat, Anglia nu se găsește destul de interesată în această chestiune pentru ca ea să fie autorizată să riște singură responsabilitatea de a se opune schimbării propuse și astfel se angajează de a nu contesta decizia adoptată în acest sens”; memorandumul a fost cunoscut mai tîrziu și acceptat și de celelalte puteri, cu excepția Turciei, care, fiind învinsă „nu-i rămînea decît să primească orice îndulciri, fie cît de slabe, la condițiile ce-i impuseseră învingătorul”⁹³⁹.

Contele Andrásy, spre a nu vedea izolată Austro-Ungaria, a acceptat la rîndul său propunerile anterioare ale lui Giers, comunicîndu-le lui Salisbury, ajungîndu-se astfel și la o înțelegere anglo-austriacă semnată la 6 iulie la Viena de amintitul ministru și ambasadorul britanic Sir Henry Elliot⁹⁴⁰. Totodată, Marea Britanie, în schimbul bunelor sale oficii, deloc dezinteresate, ci menite a apăra canalul de Suez și liniile ei de comunicație cu Orientul Mijlociu și India, a obținut de la Poartă cedarea insulei Cipru, ca bază navală pentru flota engleză din Mediterana orientală prin acordul încheiat cu Imperiul otoman, cu toată reticența sultanului, la 4 iunie⁹⁴¹.

În felul acesta ajungîndu-se la un acord general între marile puteri continentale, reprezentanții țărilor europene au hotărît ca viitorul Congres să-și înceapă lucrările la Berlin la 1° 13 iunie sub președinția cancelarului Bismarck. În invitațiile lansate la 22 mai / 3 iunie se preciza că guvernele ce primiseră invitația s-au învoit „să admită discutarea întregului tratat de la San Stefano”. Luînd act de această notificare, guvernul român și domnitorul Carol I au hotărît

⁹³⁹ B. H. Sumner, *op. cit.*, p. 481—495. W. Langer, *op. cit.*, p. 146—148; C. Olteanu, Ilie Ceaușescu și colab., *op. cit.*, p. 417; I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Tratatele internaționale ale României*, p. 229; N. Ciachir, *op. cit.*, p. 257—260.

⁹⁴⁰ William A. Gauld, *The Anglo-Austrian Agreement of 1878* în „The English Historical Review”, XLI (1926), p. 108—112.

⁹⁴¹ Harold W. Temperley, *Disraeli and Cyprus* în *ibidem*, XLVI (1931), p. 274—279 și 457—460; pe larg în monografia lui Dwight E. Lee, *Great Britain and the Cyprus Convention Policy of 1878*, Cambridge, 1934; cf. și Albert J. Loomie, *The Cyprus Convention of June 4, 1878*, în „Historical Bulletin”, March, 1948, etc.

participarea României la congres cu o delegație alcătuită din primul-ministru și ministrul de externe adică I. C. Brătianu și M. Kogălniceanu. După primirea împuternicirilor oficiale la 26 mai/7 iunie, Kogălniceanu a adresat a doua zi o notă reprezentanților diplomației români acreditați în capitalele europene să folosească „toate argumentele pe lângă cabinetele din țările respective, spre a dobîndi admiterea (oficială — n.n.) României la Congres”⁹⁴².

La 1/13 iunie 1878 s-au deschis la Berlin lucrările mult așteptatului Congres la care au participat cu puteri depline numai reprezentanții marilor puteri: cancelarul Bismarck, președintele reuniunii, asistat de ministrul afacerilor externe, contele B. E. von Bülow și ambasadorul kaiserului la Paris, principele Chl. zu Hohenlohe-Schillingfürst pentru Germania; contele Andrassy, contele Lajos Károly de Nagy Károlyi ambasador la Berlin și baronul Heinrich Haymerle, ambasador la Roma, în numele Austro-Ungariei; Disraeli, Salisbury și lordul Odo Russell, ambasador la Berlin, pentru Marea Britanie; Gorceakov, Șuvalov și Pavel Petrovici Oubril, ambasador la Berlin, în numele Rusiei; Alexandru Karatheodory pașa, ministrul lucrărilor publice, Mehmed Ali pașa, comandant al forțelor imperiale și Saadullah-bey, ambasador la Berlin, pentru Imperiul otoman; William Henry Waddington, ministru al afacerilor externe, Charles Raymond de la Croix de Chevière, conte de Saint-Vallier, ambasador la Berlin, Félix Hyppolite Desprez, consilier de stat la direcția ministerului afacerilor externe, în numele Franței și în sfîrșit, Lodovico conte Corti, ministrul afacerilor externe și Édouard conte de Launay, ambasador la Berlin, pentru Italia. România, Serbia și Muntenegru (reprezentate respectiv de Brătianu și Kogălniceanu, Iovan Ristić, ministru de externe în guvernul de la Belgrad și colonelul Stanko Radonić și Božo Petrović, de la Cetinje) n-au fost primite la Congres, pentru că nefiindu-le recunoscută independența n-au fost acceptate ca parte beligerantă. Delegațiile lor au fost admise numai spre a-și expune punctele de vedere în fața membrilor Congresului, iar ulterior a fost lăsată și delegația Greciei (alcătuită din Theodor Delyannis, ministru de externe și Alexandros Rizos-Rangavis, ministru plenipotențiar și trimis extraordinar la Berlin) să-și expună doleanțele, dar numai în ședința din 29 iunie/11 iulie. Delegația română a ținut de la început să precizeze că nu este vorba de a ni se „dărui” independența națională de către marile puteri europene, ci doar de a fi recunoscută potrivit cu jertfele aduse în război. Dar marile puteri n-au ținut seama de principii în negocierile lor sor-

⁹⁴² C. Olteanu, Ilie Ceaușescu și colab., *op. cit.*, p. 417—419.

tite doar a-și redistribui teritoriile și sfere de influență, pe bază de compromis, ignorând drepturile legitime ale țărilor mici. De acest lucru și-a dat perfect seama I. C. Brătianu când a comunicat guvernului și domnitorului la 2/14 iunie din Berlin impresiile sale: „Congresul se silește să mențină pacea cu orice preț și probabil se va ocupa prea puțin sau nu se va ocupa deloc cu interesele statelor mici”⁹⁴³. Într-adevăr locul central al discuțiilor a fost rezervat „problemei” bulgare, adică delimitării hotarelor celor două provincii în care a fost divizată țara, anume principatul autonom al Bulgariei la nord de Balcani, și „Rumelia de răsărit” rămasă sub administrația Porții și conducerea unui guvernator general dar cu promovarea de reforme sub garanția colectivă a marilor puteri. Lupta a fost acerbă între Disraeli și Gorceakov pentru fixarea frontierelor principatului autonom al Bulgariei, propus a fi redus la o treime de ceea ce fusese hotărât la San Stefano, acesta pierzând Macedonia și accesul la Marea Egee, teritoriu ce urma să reentre în componența Imperiului otoman. Discuțiile au fost atât de aprinse și Gorceakov atât de puțin înclinat să cedeze, încât Disraeli, într-o ieșire teatrală, a rugat la 9/21 iunie să i se pună un tren la dispoziție spre a părăsi Berlinul, amenințând cu retragerea Marii Britanii de la Congres. În urma intervenției lui Bismarck litigiul a fost aplanat, situația rezolvându-se mai mult în sensul dorit de britanici. În problema Bosniei și Herțegovinei, Poarta a fost solicitată să fie de acord cu o „ocupație” temporară a provinciilor de către Austro-Ungaria, lucru care, contrar așteptărilor, a fost acceptat cu destulă greutate de delegația otomană, punând Viena într-o situație umiltoare. Discuții aprinse s-au mai purtat între delegațiile țaristă și britanică și asupra anexiunilor din regiunea Caucazului, în urma cărora Rusiei i s-a cedat portul Batum după ce Gorceakov a promis, la recomandarea țarului, că-l va transforma într-un centru comercial cu regim de *porto-franco*. De asemenea în problema strâmtoarelor, pentru a nu vedea pe otomani îngăduind trecerea flotei engleze în Marea Neagră, delegații ruși au admis principiul închiderii lor pentru navele de război ale marilor puteri. În sfârșit pretențiile teritoriale ale Greciei față de Tesalia au fost lăsate spre dezbateră unei întâlniri bilaterale ulterioare greco-otomane. Cedarea Ciprului către englezi a fost ac-

⁹⁴³ Pentru numele delegaților participanți la Congresul din Berlin, vezi textul tratatului în *D.I.R. Războiul pentru Independență*, IX, p. 371—372, doc. 766 iar pentru acei ai reprezentanților țărilor din Balcani B. H. Sumner, *op. cit.*, p. 512 și E. Kofos, *op. cit.*, p. 235; pentru atitudinea delegației române C. Olteanu, Ilie Ceaușescu și colab., *op. cit.*, p. 419.

ceptată de Poartă cu multe reticențe, englezii văzînd în această anexare o compensație pentru înaintarea țariștilor de-a lungul litoralului caucazian.

S-a vînturat de asemenea alternativa unei viitoare compensații pentru Franța prin anexarea Tunisiei și pentru Italia prin ocuparea Albaniei, dar în discuții neoficiale, întrucît spolierea Imperiului otoman devenise prea evidentă. După cum recunoștea chiar delegatul Italiei, contele Corti, care a refuzat asemenea tranzacții înjositoare, în Congresul de la Berlin „fiecare spunea celuilalt să ia ceva care aparținea altcuiva“, stigmatizînd astfel procedeele inechitabile ale marilor puteri, inclusiv ale Marii Britanii, de a-și rezolva contradicțiile și împlini dorințele expansioniste de cîmpire și anxiuni teritoriale pe seama țărilor mici și a Imperiului otoman, a cărui „integritate“, pasămite, își propuseseră s-o „apere“. Ajungîndu-se și la problemele statelor mici, puterile au căzut repede de acord să recunoască independența României (condiționată) a Serbiei și Muntenegrului, cu unele sporiri teritoriale și retrocedarea celor trei județe din sudul Basarabiei către Rusia țaristă⁹⁴⁴. Reprezentanții României înaintaseră lui Bismarck, președintele Congresului, un memoriu la 12/24 iunie, în care se revendicau: integritatea teritorială a țării, luarea în stăpînire a gurilor Dunării cu insulele respective, inclusiv a Insulei Șerpilor, din Marea Neagră,

⁹⁴⁴ Pentru lucrările congresului de la Berlin în afară de B. H. Sumner, *op. cit.*, p. 501—553 și W. N. Medlicott, *The Congress of Berlin* p. 36—146, mai vezi și A. N. Cummings, *The Secret History of the Treaty of Berlin* în „Nineteenth Century“. LVIII (1905), p. 83—90, A. S. Anușin, *Берлинский Конгресс 1878 года*, în „Русская Старина“, XLIII (1912), p. 221—238 și E. L. Woodward, *The Congress of Berlin, 1878*, London, 1920. Pentru politica fiecărei mari puteri la Berlin vezi A. Andréadès, *La Politique orientale anglaise avant et pendant le Congrès de Berlin* în „La Vie des peuples“, VII (1922), p. 877—919; Rudolf Liebold, *Die Stellung Englands in der russisch-türkischen Krise von 1875—1878*, Wilhau, 1930 și D. A. Lăzărescu, *Lord Salisbury*, p. 146—149; V. Hvostov, П. А. Шувалов о Берлинском Конгрессе, 1878 г. în „Красный Архив“, LVIII (1933), p. 82—110; Jean Lamoureux, *L'Autriche-Hongrie au Congrès de Berlin, 1878*, Paris, 1915; Egon C. Corti, *Il Conte Corti al Congresso di Berlino, secondo documenti inediti* în „Nuovo Antologia“, CCXL (1925), p. 351—361; Francis Waddington, *La France au Congrès de Berlin* în „Revue politique et parlementaire“, CLVI (1933), nr. 1; *Le Rapport secret sur le Congrès de Berlin, adressé à la Sublime Porte par Carathéodory Pacha, premier plénipotentiaire ottoman* (ed. Bertrand Barceilles) Paris, 1919. Cu privire la atitudinea țărilor balcanice la Congres vezi Goran Todorov, *Временното русско управление в България през 1877—1878*, Sofia, 1958, p. 52 și G. P. Genov, *България и Европа. Сан Стефано и Берлин 1878*, Sofia, f.d., Vladan Georgević, *La Serbie au Congrès de Berlin* în „Revue d'histoire diplomatique“, V (1891), p. 481—553; G. Jaksić, *Bosna i Hercegovina na Berlinском Конгрессу*, Beograd, 1965, p. 21 s.u. și E. Kofos, *op. cit.*, p. 235—243.

primirea unei despăgubiri de război și recunoașterea independenței și neutralității sale. A doua zi, Brătianu și Kogălniceanu raportau guvernului de la București că avuseseră întâlniri separate cu delegații diferitelor țări participante la Congres, și că „pretutindeni li s-au arătat simpatii, însă numai simpatii platonice“; la „cererea lor oficială de a fi admiși la Congres“ ei n-au primit „nici un răspuns“. În cele din urmă la 19 iunie/1 iulie reprezentanții României au fost invitați să-și exprime verbal punctul de vedere în legătură cu cererile formulate în memoriul înaintat Congresului; după audiere, ei n-au mai fost apoi admiși la dezbaterile următoare. De aceea, la remarcă delegaților români că față de jertfele poporului nostru aduse în război, marile puteri și în special Rusia țaristă, au dovedit ingraturitudine, Disraeli le-a răspuns cu cinism: „Vorbiți de ingraturitudine? Ce voiți, în politică ingraturitudinea este adesea prețul celui mai bun serviciu“⁹⁴⁵. Deși Disraeli a încercat să susțină respectarea integrității teritoriale a României, el a primit replica vehementă a lui Gorceakov care a spus că prin retrocedarea celor trei județe din sudul Basarabiei, comerțul britanic la Dunărea de Jos nu va suferi nici un neajuns și că România va primi compensații teritoriale în Delta Dunării și Dobrogea și va anexa Insula Șerpilor; toate puterile au aprobat acest transfer deși delegații Franței, Austro-Ungariei și Italiei au comentat că țara noastră a fost tratată „cam dur“. Totodată s-a condiționat recunoașterea independenței României și de acordarea drepturilor civile și politice tuturor supușilor țării, indiferent de confesiune. S-au mai tratat și probleme legate de activitatea Comisiei europene a Dunării, în care România a fost cooptată ca membru⁹⁴⁶.

⁹⁴⁵ N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, București, 1923, p. 303—304; N. Ciachir, *România în sud-estul Europei (1848—1886)*, p. 179.

⁹⁴⁶ Pentru participarea României la Congresul de la Berlin vezi *Memoariile regelui Carol I*, XIV, p. 39; M. Kogălniceanu, *Opere*, IV, O.II₄, p. 603—609; Gheorghe I. Brătianu, *Le Problème des frontières russo-roumaines pendant la guerre de 1877—1878 et au congrès de Berlin*, Bucarest, 1928; idem, *Bismarck și Ion C. Brătianu*, în „Revista istorică română“, V—VI (1935—1936), p. 88—101; Emil Diaconescu, *România la Congresul de la Berlin*, Iași, 1939; P. Gogeanu, *Dunărea*, p. 73—77; N. Ciachir, *Războiul pentru independența României*, p. 268—269; C. Olteanu, Ilie Ccașescu și colab., *op. cit.*, p. 421—423; Vasile Cristian, *Romanian-English Relations during the Congress of Berlin* în *Anglo-Romanian relations after 1821*, p. 63—69. Din istoriografia străină merită fi citat studiul lui W. N. Medlicott, *The Recognition of Romanian Independence* în „The Slavonic Review“, XI (1933), nr. 32, p. 354—372 și nr. 33, p. 572—589.

În sfârșit, exact după o lună de dezbateri, discuții aprige și negocieri susținute, s-au încheiat lucrările Congresului de la Berlin la 1/13 iulie 1878, adoptându-se următoarele hotărâri principale: Bulgaria era constituită în principat autonom tributar sultanului, urmînd a poseda un guvern și o miliție proprie iar teritoriul ei va fi evacuat de trupele otomane, fixîndu-i-se și hotarele (art. 1—12); în partea de sud a Balcanilor se va înființa o provincie numită Rumelia orientală care va fi administrată de către un guvernator general creștin numit de sultan, cu asentimentul marilor puteri, regiunea bucurîndu-se de autonomie administrativă (art. 13—21); efectivele trupelor țariste de ocupație în Bulgaria și Rumelia orientală nu vor depăși 50.000 de soldați, păstrarea comunicațiilor cu Rusia va fi asigurată nu numai prin România (după încheierea unei convenții între cele două state) dar și prin porturile Burgas și Varna, evacuarea lor urmînd a avea loc după nouă luni (art. 22); marile puteri își oferă mediația pentru rectificarea hotarelor între Grecia și Imperiul otoman (art. 24); provinciile Bosnia și Herțegovina vor fi ocupate și administrate de către Austro-Ungaria (art. 25); este recunoscută independența Muntenegrului, cu anumite sporiri teritoriale printre care și portul Antivari de la Marea Adriatică, fixîndu-se granițele noului stat (art. 26—33); se recunoaște independența Serbiei, cu sporiri teritoriale în regiunea Niș, fixarea granițelor statului și acordarea drepturilor civile și politice tuturor cetățenilor țării, indiferent de confesiune (art. 34—42); este recunoscută independența României, legînd-o de îndeplinirea a două condiții: a) exercitarea drepturilor publice și libertate politică și confesională pentru toți cetățenii țării; b) retrocedarea porțiunii de sud a Basarabiei despărțită de Rusia în urma Tratatului de la Paris din 1856; în schimb România va primi insulele din Delta Dunării precum și insula Șerpilor și Dobrogea, de la Silistra pînă la Mangalia (art. 43—51); în privința asigurării libertății navigației pe Dunăre, vor fi rase toate fortificațiile de pe malurile fluviului și interzis accesul vaselor de război în josul Porților de Fier; au fost menținute toate atribuțiile Comisiei europene a Dunării, în rîndul căreia va intra și România, cu exercitarea autorității suverane pînă la Galați; de asemenea au rămas în vigoare toate regulamentele de navigație, poliție fluvială și supraveghere stipulate pentru porțiunea cuprinsă între Porțile de Fier și Galați; executarea lucrărilor tehnice din regiunea Porților de Fier și a cataractelor a fost încredințată Austro-Ungariei (art. 52—57); Rusia țaristă a intrat în posesia unui teritoriu situat pe litoralul caucazian înglobînd localitățile Ardahan, Kars și Batum, cu portul acestora din urmă menit

a fi transformat în *porto-franco*; s-au retrocedat Imperiul otoman valea Alașkerdului și orașul Bayazid (art. 58—60)⁹⁴⁷.

Acestea au fost stipulațiile Congresului de la Berlin, care dacă a recunoscut independența a trei state: România, Serbia și Muntenegru și crearea principatului autonom al Bulgariei, le-a însoțit de unele obligații, marile puteri obținând și privilegiile de natură economică, precum și compensații teritoriale pe seama Imperiului otoman (Rusia țaristă, Marea Britanic și Austro-Ungaria, acestea din urmă fără a participa la războiul din 1877—1878). Pe drept cuvânt Rusia țaristă s-a simțit frustrată de roadele victoriei ei, obținute cu suficientă greutate și multe sacrificii materiale și umane, după cum au remarcat-o la vremea lor K. Marx și F. Engels⁹⁴⁸, pentru că dintr-un calcul greșit a contat prea mult pe funcționarea „alianței celor trei împărați” și mai ales pe sprijinul lui Bismarck și a subestimat tenacitatea Angliei care a împiedicat-o de a domina Balcanii prin statul interpus al unei Bulgarii mari și a ieși la Mediterana deoarece regimul străimtorilor nu a suferit nici o modificare. Pe de altă parte, Imperiul țarist a fost stinjenit în acțiunile sale și de politica nesinceră și rapace a Vienei, care a profitat de pe urmele victoriei ruse, ocupînd, fără a trage un foc de pușcă, Bosnia și Hertegovina. Marea Britanie, cu toată retrocedarea sudului Basarabiei care n-a afectat-o deloc deoarece traficul internațional la Dunărea de Jos era asigurat aflîndu-se sub controlul Comisiei europene a Dunării, și-a menținut pozițiile în Mediterana orientală, ba chiar și le-a sporit prin spolierea propriului ei aliat, Imperiul otoman, anexînd insula Cipru. De aceea, cuvintele lui Disraeli

⁹⁴⁷ *Der Friede von Berlin und die Protokolle des Berliner Congresses*, Leipzig, 1878, XXIX+169 p. Textul tratatului din 1/13 iulie 1878 în românește în *D.I.R., Războiul pentru Independență*, IX, p. 370—385, doc. 766.

⁹⁴⁸ Atît Marx cît și Engels au relevat deficiențele militare din cursul războiului din 1877—1878 derivînd din proasta organizare a armatei țariste, cu ofițeri superiori sub orice critică, promovați nu pentru capacitatea lor profesională, ci prin favoritisme și recrutați exclusiv din rîndurile nobilimii, în contrast cu gradele inferioare și soldații ce au demonstrat curaj și abnegație, fiind disciplinați și obișnuiți cu eforturi excepționale, țăria lor constînd din atacurile lansate în rînduri strînse; țariștii au dobîndit pînă la sfîrșit victoria asupra unui inamic, mult mai bine înarmat, în primul rînd de englezi și dispunînd de o flotă puternică, datorită superiorității lor numerice și a forței copleșitoare demonstrată în ultimele două luni ale ostilităților. cf. Fr. Engels, *Muncitorii din Europa în K. Marx—F. Engels, Opere*, vol. 19, p. 147; K. Marx și F. Engels, *Scrisori (ian. 1875—dec. 1880)* în K. Marx—F. Engels, *Opere*, 34, București, Edit. Politică, 1982, p. 74—75; *Scrisori ale lui K. Marx și F. Engels către diferite persoane (ian. 1875—dec. 1880)*, ibidem, p. 243—244, 245, 257—258, 259, 261, 275—277 etc.

cînd s-a întors, „triumfal“ la Londra după Congresul de la Berlin, că a adus „pacea cu onoare“, aveau o rezonanță realmente ironică, fiind știute procedeele puțin „onorabile“ cu care și-a combătut adversarii, ba chiar și aliații, profitînd de pe urma tuturor. Totuși politica sa cinică a folosit Marii Britanii care și-a văzut consolidate interesele în Orientul Mijlociu și și-a cîștigat un anumit prestigiu în fața Europei, estompînd, pentru un moment, aroganța lui Bismarck, ce se pretindea „arbitrul“ destinului continentului. Este explicabilă însă și decepția lui Gorceakov care, încă înainte de terminarea Congresului, a scris adjunctului său, Giers, la 18/30 iunie 1878, mărturisindu-i că „nu am decît regretul să-mi pun semnătura pe o asemenea tranzacție. Am îndoieli că va avea mai multă vitalitate decît frunzele care cad. În rest totul depinde de politica pe care înțelege țarul s-o adopte în viitor și dacă, ca în 1856, vom reveni la principiul de *reculegere*. Dinspre partea mea, mărturisesc că nu mă așteptam la această pagină la termenul final al vieții mele fizice și politice care nu va fi prea îndepărtat. Tot ce am putut, a fost să-mi consacru toate eforturile spre a salva, cît a fost posibil, demnitatea țarului și a Rusiei“⁹⁴⁹.

Pentru România, cu tot gustul amar al unei nedrepte amputări teritoriale⁹⁵⁰, deși a avut bucuria să vadă realipită la pămîntul patriei Dobrogea strămoșească, cîștigarea independenței — prin jertfele propriului popor — a însemnat un pas important pe drumul înaintării spre modernizare și progres, cîștigîndu-și și un anumit prestigiu pe plan internațional prin politica ei de pace și bună vecinătate. Fiind descătușată de servituțile unei suzeranități devenite de mult fictive, relațiile României cu toate țările lumii s-au putut

⁹⁴⁹ Charles Jelavich and Barbara Jelavich, *Russia in the East, 1876—1880; The Russo-Turkish War... as seen through the letters of A. G. Jomini to N. K. Giers*, Leiden, 1959, p. 84, n. 9.

⁹⁵⁰ După cum remarcă atît de judicios Serge Goriaïnov, *Le Bosphore et les Dardanelles*, p. 376 „una din urmările acestui război foarte costisitor pentru Rusia, ale cărui avantaje n-au corespuns deloc sacrificiilor făcute, a fost reintegrarea sub sceptrul suveranului Rusiei a unei părți din Basarabia ce cuprindea o suprafață de 10.000 verste pătrate (1 verstă=1.067 km — n.n.) care i-a fost luată în 1856 și a cărei restituire a satisfăcut orgoliul țarului. Dar dacă comparăm acest teritoriu neînsemnat, pe care Rusia l-a acaparat în pofida protestelor românilor, cu acea enormă suprafață a posesiunilor sale din nordul Americii (mai mult de 1.500.000 verste pătrate) (Alaska — n.n.), pe care a ținut s-o vîndă cu cîțiva ani mai înainte (1867 — n.n.) Statelor Unite pentru 7.200.000 dolari, nu te poți abține să nu observi că această tranzacție nu a corespuns demnității unei mari puteri“; cf. și B. Jelavich, *Russia and the reacquisition of... Bessarabia*, p. 231. Vezi și pertinentele comentarii ale lui M. Mușat și I. Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, p. 309—310.

dezvolta într-un cadru firesc, atât pe plan economic cât și politic. Această situație s-a adeverit și în cazul legăturilor româno-britanice.

Deși recunoașterea independenței țării noastre de către cabinetul de la Londra a întârziat pînă la 8/20 februarie 1880, cînd William White și-a prezentat scrisorile de acreditare în calitate de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al Marii Britanii la București iar N. Callimaki-Catargi a procedat la fel, fiind primit de regina Victoria la Osborne la 19/31 iulie 1880⁹⁵¹, totuși normalizarea relațiilor comerciale dintre cele două țări prin încheierea unui tratat nu a fost desăvîrșită decît tot în primăvara aceluia an. O situație de provizorat se instalase încă din 1876 dar în urma participării României la războiul de Independență apoi a tensiunii diplomatice și încordării internaționale pînă la Congresul de la Berlin, guvernul britanic nu luase nici o decizie în privința inițierii unor negocieri spre a transforma reglementarea provizorie încheiată cu doi ani în urmă într-un acord comercial valabil în toată regula. Ulterior din motive tactice pentru a accelera recunoașterea independenței statului de către Marea Britanie și celelalte puteri, guvernul român n-a aplicat tariful vamal din 1874 ci a mai acordat proorogări succesive reglementării provizorii pînă la sfîrșitul anului 1878, apoi a mai tolerat tergiversările părții engleze în tot cursul anului 1879, pentru a se ajunge în sfîrșit la încheierea primului tratat de comerț și navigație între România și Marea Britanie tocmai la 24 martie/5 aprilie 1880; intrarea sa în vigoare a avut loc la 30 iunie/12 iulie 1880 după ce a fost ratificat de către Parlamentele celor două țări⁹⁵². Acest tratat — reglementînd relațiile economice dintre România și Marea Britanie pe baza normelor acceptate în mod curent în schimburile internaționale — a prevăzut libertatea de comerț și navigație pentru supușii celor două părți contractante, bucurîndu-se de aceeași protecție ca și naționali sau supușii țării celei mai favorizate. Documentul a fost apreciat favorabil de cercurile de afaceri românești iar ministrul de finanțe Dimitrie Sturdza îl considera drept „întîiul tratat comercial a cărui negocieri nu au de bază preocupări politice“ ca în cazul Austro-Ungariei. Sturdza recunoștea totodată că „avem cel mai mare in-

⁹⁵¹ *Reprezentanțele diplomatice ale României*, I, p. 317—323; B. Marinescu, *op. cit.*, p. 73—79; D. A. Lăzărescu, *Sir William White*, p. 662—664.

⁹⁵² „Monitorul Oficial al României“, nr. 144 din 29 iunie/11 iulie 1880, p. 4061—4064; I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *op. cit.*, p. 235—236, nr. 545; B. Marinescu și V. Stan, *Anglia și convenția comercială româno-engleză din 1880 în „Revista de istorie“*, 38 (1985), nr. 1, p. 30—42.

teres a dezvolta comerțul nostru cu Anglia, fiindcă acolo putem exporta oricît de multe produse ale pămîntului nostru și fiindcă fabricatele englezești, aparținînd unei industrii foarte înaintate, nu pot să jignească industria noastră națională născîndă⁹⁵³.

Cu intrarea în vigoare a acestui tratat se deschide de fapt o altă etapă în istoria relațiilor comerciale româno-britanice, ce au căpătat noi dimensiuni, în condițiile de dezvoltare firești ale țării noastre intrate în rîndul națiunilor europene cu o economie dinamică.

De la modestele începuturi ale traficului pe Dunăre din anii 20, ai secolului al XIX-lea și pînă la sfîrșitul celei de a opta decade a aceluși veac, relațiile comerciale româno-britanice au făcut un salt considerabil, atît din punct de vedere cantitativ cît și calitativ, legat, în mod evident, de progresele neîncetate înregistrate de țara noastră, pe plan politic și economic, și datorat, în ultima instanță celor două acte fundamentale ce au stat la temelia statului național modern: Unirea din 1859 și dobîndirea Independenței la 1877.

⁹⁵³ D. Sturdza, *Memoriu asupra încheierii tratatului de comerț cu Anglia*, București, 1880, p. 5; vezi și comentariile favorabile făcute de Vasile Boerescu, ministru de externe, în Parlament, cf. „Monitorul oficial”, nr. 84 din 10/22 aprilie 1880, p. 2589—2590. Ziarul „Românul” în articolul *Engleterra și România* publicat la 17/29 mai 1878, p. 466, saluta noua politică de deschidere „a Angliei față de România” și arăta că relațiile cu Marea Britanie vor deveni și mai trainice o dată cu încheierea tratatului de comerț. România, fiind o țară agricolă, se sublinia în acest articol, are tot interesul să dezvolte această ramură a economiei care să-i permită desfacerea produselor sale pe piețele Europei și, în special, în Marea Britanie. Referindu-se la mărfurile engleze, același ziar arăta necesitatea importării lor fără a se prejudicia interesele economice ale țării, enumerînd mașinile, și în special cele agricole, materialele feroase, cărbunele ș.a., cf. R. Rosetti, *Relații româno-engleze*, p. 12; B. Marinescu *Romanian-British Political Relations*, p. 206—207.

CONCLUZII

Aruncînd, în final, o privire retrospectivă asupra modului în care a evoluat politica cercurilor guvernante și de afaceri britanice, ca și fluctuațiile opiniei publice de la 1803 — odată cu dobîndirea accesului navelor de comerț englez în Marea Neagră și la Dunărea de Jos — și pînă la 1878 cînd bazinul pontico-danubian este deschis schimbului internațional, se impun unele constatări.

În primul rînd trebuie recunoscut de la început că factorul preponderent în interesul manifestat de englezi pentru acest colț al Europei a fost cel politic, evoluția problemei orientale în contextul rivalității acerbe ruso-turce și a începutului mișcării de eliberare a populațiilor balcanice de sub dominația Porții dînd naștere la numeroase complicații de ordin diplomatic în care au fost amestecate toate marile puteri continentale. Fidelă principiilor de menținere a integrității teritoriale a Imperiului otoman — în virtutea faimoasei devize „balance of powers“ — Marea Britanie a căutat totodată să-și lărgească piața de desfacere și a prospecta materiile prime din bazinul pontic, principatele dunărene corespunzînd, în linii generale, acestor deziderate. Dar în această situație Anglia s-a ciocnit de expansiunea Rusiei țariste, ale cărei velleități de dominare a regiunii pontico-danubiene, de obținere a controlului strîmtorilor în dauna șubrezitului Imperiu otoman și în ultimă instanță de acces în Mediterană și Orientul Apropiat, au constituit axiomele politicii lui Alexandru I dar mai ales ale fratelui și succesorului său, Nicolae I.

În cadrul disputei anglo-ruse — în jurul căreia au gravitat și restul puterilor europene — trebuie recunoscut că nici englezii, nici rușii n-au ținut seama în calculele lor de interesele Turciei sau ale popoarelor subjugate din Balcani, folosite doar ca masă de manevră în jocul lor politic și diplomatic. Totuși din contradicțiile existente între Anglia și Rusia, ca și între Rusia și Turcia și alte antagonisme ca cele austro-ruse, franco-ruse etc., poporul român ca și cele de la sudul Dunării au avut în mod obiectiv de câștigat, reușind să-și consolideze lupta pentru dobândirea autonomiei și apoi a independenței prin slăbirea continuă a dominației Porții și a apărării de alte cotropiri străine datorită rivalității marilor puteri care n-au permis nici unuia din imperiile vecine să-și extindă stăpînirile în Balcani, substituindu-se ocupației turcești.

În lupta Angliei pentru dobândirea unei poziții preponderente pe plan politic și economic în spațiul pontico-danubian am putut distinge următoarea periodizare: o fază incipientă, mergînd de la 1803 pînă la 1829, în care tradiționalei dispute cu Franța îi succede aceea cu Imperiul țarist, în plină expansiune; cea de a doua de la 1829, cînd gurile Dunării revin Rusiei, și pînă la convenția strîmtorilor de la 1841, care anihilează cîștigurile dobîndite de diplomația țaristă prin prevederile tratatului unilateral de la Unkiar Iskelessi din 1833, perioadă dominată de politica externă dusă de Palmerston, în care contradicțiile anglo-ruse se ascut, iar „rusofobia“ începe să-și facă loc ca un curent însemnat în rîndurile opiniei publice britanice liberale; în sfîrșit faza, de la 1841 pînă la tratatul de pace de la Paris din 1856, consfințind refluxul Imperiului țarist, neutralizarea Mării Negre și pierderea gurilor Dunării de către ruși în urma înfrîngerii lor în Războiul Crimeii. Care au fost caracteristicile acestor faze de debut? În decursul intervalului 1803—1829, rezultatele obținute de englezi atît pe plan diplomatic cît și economic nu s-au dovedit a fi cele scontate, nu numai din pricina vicisitudinilor prin care a trecut această încercată zonă a continentului și a interesului moderat manifestat pentru schimburi la Dunărea de Jos de către Compania Levantului, anchilozată în practicile ei rutiniere și desființată chiar în 1825, ci prin înseși fluctuațiile guvernului englez dominat — în

mod evident — de primatul politic. Între Turcia și Rusia, de pildă, Marea Britanie a oscilat permanent în perioada 1803—1815, pendulînd alternativ între alianță și stare de beligeranță cu aceste două imperii, în funcție de interesele sale primordiale vizînd înfrîngerea Franței napoleoniene. După 1815, pe măsura întăririi pozițiilor Rusiei la Dunărea de Jos, rivalitatea anglo-rusă se accentuează, un moment maxim de încordare constituindu-l evenimentele revoluționare ale anilor 1821—1822, cînd Marea Britanie, susținînd Poarta, a împiedicat guvernul țarist de a declanșa un nou război în zonă. Dar obligația asumată de cercurile conducătoare engleze de a susține războiul de independență al Greciei le-a determinat din nou să ajungă la o înțelegere cu Rusia și chiar cu Franța, plătînd Marea Britanie iarăși în tabăra dușmanilor Porții în anii 1827—1829.

În timpul desfășurării acestui complicat joc politic și diplomatic, ce a durat un sfert de secol, Marea Britanie a asistat, în mod firesc, la închiderea sau deschiderea, alternativă, a strîmtorilor pentru navele sale de comerț în Marea Neagră, creîndu-se astfel condiții puțin propice desfășurării unui proces de schimb, regulat și rentabil cu principatele dunărene, handicapate la rîndul lor datorită monopolului exercitat de Poartă asupra comerțului lor exterior. Dovada acestor oscilații continue, de ordin politic și economic, ale cercurilor diplomatice și de afaceri engleze, a reieșit și din condițiile precare în care a funcționat și prima reprezentanță consulară britanică în Principate, înființată neoficial în 1803, reînnoită tot neoficial în 1813, desființată în 1816—1818 și restabilită în 1826, de cînd a căpătat în sfîrșit un caracter permanent și legal. De aceea, perioada 1803—1829 poate fi considerată mai mult ca o fază preliminară, exploratorie, a penetrației economice britanice în bazinul Mării Negre și al Dunării de Jos, ce a evoluat în condiții noi, ameliorate, de abia după pacea de la Adrianopol din 1829, cînd și opțiunile politice ale guvernului englez au devenit mai clare, Marea Britanie, situîndu-se acum, în mod constant, pe poziția menținerii *statu-quo*-ului în zonă, temperînd cu fermitate veleitățile de expansiune ale Rusiei țariste spre strîmtori și Constantinopol.

Cea de a doua fază se caracterizează prin adîncirea antagonismelor de ordin politic între Anglia și Rusia, o dată cu succesul dobîndit de diplomația țaristă prin convenția încheiată cu turcii la Unkiar Iskelessi în 1833, în urma izbucnirii primului conflict turco-egiptean ce i-a oferit, practic, posibilitatea de a-și exercita controlul asupra strîmtorilor. Pe plan economic s-a accentuat, totodată, rivalitatea între cele două puteri, datorită ridicării porturilor dunărene românești și intensificării schimbului internațional la Brăila și Galați, în care englezii încep să dețină un rol important. În perioada 1833—1841 politica externă a Marii Britanii se află în mîinile lordului Palmerston care-i imprimă, deși cu oarecare prudență, o linie antițaristă în dorința de a îngrădi expansiunea Rusiei spre Mediterană și Orientul Apropiat. Asupra cabinetului britanic s-au făcut, în acea perioadă, presiuni și din partea opoziției, speculînd acel curent de „rusofobie“ creat în sinul unei părți a opiniei publice engleze, influențată de publicitatea zgomoasă a unui Urquhart sau de tendințele antiruse ale cercurilor de afaceri interesate în comerțul pontico-danubian. Criza orientală din 1839—1841, determinată de declanșarea celui de al doilea conflict turco-egiptean, a modificat însă datele problemei orientale; rupînd momentan prima sa „antantă cordială“ cu Franța, datorită atitudinii pîrtinitoare a acesteia față de Mehmed Ali în Egipt, Anglia profită de împrejurările create și mai ales de dorința lui Nicolae I de a izola „monarhia din iulie“ a lui Ludovic Filip, pentru a-și impune punctul ei de vedere și a obține pînă la sfîrșit, prin semnarea convenției strîmtorilor de la Londra în 1841 de către toate marile puteri, anularea avantajelor unilaterale dobîndite de Rusia la Unkiar Iskelessi.

În sfîrșit, faza 1841—1856 cunoaște la rîndul ei două etape: prima, aceea de apropiere factice și nesinceră a Rusiei de Anglia —unde coaliția Peel-Aberdeen a înlocuit temporar pe Palmerston — în speranța de a o atrage prin anexarea Egiptului la planul lui Nicolae I de împărțire a Imperiului otoman. Atitudinea nerealistă a țarului se izbește însă de împotrivirea burgheziei engleze, interesată în schimburile fructuoase cu zona pontico-danubiană și aceea a Levantului, și mai ales de îngrijorarea provocată de in-

tențiile de expansiune ale autocratului rus. Deteriorarea progresivă a relațiilor anglo-ruse pînă la 1854 se produce mai ales după înăbușirea revoluțiilor burghezo-democratice din 1848—1849 din centrul și sud-estul continentului de către Austria habsburgică cu sprijinul Rusiei țariste, care s-a comportat în această împrejurare ca un adevărat „jandarm“ al Europei. În același timp s-a amplificat și surda rivalitate pe teren economic care domnea între cele două puteri de la extremitățile continentului. Anglia ajunsese treptat să cîștige o poziție importantă în comerțul dunărean, înfruntînd cu succes competiția Rusiei țariste și a Austriei habsburgice, datorită calității superioare a produselor ei manufacturate și a taxelor vamale scăzute existente în Principate, de 3% *per valorem*. Achizițiile de grîne din Principate de către negustorii englezi cunosc o creștere spectaculoasă după abolirea legii cerealelor în Marea Britanie (1846), această țară izbutind să devină una din principalele consumatoare de grîu și porumb românesc. Efectuarea schimburilor principatelor dunărene cu puterile occidentale — în rîndul cărora Anglia s-a situat la un moment dat pe primul loc — s-a realizat pînă la 1856 în pofida condițiilor precare de navigație existente la gurile Dunării și pe brațul Sulina, a cărui adîncime era pusă, constant, în primejdie de depunerile aluvionare masive ale fluviului. Autoritățile țariste — cărora le revenea sarcina întreținerii Deltei Dunării pentru navigația internațională — s-au complăcut însă într-o atitudine de pasivitate, ce ascundea de fapt satisfacția provocată de reducerea, în aceste condiții, a concurenței făcute de porturile românești celor rusești de la Odessa și din Crimeea. „Controversa Sulinei“ a constituit, în special în anii 1851—1853, una din fricțiunile importante ivite în relațiile anglo-ruse, și așa mult răcite din pricina evoluției nesatisfăcătoare a crizei orientale. Ultimul efort depus de Nicolae I la începutul anului 1853 de a-și face părtași pe englezi la împărțirea „moștenirii“ turcești a eșuat, iar dezvăluirea intențiilor agresive ale țarului prin ocuparea Principatelor a determinat Marea Britanie să se apropie definitiv de Franța lui Napoleon al III-lea și pentru a evita completa prăbușire a Turciei puterile occidentale au dezlănțuit în 1854 Războiul Crimeii. În 1856 Imperiul țarist, înfrînt, a fost constrîns

— temporar — să retrocedeze gurile Dunării — fluviu pentru care a și fost creată o Comisie internațională menită, printre altele, a asigura ameliorarea condițiilor de navigație — și să consimtă, totodată, la neutralizarea Mării Negre.

Rusia a trecut acum la așa-zisa fază de „reculegere“, preconizată de noul cancelar Aleksandr Mihailovici Gorceakov (exercitându-și funcțiile între 1856—1882) și aprobată de țarul Alexandru al II-lea, consacrată mai întâi rezolvării problemelor interne — în special realizarea reformei agrare din 1861 absolut indispensabilă eliberării țăranilor din șerbie — și accelerarea ritmului de dezvoltare industrială a țării și a promovării relațiilor de producție capitaliste. Imperiul țarist se împacă și cu Unirea Principatelor (1859) pe care o susține chiar și acceptă atât desăvârșirea ei în 1862 și transformarea tînărului stat în România cît și venirea la tron în 1866 a unui principe străin, țara noastră pășind acum pe drumul modernizării. Cu o asemenea situație se resemnează — nu fără reticențe — și Marea Britanie, care, în schimb, obține anumite avantaje de ordin comercial prin sporirea traficului pe Dunăre și o poziție preponderentă în Comisia europeană destinată a regla navigația pe acest fluviu, fără a se mai ciocni de guvernanții de la St. Petersburg.

Pe plan diplomatic, Rusia se menține între 1856—1871 într-o strictă neutralitate. Totuși ea asistă cu satisfacție la erodarea puterii foștilor ei adversari din războiul Crimeii, în special a Franței — compromisă prin „aventura“ mexicană (1861—1867) și a Austriei, înfrîntă în 1866 de Prusia și nevoită în 1867 să accepte dualismul cu Ungaria și să se transforme în Austro-Ungaria. Anglia, preocupată serios de problemele ei coloniale și alarmată în special de puternica răscoală a șipailor din India (1857—1858), apoi de conflictele din Extremul Orient (1856—1860) și de războiul civil american (1861—1865), își îndreaptă atenția mai mult spre teritorile de peste mări, socotind situația Imperiului otoman temporar soluționată prin prevederile tratatului de pace de la Paris. După înfrîngerea Franței în războiul cu Prusia din 1870—1871, a căderii lui Napoleon al III-lea, înlocuit printr-un regim republican și a proclamării Imperiului german sub Wilhelm I (1871) prin voința

neclintită a cancelarului „de fier“ Otto von Bismarck, Rusia a socotit pregătit momentul abrogării unora din prevederile tratatului de la Paris. Astfel, datorită sprijinului Germaniei, Imperiul țarist izbutește ca prin Convenția de la Londra din 13 martie 1871 — la care au fost nevoite să subscrie toate celelalte puteri, inclusiv țara gazdă în pofida fireștilor ei reticente — să obțină dreptul de a avea flotă de război în Marea Neagră și de a-și construi arsenale pe litoralul pontic. Criza orientală din 1875—1876, slăbiciunea Franței, izolarea Marii Britanii și sprijinul monarhiilor centrale, Germania și Austro-Ungaria cimentată prin „Alianța celor trei împărați“ (1873), îngăduie Rusiei ca printr-un nou război victorios împotriva Porții otomane (1877—1878) (la care participă România, Serbia și Muntenegru, dornice să-și cîștige independența), să recapete o poziție preponderentă în Balcani. Este drept că din pricina opoziției ferme a Angliei la tratatul de pace de la San Stefano (31 ianuarie 1878), care prin crearea unei Bulgarii „mari“ și alte prevederi consfințe sfârșitul dominației otomane în sud-estul Europei și constatînd în același timp și nemulțumirea Austro-Ungariei ca și rezerva Germaniei, Rusia a trebuit să accepte convocarea Congresului de pace european de la Berlin (13 iulie 1878) ce a soluționat în linii generale cele mai stringente aspecte ale „problemei orientale“. Imperiul țarist a revenit la gurile Dunării, România (la care s-a alipit vechea ei provincie maritimă Dobrogea) ca și Serbia și Muntenegru, au devenit independente, Bulgaria a fost transformată într-un principat autonom iar Anglia ca și Austro-Ungaria, fără să tragă un singur foc de pușcă, au dobîndit în „compensație“, dar în detrimentul Imperiului otoman, pe care susțineau că îl „apără“, insula Cipru și respectiv provinciile Bosnia și Herțegovina. „Tradiționalul“ conflict anglo-rus, din Balcani, reaprins pentru ultima oară în 1885—1886 în timpul crizei provocată de unificarea Bulgariei, urmată de „neutralizarea“ celor două puteri antagoniste și de abandonarea pînă în preajma primului război mondial a interesului lor pentru această zonă, s-a încheiat, așadar, printr-o „remiză“. Adevăratele cîștigătoare — și cele care aveau dreptul legitim la aceasta — au fost popoarele oprimate din sud-estul Europei ce au scuturat dominația străină și și-au dobîndit libertatea.

ROMANIAN—ENGLISH TRADE RELATIONS IN THE FRAME-WORK OF GREAT BRITAIN'S ORIENTAL POLICY (1803—1878)

— Summary —

Created in 1803 as an observation and information centre of the British diplomacy in the Balkans, the Consulate of Bucharest, granted by the Levant Company, constitutes, at the same time, an outpost of English commercial penetration at the Lower Danube and the Black Sea in its preliminary exploratory phase.

The Levant Company had traded in the Eastern Mediterranean more than two centuries on the basis of its charters of privileges, which record its closed monopolistic character. But the way in which it carried out its operations was now proving to be very out of date even obsolete, in the light of the demands for the liberalisation of trade, which the new English society was now making. The abolition of the Levant Company began to be considered as a necessity. On 18 May 1825, its property was devolved entirely to the Crown, and all its consular representatives in the Levant came under the direct control of the Foreign Office.

An important consequence of this new British political initiative in South-Eastern Europe was the measure taken by Ambassador Stratford Canning — with the permission of the British authorities — to re-establish the British Consulate (closed in 1816) in the Danubian Principalities with both a political and economic competence, as a point from which to observe the Russian's activities and also to promote more active trade in the Black Sea and on the lower Danube.

After the abolition of the monopoly exercised by the Levant Company, free enterprise on the part of all the merchants was to be encouraged and chiefly the Ionians, who were eager to establish flourishing business in that area.

A new consul, E. L. Blutte, was designated on 11 October 1825 and took office on 5 May 1826, when he arrived in Bucharest.

It was only after the Russian-Turkish peace treaty of Adrianople (1829) that the British economic penetration was to develop under new, more favourable conditions. The treaty of Adrianople obviously opened another phase in the problem of navigation and international trade in the Black

Sea and on the Danube, due to Russian's right to control the Delta area. Nevertheless some advances were then made in both the economic and the political development of the Romanian Principalities. The three Turkish strongholds on the banks of the Danube (Turnu, Giurgiu and Brăila) together with their hinterland, were returned to Wallachia. The Turkish monopoly in both Principalities was abolished when the supply of corn, butter, tallow, timber etc. to the Porte was no longer compulsory. The treaty made trade open to all kind of merchandise, established the right of navigation on the Danube for Romanian ships, and granted her complete administrative autonomy. All these stipulations encouraged agricultural production in the Romanian countries, ensured the rapid integration of their foreign trade into international commerce, and also accelerated the process of their integration into the modern European community.

It was only after 1829 that British trade with the Romanian Principalities received a formal structure. As one would expect, the most active trading centres were to be the Danube ports of Brăila and Galați, where British vice-consulates were soon established. The clearly defined intention of British Governments after 1829 was to counterbalance the distinct advantages held by Russia in this area, owing to the possession of the mouths of the Danube, as well as to the control which Russia exercised over international navigation on this river; even more since she also had great prospects of advancing towards the straits, thus endangering the precarious balance of power attained in the Eastern Question. So, the British reply on economic grounds to Russian hegemony, consisted — among other things — in initiating an active trade with the Romanian Principalities.

For their part, the Principalities found some advantages in the extension and diversification of their trade relations, in spite of the inequitable position in which they were placed vis-à-vis the great powers, not only as a consequence of their weak economic structure, but also owing to their political dependence on the Ottoman Porte. Nevertheless, Moldavia and Wallachia undertook to ensure an active trade, chiefly along the Danube, their main artery. Through the ports of Galați and Brăila — which successively obtained a statute of *free port* (1-st of June 1837) and the right of *emporium* (2-nd of March 1837), — were exported the natural resources of the Romanian lands, namely their food products and their cattle, in exchange for high quality manufactures, which their own industry, then at its very beginning, could not provide.

The first British commercial Company in the Principalities, headed by George Bell and Andrew Lockhart Anderson failed to bankruptcy in 1836, due to some Russian obstructive measures against the foreign vessels in the Delta and also to some unhappy financial speculations. Many Romanian merchants were ruined also in this failure.

Despite this unpleasant but temporary incident in the course of Anglo-Romanian economic relations, the British trade flourished in the two upper-mentioned Danubian ports. Charles Cunningham in Galați and St. Vincent Lloyd in Brăila were two very honest and able British agents who began to activate trade in these ports, in their capacity as diplomatic representatives with the rank of vice-consuls.

Through the conscientiousness and professional skill of these two vice-consuls — and Cunningham's particularly high qualities — from as early as 1837 yearly statistical accounts were compiled, which contained very valuable data concerning the movements of ships in the Danubian ports, as well as the quantities of goods bought and sold, their prices, the general conditions of trade, price lists, tariffs, monetary equivalents etc. Some other data are to be found also in Romanian sources (customs tariffs, movement of ships in Galați and Brăila, the 1849 printed statistical work of the economist Nicolae Suțu etc.).

Particular attention was given in their reports by the two British vice-consuls to cereal farming in both the Romanian Principalities. This accounts for the fact that the first commodities to be imported from them were cereals, chiefly wheat and maize, in great quantities, as well as rye and barley, though to a lesser extent. After cereals, the goods obtained from the Romanian Principalities which seem to have had a certain demand on the British market, or which were intended to be reexported to British colonies, consisted chiefly of animal products: cattle, calcinated bones, ox hides, hare skins, tallow, wood, preserved beef and also ox tongues. Nevertheless, the quantities of such products purchased in Brăila and Galați were trifling, and the statistics for them were less accurately kept.

The raw material for the British textile mills, such as linseed, rapeseed, hempseed, and also silk, were also purchased by British merchants in the Danubian Principalities in very small quantities. The same lack of interest is showed in British trade in Galați and Brăila in such commodities as burelstaves, candles, stucco-plaster, yellow berries etc.

British exports to Wallachia and Moldavia through the Danubian ports consisted chiefly of manufactures. cotton twist, refined and crushed sugar, iron and coals.

In their hopes to obtain more advantages in the Levant, Black Sea and Lower Danube trade, the British commercial circles pushed Lord Ponsonby, ambassador to the High Porte, to conclude with the Ottomans a new commercial treaty (16 August 1838), very profitable for the British merchants. But its stipulations were not extended to the Danubian Principalities, due to their net official opposition. The British consuls at Bucharest and Jassy explained to Foreign Office that the Principalities have a separate and distinct character from other provinces of the Ottoman Empire and

consequently placed out of the direct sphere of the commercial Anglo-Turkish Convention.

In the 1840' many other British tradesmen tried to improve their bussiness in the Principalities, supporting for instance the creation of a Stock Company in Galați and Brăila, headed by Cunningham for the maintenance of the navigation in proper conditions in the Danube's Delta by the deepening of the Sulina branch (1839) a.o. Also a factory for preserving beef to be sold in Britain was established in Galați in 1844 by the English entrepreneur Stephen Goldner, succeeded in 1851 by Ritchie & Powell Co. A similar factory functioned at Calafat in Little Wallachia in 1852 under the direction of Koopman & Bridgman Corporation.

The growth of British trade with the Romanian Principalities became really important after the repeal of the famous Corn Laws by the House of Commons in 1846. These Corn Laws had effectively prohibited the import of grain from foreign markets into Great Britain; by their repeal English merchants were allowed to supply the British market with cereals from the Principalities. The terrible famine of 1846 in Ireland following the loss of the potato harvest in all the Irish countries obliged the British Government to purchase a much larger quantity of cereals from abroad. In the Danubian ports maize was the cereal in greater demand in 1847 as well as in the following year. The statistical tables show a substantial growth in the quantities of maize purchased by English merchants, as well as the increase in its price.

The strain induced by the revolutionary events of 1848—1849, as well as the deepening of the Eastern Crisis, owing to the deterioration in Russo-Turkish relations, also contributed for the progressive worsening of relations between Great Britain and Russia (the first being supporter of Ottoman integrity). This also resulted in grave problems for the trade of the Lower Danube in 1853.

The sharpening of antagonism between the great powers led to the outbreak of the Crimean War, which ended, as it is known, with the defeat of Czarist Russia. Among the objectives pursued by the victors — mainly by Great Britain — at the Congress of Peace in Paris in March 1856, one of the most important was that of expelling Russia from the mouths of the Danube, thus eliminating her commercial competition and her control over the maritime affairs of the river. This was obtained by the cession of the part of Russia of the three districts located in southern Bessarabia, namely Cahul, Bolgrad and Ismail, the cession being agreed in the frame — work of articles XX and XXI of the treaty of peace concluded the 30-th of March 1856; by the neutralization of the Black Sea, the access to which was prohibited to the battle fleets of every country located in the Pontic area (articles X—XIV) and, eventually, by the establishment of a new international statute for the Danube (articles XV to XIX).

The main provision concerning the regime of the Danube consisted in setting-up a European Commission — first conceived as being only provisional — and which was composed of the representatives of Austria, France, Great Britain, Prussia, Russia, Sardinia and Turkey. Its chief aim was to guarantee the liberty of navigation along this important artery, as well as to assure conditions for normal traffic, through engineering works designed to clear the mouths of the river sediment which was continually accumulating there, as well as other works for making the river more easily navigable.

The European Commission of the Danube settled in Galați on the 4-th of November 1856, originally having only a temporary character, soon obtained a permanent basis to the fact that, in spite of the absence of the representatives of the smaller riverine states, it could effectively contribute to the maintenance of a certain political and economic equilibrium in the Danubian area.

As a consequence of the technical improvements brought to the navigation by clearing-up the Sulina branch through the works performed under the management of the hydraulic engineer, Sir Charles Hartley, connecting the ports of Tulcea and Sulina with that of Galatz through a telegraphic cable, and other measures to improve the St. George's branch of the Danube, the number of trading ships and passenger ships, which plied the river increased considerably. Up to 1859, the maximum figure of 2,928 vessels, with a tonnage of 607,729 tons, was attained only in 1855. After 1860, a visible improvement was brought about in navigational conditions and no less than 3,288 ships went off from Sulina that year alone; this figure rose, in 1864, to 3,330, and in 1868 to 3,937, the tonnage also increased to 626,289 and later to 665,970 tons.

This European interest in Danubian trade influenced the policy practised by the Romanian Principalities. Some sagacious politicians, such as Vasile Boerescu and Mihail Kogălniceanu, could see in the free navigation of the Danube the development of economic rivalry which could lead to the lowering of freight rates and the enrichment of their country. Their interest in the problems of the Danube was also determined by their confidence in the importance of the trading and economic functions of this river in contributing to the development of the Romanian state and of the Romanian national economy.

The Danubian route was to enormously develop its trade with Western countries, among whom Great Britain played a leading role.

Nevertheless, up to 1859, one might have scarcely noticed some of the changes in Anglo-Romanian trade relations, due to the uncertainties of the political situation of both Romanian Principalities, whose struggle for unification reached its climax. The volume of these commercial dealings is known only through British economic documents, for neither the customs

service of Wallachia and Moldavia nor the finance offices of the Principalities, used then to collate statistical data.

The Union of the Romanian Principalities in 1859 continued the political and economic consolidation of modern Romania, opening the national economy to the forces which would lead toward the creation of a modern agrarian and industrial state. The exports and imports of Romania, and her commercial relations with the different European countries had been from their very beginnings organised on a highly individual basis owing to the initiative and according to the interests of private citizens. As time passed, the Romanian state itself began to show a major interest in its external trade; it thus began to organize more systematically its customs services and to establish customs duties; it also improved its land and water communications. Romania's foreign trade relations expanded with improved methods of transportation and Romanian wares were conveyed to the Mediterranean, and beyond, consisting chiefly of Romanian bulk products such as cereals, then timber and, later, at the end of the century, oil products. Located between Russia and Turkey, two great powers with opposing interests in the Black Sea and Danubian area, Romanian territory was at a strategically important commercial crossroads. It was also the close neighbour of the Hapsburg empire, whose tendency towards political and economic domination was viewed with alarm in Bucharest. Thus, the young Romanian state found itself obliged to defend its interests with considerable skill during the period between 1859 and 1877.

It was natural that Romania should search for a counter — weight among the Western powers, during this period; and although up to 1870, she relied chiefly on France for political assistance she nevertheless endeavoured to maintain the interest of British trading circles and encourage British capital to Romania. For her part, Great Britain considered it advantageous to sell her finished products on the Danubian market, and also to purchase Romanian grain.

The lack of enthusiasm displayed by British governments for Romania's political aspirations, was due to the attachment manifested by British ruling circles for the doctrine of the integrity of the Ottoman Empire. This fact prevented the establishment of a suitable frame — work for Anglo-Romanian commercial relations, for these relations were not guided by the provisions of a commercial treaty, which would have implied British acknowledgement of Romania as an independent state, no longer connected to the Ottoman state system.

Concerning the traffic of British ships along the Danube (both sail and steam propelled), during the period 1861—1880 one may state that this traffic was maintained at a satisfactory level, compared to that of other states. It was even to increase and sufficiently ensured the needs both of

Great Britain and of Romania, despite the lack of a fully developed Romanian trading fleet. The figure for British ships sailing along the Danube between 1861 and 1870, was 2,998 ships, representing 10,65% of the sum total of ships engaged in the traffic along this river during the same period. In the following decade, their number increased, reaching the figure of 3,809 ships, representing 21,05% — thus about a quarter — of the sum total of the ships then navigating the Danube. Concerning the tonnage of the English ships — thus, their loading — it was, generally speaking, even higher, for it represented, for the period from 1860 to 1870, a sum total of 1,027,692 tons, thus representing 19.81% of the whole tonnage of all ships navigating the Danube; for the following decade, 1871—1880, the figure was 2,755,570 tons, i.e. 49,15% of the sum total.

The products exported by Romania to Great Britain during the above mentioned decades, were the traditional ones, i.e. agricultural products, cattle and timber. The sales of cereals registered a notable increase, according to Romanian statistical evidence, varying from an average of 7,200,000 lei for 1862—1868, to 17,600,000 lei during 1871 and 1875 and to 36,800,000 lei from 1876—1880. The sale of cattle never exceeded the figure of 1,900,000 lei, registered in 1862; and it constantly remained at a low level limited from 600,000 to 200,000 lei during this whole period. A similar low level was registered for the sale of timber, of which the average mean oscillated for the years 1860—1877 between 100,000 and 400,000 lei.

The imports from the British market consisted, first of textile manufactures (woollen or cotton threads, wools, cloth etc.) and it witnessed a significant increase. The average value of these acquisitions increased from 8,100,000 lei during 1860—1868 to 16,500,000 lei between 1871 and 1875 and then to 34,100,000 lei for the years 1876 to 1880. Romania also purchased from the British market colonial wares, their average annual value varying from 2,000,000 lei from 1862 to 1868; 3,200,000 lei from 1871 to 1876, and then, from 1876—1880, the figure was to diminish to 800,000 lei. The purchasing of metals and metallic objects (machines, ironmongery, and other products) was to increase from an average value of 1,300,000 lei yearly, between 1862—1868, to that of 1,900,000 lei during 1871 and 1875 and up to 5,100,000 lei during 1876 and 1880.

The balance of payment, proved unfavourable for Romania, whose industry was then scarcely developed and unable to assure the internal needs of the country. The value of goods imported from Great Britain constantly outran that of Romanian exports to Great Britain, the average value of this difference being 5,000,000 lei between 1862 and 1868, 3,700,000 lei during 1871 and 1875, and 9,300,000 lei for the years 1876 to 1880. This fact is also to be explained by the strong economic position held by Great Britain among the countries trading with Romania. She was ranked fourth

in importance (after Turkey, Austria-Hungary and France) of the states purchasing Romanian products; and even rose to third place during 1876—1880; as for the goods exported to Romania, Great Britain constantly came second, after Austria-Hungary during the whole period between 1862 and 1880.

Romania adopted a more independent attitude towards her political and economic problems within the context of South-East European developments between 1871 and 1877, thus distancing herself further from the Ottoman Empire. She was able to play on great power rivalry in the Balkans to conclude certain trade and navigation agreements, even before the proclamation of Independence. Thus Romania concluded a convention with Austria—Hungary, on the 10th/22nd of June, 1875, and then, on the 15th/27th March, 1876, with Russia. Though these conventions eventually proved detrimental to Romania, only being accepted by her as a diplomatic means to affirming her autonomy, they nevertheless obliged the other powers to ensure their own commercial relations with the emerging Romanian state within an adequate institutional frame — work. Thus following an example given by France and Italy, Great Britain herself concluded, on the 18th/30th of November, 1876, in London, an agreement with the government of Bucharest, aim at the provisional regulation of commercial relations between the two countries. This agreement stipulated that until the signature of a commercial treaty between Great Britain and Romania, Romanian products exported to Great Britain, as well as British products exported to Romania, were to be treated according to the same regulations as then enjoyed by products of the most favoured nation. Simultaneously, the British government obliged itself not to claim any special advantages, similar to those granted to Austria—Hungary by the Romanian government through their commercial agreement.

The provisional agreement thus concluded was intended to last for a period of only five months; but, on the 30th of April/12th of May, 1877, through an assessment of the Romanian Foreign minister, Mihail Kogălniceanu, and the British consul-general in Bucharest, colonel Charles Mansfield, it was extended, by common agreement, for a further nine months.

The proclamation of Romanian Independence (9/21st of May 1877) during the war of 1877—1878 — when the bravery of the young Romanian army on the battle field was acknowledged by the British press and public opinion — had certain important consequences for Romania's relations with Great Britain, owing first to the position of the new independent state on the Lower Danube, and then to its newly-obtained Black Sea coast, with the acquisition of the Dobrudja. The Russians succeeded in repealing, through the Peace Congress in Berlin (13th of June to 13th of July, 1878), those stipulation unfavourable to them which had been contained in the Paris peace treaty of the 30th of March, 1856. By re-annexing the three districts

located in southern Bessarabia, Russia assumed her previous position at the mouth of the Danube. Nevertheless, her capacity for manoeuvre was greatly restricted compared with her position before 1856. The Congress of Berlin confirmed the principle of freedom of navigation along the Danube, now acknowledged by the powers to be of great European interest. The European Commission of the Danube, in which Romania could now participate, was maintained and its functions were to be exercised in complete independence of territorial authority as far as the port of Galatz.

INDICE

- CEAUȘESCU, NICOLAE** 6, 7, 127, 199, 325
- ENGELS, FRIEDRICH** 9, 49, 51, 55—57, 70, 71, 77, 107, 115, 127, 152, 155, 162, 163, 165, 166, 180, 181, 184, 193, 195, 204, 215, 259, 263, 335, 352.
- MARX, KARL** 9, 32, 49, 51, 55—57, 70, 71, 77, 107, 115, 127, 128, 152, 155, 162, 163, 165, 166, 180, 181, 183, 184, 193, 195, 204, 215, 216, 227, 259, 263, 335, 352
- LENIN, VLADIMIR ILICI** 12, 184
- *
- Aali sau Ali pașa, Mehmed Emin, ministru de externe otoman (1854—1855, 1857—1858, 1861—1867) și mare vizir (1852, 1855—1856, 1858—1859, 1861, 1867—1871), delegat la Congresul de la Paris (1856) 185, 210, 217, 219, 220, 250, 257, 288, 289
- Aarifi pașa, ministru de externe otoman (1874, 1876 și 1880) 294, 297
- Abdul Aziz, sultan otoman (1861—1876) 211, 251, 259, 272, 303, 307
- Abdul Hamid al II-lea, sultan otoman (1876—1909) 311—312, 316, 321, 330, 333, 336, 346
- Abdul Medjid I, sultan otoman (1839—1861) 97, 101, 111, 118, 129, 152, 177, 178, 183, 185, 190, 205—207, 211
- Aberdeen, George Hamilton Gordon, lord (conte) ~, om politic britanic, ministru secretar de stat la externe (1828—1830, 1841—1846) și premier (1852—1855) 48, 87, 103, 105—111, 132, 150, 360
- Abu Melek, căpetenie de trib răsculat în Circasia (1836) 77
- Adair, Sir Robert, ministru rezident britanic în Austria (1806—1809) apoi ambasador la Poartă (1809—1810) 26—28
- Adânloaie, Nichita* 199, 221
- Ahmed I, sultan otoman (1603—1617) 17
- Ahmed pașa, comandant al trupelor otomane din Dobrogea (1854) 167
- Ahmed-Laz pașa, mare vizir otoman (1811—1812) 30
- Ahmed Rassim pașa, comisar otoman în Comisia europeană a Dunării (1865) 240
- Ahmed Vefik pașa, comisar extraordinar al Porții în Principate (1850, 1851) 140, 141
- Ainslie, Sir Robert, ambasador britanic la Poartă (1776—1794) 20, 21
- Albert de Saxa-Coburg-Gotha (1819—1861), principe consort, soțul reginei Victoria a Marii Britanii 105, 106, 131
- Alcaz, Eugen, maior în Moldova, călător la Londra (1851) 137
- Alecsandri, Iancu, colonel, agent diplomatic al Principatelor Unite în Franța (1859—1866) 137, 206, 213, 218
- Alecsandri Vasile, om politic și literat român, revoluționar pașoptist, ministru de externe al Moldovei (1859), emisar al principelui Al. I. Cuza la Paris (1859) și Londra (1859 și 1861) 137, 201—203, 230, 231
- Alexandru I, țar al Rusiei (1801—1825) 13, 26, 30, 33, 41—44, 357

- Alexandru al II-lea, țar al Rusiei (1855—1881) 12, 14, 170, 182, 190, 255, 260, 266, 268, 303, 305, 312—314, 326, 327, 332—335, 339—341, 345, 348, 353, 362
- Ali Tepedelenli, pașă de Ianina (1784—1822) 10
- Alison, Charles, secretar al ambasadei britanice la Poartă, emisar în Moldova (1857) 192
- Almazan Saint Priest, duc d' ~ 166
- Anagnosti, Dimitrios, negustor ionian din Galați (1850) 143
- Andersen, Hans Christian (1805—1875), povestitor danez și călător pe Dunăre (1841) 80, 81, 84
- Anderson (Andreson!), Andrew Lockhart, asociat al casei de comerț britanice Bell în Principate (1834—1836) 67, 68, 70—76, 87
- Anderson, M. S. 19, 20, 26, 41, 49, 53, 97—99, 101, 106, 107, 131, 151
- Anderson, Olive 184
- Andics, E. 129
- Andrássy, Gyula, conte ~, ministru de externe al Austro-Ungariei (1871—1879), delegat la Congresul de la Berlin (1878), 293, 294, 298, 299, 304, 307, 309, 318, 321, 328, 329, 332, 340, 343, 344, 346, 347
- Andréadès, A. 349
- Andrews, John, armator englez, promotor al primei companii de navigație austriece cu piroscufe pe Dunăre (1829) 64
- Andrianov, A. 166
- Antonescu, Cornelius G. 279, 285, Anușin, A. S. 349
- Apponyi, Rudolf, conte ~ ministru plenipotențiar, ulterior ambasador al Austriei apoi al Austro-Ungariei în Marea Britanie (1856—1871), delegat la Conferința de la Londra (1871) 210, 249, 264
- Arbuthnot, Charles, ambasador britanic la Poartă (1804—1807) 25
- Ardeleanu, Ion 26, 32, 50, 171, 187, 199, 221, 353
- Argyll, George, duce ~, lord al Sigiliului privat (1853—1855, 1859—1866, 1880—1881) 182
- Arion, Eraclie (1838—1903), colonel în armata română, emisar neacceptat la tratativele ruso-turce de armis-
- tițiu de la Kazanlic și San Stefano (1878) 333—337
- Aristarhi, Nicolae, mare logofăt al Bisericii Răsăritului, bașkapukehaie a Țării Românești la Poartă (1834—1859) 68, 74, 75
- Arkley, Robert, călător scoțian pe Dunăre și în Dobrogea (1842) 84
- Arș, G. L. 42
- Aupick, Jacques, general, ambasador francez la Poartă (1848—1851) 129
- Aurelian, Petre S. 233, 277
- Aveling, Edward (1851—1898), socialist englez, ginerele lui Karl Marx 155
- Averbuș, P. A. 129
- Babințeva, N. S. 19
- Bacaloglu, casă comercială în București (1835) 68
- Backhouse, John, ministru britanic subsecretar de stat la externe (1827—1842) 70, 71, 96
- Badeley, John F. 345
- Baiazid I „Ildirim“, sultan otoman (1389—1402) 317
- Bailey, Frank Edgar 98
- Baker, R. L. 54
- Bakunin, Mihail Aleksandrovici (1814—1876), militant revoluționar rus, promotor al anarhismului 12
- Balș, familie boierească din Moldova 167
- Balș, Grigore, ministru de externe al Moldovei (1859—1860) 243
- Balș, Toader, mare vornic, caimacam al Moldovei (1856—1857) 190, 192
- Bandiera, Francesco, baron ~, amiral, comandant al unei escadre austriece în Mediterana orientală (1840) 99
- Bareilles, Bertrand 349
- Barker, A. J. 165, 166, 180
- Barkley, George, om de afaceri englez, membru al consorțiului „Danube & Black Sea Railway“ (1857) 178
- Barkley, Henry C., om de afaceri englez, membru al consorțiului „Danube & Black Sea Railway“ (1857) 178, 179
- Barkley, John Trevor, om de afaceri englez, concesionar și constructor al unor șosele în România (1864), pre-

- cum și al liniilor de cale ferată Cernavodă—Constanța (1860) și București—Giurgiu (1869) 141, 178, 244, 245, 247, 290
- Barkley, Robert**, om de afaceri englez, membru al consorțiului „Danube & Black Sea Railway” (1857) 178
- Bartlett, Thomas**, financiar englez, concesionar al unor linii de căi ferate în România (1864) 246
- Basily (sau Bazili) Konstantin Mihailovici**, cavaler ~, comisar rus în Comisia europeană de anchetă în Principate (1857—1858) 192—194
- Bathurst, Henry**, lord (conte) ~, ministru secretar de stat britanic la externe (1809) 27
- Baumgart, Winfried** 184—187
- Bazancourt, C. L.** 161, 165
- Bădescu, Alice** 190
- Bădulescu, L.** 78, 100, 105, 187
- Băicoianu, Constantin I.** (1871—1945), economist român 81, 178, 179, 225, 226, 235, 237, 241, 273—275, 277, 279, 282, 285, 286
- Bălăceanu, *** familie boierească din Țara Românească 167
- Bălăceanu, Ion**, diplomat român, agent diplomatic al României la Paris (1866—1870) apoi la Viena (1876—1882), ministru de externe (1876), 251, 255, 257, 339
- Băleanu, Emanoil**, membru al cămăcâmiei Țării Românești (1858—1859) 197
- Bărbulescu, Petre** 226, 241, 259, 264, 273, 274, 292, 346, 354
- Beaconsfield, conte ~**, vezi Disraeli, Benjamin
- Beauharnais, familie nobilă franceză** 255
- Beauvale, Frederick James Lamb**, lord (baron) ~, ambasador britanic în Austria (1831—1841) 60, 63, 78, 83
- Becke cavaler von ~**, comisar austriac în Comisia europeană a Dunării (1856—1861) 225
- Béclard, Louis**, consul francez în Țara Românească (1854—1859) apoi în Principatele Unite (1859—1860) 201
- Beer, Adolf** 22, 104
- Beiche, F.** 259
- Behram pașa**, vezi Cannon
- Belinski, Visarion Gregorievici** (1811—1848), filozof și critic literar rus 12
- Bell, George**, fondator al unei case de comerț britanice în Principate (1834—1836) 67—77, 87
- Bell, Herbert, C. F.** 58
- Bell, James Stanislaus**, fratele lui George ~, „supercargo” pe vasul britanic „Vixen” în Marea Neagră (1836) 76
- Bem, Iosef** (1795—1850), general polon în armata revoluționară maghiară la 1848—1849 120
- Bennet, Henry**, locțiitor de consul britanic la Varna (1850) apoi sub-agent consular la Sulina (1852—1853) 136, 157
- Benzi, Rafaello**, cavaler de ~, comisar sard în Comisia europeană de anchetă în Principate (1857—1858) 192—194
- Bercan, Gheorghe** 32, 204, 215, 259, 320
- Berindei, Dan** 194, 197, 199, 202, 203, 205, 206, 211, 213, 218, 219, 221, 223, 244, 331, 342
- Bernardy, Françoise de ~** 185
- Bernstorff, Albert**, conte von ~, ambasador al Prusiei (1862) apoi al Germaniei în Marea Britanie (1871—1873), delegat la Conferința de la Londra (1871) 264
- Beust, Friedrich**, conte von ~, ministru de externe al Austro-Ungariei (1866—1871) apoi ambasador în Marea Britanie (1871—1878) 328
- Bezviconi, George** 34, 47, 61
- Bibescu, Gheorghe Dimitrie**, domnitor al Țării Românești (1842—1848) 111, 117, 128, 198
- Biddulph, M. A.**, lt. colonel de infanterie britanic în Dobrogea în războiul Crimeii (1855) 81
- Bidwell, John**, superintendent britanic la Secretariatul de Stat pentru afaceri externe (1840, 1849) 86, 90, 112—115
- Birago, Karl**, colonel baron von ~ (1792—1845), inginer constructor militar austriac având în studiu canalul Dunăre—Marea Neagră (1844) 110, 111

- Bismark, Otto von ~, principe, cancelar al Prusiei (1862) apoi al Imperiului german (1871—1890), președinte al Congresului de la Berlin (1878) 14, 188, 249, 254—256, 258, 251—263, 267, 269, 305, 307, 318, 327, 332, 337, 338, 340, 345—349, 352, 353, 363
- Bitter, comisar prusian în Comisia europeană a Dunării (1856—1859) 225
- Blackwell, W. L.* 13
- Bland Burgess, Sir James, subsecretar de stat britanic la externe (1789—1795) 21
- Blaremburg, Nicolae (1837—1896), deputat în Parlamentul român (1870) 289—290
- Bloomfield, John Arthur Douglas, lord (baron) ~, ambasador britanic în Rusia (1844—1851) 133—135
- Blum, J.* 13
- Blumfeld, S. von ~, delegat austriac în Comisia riverană a Dunării (1856—1857) 224
- Blutte, E. L., consul britanic în Principate (1826—1834) 46, 47, 58—63, 67, 68
- Bobango, Gerald J.* 239, 246
- Bodea, Cornelia* 57, 67, 69, 72, 128, 140, 191
- Bodin, Dimitrie* 81
- Boerescu, Vasile, om politic român, emisar la Paris (1866), ministru de externe (1873—1875, 1879—1881) 227, 244, 250, 269, 270, 293, 297, 355
- Boicu, Leonid* 162, 163, 166, 168, 171, 178, 182, 191, 194
- Bois-le-Comte, Charles, baron de ~, diplomat francez, emisar în Principate (1834) 81
- Bois-Robert, J. D., publicist francez, călător în Principate și pe Dunăre (1855) 80
- Bolover, George H.* 53, 54, 57, 77, 107
- Bonaparte, dinastie imperială franceză 131; vezi și Napoleon I
- Boncu, Constantin M.* 239
- Bonner-Smith, B.* 195
- Bordeanu, Nicolae, secretar (1859) apoi girant al agenției române la Poartă (1863—1866) 214, 220
- Boretzky-Bergfeld, N.* 129
- Bortolotti, A.* 259
- Bosizio, cavalier von ~, agent diplomatic înterimar austro-ungar în România (1876) 299
- Bossy, Raoul V.* 209, 210, 213, 214, 295
- Bougey, John, căpitan al vasului englez „Bedlington” pe Dunăre, scufundat la Ismail (1854) 159
- Boulton & Watt, firmă engleză constructoare de nave la Soho, lângă Birmingham (1834) 65, 67
- Bourée, Nicolas-Prospère, ambasador francez la Poartă (1866—1870) 287—289
- Bourquenez, François Adolphe, baron de ~, ambasador francez în Austria (1853—1858), participant la Congresul de la Paris (1856) 169—171, 184
- Bourquin, Maurice* 43, 45
- Bradford, Selyna, lady (contesă) ~, prietenă a premierului Disraeli (1875) 303
- Brassey, Thomas, bancher din Londra, membru al concernului Offenheim pentru construirea de căi ferate în România (1868) 245, 291
- Brătescu, George* 331
- Brătianu, Dimitrie, om politic român, revoluționar pașoptist, trimis în misiune de propagandă la Londra (1856—1858), emisar la Conferința de la Constantinopol (1876—1877), premier (1881) 196, 316
- Brătianu, Gheorghe I.* 350
- Brătianu, Ion C., om politic român, revoluționar pașoptist, emisar la Paris și Düsseldorf (1866), delegat la Livadia (1876), Viena și Berlin (1878), apoi la Congresul de la Berlin (1878), premier (1876—1881 și 1881—1888) 250, 255—257, 268, 269, 271, 306, 310, 312—314, 317, 318, 322, 334, 340—342, 347—350.
- Breda, Ludwig, conte von ~, financiar austriac, propus în direcția unui consorțiu de construire a canalului Dunăre—Marea Neagră (1855) 176—178.
- Bridgman vezi Koopman & Bridgman
- Briggs, Asa* 9
- Bright, John (1811—1889), om politic britanic liberal 9

- Brizzi, Spiridon**, levantin, staroste al supușilor britanici la Galați (1830—1832) 59
- Brogie, Albert**, duce de ~, ambasador francez în Marea Britanie (1871) și delegat la Conferința de la Londra (1871) 264
- Bromov, P. A.** 13
- Brown, Frederick C.**, agent consular (1848) apoi vice-consul britanic (1862) la Brăila 146, 168, 227, 237
- Brown, L.** 9
- Bruck, Karl Ludwig**, baron von ~, ministru de finanțe austriac (1855—1860), fondator al unei societăți pe acțiuni pentru construirea canalului Dunăre-Marea Neagră (1855) 176
- Brunnow, Filip Ivanovici**, baron ~, ambasador rus în Marea Britanie (1840—1854, 1858—1870, 1871—1874), delegat la Congresul de la Paris (1856) 98, 100, 101, 105, 130, 135, 136, 184
- Buchanan, Sir Andrew**, însărcinat cu afaceri britanic, ministru apoi ambasador în Rusia (1844—1851, 1864—1871) și Austro-Ungaria (1871—1878) 133, 136, 294, 305
- Buckle, George Earle** 304, 312, 327, 328, 330, 333
- Budberg Aleksandr Ivanovici**, general rus, președintele Divanurilor sub regimul de ocupație militară a Principatelor (1853—1854) 155, 160
- Budberg, Andrei**, baron von ~, ambasador rus în Franța (1861—1868), delegat la Conferința de la Paris (1866) 252, 253, 258.
- Bulwer, Sir Henry Lytton**, emisar britanic la Constantinopol (1838), comisar în Comisia europeană de anchetă în Principate (1857—1858) apoi ambasador la Poartă (1858—1865) 85, 191, 192, 194, 195, 197—201, 203—206, 208—211, 213—217, 219—222, 243
- Bunea, A.** 200
- Buol-Schauenstein, Karl**, conte von ~, ambasador austriac în Rusia (1848—1850), apoi ministru de externe (1852—1859), delegat la Congresul de la Paris (1856) 133, 154, 169, 170, 182, 184
- Burgo, Giovanni de** ~ 18
- Burks, Richard V.** 331
- Busch, Dr.** 316
- Bușe, Constantin** 64, 88, 94, 95, 114, 227, 228, 232, 233, 275, 277, 282, 283
- Bușuev, S. K.** 77
- Buteniev, Apolinarie Petrovici**, ambasador rus la Poartă (1830—1842, 1856—1858) 53, 193
- Bülow, Bernhard Ernst**, conte von ~, ministru de afaceri externe german (1873—1879), reprezentant la Congresul de la Berlin (1878) 294, 347
- Byrne, Leo G.** 29
- Cabrol, Dr.** 165
- Cadorna, Carlo**, conte ~, ambasador italian în Marea Britanie (1869—1875), delegat la Conferința de la Londra (1871) 264
- Cahill, Gilbert A.** 9
- Callimachi, Scarlat**, domn al Moldovei (1812—1819) 35
- Callimachi, Scarlat** 89
- Callimaki-Catargi, Nicolae**, agent diplomatic al României în Franța (1877—1878) apoi ministru plenipotențiar la Londra (1880—1881), ministru de externe (1869—1870, 1870—1871) 325, 326, 339, 342, 354
- Canja, Gheorghe** 78, 100, 105, 187
- Canning, George**, om politic britanic, ministru secretar de stat la externe (1807—1809, 1822—1827) apoi premier (1827) 8, 26, 27, 29, 44, 45, 48
- Cannon (Behram pașa)**, colonel britanic servind în armata otomană în războiul Crimeii (1854) 166
- Canrobert, François**, general francez, comandant al corpului expediționar din Crimeea (1855—1856) 165, 180
- Capodistria, Ioannes Antonius (Ivan Antonovici)**, ministru de externe al Rusiei (1816—1822), președinte al republicii Grecia (1827—1831) 43, 49
- Caragea, Ioan**, domn al Țării Românești (1812—1818) 33, 35, 37
- Caravia, Gabriel**, negustor ionian la Tulcea (1847) 118
- Carcalechi, Zaharia** 65
- Cardigan, James Thomas**, lord (conte) ~, comandant al „brigăzii ușoare” britanice de cavalerie în șarja de la Balaklava în Crimeea (1854) 165

- Carlisle, George William Frederick Howard, conte ~, om politic britanic, lord-locotenent al Irlandei (1855—1858), călător pe Dunăre (1853) 141
- Carlota de Belgia (1840—1927), sora contelui Filip de Flandra și soția lui Maximilian I de Habsburg împărat al Mexicului 255
- Carnarvon, Henry Howard Molyneux, lord (conte) ~, ministru al coloniilor (1874—1878) în cabinetul Disraeli 333
- Carol I (Karl Ludwig von Hohenzollern-Sigmaringen), principe domnitor (1866) apoi rege al României (1881—1914) 255—260, 264, 268, 270—273, 286, 287, 289—291, 293, 296—298, 306, 312, 314, 320—322, 330, 333—335 339—342, 346, 348, 362
- Carp, Petre P., om politic român, ministru de externe (1870, 1888—1889), agent diplomatic la Roma (1873) și premier (1900—1901, 1911—1912) 269
- Carruthers, J. P., antreprenor cu serviciul aprovizionării armatei britanice în Crimeea din Principate (1855) 173
- Cartwright, Thomas, consul britanic cu funcții administrative la Constantinopol (1836) 74
- Casialo, Basili, negustor ionian la Tulcea (1847) 118
- Castlereagh, Robert, Stewart, viconte ~, marchiz de Londonderry, om politic britanic, ministru secretar de stat la externe (1812—1822) 8, 28, 30—33, 35—37, 40, 42—44
- Catargi, Gheorghe, colonel în armata sîrbă, emisar neacceptat la tratativele ruso-turce de pace de la San Stefano (1878) 336
- Catargi, Lascăr, om politic român, ministru de interne al Moldovei (1859), membru al locotenenței domnești (1866) premier (1866, 1871—1876) și ministru ad-interim la externe (1875—1876) 229, 248, 257, 293, 305, 306
- Catargi, Ștefan, membru al cămăcămiei Moldovei (1858) 197, 198
- Cattani, R. și C. 52*
- Cavour, Camillo Benso, conte de ~, ministru de afaceri externe și premier al Sardiniei (1852—1861) apoi al Italiei (1861), delegat la Congresul de la Paris (1856) 185
- Cârțând, Iulian 224, 273*
- Ceanokov, D. I. 13*
- Ceașescu, Ilie 331, 334, 335, 339, 342, 346—348, 350*
- Cebuc, Alexandru 244—246, 291*
- Cecil, Gwendolen, lady ~ 333*
- Cernișevski, Nikolai Gavrilovici (1828—1889), filozof revoluționar, scriitor și critic literar rus 12
- Cernovodeanu, Paul 17, 22, 24, 34, 63, 66, 72, 80, 88—90, 93, 115, 118, 120, 137, 140, 141, 146, 147, 178, 231*
- Certan, Evgheni Evghenievici, 211, 299, 308*
- Chabert, dragoman al ambasadei britanice la Poartă (1822) 44
- Chamberlain, S. P. 123*
- Chandler, Patrick, căpitan al vasului englez „Selskin” reținut la Galați (1854) 160
- Charles-Roux, François 18, 97*
- Cheekland, S. G. 9*
- Chernan, J. 263*
- Childe, Thomas, căpitan al goaletei britanice „Vixen” în Marea Neagră (1836) 76
- Chiril al II-lea, patriarh le Ierusalim (1845—1872) 213
- Chiriță, Grigore 223, 250, 255, 256, 258*
- Choch, Domenic, girant auxiliar al consulatului englez din Țara Românească (1821—1822) 41
- Churchill, Henry Adrian, consul britanic la Iași (1858—1862) 199, 201—203, 205, 206, 208, 211, 214, 243
- Ciachir, Nicolae 32, 167, 204, 215, 259, 265, 320, 321, 329, 331, 336, 346, 350*
- Ciceagov, Pavel Vasilievici, amiral rus, negociator al păcii ruso-turce de la București (1812) 31, 32
- Cioriceanu, Georges D, 233, 235, 236, 277, 279, 282, 285*
- Cimpineanu, Ion, om politic român, ministru ad-interim la externe (1877), apoi titular (1878—1879, 1885) 320

- Clarendon, George William Frederick Villiers, lord (conte) ~, om politic britanic, ministru secretar de stat la externe (1853—1858, 1865—1866, 1868—1870), delegat la Congresul de la Paris (1856) 141, 153, 156—158, 160, 166—168, 171—175, 179, 182, 184, 194, 202, 249, 251—253, 257
- Clark, Chester W. 260
- Clark, G. W. 215, 259
- Cobden, Richard (1804—1865), economist și om politic britanic 9, 57, 115
- Cochelet, Adrien Louis, consul francez în Țara Românească (1835—1836) 68, 70—72
- Codrington, Sir Edward, amiral, comandant al escadrei britanice în bătălia de la Navarino (1827) 48
- Codrington, Sir William, general britanic, comandant al corpului expediționar în Crimeea (1855—1856) 180
- Cola (Kola), Henric Mihailovici, vice-consul rus la Galați (1854) 160
- Colloredo-Waldsee, Franz, baron apoi conte von ~, ambasador austriac în Rusia (1843—1847), 104
- Colquhoun, Robert Gilmour, scoțian, consul general britanic în Principate (1835—1859) 65—69, 71—76, 79, 82—88, 93, 94, 96, 100, 109, 111—113, 116, 117, 127, 137, 141, 142, 145, 157, 158, 166—168, 172, 174—176, 178, 181, 182, 191, 197—201, 203, 204, 214
- Colson, Felix (1804—1870), diplomat și publicist francez în Principate (1839) 81
- Columbeanu, Sergiu 26, 38, 64
- Combotecla, Panait, negustor ionian la Galați (1834) 63
- Conolly, chirurg englez trimis de Crucea roșie britanică la București (1877—1878) 331
- Constantinescu, Gheorghe, raportor la Oficiul statistic al Principatelor Unite (1862) 231
- Constantiniu, Florin 19
- Cook, căpitan al vasului englez „Ann Elisa” eșuat pe Dunăre (1844) 108
- Coons, Ronald E. 64, 110
- Corivan, Nicolae 201, 205, 211, 213, 216, 219, 220, 249, 251, 254—261, 264, 265, 268, 269, 292—294, 297—299, 301, 309, 313, 316, 317, 322, 325, 337
- Cornea, Dimitrie, om politic român, ministru de externe (1876) 306
- Cornu, Albine Hortense (1809—1875), prietenă din copilărie a lui Napoleon al III-lea și a familiei Hohenzollern von Sigmaringen 255
- Coronini-Cronberg, Johann, general feld-mareșal austriac, comandant al trupelor de ocupație din Principate (1854—1857) 163, 166, 168
- Corti, Egon C. 349
- Corti, Lodovico, conte ~, ministru de externe italian (1878) și delegat la Congresul de la Berlin (1878) 347, 349
- Costachi Epureanu (Kostaki-Epureanu) Emanuel (Manolache), om politic român, prim-ministru în Moldova (1860—1861), emisar la Poartă (1866) și premier al României (1870, 1876) 250, 306
- Costaforu, Gheorghe, om politic român, emisar la Poartă (1866), ministru de externe (1871—1873), agent diplomatic în Austro-Ungaria (1873—1876) 250, 293, 298, 305
- Costake, Valentina 191
- Coville, Alfred 344
- Cowley Henry Wellesley, lord (baron) ~, ambasador britanic în Austria (1823—1831) 40, 59, 60
- Cowley, Henry Richard Charles Wellesley, lord (baron apoi conte) ~, ambasador britanic în Franța (1852—1867), delegat la Congresul (1856) și Conferințele (1858, 1859, 1866) de la Paris 182, 184, 195, 202, 251, 253, 257, 258, 272
- Cox, Alfred, financiar englez (1864) 246
- Craig, Peter, căpitan al vasului englez „Mersey” reținut la Brăila (1854) 159, 160
- Crawley, C. W. 50, 52, 57, 76, 77, 85
- Cristian, Vasile 203, 350
- Crookshank, comisar general britanic în Principate pentru aprovizionarea corpului expediționar din Crimeea (1855) 174
- Cummings, A. N. 349
- Cunningham, Allan 19
- Cunningham, Charles, vice-consul apoi

- consul britanic la Galați (1836—1860) 82, 85—90, 92—96, 100, 110, 111, 114, 115, 119, 121, 123, 125, 127, 134—139, 142—150, 156—160, 168, 169, 171—175, 178, 179, 181, 227
- Currey, C. H.* 9
- Cuza, Alexandru Ioan I, domnitor al Principatelor Unite (1859—1866) 195, 198—203, 205—222, 229, 230, 232, 238, 239, 241, 243, 245—252, 290, 342
- Dalyell, Sir Robert Alexander Osborne, baronet ~, consul britanic la Iași (1862—1865), comisar în comisia propusă pentru despăgubirea averilor mănăstirilor închinată (1864—1865) 214, 216, 232
- Damianov, Simeon* 100
- Dașcoviți, N.* 18, 168
- Daud pașa, delegat otoman în Comisia riverană a Dunării (1856—1857) 224
- Davison, Roderic H.* 11, 183
- Daxenberger S., delegat al Bavariei în Comisia riverană a Dunării (1856—1857) 224
- Deane, Phyllis* 9
- Dabains, Frédéric, consul general francez în România (1876—1878) 271, 272
- Decazes, Louis Charles, duce de ~, ministru de afaceri externe francez (1873—1877) 271
- Degré, Alexandre, agent diplomatic român în Germania (1876—1878) 339
- Delahante, Gustave, bancher francez interesat în concesionarea de căi ferate în România (1864) 245
- Delyannis, Theodor, ministru de externe grec (1869—1871, 1878—1880) și reprezentant la Congresul de la Berlin (1878) 347
- Dembinski, Henryk (1791—1864), general polon în armata revoluționară maghiară la 1848—1849 129
- Dendrino, Gherasim, negustor ionian la Galați (1834) 63
- Dendrino, Spiridone, negustor ionian la Tulcea (1847) 118
- Derby, Edward George Stanley, lord (conte) ~, om politic britanic și premier (1852, 1858—1859 și 1866—1868) 131, 196, 267
- Derby, Edward Henry Stanley, lord Stanley, conte ~, ministru secretar de stat la externe britanic (1866—1868, 1874—1878) 267, 270, 276, 294, 295, 297, 298, 301—307, 310—312, 314, 315, 317, 319, 321, 323, 324, 326—328, 332, 333, 338, 343, 344
- Des Michels, Jules Alexis, baron ~, consul general francez în România (1874—1876) 270
- Desprez, Felix Hyppolyte, consilier de stat la direcția ministerului de externe francez și delegat la Congresul de la Berlin (1878) 347
- Diaconescu, Emil* 309, 318, 350
- Diamandi, Athanasie, negustor ionian la Galați (1834) 63
- Diamandopulo, Michael, negustor ionian la Tulcea (1847) 118
- Diculescu, Vladimir* 85, 89
- Disraeli, Benjamin, lord (conte) Beaconsfield, om politic britanic, premier (1868, 1874—1880), delegat la Congresul de la Berlin (1878) 9, 267, 270, 302—304, 307, 312, 315, 317, 319, 320, 327, 328, 330, 332, 333, 336—338, 344, 345, 347, 348, 350, 352, 353
- Djordjević, Dimitrije* 11
- Dobre, Gheorghe* 285
- Dobrovici, Gheorghe M.* 247
- Dominique, Pierre* 263
- Donici, Petrache, delegat al Moldovei în Comisia riverană a Dunării (1856—1857) 224
- Doulatshari, Esmael* 195
- Dowty, Alan* 164, 171
- Drake, W. R., om de afaceri britanic, membru al concernului Oppenheim pentru construirea de căi ferate în România (1868) 291
- Driault, J. E.* 26, 97
- Drouyn de Lhuys, Édouard, ministru de externe francez (1852—1855, 1862—1866), reprezentant la Conferința de la Paris (1866) 218, 251, 253, 254, 258
- Drujinina, E. L.* 18
- Dubraveich, Louis, agent consular austriac la Tulcea (1847) 119
- Duckworth, John, amiral englez, comandant al unui atac eșuat în strâmtoarea Dardanele (1807) 25
- Duffield, W. B.* 19

- Dumont, Aristide, om de afaceri francez interesat în construirea de căi ferate în Principatele Unite (1863) 245
- Dupuis, Joseph Hutton, consul britanic la Sulina (1860) 240
- Dupuy, Aimé 263
- Durham, John George Lambton, lord (conte) ~, ambasador britanic în Rusia (1832—1833, 1835—1837) 57, 58, 71, 77
- Duzinchevici, Gheorghe 215
- Dvoichenko-Markov, Demetrius 18
- Dvoichenko-Markov, Eufrosina 164
- East, William Gordon, istoric britanic, 24, 47, 66, 194, 207
- Ecaterina a II-a, țarină a Rusiei (1762—1796) 19, 188
- Eder, Karl, baron von ~, consul general austriac în Țara Românească, (1856), Principatele Unite (1859) apoi în România (1866—1869) 259
- Edwards, Michael 195
- Ehrenkreutz, Andrew S. 20
- Einsenmann, Louis 261
- Ekrem, serdar (comandant militar) otoman la Dunăre (1877) 323
- Elgin, Thomas, lord ~, ambasador britanic la Poartă (1799—1803) 22, 24
- Elias, Aron, bancher din București (1847) 116
- Elisabeta (Elisabeth von Wied) (1843—1916), principesă domnitoare (1869) apoi regină a României (1881), soția lui Carol I 268
- Ellenborough, Edward Law, conte de ~, lord al Sigiliului privat (1828) președinte al Comisiei de control pentru problemele coloniale (1828—1830) în cabinetul Wellington 50
- Elliot, Sir Henry-George, ambasador britanic la Poartă (1867—1877) apoi la Viena (1878—1884) 266, 267, 269, 271, 272, 276, 287—289, 294, 295, 308, 310, 314—317, 339, 346
- Emerit, Marcel 255—257
- Enderlich, architect la București (1862) 231
- Engelhardt, Édouard, comisar francez în Comisia europeană a Dunării (1856—1866) 225, 240
- Engelhardt, Édouard 11, 98
- Eroșevici, G. C. 180
- Eton William (m. după 1809), rezident britanic în Rusia și Turcia (între 1777—1804, cu întreruperi) 23
- Eugenia de Montijo (1826—1920), împărăteasa Franței, soția lui Napoleon al III-lea 262
- Evans, Sir George de Lacy (Lacey) (1787—1870), colonel apoi general (1861), publicist englez 56
- Fadeev, A. V. 13, 49
- Falconar, J., negustor englez din Galați (1850) 143
- Falkus, M. E., 13
- Fandikov, P. G. 123
- Farley, Lewis J. 120, 121, 123, 147
- Fatutas, Anton, supus austriac, negustor furnizor al casei de comerț „Bell & Anderson” în Principate (1836) 73
- Fălcoianu, Scarlat, om politic român, emisar la Paris (1866) 250
- Feodorov, general rus, guvernator militar al Odesei (1850) 134
- Ferro, Anton, cavaler von ~, cancelar al consulatului austriac din Țara Românească (1836) 72
- Ficquelmont, Karl Ludwig, conte von ~, ambasador austriac în Rusia (1828—1840) 53
- Filip de Flandra, conte ~, fiul regelui Belgiei Leopold I, ales principe domnitor al României (1866) dar refuzând coroana 249—251, 255
- Filipescu, familie boierească din Țara Românească 167
- Filipescu, George C., agent diplomatic român în Rusia (1874—1876) 269
- Filipescu, Ion Al., membru al cămăcâmiei Țării Românești (1858—1859) 197
- Filipescu, Ion I., șeful delegației muntene trimisă la Poartă (1859), ministru de externe al Țării Românești (1860) 201, 203, 244
- Filipescu, Mihai, agă în Țara Românească (1822) 45
- Filitti Ioan C. 58—61, 63, 69
- Fisk, George, pastor anglican, călător pe Dunăre și în Dobrogea (1842) 84
- Flandra, conte de ~, vezi Filip de Flandra

- Fleva, Nicolae (1840—1914), deputat în Parlamentul român (1877) 325
- Fleischhackl von Habenau, Franz von ~, consul austriac (1810—1828) și girant al consulatului britanic în Țara Românească (1819—1826) 37, 40, 41
- Florescu, G. C. 208, 211
- Florescu, Ioan Emanuel, general și om politic român, ministru de război (1860—1861, 1862—1863, 1871—1876) și premier (1876 și 1891) 306
- Florescu, M. E. 245
- Florescu, Radu R., 34, 35, 37, 40, 41, 43—45, 48, 58, 70—72, 82, 86, 112, 127, 128, 135, 136, 152, 154, 156
- Focas, Spiridon G. 93
- Forbes Campbell, financiar englez interesat ca antreprenor în construirea canalului Dunăre-Marea Neagră (1855) 177
- Forester, Thomas 115, 147, 148, 174, 176, 179
- Fornetty, Antoine, vice-consul francez la Iași (1811—1816) 35
- Fotino, George 66
- Fox, Charles James, om politic britanic, ministru secretar de stat la externe (1782, 1783 și 1806) 20
- Fox Strangways, William Thomas Horner ~, conte de Ilchester, ministru britanic subsecretar de stat la externe (1835, 1840) 69, 83, 85, 94
- Francisc Iosif I, împărat al Austriei (1848), apoi al Austro-Ungariei (1867—1916) 130, 154, 169, 193, 215, 261, 262, 266, 268, 332
- Franklin, Sir John (1786—1847), amiral englez, comandant al unei expediții arctice (1847) 114, 145
- Fraser, James, Bailie, publicist englez, călător în Principate și pe Dunăre (1837) 56, 80, 81
- Frechtling, Louis E. 265
- Freeman (Friman), Edward, căpitan al vasului comercial britanic „Henrietta” pe Dunăre, cu încărcătura casei de comerț „Bell & Anderson” confiscată la Constantinopol pentru faliment (1836) 73
- Friedjung, H. 259
- Friese, C. 215
- Fuad pașa (Keçedi-Zade’ Mehmed), comisar al Porții în Principate (1848), ministru de externe (1852—1853, 1855—1857, 1858—1861), mare vizir (1861—1863, 1863—1866), delegat al Porții la Conferința de la Paris (1858) 130, 142, 152, 195, 216
- Funderburk, David B. 23, 35, 62
- Galib (Seyyid Mehmed Said) efendi, reis-efendi otoman (1806—1807, 1808—1811, 1814) 28, 32
- Gardner, Samuel, consul britanic în Moldova (1836—1858), 72, 79, 86, 87, 90, 94—96, 108, 109, 114, 116, 119, 138, 144, 145, 158, 160, 168, 171, 172, 175, 191, 197
- Gauld, William A. 318, 346
- Gavrilă, Irina 233, 235, 236, 242, 274, 275
- Gămulescu, Ielița 265
- Geffcken, F. Heinrich 48
- Genov, G. P. 349
- George al IV-lea, principe regent (1811) apoi rege al Marii Britanii (1820—1830) 28, 43
- George I, rege al Greciei (1863—1913) 335
- Georgescu-Tistu, Nicolae 140
- Georgević, Vladan 349
- Gessi, Marc, avocat al consulatului comercial britanic din Constantinopol apoi vice-consul la Galați (1835—1836) 68
- Geymet, Bartolomeo, agent consular al Sardiniei la Galați (1838) 81
- Gheorghe, Gheorghe 226, 241, 259, 264, 273, 274, 292, 346, 354
- Gherasim, Scarlat, negustor ion. an la Galați (1834) 63
- Ghica, Alexandru Dimitrie, domnitor (1834—1842) apoi caimacam al Țării Românești (1856—1858) 63, 66, 68, 69, 72—75, 190
- Ghica, Dimitrie, om politic român, ministru de externe (1868—1869), premier (1868—1870) și senator (1877) 287, 288, 325
- Ghica, Gheorghe, pircălab de Galați (1850—1856) 143, 173; fratele lui ~ proprietar al unor herghelii de cai (1855) 173
- Ghica, Grigore, girantul agenției diplomatice române la Poartă (1877) 320, 324

- Ghica, Grigore al IV-lea Alexandru, domnitor al Moldovei (1849—1853, 1854—1856) 128, 144, 155, 166, 168, 182, 190
- Ghica, Grigore al IV-lea Dimitrie, domn al Țării Românești (1822—1828) 44, 45, 47, 63
- Ghica Iancu, general, om politic român, ministru de externe (1862—1863), agent diplomatic la Poartă (1872—1877) apoi în Rusia (1877—1881) 271, 294, 310, 316, 317, 321, 329, 334, 335, 340, 341
- Ghica Ion, om politic român, revoluționar pașoptist, economist și scriitor, ministru de externe (1866) apoi premier (1866, 1866—1867, 1870—1871); emisar la Londra (în 1876 și 1878) 78, 140, 141, 168, 197, 249, 250, 253, 254, 301, 313, 314, 338
- Ghisalberti, Alberto 170
- Ghorbal, Shafik 52
- Gibbs, Petre 165
- Giers, Nikolai Karlovici, baron de ~, agent diplomatic rus (1841—1849) apoi consul în Moldova (1851—1853), în Țara Românească (1858—1859) și în Principatele Unite (1859—1863), adjunct la externe (1875—1882) și ministru de externe (1882—1895) 109, 201, 203, 209, 212, 229, 241, 343—346, 353
- Giurescu, Constantin C. 64, 176, 199, 203, 208, 213, 216, 219, 221—223, 231, 232, 238
- Giurescu, Dinu C. 216
- Gladstone, William Ewerart, om politic britanic sprijinitor al Unirii Principatelor, președintele Camerei de Comerț (1858), cancelar al Eșchierului și leader al Camerei Comunelor (1866), apoi premier (1868—1874, 1880—1885, 1886 și 1892—1894) 9, 112, 196, 249, 252, 254, 267, 307
- Glaser, Edwin 78, 100, 105, 187
- Gleason, J. H. 56
- Glin & Mils, bancă de credit la Londra (1863) 245
- Glover, Sir Thomas, ambasador englez la Poartă (1606—1611) 17
- Godechot, Jacques 170, 204
- Gogeanu, Paul 26, 33, 34, 48, 54, 98, 100, 101, 171, 187, 188, 224, 241, 272, 273, 350
- Golder, Frank A. 164
- Goldner, Stephen, fabricant și furnizor englez de carne conservată la Galați (1844—1852) 114, 145
- Golescu, Alexandru G. (Arăpilă), om politic român, revoluționar pașoptist, agent diplomatic la Poartă (1866—1870), ministru de externe și premier (1870) 250
- Golescu, Nicolae, om politic român, revoluționar pașoptist, în misiune de propagandă la Londra (1856—1858), prim-ministru al Țării Românești (1860), membru al locotenenței domnești (1866), premier al României (1868) și ministru de externe (1868) 196, 248
- Golescu, Ștefan, om politic român, revoluționar pașoptist, emisar la Paris și Berlin (1859), ministru de externe (1867) și (1867—1868), apoi premier (1867—1868) 201
- Goltz, Robert H. Ludwig, conte von de ~, ambasador al Prusiei în Franța (1863—1870), delegat la Conferința de la Paris (1866) 253
- Gondie, Gawin, căpitanul shoonerului englez „Anne“ oprit în carantină la Sulina (1844) 109
- Gooch, G. P. 99
- Gorceakov, Aleksandr Mihailovici, kneaz, ambasador la Viena (1854—1856) apoi cancelar al Rusiei (1856—1882), delegat la Congresul de la Berlin (1878) 14, 170—172, 182, 201, 210, 211, 252, 260, 263, 305, 306, 309, 312, 313, 318, 325—327, 329, 334, 339—341, 343, 345, 347, 348, 350, 353, 362
- Gorceakov, Mihail Dmitrievici, kneaz, general, comandant al trupelor ruse din Principate (1853—1854) apoi generalissim în războiul Crimeii (1855) 157, 159, 161, 163, 170
- Gordon, C. G., colonel, comisar britanic în Comisia europeană a Dunării (1872) 274
- Gordon, Lewis, inginer constructor britanic de căi ferate, membru al consorțiului „Danube & Black Sea

- Railway" (1857) 178
- Gordon, Thomas, emisar britanic în negocierile de pace ruso-turce de la București (1812) 31
- Goriainov, Serge I. 18, 53, 54, 99, 101, 107, 188, 309, 318, 328, 353
- Gouillaux, concesionar francez al tronsonului de cale ferată Ploiești—Predeal (1879) 291
- Grace, negustor englez la Galați (1850) 143
- Granovski, Timothei Nikolaevici (1813—1855), intelectual progresist rus, profesor de istorie la Universitatea din Moscova 12
- Grant, Effingham secretar (1837) și girant al consulatului general britanic în Principate (1848—1850, 1853—1854), stabilit în România 142, 158—160, 166
- Granville, George Leveson-Gower, lord (conte) ~, om politic britanic, ministru secretar de stat la externe (1851—1852, 1870—1874, 1880—1885) 136, 264, 268, 273
- Gray, David, negustor englez în Principate (1784) 20
- Green, John, consul general britanic în Principatele Unite apoi în România (1859—1874) 204, 205, 207, 208, 211, 214, 232, 237—239, 242—244, 247, 253, 259, 260, 292
- Greer, D. M. 126
- Gregory, John S. 195
- Gremano, Nicolo, negustor ionian la Tulcea (1847) 118
- Grenville, Henry, ambasador britanic la Poartă (1761—1765) 20
- Griesebach August, medic și publicist german, călător pe Dunăre (1839) 80
- Grillparzer, Franz Serafim (1791—1872), autor dramatic austriac, călător pe Dunăre și în Dobrogea (1843) 84
- Grosul, V. I. 308
- Grössing, Helmuth 65
- Guichen, E. 97
- Guilleminot, Armand-Charles, conte ~, ambasador francez la Poartă (1824—1831) 48
- Guizot, François, om politic francez, ministru de externe (1840—1848) apoi premier (1847—1848) 99
- Gurko, Iosif Vladimirovici, general rus, comandant rus în Balcami în războiul din 1877—1878 329, 330
- Habberton, William 265
- Hagemeister, Julius de ~ 40, 45, 62, 63
- Hagi Moscu, Ioan Ștefan, 68
- Hajnal, Henry 64, 65, 70, 78, 83, 85, 89, 120, 134, 136, 146, 171, 187
- Halfon, Samuel, bancher din București (1847) 116
- Halstead, George, secretar al agenției internaționale de navigație „Lloyd" (1853) 136
- Hamburger, J., negustor englez din Brăila (1851) 144
- Haralambie, Nicolae (1831—1908), colonel apoi general român, membru al locotenentei domnești (1866), ministru de război (1866—1867), 248
- Hardinge, Sir Arthur 333
- Hare, R. G. 13
- Harris, David 305—307
- Harrison, John F. C. 9
- Hartley, Sir Charles Augustus, inginer britanic, șef al serviciului tehnic în Comisia europeană a Dunării (1856—1871) 225, 226, 240, 242, 273, 274
- Hasenclever, A. 97
- Hatzfeldt, Maximilian, conte von ~, ministru plenipotențiar apoi ambasador al Prusiei în Franța (1849—1859), delegat la Congresul (1856) și Conferința (1858) de la Paris 185, 196
- Haymerlé, Heinrich, baron von ~, ambasador al Austro-Ungariei în Italia (1877—1879) și ministru de afaceri externe (1879—1881), delegat la Congresul de la Berlin (1878) 347
- Heeringa, K 18
- Hegan, administrator al Societății „London & Country Bank" (1863) 246
- Heinze, Gerhard 263
- Henderson, Gavin B. H. 108, 151, 169
- Henry, Paul 223, 249, 252
- Herlihy, Patricia 38
- Herstlet, Edward 66
- Herzen, Aleksandr Ivanovici (1812—1870), filozof revoluționar și scriitor rus 12

- Heytesbury, William A'Court, lord (baron) ~, ambasador britanic în Rusia (1828—1834) 59
- Hillel, Manoah, bancher din București, creditor al firmei engleze „Bell & Anderson“ (1836) 74
- Hillel, Samuel, bancher din București (1847) 116
- Hitchcock, F. O. 165
- Hobart pașa (Hobart-Hampden, Augustus Charles) amiral otoman de origine engleză operind la Dunăre în războiul româno-ruso-turc (1877) 322
- Hodos, Nerva 62
- Hohenlohe-Schillingfürst, Chlodwig, principe zu ~, ambasador german în Franța (1874—1885), reprezentant la Congresul de la Berlin (1878) 339, 347
- Hohenzollern-Sigmaringen, Karl Anton (1811—1885), principe von ~, tatăl regelui Carol I al României 268
- Hohenzollern-Sigmaringen, Maria (1845—1912), principesă von ~, soția contelui Filip de Flandra 255
- Holmes, T. R. E. 195
- Hope, Trevor J. 19—21, 81, 152, 167, 192, 331
- Horn, D. B. 19
- Hornby, Sir Geoffrey Phipps, amiral britanic, comandant al escadrei trimisă în Marea de Marmara (1878) 336
- Hotze di Planta, Henry, ziarist din Londra transmitând știri guvernului român (1876) 270, 308
- Hrستیć, F., delegat sârb în Comisia riverană a Dunării (1856—1857) 224
- Hrulev, Stepan Aleksandrovici, general rus, apărător al fortăreței Sevastopol (1854—1855) 181
- Huber, C. G., desemnat director la Galați al unei proiectate companii pentru asigurarea navigației pe brațul Sulina (1839) 95
- Hummelaver, emisar austriac în probleme comerciale la Paris și Londra (1843) 112
- Hurewitz, J. C. 20
- Hurezeanu, Damian 191
- Hurmuzaki, Eudoxiu de ~ 25, 35, 37, 41, 58, 62, 67, 68, 70—73
- (Husein Avni pașa), mare vizir otoman (1874—1875) 294
- Husrev Mehmed (Kodja) pașa mare vizir otoman (1839—1840) 97
- Hutchinson, funcționar al casei de comerț „Bell & Anderson“ și vice-consul britanic la Brăila (1835—1836) 68, 73, 75
- Hübner, Joseph Alexander, conte von ~, ministru rezident apoi ambasador austriac în Franța (1850—1859), delegat la Congresul (1856) și Conferințele (1858 și 1859) de la Paris 184, 196, 202
- Hünigen, Gisela 319
- Hvostov, V. 349
- Iakovțevski, V. N. 13
- Iancovici, Sava 85
- Ibrahim, pașa, fiul lui Mehmed Ali, vice-rege al Egiptului (1848) 52, 53, 97, 99
- Ignatiev, Nikolai Pavlovici, conte ~, general rus, ambasador la Poartă 1864—1877); emisar în capitalele europene (1877), delegat la tratativele de pace de la San Stefano (1878) și trimis la Viena (1878), 250, 258, 260, 264—266, 288, 313—315, 319, 335, 336, 338, 340, 343, 345
- Ingle, Harold N. 77, 98, 99, 101, 105, 106
- Ioannidis, Ștefan, staroste al supușilor britanici la Giurgiu (1848) 142
- Ionașcu, Ion 226, 241, 259, 264, 273, 274, 292, 346, 354
- Ionescu, Dimitrie P. 308
- Ionescu, Matei 265, 342
- Ionescu, Nicolae, om politic român, ministru de externe (1876—1877) 306, 311, 312, 314, 317, 320
- Ionescu de la Brad, Ion (1818—1891), revoluționar pașoptist, economist și publicist român 115, 229, 231
- Ionescu Dobrogeanu, M. I. 81
- Iordache, Anastasie 316
- Iorga, Nicolae 34, 35, 40, 41, 43, 66, 68, 71, 112, 114, 116, 141, 317, 320, 350
- Ipsilanti, Constantin, domn al Țării Românești (1802—1806, 1806—1807) 24

Italinski, Andrei Iakovlevici, ambasador rus la Poartă (1802—1806, 1812—1816) 29, 31

Jackson, M. H., director la Galați al sucursalei Băncii otomane din Londra (1856—1865) 240

Jaksic, G. 349

Jánossy, Dénes 130, 153

Jelavich, Barbara 109, 203, 209, 211, 213, 330, 333, 334, 336, 344, 353

Jelavich, Charles 109, 353

Jensen, J. H. 179, 244, 245

Jigarev, Serghei 104

Jinga, Victor 228, 298

Jomini, Aleksandr Henricovici baron ~, consilier al cancelarului A. M. Gorceakov și însoțitorul lui la București (1877) 326, 345

Jones-Jokl, Catharina 78

Kabanov, P. I. 195

Kalifarov, casă comercială la București (1835) 68

Kalinderoglu, casă comercială la București (1835) 68

Kara Gheorghe (Gjorgjie Petrović), conducător al răsculaților sârbi (1804—1813) 24

Karatheodory, Alexandru pașa, ministru otoman al lucrărilor publice și delegat la Congresul de la Berlin (1878) 347

Károlyi, D. 203

Károlyi de Nagy, Károlyi, Lajos, conte ~, ambasador al Austro-Ungariei în Germania (1871—1878) și delegat la Congresul de la Berlin (1878) 347

Kaynar, R. 11

Kellogg, Frederick 298

Kerner, R. J. 49

Kinglake, W. 161

Kingsley, Martin 156

Kiriko, Luca Grigorievici de ~, consul rus în Țara Românească (1795—1817) 33

Kirițescu, Costin C. 287, 289, 290

Kisselev, Pavel Dmitrievici, general rus, președinte al Divanurilor din Principate sub regimul de ocupație militară țaristă (1829—1834), ambasador în Franța (1856—1862), delegat la Conferințele de la Paris

(1858 și 1859) 58, 61, 195, 202

Kissinger, Henry Alfred 41, 43—45

Kitson Clark, G. 115

Klapka György (1820—1892), general revoluționar maghiar la 1848—1849; proiect de alianță antihabsburgică cu românii (1859) 203

Kniapina, N. S. 54

Koch, Karl (1809—1879), profesor și publicist german, călător în Principate, pe Dunăre și în Dobrogea (1843) 80, 81, 84

Kofos, Etangelos 330, 335, 348, 349

Kogălniceanu, Mihail, om politic român, revoluționar pașoptist, istoric și publicist, prim-ministru al Moldovei (1860—1861), ministru de externe (1869, 1876, 1877—1878) și premier al României (1863—1865) delegat la Congresul de la Berlin (1878) 64, 217—219, 222, 224, 227, 301, 306, 308, 310, 320—326, 334, 335, 338—343, 347, 349, 350

Koht, Haldvan 98

Kornilov, Vladimir Alexeevici, șeful de stat major al flotei ruse la Sevastopol în războiul Crimeii (1854) 165

Kossuth, Lajos (1802—1894), om politic maghiar, organizatorul și conducătorul revoluției antihabsburgice din 1848—1849 în Ungaria 129, 130, 203

Kostachi-Epureanu, Manolache vezi Costache Epureanu, Emanuel

Kračunov, K. 337

Kremer, Adolf, cavaler von ~, comisar austriac în Comisia europeană a Dunării (1862—1868) 240

Kretzulescu, Nicolae, om politic român, prim-ministru, ministru de interne și ad-interim la externe al Țării Românești (1859), premier (1862—1863, 1865—1866) și ministru de finanțe al României (1865), agent diplomatic la Berlin (1874—1876) 229, 248, 269

Krivor, A. 151

Krüdener, Nikolai Pavlovici, general, comandant al forțelor ruse la Dunăre în războiul din 1877—1878. 329

Kurmuş, Orhan 179

Kutuzov, Mihail Ilarionovici, general în armată al trupelor ruse în Principate (1809—1811) 31

- Kühl, Carl, danez, șef al serviciului tehnic în Comisia europeană a Dunării (1872—1906) 274
- Kyle, George, căpitan al vasului englez „Elisabeth Morrison” pe Dunăre (1854) 159
- Kyte, George W. 263
- Ladd Betts, Edward, om de afaceri englez, interesat în concesiune de căi ferate în România (1864) 246
- Lajusan, A. 263
- Lakeman, Sir Stephen (Mazar pașa), inspector general britanic de cavalerie servind în armata otomană în războiul Crimeii (1854—1856) stabilit în România 166, 167
- Lalanne, Charles, inginer francez constructor al șoselei Cernavodă—Constanța (1855) 176
- Lallemand, Charles, conte de ~, însărcinat de afaceri francez la Poartă (1858, 1860 și 1861) 201
- La Marmora, Alfonso, general italian, comandant al corpului expediționar sard în Crimeea (1855) 170
- Lamb, Sir Frederick vezi Beauvale
- Lamb, Robert, căpitan al vasului englez „Perseverance” pe Dunăre (1851) 144
- Lamoureux, Jean 349
- Lander, Charles, antreprenor britanic pentru aprovizionarea armatei aliate din Crimeea cu produse din Principate (1855) 173
- Lane-Poole, Stanley 29
- Langer, William L. 265, 320, 327, 330, 333, 344, 346
- Lapedatu, Alexandru 222
- Laronge, Georges 263
- Lascaris, S. T. 330
- Lascu, Gh. Stoica 179
- Lassale, Ferdinand (1825—1864), socialist german 57
- La Tour d'Auvergne, Henri, principe de ~, ambasador francez în Marea Britanie (1863—1869), ministru de afaceri externe (1869—1870 și 1870) 251—252
- Latour-Maubourg, Juste Pons Florimond du Fay, marchiz de ~, însărcinat de afaceri (1808—1812) apoi ambasador francez la Poartă (1821—1823) 43
- Launay, Édouard, conte de ~, ambasador italian în Prusia apoi în Germania (1867—1892), delegat la Congresul de la Berlin (1878) 347
- Lavalette, Charles Felix, marchiz de ~ ambasador francez la Poartă (1851—1853, 1860—1861) apoi ministru de externe (1868—1869) 209, 210
- Layard, Sir Austen Henry ~, ambasador britanic la Poartă (1877—1880) 330, 333, 336
- Lazarev, Mihail Petrovici, contra-amiral (1833) apoi amiral, comandant al flotei ruse din Marea Neagră (1849) 53, 130
- Lăzărescu, Dan A. 51, 342, 344, 349, 354
- Lebel, Germaine 21, 22, 25, 26
- Lee, Dwight E. 329, 337, 346
- Lefebvre, Thibault 147
- Lefevre, Charles, financiar francez interesat în concesiune de căi ferate în România (1863) 254, 246
- Leiningen-Westerberg, Christian Franz, conte von ~, emisar austriac la Poartă (1853) 152
- Leopold I de Saxa—Coburg—Gotha, rege al Belgiei (1831—1865) 249
- Lesseps, Ferdinand, viconte de ~ (1805—1894), inginer francez, constructorul canalului de Suez (1869) 262
- Lewis, Bernard 11
- Librecht, Cesar, belgian, directorul Poștelor și Telegrafului din București (1860—1866) 222
- Liebold, Rudolf 349
- Liehmman-Palmrode, cavaler von ~, comisar austriac în Comisia europeană de anchetă în Principate (1857—1858) 192—194
- Liston, Sir Robert, ambasador britanic la Poartă (1794—1795 și 1812—1820) 28, 32—34, 40, 41
- Liu, Nicolae 140, 141
- Livescu, Jean 331
- Lloyd, St. Vicent, secretar (1836) și girant al consulatului britanic din București (1837—1838, 1841—1843) vice-consul la Brăila (1837—1848), Tulcea (1848—1851), Ismail (1851—1854,, 1856—1857) și Sulina (1851—1854, 1857—1860) 75, 87, 88, 91, 119,

- 127, 132, 133, 135, 136, 146
- Lobanov-Rostovski, Aleksei Borisovici, kneaz, ambasador rus la Poartă (1859—1863) 201, 209
- Loddell, Charles, inginer constructor britanic de căi ferate, membru al consorțiului „Danube & Black Sea Railway“ (1857) 178
- Loftus, Augustus, lord, ambasador britanic în Rusia (1871—1879) 305, 313, 325, 329, 345
- Lomahin, general rus, comandant al regiunii militare Transcaspia din Asia centrală (1877) 329
- Loomie, Albert J. 346
- Lord, R. H. 263
- Lorran, George, căpitan al bricului englez „Marion“ atacat la gurile Dunării (1846) 110
- Lucan, George Charles Bingham, lord (conte) ~, comandant adjunct al corpului expediționar britanic din Crimeea (1854—1856) 165
- Ludovic Filip I, rege al Franței (1830—1848) 98, 142, 360
- Lumby, W. R. 195
- Lüders, Aleksandr Nikolaevici, general rus, comandantul forțelor militare din Basarabia (1855) 172
- Lützwow, Rudolf, conte von ~, internunțiu austriac la Poartă (1818—1821) 43
- Lyons, Sir Edward, amiral, comandant al flotei engleze din Marea Neagră în războiul Crimeii (1855) 179
- Lyons, Richard Bickerton Pemell, lord (conte) ~, ambasador britanic la Poartă (1865—1867) apoi în Franța (1867—1887) 249, 257, 252, 317, 325, 326, 339
- Mc Cord, Norman 9, 115
- Mc Culloch, J. R. 118
- Mc Learon, Laury, căpitan al bricului englez „Forster“ eșuat pe Dunăre (1842) 108
- Mac Mahon, Patrice, conte de ~, duce de Magenta, general apoi mareșal (1859), comandant la asediul fortăreței Sevastopol (1855), guvernator general al Algeriei (1864—1870), președinte al republicii franceze (1873—1879) 180
- Mc Nalty, George William, maior, agent al Crucii roșii britanice la București (1877) 331
- Mac Neil, John, publicist englez (1836) 56
- Maciu, Vasile 199, 260, 261, 316
- Mahmud al II-lea, sultan otoman (1808—1839) 30, 35, 47, 52—54, 68, 82, 97
- Maiorescu, Titu, om politic și de cultură român, profesor universitar la Iași și București, agent diplomatic la Berlin (1876), ministru de externe (1911—1914) și premier (1912—1914) 299
- Malcolm-Smith, E. F. 29
- Malifa, Mircea 244
- Malmesbury, James Howard Harris, lord (conte) ~, om politic britanic, ministru secretar de stat la externe (1852, 1858—1859) 131, 136, 138, 145, 196, 198, 199, 202, 203
- Mandeville, John Henry, girant al ambasadei britanice la Poartă (1832) 61
- Mansfield, Charles Edward, colonel, consul general britanic în România (1876—1878) 271, 301, 311, 312, 314, 317, 323, 324, 326, 331, 340—342
- Manteuffel, Otto Theodor, baron von ~, prim-ministru al Prusiei (1850—1858), delegat la Congresul de la Paris (1856) 185
- Mantran, Robert 18
- Manu, Ioan, membru al căimăcămiei Țării Românești (1858—1859) 197
- Manzoli, Pepino, levantin, staroste al supușilor britanici la Galați (1832—1835) 68
- Marassi, Pietro, agentul filialei austriece a Companiei „Lloyd“ pe Dunăre (1850) 134
- Maratto, Alessandro, negustor ionian, propus vice-consul britanic la Tulcea (1847) 119
- Marchand, Grégoire, episcop juridic la Constantinopol pentru Principate în litigiul cu casa de comerț „Bell & Anderson“ (1836) 74
- Marchand, Jean 69
- Marco, Ioan, levantin, dragoman și girant al consulatului englez din Principate (1807—1814) 34
- Marder, Arthur J. 336

- Marinescu, Beatrice** 88, 89, 120, 127, 128, 146—148, 152, 171, 174, 190—192, 194, 196, 201, 204—206, 208—212, 217—220, 227, 228, 233, 235, 236, 238, 242—243, 250—254, 256—260, 268—271, 287, 289, 290, 294, 295, 300, 301, 306, 308, 310—312, 314, 316, 317, 322, 324, 326, 332, 342, 343, 354, 355
- Markopulos, Maria** 37
- Marmier, Xavier** (1809—1892), scriitor francez, călător pe Dunăre (1846) 81
- Marr, James**, căpitan al vasului englez „Henry Cotes“ pe Dunăre (1854) 159
- Marțian, Dionisie Pop** (1829—1865), economist și statistician român 228, 229—231, 233, 237, 244
- Marx Aveling, Eleanor** (1855—1898), fiica lui Karl Marx și soția lui Edward Aveling 155
- Mastrapa, Dimitrios**, negustor angrosist ionian la Brăila (1851) 145
- Masson, Paul** 18
- Mateescu, Tudor** 80, 81
- Matei, Ion** 140, 141
- Mavrogheni, Ioan**, însărcinat cu afaceri al Porții la Viena, emisar la Londra (1832) 52
- Mavrogheni, Petre**, om politic român, concesionar de căi ferate (1863), ministru de finanțe (1873) 245, 293
- Mavros, Nicolae**, demnitar în administrația militară provizorie rusă în Principate (1832), director al carantinelor din Țara Românească (1843) 61, 113
- Maximilian I de Habsburg**, împărat al Mexicului (1864—1867) 215, 251, 255, 262
- Mayers, Joseph**, reprezentant al consorțiului „Thomas Russell Crampton & Co“ din Londra, interesat în construirea de căi ferate în România (1863) 246
- Mazar pașa vezi Lakeman, Sir Stephen**
- Mănescu, Constantin C.** 246, 291
- Medlicott, W. N.** 344, 349, 350
- Mehmed (Mohamed) al II-lea „Fatih“**, sultan otoman (1451—1481) 317
- Mehmed Ali, pașa** (1804), apoi vice-rege al Egiptului (1840—1848) 10, 48, 52—54, 96—99, 101, 360
- Mehmed Ali pașa**, comandant al forțelor otomane și delegat la Congresul de la Berlin (1878) 347
- Mehmed Arif (Küçük)**, reis-efendi otoman (1811—1814) 34
- Mehmed Dejmil pașa**, ambasador otoman în Franța, delegat la Congresul de la Paris (1856) 185
- Mehmed-Emin Rauf pașa**, mare vizir otoman (1815—1818, 1832—1839) 74, 75
- Mehmed, Mustafa Ali** 11, 318
- Mehmed Rușdi pașa**, mare vizir otoman (1859—1860, 1866—1867, 1872—1873, 1876 și 1878) 257, 259
- Melburne, William Lamb**, lord (vi-conte) ~, om politic britanic și premier (1834, 1835—1841) 102
- Mensdorf-Pouilly, Alexander**, general, conte von ~, ministru de externe austriac (1864—1866) 249
- Menșikov, Aleksandr Sergheevici**, kneaz, ministrul marinei, trimis extraordinar rus la Poartă (1853), comandant suprem al trupelor în războiul ruso-turc și al Crimeii (1853—1855) 151—153, 165, 167, 170, 193
- Merie**, locțiitor al agentului consular britanic la Sulina (1853) 158
- Metternich, Klement-Wenceslas-Lothar**, principe de ~, cancelar al Austriei (1809—1848) 35, 37, 40, 42—44, 48, 52, 55, 78, 81, 104, 112, 126
- Metternich, Richard**, principe de ~, ambasador austriac în Franța (1859—1870), delegat la Conferința de la Paris (1866) 249, 253
- Meyendorff, Piotr Cazimirovici**, baron ~, diplomat și consilier de stat rus (1856) 182
- Micard, Etienne** 215
- Midhat Bey, Ali Haydar** 316
- Midhat pașa**, mare vizir otoman (1872, 1876—1877) 316—318
- Midnall, John**, negustor englez la Trapezunt (1601) 17
- Mihordea, Vasile** 257
- Milanovich, Teodor**, desemnat director la Brăila al unei proiectate

- companii pentru asigurarea navigației pe brațul Sulina (1839) 95
- Miliutin, Dmitri Alekseevici, conte ~, general feldmareșal rus, ministru de război (1861—1881) 313, 344, 345
- Miller, Antolii Filipovici 11
- Miller, E. 11
- Millesi, Agafiz, negustor ionian la Galați (1850) 143
- Mimaut, Jean François, consul francez în Moldova (1834, 1835—1836) apoi în Țara Românească (1834—1835, 1836—1837), girant al consulatului englez din Principate (1834—1835) 67, 73
- Mirkovici, Feodor Iakovlevici, general, vice-președinte al Divanurilor din Principate sub administrația militară provizorie rusă (1829—1834) 58, 60
- Mirza, Negief Culi, principe persan refugiat la Londra (1835—1836) 56
- Mirza, Riza Culi, principe persan refugiat la Londra (1835—1836) 56
- Mirza, Timur, principe persan refugiat la Londra (1835—1836) 56
- Mischef, P. H. 18, 53, 188
- Moceanu, Constantin 244—246, 291
- Mohler, E., francez, secretar al Comisiei europene a Dunării (1856—1873) 225
- Molden, Ernst 52, 55
- Molé, Mathieu-Louis, conte de ~, om politic francez, ministru de externe (1830, 1836—1839) și premier (1836—1839) 73
- Molok, A. I. 126
- Moltke, Helmuth (1800—1891), conte von ~, ofițer de stat major prusian (viitor feldmareșal) călător în Principate și Dobrogea (1837) 81
- Monypenny, William Flavelle 304, 312, 327, 330, 333
- Moore, colonel englez trimis pentru achiziție de cherestea în Țara Românească (1805) 25
- Morny, Charles, duce de ~, frate vitreg al împăratului Napoleon al III-lea, președinte al Corpurilor legislative franceze (1854—1865), propus director al unui consorțiu pentru construirea canalului Dunăre—Marea Neagră (1855) 176—178
- Morton Pets, Sir Samuel, om de afaceri englez interesat în concesiune de căi ferate în România (1864) 245
- Moruzi, familie domnitoare fanariotă în Principate 167
- Moruzi, Alexandru, domn al Moldovei (1792, 1802—1806, 1806—1807) 24
- Moruzi, Constantin, domn al Moldovei (1777—1782) 20
- Moruzi, Dimitrie, mare dragoman al Porții (1808—1812) 32, 33
- Moruzi, Panaiot, fratele lui Dimitrie ~, dragoman la Poartă (1812) 33
- Mosely, Philipp 97
- Mosse Werner E. 13, 153, 191, 250—253, 256—259
- Mouravieff, B. 20
- Moustier, Lionel-Désiré, marchiz de ~, ambasador francez la Poartă (1861—1866), ministru de externe (1866—1868) 213, 214, (217), 219, (220), 249, 257
- Muhlis pașa vezi Sturza, Grigore
- Mulgrave, Henry Phipps, lord (conte) ~, ministru britanic secretar de stat la externe (1805—1806) 25
- Murad al V-lea, sultan otoman (1876) 307, 311
- Murat, familie nobilă franceză înrudită cu Napoleon I Bonaparte 255
- Muraviev, Nikolai Nikolaevici, general rus, emisar extraordinar la Poartă (1832) 53
- Mureșan, Camil 48, 103, 195, 196, 270, 315
- Mussuri, George, negustor ionian la Tulcea (1847) 118
- Mustafa Bairaktar, mare vizir otoman (1808) reformator 10, 11
- Mușat, Mircea 26, 32, 50, 171, 187, 191, 199, 221, 353
- Muzurus (Musurus) pașa, ambasador otoman la Londra (1856—1885), delegat al Porții la Conferința de la Paris (1859) și la cea de la Londra (1871) 202, 205, 257, 264
- Müller, A., delegat din Württemberg în Comisia riverană a Dunării (1856—1857) 224
- Müller Manfred 345

- Münchengraetz** (azi Mnihovo-Hradište), localitate în Boemia; convenția austro-rusă (1833) de la ~ 55
- Nahimov, Pavel Stepanovici**, amiral rus, învingător al flotei otomane la Sinope (1853) și apărător al fortăreței Sevastopol (1854—1855) 155, 165, 180
- Namik pașa**, emisar otoman la Londra (1832) 52
- Napier, Sir Charles**, amiral englez, comandant al unei escadre operind pe coasta siriană (1840) 99
- Napier, Robert Cornelis**, lord ~, desemnat comandant al unui corp expediționar britanic în Mediterana orientală (1878) 336
- Napoleon I Bonaparte**, prim consul al republicii (1802—1804) apoi împărat al Franței (1804—1814, 1815) 20, 21, 24—28, 30—34, 42, 44, 131, 184, 359
- Napoleon al III-lea (Ludovic Napoleon Bonaparte)**, principe-președinte al republicii (1848—1852) apoi împărat al Franței (1852—1870) 131, 132, 150, 151, 158, 169, 170, 176, 183, 190, 191, 193, 215, 222, 251, 254, 255, 258, 262, 268, 361, 362
- Nazir pașa**, căpetenia visteriei imperiale otomane (Haradžié) (1836) 75
- Nečkina, M. V.** 13
- Negri, Costache**, om politic român, revoluționar pașoptist, reprezentant al Principatelor Unite la Poartă (1859—1866) 201, 203, 206, 207, 211, 214, 216, 217, 243
- Negruzzi, Costache** (1808—1868), om politic și scriitor român 229
- Neigebauer, Johann Ferdinand**, consul prusian în Principate (1843—1844) 108, 114
- Nelidov, Aleksandr Ivanovici**, diplomat rus, consilier de stat, șambelan al Curții imperiale, emisar secret la București (1876) și delegat la tratativele de pace ruso-turce de la San Stefano (1878) 314, 318, 336
- Nelson, Horatio**, lord (viconte) ~, amiral englez, comandant al flotei din Mediterana (1798—1805) 25
- Nemours, Louis Charles**, duce de ~ (1814—1896), fiul regelui Franței Ludovic Filip I, călător la București (1853) 141
- Nesselrode, Karl Robert Wilhelmovici (Vasilievici)**, conte ~, ministru de externe (1822—1844) apoi cancelar al Rusiei (1844—1856) 106, 107, 130, 133, 135, 136, 182
- Neumann, Philipp**, baron von ~, reprezentant diplomatic austriac în Marea Britanie (1839) 98
- Newton, lord* 222
- Nicolae I**, țar al Rusiei (1825—1855), 10, 13, 48, 49, 53—57, 76, 78, 82, 96, 98—100, 104—108, 112, 126, 127, 129—132, 150—154, 158, 159, 161, 163, 164, 169, 170, 357, 360, 361
- Nicolae Nicolaevici**, mare duce (1831—1891), fratele țarului Alexandru al II-lea, generalissimul trupelor din Balcani în războiul ruso-turc din 1877—1878 322, 323, 326, 329, 330, 333, 334, 336
- Nicolescu G. C.* 202
- Nicopole**, localitate în Bulgaria 329, 337
- Nifontov, A. S.* 126
- Noradounghian, Gabriel* 17, 18
- Novikov, Evghenii Petrovici**, ambasador rus la Poartă (1863—1870, 1880—1882) și în Austro-Ungaria (1870—1880) (220), 318, 343
- Nylos, arhimandrit grec**, reprezentant al comunității ortodoxe orientale (1863) 215
- O'Brien, Patrick**, jurnalist britanic în Principate (1853) 79, 84, 145, 146
- O'Reilly, maior britanic** în Principate în timpul războiului Crimeii (1854—1855) 167
- Obedenaru, M. G.* 233, 277
- Obolenski, Mihail Aleksandrovici**, kneaz, fost secretar de legăție rus la Viena, prieten și sprijinitor al domnitorului Al. I. Cuza la St. Petersburg (1859) 201—202
- Offenberg, Henric Henricovici**, baron ~, comisar rus în Comisia europeană a Dunării (1856—1871),

- apoi consul general în România (1863—1871) 225, 240
- Offenheim, Victor, cavaler von ~, conducător al unui consorțiu austro-englez pentru construirea de căi ferate în România (1868) 291
- Ogarev, Nikolai Platonovici (1813—1877), poet și publicist democrat rus 12
- Ohm, F. 172
- Oliphant, Laurence (1829—1888), publicist englez, călător pe Dunăre (1852) 81
- Olteanu, Constantin 331, 334, 335, 339, 342, 346—348, 350
- Omer pașa, comisar otoman în Comisia europeană a Dunării (1856—1862) 225
- Omer pașa, general otoman în războiul ruso-turc din 1853—1854, comandant al trupelor de ocupație din Principate (1854), 161, 163, 166, 167
- Oncken, H. 255
- Ongley, Henry Sarell, locțiitor de consul britanic în Moldova (1858) 197
- Onou, Alexander 264
- Orlov, Aleksei Feodorovici, conte ~, diplomat rus, consilier de stat, emisar la Poartă (1833), în călătorie oficială la Londra (1844), misiune la Viena (1854), delegat la Congresul de la Paris (1856) 54, 105, 131, 161, 182, 184
- Orlov, Nikolai Alekseevici, kneaz, general rus, ambasador în Marea Britanie (1870—1871) apoi în Franța (1871—1884), delegat la Conferința de la Londra (1871) 264
- Osman pașa, serdar (comandant militar) otoman (ulterior mareșal), apărător al fortăreței Plevna (1877) 330
- Ottensfels-Geschwind, Franz Xavier, baron ~, internunțiu austriac la Poartă (1821—1832) 43
- Otto I de Bavaria, rege al Greciei (1832—1862) 49
- Oțetea, Andrei 19, 32, 36, 40—45, 194
- Ōubril, Pavel Petrovici, ambasador rus în Prusia apoi în Germania (1862—1880), delegat la Congresul de la Berlin (1878) 347
- Paget, George, A. F., lord ~ 165
- Pain, Robert căpitan al vasului englez „Hunter” reținut la Galați (1854) 160
- Palmerston, Henry John Temple, lord (viconte) ~, om politic britanic, ministru secretar de stat la externe (1830—1834, 1835—1841, 1846—1851) apoi premier (1855—1858, 1859—1865) 8, 47, 49, 51, 52, 55—57, 66, 67, 69, 71—72, 75—79, 82, 83, 86—88, 90, 94—98, 100—102, 107, 109, 116—119, 126, 128—131, 133—136, 138, 143—145, 156, 170, 182, 183, 193, 196, 203, 206, 215—218, 303, 312, 315, 358, 360.
- Pana, Epaminonda, negustor ionian la Galați (1850) 143
- Panaiteescu, Petre P. 215
- Panu, Anastasie, membru al cămăcâmiei Moldovei (1858—1859) 197, 198
- Papacostea, Șerban 19
- Papacostea-Danielopol, Cornelia 85
- Parker, Sir William, amiral englez, comandant al flotei din Marea Mediterană (1849) 130
- Pascu, Ștefan 200, 331
- Paskaleva, Virginia 65
- Pașkevici, Ivan Feodorovici, kneaz, general-feldmareșal rus, comandant al trupelor de reprimare a revoluției din Transilvania (1849), apoi al forțelor militare din Principate în timpul războiului ruso-turc (1853—1854) 129, 161
- Paton Blyth, John, administrator al Societății „London & Country Bank” (1863) 246
- Paton Blyth, Philip, administrator al Societății „London & Country Bank” (1863) 246
- Patricu, Pano, negustor ionian la Tulcea (1847) 118
- Pattison, chirurg englez trimis de Crucea roșie britanică la București (1877—1878) 331
- Pauliuc, A. 165
- Pavlu, Nicolae, girant al consulatului britanic din Moldova retras la Cernăuți (1854) 160

- Pazvantoglu, Osman, pașă de Vidin (1794—1807), rebel față de Poartă 10, 24
- Păiușan, Robert 48, 103, 196, 270, 315
- Păuneț, Eugen I. 80, 84
- Peel, Sir Robert, om politic britanic, premier (1834—1835, 1841—1846) 103, 105—107, 114, 360
- Pélissier, Aimable Jean-Jacques, general francez, comandant al corpului expediționar din Crimeea (1854—1855) 180
- Penelea, Georgeta 335
- Pensor, Lilian M. 106, 344
- Perkin, Harold 9
- Pernod, François 170
- Petala, Spiridone, negustor ionian la Tulcea (1847) 118
- Petculescu, N. I. 291
- Petrescu, Ghenadie 31, 47, 49, 128, 186—188, 197
- Petrov, A. N. 155, 171
- Petrović, Božo, reprezentant al Muntenegrului la Congresul de la Berlin (1878) 347
- Petruchio, Giorgio, negustor ionian la Tulcea (1847) 118
- Photiadis bey, diplomat otoman (1869) 288
- Pisani, Bertho, fost dragoman al ambasadei britanice la Poartă (1822) 41
- Pitt, William, om politic britanic, premier (1783—1801, 1804—1806) 19
- Place, Victor, consul francez în Moldova (1855—1863) 201
- Platon, Gheorghe 194, 209
- Platt, D. C. M. 9
- Podea, Ion I. 251
- Polihroniade, Athanasie, negustor ionian la Galați (1834) 63
- Politis, A. G. 97
- Polizu, Constantin, cancelist al consulatului britanic din Moldova retras la Cernăuți (1854) 160
- Ponsonby, John, lord (viconte) ~, ambasador britanic la Poartă (1832—1841) 51, 53, 57, 61, 63, 68, 75, 86
- Ponteau, Philippe, om de afaceri francez (1860) 245
- Popa, M. N. 85
- Popov, A. 345
- Popov, Serghei Ivanovici, consul rus în Moldova (1856—1859) 201
- Potemkin, F. V. 126
- Poujade, Eugène Pierre, consul francez în Țara Românească (1849—1854), 140, 141, 182
- Poumay, Jacques, consul belgian în Țara Românească, apoi în Principatele Unite și România (1853—1868) 160, 166
- Pourtalès, Albert, conte de ~, ambasador prusian în Franța (1858—1861), delegat la Conferința de la Paris (1859) 202
- Pouthas, C. H. 99
- Powell, A. L., antreprenor general al casei comerciale engleze de conservat carne (1852—1868) și director al sucursalei Băncii otomane din Londra la Galați (1856—1865) 232, 240; vezi și Ritchie & Powell
- Power, ofițer de intendență britanic în Principate în războiul Crimeii (1855) 174
- Predtečenski, A. V. 12
- Pribram, Alfred F. 266
- Pritchard, Joseph, armator englez, promotor al primei companii de navigație austriece cu piroscaf pe Dunăre (1829) 64
- Prokesch-Osten, Anton, baron apoi conte von ~, internunțiu austriac la Poartă (1855—1861) 171, 193, 201, 209, 210, (217), 219, (220), 249
- Protopopescu-Pake, Emanuel (1845—1893), deputat în Parlamentul român (1878) 340
- Pryde, Melville, căpitan al vasului englez „Stranger” reținut la Brăila (1854) 159
- Puică, Vasile, praporcic român, voluntar în corpul expediționar aliat din Crimeea (1854—1856) 181

- Purvis, Benjamin, căpitan al bricului englez „Lester“ eşuat pe Dunăre (1839) 95
- Puryear, Vernon John 45, 57, 103—107, 112, 115, 131, 151, 153, 155, 159, 171, 183, 185, 186
- Raab, Joseph von ~, consul austriac (1811—1821) și girant al consulatului englez în Moldova (1818—1821) 35, 41
- Radonić, Stanko, emisar neacceptat al Muntenegrului la tratativele de pace ruso-turce de la San Stefano (1878) și trimis la Congresul de la Berlin (1878) 336, 347
- Raglan, James Henry Fitzroy Somerset, lord (baron) ~, mareșal britanic, comandant al corpului expediționar din Crimeea (1854—1855) 164, 165, 167, 173, 180
- Raif Mahmud pașa, reis-efendi otoman (1800—1805) 21
- Rate, L. M., om de afaceri britanic, membru al concernului Offenheim pentru construirea de căi ferate în România (1868) 291
- Rebreanu, Romulus 22
- Rebunenkov, V. G. 215
- Rechberg und Rothenlöwen, Johann Bernhard, conte von ~, ministru austriac de externe (1859—1864) 209, 210
- Réclus, Maurice 263
- Redcliffe vezi Stratford-Canning, lord de ~
- Reșid Mustafa pașa, om politic otoman reformator și liberal, inițiator al „Tanzimatului“ (1839), ministru de externe (1837—1838, 1839—1841, 1853—1854) și mare vizir (1846—1848, 1848—1852, 1854—1855, 1856—1857, 1857—1858) 10, 11, 97, 128, 131, 142, 153, 183
- Rheindorf, K. 264
- Richardson, Thomas, notar al casei de comerț britanice „Bell & Anderson“ (1834—1836), decedat la București (1837) 76
- Richthofen, Emil, baron von ~, consul al Prusiei în Moldova (1846—1849), comisar în Comisia europeană de anchetă în Principate (1857—1858) 192—194
- Rifaat Mehmed Sadik pașa, ministru de externe otoman (1841, 1843—1844, 1848, 1853) 152, 153
- Riker, Thad W., istoric american 190, 192, 207, 214
- Ristic, Iovan, ministru de externe sîrb (1876—1880) și reprezentant la Congresul de la Berlin (1878) 347
- Rivolta, Joseph, financiar englez interesat în concesiune de căi ferate în România (1864) 246
- Rizos-Rangavis, Alexandros, ministru al Greciei în Germania (1874—1887) și reprezentant la Congresul de la Berlin (1878) 347
- Rijov, I. I. 165
- Robinson, G. T. 13
- Robinson, Gertrude 57
- Rodkey, F. S. 52, 55, 98
- Rodofinikin, Konstantin Konstantinovič, consilier de stat (1838, 1839) 109
- Roebuck, John Arthur (1801—1879), deputat radical în Parlamentul britanic (1837) 77
- Rojkova, M. K. 13
- Rosegger, Gerhard 179, 244, 245
- Rosenzweig, Didi 263
- Rosetti, Constantin A. (1816—1885), om politic și publicist român, revoluționar pașoptist, director al ziarului „Românul“, 252
- Rosetti, Nicolae, delegat din Țara Românească în Comisia riverană a Dunării (1856—1857) 224
- Rosetti, Radu, general 316, 329, 331, 332, 335, 341, 355
- Rosetti, Theodor, agent diplomatic în Germania (1872—1874) 269
- Rosetti-Bălănescu, Petre (1794—1874), om politic român, senator (1864—1866, 1869) 255

- Rosetti-Roznovanu, Nicolae** (1842—1891), boier moldovean separatist (1866) 256
- Ross of Blandenburg, David**, publicist englez (1836) 56
- Rotschild, Solomon** (1774—1855), baron ~, bancher din Viena (1838) 82
- Rousset, C.** 165
- Roussin, Albin-Reine**, baron ~, amiral francez, ambasador la Poartă (1833—1839) 53
- Rumbold, Sir Horace** 327
- Rupp, George H.** 309
- Russell, John**, lord (conte) ~, om politic britanic, ministru de externe (1852—1853, 1859—1865) și premier (1846—1852, 1865—1866) 107, 139, 151, 153, 202, 203, 205—208, 210, 211, 217—219, 238, 242, 244, 247, 249, 251
- Russel, Odo William Leopold**, lord ~, baron Ampthill, ambasador britanic în Germania (1871—1884), delegat la Congresul de la Berlin (1878) 269, 305, 327, 339, 347
- Russu, V.** 203, 261
- Ruston**, inginer constructor naval britanic (1834) 65—67
- Saadulah bei**, ambasador otoman în Germania (1877—1883), delegat la tratativele de pace de la San Stefano și la Congresul de la Berlin (1878) 336, 347
- Sachelarie, Dimitrie**, negustor ionian la Galați (1834) 63
- Saint Arnaud, Achille Leroy de** ~, mareșal francez, comandant al corpului expediționar din Crimeea (1854) 164, 167
- Saint Marc, Girardin** (Marc Girardin zis ~) (1801—1873), om politic și scriitor francez, călător în Principate și pe Dunăre (1836) 80
- Saint Pierre**, comisar prusian în Comisia europeană a Dunării (1860—1866) 240
- Saint-Vallier, Charles Raymond de la Croix de Chevière**, conte de ~, ambasador francez în Germania (1877—1881) și delegat la Congresul de la Berlin (1878) 347
- Sakellarie, Constantin**, baron ~, consul prusian în Țara Românească (1834—1847) 68
- Salamanca, Don José**, marchiz de ~ (1811—1883), ministru de finanțe al Spaniei, antreprenor general al căilor ferate portugheze și italiene, amator de concesionarea unor căi ferate în România (1863—1864) 246
- Salisbury, Robert Arthur Talbot Gascoigne-Cecil**, lord (marchiz) de ~, om politic britanic, ministru secretar de stat la externe (1878—1880, 1885—1886, 1887—1892, 1895—1900) și premier (1885—1886, 1896—1892, 1895—1902), delegat la Conferința de la Constantinopol (1876—1877) și la Congresul de la Berlin (1878) 312, 314—317, 332, 340—347
- Salmon, Felix** 19
- Sanderson, Percy**, consul britanic la Galați (1877) 322
- Sapieha Leon**, prinț polon, concesionar de căi ferate în România (1863) 245, 291
- Sauer, A.** 84
- Sauer, Eugen** 303
- Saul, Norman E.** 20, 26
- Savfet Mehmed Esad**, efendi apol pașa, comisar otoman în Comisia europeană de anchetă în Principate (1857—1858), reprezentant la Conferința de la Paris (1866), ministru de externe (1875, 1876—1877, 1878), delegat la tratativele de la San Stefano (1878) 192, 193, 253, 271, 310, 317, 319—320, 336
- Savin, T.** 246
- Saxa-Coburg-Gotha**, dinastie în Marea Britanie și Belgia 249
- Schefer, L. A. C.** 215
- Schiemann, Theodor** 105
- Schipmann, Henry**, negustor englez la Galați (1850) 143
- Schlienger, J. B.**, negustor englez la Galați (1850) 143
- Schmitt, B. E.** 155
- Schroeder, Paul W.** 152, 155, 162, 164, 167—169, 171, 179, 182—185

- Schwann, S. 32*
- Seftiuc, Ilie 224, 273*
- Selim al III-lea, sultan otoman (1789—1807) 21, 23—24, 318
- Semionov, V. S. 54*
- Seniavin, Dmitri Nikolevici, amiral rus, comandant al flotei din Marea Mediterană (1805—1807) 27
- Seniavin, Lev Gregorievici, consilier de stat la Departamentul afacerilor externe rus (1849, 1850) 133, 134, 136
- Seton-Watson, Hugh (1916—1984), istoric britanic 15, 27, 106
- Seton-Watson, Robert-William 194, 267, 303, 304, 307, 313, 328, 330, 336*
- Seymour, George Hamilton, lord ~, ambasador britanic în Rusia (1851—1854) 135, 136, 150
- Seymour, Thomas Hart, ministru plenipotențiar al S.U.A. în Rusia (1854—1858) 164
- Sgardelli, vice-consul austriac la Ismail (1850) 134, 135
- Shaw, Stanford S. 11, 26*
- Siborne, colonel, comisar britanic în Comisia europeană a Dunării (1873—1881) 274
- Sideri, Demetrio, agent al Companiei ioniene „Argenti” din Galați (1844) 108
- Silva, Pietro 263*
- Simionescu, Paul 22—24*
- Simmons, John, căpitan englez în Principate în războiul Crimeii (1854—1855) 167
- Simpson, Sir James, general britanic, comandant al corpului expediționar din Crimeea (1855) 180
- Simpson, Thomas, căpitan al vasului englez „Rambles” pe Dunăre (1844) 110
- Sina, Gheorghe (1782—1856), baron ~, bancher la Viena (1838) 82
- Sinanoglou, Suat 318*
- Singurov Alexandru, maior român aghiotant al principelui Carol I, delegat la Livadia (1876) 313
- Sion, George (1822—1892), publicist român 167
- Skene, James Henry, consul britanic cu atribuții comerciale la Constantinopol și călător pe Dunăre (1850—1851) 85
- Slade, Adolphus, ofițer britanic de marină, călător pe Dunăre (1838) 81, 165
- Slănicianu, Gheorghe, colonel apoi general de brigadă român, ministru de război (1876—1877, 1880—1881), delegat la Livadia (1876) 313
- Slăvescu, Victor 268, 287, 289, 290*
- Smith, F. Barry 9*
- Smith, John Spencer, însărcinat cu afaceri britanic la Poartă (1795—1799) 21
- Smith, Sir Sidney (1764—1840), amiral englez, emisar în Imperiul otoman (1792) 21
- Sokolov, A. Ia. 265*
- Solaro Della Margarita, Clemente, conte ~, ministru de externe al Sardiniei (1835—1847) 81
- Sorel, Albert 263*
- Spencer, Edmund, căpitan de marină englez, călător pe Dunăre (1850) 80, 81, 83
- Spiridonakis, Basil G. 19*
- Spratt, T., căpitan de marină englez aflat în misiune în Dobrogea (1854) 81
- Sproxtton, Ch. 128*
- Squarr, O., corespondent de presă belgian în Principate (1854) 80
- St. John, Charles Manners, vice-consul britanic la Iași (1873), girant al consulatului general din București (1876) 305, 310
- St. John Neale, Edward, lt. colonel apoi colonel, vice-consul britanic la Alexandretta (Iskenderun) și consul la Varna (1847, 1854) 117—119, 132, 133, 135, 167
- Stan, Apostol 264*
- Stan, Valeriu 191, 192, 194, 201, 208, 210, 354*

- Staniforth, John, concesionar englez asociat cu J. T. Barkley și constructor de șosele în România (1864), precum și al liniilor de cale ferată Cernavodă—Constanța (1860) și București—Giurgiu (1869) 244, 245, 247, 290
- Stanislavskia, A. M.* 19, 25, 26
- Stanley, Frederick* 98
- Stanley, Sir Henry, secretar și emisar al diplomatului britanic Sir Henry Bulwer la Iași (1857) 192
- Stavrianos, L. S.* 20, 41, 49, 97—99, 101, 131, 151, 183, 315
- Steeffel, L. D.* 215
- Steege, Ludovic, medic și om politic român, delegat din Moldova în Comisia riverană a Dunării (1857), emisar al Principatelor Unite la Berlin și Viena (1859), ministru de finanțe (1863—1866 și 1867), trimis la Paris (1866) și agent oficios la Viena (1869) 201, 224, 247, 250, 268
- Stephens, chirurg englez trimis de Crucea roșie britanică la București (1877—1878) 331
- Stewart, căpitan englez, expert naval și inspector al situației strîmtorilor Bosfor și Dardanele (1809) 27—28
- Stewart, Patrick, deputat liberal în Parlamentul britanic (1836) 71
- Stocknar, Ch. F., baron von ~, consilier al principelui consort Albert al Marii Britanii și al reginei Victoria (1844) 106
- Stojanović, N. D.* 315
- Stokes, John, maior, comisar britanic în Comisia europeană a Dunării (1856—1871) 225, 240, 242, 274
- Stopford, Sir Robert, amiral englez, comandant al unei escadre în Marea Mediterană (1840) 99
- Strambio, Annibale, consul general sard apoi italian în Principatele Unite (1859—1865) și comisar în Comisia europeană a Dunării (1860—1865) 240
- Strangford, Percy Clinton, lord (vi-conte) ~, ambasador britanic la Poartă (1820—1824) 40, 42—45
- Strat, Ion (1836—1879), economist și om politic român, agent diplomatic în Franța (1869) și emisar la Londra (1871) 268
- Stratford Canning, Charles, lord de Redcliffe, ministru plenipotențiar britanic la Poartă (1810—1812) apoi ambasador (1825—1828, 1831—1832, 1841—1858) 29—32, 34, 46—49, 51, 56, 62, 103, 127—131, 137, 142, 143, 153, 156, 158, 168, 172, 173, 177, 179, 181, 182, 190, 192, 193, 195, 315
- Straton, Alexander, ministru rezident britanic la Poartă (1803) 24
- Străjescu, Mihalache, spătar în Moldova (1846—1848) 114
- Streng, A.* 163
- Strusberg, Bethel Heinrich (1823—1884), conducător prusian al unui concern pentru construirea de căi ferate în România (1868) 290, 299
- Stuart, Dmitri Feodorovici, baron ~, consul general rus în România (1876—1879) 320, 322, 323, 334, 341
- Stuart, Dudley Coutts (1803—1954), lord ~, deputat liberal în Parlamentul britanic (1836, 1837) 71, 77
- Sturdza, Dimitrie A., om politic român (1833—1914), emisar la Constantinopol (1868), ministru de finanțe (1880), apoi premier (1895—1896, 1897—1899, 1901—1905 și 1907—1909) 31, 47, 49, 50, 128, 171, 186—188, 197, 224, 251, 254, 256, 260, 268, 269, 272, 273, 376, 287—289, 292, 294, 325, 354, 355
- Sturdza, Dimitrie C. 31, 47, 49, 50, 128, 186—188, 197
- Sturdza, Mihail 256
- Sturdz, Grégoire, agent comercial în serviciul britanic în Bulgaria (1841) 94
- Sturza, Grigore (1821—1901) (Muhlis pașa, ca ofițer în armata otomană), fiul domnitorului Mihail ~ al Moldovei, pretendent la tronul Moldovei (1858—1859) 116, 198
- Sturza, Ion Sandu, domn al Moldovei (1822—1828) 44

- Sturza, Mihail, domnitor al Moldovei (1834—1849) 59, 63, 64, 66, 94, 114, 198
- Sturza, Vasile, membru al cămăcămiei Moldovei (1858—1859) 197, 198
- Stürmer, Ignaz, baron von ~, inter-nunțiu austriac la Poartă (1802—1819) 30
- Suciu, Dumitru 155
- Suciu, Ion D. 216
- Summerers, Francis, consul britanic în Principate (1803—1807) 22—24, 34, 35, 41
- Sumner, B. H. 264, 305, 329, 336, 345, 346, 348, 349
- Sutherland Edwards, H. 342
- Suțu, Gheorghe, mare postelnic, se-cretar de stat pentru afaceri ex-terne al Moldovei (1841) 86
- Suțu, Nicolae (1798—1871), economist și publicist român 90, 113, 114, 121
- Széchenyi, István, conte ~ (1791—1860), om politic și economist ma-ghiar, fondator al unei companii de navigație cu vase cu aburi pe Du-năre (1834) 64—66
- Șamil, căpetenie de trib răsculat în Circasia (1836) 77
- Șerban, Constantin 18
- Știrbei Barbu, secretar al guvernului provizoriu (1832) apoi domnitor al Țării Românești (1849—1853, 1854—1856) 61, 128, 138, 143, 155, 166, 168, 190, 198
- Știrbei, Elisabeta, născută Cantacu-zino-Pășcanu (1802—1874), soția domnitorului Țării Românești Bar-bu ~, vizitatoare a Expoziției uni-versale de la Londra (1851) 137
- Știrbei, George, om politic român, ministru de externe (1866—1867), însărcinat cu afaceri la Poartă (1870) 289
- Șuvalov, Piort Andreevici, conte ~, ambasador rus în Marea Britanie (1874—1879), delegat la Congresul de la Berlin (1878) 303, 319, 327, 330, 345, 347
- (Tahir pașa Çenghialoğlu), mare ka-pudan (amiral) al flotei otomane (1833—1840, 1841—1843) 97
- Talleyrand-Périgord, Charles-Angéli-que, baron de ~, comisar francez în Comisia europeană de anchetă în Principate (1854—1858) 192—194
- Talleyrand-Périgord, Charles-Mauri-ce, duce de ~, principe de Béné-vent, ministru francez de externe (1797—1807, 1814 și 1815) și amba-sador la Londra (1830—1835) 21, 35, 52
- Tapié, Victor L. 45
- Tappe, Eric D. 32, 67, 68, 72—74, 76, 84, 114, 145, 146, 202, 231
- Tarié, Evgheni Viktorovici 107, 108, 151, 153, 155, 159, 161—163, 165, 166, 169, 171, 180, 181, 183—186
- Tatișcev, Dmitri Pavlovici, conte ~, emisar (1822) apoi ambasador rus în Austria (1826—1841) 44
- Tatișcev, Serghei Spiridonovici 105, 153, 335
- Taylor, Alan John Percival 204, 215, 259, 263, 320
- Tătăranu, Nicolae, prefect al jud. Il-fov (1862) 231
- Temperley, Harold W. 26, 27, 30, 42, 44, 48, 50, 52, 54, 97—99, 101, 103, 106, 108, 130, 131, 153, 154, 159, 178, 183, 185, 190, 304, 307, 344, 346
- Teodoratos, Christoforos Sotiriu 37
- Teodorovici, L. D., desemnat direc-tor la Brăila al unei proiectate com-panii pentru asigurarea navigației pe brațul Sulina (1839) 95
- Thiers, Louis-Adolphe, om politic francez, premier și ministru de ex-terne (1836 și 1840), președinte al republicii (1871—1873) 70—72, 99, 262
- Thomas, Benjamin Platt 164, 171
- Thomas, Daniel H. 131
- Thornton, Thomas, comerciant brita-nic, rezident la Odessa (1804) și publicist 23
- Thouvenel, Édouard Antoine de ~, ambasador francez la Poartă (1855—

- 1859) și ministru de externe (1860—1862) 193
- Toderașcu, Constantin* 203
- Toderașcu, Ion* 38
- Todleben (Totleben), Eduard Ivanovici, conte ~, inginer militar și general în armata rusă la Sevastopol (1854—1855) și Plevna (1877) 165, 180
- Todorov, Goran* 349
- Todorova, Maria* 94, 117—119
- Tolmides, A., negustor ionian la Galați (1850) 143
- Traian, împărat roman, (98—117 e.n.) 80
- Turnock, David* 226, 273, 274
- Țincu, Bucur* 246
- Urechia, V. A.* 39
- Urquhart, David (1805—1877), diplomat și publicist scoțian interesat în problemele politice și economice ale Principatelor (1835—1856) 50, 56, 57, 69, 70, 72, 77, 78, 80, 83, 85, 86, 99, 120, 139, 140, 141, 156, 360
- Vajna, István* 65
- Valentin, Radu* 22—24
- Valon, Alexis, viconte de ~, publicist francez, călător pe Dunăre și în Dobrogea (1843) 80, 81, 83, 84
- Valsecchi, F.* 204
- Văcărescu, Teodor, mareșal al curții princiare din București (1873—1881), delegat la Livadia (1876) 313
- Veit, Valentin* 263
- Velichi, Constantin* 265
- Venturi, R.* 13
- Verete, M.* 52
- Vianu, Alexandru* 22, 40, 48, 103, 196, 270, 315
- Victor Emanuel al II-lea, rege al Sardiniei (1849) apoi al Italiei (1861—1878) 208
- Victoria, regină a Marii Britanii (1837—1901) 78, 102, 103, 105, 106, 131, 193, 206, 249, 288, 327, 330, 332, 336, 354
- Vignolles, Charles, inginer naval trimis ca expert la gurile Dunării (1852) 136
- Vilara, Alexandru, mare vistier al Țării Românești (1836) 73
- Villamarina, Salvatore, marchiz de ~, ministru plenipotențiar apoi ambasador al Sardiniei în Franța (1853—1859), delegat la Congresul (1856) și Conferința (1858) de la Paris 196, 202
- Vincke Olbendorf, Karl Fr. L., baron von ~, ofițer de stat major prusian, călător în Principate și Dobrogea (1837) 81
- Vivian, Hussey Crespigny, consul general britanic în România (1874—1876) 269, 270, 295—298, 306, 310
- Vintu, I.* 211
- Virtosu, Emil* 238
- Vlad, Matei* 199
- Vladimirescu, Tudor, conducătorul revoluției din 1821, 41
- Vlahaiti, Gheorghe, grec, staroste al supușilor britanici la Galați (1832) 59, 61, 68
- Vogoride-Conachi, Nicolae, mare vistier și caimacam al Moldovei (1857—1858) 192—294
- Voronțov, Mihail Semionovici, conte (1797) apoi kneaz (1845) ~, general-feldmareșal rus, consilier de stat, guvernator general al Noii Rusii și al Basarabiei (1828—1854) 71, 96, 182
- Vyner, căpitan englez de stat major în Principate în războiul Crimeii (1854) 168
- Vysocki Jozef (Visoțki) (1809—1874), general polon participant la revoluția maghiară din 1848—1849 129

- Waddington, Francis** 98, 349
- Waddington, William Henry**, ministru de externe francez (1877—1879) și premier (1879), delegat la Congresul de la Berlin (1878), 347
- Wagner, Gabriela** 190
- Walbaum, Friedrich** 89
- Walewaki, Alexandre Joseph Colonna**, conte ~, ministru de externe francez (1855—1860), președinte al Congresului (1856) și Conferinței (1858) de la Paris 184, 194, 195, 201, 202
- Walker, F. A.** 56
- Ward, George Bouchier**, vice-consul britanic (1856) apoi consul (1861) la Galați 227, 237, 276
- Ward, William Henry**, om de afaceri englez, concesionar optant de căi ferate (1864) și girant al consulatului britanic din România (1878) 245, 342
- Webster, Sir Charles** 31, 43, 51, 52
- Webster, C. K.** 78
- Wellesley, Richard**, lord (marchiz) ~, ministru secretar de stat britanic la externe (1809—1812) 28, 29
- Wellington, Arthur Wellesley**, duce de ~, general și om politic britanic, ministru secretar de stat la externe (1834—1835), apoi de război (1842—1845) premier (1828—1830) și interimar (1834) 44, 48, 50, 68, 101, 105
- Wereszycki, H.** 215
- Wertheimer, Eduard** 329, 333
- Westmorland, John Fane**, lord (conte) ~, ambasador britanic în (1851—1855) 168—171.
- Whale, Ridley**, căpitan al vasului englez „Crescent“ bombardat la Ismail (1854) 159
- White, Sir William Arthur**, consul general britanic în Serbia (1875—1878) și în România (1878—1880) apoi ministru plenipotențiar la București (1880—1885) și ambasador la Poartă (1885—1891) 342, 343, 354
- Wied, von ~**, familie princiară germană 268
- Wilhelm al IV-lea**, rege al Marii Britanii (1830—1837) 56, 66, 78
- Wilhelm I**, rege al Prusiei (1861) apoi împărat al Germaniei (1871—1888) 255—258, 262, 266, 327, 332, 347, 362
- Wilkinson, Robert**, consul general al Danemarcei în Levant și al S.U.A. la Smirna (1803—1822) 35
- Wilkinson, William**, fiul lui Robert ~, consul britanic în Principate (1814—1818) 35—38, 40, 41
- Williams, K.**, căpitan al vasului englez „Gipsey“ reținut la Brăila (1854) 160
- Wilson, Sir Robert**, general de brigadă englez, emisar la București pentru încheierea tratatului de pace ruso-turc (1812) 32
- Wilson, Thomas**, financiar englez propus în direcția unui consorțiu pentru construirea canalului Dunăre-Marea Neagră (1855) 176—178
- Wolseley, Sir Garnet**, general britanic, desemnat comandant al unui corp expediționar de intervenție în Mediterana orientală (1878) 336
- Wood, Alfred C.** 17, 20, 21, 37, 46
- Woodham-Smith, Cecil** 117
- Woodhouse, lord ~**, membru al Armiatității britanice (1855) 172, 173
- Woodward, E. L.** 9, 349
- Wurzbach, Constant von ~** 110
- Wgborn, Bargrave**, călător englez în Principate (1820) 39

Xenopol, Alexandru D. 26, 269

Yakschitch, G. 43

Zachariä, E., medic și publicist german, călător pe Dunăre (1838) 80, 81

Zaionșkovski, P. A. 334

Zalișkin, M. M. 326

Zamoiski, Wladislaw, conte ~ (1803—1868), general polon în armata revoluționară maghiară la 1848—1849 129

Zane, Gheorghe 247

Zervos-Iakovatos, Ilias 37

Zetland, marquis of ~ 303

Zichy, Ferenc, conte ~, internunțiu al Austro-Ungariei la Poartă (1874—1879) 293—294

Zimmerman, Appolon Ernestovici, general de infanterie, comandant al corpului XIV al armatei ruse în Dobrogea (1877) 329

Zinoviev, Ivan Alekseevici, consul general rus în România (1871—1876) 308

Zisu, Atanasie, negustor ionian la Galați (1834) 69

Zissi, Th. G., negustor ionian la Galați (1850) 143

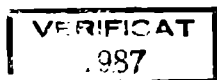
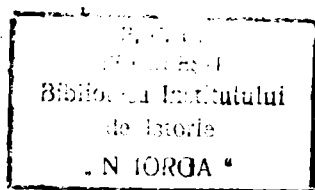
Zorin, V. A. 54

CUPRINS |

INTRODUCERE	5
Capitolul I	
DE LA OBTINEREA DREPTULUI DE NAVIGAȚIE ÎN MAREA NEAGRĂ PÎNĂ LA TRATATUL DE LA ADRIANOPOL (1803–1829)	17
Capitolul II	
DE LA TRATATUL DE LA ADRIANOPOL LA CONVENȚIA STRÎMTORI- LOR (1829–1841)	51
Capitolul III	
DE LA CONVENȚIA STRÎMTORIILOR LA RĂZBOIUL CRIMEII (1841– 1854)	103
Capitolul IV	
RĂZBOIUL CRIMEII ȘI CONGRESUL DE PACE DE LA PARIS (1854– 1856)	161

Capitolul V

EVOLUȚIA SITUAȚIEI ÎNTRE CELE DOUĂ CONGRESE DE PACE: DE LA PARIS (1856) ȘI BERLIN (1878)	189
CONCLUZII	357
ENGLISH SUMMARY	365
Indice	373

Redactor: ȘERBAN POLVEREJAN
Tehnoredactor: A. MOLNAR

Apărut: 1986. Bun de tipar: 04.08.1986. Comanda nr. 2718.
Coli de tipar: 25,25. Hîrtia: velină de 70 g/m². Format: 16 60×90.

Tiparul executat sub comanda nr. 109/1986, la ÎNTREPRINDEREA
POLIGRAFICĂ CLUJ, Municipiul Cluj-Napoca, B-dul Lenin nr. 146.
Republica Socialistă România

Lei 27,—

